

GESCHIEDENIS HERVORMING IN EUROPA

TEN TIJDE VAN CALVIJN

DOOR

Dr. J. H. MERLE d'AUBIGNÉ.

"De dingen van korte duur verwelken gewoonlijk wanneer hun tijd voorbij is."

"In de Christusregering verkeert slechts de nieuw mens in de staat van bloei; slechts hij heeft daarin kracht en slechts hij heeft daarin gewicht." CALVIJN.

Uit het Frans vertaald

**BOEK TWEE
Frankrijk**

**BOEK DRIE. Blz 181
Genève**

AMSTERDAM,

**B. H. BLANKENBURG JR.
1869.**

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2016**

INHOUD

TWEEDE BOEK.

Eerste deel

Frankrijk. - Gunstige Tijden.

DE TIENDE HOOFDSTUK.

DE STUDENT JOHANNES CALVIJN AAN DE HOGESCHOOL VAN ORLÉANS. (1527, 1528.)

Een vriend van Calvijn. De studenten te Orléans. Pierre de l'Etoile. Onderrichtingen omtrent de ketters. Calvijn in de Picardische natie opgenomen. Calvijn wordt tot procurator benoemd. Optocht voor de penning van Florence. Zijn hoogleraren onderscheiden hem. Zijn vrienden te Orléans. Daniël en zijn dames. Melchior Wolmar. Calvijn bestudeert het Grieks met hem. Voordeel voor de Kerk van God

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

TE ORLÉANS ONDERWEZEN OMTRENT GOD EN OMTRENT de MENS, BEGINT CALVIJN HET GELOOF TE VERDEDIGEN EN VOORT TE PLANTEN. (1528.)

Wolmar maakt hem met Duitsland bekend. Orléans in 1022 en in 1528. Angst en ootmoed van Calvijn. Wat de Hervormers heeft doen zegepralen. Tijdperken van de bekering van Calvijn. Hij vindt geen nieuw leer uit. Ik bied u mijn hart, voor u opgeofferd. Zijn ijver bij de arbeid. Hij vervangt Pierre de l'Etoile. Men zoekt kundigheden bij hem. Hij zoekt schuilhoeken om te studeren. Hij verklaart het woord in de huisgezinnen. Zijn eerste predikambt.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

CALVIJN TOT HET EVANGELISCHE WERK TE BOURGES GEROEPEN. (1528 tot 1529.)

Calvijn aan -het bed van zijn vader. Zijn eerste brief. Beza komt te Orléans aan. Calvijn begeeft zich naar Bourges. Prachtige lessen van Alciati. Wolmar en Calvijn te Bourges. Wolmar roept hem tot de Evangelische bediening. De priester en de prediker. Aarzeling van Calvijn. Hij verkondigt het Evangelie. Hij predikt te Lignières. De dood zijns vaders roert hem terug. Predikingen te Bourges. Oproer.

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

BERQUIN, DE GELEERDSTE DEEL, EDELEN, MARTELAAR VOOR HET EVANGELIE. (1529.)

Droefheid van Margaretha. Klachten van Erasmus. Complot van de Sorbonne tegen Berquin. Men begint zijn proces. De koningin bemiddelt voor Berquin. Berquin aan de Concergerie. Ontdekking van de brief. Hij wordt in een sterken toren opgesloten. Vonnis. Toevlucht tot God. Pogingen van Budé om hem te redden. Dringende aanzoeken van Budé bij Berquin. Val en oprichting van Berquin. Margaretha schrijft aan de koning. Overhaasting van de rechters. Stoet, die Berquin tot de dood geleidt. Berquin verheugd voor de dood. Zijn laatste ogenblikken. Uitwerking, op de omstanders voortgebracht. Gemor, list, verontwaardiging. Uitwerking van deze dood in Frankrijk. Zang van de martelaren. De Hervormer wordt uit zijn as herboren

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

EERSTE PROEVEN VAN CALVIJN. (1529.)

Calvijn wendt zich naar de christelijke loopbaan. Zijn oude beschermers. Predikingen en toehoorders van Calvijn. Hij besluit naar Parijs te gaan. Lichtbaak. Coiffart nodigt hem. De hoogleraar Cop komt hem zien. Bezoek aan een nonnenklooster. Een togije te paard. Hij geeft zich aan de godgeleerdheid over. Hij spreekt in de geheime vergaderingen. Beweging in de Latijnse wijk. In omgang gebrachte geschriften. Calvijn beproeft Briçonnet op te beuren. Hij vult drinkhoornen met kostbaren wijn. Pogingen om een jongen losbol terug te brengen. Beda valt de leraren des konings aan. Beginsel van Calvijn volgens de Schrift. Kleine aanvangspunten van een groot werk

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.

DE SMARTEN VAN MARGARETHA EN DE FEESTEN VAN HET HOF. (1530).

De koningin doet de verdeeldheden ophouden. Voortgangen van de Hervorming. Dood van een kind van de koningin. Zij laat een Te Deum zingen. Bruiloft van de koning en Eléonora. Toevloed van de geleerden. Margaretha in de verlatenheid. De heldere bronwel. Dodelijke ziekte van Louise van Savoye. Zorg en ijver van Margaretha. Prachtig, maar hersenschimmig plan

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

DIPLOMATEN, WEDER-AFVALLIGEN EN MARTELAARS. (153D.

Karel V beschuldigt de Protestanten. De Duitse Protestanten aan François I. De koning zendt hun een afgevaardigde. Onvoorzichtigheid en diplomatie van de afgezant. Heures de la royne Marguerite. Preek van de pastoor Lecoq voor de koning. Sursum co; da. Bijeenkomst van Leng met de koning. Val van Lecoq. Geestdrijverij te Toulouse. Jean de Caturce vindt Christus. Driekoningendag. Caturce gevat. Beroving van de waardigheid van Caturce. Hij twist met een monnik. De beide methoden van Hervorming.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

CALVIJN, zijn VERWIJDERING VAN DE GEESTELIJKE HEERSCHAPPIJ, ZIJN EERSTE WERK. Zijn VRIENDEN. 1532

Daniël wil Calvijn aan de Kerk verbinden. Calvijn weerstaat de verzoeking. Hij verklaart de Barmhartigheid van Sénéca. Zijn beweegredenen. Moeilijkheden en ongerustheden van Calvijn. IJver om zijn boek bekend te maken. Calvijn zoekt Bijbels in Parijs. Een ongelukkige berisping. Calvijn ontvangt hem liefderijk. Verschillende aanvallen. De winkel van de La Forge. Du Tillet en zijn weifelingen. Getuigenis over Calvijn afgelegd. Betrekkingen van de koningin en van Calvijn. Hij weigert bij de koningin in dienst te treden. De wapenrustingen des Heren

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

SMALKALDEN EN CALAIS.

(Maart tot October 1532.)

Guillaume Du Bellay en zijn plannen. Luther is tegen de oorlog. Smalkaldisch verbond. Vergaderingen van Frankfort en van Schweinfurt. Luther verzet zich tegen de diplomatie. Geen bloedvergieten. Redevoering van Du Bellay. Da Bellay en de landgraaf. De Wurtembergse kwestie. Vrede van Neurenberg. De grote tijdperken van de ontwaking. François 1 sluit een verbond met Hendrik VIII. Hun vertrouwelijke

gesprekken te Boulogne. De paus de gehoorzaamheid van hun koninkrijken ontnemen. Boodschap, welke François I aan de Paus zendt. De Christenheid zal zich van Rome scheiden.

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK. VERDWIJNING VAN EEN PRINS.

(Herfst 1532.)

Schrik, welke deze bijeenkomst. veroorzaakt. Christoffel van Wurtemberg. Zijn tegenspoeden. De keizer en zijn hof trekken de Alpen over. Vlucht van Christoffel. Men zoekt hem Tevergeefs. Hij eisekt Wurtemberg terug.

DRIE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK. HET EVANGELIE IN de LOUVRE EN IN DE KERKEN van de HOOFDSTAD GEPREDIKT. (Vaste 1533.)

Roussel uitgenodigd om in de kerken te prediken. Veesachtigheden van Roussel, weigering van de Sorbonne. Predikingen op de Louvre. Volksmenigte. Uitwerkselen dezer predikingen. De koningin verlangt op nieuw kerken. 46. Courault en Berthaud prediken er. Wezen van de Evangelische prediking. Haar uitwerkselen. Spanning van de Sorbonne. Men wil haar niet horen. Le Picard, stokebrand. Oproerigheid van Beda en van de monniken. Het volk komt in beweging. God heeft de stormen in zijn hand

VIJF EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK. NEDERLAAG van de DOOMSCHGEZINDE PARTIJ IN PARIJS, EN ZEGEPRAAL VAN HET EVANGELIE. (1533.)

De hoofden van de beide partijen in arrest. Beda rijdt op zijn muildier door Parijs. Verontwaardiging des konings. Hij beledigd de afgevaardigden van de Sorbonne. Duprat neemt Le Picard gevangen. Hij dagvaart priesters en doctoren. De koning besluit de aanhangers van het pausdom te vervolgen. Veroordeling van de drie hoofden. Is de zaak van Rome verloren? Smart en vreugde. Illusiën van de vrienden van de Hervorming. Een student uit Straatsburg. De vier doctoren door de politie weggebracht. Men waant de Hervorming gekomen. Een bijtende scherts van de studenten. Hun spotternijen over P. Cornu. Beroep van de Sorbonne. Nieuw aangeplakte schimpschriften. Voortgang der- Hervorming. Zo God vciór ons is, wie zal tegen ons zijn? Spanning. Siderander aan de deur van de Sorbonne. Hij zou Budé willen ondervragen. Nieuw slagen bereiden zich voor

VIJF EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK. CONFERENTIE VAN BOLOGNA. HET CONCILIE EN CATHARINA DE MÉDICIS KOMEN OP HET TONEEL. (Winter 1533.)

De aanwezige partijen. De keizer vraagt een concilie. Redenen van de paus daartegen. Zedelijke gevoelloosheid van het pausdom. Listen van de paus. Italiminsehe Ligue. Tournon en Gramont komen aan. Zij zoeken de paus te winnen. Een grote en droevige zaak. Catharina de Médicis. Aanbieding en verzoek van François I. Vreugde van de paus. Gedachte van Hendrik VII I over dit huwelijk, Voordeel dat men daaruit kan trekken

ZES EN TWINTICHTSE HOOFDSTUK. KAREL V, François I EN CLEMENS VII WEDIJVEREN IN LIST RONDOM CATHARINA. (Winter 1533.)

Twijfelingen, door Karel ingeblazen. Men vrage om de volmacht. Aarzeling des konings. De volmacht komt aan. Nieuw handelwijze van Karel V. Zijn verdriet. Karel V verzoekt een algemeen concilie. François 1 stelt een concilie van leken voor. Belangrijkheid dezer handeling. De ware Evangelische conciliën. Karel veroordeelt, François rechtvaardicht zich. Opheffing van het pausdom. De paus tekent de Italiaanse ligue. Kardinaalshoeden gevraagd. Verbolgenheid van Karel. Plan tot bijeenkomst tussen de paus en de koning. Het huwelijk zal tot stand komen

**ZEVEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.
ONWEDER TEGEN DE KONINGIN VAN NAVARRE EN HAAR "SPIEGEL
van de ZONDIGE ZIEL". (Zomer 1533.)**

Onrust en schrik van de ultramontanen. Complot tegen de koningin van Navarre. De miroir de lame pecheress. Beda ontdekt daarin de ketterij. Hij wijst die aan de Sorbonne aan. De verzekeerheid van de behoudenis. De koningin van de kansels aangevallen. Dwalingen van de monnikenstand. De Novellen van de koningin van Navarre. Opsporing en inbeslagneming van de Moroir. Woede van de monniken tegen de koningin. Zachtmoedigheid van Margaretha. Blijspel, gespeeld aan het college van Navarre. De fusie Megera. Gehele verandering van de koningin. Montmorency wil haar in het verderf storten. De Christenen ten toon gesteld

**ACHT EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.
ZEGEPRAAL van de KONINGIN VAN NAVARRE. (Herfst 1533.)**

Montmorency. De prior van Issoudun. De politie bemachtigt het college. Inhechtenisneming van de meester en van de toneelspelers. Het oordeel van de Sorbonne aan de rector overgebracht. Redevoering van de rector Cop. De Sorbonne ontkent de daad. Redevoering van Le Clerq. De Universiteit verontschuldigt zich. Beweging tot hervorming in Frankrijk. Aanzienlijke personen. Nieuw slagen

**NEGEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.
CATHARINA. De MEDICIS WORDT MET GROTE LUISTER AAN
FRANKRIJK GEGEVEN. (October 1533).**

Mededeling van het huwelijk aan de kardinalen. Listen van de keizerlijken om het te beletten. De Zwitsers. De Moeren. De paus besluit te vertrekken. Catharina op de schepen van Frankrijk. De paus zeilt naar Frankrijk. Verschillende gevoelens. Aankomst van de paus te Marseille. Nachtelijk bezoek van de koning aan de paus. Verlegenheid van de eersten president. Conferenties van de koning en de paus. De bul tegen de ketters. De bruiloftsfeesten. De vreugde van Catharina. Wat Catharina medebrengt. De paus wordt zwak. De nieuw Julius.

**DEERTIGSTE HOOFDSTUK,
DE REDEVOERING VAN de RECTOR AAN DE UNIVERSITEIT VAN
PARIJS. (November 1533).**

Calvijn en Cop verdelen onderling het werk. Zitting tot opening van de universiteit in 1533. De redevoering van Calvijn. De wil van God laat zich blijken. Uitwerking van de redevoering. Verontwaardiging van de Sorbonne. Een enige algemene Kerk. De universiteit verdeelt zich. Belangstelling van de koningin van Navarre. Calvijn door de koningin geroepen. Niemand zal de vernieuwing van de Kerk stuiten. De rector begeeft zich met staatsie naar het parlement. Een bode weerhoudt hem. Vlucht van Cop. Bevel om Calvijn te vatten. Men bezweert Calvijn te vluchten. Vlucht van Calvijn. Hij vermoet zich. Waarschijnlijkheid van het verhaal. Hij verbergt zich. Vele

Evangelischgezinden verlaten Parijs. Het vaarwel van Margaretha

**EEN EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.
CONFERENTIE EN VERBOND VAN François I EN FILIPS VAN HESSEN TE
BAN-LE-DUC. (Winter 1533 tot 1534).**

Christoffel wendt zich tot François 1. Zal de koning zich met de Protestanten verenigen? Du Bellay raadt het hem aan. Du Bellay trekt door Zwitserland. Zijn redevoeringen tot Oostenrijk. Vrienden en helpers van Christoffel. Du Bellay pleit voor hem. Hij gaat over tot bedreigingen. De Franse afgevaardigde zegepraalt. Plannen van de landgraaf van Hessen. Luther verzet zich daartegen. Gesprekken van Luther met Melancton. Hun pogingen bij de landgraaf. Conferentie van de landgraaf en de koning. Filips en François sluiten een overeenkomst. De landgraaf vraagt Melancton. Tekening van het traktaat. Tegenstrijdigheden in François 1.

**TWEE EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.
ZEGEPRAL EN MARTELDOD. (Winter 1534).**

De kerken van Parijs voor het Evangelie gesloten. Bijzondere vergaderingen. Morin verstrooit ze. Nieuw aanval tegen de faculteit van de letteren. De vuurstraf tegen de Lutheranen. Drie honderd Evangelischen in de gevangenis geplaatst. Redetwist tussen Roussel en Beda. Een boek van Beda vertoornt de koning. Margaretha verstrekt de Evangelischen tot voorspraak. Hun in vrijheidstelling. Alexander te Genève en in La Bresse. Hij verkondigt het Evangelie te Lyon. Werkzaamheid en voorzichtigheid van Alexander. Men schrijft hem duivelse krachten toe. IJver van Margaretha te Parijs. Het volk belet Roussel te prediken. Alexander predikt op het Paasfeest te Lyon. Hij wordt gevat en ter dood veroordeeld. Reis van Lyon naar Parijs. Alexander verschijnt voor het parlement. Men pijnigt hem. Priester ontwijding. Marteldood. Getuigenis aan Alexander gebracht.

**DRIE EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.
WURTEMBERG DOOR de KONING VAN FRANKRIJK AAN HET
PROTESTANTISME GEGEVEN. (Lente 1534).**

Bijeenkomst van Du Bellay en van Bucer. De grote smelting wordt voorbereid. François 1 draagt daartoe bij. Hoop van François I. Vreesachtigheden en voorzeggingen in Duitsland. Oostenrijk roept de hulp van de paus BI. Bijeenkomst van Sanchez met de paus. Gevolg van de wereldlijke macht. De landgraaf trekt met zijn leger af. Onrust van Melancton. Overwinning van de landgraaf. Angst te Rome. Vreugde in de Louvre. Wurtemberg aan zijn vorsten hergeven. Godsdienstvrijheid door het traktaat vastgesteld. Toetredingen tot de Hervorming

**VIER EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.
EEN ZITTING IN DE LOUVRE TOT DE VERENIGING van de WAARHEID
MET DE KATHOLICITEIT. (Zomer 1534).**

Een student van Nîmes, komende van Wittenberg. Brief van Melancton aan Margaretha. Gesprek van Margaretha en van Baduel. François zendt Chelius naar Duitsland. Angsten van Melancton. Chelius met vreugde ontvangen. IJver van Melancton. Verschillende denkwijzen over deze verbintenis. Goedkeuring en oprechtheid van Bucer. De aantekeningen van de drie doctoren. Zitting op de Louvre. Bucer en Melancton maken de vlekken van het pausdom bekend. Gematigdheid. Er wordt een bestuur van de Kerk vereist. Één enig opperpriester. De rechtvaardiging; de mis. De sacramenten. Protestatie tegen de misbruiken. Bede van Melancton.

VIJF EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

DE VERSCHIJNINGEN VAN de GEEST VAN ORLEANS. (Zomer 1534).

Dood van de proostin van Orleans. De proost en de monniken. Wraak uitgedacht door de kordeliers. Eerste verschijning van de geest. Tweede verschijning. De proostin gekweld ter oorzaak van Lutheranisme. Onderzoek van de officiaal. Onderzoek van de studenten. De proost wendt zich tot de koning. Inhechtenisneming van de monniken. Men voert ze naar Parijs. De nieuweling belijdt de bedriegerij. Veroordeling. Einde van de zaak.

ZES EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

FRANS I STELT DE HERVORMING VOOR AAN DE SORBONNE.

Frans erkent zijn dwalingen ter zake van de godsdienst. Hij belooft hulp aan de Duitse Protestanten. Franse samenstelling van de artikelen, aan Rome en aan de Sorbonne medegedeeld. Angst van de Sorbonne. De Gallische geest. Debatten tussen de ministers en de Sorbonne. De bisschoppen en de roomsehe grootpriester. De onbelangrijke zaken. Aanroeping en feesten van de heiligen. De handelaars in missen. Herstelling van het nachtmaal des Heren. Gemeenschap met Christus door het geloof. De transsubstantiatie, de kloosters. Een vergadering van godgeleerden en van leken. Gevaar van het katholicisme. Engeland en Frankrijk. Nieuw pogingen van de Sorbonne. Is het Protestantisme te vrezen voor de koningen? Ongerustheid van de vrienden van Calvijn. Gevaren van die toenadering. Een gebeurtenis komt verandering brengen in de staat van zaken.

GESCHIEDENIS van de HERVORMING IN EUROPA, TEN TIJDE VAN CALVIJN.

TWEEDE BOEK.

Eerste deel

FRANKRIJK. GUNSTIGE TIJDEN.

DERTIENDE HOOFDSTUK.

De student Johannes Calvijn aan de Hogeschool van Orleans. (1527, 1528.)

Door de wil van zijn vader en door zijn eigene overtuigingen geroepen om de priesterloopbaan, waartoe hij zich voorbereidde, vaarwel te zeggen, had Calvijn in de herfst van 1527 Parijs verlaten om naar Orleans te gaan en de rechtsgeleerdheid te bestuderen, welke Pierre de l'Etoile er met glans onderwees. Reuchlin, Aléander, Erasmus zelfs," zei men "hebben in die stad onderwijs gegeven; maar de Ster verduistert al die zonnen." Men beschouwde hem als de vorst van de Franse rechtsgeleerden. (Deze brief bevindt zich in de Letters of John Calvin, te Philadelphia in het Engels uitgegeven, door Dr. Jules Bonnet. Het is aan die geleerden vriend, dat ik de mededeling der Latijnse handschriften verschuldigd ben.)

In deze oude stad, waaraan keizer Aurelianus zijn naam had gegeven, aangekomen, hield Calvijn, die van nature beschroomd was en door de luidruchtige kreten van de scholieren werd teruggestoten en zich afgezonderd. Zijn minnende natuur smachtte evenwel naar een vriend; te midden van de menigte ontmoette hij een jeugdig letterkundige, Nikolaas Duchemin genaamd, die zich voorbereidde om professor in de faculteit van de letteren te worden. Calvijn vestigde op hem zijn opmerkzame blik; hij vond hem bescheiden, gematigd, niet lichtgeraakt, generlei denkwijze zonder een nauwkeurig onderzoek aannemende, met een billijk oordeel, met een uiterste voorzichtigheid, met grote zachtmoedigheid, maar ook met enige langzaamheid in zijn bewegingen. Het karakter van Duchemin vormde een treffende tegenstelling met de levendigheid, het vuur, de gestrengheid, de werkzaamheid, wij zouden bijna zeggen met de lichtgeraaktheid van Calvijn. Toch voelde hij zich aangetrokken tot dat zachte karakter van de jongen professor, en juist het verschil van hun temperamenten verspreidde een onuitsprekelijke bekoorlijkheid door al hun betrekkingen. Daar Duchemin slechts een gering vermogen bezat, had hij, even als een groot aantal burgers, scholieren in de kost. Calvijn verzocht hem, hem onder zijn dak op te nemen en werd aldus een van de leden van de familie. Hij beminde hem weldra met al de kracht van een twintigjarig hart en verheugde zich in hem een Mommor, een Olivétan en zelfs nog meer gevonden te hebben. Hij wilde alles met Nikolaas deden, hem terugzien als hij zich verwijderd had, en onophoudelijk met hem spreken. "O, mijn Duchemin!" zei hij tot hem, o, mijn vriend! gij zijt mij dierbaarder dan het leven!" Niettemin was deze vurige vriendschap niet blind; getrouw aan zijn karakter, onderscheidde Calvijn de zwakte van zijn vriend, wie het, naar zijn mening, aan geestkracht ontbrak, en hij berispte hem daarover. "Draag zorg," zei hij, "dat uw grote bescheidenheid niet in zorgeloosheid. ontaarde."

Door deze edele vriendschap vertroost, begon de scholier van Noyon het volk van de hogeschool, dat hem omringde, meer van nabij te onderzoeken. Hij verwonderde zich bij het zien van een menigte studenten, die in de straat beweging maakten zonder, naar

het hem toescheen, zich om de letteren te bekommeren. Hier zag hij een jong heer, die een nauwe broek, een rijk geborduurd wambuis, een klein Spaans manteltje, een fluwelen muts en een prachtige dolk droeg. Deze jonge heer, gevolgd door zijn bediende, ging op het hoger gedeelte van de straat, verhief trots het hoofd, wierp rechts en links onbeschaamde blikken en wilde, dat ieder voor hem uit de wegging. Iets verder trok een luidruchtige troep voort; het waren zonen van rijke burgers, die niet meer smaak voor de studiën schenen te hebben, dan de zonen van de edelen en die zich zingende en stoeiende naar een van die kaatsbanen begaven, die in de stad zeer talrijk waren (er waren er niet minder dan veertig).

Tien natiën, later tot vier verminderd, vormden de hogeschool. De Germaanse voegde bij "de levendige en bekoorlijke schoonheid des lichaams " die van een geest, door aanhoudende studiën beschaafd. Haar bibliotheek werd "de verblijfplaats van de muzen" genaamd.

Calvijn maakte een zonderling figuur te midden van de hem omringende wereld. Zijn kleine gestalte en zijn bleek gelaat staken sterk af bij het kloek gelaat en de indrukwekkende houding van de landgenoten van Luther. Eén ding evenwel behaagde hem; "Waarlijk I" zei hij, deze hogeschool is een Republikeinse oase in de schoot van het slaafse Frankrijk." Inderdaad, de democratische geest deed zichzelf gevoelen aan de jonge aristocraten, die zich aan het hoofd van iedere natie bevonden, en het enige onbetwiste gezag in Orléans was dat van Pierre de l'Étoile.

Deze "morgenster" (zoals de registers van de Picardische natie zeggen) was te midden van de nevel verrezen uit schitterde in de school gelijk de zon. Deze grote leraar voegde bij een uitstekend rechtvaardigen geest, een liefderijk hart; hij was onbuigzaam als de wet en teder als een moeder, zijn wijze van onderricht geven, had een ongehoorde bekoorlijkheid. Als lid van het concilie van 1528, had hij de beteugeling van de ketterij gepredikt. Maar nauwelijks had hij Calvijn te Orléans ontmoet, of, aangetrokken door de schoonheid van zijn genie en de bekoorlijkheden van zijn karakter, beminde hij hem teer. Hoewel tegen de godsdienstige leer van de jonge man, was hij trots hem tot kwekeling te hebben en was zijn vriend ten einde toe, aldus sinds de zestiende eeuw een treffend voorbeeld van die edele Christelijke billijkheid gevende, die de mensen weet lief te hebben, hoewel hun denkwijzen verwerpende.

Op een van de banken van de school gezeten, luisterde Calvijn oplettend naar de groeten leraar en werd doordrongen van zekere beginselen, waarvan toen niemand in de gehele Christenheid er aan dacht de juistheid te betwisten. "Het is van de gehoorzaamheid aan de wetten," zei Pierre de l'Etoile, "dat de voorspoed van de volken afhangt. Indien zij de aanslagen tegen de rechten van de mens straffen, zoveel te meer moeten zij dan de aanslagen tegen het recht van God straffen. Hoe, de wet zou de mens beschermen in zijn ligchaain, in zijn goederen en niet in zijn ziel en zijn kostbaarst en eeuwig erfdeel? Een dief zou ons onze beurs niet kunnen ontnemen en een ketter zou ons de hemel kunnen ontroven?" Rechtsgeleerden, studenten, edelen en burgers, allen waren toen overtuigd, dat de wet gelijkelijk de wereldlijke en de geestelijke goederen kon bewaren. "De onzinnige en woedende mensen," zei het Wetboek, dat Pierre de l'Etoile aan zijn kwekelingen uitlegde, zij die, ketterse en schandelijke leerstukken verspreidende, de apostolische en Evangelische leer van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest in éne enige Godheid en een vrome Drieëenheid, verwerpen, moeten aan de Goddelijke wraak overgegeven, maar vervolgens getroffen worden door een lichamelijke straf. Is dit niet een openbare misdaad," voegde het Wetboek er bij "en hoewel gepleegd tegen de heiligheid Gods, is het zulks niet ten

nadele van allen?"

De jonge lieden van twintig en meer jaren oud, die toehoorders van Pierre de l'Etoile waren twintig door deze woorden diepe indrukken, die, gegeven op het ogenblik, waarop het karakter zijn richting neemt, het gehele leven moesten voortduren. De menselijke geest had tijd nodig om zich te ontdoen van die gerechtelijke vooroordelen, die gedurende meer dan duizend jaren de algemene wet van elk verstand was. Kon men verwachten, dat een jeugdig leerling, tegen de meest geëerbiedigde leraren opstaande, onderscheid begon te maken tussen de wereldlijke sfeer en de geestelijke sfeer, tussen de oude en de nieuw oeconomie, en staande te houden dat, de genade krachtens het grote offer, van de eeuwige gerechtigheid aangeboden, afgekondigd zijnde, het Evangelie van Christus er afkerig van was, dat de mens het zegt Gods door gestrenge oordelen zou wreken? Neen, gedurende de zestiende en zelfs gedurende de zeventiende eeuw moesten bijna al de verlichte geesten te die opzichte in de betreurenswaardigste dwalingen gedompeld blijven.

Aanvankelijk beschroomd en vreesachtig, werd Calvijn langzamerhand gezelliger men zocht omgang met hem en hij sprak graag met iedereen. Hij werd in de Picardische natie opgenomen. "Ik zweer," zei hij, de eer van de hogeschool en van mijn natie te bewaren." Evenwel liet hij zich niet binden door de geest van de hogeschool: hij had een ruimeren geest dan zijn medeleerlingen en wij zien hem in betrekking met diegenen van alle natiën, tot wie een gemeenschap van genegenheid en van studie hem riep. Het was in het klooster van Bonne Nouvelle, dat l'Etoile onderwees. Calvijn hoorde de woorden van de meester stilzwijgend aan, men zag hem tussen de lessen met zijn medeleerlingen spreken, naar buiten gaan, binnenkomen, in de zaal wandelen, juist zoals een ander.

(Het Wetboek van Justinianus is van 529, juist duizend jaren vóór het tijdstip, waarop Calvijn studeerde; maar het merendeel van de wetten, die zich daarin bevinden, waren ouder.)

Op zekere dag een van de pilaren naderende en zijn pennenmes uithalende, sneed hij zelfs daarin een C, daarna een A en eindelijk las men de naam van Calvijn, verhaalt ons een geschiedschrijver van de hogeschool. Het was wellicht **Cauvin**, de naam van zijn vader, of wel Calvinus, want de studenten hielden er, van hun namen te Latiniseren. Het was eerst later, dat, het Latijnse woord in het Hollands overgezet zijnde, de Hervormer zijn bepaalde naam droeg. De naam van Calvijn bleef lang bestaan op de pijler, waarop de hand van de jongen Picardiër die had gesneden; een naam van twisten en geschillen, beschimpt door de vromen, maar door velen geëerbiedigd. "Dit kostbaar eigenhandig schrift," zegt de geschiedschrijver, "is met de laatste sporen van het gebouw verdwenen."

Trots op zulk een medeleerling, verhieven de Picardiërs hem tot de hoogste post van de natie, die van procurator. Calvijn was aldus op de eersten rang in de optochten en in de openbare vergaderingen van de hogeschool. Hij moest bijeenroepen, rekenschap geven, onderzoek doen, bevelen, besluiten, uitvoeren, de diploma's tekenen. In plaats van de leden. Van zijn natie aan een vrolijken maaltijd te verenige, stortte Calvijn, getroffen door de ongeregelheden, die in deze maaltijden waren ingeslopen, de som geld, die hij zou verteerd hebben, in de schatkist en gaf daarvoor een aantal boeken aan de gemeenschappelijke bibliotheek. Weldra werd hij door zijn post geroepen tot het ontvouwen van die vastheid van karakter, die zijn gehele leven heeft gekenmerkt. Deze onbekende trek is de moeite waard om verhaald te worden.

Alle jaren, op de dag van de Vinding van het lichaam van de heiligen Firmin, kwamen de bewoners der kleine stad Beaugency, nabij Orléans, naar de kerk van St. Pieter en

na het zingen van de epistel, stelden zij de procurator van de Picardische natie een goudstuk ter hand ter zwaarte van twee kronen en de penning van Florence genaamd." Ziehier," zei men tot Calvijn, "de oorsprong van dit aloud gebruik. Toen op de 13de Januari van het jaar 687 het lichaam van de martelaar St. Firmin op plechtige wijze was opgegraven, had er in de natuur een wonderbare verandering plaats. De bomen hernamen hun tooisel, bedekten zich met bladeren en bloemen, en tegelijkertijd verspreidde een bovennatuurlijke geur zich in de lucht. Simon, heer van Beaugency, die door melaatsheid aangetast, zich aan zijn venster geplaatst had om de plechtigheid te zien, werd door deze liefelijke geur in gezondheid hersteld. Ten teken van zijn dankbaarheid bepaalde hij een jaarlijks inkomen van een gouden penning, die eerst aan het kapittel van Amiëns, daarna aan de Picardische studenten te Orléans, tot een natie verenigd, betaald werd.

Calvijn, die "de oude domheden en onwetendheden, welke men aan de roem van Jezus Christus in de plaats stelt" berispt, schonk aan dit wonder niet veel geloof. Toen evenwel de schatting in het jaar 1527 niet was voldaan, besloot hij met de natie de penning te gaan halen. Hij verzamelt zijn landgenoten, hij plaatst de muziek en de pedellen voorop; hij opent de tocht, al de leden van zijn natie volgen hem, achter elkaar gaande, en de luidruchtige optocht komt eindelijk te Beaugency aan. De penning werd hem ter hand gesteld. Zij droeg, aan de voorzijde de beeldtenis van Johannes de Doper en aan de achterzijde een leliebloem Met dit woord: Florentia. Voldaan en met hun beroemd hoofd vooruit, sloegen de Picardische studenten de weg naar Orléans weer in, de gouden penning in triomf medevoerende, gelijk eertijds Jason en de Argonauten het gouden vlies van Colchis hadden teruggebracht. De optocht keerde bij de vreugdekreten van de hogeschool in de stad terug. Calvijn zou eenmaal de draak een prachtiger vlies ontnemen en talrijker volken zouden hun blijdschap in groter vreugdekreten doen uitbarsten.

Hoewel Calvijn zich niet van zijn medeleerlingen wilde scheiden, leed hij dikwijls te midden van die geruchtmakende en ongebonden menigte, en wendde zich met walging af van de tweegevechten, van de tafelbuitensporigheden en de galanterieën, die zulk een grote plaats in het leven van de studenten innamen. Hij gaf de voorkeur aan de studie en leidde zich met zijn gehele hart toe op het recht. De levendigheid van zijn geest, de kracht van zijn geheugen, de opmerkenswaardige stijl, waarin hij de onderwijzingen van zijn meesters wist in te kleden, de gemakkelijkheid, waarmee hij zich zekere gesprekken, zekere vonnissen, die uit hun mond voortkwamen, herinnerde, de bijtende spotternijen en luimige invallen van een schoenen geest, die hij telken male deed uitkomen, dat alles, zegt een Rooms-katholiek, deed hem weldra door zijn hoogleraren onderscheiden.

Maar aan de oevers van de Loire moest hij iets beters vinden; het werk, te Parijs begonnen, moest te Orléans bevestigd en ontwikkeld worden. Altijd bemind door hen, die hem kenden, maakte Calvijn zich tal van vrienden, vooral onder zekere mannen, die door de priesters werden aangevallen en wier geloof overvloedig was in christelijke zachtmoedigheid. elke dag had hij met Duehemin ernstige gesprekken. En dan, om zijn kosten te verminderen, deelde hij zijn kamer met een vromen Duitser" een gewezen franciscaner, die, begrepen hebbende, zoals Luther het uitdrukte, dat het niet de kap van de heiligen Franciskus maar het bloed van Jezus Christus is, waardoor men behouden wordt, zijn smerige kap van zich had geworpen en naar Frankrijk gekomen was. De Picardische student sprak met hem van Duitsland, van de Hervorming; en enige hebben gemeend, dat het dit was, wat het eerst het geloof van Calvijn omkeerde.

Na het huis van Duchemin, waarin de wind des nieuw levens waaide, na, de bibliotheek, waarvan de bewaarder, Philippe Laurent, zijn vriend werd, was Calvijn vooral graag in het huisgezin van een advocaat, waarin drie welonderrichte, beminnelijke en godvruchtige dames hem een aangename conversatie boden; het was dat van François Daniël, "een persoon," zegt Beza, "die, even als Duchemin, kennis van de waarheid had." Als een ernstig, invloedrijk man en begaafd met een inwendig Christendom, bezat Daniël (wellicht droeg zijn hoedanigheid van rechtsgeleerde daartoe het haar bij) een zeer behoudende geest en was hij gehecht aan de vormen en aan de verordeningen van de Kerk.

Bij het verlaten van school, bibliotheek en kabinet; kwam Calvijn in dit huis uitspanning nemen. Het gezelschap van de geleerde en godvruchtige vrouwen kon op zijn geest een gelukkigen invloed uitoefenen, die hij tevergeefs in de omgang met de leraren zou hebben gezocht. Wanneer hij afwezig was liet hij dan ook niet na de moeder, de vrouw van zijn vriend en Francisca zijn zuster te verzoeken, zich van zijn te herinneren.

Somtijds ontmoette hij bij die dames een jonge man, voor wie hij weinig sympathie had; het was een Parijs student, Coiffard genaamd, levendig, werkzaam, verstandig, maar zelfzuchtig. Hoezeer gaf hij boven hem de voorkeur aan Daniël, bij wie hij een zo vaste geest, een zo verheven ziel vond, en met wie hij zulke nuttige gesprekken voerde. Op één punt waren de beide vrienden het eens: een hervorming van de Kerk is noodzakelijk; maar weldra ontmoetten zij een ander punt, dat eenmaal een grote verscheidenheid van gevoelens tussen hen moest doen ontstaan.

"Die Hervorming," zei de advocaat, "moet in de Kerk worden te weeg gebracht; wij moeten ons niet van de Kerk afscheiden." De betrekkingen van Calvijn met Duchemin werden langzamerhand minder menigvuldig; deze, die van nature zeer nalatig was, antwoordde niet op de brieven van zijn vriend. Maar zolang de Hervormer in Frankrijk bleef, groeide de gehechtheid van Calvijn voor Daniël gedurig aan en het is aan hem, dat bijna al de brieven, die hij van 1529 tot 1536 geschreven heeft, gericht zijn.

Al deze vriendschap was Calvijn nog niet genoeg; hij hoorde bij Daniël, bij Duchemin, op de bibliotheek, overal spreken van een man, die hij weldra brandend verlangde te kennen en die op hem meer invloed uitoefende, dan al de anderen. Een arm jong Duitser van Rotweil, Melchior Wolmar genaamd, was te Parijs gekomen en verplicht zijnde te arbeiden om te leven, was hij enige tijd corrector ener drukkerij geweest. Begerig naar kundigheden, liet de jonge proevenlezer van tijd tot tijd zijn proeven ter zijde om zich heimelijk onder de studenten te mengen, die zich in menigte om de beroemden Jean Lascaris, Budé en Lefèvre verdrongen.

Hij werd in de school van laatstgenoemden een oprecht Christen, in de school van de beide eersten een groot Hellénist. Met honderd anderen gepromoveerd tot meester in de schone kunsten, verkreeg hij de eersten rang. Op zekere dag (het was in Duitsland) voor de vuist een rede in zijn moedertaal moettende uitspreken, verzocht Wolmar verlof om in het Grieks te spreken, omdat, zei hij, zulks hem gemakkelijker was. Hij was voor het onderwijzen van de Griekse letterkunde naar Orléans geroepen. Nog arm zijnde, ondanks zijn kunde, had hij ten zijnen een klein aantal kinderen van goeden huize. "Hij is mijn getrouwe onderwijzer geweest," zegt Theodorus Beza, een van hen. "Met welk een bewonderenswaardige bekwaamheid gaf hij onderricht niet alleen in alle goede leerwijzen, maar ook in de vroomheid. Zijn kwekelingen noemden hem niet Melchio, maar Melior (beter.)

Calvijn, wiens verheven ziel door al wat schoon is werd aangetrokken, verbond zich

met die uitstekend hoogleraar. Zijn vader had hem derwaarts gezonden om het burgerlijk recht te bestuderen; maar Wolmar smeekte hem, zich aan de kennis van de Griekse klassieken te wijden. Aanvankelijk aarzelde Calvijn; eindelijk gaf hij zich gewonnen. "Ik zal studeren," zei hij; "maar dewijl gij het zijt, die er mij toe aanzet, moet gij ook degene zijn, die mij daarbij behulpzaam zijt." Melchior antwoordde hem, dat hij bereid was, niet alleen zijn onderricht, maar ook zijn persoon, zijn leven, zichzelf hem toe te wijden. Van toen af aan maakte Calvijn in de Griekse letterkunde de snelste vorderingen. De hoogleraar beminde hem boven al zijn kwekelingen. Het is aldus, dat hij werd in staat gesteld de beroemdste uitlegger van de Schriften te worden. "Deze kennis van de Griekse taal," voegt Beza er bij, "is aan de gehele Kerk van God zeer grotelijks dienstig geweest." Wat Cordier hem voor het Latijn was geweest, dat was hem Wolmar voor het Grieks.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

**Te Orléans onderwezen omtrent God en omtrent de mens, begint
Calvijn het geloof te verdedigen en voort te planten.**

(1528.)

Calvijn moest van Wolmar iets anders ontvangen; hij zou weldra onder zijn leiding het werk van geheel zijn leven - Christus leren en onderwijzen - beginnen. De kundigheden, die hij aan de hogeschool van Orléans verkreeg, de wijsbegeerte, het recht, het Grieks zelfs konden hem niet voldoen. Het zedelijk vermogen is het eerste in de mens en moet het eerste zijn, zelfs aan een hogeschool. Het doel van de Hervorming was niet een verstandelijk, maar een zedelijk rijk te stichten; zij moest de heiligheid in de Kerk doen wederkeren. Dit rijk had in Calvijn een aanvang genomen; zijn geweten was bewogen geworden; hij had, de behoudenis gezocht en gevonden; maar hij had nodig te weten, in de genade te wassen, het leven te oefenen, en dat was wat hij weldra zou doen.

Even als Melanchthon, had Melchior zich toegelegd op het bestuderen van de heilige brieven in de oorspronkelijke taal en had daarin licht en vrede gevonden. Calvijn, van zijn zijde, enige smaak ge kregen hebbende voor de ware godsvrucht, zo als hij het zelf zegt, "was ontvlamd door een grote begeerte om voort te gaan." Het innigste vertrouwen, de meest vrije mededelingen, kwamen tussen de hoogleraar en de leerling tot stand. Melchior sprak tot Calvijn van Duitsland en van de Hervorming; hij las met hem het Griekse testament, hij legde hem de rijkdommen van Christus, die daarin verkondigd worden bloot, en de brieven van Paulus bestuderende, verklaarde hij hem de leer van de toegerekende rechtvaardigheid, die er de ziel van is. In het kabinet van zijn meester in gedachten verdiept, luisterde Calvijn stilzwijgend toe en omhelsde met eerbied deze verborgenheid, die zo zonderling en toch zo diep in overeenstemming met de rechtvaardigheid was! "Door het geloof," zei Wolmar, verenigt de mens zich met Christus en Christus met hem, zodat God in de mens niet langer de zondaar, maar zijn welbeminate zoon zelf ziet, en zodat de daad, krachtens welke God de zondaar tot erfgenaam des hemels maakt, geen willekeurige daad is. Deze leer van de rechtvaardiging, voegde Wolmar er bij, "is volgens Luther de hoofdleer, *articulus stantis vel cadentis Ecclesiae*."

Maar de hoogste leraar van Calvijn was God. Hij had nog te Orléans van die worstelingen, die dikwijls in machtige naturen worden voortgezet. heiligen houden hem eenvoudig voor een bovennatuurlijke geest, een geleerd en scherpzinnig

godgeleerde,: integendeel heeft geen leraar meer dan hij die stormen gekend, die de ziel tot in haar diepste afgronden beroeren. "Ik voel mij geraakt," zei hij, hevig gekwetst door het oordeel van God. Ik heb een aanhoudende strijd, ik word besprongen en geschokt, zoals wanneer een krijgsman door een vreselijke slag genoodzaakt is enige schreden achterwaarts te gaan." liet licht, dat hem zozeer verheugd had toen hij aan de school te Parijs was, scheen hem bijna te begeven. "Ik ben gelijk een ongelukkige, in een lage gevangenis opgesloten, die slechts in schuinse richting en ten halve de helderheid van de dag door een hoog en klein venster ontvangt." Hij volhardde evenwel; hij vestigde zijn blikken op Jezus Christus, en weldra kon hij zeggen "Indien ik al niet het volle en vrije aanzicht van de zon heb, onderscheid ik toch van verre haar licht en geniet ik door haar glans."

Men ontdekte te Orléans, dat er in die jonge man nieuw en zonderlinge zaken waren. Het was in deze stad, dat, in 1022, de ontwaking van de nieuw tijden, als men zo mag spreken, onder de voorzitters ener destijds zeer beroemde school voor godgeleerden was begonnen. Priesters, kanunniken hadden tot de Christenen, die hen hoorden, hetzij in Orléans, hetzij in de naburige steden, gezegd, dat zij vervuld moesten worden met de gave des Heiligen Geestes; dat die geest hun al de diepten, al de waardigheid van de Schriften zou openbaren, dat zij zouden gevoed worden met een hemelse spijs en levend gemaakt door Een inwendige verzadiging." Deze ketters waren te Orléans ter dood gebracht. Zou men ze na meer dan vijf eeuwen, in de hogeschool zelf zien herleven? Verscheiden leraren en zelfs studenten verzetten zich tegen Calvijn " Gij zijt een afvallige," zeiden zij tot hem, "gij scheidt u af van de Kerk!" Verschrikt door deze beschuldigingen, was Calvijn ten prooi aan nieuwe angst.

Toen, hij deelt het ons zelf mede, begon hij de Psalmen te overpeinzen, en in de worstelingen van David hervond hij al de zijnen: "Ach!" zei hij, "de Heilige Geest heeft hier een levende schildering van al de smarten, droefenissen, benauwdheden, twijfelingen, verwachtingen, zorgen, ongelegenheden, en zelfs de verwarde ontroeringen, waardoor mijn geest gewoonlijk wordt bewogen. Dit boek is een ontleding van al de delen van de ziel. Er is geen enkele aandoening in de mens, die niet daarin als in een spiegel is voorgesteld." Die man, die de Roomse legenden als ijdel, trots, ongevoelig beschreef, wilde zich zien zoals hij was, zonder een enkele van zijn gebreken te verbergen. Van zoveel zwakheden, waaraan wij onderworpen zijn," zei hij, "en van zoveel ondeugden, waarvan wij vol zijn, moet geen enkele verborgen blijven. Ach! voorzeker is het een uitmuntend bijzonder voordeel, wanneer, al de schuilhoeken ontdekt zijnde, het hart wordt open gelegd en goed gezuiverd van elke huichelarij en van elke bozen smet."

Ziedaar de beginselen, waardoor de Hervorming heeft gezegepraald. Haar bewerkers wilden, dat de harten zouden gereinigd worden van elke bozen smet. Hoe zonderling is de dwaling van die schrijvers, die, de dingen anders inziende dan zij zijn, dit Goddelijk werk aan vuig belang en lage hartstochten toeschrijven. Volgens hen zijn de naijver van de augustijner monniken, de eerezucht van de vorsten, de hebzucht van de edelen, de zinnelijke hartstochten van de priesters, die toch, gelijk wij gezien hebben, in de middeleeuwen een veel te vrij veld hadden, er de oorzaak van. Een diepe blik, in de ziel van de Hervormers geworpen, ontsluit ons de oorzaak van de ontwaking. Indien de schrijvers, waarvan ik spreek, gelijk hadden, zou de Hervorming om volbracht te worden, de tijd van Luther niet hebben moeten afwachten; want sinds eeuwen waren er in de Christenheid eerezuchtige vorsten, hebzuchtige heren, naijverige

monniken en onzedelijke priesters. Wat er toen nieuw was in de wereld waren zielen, die, zoals die van de Hervormers, zich ontsloten voor het licht des Heiligen Geestes, in het Woord Gods geloofden, Jezus Christus vonden, iedere andere zaak in vergelijking met Hem schade achtten, het leven Gods leefden, wilden dat alle schuilhoeken geopend, en de harten van alle huichelarij gezuiverd werden. Zodanig was de wezenlijke oorzaak van de Hervorming.

De tegenstanders van het Evangelie begrepen het gevaar, waaraan de door Calvijn onderwezen beginselen de Roomse Kerk blootstelden; zij noemden hem dan ook slecht, goddeloos, "en stapelden hem," zoals hij zegt, ij een wereld van smaadheden op het hoofd;" zij zeiden, dat men hem buiten de Kerk moest werpen. "Neerslachtig, maar niet verloren," riep toen de student, zich in zijn kamer terugtrekkende uit: "Indien ik al in oorlog ben met zulke heren, ben ik toch, o God! niet in onenigheid met uw Kerk! Waarom zou ik aarzelen mij te scheiden van die valse leraren, welke de apostelen uw vijanden noemen? Bleven niet uw profeten, vervloekt door de onrechtvaardige priesters van hun eeuw, in de ware eenheid uwer kinderen? Aangemoedigd door hun voorbeeld, zal ik dus diegenen weerstaan, die ons verdrukken, en noch hun bedreigingen, noch hun aanklachten zullen vermogen mij te doen wankelen."

De bekering van Calvijn, te Parijs begonnen, werd te Orléans voltooid. Er zijn, gelijk wij gezegd hebben, verschillende tijdperken in dit werk. Het eerste is dat van het geweten, waarin de ziel ontwaakt; het tweede is dat van het verstand, waarin de geest wordt verlicht, daarna komt het laatste, waarin de nieuw mens zich meer en meer sticht, gesticht in Jezus Christus en vruchten draagt voor God. Te Parijs had Calvijn in zijn hart de Goddelijke stem gehoord, die hem riep tot het eeuwige leven; te Orléans hield hij niet op de heilige brieven te bestuderen en hij werd geleerd in de wetenschap van de zaligheid, verhaalt ons Theodorus Beza.

De kerk zelf heeft zodanige fasen; het eerste tijdperk van haar geschiedenis, dat van de apostolische Kerkvaders, was dat van een eenvoudige godsvrucht, zonder wetenschappelijk element; het tweede, dat van de verdedigers, was dat van een Christelijk verstand, dat het geloof in de ogen van de rede zoekt te rechtvaardigen. Calvijn volgde ook deze gang; maar hij gaf zich niet over aan een intellectualisme dat de dood in zijn hart zou hebben teruggebracht. Integendeel begon juist de derde fase onmiddellijk en het Christelijk leven werd in hem gedurig inniger en gedurig werkzamer.

De bekering van Calvijn en van de andere Hervormers (wij moeten op dit punt blijven aanhouden) was dus niet eenvoudig een verandering, door de studie in hun gedachten en in hun stelsel gebracht. Calvijn legde zich niet de taak op een nieuw godgeleerdheid uit te vinden, zoals zijn tegenstanders gezegd hebben. Men zag hem niet in koelen bloede over de Kerk nadenken, met nieuws- gierigheid de Schriften doorbladeren, daarin enig middel zoeken om een gedeelte van de Christenheid van Rome los te maken. De Her. vorming was niet de vrucht ener afgetrokken redenering; zij kwam voort uit een inwendige arbeid, uit een geestelijken strijd, uit een overwinning, die de Hervormers behaalden bij het zweet huns aanschijns, of liever - van hun ziel. In plaats van zijn leer hoofdstuk voor hoofdstuk samen te stellen, zoals men meent, vond Calvijn, smachtende naar gerechtigheid en vrede, haar bij Jezus Christus. "Als in de smeltoven Gods geplaatst," (dit zijn eigen uitdrukkingen) "werden het schuim en de onreinheden van zijn geloof aldus gezuiverd."

Calvijn werd in de smeltkroes van de beproeving gebracht en de nieuw waarheid kwam, brandend en schitterend als het goud, uit de bearbeiding van zijn ontvlamde

ziel voort. Om de voortbrengselen van de natuur of die van de kunst te begrijpen, is het nodig de geheimen van hun vorming van nabij te bestuderen. Te voren hebben wij het voortbrengend beginsel van de Hervorming in het hart van Luther trachten op te sporen; nu zoeken wij het ook te onderscheiden in Calvijn. Overtuigingen, genegenheden, verstand, werkzaamheid, alles vormde zich toen in dat bewonderenswaardig genie onder de levenwekkende stralen van de waarheid,

Er kwam een ogenblik, waarop Calvijn niets meer dan God willende bezitten, afstand deed van de wereld, die van toen af aan niet heeft opgehouden hem te haten, "Ik heb u niet door mijn liefde aangespoord," zei hij, Gij hebt mij naar uw goeddunken bemind. o Christus! Gij hebt geschitterd voor mijn ziel, en van toen af aan is alles, wat mijn ogen verblindde, aanstonds verdwenen of althans, ik let niet meer daarop. Gelijk degenen, die zich op de zee begeven, wanneer zij hun schip in gevaar zien, alles in het water werpen, opdat zij, het schip ontladen hebbende, in veiligheid de haven zouden kunnen bereiken, aldus wil ik liever ontbloot zijn van alles, wat ik had, dan alleen van U beroofd te zijn. Liever wil ik arm en ellendig leven, dan met mijn rijkdommen verdrinken. Mijn goederen in de zee geworpen hebbende, begin ik hoop te voeden op ontkomen, daar het schip gelicht is. Geheel naakt en geheel ledig, kom ik tot U. En wat ik in U vind is geen gering en vuig gewin Ik vind er alle dingen. De hand tot God verheffende, bood Calvijn hem aldus als een offerande zijn hart brandend van liefde aan. Hij maakte zichzelf zijn titel van adeldom, zijn blazoën uit deze grote gedachte en dit beeld op zijn cachet graverende, een geofferd hart, dat door een hand wordt aangeboden, schreef hij daar rondom: "*Cor meum velit madatum, Domino in sacrificium offero.* O Heere ik bied u als een offerande mijn hart aan, voor U geofferd." Dit was zijn zinspreuk, en dit was zijn leven.

Reeds bleven de blikken van enige op hem met bewondering gevestigd. De wonderlijke helderheid van zijn geest, de machtige overtuigingen van zijn hart, de nadruk van zijn herboren wil, de kracht van zijn redenering, de lichtende trekken van zijn genie, de ernstige schoonheden van zijn welsprekendheid, alles kondigde in hem een van de grote mannen van de eeuw aan. "Wonderlijken geest I" zegt een van zijn voornaamste tegenstanders, Florimond de Rémond, "zo levendig en scherpzinnig als mogelijk is, snel en plotseling in zijn verbeeldingen? Hoezeer zou die man aanbevelenswaardig geweest zijn indien men, de ondeugden (de ketterij) afscheidende, de deugden alleen had kunnen behouden." Er zijn in Calvijn gapingen; hij bezat niet die bevallige verbeelding, die, vooral in de leeftijd, waarin hij zich toen bevond, het leven met de schitterendste kleuren kleurt; de mensheid scheen hem toe als een onmetelijke schipbreuk. Maar begaafd met de blik des adelaars, ontdekte hij de bevrijdingen van de toekomst en zijn machtige hand ging, door God versterkt, die grote vervormingen van de Kerk en van de wereld voorbereiden.

Hij was onvermoeibaar bij het werk. Als de dag geëindigd was en zijn medeleerlingen zich aan verstrooiing of slaap overgaven, trok Calvijn, zich vergenoegende met een lichte maaltijd uit vrees van zijn hoofd dof te maken, zich in zijn kamer terug en zette zich daar aan het bestuderen van de Schriften.

Te middernacht doofde hij zijn kleine lamp uit en 's morgens wanneer hij ontwaakte overpeinsde hij, zegt Beza, alvorens zijn bed te verlaten, wat hij gedurende zijn nachtwaken had gelezen en geleerd."

"Wij zijn zijn vrienden geweest; wij hebben zelfs destijds zijn kamer gedeeld," zei men tot Théodorus Beza. "Wat wij u berichten hebben wij gezien." - "Helaas!" voegt de vriend van de Hervormer er bij; "hoewel zijn vermogens wonderbaar

ontwikkellende en hoewel zijn geheugen verrijkende, verzwakten die lange nachtwaken zijn gezondheid en bereidden hem dat lijden en die menigvuldige ziekten, die zijn dagen hebben verkort."

De smaak voor de Schriften trok Calvijn niet af van de studie van de wetten. Hij wilde niet, dat de arbeid van zijn roeping op enigerlei wijze leed door de arbeid van de godsvrucht. Hij maakte zulke aanzienlijke vorderingen in de rechtsgeleerdheid, dat hij weldra door de kwekelingen en door de hoogleraren als een meester en niet, als een scholier beschouwd werd.

Op zekere dag verzocht Pierre de l'Etoile hem zelfs in zijn plaats les te geven en de jonge man van negentien of twintig jaren deed het met zoveel kunde en zoveel duidelijkheid, dat men hem beschouwde als bestemd om de grootste rechtsgeleerde van Frankrijk te worden. De hoogleraren deden zich zeer dikwijls door hem vervangen.

Hij voegde de broederlijke liefde bij de wetenschap. Terwijl hij de onderwijzingen van de l'Étoile volgde "voegde Calvijn," zoals hij zegt, "zich bij de getrouw dienaren Gods. Al de kinderen des Vaders," dacht hij, "moeten door een band van broederlijke vereniging samen verbonden zijn." Hij ontmoette ook iedereen, zelfs de tegensprekers, en indien zij de grote leerstellingen van de Evangelische waarheid aanvielen, verdedigde hij ze. Maar hij stelde zich niet op de voorgrond. Hij wist te onderscheiden wanneer, tot op welk punt en tot wie het raadzaam was te spreken en stelde de leer van Christus niet bloot aan de bespottingen van de ongelovigen door de onvoorzichtigheid of de vreesachtigheden des vleses. Indien hij de mond opende, bracht ieder van zijn woorden een uitwerking teweeg. "Wanneer hij zijn Bijbel in de hand heeft," zei men, kan niemand hem weerstaan.

Studenten, die bezwaarlijk geloofden, burgers, die niet konden begrijpen, kwamen hem verzoeken hen te onderrichten. Hij was er verlegen mede. "Ik ben slechts een ellendig rekrut," zei hij, en gij wendt u tot mij als tot een generaal." Daar deze verzoeken zich gedurig hernieuwden, begon Calvijn enige schuilplaats te zoeken, waarin hij zich aan deze lastige mensen onttrekken, lezen, overpeinzen en bidden kon. Het was de kamer van een vriend, de een of andere hoek van de bibliotheek van de hogeschool of enige afgelegene beschaduwde plek aan de boorden van de rivier. Maar op het oogenblik waarop hij in de overpeinzing of in de studie van de Schriften was verzonken, zag hij zich plotseling omringd door personen, die zeer begerig waren om hem te horen en die weigerden zich te verwijderen. "Helaas!" riep hij uit, al mijn wijkplaatsen worden in openbare scholen herschapen."

Toen zocht hij diepere schuilhoeken, want hij wilde verstaan alvorens te onderwijzen. De Fransen zien de zaken graag duidelijk in, maar hun gebrek, terwijl zij zich onderrichten, is somtijds niet diep genoeg door te dringen, somtijds ook niet voldoende te erkennen, dat men, al dieper doordringende, tot waarheden komt bij welke de uitstekendste geesten hun onbevoegdheid erkennen en aan de openbaring van God geloven moeten. Reeds in de middeleeuwen hadden velen in Frankrijk met hun rede de verborgenheden van het katholieke geloof willen onderzoeken. Abeillard was aan het hoofd van die drom geweest. Calvijn was geen nieuw Abeillard. Hij wenste niet ondoordringbare verborgenheden na te vorsen; maar hij zocht in de Schriften het licht en het leven van zijn ziel.

Men kwam weer tot hem. Verscheiden burgers van Orléans, hem hun huizen openstellende, zeiden tot hem: "Kom en onderwijs openlijk de behoudenis van de mensa." Calvijn trad terug. "Dat niemand mijn rust verstort," zei hij; "laat mij met vrede!". Zijn rust, dat is zijn studiën, was zijn enige gedachte. Maar die naar waarheid begerige zielen gaven niet gemakkelijk toe. "Rust van de duisternis!" antwoordde de

vurigste: "Verachtelijke vrede! Kom en spreek." Calvin dacht aan dat woord van Chrysostomus! "Wanneer zelfs duizend personen u zouden roepen, gedenk aan uw zwakheid en gehoorzaam slechts aan de dwang."

"Welnu! wij dwingen u," antwoordden zijn vrienden.

"O mijn God!" riep Calvin in zulke ogenblikken uit; "wat wilt gij van mij? Waarom vervolgt gij mij? Waarom doet gij mij door verschillende veranderingen gaan en wenden, zonder mij ooit met rust te laten? Waarom plaatst gij mij ondanks mijn inborst, in het licht en doet mij in het spel komen?"

Toch gaf Calvin toe en begreep, dat het zijn plicht was het Evangelie alom bekend te maken. Hij ging in de huizen van zijn vrienden. Enige mannen, enige vrouwen enige jongelieden omringden hem en hij begon de Schrift te verklaren. Het was een geheel nieuw onderwijs. Men hoorde niet die onderscheidingen en die afleidingen van de scholastische wetenschap, die toen de predikers zo gemeen waren. Het woord van de jonge man bezat een bewonderenswaardige eenvoud, een hartaangrijpend leven, een heilige majesteit, die de harten boeide.

"Ach!" zeiden zijn toehoorders, wanneer zij zich verwijderden, hij onderwijst de waarheid, niet in een gekunstelde taal, maar met zulk een diepzinnigheid, bondigheid, ernst, dat ieder die hem hoort, verrukt van bewondering is." Deze woorden zijn van een tijdgenoot van Calvin, die op de plaatsen en in de kring zelf, waarin de Hervormer zich toen bevond, leefde.

"Te Orléans zijnde," voegt deze vriend (Theodorus Beza) er bij, "bevorderde Calvin, van toen af aan verkozen om een uitgelezen werktuig in het werk des Heren te zijn, de heerschappij van God op wonderbare wijze in verscheiden huisgezinnen.

Het was dus wel te Orléans, dat Calvin zijn werk van Evangelieprediker begon en zich aan de wereld als Christen deed blijken. De werkzaamheid van Calvin in die stad in een bewijs, dat hij toen tot het Evangelie was bekeerd en dat hij het, miert enige tijd was, want hij bezat niet een van die mededeelzame naturen, die onmiddellijk, naar buiten ontwikkelen, wat zij in zich omdragen. Deze eerste bediening van de Hervormer sluit de onderstellingen uit, krachtens welke Calvin te Orléans, of later te Bourges of zelfs nog later, gedurende een nieuw verblijf te Parijs eerst zou bekeerd zijn.

Zo groeide de jonge leraar inwendig, handelde uitwendig, weglegde de tegenwerpingen van de tegensprekers en geleidde de nederige zielen, die dorstten naar behoudenis, tot Christus. Een huiselijke omstandigheid kwam hem plotseling ontrukken aan deze vrome werkzaamheid.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

Calvin tot het Evangelische werk te Bourges geroepen. (1528-1529.)

Op zekere dag, het was waarschijnlijk in het begin van April 1528, tegen de Paasvakantie, ontving Calvin een brief uit Noyon. Hij opende dien: welk een tijding! Zijn vader is ernstig ongesteld! Verplet door dit bericht, begaf hij zich dadelijk tot Duchemin: "Ik moet vertrekken," zei hij tot hem. Deze vriend en nog anderen hadden hem willen terug houden op die plaatsen, waar hij zich zo nuttig maakte; maar hij aarzelde niet. Hij moet tot zijn vader gaan; niettemin zal hij niet langer blijven dan nodig is; zodra hij beter is, zal hij terug komen. "Ik beloof u, weldra terug te zullen zijn (D," zei hij tot Duchemin. Calvin zei dus aan zijn geliefkoosde studiën, aan zijn dierbare vrienden, aan die vrome huisgezinnen, waarin hij de Godsregering

bevorderde, vaarwel en kwam in Picardyë aan.

Wij hebben slechts weinig bijzonderheden omtrent dit verblijf van Calvijn te Noyon. Ongetwijfeld gaf zijn kinderlijke liefde zich bij het bed zijns vaders aan datgene over, wat men met rede de liefelijkste vorm van de dankbaarheid heeft genoemd. Intussen duurde de zwakke toestand van de bisschoppelijke secretaris voort, zonder dat het gevaar dreigend scheen. Een vraag begon zich in het hart van de jonge man op te doen; zal hij vertrekken? zal hij blijven? Soms, wanneer hij aan het hoofdeinde van het bed van de zieke was gezeten, gedurende de nachtwaken, verplaatste zijn gedachten hem naar Orléans in het midden van zijn studiën en van zijn vrienden; hij voelde zich als door een krachtige hand voortgedrongen naar plaatsen, die hem dierbaar waren en in zijn geest nam hij al de schikkingen, noodzakelijk tot de terugkeer. Plotseling nam de kwaal van de vader toe en de zoon verwijderde zich niet meer van het bed van de zieke.

De oude secretaris, "een man met een goed oordeel en van goeden raad", zegt Beza, "was zeer geacht bij al degenen, die hem omringden en de liefde tot de oorzaak van zijn bestaan was diep in de ziel van de jonge man gegrift. "De titel van vader behoort aan God," zei hij; "wanneer God die aan een mens geeft, deelt Hij hem enige flikkerpunten van zijn luister mede."

Weldra scheen er een crisis te ontstaan; de geneesheren gaven hoop; de zieke zal een goede gezondheid kunnen herkrijgen, zeiden zij. Al de gedachten van Calvijn, al zijn begeerten richtten zich op nieuw naar Orléans; hij had zich onmiddellijk er heen willen begeven. Maar de plicht was de sterkste; hij besloot te wachten tot het herstel volkomen was. De een dag verliep aldus na de anderen. Helaas, de geneesheren hadden zich bedrogen. "Er is geen hoop op genezing meer," zeiden zij weldra tot de jonge man; h, de dood van uw vader kan niet ver zijn." Calvijn besloot toen (14 Mei 1528) aan Duchemin te schrijven, hetgeen hij sinds zijn vertrek nog niet gedaan had. Het is de eerste van de brieven van de Hervormer, die tot ons gekomen zijn. "Gij weet," zei hij tot hem, "dat ik zeer nauwgezet ben in mijn briefwisseling en dat ik haar zelfs tot overlast drijf. Gij verwondert er u wellicht over, dat ik mijn uiterste nauwkeurigheid heb achterwege gelaten; maar wanneer gij er de redenen van zult kennen, zult gij mij uw vriendschap hergeven, althans indien ik die heb verloren."

Hij maakt hem de toestand zijns vaders bekend, en voegt er bij: "Wat daarvan zij, ik zal u wederzien." Wat gebeurde er toen? Dit punt is niet zeer duidelijk.

Calvijn, wij hebben het gezien, bevond zich op de 14de Mei 1528 te Noyon. Wellicht bleef hij er bij de zieke gedurende de gehele zomer. Men heeft uit de brief aan Duchemin opgemaakt, dat Gérard kort na de 14den Mei stierf, de nadering van de dood was toen zeker, volgens de geneesheren; maar de geneesheren kunnen zich bedriegen.

Volgens Theodorus Beza stierf Gérard eerst tien maanden later, gedurende het verblijf van zijn zoon te Bourges en een passage van Calvijn, die wij elders zullen aanhalen, bevestigt het getuigenis van Beza, dat op zichzelf reeds beslissend is.

Een omstandigheid van enige belangrijkheid schijnt ons aan te duiden dat de student zich in het laatste gedeelte van dat jaar niet te Orléans bevond. De 15de December 1528, acht maanden na het plotseling vertrek van Calvijn, kwam er in die stad, bij Melchior Wolmar, een knaap van negen of tien jaren oud. Hij zag er ziekelijk uit, maar bezat een welgevormde gestalte, een slim uiterlijk, een levendige, vrolijke en beschaafde geest. Dat kind, dat eens de beste vriend van Calvijn moest zijn, behoorde tot een Bourgondisch geslacht. Zijn vader, **Pierre Beza**, was baljuw van Vezelay, een zeer oude stad, waar de knaap, de 24e Juni 1519 was geboren en de naam Theodorus

had ontvangen. Een van zijn ooms, Nicolas genaamd, een ongehuwd man, heer van Lette en van Chalonne en raadsheer in het parlement, de baljuw enige maanden na de geboorte van het kind een bezoek gebracht hebbende, nam het aan en voerde het naar Parijs, hoewel het nog aan de borst van zijn minne was.

Negen jaren later (1528) zond de oom, op aanbeveling van een Orleanees, die met de Bezas verwant en lid van de koninklijken Raad was, zijn neef tot Wolmar, die men hem zei zeer geleerd te zijn in het Grieks en wonderwel de opvoeding te verstaan. Niets in de door Beza geschreven levensbeschrijving van Calvijn duidt aan, dat deze toen Calvijn te Orléans zou hebben ontmoet. Daar Margaretha van Valois, die hertogin van Berry was, pogingen aanwendde om in haar hogeschool van Bourges geleerde en godvruchtige mannen te verenigen, riep zij Wolmar derwaarts. Het was dáár, dat de jonge Beza Calvijn voor de eerste maal zag.

Inderdaad, de scholier, vrij geworden door het schijnbare herstel zijns vaders, had op nieuw zijn gedachten tot de studie gewend. Hij verlangde zich het onderwijs ten nutte te maken van een leraar wiens vermaardheid zelfs die van Pierre de l'Etoile overtrof. De gehele geleerde wereld sprak toen veel van de Milanees Alciati, door de koning uit Italië naar Bourges geroepen, en tot wiens schitterende lessen de academische jeugd van alle zijden toesnelde. Calvijn had nog andere redenen om zich naar die stad te begeven. Berry was onder de invloed van Margaretha, een haardstede voor Evangelisatie geworden. Toen hij dus te Orléans was teruggekeerd, gaf hij er zijn voornemen te kennen om zich naar Bourges te begeven en de hoogleraren van de hogeschool, waaraan hij gestudeerd en zelfs met glans onderwezen had, boden hem eenstemmig de titel van doctor aan. Het schijnt, dat zijn zedigheid hem niet veroorloofde die aan te nemen.

Er waren te Bourges minder hulpbronnen dan te Orléans. "Niet kunnende leven, zoals wij willen," zeiden de studenten, "leven wij zoals wij kunnen." Alles was er duur; de tafel alleen kostte honderd franken per jaar. "Frankrijk is, waarlijk een goudland," zei een arm Zwitsers scholier op gedwongen spottende toon, "want zonder goud heeft men er niets." Maar de student van Noyon bekommerde zich niet om de gemakken des levens; de verstandelijke en geestelijke rijkdom was hem genoeg. Hij haastte zich om zich naar het auditorium van Alciati te begeven en was enigszins verbaasd in hem een dik man van een hoge gestalte te vinden, die er niet zeer diepzinnig uitzag. Hij is een groot eter," zei een van de zich naast hem bevindenden tot hem, "en zeer gierig."

Het was niet het gevoel, dat bij die meester de overhand had, maar het verstand en de verbeelding; hij was te gelijk een groot rechtsgeleerde en een groot dichter. De letterkunde onder de verklaring van de wetten mengende en een bevallige stijl aan de barbaarsheid van de taal in de plaats stellende, gaf hij aan de onderwijzing van het recht een geheel nieuw glans. Calvijn hoorde hem met bewondering aan. Vijf jaren later keerde Alciati, aangelokt door hoger loon en groter eer naar Italië terug.

Weldra gaf Calvijn zich aan geheel andere vooringenomenheden over. Bourges was onder het bestuur van Margaretha de zetel van de nieuw leer in Frankrijk geworden; ook trof hem de beweging van de geesten in zijn omgeving. Men redetwistte, men hield redevoeringen, men snelde naar al die plaatsen, waar zich Evangelische klanken lieten horen. Een menigte studenten en burgers verdrongen zich 's Zondags in twee kerken, waarin de leraren Chaponneau en Michel predikten. Calvijn begaf zich derwaarts en vond er de christelijke waarheid vrij wel blootgelegd, althans voor die tijd." Gedurende de week, werd de Evangelische waarheid in de hogeschool door Gamaire, een geleerd priester, en door de Bournonville, prior van Saint-Ambroise, onderwezen.

Maar niets trok Calvijn zozeer aan, als het huis van Wolmar. Het blijkt, dat die

geleerde vóór hem te Bourges was aangekomen. Calvin zag er de jonge Beza en het was toen, dat in het hart van Theodorus die kinderlijke toegenegenheid ontstond, die hij gedurende zijn leven had, en die bewondering, welke hij later in een van zijn Latijnse gedichten beleed, waar hij Calvin noemt:

De uiterste schrik van het zinkende Rome.

Calvin bereidde zich inderdaad om het te worden. Indien Wolmar te Orléans het christelijk geloof in hem had bevestigd; te Bourges moest Wolmar hem de eerste stem doen horen, die hem duidelijk zou uitnodigen om de loopbaan van Hervormer in te treden. De Duitse leraar deelde de jonge man de boeken mede, die hij van gene zijde van de Rijn ontving, de geschriften van Luther, van Melancton en van andere Evangelische mannen. Wolmar, die bescheiden, goedaardig en een vreemdeling was, meende, dat hij niet geroepen was in Frankrijk te doen, wat beroemde dienaren van God in Duitsland deden, maar hij vroeg zich af, of er dan niet een Fransman was, door God geroepen om Frankrijk te hervormen; of wellicht de jonge landgenoot van Lefèvre, die bij een grote verstandsontwikkeling een zo door geestkracht vervulde ziel voegde, niet diegene zou zijn, voor wie dat werk was weggelegd?

Wolmar schijnt voor Calvin geweest te zijn, wat Staupitz voor Luther was; zowel de een als de ander dezer beide leraren voelden de behoefte van de geesten aan een sterke harding voor de grote dingen, die weldra in de wereld zouden plaats hebben. Op zekere dag dan nodigde de hoogleraar de leerling met hem uit te gaan en deze aloude stad, door Caesar en Chilperik verbrand, door Karel de Grote herbouwd en door Filippus Augustus vergroot, verlatende, naderden zij de oevers van de Auron, bij haar samenvloeiing met de Yèvre en wandelden hier en daar in de velden van Berry.

Na enige ogenblikken, zei Wolmar tot Calvin: "Wat zijt gij voornemens te doen, mijn vriend? Zullen de Instituten, de Novellen, de Pandecten uw gehele leven innemen? Is niet de godgeleerdheid de koningin van alle wetenschappen en roept niet God u om zijn heilige Schriften te verklaren?"

(Men kan Flor. Rémond, vol haat tegen de Hervorming, die hij had afgezworen, niet vertrouwen, wanneer zijn vooroordelen zich in de zaak moejen; maar men moet hem geloven, wanneer zijn vooringenomenheid hem niet doet dwalen. Men ziet niet tot welk doel Rémond dit gesprek zou hebben verzonnen. Om zich op die schrijver te wreken, hebben de Calvinisten getracht een smet te werpen op zijn nagedachtenis, zegt Moréri. Het verstandigste is een juist midden te houden tussen de Roomse verdediger en de Protestantse lasteraars)

Welke denkbeelden deden zich toen op voor Calvin! Te Parijs heeft hij afgezien van het priesterambt en te Bourges dringt hem Wolmar tot de bediening van Evangelieprediker! Wat zal hij doen?

Het was een geheel andere roeping. In de theocratische en wettige Kerk is de priester het middel, waardoor de mens in de gemeenschap met God wordt hersteld. Het bijzondere priesterambt, waarmee hij bekleed is, is de voorwaarde, waarvan de kracht van de sacramenten en van al de middelen tot genade afhangt. Met een tovermacht begaafd, volvoert hij aan het altaar het grootste wonder en wie vreemd blijft aan de bediening van dit priesterambt kan geen deel hebben aan de verlossing. De wettige en theocratische Kerk van Rome, die zich naar liet beeld van de Joodse theocratie gevormd had, ter zijde schuivende en daarvoor, naar de voorschriften van Christus en van zijn apostelen, de Evangelische Kerk in de plaats stellende, bracht de Hervorming van de zestiende eeuw ook een gehele verandering in het predikambt. De dienst van

het Woord, werd er het middelpunt van, het middel waardoor, met medewerking van den, Geest van God, al zijn verrichtingen geschieden. Deze Evangelische bediening zou ook wonderen doen; maar terwijl die van de wettige bediening voortkomen uit een geheimzinnige kracht van het priesterambt, en op aardse elementen volvoerd werden, hebben die van de Evangelische bediening vrijelijk plaats door het Goddelijk Woord, door het geloof van het hart aan de grote liefde Gods, welke de bediening verkondicht, zonderlinge, geestelijke wonderen, die binnen

(Novellen zijn, instellingen van keizer Justinianus; het vierde en laatste gedeelte van het Romeinse wetboek. Pandecten; verzameling van wetten, wetboek, gemaakt door de oude rechtsgeleerden, op last van de Romeinsen keizer Justinianus, bestaande uit 50 boeken. De Vert.)

de ziel geschieden en die, de mens en niet liet brood veranderende, daarvan een nieuw schepsel maken, bestemd om eeuwig bij God te zijn.

Zag Calvijn toen duidelijk het verschil dat tussen het Roomse priesterambt en de Evangelische bediening bestaat? Wij betwijfelen het. Het was eerst later dat zijn denkbeelden omtrent dit belangrijke punt tot helderheid kwamen. Het denkbeeld van niet alleen het priesterschap, maar ook de wetboeken voor het Evangelie te verlaten, was hem echter niet nieuw. Reeds meer dan eens, in de afzondering, had hij bij zichzelf gezegd: Zal ik niet de mensen Christus verkondigen? Maar nederig en beschroomd zijnde, was hij voor die bediening terug geweken. „Allen zijn niet daartoe geschikt,” zei hij; „ene bijzondere roeping wordt vereist, en niemand moet zich ligtvaardig daarin mengen.” Even als de heilige Augustinus, diegene van de leraars van de oudheid met wie hij de meeste overeenkomst had (behalve de ongeregelde heden, die de jeugd van de bisschop van Hippo kenmerkten), vreesde Calvijn een last op zich te nemen, die zijn krachten te boven ging. Hij dacht ook, dat zijn vader er nooit in zou toestemmen, dat hij de rechtsstudie liet varen en zich met de ketters verenigde. En toch gevoelde hij zich gedurig meer geneigd om zich met de grote vraagstukken van het geweten en van de Christelijke vrijheid, van liet Goddelijk opperbestuur en van de zelfverloochening bezig te houden.

„Ach!” zei hij zelf, „een zo groot verlangen om in de kennis van Christus te vorderen verteerde mij toen, dat ik mij met niet de minste warmte met mijn andere studiën bezig hield.” Een gebeurtenis van huiselijke aard moest hem weldra de vrijheid geven om die nieuw loopbaan, waartoe God en Weimar hem riepen, in te treden.

Hij ontving te Bourges andere oproepingen. Wolmar had van hem gesproken en Verscheiden familiën nodigden hem in hun huizen om hen te stichten. Even als te Orléans, verwonderde de jonge man zich daarover, hij bleef stom en in de menigte van zijn gedachten verzonken. „Ik ben geheel versuft,” zei hij, „te zien, dat diegenen, die enig verlangen naar de zuivere leer hebben, zich om mij scharen om te leren, hoewel, ik zelf nog slechts begin!” Evenwel besloot hij het werk van Evangelieprediker, dat hij aan de oevers van de Loire beschroomd had aangevangen, te Bourges voort te zetten, en bezigde daartoe meer tijd en meer beradenheid.

Calvijn kwam dus in betrekking met studenten, burgers, edelen, advocaten, priesters en hoogleraren. Een familie bekleedde toen in Berry een aanzienlijke rang; het was die van Colladon. Twee broeders, Léon en Germain, en twee zusters, Marie en Anna, waren onder de eersten om in Berry het Evangelie te omhelzen. Léon en Germain waren advocaten en een van hun neven, in de geslachtsregisters Germain II genaamd, toen achttien jaren oud, werd later te Genève de boezemvriend van Calvijn. Deze banden van vriendschap waren waarschijnlijk te Bourges aangeknoopt.

Léon Colladon stierf te Genève, de 31 Augustus 1552. Zijn zoon Nicolas nam er in 1553 en volgde in 1566 Calvijn in het hoogleraarsambt in de godgeleerdheid op. German II, in 1555 als burger van Genève aangenomen, was de samensteller van het Genèvefse Wetboek. (Gal. Généalogie des familles genevoises. - Haag, France protestante, article Colladon.)

Weldra strekte de Evangelieprediker zijn Christelijke werkzaamheid buiten de stad uit. Vele bewoners van Berry, die hem te Bourges gehoord hadden, waren verrukt geweest over zijn redevoeringen. "Kom," zeiden zij tot hem" en predik die schoon() woorden." Calvijn stelde langzamerhand zijn natuurlijke beschroomdheid ter zijde; vrolijk en geneigd tot wandelen, begaf hij zich naar de vlekken en naar de kastelen. Hij vertoonde zich beminlijk in al de huizen, waar hij zich aanmeldde. „Ene liefelijke begroeting," zei hij later, is als een intrede om vertrouwelijk met de lieden te praten." Hij deed in die woningen en in die vlekken Verscheiden preken.

Aan de oevers van de Arnon, op tien mijlen van Bourges, bevindt zich een kleine stad, Lignièrès genaamd, destijds de zetel ener aanzienlijke heerlijkheid. Jaarlijks kwamen geestelijken in de parochiale kerk preken en werden met goedheid ontvangen op het kasteel, waar zij zich op de smartelijkste toon over hun grote ellende beklaagden. Dit schokte de heer van Lignièrès, die van nature niet bijgelovig was. "Indien ik mij niet bedrieg," zei hij, „is het om de winst, dat die monniken de koksjongens nabootsen." Walgende van die huichelarij, verzocht de heer van Lignièrès Calvijn in de plaats van de monniken te komen preken. De student in de rechten sprak tot een overgrote menigte, met zoveel duidelijkheid, vrijheid, diepzinnigheid en leven, dat iedereen zich bewogen gevoelde. "Waarlijk!" zei de heer tot zijn dame, "het komt mij voor, dat Johannes Calvijn beter preekt dan de monniken en dat hij met oprechtheid te werk gaat."

De jonge Evangelieprediker zo goed ontvangen ziende, intrigeerden de priesters en stelden alles in het werk om hem in de gevangenis te doen werpen. Het was te Bourges, dat de jonge man begon in te zien, dat "de mensen elkaar zoveel mogelijk benadelen." – "Christus" zei hij, "blaast voor de zijn de trompet gedurende de aanvallen, die men op hen doet, opdat zij zich met meer vrolijkheid tot de slag zouden voorbereiden."

Calvijn arbeidde aldus in de stad, in de vlekken, in de kastelen; hij hield zich met liefde bezig niet de kinderen, hij predikte voor de volwassenen, hij vormde de helden en de martelaars. Maar dezelfde omstandigheid, die hem aan Orléans had ontnomen, deed zich plotseling op nieuw te Bourges op. Op zekere dag ontving hij, een brief uit Noyon (waarschijnlijk van zijn broeder Antoine). Helaas! zijn vader is dood! en hij was verre van hem, zonder hem de zorgen van zijn kinderlijke liefde te kunnen wijden. "Terwijl hij te Bourges was," zegt Theodorus Beza, "kwam zijn vader te sterven en hij was genoodzaakt naar Noyon terug te keren."

Deze dood was plotseling geweest. Calvijn aarzelde niet; hij zei aan. Berry, aan die godvruchtige huisgezinnen, die hij stichtte, aan zijn studiën, aan zijn vrienden vaarwel. "Gij hebt mij de hand gereikt," zei hij tot Weimar, "en gij waart bereid mij van het een einde van mijn loop tot aan het andere te ondersteunen; maar de dood van mijn vader ontrukte mij aan onze gesprekken en aan onze lessen.

Na het vertrek van Calvijn viel Bourges niet in de duisternis terug. Een oud leraar, Michel Simon genaamd, wellicht die Michel van wie wij reeds gesproken hebben,

toonde, ondanks zijn ouderdom, een heilige stoutmoedigheid. Eens was een Pelagiaans Gordelier, zoals de leraars van die orde zijn, onbeschaamd genoeg om te durven beweren, dat de mens door zijn natuurlijke krachten alleen kan behouden worden. Simon snoerde hem de mond en verkreeg, dat men in de openbare redetwisten slechts door de eigen woorden van de Schriften zijn stelling kon bewijzen. Dit gaf aan de godgeleerde studiën een nieuw vlucht.

De priesters sloten een overeenkomst, en zonder een woord te zeggen hielden zij zich gereed. De volgende Zondag de predikstoel beklommen hebbende, was de leraar Michel Simon op het punt van zijn preek te beginnen toen de pastoor, de vicarissen en de zangers het koor optraden, met luider stem de mis voor de afgestorvenen zingende. Het preken was even onmogelijk als het horen. De verontwaardigde studenten stortten zich op het koor, wierpen de misboeken naar alle kanten, stootten de koorlessenaars om en joegen de priesters weg, die " met grote opschudding" vluchten. Meester van het slagveld gebleven zijnde, sprak Simon zijn rede uit; en, o verrassing! aan het einde bad hij *het Onze Vader* in het Frans, zonder er het *Ave Maria* aan toe te voegen. Maar toen zag men een man, die op een aanzienlijken zetel geplaatst was, (het was de procureur-generaal des konings) opstaan en met een luide stem zeggen: "Ave, Maria, gratie...".

Hij kon niet uitspreken, een algemenen kreet viel hem in de rede, ligt ontroerde vrouwen grepen hun kleine stoelen, omringden de procureur-generaal en zwaaiden ze boven zijn hoofd. Deze lieden waren katholieken, die walgden van de priesters, en geen discipelen van de Zaligmaker.

Terwijl de student van Noyon alom het Evangelie predikte, bedreigden zeer grote gevaren degene, die in dit werk zijn voorganger was geweest.

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

Berquin, de geleerdste van de edelen, martelaar voor het Evangelie. (1529).

Toen Calvijn, zich bij gelegenheid van de dood zijns vaders van Bourges naar Noyon begevende, door de hoofdstad trok, kon hij een zekere spanning onder zijn kennissen opmerken. Inderdaad, de Sorbonne verdubbelde haar pogingen om Berquin in het verderf te storten en er bleef toen voor die Christen-edelman, door bijna allen verlaten, niemand over dan God en de koningin van Navarre.

Margaretha, die zich te St. Germain-en-Lage bevond, smaakte daar weinig rust. Het schitterende hof van François 1 vervulde het prachtige slot met zijn gemakkelikheden. Zodra de dag aanbrak was iedereen bij de hand; de horens weerklonken; de koning, vergezeld door de koning van Navarre, door een menigte van heren, door de hertogin van Estampes en verscheiden dames, vertrok en begon een van die grote jachtpartijen, waarvan hij zulk een liefhebber was, Alleen gebleven, bracht Margaretha zich weer al haar droefenissen voor de geest en zocht haar enig nodig goed, Haar echtgenoot gaf zich somtijds over aan het spel, en de koningin bezwoer Montmorency hem met goede raadgevingen bij te staan. Dan gaf Hendrik, die zijn gemalin te vroom vond, zulks met al de levendigheid van zijn karakter te kennen.

Dit was niet het enige verdriet van Margaretha. Aanvankelijk had het geschenen, dat haar moeder zich naar de zijde van de Hervorming keerde. Op zekere dag, het was in December 1522, had Louise van Savoye tot haar dochter, die daarover verrukt was, gezegd: "Mijn zoon en ik, wij beginnen door de genade des Heiligen Geestes de witte, zwarte, grijze, gaauw en alle kleuren van huichelaars te kennen. Dat het God, door

zijn oneindige barmhartigheid en goedheid, behage ons voor hen te behoeden; want indien Jezus Christus geen leugenaar is, bestaat er onder de gehele menselijke natuur geen zo gevaarlijk geslacht."

Maar nu had die vorstin, wier zedelijkheid meer dan twijfelachtig was, zich met die grijze, witte en zwarte huichelaars verzoend, verbonden zelfs, en de koning begon hun de hand te reiken. Aldus zag Margaretha de drie wezens, die de voorwerpen van haar tederste toegenegenheid waren, zich van God verwijderen, en alleen op het slot gebleven, terwijl François I, zijn heren, zijn dames en zijn brakken het hoog wild najoegen, wandelde zij treurig in het park en zeide:

*Ik heb geen vader meer, noch moeder,
Noch zuster, broeder,
Slechts God, door wie 'k mijn hope voeder,
Van aard en hemel de Behoeder.
'k Zoek alles, alles te vergeten,
De wereld, verwanten en al;
Van goed en eer wil ik niets weten;
't Zijn vijanden, groot in getal.
'k Schuw van het land,
Waarvan de band
Vernietigd werd door Christus' hand.*

*Maar God, ja God is heel mijn leven,
Die al mijn wensen steeds omsloot,
Hij is mijn vriend, naar Hem mijn streven,
Hij, vader, broeder, echtgenoot,
Hij is mijn hoop,
Doel van mijn loop,
Mijn wezen, mijn kracht, mijn macht,
Die door zijn wil mij redding bracht
Ik heb geen vader meer, noch moeder,
Noch zuster, broeder;
Slechts God, door wie k mijn hope voeder,
Van aard en hemel de Behoeder.*

Terwijl Margaretha zich troostte in God, kwam haar een hulp toe, waarop zij niet gerekend had. Erasmus begon zich ongerust te maken; hij ontving verontrustende brieven; hij zag François I, op wie hij zozeer gerekend had, wankelen, op het punt van naar de linkerzijde om te slaan, en de overwinning aan de Sorbonne over te geven, en er een voorgevoel van hebbende, dat hij in de ultramontanen stoute omwentelingsmannen zou vinden, bereid om niet alleen de letteren en het Evangelie, maar het koningschap zelf op te offeren, liet hij zijn gewone voorzichtigheid varen en besloot voor de ogen des konings de sluier van een te scheuren, die hem de goddeloze plannen van de Roomse partij verborg en hem samenzweerdere te vertonen in diegenen, die zich de steunpilaren van de troon noemden. "Onder voorwendsel van de belangen des geloofs," schreef hij "sluipen die mannen donkere gangen binnen. Zij zijn er slechts op bedacht, het doorluchtige hoofd van de monarchen onder hun geestelijk dwangjuk te plaatsen en hun macht op te schorten. Wacht maar. Laat een vorst zich slechts tegen hen verzetten, dan zullen zij zeggen, dat hij de begunstiger van de ketterij is en dat het de plicht van de Kerk, (dat wil zeggen van enige onbekende

monniken en van enige valse leraren) is, hem te onttrenen. Hoe! het zal hun geoorloofd zijn overal hun giften te verspreiden, en liet zal ons niet geoorloofd zijn het tegengiften aan te brengen."

Deze brief van de vorst van de letteren, die met zoveel juistheid den vinger op de wond plaatste, werd weldra bekend en toen die tot de Sorbonne kwam, zagen de leraren, verschrikt van een zo gematigd en zo geacht man stoutmoedig hun geheimen te zien openbaren, geen ander middel om hun zaak te redden, dan hun vijanden met vrees te slaan. Zij durfden er de geleerde van Rotterdam, die overigens buiten hun bereik was, de schuld niet van geven, maar zij zwoeren, dat de vriend van Erasmus, Berquin, voor zijn meester zou boeten. De godgeleerden van de Sorbonne verzochten, dat er een gerechtelijk onderzoek tegen die edelman zou worden ingesteld; Duprat, Louise van Savoye en Montinereney ondersteunden dit verzoek. Er was geen middel om het te ontwijken; de paus en de koning droegen deze last aan twaalf rechters op. Deze rechters waren in de uiterste verlegenheid. De onberispelijke levenswandel van Berquin, zijn beminnelijk karakter, zijn onuitputtelijke liefdadigheid, zijn getrouw bijwoning van de openbare Godsverering hadden hem de algemene achting verworven.

Evenwel waren de eerste presidenten de Selva, de vierde president Pailot en anderen van die rechters óf zwakke, óf dweepzieke mannen; de Sorbonne liet dus de hoop niet zinken. Slechts één van de twaalf veroorzaakt haar enige vrees, het was Guillaume Budé; door Erasmus het "wonder van Frankrijk" genoemd, een verstandig man, die, terwijl hij een grote eerbied voor de katholieke kerk koesterde, - meer dan eens onduidelijk aan zijn vrouw en kinderen enige overhelling naar de zijde van het Evangelie had getoond.

De twaalf rechters begonnen het proces zonder te eisen, dat de beschuldigde werd ingekerkerd. Berquin bleef vrij in zijn gangen; hij sprak tot de rechters, tot het parlement, en legde hun zijn onschuld bloot. Maar de vrees begon de zwakke zielen te verlammen; zij waren bang voor die rechtvaardige, wilden geen deel hebben met die lieden, en ieder keerde hem de rug toe.

Toen besloot Berquin zich tot de koning te wenden en zich bij hem door zijn zuster te doen aanbevelen. Men zei overal, "het is een van de vijanden van de Hervorming, die het ons mededeelt", "dat de koningin van Navarre een wonderlijke zorg had om diegenen te redden, die zich in gevaar bevonden; dat zij alleen er de oorzaak van was, dat de Hervorming niet in de wieg was gesmoord."

Berquin begaf zich naar het paleis en gaf zijn gevaren aan de koningin te kennen. Hij vond bij Margaretha het medelijden, dat hem elders ontbrak. Zij wist, "dat men zich niet moet terug trekken van diegenen, die om de naam van Christus vervolging lijden, en wilde zich niet schamen over diegenen, in wie niets schandelijks was." Margaretha vatte dadelijk de pen op, (zij deed het gemakkelijk), en zich aan die tafel, waaraan zij zo dikwijls in proza en in poëzie de zaak van Christus en van de Christenen bepleit had, neerzettende, schreef zij de koning de volgende brief:

"Monseigneur de arme Berquin, die het er voor houdt, dat God, door uw goedheid, hem tweemaal het leven heeft gered, wendt zich tot u, om u zijn onschuld te kennen te geven, niemand meer hebbende tot wie hij zich kan wenden. De achting kennende, die gij, Monseigneur, voor hem koestert en de begeerte, die hij heeft en altijd gehad heeft, om u van dienst te zijn, vrees ik niet u te smeken, dat het u behage medelijden met hem te hebben. Hij zal u overtuigen, dat de aanbrenghers van ketters veeleer kwaadsprekers en ongehoorzamen zijn jegens u, dan ijveraars voor het geloof. Hij weet, Monseigneur! dat gij het recht wilt handhaven, aan wie het behoort, zonder dat de

rechtvaardige een voorspraak nodig heeft voor de ogen van uw zachtmoedigheid. Daarom, ik zal zwijgen, Hem, die u zoveel bevalligheden en zoveel deugden gegeven heeft, smekende, dat Hij u een goed en lang leven schenke, om lang in deze wereld en eeuwig in de andere in u te worden geprezen.

"Uw zeer gehoorzame en zeer nederige onderdanige zuster,
"Margaretha."

Toen zij geëindigd had, stond Margaretha op en stelde Berquin haar brief ter hand. Deze begaf zich tot de koning. Het is ons onbekend hoe hij ontvangen werd en welke uitwerking op François I de tussenkomst van zijn zuster had. Toch schijnt het, dat die vorst enige goede woorden tot hem richtte. Ten minste weten wij, dat Bede en de Sorbonne ongerust waren en dat zij, vrezende het slachtoffer hun te zien ontsnappen, hun pogingen verdubbelden en de een beschuldiging na de andere tegen Berquin inbrachten. Eindelijk gaf de overheid toe; de politie ontving bevel om elke demonstratie, die de edelman mocht kunnen verontrusten, te vermijden, uit vrees dat hij naar Basel, bij Erasmus ontvluchtte, alle maatregelen werden genomen, en op het ogenblik, waarop hij er het minst op bedacht was, ongeveer drie weken vóór Pasen (Maart 1529) werd Berquin in hechtenis genomen en naar de Conciergerie gebracht.

"Zo was dan de geleerdste van de edelen," gelijk men hem noemde, ondanks de koningin, in de gevangenis. Hij wandelde treurig op de binnenplaats en een gedachte vervolgde hem. Gevangen genomen zijnde op het ogenblik, waarop hij er het minst aan dacht, had hij in zijn kamer te Parijs zekere boeken gelaten, die te Rome veroordeeld waren en die, bij gevolg, hem konden in het verderf storten. Ach!" dacht hij, "dat zal mij veel kwaad berokkenen." Een van zijn oude dienaren, die vrijen toegang tot hem had, liep onophoudelijk op en neer voor zijn zaken.

Berquin besloot zich tot een Evangelische vriend te wenden op wie hij kon rekenen, om het ongeluk, dat hij voorzag, te voorkomen, en toen zijn dienaar, de dag na zijn inkerking zijn bevelen was komen vragen, stelde de gevangene met een onrustig en geheimzinnig gelaat hem een brief ter hand, die hij hem zei van het hoogste gewicht te zijn. Dadelijk verborg de dienaar hem zorgvuldig onder zijn klederen.

"Mijn leven hangt daaraan," herhaalde hem Berquin. In deze brief, aan een vertrouwde vriend van hem gericht, verzocht de edelman dezen, onmiddellijk de boeken, die hij hem aanduidde, weg te nemen en te verbranden.

De dienaar, die geen heldenmoed bezat, vertrok bevende. Zijn ontroering nam toe naarmate hij verder ging, zijn krachten begaven hem, en toen hij over de Pont nu Change ging en zich voor het beeld van Onze Lieve Vrouw welke men het schone Beeld noemde, bevond, verloor hij hoofd en zin, en viel. Een hartflauwte beving hem en hij viel als door kramp aangetast ter aarde," zegt de Bourgeois catholique de Paris.

De voorbijgangers, de burens liepen toe, men nam de ongelukkige, men hief hem op, men hielp hem, en een van die gediensstige burgeres zijn klederen losgeknoopt hebbende om hem de adem en het leven te hergeven, vond de brief, door de bediende van Berquin zorgvuldig verborgen. Die man opent hem, leest hem, wordt beangst; hij verhaalt aan de menigte, die hem omringt, wat hij heeft gelezen, schreeuwt het volk, over het wonder: "Het is een ketter," schreeuwt men "indien hij als dood is neergevallen, is het de straf voor zijn misdaad en het is Onze Lieve Vrouwe, die het gedaan heeft." "Geef mij die brief," zei een van de omstanders; "de beroemde Jakobijnse leraar die de vasten in de kerk St. Barthélemy predikt, gebruikt heden bij mij het middagmaal; ik wil hem die tonen." Inderdaad, toen het uur van het middagmaal gekomen was, vormde zich het gezelschap, hetwelk die burger verwachtte, en de beroemde prediker van de trant St. Jacques in het bijzonder kwam

met zijn wit kleed, zijn wit skapulier en zijn gepunte monnikskap. Het was niet voor niets, dat deze jakobijnse monnik geloofsonderzoeker was. Hij begreep al de belangrijkheid van de brief en zijn disgenoten verlatende, haastte hij zich die aan Beda te brengen, die zelf, uiterst verheugd over deze ontdekking, zich haastte om hem aan het hof over te leveren. De Christen-Edelman was verloren. De rechters vonden, dat deze brief hem in een zeer dubbelzinnig daglicht stelde. "Dat gezegde Berquin nauwer opgesloten en in een sterke toren geplaatst worde, zeiden zij. Dit geschiedde. Beda, van zijn zijde, ontvouwde een nieuw bedrijvigheid, want de tijd drong en de genadeslag moest worden toegebracht. Nu eens sprak de onstuimige syndicus zacht, dan weer met kracht; hij bezigde bedreigingen en beloften en werd nimmer moede. Van toen af aan scheen de zaak hopeloos. De meesten van de vrienden van Berquin verlieten hem; zij waren verschrikt doordien de tussenkomst van Margaretha, die altijd zo machtig was, nutteloos bleef. De gevangene alleen gaf zich niet aan wanhoop over. Hoewel in een sterken toren opgesloten, had hij vrijheid en vreugde, en zijn ziel tot God verheffende, hoopte hij tegen alle hoop.

Op Vrijdag de 16de April 1529 was het onderzoek geëindigd. Berquin werd in de voormiddag voor het hof gebracht. De blik van Budé was treurig en welwillend; maar de gestrengheid stond op de gelaatstrekken van de andere rechters te lezen. In het hart van de edelman huisde geen wrok; zijn handen waren zuiver van elke wraak en de vrede van de onschuld was op zijn gelaat. "Louis Berquin!" zeiden de rechters, gij zijt overtuigd van- het met de sekte van Luther gehouden en slechte boeken tegen de majesteit van God en van zijn roemrijke moeder gemaakt te hebben. Bij gevolg veroordelen wij u tot het doen van behoorlijke boete, met ontbloten hoofde, een toorts van brandende was in de hand, op het grote plein van het paleis, om genade roepende tot God, tot de koning en tot het gerecht, voor de belediging, door u gedaan. Daarna zult gij met ontbloten hoofde te voet naar de Place de Grève gevoerd worden, waar gij uw boeken zult zien verbranden Vervolgens zult gij gebracht worden voor de kerk Notre-Dame, waar gij u zult verootmoedigen voor God en voor de roemruchtige Maagd, zijn moeder. Waarna men u de tong, dat werktuig van ongerechtigheid, waarmee gij gezondigd hebt, zal doorsteken. Eindelijk zult gij in de gevangenis van Monseigneur van Parijs (de bisschop) geplaatst en er opgesloten worden tussen twee stenen muren om er uw gehele leven te blijven. En verbieden wij, dat men u ooit een boek om te lezen, of inkt, of pen om te schrijven geve."

Verschrikt bij het horen van dit vonnis, hetwelk Erasmus onmenselijk noemt en hetwelk de vrome edelman volstrekt niet verwacht had bleef Berquin aanvankelijk stom; maar weldra zijn gewonen moed hernemende en op zijn rechters een vaste blik werpende, zei hij: "Ik beroep mij op de koning." - "Neem u in acht" antwoordden de rechters; indien gij in ons vonnis niet berust, zullen wij het zo aanleggen, dat gij daarvan nimmer elders zult appelleren." Dit was duidelijk. Berquin werd teruggezonden in zijn gevangenis.

Margaretha begon te vrezen, dat haar broeder zijn ondersteuning aan de Evangelische mannen mocht onttrekken. Indien de Hervorming ene godsdienst van het hof geweest ware, zou François haar beschermd hebben; maar liet onafhankelijke uiterlijk, dat zij scheen aan te nemen en vooral haar onbuigzame heiligheid maakten haar bij hem gehaat. De koningin van Navarre begreep dus., dat de ongelukkige gevangene nog slechts de Heer vóór zich had. Zij bad:

O God! Gij kunt alleen zeggen:

Laat af van op mijn zoon de hand te leggen!

*Fortuin, heidaar! Gij slechts kunt met een wenk
Beletten, dat die slag een haar hem krenkt.*

Alles kondigde aan, dat de slag weldra zou worden toegebracht. In de namiddag van dezelfde dag, waarop het vonnis was uitgesproken, omringden de halsrechter, benevens gerechtsdienaars, boogschieters en busschieters van de stad, de Conciergerie. Men meende, dat het laatste uur van Berquin gekomen was, en een ontelbare menigte snelde toe, "Meer dan twintig duizend personen waren bijeen om gezegde terechtstelling te zien," zegt een handschrift. - "Men gaat een beampte des konings naar de Place de Grève voeren," zei men onder het volk. Zijn troep onder de wapens latende, trad Maillard de gevangenis binnen, deed zich het hok van de edelman openen en deelde hem mede, dat hij het vonnis kwam uitvoeren.

"Ik heb daarvan geappelleerd," antwoordde de gevangene. De halsrechter ging heen. Iedereen verwachtte hem door Berquin gevolgd te zien en aller ogen waren op de deur gevestigd; maar niemand verscheen. Het opperhoofd van de troep gaf bevel tot de aftocht, de gerechtsdienaars verwijderden zich, en de menigte van volk, die zich aan het paleis en in de stad bevond, ging uiteen."

Dadelijk beval de eerste president, het hof bijeen te brengen om er in te voorzien. "Wij moeten ons haasten," zeis. men, "want reeds tweemaal heeft de koning hem uit onze handen gerukt." Was er dan geen hoop meer?

Er waren toen in Frankrijk twee mannen van het edelste karakter, beiden voorstanders van de letteren, en wier gehele leven was toegewijd geweest aan het doen van al wat goed was; liet waren Budé op zijn rechterstoel en Berquin op de bank der beschuldigten. De eerste was met de laatste door de banden van de oprecht. De vriendschap verenigd en was er slechts op bedacht hem te redden. Maar wat zal hij alleen vermogen tegen het gehele parlement en de gehele Sorbonne? Budé sidderde bij het vernemen van het beroep van zijn vriend; hij wist aan welke gevaren deze stap hem blootstelde; hij ijldde naar de gevangenis: "Wacht u, daarvan te appeleren," zei hij tot hem. Een tweede vonnis ligt gereed en het spreekt de doodstraf uit. Indien gij het eerste aanneemt, zullen wij u later kunnen redden. Om Gods wil, stort uzelf niet in het verderf!"

Berquin, een meer vastberaden man dan Budé, wilde liever sterven dan in iets de dwaling toe te geven. Zijn vriend echter verflauwde niet; hij wilde tot elke prijs een van de uitstekendste mannen van Frankrijk redden. Een dag, twee dagen, drie dagen werden door hem aan de nadrukkelijkste pogingen gewijd. Nauwelijks had hij hem verlaten, of hij kwam terug, zette zich bij hem neer of wandelde met hem vol treurigheid door de gevangenis. Hij bezwoer hem in de naam van zijn eigene zaligheid, van het welzijn van de Kerk, van de belangen van Frankrijk. Berquin antwoordde niets; alleenlijk gaf hij na een lange toespraak van Budé met het hoofd een ontkennend teken. Berquin, zegt de Histoire de l'Université de Paris, "stond pal voor de schok, met een onbuigzame halsstarigheid."

Zou hij blijven volhouden? Velen Evangelisch-gezinden volgden met angst deze strijd. Zich de val van de Apostel Petrus op de stem ener dienstmaagd herinnerende, zeiden zij bij zichzelf, dat een ligte strijd voldoende is om de sterksten te doen struikelen.

"Ach!" zei Calvijn, "indien men een ogenblik ophoudt met op Gods hand te steunen, is een kleine wind of het geruis van een vallend blad voldoende en gij zijt onmiddellijk terneer geslagen!" Het was geen kleine wind die toen Berquin aantastte; het was veeleer een storm. Terwijl de dreigende stemmen van zijn tegenpartijders rondom hem bulderden, drong de zachte stem van Budé, vol van de treffendste toegenegenheid, in

het hart van de gevangene en schokte hem tot in zijn innigste besluiten. "O, mijn vriend!" zei Budé, "er zijn in de toekomst betere dingen, voor welke gij u moet bewaren." Daarna hield hij op en op ernstige toon riep hij uit: "Gij zijt schuldig jegens God en jegens de mensen, indien gij u uit eigen beweging aan de dood overgeeft."

De *obtestaties* van dit aanzienlijk persoon bewogen eindelijk Berquin; hij begon te wankelen; zijn blik werd verduisterd, Hem van God afkerende, liet hij hem op de aarde neervallen. De kracht des Heiligen Geestes werd een ogenblik in hem uitgedoofd, zoals een Hervormer zegt, en hij waande van de heerschappij van God nuttiger te zijn door zich voor de toekomst te bewaren, dan door zich aan de dood over te geven. Alles wat men van U vraagt is, om vergeving te smeken! Hebben wij niet allen vergeving nodig?" Berquin stemde er in toe, tot God en tot de koning op het grote plein van het slot om genade te roepen.

Ontroerd en verrukt snelde Budé heen om de toegeving van de gevangene aan zijn ambtgenoten te verkondigen. Maar op hetzelfde ogenblik, waarop hij zijn vriend meende te redden, voelde hij zich plotseling door droefheid bevangen. Hij gevoelde tot welke prijs Berquin zijn leven moest kopen. Overigens, had hij niet gezien, dat de edelman eerst na een worsteling van zestig uren had toegegeven. Budé was ontrust. "Ach!" zei hij, "ik ken de geest van die man; zijn oprechtheid en zijn vertrouwen in de goedheid van zijn zaak zullen hem in het verderf storten."

Gedurende die tijd werd er in de ziel van Berquin een vreselijke strijd gevoerd. Al zijn vrede had hem verlaten; zijn geweten sprak met grote luidruchtigheid. "Neen!" zei hij bij zichzelf, "geen drogredenen! Voor alles. De waarheid! Men moet noch de mensen, noch de straf vrezen, maar God in alles gehoorzaam zijn. Ik zal volharde tot het einde; ik zal mijn ontslag niet vragen aan het hoofd van deze goede strijd. Christus wil niet, dat zijn vrijgekochten rusten, alvorens zij de dood hebben overwonnen."

Toen kort daarna Budé naar de gevangenis was wedergekeerd, zei zijn vriend tot hem: "Ik zal niets terugtrekken; ik wil liever sterven, dan de veroordeling van de waarheid, zelfs al ware het slechts door mijn stilzwijgen, goed te keuren." Hij was verloren. Budé verwijderde zich bleek en ontsteld. Hij deelde de vreselijke boodschap aan zijn ambtgenoten mede.

Beda en zijn vrienden waren vol vreugde, overtuigd als zij waren, dat door Berquin weg te doen uit het aantal van de levenden, hetzelfde was als de Hervorming uit Frankrijk weg te nemen. Door een ongehoord misbruik van macht, veranderden de rechters hun vonnis en veroordeelden de edelman om levend verbrand te worden, na op de Place de Gréve gewurgd te zijn. (Crespin, Martyrologue, p. 103, verso).

Margaretha, die zich te St. Germain bevond, was troosteloos bij het vernemen dezer onverwachte handelwijze. Helaas! de koning was te Blois met Madame. Zou zij de tijd hebben om hem te bereiken? Dat komt er niet op aan; zij beproefde het, zij schreef hem op nieuw; zij verontschuldigde zich over de aller-nederigste aanbevelingen, die zij hem gedurig aanbood; daarna voegde zij er bij: "dat het u behage, Sire medelijden te hebben met de armen Berquin, die, ik weet het, slechts lijdt om Gods Woord te beminnen en om het uw te gehoorzamen. Het is daarom, dat diegenen, die gedurende uw gevangenschap het tegendeel hebben gedaan, hem haten; en hun boze huichelarij heeft bij u voorspraken kunnen vinden, om u zijn rechtmatig geloof in God en zijn liefde voor u te doen vergeten." Nadat zij deze smartelijker kreet had doen horen, wachtte de koningin van Navarre.

Frans I gaf geen enkel teken van leven. Om hem te verontschuldigen heeft men

gezegd, dat, indien bij toen zegepralend in het buitenland en geëerd in het binnenland geweest ware, hij de edelman ten derden male zou gered hebben; maar dat de troebelen van Italië en de kuiperijën, die met het verdrag van Cambrni, drie maanden later getekend, in verband stonden, al zijn gedachten bezig hielden. Dit zijn zonderlinge redenen; de waarheid is, dat, wanneer de koning (hetgeen waarschijnlijk is) het had gewild, hij de tijd niet zou gehad hebben om Berquin te redden; de vijanden van die getrouwe Christen hadden daarin voorzien. Nauwelijks hadden zij het vonnis in handen gehad, of zij hadden de onmiddellijke uitvoering daarvan geëist. Het scheen hun, als hoorden zij reeds de galop van een van Blois komend paard, en als zagen zij de bode, met het aanbrengen van de genade belast, Béda blies het vuur aan. Geen week, geen dag, geen uur uitstel!

"Maar," zei men, "dat is de koning beroven van de uitoefening van het recht van begenadiging; het is een aanranding van zijn opperste gezag!" "Dat komt er niet op aan; ter dood!" - De rechters besloten het vonnis op de zelfden dag, waarop het was uitgesproken, te doen voltrekken, opdat niet de koning hem mocht helpen."

Op de 22ste April 1529, (Crespin en Th. Beza spreken van de maand November; le Bourgeois de Paris van 17 april; maar de meeste van de autoriteiten geven de 22ste op) in de morgen, traden de beambten van het parlement de duistere kamer, waarin Berquin zich bevond, binnen. Op het punt van vrijwillig zijn leven voor de Naam van Jezus Christus te geven, had de vrome discipel zijn gedachten bijeenverzameld; hij had lang tot God gebeden, hij had Hem gevonden; de Heer was hem nabij en de vrede vervulde zijn ziel. God tot vader hebbende, wist hij, dat niets hem zou ontbreken op het uiterste ogenblik, waarop hem alles zou begeven, en hij zag een zegepraal in de smaadheid, een verlossing in de dood, Bij het zien van de beambten van het hof, waaronder enige verlegen schenen, begreep Berquin wat zij wilden. Hij was gereed; bedaard, moedig stond hij op en volgde hen. Zij gaven hem over in handen van de halsrechter en van zijn gerechtsdienaars, die het vonnis moesten doen uitvoeren.

Gedurende die tijd verenigden zich compagnieën van gerechtsdienaars en boogschietters voor de Conciergerie. Deze gewapende lieden waren rondom de gevangenis niet alleen. Overal had zich het gerucht verspreid, dat een edelman van het hof, een vriend van Erasmus en van de koningin van Navarre, zou worden ter dood gebracht; de spanning in de hoofdstad was dan ook groot. Een menigte van lieden uit het volk en van burgers, priesters, monniken, enige edellieden en enige vrienden van de veroordeelde verwachtten, enige met nieuwsgierigheid, anderen met toom, velen met angst, het ogenblik, waarop men hem zou zien verschijnen. Budé bevond zich dáár niet, hij had de moed niet om de strafoefening bij te wonen. Margaretha; die te St. Germain was, had, van de terrassen van het slot bijna de vlam van de brandstapel kunnen zien.

Toen het middaguur geslagen was, begaf het geleide zich op weg. Aan het hoofd bevond zich de groot-penitentarius Merlin, vervolgens gerechtsdienaars en boogschietters, daarna de ministers van justitie; eindelijk andere gewapende lieden. In het midden van dit geleide was de gevangene. Een ellendig karretje trok hem langzaam voort naar de gerechtsplaats. Hij was gekleed in een fluwelen overkleed, klederen van satijn en van damast en gouden schoenen, zegt de Bourgeois de Paris, die hem wellicht zag voorbijgaan Daar de Koning des hemels hem tot de bruiloft nodigde, had Berquin verheugd zijn fraaiste klederen aangetrokken.

"Helaas!" zeiden velen, hem ziende, "hij is van een adellijk geslacht, een zeer groot geleerde, ervaren in de wetenschappen scherpzinnig en niettemin heeft zijn verstand gefaald!" Er was niets in de blikken of in de bewegingen van de Hervormer, dat de

minste onrust of de minste trotsheid aanduidde; hij braveerde noch vreesde de dood; hij naderde die met kalmte, met zachtmoedigheid en met hoop, evenals de poort des hemels. Ook zag men op zijn gelaat een onveranderlijke vrede.

Een vriend van Erasmus, Montius, die die vromen man tot aan de brandstapel had willen vergezellen, zeide, door bewondering bevangen: "Er is waarlijk in hem niets van die stoutmoedigheid, noch van die schuw houding, welke de ter dood heengevoerde mannen aannemen; de kalmte van een goed geweten alleen is zichtbaar in zijn trekken."

Het schijnt voorzeker," zeiden andere toeschouwers, "dat hij de dingen des hemels in een tempel overpeinst." Eindelijk kwam de kar op de strafplaats aan en de gehele troep stond stil; het hoofd van de terechtstelling trad nader en zei Berquin af te stijgen. Hij steeg dadelijk af. Men plaatste zich in menigte rondom het heilloze plein. Met de hand het stilzwijgen opgelegd hebbende, ontvouwde de hoofdbeampte van het hof een perkament en las het vonnis met een schrikwekkende stem," zegt een kroniekschrijver. Maar Berquin stierf voor Gods Zoon, die voor hem gestorven was; zijn hart verflauwde niet; hij werd niet verlegen en aan het arme volk, dat hem omringde, de Zaligmaker willende doen kennen, die hem toen vertroostte, sprak hij enige christelijke woorden uit.

Maar de leraars van de Sorbonne waakten over al zijn bewegingen, en hadden zelfs een aantal van hen afhankelijke lieden omgekocht om gerucht te maken, indien zij het nodig oordeelden. Verschrikt bij het horen van de zachte stem van de Evangelieprediker en vrezende, dat het volk getroffen werd door zijn rede, gaven deze "verklikkers" in allerijl het teken. Dadelijk begonnen hun lieden te schreeuwen, de soldaten met de wapens gerucht te maken, "en zo groot was de opschudding dat de stem van de heiligen martelaar niet gehoord werd bij het uiterste van zijn dood." Ziende, dat dit rumoer zijn stem bedekte, zweeg Berquin. Een franciskaner geestelijke, die zich aan hem had vastgehecht, evenals zekere lastige vliegen, die zich hechten aan het paard, dat zij steken, en die tot elke prijs hem een woord van intrekking wilde ontrukken, verdubbelde zijn aanvallen in dit uiterste ogenblik; maar de edelman bleef standvastig. Eindelijk zweeg de monnik en de beul trad nader. Berquin stak hem zachtkens het hoofd toe; de scherprechter deed hem het koord om de hals en wurgde hem.

Er was een ogenblik van plechtige stilte, dat niet lang duurde. De leraars van de Sorbonne en de monniken braken het af, naderden zeer haastelijk en beschouwden het ontzielde lichaam van hun slachtoffer. Niemand riep: "Jezus! Jezus!" Men deed die kreet van barmhartigheid horen, zelfs wanneer het een vadermoorder gold; maar de deugdzaamste man van Frankrijk werd nog erger behandeld, dan een moordenaar. Een persoon evenwel, de brandstapel staande, toonde enige ontroering, en, wondere zaak! het was de groot-penitentarius Merlin. "Waarlijk!" zei hij, "er is in meer dan honderd jaren zulk een goed Christen niet gestorven!"

Het lijk werd in de vlammen geworpen. "Zij verhieven zich; zij verslonden die te voren zo krachtige, nu zo slappe en ontkleurde leden. Enige door de hartstocht verdoolde mannen beschouwden met vreugde de vorderingen van het vuur, dat weldra de kostbare overblijfselen had verteerd van hem, die de Hervormer van Frankrijk moest worden. Het scheen hun, als zagen zij de ketterij verbranden, en toen het gehele lichaam verbrand was, waanden zij, dat de Hervorming het ook was, en {lat daarvan niets meer overbleef. Maar niet al de toeschouwers waren zo wreed. Men sloeg ook op de brandstapel blikken van droefheid en van liefde. De Christenen, die Berquin als de toekomstige Hervormer van Frankrijk hadden beschouwd, waren overstelpt van

droefheid, toen zij van de held, op wie zij hoopten, nog slechts een weinig stof overig zagen. De gezindheden van het volk zelfs schenen te veranderen, en hier en daar zag men enige tranen vloeien. Om deze ontroering te doen bedaren, begon men zekere geruchten uit te strooien. Een man trad voorwaarts uit de menigte en de franciskaner biechtvader naderende, zei hij tot hem: "Heeft Berquin gezegd, dat hij zich bedrogen had?"

"Ja, waarlijk!" hernam de monnik, en ik twijfel er niet aan, dat zijn ziel in vrede is heengegaan." Die man was Montius; hij schreef deze anekdote aan Erasmus. "Ik geloof er niets van," antwoordde deze: "het is de noodzakelijke fabel, welke die lieden, na de dood van hun slachtoffers, verzinnen om de toorn des volks te stillen."

Zulke listen waren noodzakelijk, want de algemene opgewondenheid vermeerde. De onschuld van Berquin, op al zijn trekken en in al zijn woorden kenbaar, had diegenen getroffen, die hem hadden zien sterven, en zij begonnen te morren. De monniken bemerkten het; zij hadden zich vooraf gereed gemaakt voor het geval, dat de openbare verontwaardiging zou losbarsten. Zij wierpen zich in het midden van de menigte; zij begonnen geschenken te doen aan kinderen, aan lieden van het volk; zij bewogen ze, zij hitsten ze op, zij zonden hen in alle richtingen heen. Deze bevolking, die gemakkelijk voor indrukken vatbaar was, begon de Place de Grève en de naburige straten te doorlopen, roepende, dat Berquin een ketter was. Niettemin zag men hier en daar zich groepen vormen, die spraken over de uitmuntende man, aan de eisen van de theologische faculteit opgeofferd. Ach!" zeiden enige, tranen stortende, "nooit os er een deugdzamer man geweest."

Velen verwonderden zich, dat een edelman, die in de genegenheid van zijn vorst de eersten rang bekleedde, als een misdadiger was gewurgd. Helaas!" antwoordden anderen met verontwaardiging, "wat hem in het verderf heeft gestort is die vrijheid, die hem bezielde en die altijd de getrouw gezellin van een goed geweten is." "Veroordelen!" riepen de hevigsten uit, radbraken, kruisigen, verbranden, onthoofden, dat kunnen zeeroovers en tirannen doen; maar God is de enige rechtvaardige rechter en welgelukzalig is hij, die Hij vrijspreekt!"

De godvruchtigsten zochten een vertroosting in de toekomst. "Slechts door het kruis," zeiden zij, "zal Christus in dit koninkrijk zegevieren." De menigte ging uiteen.

Het bericht van deze dood zich door geheel Frankrijk verspreid hebbende, veroorzaakte er een diepe droefheid. Berquin was niet alleen getroffen; andere Christenen ondergingen insgelijks de doodstraf. Philippe Huaut werd lovend verbrand, nadat hem de tong was afgesneden, en aan Francois Desus werd de hand en het hoofd afgehouden. Deze ter dood brengingen, vooral die van Berquin, werden in de werkplaatsen van de ambachtslieden, in de hutten van de boeren verhaald. Velen werden er bang door gemaakt, maar men zag meer dan één Evangelisch Christen, ze bij de huiselijke haard vernemende, het hoofd verheffen en een blik ten hemel slaan, die de vreugde uitdrukte van een Verlosser te hebben, een Vaderhuis in de hemel. "Wij willen," zeiden die mannen en die vrouwen van de Hervorming tot elkaar, "wij willen met een goed hart de dood tegemoet gaan, ons oog richtende op het leven, dat na hem komt." een van die christelijke zielen, die Berquin het best gekend hadden, en die over hem de meeste tranen stortte, de koningin van Navarre, troosteloos en verschrikt door die dood en door die van andere Christenen, aan andere plaatsen voor het Evangelie opgeofferd, smeekte God met grote ijver, de zijn ter hulp te komen. Zij was gedachtig aan die Evangelische woorden: Zal God dan geen recht doen zijn uitverkorenen, die dag en nacht tot Hem roepen? Zonder enige haat of enige slechte begeerte naar wraak, herinnerde zij de Heere, dat het behoud van zijn kinderen hem

dierbaar is, en smeekte voor hen zijn bescherming af:

O Heere God ontwaak doe een poging! en kom alom de dood van de uw wreken. De dood, die voor de ongelovige verschrikkelijk is om aan te zien, is voor uw kind zo schoon, dat het niet vreest zich daaraan te wagen. Het gaat de rand van die dood over, om tot u, zijn God, zijn sterkte, door de dood te komen. O! hoe gelukkig is de dood, die hen naar zulk een schone plaats overbrengt! Wat is hij groots en roemrijk! Hij maakt hen tot kinderen Gods. Schenk dan, o Heer! uw zachte steun. Geef hun tot hun enige eer een vrolijke dood! O Heere God ontwaak! doe een poging! en kom alom de dood van de Uw wreken."

Dit kleine gedicht van de koningin van Navarre, dat verscheiden andere afdelingen had, was in de zestiende eeuw de zang van de martelaren. Niets toont beter, dat zij met haar gehele hart de Evangelischen was toegedaan.

Na de straf van Berquin, heerste de schrik enige tijd onder de hervormde Christenen. Zij verdroegen de smaadheid zonder zich veel te doen kennen; zij wilden hun vijanden niet vertoornen en velen van hun trokken zich terug in de woestijn, dat wil zeggen, in enige onbekende schuilplaats. Het was op dat tijdstip van droefheid en ven angst, toen de tegenstanders waanden, dat zij, door zich van Berquin te ontdoen, de Hervorming zelf uit de weg geruimd hadden, en toen de overblijfselen van de edele martelaar ternaauwernood her- en derwaarts door de wind verstrooid waren, dat Calvijn zich opnieuw te Parijs vestigde, niet ver van de plaats waar men zijn vriend had verbrand, Rome waande, de Hervormer te hebben ter dood gebracht, maar hij zou weldra uit zijn as, inniger, schitterender, machtiger herrijzen, om te arbeiden aan de hernieuwing van de christelijke maatschappij en aan het behoud van de mensheid.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

Eerste proeven van Calvijn, (1529.)

De steden, de vlekken en de kastelen van Berry vaarwel gezegd hebbende, was Calvijn aangekomen in het midden van de vlakten, van de heuvelen, van de groene weilanden en van de schone wouden, die zich langs de beide oevers van de Oise uitstrekken. Hij naderde die kleine stad Noyon, die enige tijd de hoofdstad van het rijk van Karel de Grote geweest was, en waar het hoofd van het derde koningsgeslacht, Hugo Capet, tot koning was verkozen. Maar hij dacht aan geheel iets anders; hij dacht aan zijn vader, Toen hij die fraaie gotische kathedraal, aan welker voet hij was opgevoed, van verre bespeurde, zei hij, bij zichzelf, dat haar vloerstenen niet meer door de voeten zijns vaders zouden betreden werden. Nooit was hij met zo diepe ontroeringen te Noyon teruggekeerd.

De dood van Berquin, de dood van zijn vader, de toekomst van de Kerk en zijn eigene toekomst, alles overstelpde hem. Hij vond vertroosting in de genegenheid van de familie, vooral in de trouw vriendschap van zijn broeder Antoine en van zijn zuster Marie, die hem eenmaal in zijn ballingschap zouden vergezellen. Door zoveel bekommelingen gedrukt, zou hij bezwijken onder de last, "gelijk een half-dode man, indien God hem de moed niet had hergeven, door hem door zijn vertroosting weer op te richten."

Zijn vader, die grijsaard met zulk een groot verstand, met een zo vaste hand, en wiens, gezag hij eerbiedigde, was niet meer dáár om hem te leiden. Calvijn was vrij. Gérard had bepaald, dat zijn zoon zich aan de rechtsgeleerdheid zou wijden en aldus in de

wereld tot een verheven standpunt zou komen. Calvin, wel is waar, haakte naar een geheel andere toekomst; maar uit gehoorzaamheid had hij van zijn vurigste begeerte afgezien. Nu, zich vrij gevoelende, keerde hij zich tot die christelijke loopbaan, waarin hij met Luther de grootste kampvechter van de nieuw tijden zijn moest. "De ondergeschikte vaders," zei hij eens, "moeten niet beletten, dat de opperste en enige Vader van allen zijn recht hebbe."

Calvin dacht er echter nog niet aan, in dezelfde zin als Luther een Hervormer te worden. Hij zou toen gewild hebben, dat de geheeld Kerk vervormd werd, liever dan zich af te sonderen en er een nieuw te maken. De waarheid, die hij wilde verkondigen, was de aloude Christelijke waarheid, te Rome door Paulus gepredikt. De schriftgeleerden hadden daarvoor valse menselijke overleveringen in de plaats gesteld; maar dit was een reden te meer om in de Kerk die loer te prediken, welke de Kerk gesticht had. Na de eerste fase van liet Christelijke leven, waarin de mimisch zich slechts met Christus bezig houdt, komt er gewoonlijk een tweede, die waarin de Christen zich niet graag mengt in vergaderingen, die strijden met zijn overtuigingen. Calvin was toen in de eerste van die beide fasen. Hij dacht er slechts aan het Evangelie te prediken. Bezit hij niet in diezelfde oorden een predikstoel en is het niet zijn plicht, er Jezus Christus te verheerlijken? Als hij het had kunnen doen, zou hij het in de St. Pieter te Rome gedaan, hebben; waarom zou hij het dan niet in zijn eigene Kerk doen?

Calvin had vrienden in Picardië, zelfs onder de dignitarissen van de geestelijkheid. sinds lang aan hun jongen landgenoot gehecht, hadden die mannen hem met vreugde ontvangen; zij hadden hem geleerder, vromer gevonden en hadden niets in hem opgemerkt, wat strijdig was met de Christelijke waarheid, Zij dachten, dat hij een van de steunpilaren van de Kerk kon worden. De omstandigheid, dat hij het recht bestudeerd had, weerhield hen niet, zij maakte hem in hun ogen nog meer geschikt om de belangen van het geloof. en van de geestelijkheid te ondersteunen. Verre van hem af te wijzen, zochten dus zijn oude beschermers hem gedurig meer aan zich te verbinden. De edele vriend van zijn kindsheid, Claude de Haugest van Mommor, die abt van St. Eloy was geworden, bood hem aan, hem het pastoorschap van Pont l'Eveque, in wisseling tegen dat van St. Martin de Marteville, te doen geven. In deze aanbieding de gemakkelijker ziende om op dezelfde plaats te prediken, waar zijn voorouders geleefd hadden, nam Calvin het aan; daarna deed hij afstand van de kapel van La Gésine, waarvan hij sinds acht jaren titelvoerder was, ten gunste van zijn broeder Antoine. De akte is van de 3 sten April 1529.

Dezelfde vrienden, die deze veranderingen bestuurden, moedigden Calvin aan tot prediken. Wanneer een jeugdig man, die voor de bediening van het Woord gestudeerd heeft, in zijn stad of in zijn dorp terugkeert, verlangt iedereen hem te horen. Nog levendiger was de nieuwsgierigheid opgewekt in het geval van Calvin, want zijn vermaardheid was voor hem uitgegaan in de plaatsen van zijn geboorte en enige kleine betichting van ketterij, van tijd tot tijd gewaagd, vermeederde slechts liet vurige verlangen. Ieder wilde de zoon van de bisschoppelijke secretaris, de kleinzoon van de kuiper horen. De mannen en vrouwen, die hem gekend hebben, begeven zich op weg naar de Kerk; zelfs van Noyon komt men derwaarts. De heilige plaats wordt vol. Eindelijk bestijgt een jong man van een middelmatige gestalte, met een bleek en mager gelaat en wiens blik een vaste overtuiging en een vurige ijver verraadt, Calvin, de predikstoel en verklaart de heilige Schriften aan zijn landgenoten.

De uitwerkselen dezer prediking waren zeer verschillend. Velen verheugden zich eindelijk een levend woord te horen onder die gewelven, die van zoveel onbeduidende

en nutteloze woorden hadden weerklonken. Ongetwijfeld behoorden zekere aanzienlijke mannen, die men zich toen rondom de prediker zag verdringen, tot dit aantal: Laurent van Normandië, die in het land een hoge achting genoot, Christophe Léfèvre, Lancelot de Montigny, Jacques Bernardy, Corneille de Vilette, Nicolas Nérét, Labbé, bijgenaamd met het likteken, Claude Dupré, Nicolas Picot, schoonbroeder van Antoine Calvijn. Allen werden later beschuldigd van de nieuw leer omhelsd te hebben, en door het parlement van Parijs veroordeeld om op de horde gesleept en op het plein van Noyon verbrand te worden; maar reeds hadden zij het rijk verlaten.

Het woord van de jonge prediker deelde niet enkel nieuw kennis mede, het bewerkte een gehele verandering van hart en leven; nu waren er enige, wier geest geheel bereid was om zekere Evangelische denkbeelden te ontvangen, maar die evenmin voornemens waren hun leven, als hun hart te veranderen. Hetzelfde woord verwekte aldus het geloof bij de een en de tegenkanting bij de ander; het scheidde het licht van de duisternis. Enige dweepers, enige priesters vooral, verhieven zich tegen de prediking van de jonge man met de ernstige en hartstochtelijke blik: "Men geeft de schapen aan de wolf te bewaken !" riepen zij uit,

Calvijn hield zich slechts twee of drie maanden te Noyon op. Wellicht nodigde een aangroeiende tegenkanting hem tot vertrekken. Hij verlangde bovendien de studie van de Griekse letteren voort te zetten; maar in plaats van naar Orléans of naar Bourges terug te keren, begaf hij zich naar Parijs. Het ogenblik was gunstig. Het onderwijs van de oude letteren begon zich toen zeer te ontwikkelen in de hoofdstad. Op verzoek van Budé en van J. Du Bellay had François kort te voren (1529)

Verscheiden leerstoelen voor het onderwijs van de Latijnse, Griekse en Hebreeuwse letterkunde gesticht. Het was een wezenlijke omwenteling, en alles was te Parijs in beweging toen Calvijn er aankwam. De bespottelijke stellaadje, welke de scholastikers, theologen, rechtsgeleerden en wijsgeren gedurende de middeleeuwen hadden opgericht, stortte te midden van het spottend gelach en van de kwinkslagen ineen, en de nieuw wetenschap verhief zich onder de eenstemmige toejuichingen van het opkomend geslacht. Pierre Danès, een kwekeling van Bude: en van Lascaris, die later bisschop werd, onderwees de Griekse letterkunde; François Vatable leidde de jonge geleerden in de kennis van de Hebreeuwse schriften in, zonder zelf daarin de raad Gods te kunnen vinden ; andere beroemde hoogleraren voltooiden dit kostelijk onderwijs, Parijs was een haardstede, waaruit het licht straalde, en dit was de reden, die Calvijn er toe gebracht had: Noyon, Bourges, Orléans zelfs te verlaten en zijn schreden haastig naar de hoofdstad te richten.

De reis was zeer moeilijk; tegen het einde van Juni kwam Calvijn, te paard of te voet is mij onbekend, afgemat van vermoeienis te Parijs aan. "Ik kan onmogelijk een voet buiten het huis zetten," zei hij de volgende dag; gedurende vier dagen verliet hij het niet. Maar daar het bericht van zijn aankomst zich weldra verspreid had, snelden zijn vrienden en zijn bewonderaars naar de herberg, en gedurende die vier dagen was zijn kamer voortdurend vol. De gehele opgewondenheid van de scholen scheen derwaarts te zijn overgebracht.

Men sprak van Budé, van Vatable, van Danès, van Grieks, van Hebreeuws, van de zon van de letterkunde, die eindelijk het oude Lutetia verlichtte, Calvijn luisterde en trachtte een duidelijk inzicht te krijgen in de toestand van de geesten. Een van de eersten, die tot hem snelde, was zijn gewezen medeleerling te Orléans, Coiffard, en zelfs bracht hij zijn vader met zich. Men betwistte elkaar de reeds vermaarden student

van Noyon: "Kom bij ons wonen," zei de jonge Parijzenaar; daar Calvin weigerde, zei Coiffard op de toegenegendste toon: "Ik bezweer u, sta mij deze gunst toe." De vader drong er nog meer op aan; wetende welk een waren vriend zijn enigszins lichtzinnige zoon in de Picardische student zou vinden, zei die goede burger van Parijs: "Er is niets ter wereld wat ik meer begeer, dan u met mijn zoon te verbinden !" " Kom! kom!" hernam de zoon, "wees mijn makker!" Calvin was getroffen door deze genegenheid; maar hij vreesde de verstrooiingen van die woning en hij had slechts één doel, de arbeid. "Voorzeker," zei hij, "zou ik met beide handen uw aanbod aannemen ; maar ik ben voornemens de Griekse lessen van Danès te volgen, waarvan de school zeer ver van uw huis is. De vader en de zoon verwijderden zich zeer teleurgesteld.

Kort daarna kwam een aanzienlijker man, Nicolas Cop, hoogleraar van St. Barbe, de kamer binnen. Zijn vader, geboortig uit Bazel, was kort geleden tot geneesheer des konings benoemd. De vader en de zoon lagen onder zware verdenking van "de nieuw gevoelens te zijn toegedaan;" maar toen bekommerde François zich daar niet om. De oude Cop had Gallénus en Hippocrátes vertaald; de koning vertrouwde hem de zorg over zijn lichaam toe.

Een nauw vriendschap verbond weldra Calvin met de zoon. Deze, hoewel hoogleraar, aan de Universiteit zijnde, luisterde naar de student van Noyon, zoals een leerling naar zijn meester luistert; dit is een van de bewijzen van die meerderheid van Calvin, welke ieder aanstonds moest erkennen. Hij toonde zijn vriend hoe Christus de dienst van een geneesheer verricht, daar hij door de Vader gezonden is om de doden levend te maken."

De gesprekken, welke die beide jonge lieden toen samen voerden, moesten later een gebeurtenis ten gevolge hebben, die op de lotgevallen van de Hervormer en van de Hervorming zelf een zekere invloed hadden.

Een ander, minder gewichtig voorwerp hield hen toen bezig; dit was de eerste bezigheid van Calvin te Parijs, en het verhaal, dat hij daarvan doet, werpt enig licht over de zeden van die tijd. De gewoonte van jonge personen, die enigszins tot het Evangelie overhielden, in een klooster op te sluiten, was reeds begonnen. "Onze gemeenschappelijke vriend, de advocaat Daniël," zei Calvin tot Cop, "heeft een van zijn zusters in een klooster van Parijs; zij moet er de sluier aannemen; en nu begeert Daniël te weten, of zulks met haar volkomen goedkeuring is."-

"Ik zal u derwaarts vergezellen," zei de hoogleraar. Inderdaad, de volgende Zondag, toen Calvin van zijn vermoeienissen was uitgerust, begaven de beide vrienden zich naar het klooster. Reeds toen was de toekomstige Hervormer tegen de kloostergeloften en vooral tegen het afpersen daarvan. Hij leidde het behendig aan, om te weten of men niet de vrijheid van het jonge meisje aanrandde. "Spreek met de abdis," zei hij zich naar het klooster begevende tot Cop, "en leg het zo aan, dat ik mij afzonderlijk met de zuster van onze vriend kan onderhouden." Vergezeld van het jonge meisje, verscheen de abdis in de spreekkamer. Wij hebben haar," zei deze, de gunst verleend van plechtig haar geloften af te leggen."

Toen begon Cop, overeenkomstig de afspraak, de kloostervoogdes te onderhouden over verschillende onderwerpen, die met het geval, waarvan er sprake was generlei betrekking hadden. Gedurende die tijd maakte Calvin, die meende een slachtoffer voor zich te hebben, van de gelegenheid gebruik. "Is het vrijwillig," zei hij tot de zuster van Daniël, dat gij dit juk op u neemt, of plaatst men het met geweld op uw hoofd ? Vertrouw mij zonder vrees de gedachten toe die u beroeren." Het jonge meisje zag Calvin met een onbezonnen gelaat aan en antwoordde met grote snelheid: De

sluier is alles wat ik verlang, en de dag, waarop ik die zal aannemen, zal nimmer vroeg genoeg komen." De toekomstige Hervormer was uiterst verbaasd; hij had een lichtzinnige persoon voor zich, aan wie men had doen geloven, dat zij in het klooster veel genoeg zou hebben. "Waarlijk," zei Calvijn, zo dikwijls zij van haar geloften spreekt, "zou men zeggen, dat zij speelt met haar pop." Toch wilde hij een ernstig woord tot haar richten:

"Mejufvrouw" zei hij tot haar, ik verzoek u, niet te zeer op uw eigene krachten te bouwen; ik bezweer u, niets te beloven alsof gij het door eigene kracht kon vervullen. Steun liever op de kracht van God, in ween wij het wezen en het leven hebben." Wellicht dacht Calvijn, dat dit meisje, zo ernstig aangesproken, haar dwaze onderneming zou laten varen. Hij bedroog zich.

Hij keerde naar zijn logement terug, en de volgende dag (25 Juni) schreef hij aan Daniël het verhaal van zijn bezoek in het klooster. Dit geëindigd hebbende, begon hij een anderen brief, aan een kanunnik van Orléans gericht, toen een van zijn vrienden hem kwam afhalen om een toertje te paard te maken. Wij zouden deze bijzonderheid, als zijnde van generlei gewicht, kunnen weglaten; maar het is wellicht een onverwachte trek in de gewoonten van Calvijn. Men stelt hem zich zelden anders voor, dan verdiept in zijn boeken of de losbandigen berispende. En toch was hij niet vreemd aan de betamelijke uitspanningen van het leven; hij kon paardrijden en schepte vermaak in deze lichaamsoefening. Hij nam het voorstel van Viermey (zijn vriend) aan: "Ik zal mijn brief afmaken, als ik terug kom," zei hij; en de beide studenten vertrokken om in de omstreken van Parijs een rid te doen. Enige dagen daarna nam Calvijn een kamer in het college van Fortret, waar hij zich bij zijn professoren bevond, en begon op nieuw de letterkunde, het recht en de wijsbegeerte te bestuderen. Calvijn wilde weten. Met de Goddelijke zaken bekend geworden zijnde, wilde hij de ware kennis van de wereld verkrijgen.

Maar de roepstem van boven weerklonk krachtiger dan ooit in zijn ziel. Wanneer hij zich, omringd door zijn boeken over rechtsgeleerdheid, in zijn kamer bevond, riep de stem van zijn geweten hem toe, dat hij de Bijbel moest bestuderen. Wanneer hij uitging, smeekten hem al diegenen van zijn vrienden, die liefde voor de zuivere godsdienst hadden, zich aan het Evangelie over te geven. Calvijn was een van die sterkten, die zich niet bij de eersten storm laten innemen. Als hij zijn in zijn studeerkamer verstrooide boeken terugzag, kon hij niet besluiten ze te verlaten. Maar telken male wanneer God in de loop van zijn leven duidelijk tot hem sprak, bracht hij zijn vurige begeerten tot zwijgen. Van binnen en van buiten aangespoord, gaf hij zich gewonnen.

"Ik laat de andere wetenschappen varen," zei hij, "en ik geef mij geheel over aan de Godgeleerdheid en aan God." Deze tijding verspreidde zich in de geheime vergaderingen van de gelovigen en allen waren daarover zeer in hun schik.

Er had een machtige beweging in de ziel van Calvijn plaats gehad, maar, dit moet men wel begrijpen, er was geen plan in zijn geest. Calvijn was zonder eerezucht, zonder kunst, zonder rol; maar hij deed met een krachtige wil, wat God hem gelastte. De tijd, die hij toen te Parijs doorbracht, was zijn leertijd. Zich aan God gewijd hebbende, zette hij zich aan het werk met de beslistheid van een krachtig karakter en de vastheid van een volhardende geest. Hij bestudeerde de godgeleerdheid met geestdrift. De wetenschap van God is de meesteres," zei hij; "de andere zijn slechts haar dienaressen." Hij gaf vastheid aan die kleinen hoop van uitverkorenen, die, te midden van de menigte van letterkundigen, zich met liefde tot de heilige Schrift keerde. Hij sleepte edele en jonge geesten mee; hij studeerde met hen en trachtte hun moeilijkheden op te lossen.

Hij deed meer. De dood van Berquin had al zijn vrienden met schrik geslagen. "Indien zij dat groene hout verbrand hebben," zei men, g zullen zij het dode hout niet sparen." Zonder zich door die bevreesdheden te laten weerhouden, begon Calvijn die zo gevaarlijk geworden stad door te gaan, voegde zich bij de geheime vergaderingen, die bij de schaduw van de nacht zich in de afgelegen wijken vormden, en verklaarde er de Schriften met een helderheid en een nadruk, waarvan men geen voorbeeld had gehad. Het was vooral op de linker oever van de Seine, in dat gedeelte van de stad, hetwelk de katholieken later klein Genève noemden, en dat daarentegen tegenwoordig de zetel van het Parijse katholicisme is, dat deze verenigingen plaats hadden. De een dag begaven de Evangelischen zich heimelijk in enig huis, behorende tot het domein van de abdij van St. Germain des Prés, waarvan Brignonnet abt was; op een anderen dag was men op het grondgebied van de Universiteit, de tegenwoordige Latijnse wijk. Er waren daar enige houten banken, waarop arme lieden, enige scholieren, dikwijls ook enige letterkundigen zich kwamen plaatsen. Zij beminden die zo eenvoudigen jonge man, die de dingen, welke zich in de Bijbel bevinden, zo goed in hun geest en in hun hart deed ingaan. "Het woord van Christus is altijd een vuur," zeiden zij, "maar wanneer deze het verklaart, vertoont dat vuur zich daarin op een buitengewone wijze.

Jonge mannen vormden zich naar zijn voorbeeld, maar velen wierpen zich op de wederlegging, in plaats van evenals Calvijn de stichting te zoeken. In het gehele grondgebied, dat aan de rector magnificus toebehoorde, zag men kwekelingen van Daniël en van Vatable, hun Hebreeuwse en Griekse Testamenten in de hand houdende, met iedereen redetwisten: zo staat er in de Hebreeuwse, zo in de Griekse tekst," zeiden zij. Evenwel minachtte Calvijn de wederleggende godgeleerdheid niet; de natuurlijke helling van zijn geest volgende, viel hij de dwalingen aan, beschuldigde hij de schuldigen. Enige verwonderden zich over zijn redenen.

Is dat niet de pastoor van Pont-l'Évêque, de vriend van Monseigneur van St. Eloy?" zei men. Maar zonder zich door deze woorden te laten weerhouden, beschaamde hij te gelijk de bijgelovige aanhangers van het pausdom en de ongelovige invoerders van nieuwigheden. "Hij was geheel bezig met de theologie en met God, tot grote tevredenheid van al de gelovigen."

Reeds begon men, in enige trekken althans, zich in hem het karakter van hoofd van de Hervorming te zien aftekenen. Met een grote gemakkelijheid van briefwisseling begaafd, onderrichtte hij zichzelf en de anderen van alles, wat er in de christelijke wereld voorviel. Hij maakte toen een verzameling van stukken, van documenten, die betrekking hadden op de nieuwste feiten van de Hervorming en zond ze aan Duchemin; maar niet opdat Duchemin ze zou behouden. "Ik zend ze u op deze voorwaarde," schreef hem Calvijn, "dat deze stukken, volgens uw eer en uw plicht, door uw handen gaan om aan de vrienden te worden overhandigd." Hij voegde bij deze zending een Uittreksel, verklaringen, verzamelingen Van aantekeningen, waarschijnlijk door Rousse] gedurende zijn verblijf te Straatsburg gemaakt. Hij was voornemens er een aanhangsel bij te voegen: "Maar," zei hij, de tijd heeft mij ontbroken. Calvijn wilde, dat al de vrienden van het heilige Evangelie voordeel trokken uit het licht, dat in hem was. Hij bracht de nieuw denkbeelden en geschriften in omloop. IJverig bij de studie en een onvermoeid Evangelieprediker zijnde, was die jonge man van twintig jaren door zijn uitgestrekte blik bijna een Hervormer.

Hij bepaalde zijn arbeid niet tot Parijs, Orléans, Bourges en Noyon; de stad Meaux

hield hem bovenal bezig. Meaux, dat Lefèvre en Farel met vreugde had ontvangen, dat de eerste martelaar Leclerc had gehoord, bezat nog Briçonnet. Die gewezen beschermer van de Evangelischen wilde hem wel is waar niet meer zien en scheen geheel ingenomen door de eer en de aanlokkingen van het prelaatschap. Maar enige meenden, dat hij in het binnenste van zijn hart het Evangelie beminde. Welk een zegepraal, indien de genade Gods in zijn ziel weer aan het bloeien kwam. Daniël had vrienden te Meaux; Calvin verzocht hem, hem de poort, of liever volgens zijn uitdrukking het venster van die stad te ontsluiten. Onder liet aantal van die vrienden bevond zich een zekere Mécéna. De jonge leraar, over Meaux schrijvende, hangt van dit persoon een schilderij op, die met de bisschop volkomen overeenkomt. Hij noemt Briçonnet niet; maar dikwijls laat hij de namen weg, of gebruikt hetzij de voorste letters, hetzij valse namen; men zou bijna kunnen zeggen dat hier de naam niet nodig was.

Daniël schreef dus aan de Mécéna; maar deze antwoordde met een grote koelheid. "Ik kan mij niet ophouden met die lieden," zei hij, "ik kan mijn manieren niet overeenbrengen met de hun." Daniel hield vol, maar alles was nutteloos; de vreesachtige Mécéna wilde tot gene prijs in betrekking komen tot Calvin. Briçonnet was, naar men ons bericht, omringd door lieden, die niet ophielden hem te herhalen: Een bisschop moet generlei handel hebben met lieden, die verdacht zijn van nieuwigheden." Calvin, wie de edelste eerezucht, die van oen ziel tot God terug te brengen, welke zich van hem verwijderd, bezielde, liet eindelijk, zich telkenmale wanneer hij zich aan de deur van dit grote persoon aanmeldde afgewezen ziende, zijn edelmoedige onderneming varen, en het stof van zijn voeten afschuddende, uitte hij met gestrengheid: Welnu! daar hij niet met ons wil zijn, dat hij zich dan in zichzelf verlustigen en dat hij, met een hart geheel vervuld van of liever, opgeblazen over zijn eigen gewicht, er slechts op bedacht zij, zijn eerezucht te strelen."

Toch leed Calvin niet geheel schipbreuk te Meaux. "Gij hebt mij een snelle en krachtige hulp verleent," schreef hij aan Daniël. "Gij hebt mij een venster geopend en mij aldus de vrijheid gegeven om voortaan een onbescheiden aandringer te zijn." Hij maakte gebruik van deze opening, om het Evangelie te verspreiden. "Ik zal het doen," zei hij, "zonder onvoorzichtigheid en zonder overhaasting." En zich herinnerende, "dat de leer van Christus is als de oude wijn, die geen schuim afwerpt, maar die niettemin aan het lichaam voedsel geeft," begon hij de vazen met die kostbaren wijn te vullen: "Ik zal zorg dragen," schreef hij aan Daniël, dat het inwendige goed met die wijn gevuld is." Hij eindigt zijn brief zeggende: Ik heb de Odyssea van Homerus nodig, die ik aan Sucquet geleend heb: wees zo goed het hem te zeggen."

Luther had in het klooster Plautus en Terentius medegenomen; Calvin vroeg om Homerus.

Weldra kwam hij te Parijs, dat hem een uitgestrekt arbeidsveld bood, terug. De 15den Januari 1530 schreef hij aan Daniël een brief, die hij dateerde van de Akropolis, alsof Parijs voor hem de citadel van het katholicisme of het Pharténon van Frankrijk was. Hij zocht altijd enig verloren schaap te behouden; zulk een gedachte hield hem op de 15de Januari bezig. Hij verwachtte die dag twee vrienden ten eten. Een van zijn genodigden, Robert Daniël, broeder van de advocaat van Orléans, een jong man vol geestdrift, brandde van verlangen om de wereld te zien. Calvin, die reeds gedaan had wat hij kon om hem te winnen, vleide zich met de hoop van die dag te zullen slagen; maar de onbezonnene had er wellicht een voorgevoel van, wat hem die dag wachtte; hij kwam niet. Calvin zond een bode naar het logement van Robert. Hij heeft zich uit

de voeten gemaakt," zei de herbergier; hij is naar Italië vertrokken."

Te Meaux had Calvijn een aanzienlijk persoon willen winnen; te Parijs een jongen gelukzoeker; in beide gevallen was het hem mislukt. "Helaas!" zei hij, "ik ben een dor en nutteloos hout! " En op nieuw zocht hij in Christus al zijn kracht.

Intussen was de Sorbonne, trots op de overwinning, die zij behaald had toen zij Berquin had laten verbranden, vast besloten om haar overwinningen te vervolgen. De oorlog ging weder, beginnen. Het was Béda, van wie Erasmus gezegd had: "In Béda alleen zijn drie duizend priesters," die de strijd begon. Uit minachting, of liever uit onwetenschap, greep hij Calvijn niet aan. Hij doelde op hoger, en daar hij over een edelman des konings had gezegevierd, tastte hij nu de leraars aan, welke die vorst tot onderwijzing van de letterkunde naar Parijs had geroepen. Datiés, Vatable en anderen voor het parlement geroepen zijnde, stond de onstuimige syndicus op, en zeide: "De leraars des konings verwaarlozen Aristoteles en leergin slechts de heilige Schriften. Indien men voortgaat met zich met het Grieks en Hebreeuws bezig te houden, is het gedaan met het geloof. Die lieden willen de Bijbel verklaren, en zij zijn zelfs geen godgeleerden! De Griekse of Hebreeuwse boeken van de heilige Schrift komen meestal uit Duitsland, waar men ze voorzeker kan veranderd hebben. Velen dergenen, die boeken in het Hebreeuws doen drukken zijn joden. Het is dus geen voldoende bewijs, te zeggen: zo staat er in het Hebreeuws. Men moet de leraren verbieden zich op hun colleges met de heilige Schrift bezig te houden, of althans hun bevelen, zich vooraf zelf aan het onderzoek van de Universiteit te onderwerpen."

De leraars des konings lieten de zaak van de verlichting niet in de steek. Zij namen stoutmoedig de verdediging op zich. "Indien de hogeschool van Parijs," zeiden zij tot het parlement, "tegenwoordig onder de vreemde natiën gering geschat wordt, het is omdat haar godgeleerden, in plaats van zich op de studie van de heilige Evangelien en van de oude Kerkvaders, Cypriaan, Chrysostomus, Hieronimus, Augustinus, toe te leggen, aan deze ware wetenschap een bedrieglijke geslepenheid en een fijne redeneerkunst in de plaats stellen. Het is niet op die wijze, dat God zijn volk wil verlichten. De heilige brieven moeten bestudeerd en er moet vrijelijk geput worden in al de schatten van de menselijke geest. Béda was te ver gegaan. Aan het hof en in het parlement zelf verhieven zich talrijke stemmen ten gunste van de letterkunde en letterkundigen. Het parlement wees de beschuldigingen, van de syndicus van de Sorbonne af.

Verontwaardigd gebruikte Béda toen zijn gehele welsprekendheid om de hoogleraren door de Sorbonne zelf te doen veroordelen.

"De nieuw leraren," riep hij uit, ene zaak verschrikkelijk om te zeggen! beweren dat de heilige Schrift niet kan verstaan worden zonder de Griekse, de Hebreeuwse en andere dergelijke talen!" De 30ste April 1530 veroordeelde de Sorbonne inderdaad, als vermetel en ergerlijk de stelling, welke Béda haar had aangebracht.

Met belangstelling volgde Calvijn in al haar fazen die worsteling tussen zijn meesters en de leraars van de Sorbonne. Al de studenten sloegen haar gade; Calvijn zelf bespiedde haar in zijn college; en toen de beslissing van het parlement er aankwam, werd zij er met uitbundige toejuichingen ontvangen. Hij geloofde, dat, daar het mondeling onderwijs van de Apostelen had opgehouden, hun schriftelijk onderwijs daarvan de noodzakelijke plaatsvervanger was. De schriften van Mattheus, van Johannes, van Petrus, van Paulus waren volgens hem het levende woord van die grote leraren, hun onderwijs voor de eeuwen, die hen noch zien, noch horen kunnen. Het

scheen Calvijn even onmogelijk, de Kerk te hervormen zonder de schriften van de Apostelen, als het in de eerste eeuw zou geweest zijn haar te vormen zonder hun prediking. Hij begreep, dat, indien de Kerk moest hernieuwd worden, zulks moest geschieden door het geloof en door de Schrift, een dubbel beginsel, dat er slechts één uitmaakt.

Maar het ogenblik, waarop Calvijn die grote waarheden met het gezag van een Hervormer zou verkondigen, was nog niet gekomen. Bescheiden en getrouw vervulde hij toen een nederiger werk in de afgelegenste straten, in de eenzaamste huizen van de hoofdstad. Men zou hem gehouden hebben voor het minstbeduidende aller wezens en toch was hij reeds toen overwinnaar. Het licht van de Schriften waarvan zijn verstand overvloedde, moest eenmaal, gelijk de bliksem, zich doen zien van het Westen tot het Oosten; en geen man, na Paulus, zou de fakkel van het Evangelie zo hoog en zo moedig dragen. Wanneer de magere, bleke, onbekende student met een armzalig uiterlijk en een beschroomde houding, door de straat St. Jacques of door die van de Sorbonne ging, wanneer hij met onhoorbare tred langs de huizen gleed en in een daarvan binnensloop om er een woord van leven te brengen, was er zelfs geen oude vrouw, die hem aan- zag. En toch zou er een tijd komen, waarin François I., zijn staatkunde, zijn veroveringen, zijn priesters, zijn hof, zijn feesten nog slechts een ijdele of walgelijke herinnering zouden zijn, terwijl het werk, dat die arme scholier toen door Gods genade begon, van dag tot dag zou wassen tot welvaart van de volkeren en rustig, maar zeker zou voortschrijden tot de verovering van het heelal.

ACHTTTIENDE HOOFDSTUK.

De smarten van Margaretha en de feesten van het hof.

Wanneer zou het geschieden, dat Frankrijk zelf zich tot het Woord Gods zou wenden. Toen Margaretha bij de terugkeer uit de Spaanse gevangenschap van haar broeder, de vrije prediking van het Evangelie had gevraagd, had de koning, gelijk men zich herinnert, zulks uitgesteld tot het tijdstip, waarop zijn zonen zouden zijn in vrijheid gesteld. Dit ogenblik scheen gekomen. Inderdaad, François 1 had in de Damesvrede te Chambray (Juni 1529), om zijn kinderen terug te zien, de steden, die hij had veroverd, de bondgenoten die hem getrouw geweest waren, en twee miljoen kronen opgeofferd. Evenwel kwamen de kinderen van Frankrijk eerst tien maanden later terug. De gehele koninklijke familie begaf zich naar de Spaanse grenzen om zo te ontvangen; de gehele" behalve Margaretha:

Het zou moeilijk zijn, u zonder gevaar verder te voeren, zei haar moeder tot haar; "de koning en ik hebben besloten u te laten bevallen." Ongerust, wellicht een weinig jaloers, schreef Margaretha aan Montmoreney "Wanneer de koning van Navarre bij u zal zijn, bid ik u hem te raden., maar ik vrees zeer, dat gij hem niet zult kunnen weerhouden, de Spaanse dames te beminnen."

In de aanvang van Juli werden de kinderen van Frankrijk aan hun vader teruggegeven; Margaretha was verrukt van vreugde en gaf zulks de koning door woorden vol geestdrift te kennen. Zij beminde die prinses, als een moeder. Ernstiger gedachten kwamen haar weldra bezighouden; zou haar broeder, daar het door hem bepaalde ogenblik eindelijk gekomen was, zijn belofte houden?

Margaretha verloor geen tijd. Alleen te Blois gebleven, zocht zij de goede zaak te versterken en was in drukke briefwisseling met de hoofden van de Hervorming. "Helaas!" zeiden de priesters, "terwijl koning François werkt om zijn koninkrijk tegen de overstromingen van de Rijn (de Hervorming) te beschermen, stelt de koningin van Navarre, zijn zuster, alles in het werk om de dijken te verbreken en de

dammen te openen." Er was vooral één werk, dat Margaretha nauw aan het hart lag; zij wilde de verdeeldheden van de Evangelischen doen ophouden. Zij nodigde de Fransen, die zich te Straatsburg bevonden en de verlossing Israëls verwachtten" uit, alles te doen, wat in hun vermogen was, om aan de onenigheden een einde te maken; zij beval het zelfs aan Bucer.

De schone talenten van Bucer, zijn welwillend karakter, de beschaving van zijn verstand, de welsprekendheid van zijn taal, de waardigheid van zijn houding, de boeiende toon van zijn stem, zijn oordeel over de geesten, zijn vurige ijver, alles scheen hem geschikt te maken tot deze bemiddeling. Hij zette zich dadelijk aan het werk, en deelde aan Luther de aanzoeken van de vrome vorstin mede. "Indien men onze gevoelens en de uwe vergelijkt," zei hij tot hem, "erkent men gemakkelijk, dat zij, hoewel in verschillende termen uitgedrukt, eigenlijk dezelfde zijn. Laat ons onze vijanden geen wrede werpschicht verschaffen, waarmee zij de vrijheid zullen aanvallen."

Indien Margaretha in Bucer vertrouwen had, deze had ook vertrouwen in haar. Hij bewonderde in haar de oprechtheid van haar geloof, het leven van haar godsvrucht, de zuiverheid van haar zeden, de schoonheid van haar verstand, de bekoorlijkheid van haar gesprek en de overvloed van haar goede werken. "Nooit verzuimt deze allerchristelijkste heldin haar plicht," schreef hij aan Luther.

De Straatsburgers dachten, dat, indien Luther en de Duitsers van de ene, Margaretha en de Fransen van de andere zijde zich verenigden, de zaak van de Hervorming in Europa zou zijn gewonnen. Bij elke goede tijding, die hem uit Frankrijk toekwam, beefde de goede Bucer van vreugde; hij ging haar aan Capito, aan Hedio, aan Zell, aan Hohenlohe medelen; daarna schreef hij aan Luther: Waarde Leraar! Broeders uit Frankrijk melden ons, dat het Evangelie bij hen op een wonderbaarlijke wijze toeneemt. Een groot aantal edelen hebben reeds de waarheid ontvangen. Er is in Normandië een zekere landstreek waar het Evangelie zo verspreid is, dat de vijanden die Klein-Duitsland noemen. De koning is niet vreemd aan de goede leer; daar zijn kinderen nu in vrijheid zijn, zal hij niet meer zoveel acht slaan op hetgeen de paus en de keizer hem verzoeken. Christus zal weldra in het koninkrijk openlijk beleden worden."

De Koningin van Navarre moest weldra deze briefwisseling, met de Hervormers van Duitsland afbreken; grote vreugde en grote smarten gaven aan haar gedachten een anderen loop. Ongeveer veertien dagen na de aankomst van de kinderen van Frankrijk werd aan Margaretha op het kasteel van Blois een schone zoon geboren. Van de Pyreneeën terug komende, en na de priesterlijke zegening van de kraamvrouw door Blois trekkende, bewoog de koning van Frankrijk zijn zuster met hem naar Fontainebleau te gaan. Maar ongunstige berichten van haar kind riepen weldra Margaretha naar Alençon, waar het zich met zijn voedster bevond, terug; het stierf op Kersdag 1530, vijf en een halve maand oud.

De moeder, die er bij gewaakt had, die zijn zachte adem had ingeademd, zag het nu op zijn doodbed uitgestrekt en kon haar blikken niet van hem afwenden. Soms meende zij, dat het ging herleven; maar, helaas! het was wel dood. Het scheen de koningin, dat men haar ingewanden had uitgerukt; haar krachten waren vernietigd, haar hart bloedde, maar God vertroostte haar: "Ik leg het," zei zij, "neer in de armen van zijn Vader." Zij gevoelde behoefte om openlijk Gode de eer te geven. Zij liet een van haar hoofdofficieren komen, en met een door haar zuchten en haar tranen verstikte stem beval zij, dat dit overlijden in de voornaamste wijken van de stad zou worden aangeplakt en dat men daarboven deze woorden zou plaatsen:

"God had hem gegeven, God heeft hem genomen."

Toch mengde zich een gevoel van vreugde bij haar onuitspreklijke smart, en verzekerde, dat het kleine kind zich voor Gods aangezicht bevond, liet de vrome moeder een Te Deum zingen. "Ik smeeke u beiden," schreef zij aan haar broeder en aan haar moeder, "u te verheven in zijn eer, zonder er in het minste bedroefd om te zijn." François T, die te voren twee dochters verloren had, was zelf bewogen in deze plechtige omstandigheid en antwoordde aan zijn zuster: "Gij hebt de mijn betreurd, alsof het uw eerste gestorven kinderen waren; ik moet uw smart helpen dragen, als een zaak, die mij betreft. Het is het derde van de uw en het laatste van de mijne, dat God in zijn gelukkig gezelschap, door hen met zo weinig moeite verkregen, door ons met zo grote arbeid verlangd, heeft opgeroepen." Er zijn slagen Gods, die, zelfs in de lichtzinnigste zielen, diepe gevoelens doen ontwaken, en dikwijls doen monden, die gewoonlijk zwijgen, in tegenwoordigheid van de dood welluidende klanken horen. Ook aan andere vertroosting ontbrak het van de koningin niet. Du Bellay, toen bisschop van Bayonne, later van Parijs, snelde naar Alençon. "Ach!" zei Margaretha, b zonder de hulp des Heren zou de last mij zwaarder geweest zijn, dan ik dragen kon." De bisschop drong haar, vanwege de koning, zich naar St. Germain te begeven, waar men toebereidselen maakte tot de kroning van koningin Eléonora, de zuster des keizers; Margaretha, die altijd aan de bevelen van François gehoorzaamde, verliet, maar met smart, Alençon om het huwelijk van haar broeder bij te wonen.

Nooit was het hof schitterender geweest. Hoe minder geluk er in dit huwelijk was des te meer luister had de koning het willen bijzetten; de vreugde van het hart werd er vervangen door het geluid van de pijpen, van de trommels en van de hobos. De toisels waren schitterend, de feesten waren prachtig.

*Mysteries, spel, versieringen van de steden,
Gestrooide bloemen op de weg vertreden
Alom theaters; vele andere zaken;
En kon men Elyseesche velden maken;
Men zou ze maken tot een schone ontvangst.*

(Charles de Sainte-Marthe, Oraison funaire de Marguerite. Lettres de la reine de Navarre, I, p. 269.)

Vorsten, aartsbisschoppen, bisschoppen, baronnen, heren, ridders, heren van het parlement, heren van de stad verenigden zich tot die vermaarde bruiloft, en de geleerden en dichters ontbraken er niet.

Frans I herhaalde dikwijls dit woord, door Fouquet, graaf van Anjou, tot koning Lodewijk IV gericht (in het jaar 936):

*Waar onkunde troont
Is een ezel gekroond.*

De letterkundigen, de schilders, de bouwkundigen waren uit vreemde landen toegesnel. Zij hadden te Parijs mannen gevonden, die waardig waren om hen te ontvangen, Guillaume Budé, de drie gebroeders Du Bellay, Guillaume Petit, biechtvader des konings, Guillaume Cop, vriend van Lascaris en van Erasmus, Pierre du Chatel, die met zoveel bevalligheid zijn reizen in het Oosten verhaalde; Guillaume Pellicier, de commentator van Plinius, maar wiens commentariën nimmer zijn gedrukt; Pierre Danès, wiens talent en wetenschap Calvijn zo hoogschatte; al die

geleerden, die meer of minder heimelijke sympathieën voor de Hervorming hadden, waren toen aan het hof. Die mannen van wetenschap werden er bij de Roomsgezinde partij voor gehouden, van hetzelfde deeg als Luther te zijn. Inderdaad, toen later een hunner, Danès, zich op het concilie van Trente bevond, voer een François redenaar hevig uit tegen de losbandige zeden van Rome. De bisschop van Orvuette zei met minachting: "Gallus cantat!" - Utinam," zei Danès, die toen afgevaardigde van Frankrijk was, levendig, "utinam ad Galli tantum Petrus resipiseret." Maar de haan heeft dikwijls gekraaid, zonder dat Petrus heeft geweend.

Te midden van al deze vrienden van de letterkunde, bevond zich "de koningin Margaretha, de schoonste uitverkorene bloem, die ooit uit de aarde voortkwam," zegt Ronsard. Maar hoewel haar schoon verstand door dit uitgelezen gezelschap genoot, hielden ernstiger gedachten deze vorstin bezig. Zij vergat aan het hof de kleinen engel niet, die ontvloden was; zij was ongerust over de vrienden van het Evangelie; de wereldse feesten, die haar omringden, lieten haar ziel droevig en uitgedroogd. Zij poogde de duistere wolken te doordringen, die op haar drukten en, zich in de geest tot het hemelse land" verheffende, greep zij de hand aan, die Christus haar van boven toereikte. Zij kwam weer tot de put van Jakob, waar zij te drinken had gevonden, toen zij zo vermoeid was door de weg. Zij was een droge en onvruchtbare grond, die sappen noch groeikracht had, en de Heer had haar levend gemaakt door het zuivere water van zijn Geest. "een aanhoudende besproeiing," (dit was haar taal), "onderhield in haar een hemelse eeuwigheid;" en zij zou gewenst hebben, dat al degenen, die haar omringden, ook kwamen tot de fontein, waaraan zij haar dorst zo volkomen leste. Te midden van de wereldse opschudding van het hof en van al de eerbewijzen, aan haar rang en aan haar geest in ruime mate toegebracht, zocht dan ook de arme moeder, wier hart was verbroken, maar vertroost, in de stilte enig schaap, dat zij van de verstrooiing zou kunnen terugbrengen, en zeide:

"De alleen goede God roept al de arme zondaren tot de heldere bronwel, tot de volmaakte gift, om de ware vergiffenis tot een erfdeel te ontvangen. Komt allen om te drinken van liet water, dat voor alle kwalen gezond is; komt tot de nieuw drank van de nieuw fontein; tot het bloed van het geslachte Lam, dat elke smet afwast, en slechts grote dank, woorden van liefde voor zijn lijden vraagt. Spoedt u dan, zondaars! tot dat zuivere en schone water; en vervult daarmee zozeer uw harten, dat gij daardoor geheel gewassen van alle zonden, waarmee gij besmet zijt, door de liefde losgemaakt, allen kunt ingaan in het eeuwige leven!"

Deze roepstemmen waren niet nutteloos. De Hervorming ging in Frankrijk langs twee verschillende wegen voort: de een was in de hoogten en de andere in de vlakte. Het Evangelie won harten onder de lieden van de arbeid en van de beproeving; maar het won er ook onder de geleerden en edelen, wier onderzoekingsvermogen was ontwaakt en die de waarheid in de plaats van de bijgelovigheden van de monniken wilden stellen. Margaretha was de Evangeliepredikster van het hof en van de koning. Haar moeder, Duprat en Montmorency heersten in de raadsvergaderingen van Frans, de hertogin van Etampes op zijn feesten; maar de liefelijke stem, van de koningin van Navarre beurde hem op in de vrij talrijke uren van onrust en van neerslachtigheid. Niettemin was het niet aan de koning, dat Margaretha in dat ogenblik de zorgen van haar vurige christelijke liefde wijdde. Al de genegenheden van haar hart waren toen op een enkel voorwerp samen getrokken.

De dood van haar zoon was niet genoeg; een andere slag zou weldra de koningin van

Navarre treffen. Op de prachtige en luidruchtige feesten van de bruiloft zou weldra de doodse stilte van een graf volgen, en de ijskoude, die bij het huwelijk van François I met de zuster van zijn vijand had geheerst, zou weldra door de vreselijke angsten en de hevige smarten van de tederste dochter worden vervangen. Tegen het einde van de zomer van 1531 verwoestte een besmettelijke ziekte Ile-de-France. Louise van Savoye werd ernstig ziek te Fontainebleau, waar zich ook de kinderen des konings bevonden; Margaretha snelde er heen. Verzwakt door haar slecht gedrag, werd Louise, die grote vijandin van de Hervorming, door een hevige koorts aangetast, en niettemin verbeeldde zij zich, dat zij niet kon sterven, hield zij niet op "het oog te vestigen op de belangrijke zaken," en dicteerde zij haar boodschappen aan de koning, te midden van de koorts, die haar verteerde. Nooit hadden een zo ontaarde moeder en een zo deugdzame dochter voor elkaar zulk een liefde. Zodra zij de hertogin van Angoulême gezien had, had Margaretha een voorgevoel van het grootste van de ongelukken," en verliet zij haar niet meer. De kinderen des konings verschaften aan hun grootmoeder enige afleiding.

Karel, hertog van Angoulême, die negen jaren oud was, dacht slechts aan zijn vader: "Indien ik hem eens vind," zei hij, "zal ik zijn hand nooit weer loslaten." - "En als de koning op de wilde zwijnenaard gaat?" zei zijn tante tot hem. - "O! ik zal niet bang zijn," antwoordde liet kind; "papa zal mij wel weten te bewaken." "Mevrouw heeft deze gezegden niet zonder veel tranen aangehoord," schreef Margaretha aan de koning, "hetgeen haar veel goed gedaan heeft."

Te midden van die smartelijke bezigheden, waakte Margaretha over de vrienden van het Evangelie. "Mijn neef," schreef zij aan de grootmeester Montmorency, "de goede Lefèvre heeft mij geschreven, dat hij te Blois een weinig ongesteld is geweest omdat men hem heelt willen vertoornen. Om van lucht te veranderen, zon hij graag een van zijn vrienden gaan zien, indien de koning het goedkeurt." De vijanden van de Hervorming de grijsaard ziende kwellen, gaf Margaretha hem een wijkplaats in haar Staten te Nérae. Dáár zullen wij hem later wedervinden.

Zich een weinig beter bevindende, vertrok Louise omstreeks de 20ste September van Fontainebleau naar Romorantin; maar nauwelijks was zij te Grez, nabij Nemours, of haar zwakke stem, haar gedrukte ademhaling en haar woorden, die zo droevig waren, "dat niemand ze kon verdragen," veroorzaakten aan haar dochter een onmogelijk te beschrijven leed en verveling.

"Het schijnt, dat zij zal sterven," schreef zij aan de koning, Ondanks haar zwakheid hield Louise zich nog met de zaken van de Staat bezig; zij wilde al heersende sterven. Een groot droefheid beving liet hart van haar dochter. Het was te veel voor haar, die moeder, die zij met zulk een hoge liefde beminde, op de rand des grafs te zien spelen, zich met haar aagt en haar grootheden tegen de dood te zien versterken, "alsof die haar tot wal en tot sterkte moesten dienen," en haar te zien vergeten, dat er een ander, dan zij, was, die over dat leven, waarvan zij de meesteres meende te zijn, beschikte.

Margaretha stelde zich niet tevreden met voor haar moeder te bidden; zij naderde haar bed; zij sprak tot haar van de Zaligmaker. "Mevrouw!" zei zij tot haar, ik bezweer u, dat gij uw hoop op iets anders bouwt. Tracht God gunstig voor u te stemmen."

Deze eerzuchtige, behendige, geveinsde, kokette vrouw, wier enige deugd de moederliefde was, schijnt haar hart niet geopend te hebben voor de stem van haar dochter. De 29ste September 1531 gaf zij in de armen van de koningin van Navarre de geest.

Gedachten van andere aard zouden weldra Margaretha geheel bezig houden. Haar godsvrucht was oprecht, levendig; maar zij vreesde bovenal de worstelingen, de

verdeeldheden, en, evenals verscheiden aanzienlijke personen van dat tijdperk, wilde zij tot elke prijs en zelfs door daarbij de diplomatie te bezigen, tot een Hervorming geraken, die de katholieke gevoelens onaangeroerd zou laten. Zich een algemene gehele verandering van de Kerk voorstellen, was ongetwijfeld een edel en christelijk doel; maar Calvijn, Luther, Farel en anderen begrepen, dat men het slechts ten koste van de waarheid kon bereiken. De fout van de koningin was, dat zij bereid was om alles op te offeren voor de verwezenlijking van die schone droom; en wij zullen zien, wat er (daar François I zich daar in zijn geheel staatkundige inzichten toe leende) in Frankrijk gedaan werd voor de uitvoering van dit prachtig maar hersenschimmig plan.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

Diplomaten weder afvalligen en martelaars.

(1531.)

Van de drie waren er nog slechts twee overig. Zeer wel wetende, dat haar moeder altijd haar broeder in de zin van het pausdom had medegesleept, meende Margaretha te kunnen partij trekken van een gebeurtenis, die haar zoveel tranen had gekost, en zocht dadelijk François naar de zijde van de Hervorming te doen overhellen. Maar andere winden waaiden aan het hof; de Sorbonne, de bisschoppen, Bilentimorency, de keizer zelf zochten François tegen de Evangelischen in het harnas te jagen. Vooral Karel V wilde partij trekken van het verbond, dat hem pas met Frankrijk in nauwere aanraking had gebracht, om die vorst van de leer van Luther afkerig te maken. Zijn afgevaardigde Noircarmes had te die opzichte zeer stellige instructiën. Op zekere dag had deze afgevaardigde, aan François zijn hulde zijnde komen aanbieden, met deze een lang gesprek en zei hij al de gebruikelijke lasteringen tegen de Hervorming voor hem op. François wist niet goed, wat te antwoorden; maar hij bewaarde al de grieven van de diplomaat in zijn geest, zich wel voornemende ze voor zijn zuster te herhalen. Inderdaad begaf hij zich, nog zeer bewogen, tot haar: "Mevrouw!" zei hij haar driftig, weet gij, dat uw vrienden, de protestanten, de gemeenschap van de goederen, de nietigheid van de banden van het huwelijk en de omverwerping van de tronen prediken? Noircarmes zegt, dat het met mijn kroon gedaan is, wanneer ik het Lutheranisme niet verdelg."

De onschuldigen te rechtvaardigen was een van de plichten, welke de koningin van Navarre zich had opgelegd. "Sire" zei zij tot de koning, "de Hervormers zijn rechtvaardige, geleerde, vreedzame mannen, die geen andere liefde, dan die tot de waarheid, geen ander doel, dan de eer van God, geen andere taak, dan die van de bijgelovigheden te doen verdwijnen en de zeden te verbeteren, hebben." De koningin van Navarre was zó bevallig, zó waar, zó welsprekend, dat de koning, althans voor die dag, volkomen veranderd van dit gesprek terug kwam. Maar trouweloze inblazingen verbitterden hem weldra op nieuw.

Margaretha schreef of liet aan de Protestanten van Duitsland de beschuldigingen van de handlangers van Karel V schrijven, en verzocht hun Noircarmes te logenstraffen. Zij deden het dadelijk. Een hunner, Matthieu. Reinhold, een man, die het Evangelie toegedaan en tevens een diplomaat was, kwam omstreeks het midden van April te Parijs aan, en door de koning, omringd van zijn heren en van zijn bisschoppen, ontvangen zijnde, stelde hij hem een brief ter hand van de keurvorst van Saksen, van de landgraaf van Hessen en van hun bondgenoten, François opende die en scheen hem met belangstelling te lezen: "Sire!" zeiden de vorsten, enige monniken (Tetzel en zijn vrienden) uit gierigheid alom zekere aflaten gebracht hebbende tot oneer van Christus

en tot verderf van de zielen hebben rechtvaardige en geleerde mannen hen daarover berispt, de zon is over de Kerk opgegaan en heeft daarin een menigte van ergernissen en dwalingen aan het licht gebracht. Help ons, Sire! en maak, dat die twisten eindigen; niet door de wapenen, maar door een wettig oordeel en zonder de gewetens van de christenen geweld aan te doen."

Terwijl François I deze brief las, beschouwden de heren en de prelaten van het hof de Lutheraan van het hoofd tot de voeten. Zij naderden hem, omringden hem, en deden hem slag op slag de zonderlingste vragen. "Is het waar," zei een bisschop tot hem, dat de vrouwen bij u verscheiden mannen hebben?" - "Ongerijmdheden!" riep de Germaanse afgevaardigde uit. Op andere vragen gaf hij dergelijke antwoorden; het vuur van de ondervragers wakkerde voortdurend aan en het gesprek werd gedurig levendiger, toen Frans, die zijn lezing geëindigd had, verklaarde, dat hij deze brief zeer redelijk vond en, tot grote verwondering van het hof, aan Reinhold het genadigste gelaat vertoonde. Kort daarna stelde hij (21 April) de afgevaardigde zijn antwoord ter hand: Om de kwalen van de christelijke Republiek te genezen, wordt," zei hij, een concilie vereist; mits de Heilige Geest, die de meester van de waarheid is, daarin de voornaamste plaats inneme. Vreest," voegde hij er bij, "de lasteringen uwer tegenpartijders niet." De eerste schrede was gedaan.

De grote gedachte van de raadslieden van François I en van die vorst zelf was toen, de oude staatkunde van Frankrijk door een nieuwe, meer onafhankelijke staatkunde te vervangen, die het buiten het bereik van de overweldigingen van het pausdom zou stellen.

Melanchton was verrukt over de brief des konings: "De Fransman," zei hij, "antwoordt ons op de beminlijkste wijze." Een concilie, door de Geest Gods geleid, was juist wat de Duitse protestanten verlangden, zij waanden zich op het punt van zich met de koning van Frankrijk te verstaan. Deze hoop koesterde ook Margaretha en de machtige partij, die, in de raadsvergaderingen des konings, evenals zij hoopte, dat een vereniging van Frankrijk, Duitsland en Engeland, een inwendige en algemene Hervorming van de Christenheid zou ten gevolge hebben. Begerig om zich met de Duitse vorsten te verbinden, besloot de koning hun op zijn beurt een afgevaardigde te zenden, en sloeg tot deze zending het oog op iemand, Gervais Waim genaamd. Deze keus was ongelukkig; Waim, die een Duitser van afkomst, maar sinds lang te Parijs gevestigd was wilde dat alles in Duitsland zou blijven, zoals hij het er gelaten had; als blind aanhanger van de ouden stand van zaken, beschouwde hij elke verandering als een wezenlijken aanslag tegen het Duitse vaderland en was hij vol vooroordelen tegen de Hervorming. Hij was dan ook nauwelijks te Wittenberg aangekomen (het was in de lente van 1531, of hij zocht elke gelegenheid om zijn blinden haat te voldoen. Men ontving hem luisterrijk; men gaf maaltijden, soirées te zijner eer. Op zekere dag was er een talrijke bijeenkomst, waarin zich Luther, zijn vrienden en vele Evangelische Christenen, begerig om de afgevaardigde van de koning van Frankrijk van nabij te zien, bevonden. Deze, in plaats van de geesten met elkaar in overeenstemming te brengen, werd driftig en riep uit: "Bij ulieden is er noch Kerk, noch overheid, noch huwelijk; ieder doet er wat hij wil, en alles gebeurt er door elkaar, zoals bij de beesten! De koning, mijn meester weet het zeer wel."

Bij het horen dezer buitensporige beschimping, zetten de omstanders grote ogen op. Enige werden toornig; anderen lachten; velen wanhoopten er aan, ooit met François I zich te verstaan. Melanchton veranderde geheel van gevoelen. "Die man," zei hij, "een grote vijand van onze zaak. Al die koningen van de aarde denken slechts aan hun belang en indien Christus niet zorgt voor het behoud van de Kerk, is alles verloren !"

Nooit had hij meer de waarheid gesproken. Waim bemerkte weldra, dat hij geen goed diplomaat geweest was, dat hij het Protestantse gevoel niet had moeten schokken; hij keerde dat tot zijn rol terug, en zijn officiële mededelingen waren beter, dan zijn bijzondere gesprekken." Wij zullen later zien, welke belangrijke stappen Frankrijk in het verbond met het Evangelische Duitsland deed.

Margaretha geloofde, de zegepraal van de goede zaak niet ver was, en besloot een schrede voorwaarts te doen. Zij had uit haar gebedenboek de tot de heilige Maagd en tot de heiligen gerichte gebeden uitgesneden; zij deelde het mede aan de biechtvader des konings, Guillaume Petit, bisschop van Senlis, een man des hofs, geenszins Evangelisch, maar vol inschikkelijkheid voor de zuster van zijn meester. "Zie," zei zij tot hem", ik heb uit dat boek datgene, wat er het meest bijgelovig in was, uitgerukt." - "Bewonderenswaardig!" riep de hoveling uit; "ik zou er geen ander begeren." De koningin hield de prelaat aan zijn woord. "Vertaal het in het Frans," zei zij, ij en ik zal het met uw naam laten drukken." De hoofse bisschop durfde niet terugtreden; hij vertaalde; de koningin gaf haar goedkeuring, en het boek verscheen onder de titel van: *Heures de la royne Marguerite*. De theologische Faculteit werd daardoor woedend, maar zij bedwong zich, niet zozeer omdat het de gebeden van de koningin waren, maar omdat de vertaler een bisschop en de biechtvader des konings was.

De koningin van Navarre liet het daarbij niet blijven. Er was toen te Parijs een pastoor, Lecoq genaamd, wiens predikatiën een zeer grote toevloed naar St. Eustache lokten. Enige dames van het hof, die de schijn van godsvrucht aannamen, misten geen enkelen dezer preteken. "Welk een welsprekendheid!" zeiden zij, van Lecoq sprekende, op zekere dag toen er te St. Germain een grote bijeenkomst was; "welk een krachtige stem! welk een vrijheid van voordracht ! welk een stoutheid van gedachten! welk een vurige godsvrucht!" - Uw fraaie redenaar," zei de koning, die hen aanhoorde, "is ongetwijfeld een geheim Lutheraan!" -

"Geenszins, Geenszins, Sire!" riep een van de dames uit, hij vaart dikwijls hevig uit tegen Luther en zegt, dat men zich niet van de Kerk moet afscheiden." Margaretha verzocht haar broeder er zelf over te oordelen. - Ik zal gaan," zei Frans. Men deed de pastoor weten, dat hij de volgende Zondag de koning en het geheel hof bij zijn preek zou hebben. De priester was verrukt over deze mededeling. Als man van talent had hij Evangelische indrukken ontvangen; alleenlijk waren zij niet diep, en de wind van de gunst kon hem gemakkelijk van de rechten weg afbrengen. Daar die wind toen in de richting van het Evangelie woei, trad hij van harte graag tot de samenzwering van de dames toe, en begon een redevoering te maken die, dacht hij, geschikt was om het nieuw licht in de geest van zijn Majesteit uit te storten.

Toen het Zondag geworden was, vertrokken al de koetsen van het hof en hielden stil voor de kerk van St. Eustache, welke de koning binnentrad, gevolgd door Du Bellay, bisschop van Parijs, de dames en heren. De menigte was ontelbaar. De prediker beklom de preekstoel en iedereen luisterde aandachtig toe. Aanvankelijk bemerkte de koning niets dat hem trof; maar langzamerhand werd de rede levendiger en men hoorde woorden vol leven.

"Met doel van de zichtbare dingen," zei Lecoq, "is, ons te leiden tot de onzichtbare. Jezus Christus zegt dat het brood, dat het lichaam voedt, het leven onzer ziel is. Gezeten aan de rechterhand Gods, leeft Jezus door Zijn Heilige Geest in het hart van zijn discipelen. Quae sursum sunt quaerite, zegt Paulus, ubi Christus est indey, tera Dei sedens. Ja, zoekt de dingen die boven zijn! Hecht u in de mis niet aan hetgeen op de altaar is; verheft u door het geloof ten hemel, om er de Zoon Gods te vinden. Roept niet de priester, nadat hij de elementen heeft gewijd, tot het volk: Sursum corda! De

harten naar boven! Deze woorden betekenen: Dáár is brood; dáár is wijn; maar Jezus is in de hemel. Daarom, Sire! vervolgde Lecoq, zich stoutweg tot de koning richtende, "indien gij Jezus Christus wilt hebben, zoek hem niet onder de zichtbare voorwerpen; verhef u hemelwaarts op de vleugelen des geloofs. Het is in Christus gelovende, dat wij zijn vlees eten, zegt de heilige Augustinus. Indien het waar was, dat Christus met de handen moest aangeraakt, met de tanden vermalen worden zou men niet moeten zeggen omhoog! maar, omlaag! Sire, het is naar de hemelen, dat ik u roep! Hoor de stem des Heren! Sursum corda, Sire! Sursum corda!"

En de galmende stem van de priester vervulde de gehele tempel met die woorden, die hij onophoudelijk op de toon van de innigste overtuiging herhaalde. De gehele vergadering was ontroerd en François I zelf bewonderde de welsprekendheid van de prediker. "Wat denkt gij er van?" zei hij bij het uitgaan tot Du Bellay. "Hij zou wel gelijk kunnen hebben," antwoordde de bisschop van Parijs, die niet tegen een gematigde Hervorming en die zelfs gehuwd was - "Ik heb zeer veel lust die priester weer te zien," hernam de koning. "Niets is gemakkelijker," antwoordde Du Bellay.

Men nam evenwel voorzorgen, opdat niemand iets van deze bijeenkomst zou weten. De pastoor vermomde zich en werd door de bisschop heimelijk in het bijzondere kabinet des konings binnengeleid. "Laat ons alleen," zei François tot de bisschop. - "Mijnheer de pastoor!" vervolgde hij, "ik bid u, verklaar mij wat gij over het Sacrament van het altaar gezegd hebt." Lecoq toonde aan, dat alleen een geestelijke vereniging met Christus nuttig kon zijn voor de ziel.

"Waarlijk," zei François I, gij verwekt in mijn geest ernstige bekommelingen." Dit was een aanmoediging voor de pastoor, die, verrukt over het wilslagen, andere artikelen op de voorgrond plaatste. Zijn ijver bedierf alles; het was te veel voor François I.; hij begon te denken, dat die priester wel een ketter kon zijn, en beval een Rooms en leraar hem te onderzoeken. "Een aartsketter!" antwoordde de geloofsonderzoeker na het onderzoek. Met verlof van uw majesteit zal ik hem opgesloten houden." De koning was niet van plan om zóver te gaan; hij beval, dat Lecoq werd "in vrijheid gesteld en toegelaten om zijn beweringen door getuigenissen van de heilige Schriften te staven."

Toen regelden de kardinalen van Lotharingen en van Tournon, "door het gekraai van die Haan gewekt" een samenkomst. Aan de een zijde was de verdachte priester; aan de andere enige van de geleerdste doctoren; en als rechters van de strijd waren de beide kardinalen gezeten. Tournon was een van de bekwaamste mannen van dat tijdperk, de onverzoenlijkste vijand van de Hervorming; hij was later de vervolger van de Waldenzen en de invoerder van de Jezuïeten in Frankrijk.

De redetwist begon. "Wie heeft ooit gedacht," zeiden de leraren van de Sorbonne tot Lecoq, "dat de woorden Sursum corda willen zeggen, dat het brood brood blijft? Neen, zij betekenen: Dat uw hart zich ten hemel verheffe, opdat de Heer op het altaar nederdale. Lecoq toonde aan, dat alleen de geest levend maakt; hij sprak van de Schrift. Maar Tournon, die meer dan één paus maakte en stemmen had om zelf paus te zijn, riep, de geliefkoosde stijl van de pausen gebruikende, uit: "De Kerk heeft gesproken; onderwerp u aan haar uitspraken. Indien gij u van het gezag van de Kerk berooft, vaart gij zonder kompas, voortgedreven door winden, die u van de weg af brengen. Haast u! Red u! Laat de ra zakken en rolt de zeilen op, uit vrees dat uw schip niet tegen de rotsen van de dwaling aanbotse en gij voor eeuwig vergaat." De kardinalen en de doctoren omringden Lecoq en drongen hem van alle zijden.

Deze godgeleerde overstelpte hem met zijn zware scholastische bewijzen; géne abt schreeuwde hem in de oren; de kardinalen plaatste het gewicht van hun grootheid in de balans. De pastoor van St. Eustache was wankelend, besluiteloos. Hij had wel

enige smaak voor het Evangelie; maar nog meer beminde hij de wereld en haar waardigheden. Beurtelings beangstigde en lokte men hem aan; hij heriep hetgeen hij gepredikt had. Lecoq bezat de hoedanigheden, welke de martelaar noodzakelijk zijn, niet; hij behoorde veeleer tot die zwakke geesten, die aan de oorspronkelijke Kerk weder-afvalligen gaven.

Gelukkig waren er in Frankrijk moediger Christenen, dan hij. Terwijl in de sfeer van de staatkunde de diplomaten zich gedurig naar gene zijde van de Rijn begaven of van daar terugkeerden; terwijl in de katholieke en Roomse sfeer de welsprekendste mannen ontrouw werden aan hun overtuigingen, waren er in de Evangelische sfeer, onder diegenen, wier geloof de verlossing had aangegrepen, Christenen, die hun leven gaven om getrouw te blijven aan de Zaligmaker, die hen had vrijgekocht. Het was een tijd, waarin de meest tegenstrijdige bewegingen plaats hadden.

Toulouse, eertijds het heiligdom van het heidendom van de Galliërs, was toen vol afbeeldingen, relikwieën en andere werktuigen van de Roomse afgodendienst, De godsdienst des volks was die van het gezicht, van het gehoor, van de reuk, van de banden, van de knieën, in één woord, van het uitwendige; terwijl inwendig het geweten, de wil" het verstand sluimerden. Het parlement, ij van bloeddorstigheid beschuldigd," was het volgzzaam orgaan van de dweepzucht van de priesters. Het zei tot zijn handlangers: "Wondt de ketters in het oog. Indien iemand voor een beeld zijn muts niet afneemt, is hij een ketter. Indien iemand, wanneer hij de klok hoort van de Ave Maria, de knie niet buigt, is hij een ketter. Indien iemand vermaak schept in de oude talen en in de goede letteren is hij een ketter. Haast u zulke lieden te verklappen. Het parlement zal ze veroordelen en de brandstapel zal er ons van ontslaan."

Een beroemd Italiaan, zijn vaderland verlaten hebbende, had zich te Agen gevestigd. Julius-Caesar della Scala, meer bekend onder de naam van Scaliger, behoorde tot een van de oudste geslachten van zijn land, en velen beschouwden hem, uit hoofde van de algemeenheid van zijn kundigheden, als de grootste man, die ooit in de wereld was verschenen. Scaliger omhelsde niet, evenals zijn zoon, het Hervormde geloof, maar hij bracht de liefde voor de letteren en vooral voor het Grieks aan de oevers van de Garonne.

Een hoogleraar in de rechten van de Universiteit, de licentiaat **Jean de Caturce** geboortig uit Limoux, aldus het Grieks geleerd hebbende, verschaftte Zich het Nieuw Testament en las het. Daar hij een zeer verstandig en welbespraakt man was en bovenal een diepdenkende ziel had, vond hij daarin Christus de Zaligmaker, Christus God, Christus het eeuwige leven; en hij aanbad hem. Weldra veranderde Christus hem geheel, en hij werd een nieuw mens. Toen bleven zijn Pandekten in de kast; en hij onderscheidt in de heilige Schriften een licht en een Goddelijk leven, die hem bekoren. Hij overpeinst ze nacht en dag. Hij heeft een vurige begeerte om heen te gaan naar zijn stad en er de Zaligmaker, die hij bemint en die in zijn hart woning heeft gemaakt, te verkondigen. Hij begaf zich dus naar Limoux (deze stad is niet ver van Toulouse) en deed er op Allerheiligen 1581 "ene vermaning." Hij besloot op Driekoningen derwaarts weer te keren; jaarlijks waren er op die dag feesten en bijeenkomsten, en hij wilde daarvan gebruik maken om openlijk aan Jezus Christus een te geven.

Reeds was alles tot het feest in gereedheid gebracht. De dag voor Drie- koningen moest er een grote avondmaaltijd zijn, waarop men; volgens de gewoonte, de koning uitroepen, schreeuwen, schertsen, zingen en dansen zou. Caturce zal gaan, maar hij zal

zorgen, dat het feest niet op de gewone wijze wordt gehouden. Na de godsdienstoefeningen van de dag ter core van de drie koningen van het Oosten, zette men zich aan tafel, praatte en (honk de wijn van het Zuiden; eindelijk bracht men de koek. Een van de gasten vond de boon; de vrolijkheid vermeerderde en men maakte zich gereed om het nieuw koningschap te vieren door de gewonen uitroep: "De koning drinkt!"

Toen stond Caturce op: "Er is slechts één koning, welke is - Jezus Christus," zei hij, "en het is niet genoeg, dat zijn naam ons door de hersenen zweeft, hij moet wonen in ons hart. Hij, die Christus in zich heeft, heeft geens dings gebrek. Dus, in plaats van te roepen: De koning drinkt! laat ons heden liever zeggen: Dat Christus, de ware koning in onze harten heerse."

De hoogleraar van Toulouse was zeer geacht in zijn stad, en verscheiden van zijn kennissen beminden reeds het Evangelie, de monden, die op het punt waren van te roepen: De koning drinkt! sloten zich dan ook en velen gaven, althans door hun stilzwijgen, hun goedkeuring aan de nieuw kreet, die men hun voorstelde. Caturce vervolgde: "Mijn Heren!" zei hij, "ik verzoek, dat, na het souper, in plaats van onbetamelijke woorden, dansen en losbandigheden, ieder volgens de orde enig woord uit de heilige Schrift voordrage." Het voorstel vond bijval en de luidruchtige avondmaaltijd veranderde in een rustige christelijke vergadering. De een deelt deze, de ander geen passage, die hem getroffen heeft, mede.

Maar Caturce, zegt de kroniek, raakt de stoffen meer vooruit," dan de andere gasten; hij dringt er op aan, dat Christus moet zetelen op de troon in ons hart,. De hoogleraar keerde naar de Universiteit terug.

Dit souper van de koningen had een grote indruk te weeg gebracht. Te Toulouse een rapport er van gemaakt zijnde, vatte het gerecht de licentiaat te midden van zijn boeken en lessen en deed hem voor het hof verschijnen: "Mijn Heren!" zei hij " ik bied mij aan om staande te houden wat ik op het hart heb, maar men geve mij geleerde mannen met boeken, die bewijzen wat zij beweren, tot tegenpartijders. Ik verlang elk artikel af te handelen, zonder daarvan af te dwalen." De redetwist begon, maar tevergeefs had men de geleerdste theologen tegenover hem gesteld; de licentiaat, die het Goddelijk Woord in zijn binnenste had, antwoordde " snel, gepast en met grote nadruk, dadelijk die plaats van de Schrift in de mond hebbende, welke bij het gesprek het meest dienstig was," zegt de kroniek. De mond van de doctoren was gesnoerd en de hoogleraar word naar de gevangenis terug gevoerd.

De rechters waren uiterst verlegen. Een van hun deed zich de kerker van de ketter ontsluiten, om te zien of hij hem niet zou aan het wankelen brengen. "Meester Caturce!" zei hij tot hem "wij bieden aan, u zuiver en volmaakt in vrijheid te stellen (zonder enig voorbehoud), indien gij slechts drie punten intrekt, in een aan de scholen gegeven les."

De kroniekschrijver zegt ons niet, van welke punten sprake was. De vrienden van de licentiaat bezwoeren hem dat hij zou aannemen. Één ogenblik weifelde hij, maar hij herstelde zich dadelijk Het is een schok van Satan," zei hij. Dat komt er niet op aan; zijn vrienden leiden hem een vorm van herroeping voor, en toen hij deze verworpen had, brachten zij een anderen, die behendiger was opgesteld; maar de Heer versterkte hem zodanig, dat hij driftig al die papieren van zich wierp. Zijn vrienden trokken zich ongesteld terug. Hij werd verklaard een ketter te zijn, tot de brandstapel veroordeeld, en 03 de plaats St. Etienne gebracht.

Ene ontelbare menigte had zich daar verenigd; de studenten, van de Universiteit vooral waren zeer begerig om de afzetting van een zo geacht hoogleraar bij te wonen. Het mysterie duurde drie uren, en het waren drie uren van zegepraal voor het Woord.

Gods. Nooit had Caturce met meer vrijmoedigheid gesproken. Aan alles wat men tot hem zeide, stelde hij een plaats uit de Schriften tegenover, die welgepast was om de domheid van zijn rechters voor de scholieren te bestraffen. Men ontnam hem zijn waardigheid, men kleeedde, hem in een hansworstenpak, en toen begon er een nieuw vertoning.

Op het midden van het plein verhief zich een klein houten spreekgestoelte. Een dominicaner, bekleed met een wit kleed, een scapulier, een zwarten mantel en een gepunte muts, drong door de menigte en beklom het. Dit persoon, dat vrij dom was, maar een gewichtig air aannam, was belast met het uitspreken van wat men "de preek van het katholieke geloof noemde." Weldra las hij met een stem, die over het geheel: e plein weerklonk, zijn tekst: "Doch de Geest zegt duidelijk" dat in de laatste tijden sommigen zullen afvallen van het geloof, zich begevende tot verleidende geesten en leringen van de duivelen". De monniken jubelden, zo zeer scheen de tekst hun bewonderenswaardig.

Maar Caturce, die het Nieuw Testament bijna van buiten kende, bemerkende, dat de dominicaner, volgens zijn gewoonte van de Schrift te besnoeien, slechts een brokstuk (copie) uit, de passage had genomen, riep met een bulderende stem uit: "Ga voort!" Door schrik bevangen zweeg de dominicaner plotseling stil. Toen zei Caturce, zelf de passage voltooïende Zij verbieden te huwelijken, gebiedende van spijzen te onthouden, die God geschapen heeft tot nuttiging met dankzegging, voor de gelovigen."

De monniken waren ontsteld; de studenten en andere vrienden van de hoogleraar glimlachten. "Men kent ze," vervolgde de krachtvolle hoogleraar, "die misleiders des volks, die, in plaats van de leer van het geloof, slechts beuzelarijen voordragen. In de dienst van God is er noch van vlees, noch van vis, noch van zwarte, noch van graauw kleur, noch van Vrijdag, noch van Woensdag sprake. Het zijn dolzinnige bijgelovigheden, die de ongehuwden staat en de onthouding van alle vlees vereisen; dat zijn niet Gods geboden." De verblufte dominicaner luisterde van boven van het spreekgestoelte; de beschuldigde predikte te midden van de gerechtsdienaars, en al de scholieren hoorden naar hem " met grote bijval." Beschaamd over zijn dwaasheid, deed de arme dominicaner zijn preek niet.

Toen werd de beschuldigde naar het paleis gevoerd, waar men het doodvonnis uitsprak. Caturce zag zijn rechters met verontwaardiging aan; het gerechtshof verlatende, riep hij in het Latijn uit: O, paleis van onrechtvaardigheid! O, zetel van het onrecht!"

Men geleidde hem naar het schavot; zelfs van de brandstapel, hield hij niet op, het volk te vermanen om Jezus Christus te kennen. "Men kan niet beschrijven, wat grote vrucht zijn dood droeg," zegt de kroniek, bijzonder onder de scholieren, die zich toen aan de hogeschool van Toulouse bevonden, te weten: in het jaar 1532."

(Crespin, Martyrologue, fo1.106.)

Enige predikers evenwel, die de nieuw leer hadden verkondigd, kwamen toen tot een betreurenswaardiger val en stuitten in het Zuiden de voortgang van het Woord; tot dit aantal behoorden de pronotaris d'Armagnae, de kordelier Des Noces, alsmede de jeugdige Melchior Flavin, die hem vergezelde, een dolzinnige huichelaar, zegt Beza. Een van degenen, die in hun harten het vuur hadden ontvangen, dat de krachtvolle Caturce verteerde, bleef standvastig in de waarheid, tegenover de brandstapel; het was een kordelier, Mardi genaamd. Door zijn predikingen "wonderen" hebbende te weeg gebracht in Rouergue, werd hij naar Toulouse gebracht en bezegelde er met zijn bloed de leerstellingen, die hij getrouw had verkondigd.

Weldra zullen wij moeten terugkomen op die enigszins uitwendige Hervorming, waartoe het plan door enige raadsheren des konings op aanraden van de koningin van Navarre en van enige Duitse protestanten was gevormd, en die, onder de invloed van de half staatkundige, half godsdienstige beweegredenen, zich ten doel stelde, de gesamenlijke Christenheid te Hervormen door middel van een concilie, zonder de Rooms-bisschoppelijke waardigheid ter zijde te stellen. Maar vooraf moeten wij terugkeren tot de nederigen en machtigen leraar, de edelen vertegenwoordiger van die schriftelijke en levende Hervorming, die, terwijl zij op de noodzakelijkheid ereer geestelijke eenheid aandringt, al de onvernietigbare rechten van de waarheid geheel op de voorgrond stelde.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

**Calvijn, zijn verwijdering van de geestelijke heerschappij,
Zijn eerste werk, zijn vrienden.
(1532).**

Lecoq was in de netten van de wereld gevangen; Caturce was in de vlammen van de brandstapel omgekomen; enige uitverkoren zielen schenen in een derde valstrik; een zeker Christendom, dat iets mystieks, iets werelds, iets katholieks in zich bevatte, te vervallen. Maar er was onder de Evangelischen een jonge man, die aan de flauwhartigen enige onrust begon te baren. Calvijn, hij is het van wie wij spreken, zag zich achtereenvolgens van die drie zijden aangevallen, en hij stond pal. Hij deed meer; hij breidde dag bij dag. De kring van zijn christelijke werkzaamheid uit. Een advocaat, een jong berisper een vroom koopman, een katholiek student, een hoogleraar van de Universiteit, ontvingen toen van hem aansporingen, die hen in de zin van het Evangelie deden voortgaan.

De advocaat Daniël beminde hem hartelijk en verlangde hem in de Roomse gemeente te doen blijven. Zijn groot verstand, zijn krachtvol karakter, zijn onvermoeide bedrijvigheid schenen aan de Kerk een heiligen Augustinus of Bernardus te beloven; hij moest worden opgeleid tot de een of andere post, waarin hij het vooruitzicht zou hebben van zich nuttig te maken. De advocaat, die Calvijn in de wegen van de vrijheid veel minder gevorderd waande, dan hij werkelijk was, vatte toen het denkbeeld op, voor hem een geestelijk ambt te verkrijgen, dat, dacht hij, zijn jeugdigen vriend volkomen zou bevallen; het was dat van officiaal of van vicaris-generaal, belast met het uitoefenen van de bisschoppelijke rechtspleging. Zal Daniël slagen? Zal hij dat jong en fraai vernuft aan de Hervorming ontnemen? Machtige mannen waren volkomen bereid om hem krachtadig te ondersteunen, ten einde Calvijn in de rangen van de Roomse hiërarchie te bevestigen. Zo kwam de eerste beproeving, die zich aan hem aanbood, van de geestelijke eerezucht.

Een geestelijke van aanzienlijke geboorte, Jan graaf van Longueville, aartsbisschop van Toulouse, was in 1521 tot bisschop van Orléans benoemd, met verlof om zijn aartsbisdom te behouden. Men verwachtte toen (1532) te Orléans een nieuw bisschop, hetzij dat Longueville reeds dood was, hetzij dat hij, ziek zijnde, een coadjutor nodig had. De verwachte kerkvoogd was een landgenoot van Calvijn. Daniël meende, dat men haastig van de gelegenheid moest gebruik maken, om de jongen geleerde het ambt van officiaal te bezorgen. De 6de Januari 1532 sprak de advocaat voor het eerst openhartig met hem. "Nooit," zei hij tot hem, "zal ik de, oude en wederkerige vriendschap, die ons verenigt, verlaten." Op deze wijze getracht hebbende de gunstige oplettendheid van de jongen letterkundige tot zich te trekken, gaf hij hem daarna

behendig zijn begeerte te kennen. "Wij verwachten dagelijks de aankomst van de bisschop; ik zou wensehen, dat gij, door de zorg uwer vrienden hem zodanig werd aanbevolen, dat hij u met de waardigheid van officieel of met enige andere bekleedde."

Er was daar stof om de eerezucht van een jonge man van drie en twintig jaar te vleien. Zó jong vicaris-generaal geworden, zou Calvijn daarbij niet gebleven zijn; die post voerde tot de hoogste waardigheden en zijn schoon vernuft, zijn groot en krachtig karakter zonden hem bisschop, kardinaal, wie weet? wellicht paus hebben doen worden. In plaats van de Kerk te bevrijden, zou hij die geketend hebben, en verre van de Johannes Calvijn van zijn eeuw te zijn, zou hij de Hildebrand daarvan geworden zijn.

Wat zal Calvijn doen? Beslist ten opzichte van de leer, was hij zulks nog niet ton opzichte van de Kerk; hij bevond zich in het ogenblik van overgang. "Van de een kant," zei hij, "gevoel ik de roeping Gods, die mij aan de Kerk verbonden houdt, en van de andere kant vrees ik een last op mij te laden, die mij onverdragelijk is. Welk een verlegenheid!" Weldra overviel hem de beproeving: "Zie een gemakkelijk, werkzaam, geëerd, nuttig leven," fluisterde een onzichtbare en trouweloze stem hem in. "Ach!" zei hij, zodra zich iets voordoet, dat ons behaagt, loopgin de begeerten onzes vleses het onmiddellijk met een grote onstuimigheid na, even als wilde beesten." Wij weten niet, of die wilde beesten toen in die vurige ziel opstonden; maar in elk geval, indien er al van binnen enige begeerlijkheid was, "die het hart streelde," legde hij die het stilzwijgen op. Een grote beslissing onderscheidt het christelijk karakter van Calvijn. De nieuw mens in hem stootte met afschuw alles terug, wat de oude mens had bemind. Verre van zich door nieuw banden te binden, dacht hij er aan, diegene te verbreken, die hem nog aan de Roomse hierarchie hechtten. Hij nam dus het voorstel van Daniël niet aan. Van de beide wegen, die zich voor hem openden koos hij de ongebaandsten en gaf zich aan God alleen over.

En zich van de bisschoppen en van de kardinalen afwendende, keerde Calvijn zich met liefde naar de martelaren en naar de brandstapels. De dood van de vromen, Berquin en van andere belijders had hem bewogen, en hij vreesde andere gelovigen met dezelfde slagen geslagen te zien. Hij zou voor de onschuldigen, voor de stommen, voor de slachtoffers hebben willen spreken.

"Maar, helaas! " zei hij, "hoe zou ik een nietig man van burgerlijke afkomst en die slechts weinig wetenschap bezit, kunnen gehoord worden?" Hij had zijn Uitlegging van de verhandeling over de Barmhartigheid door Sénéca geëindigd. Een groot bewonderaar van die wijsgeer zijnde, verontwaardigde hij zich er over, dat men hem de plaats, die hij verdiend had, niet gaf; hij sprak er tot al zijn vrienden over. Toen een van hun in zijn kleine kamer kwam en zich verwonderde, hem zich zoveel moeite te zien geven om het geschrift van een heidens wijsgeer bekend te maken, antwoordde Calvijn, die in de ijzermijn van Sénéca een laag van goud van het Evangelie had gewaand te ontdekken: "Heeft hij niet geschreven tegen de bijgelovigheden? Heeft hij niet gezegd van de Joden dat het overwonnenen zijn, die aan de overwinnaars de wet voorschrijven? Wanneer hij uitroept: Wij hebben allen gezondigd, wij zullen allen zondigen tot het einde toe!, waant men dan niet Paulus te horen?"

Volgens enige was het evenwel een andere reden, die Calvijn deed besluiten om in de geschriften van Sénéca de verhandeling over de Barmhartigheid te kiezen. Er was een overeenkomst (en Calvijn had die erkend) tussen het tijdperk van de schrijver en dat van de uitlegger? Ten tijde van de vervolgingen tegen de eerste Christenen levende, had Sénéca een geschrift over de Barmhartigheid tot de vervolger gericht. Calvijn besloot het met een verklaring uit te geven, in de hoop, heeft men gezegd, dat de

koning, die een minnaar van de letterkunde was, dit werk van de oudheid zou lezen. Zonder deze onderstelling op een volstrekte wijze te verwerpen, was voor hem, laat ons het erkennen, de hoofdzaak, een letterkundig werk te schrijven; en hij wijdde daaraan een geleerdheid vol vastheid en een stijl vol bekoorlijkheid en sierlijkheid. Wat daarvan zij, ziehier de woorden van Séneca, die dank zij Calvijn, toen in de stad van de koningen van Frankrijk weerklonken; "De barmhartigheid past niemand zozeer als een koning.- Gij spaart uzelf, wanneer gij een ander schijnt te sparen. Men moet niemand kwaad doen, zelfs niet de bozen lieden; doet men ook leed aan zieke ledematen? Het is het eigenaardige van de lafhartigste wilde dieren, diegenen te bijten, die op de grond zijn uitgestrekt, maar de olifanten en de leeuwen gaan diegenen, die zij omvergeworpen hebben, voorbij. Vermaak scheppen in het gerammel van de ketenen, de hoofden van de burgers doen vallen, veel bloed storten, overal, waar men zich vertoont, vrees aanjagen, is dat liet werk van een koning? Als het zó zijn moest, o! hoeveel beter zou het dan niet zijn, dat de leeuwen, de beren, of zelfs de slangen over ons heersten?

Toen het werk geëindigd was, dacht Calvijn er aan het uit te geven; maar men keerde hem de rug toe; de eerste arbeid van een schrijver trekt de boekverkopers niet aan. De jonge uitlegger was niet rijk; hij nam evenwel een groots besluit. Hij gevoelde, naar het schijnt,. dat schrijven zijn roeping zou zijn, dat God zelf er hem toe riep, en hij was vast besloten de eersten stap te doen, ondanks de hinderpalen. "Ik zal," zei hij, het boek over de Barmhartigheid op mijn eigene kosten uitgeven." Maar toen het werk geëindigd was, beving hem de ongerustheid. "Waarlijk! dat heeft mij meer geld gekost, dan men denkt."

Het was in het Latijn, dat de jonge schaijver, op het titelblad van het eerste boek, dat hij heeft uitgegeven, zijn naam: Calvinus schreef, van waar, zoals men weet, de naam van Calvijn is gekomen, die van Gauvin, welke zijn vader gedragen had, vervangende. Hij droeg zijn werk aan de abt van St. Eloy op (4 April 1532); vervolgens gaf hij het over aan het publiek. Het was voor hem een grote zaak; hij zag daarin kansen gevaren, hij was er geheel door ontroerd. "Eindelijk," schreef hij de 23sten Mei aan Daniël, "is het lot er van geworpen. Mijn Uitlegging van de boeken over de Barmhartigheid is verschenen."

Twee gedachten vooral hielden hem geheel bezig; de eerste was - het goede, dat zijn boek zou voortbrengen. "Schrijf mij zo spoedig mogelijk," zei hij tot zijn vriend, of mijn boek gunstig of koel is ontvangen. Ik hoop, dat het zal bijdragen tot het algemene welzijn. Maar hij was ook in grote angst over de verkoop. Hij had geen geld meer. "Ik ben uitgeput," zei hij; "ik moet op een middel denken om van alle zijden het geld, dat ik verteerd heb, weer bijeen te brengen."

Calvijn ontvouwde een grote werkzaamheid in de uitgave van zijn eerste werk; men kan in hem reeds de veldheer erkennen, die zijn plan tot de veldslag maakt. Hij gaat verscheiden hoogleraren van de hoofdstad bezoeken en nodicht hen uit om in hun openbare lezingen van zijn boek gebruik te maken. Hij zendt er vijf exemplaren van naar Bourges aan vijf van zijn vrienden; hij verzoekt, dat Sucquey over deze uitgave een college zal geven. Hij richt hetzelfde verzoek tot Landrin voor de hogeschool van Orléans. Hij verloor geen gelegenheid om zijn werk aan te bevelen.

Daniël had hem om Bijbels verzocht. Ongetwijfeld had de weigering van Calvijn om in de Kerk een post te bekleden de advokaat niet verwonderd, en zelfs verlangde die vrome man het boek te verspreiden, dat zijn jeugdigen vriend zoveel zelfverloochening en moed ingaf. Maar de last was niet gemakkelijk. Men had toen de Bijbel van Lefèvre, in 1530 te Antwerpen in het François gedrukt, en de Latijnsehen

Bijbel van Robert Etienne, die in 1532 te Parijs verscheen.

Deze laatste werd zo gietig gekocht, dat de leraren van de Sorbonne er de verkoop van wilden ophouden. Het was wellicht toen, dat Calvijn trachtte zich die te verschaffen. Hij ging van winkel tot winkel; de winkeliers zagen hem met een wantrouwend oog aan en zeiden hem, dat zij dit boek niet hadden; Calvijn begon zijn wandeling weer in de Latijnse wijk.

Eindelijk vond hij wat hij zocht bij een boekverkoper, die van de Sorbonne en van haar besluiten onafhankelijker was dan de andere, "Ik heb mij van uw last betreffende de Bijbel gekwet, " schreef hij aan Daniël, "en zulks heeft mij meer moeite dan geld gekost." Calvijn maakte van de gelegenheid gebruik om zijn vriend te verzoeken een college over de Barmhartigheid te geven. "Indien gij er toe besluit," schreef hij, "zal ik u honderd exemplaren zenden." Deze exemplaren moesten waarschijnlijk aan de toehoorders van Daniël worden verkocht.

Zodanig was reeds bij zijn eerste optreden de invloed van de schrijver van de 16de eeuw. Het eerste geschrift van Calvijn (dit is de moeite waard om opgemerkt te worden) was over de Barmhartigheid. Las de koning deze verhandeling? Het is mij onbekend; in elk geval was Calvijn geenszins gelukkiger bij François I, dan Séneca bij Nero.

Een ander pleidooi van een andere aard hield hem weldra bezig. Calvijn had een afschuw van de leugen; de lastering verontwaardigde hem, hetzij die door onbeschofte beschuldigingen losbarstte, hetzij die zich door zekere dubbelzinnige lofspraken te kennen gaf. Onder zijn vrienden van de hogeschool bevond zich een jong mens, die hij zijn uitnemenden broeder noemde, maar wiens naam ons niet is bewaard. Al zijn medeleerlingen beminden hem, al de hoog- leraren achtten hem; maar somtijds vond men hem enigszins ruw. Van ganser ziele de blijde boodschap van het Evangelie geloofd hebbende, gevoelde die onbekende student behoefte er uit de overvloed zijns harten van te spreken, en de verplichting, waarin hij zich bevond, om zijn overtuigingen te omsluien, stuitte hem tegen de borst. Er waren in hem vele overblijfselen van de ouden mens; ook verontwaardigde hij zich over de zwakheid van diegenen, die hem omringden, en begaafd met een bijtenden geest, noemde hij hen lafaards. Hij Verstikte in de dampkring van despotisme en van dienstbaarheid, waarin hij leefde. Hij beminde Frankrijk, maar de vrijheid nog meer. Op zekere dag zei die trotse jongman tot zijn vrienden: "Ik kan mijn hoofd niet buigen onder het juk, waaraan gij u vrijwillig onderwerpt. Vaartwel, ik ga naar Straatsburg en zie af van ieder denkbeeld om in Frankrijk terug te komen."

Straatsburg voldeed hem niet. De uitstekendste mannen, die zich daar bevonden, stelden somtijds, ongetwijfeld met een goeie bedoeling, de vrede boven de waarheid. De bittere oordelen van de jongen Fransman mishaagden aan Bucer en aan zijn vrienden. Hij was van nature een berisper, en sloeg al de glazen in. Hij had een hevige twist met een Straatsburger, van wie Calvijn spreekt zonder hem te noemen en die even lichtgeraakt bleek te zijn, als de jonge Parijzenaar driftig was. Het gesprek handelde over de doop. De jonge Fransman ontkende de wedergeboorte door de doop, en plotseling begon zijn tegenstander, die Calvijn met grote gematigdheid beoordeelt de arme uitgewekene van anabaptisme te beschuldigen.

Dit was toen een vreselijk verwijt. Overal, waar de Straatsburger kwam, verspreidde hij zijn beschuldigingen, zijn lasteringen. Al de harten sloten zich voor de jongen Fransman; men wilde hem zelfs niet de minste opheldering veroorloven. Weldra verkeerde hij in behoeftige omstandigheden en riep de hulp in van vrienden, die hij te voren zelf had geholpen. Alles was nutteloos. Tot de uiterste nood gebracht, noch iets

om te eten, noch iets om te drinken hebbende, vond de Parijzenaar evenwel middel om, te midden van grote ontberingen, naar Frankrijk terug te keren. Hij trof Calvijn aan te Noyon, waar deze zich in het begin van September 1532 bevond.

Diep bedroefd, verbitterd ging de jonge man hem van Straatsburg de treurigste schildering op. In de gehele stad is er niemand geweest, van wie ik één stuiver heb kunnen verkrijgen," zei hij. Mijn vijand heeft niets gespaard, en van alle zijden de vonken van zijn toorn doende springen, heeft hij aldus een groot vuur ontstoken. Mijn verblijf is er een waar treurspel geweest dat de ondergang van een onschuldige tot slot heeft gehad."

Calvijn bracht hem op het vraagstuk van de doop, en dit gestreng onderzoek liep geheel ten gunste van de jongen uitgewekene af. "Waarlijk," zei de uitlegger van de Barmhartigheid, "ik heb nooit iemand gevonden, die op dit punt de waarheid met zoveel openhartigheid beleet."

Calvijn verloor geen ogenblik en zette zich (4 September) om aan Bucer, die hij bisschop van Straatsburg noemt, te schrijven. "Helaas!" zei hij tot hem, "hoeveel is de laster machtiger dan de waarheid! Men heeft de goeden naam van die man, weiligt niet met opzet, maar zeker zonder reden, verdorven. Indien mijn gebeden, indien mijn tranen in uw ogen enige waarde hebben, o, meester Bucer! heb dan medelijden met die ongelukkige. Gij zijt de beschermer van de armen, de hulp van de wezen; laat niet toe, dat die ongelukkige tot de uiterste nood gebracht worde!"

Kort nadat hij deze roerende bepleiting geschreven had, keerde Calvijn naar Parijs terug. Wat de berisping betreft, wij weten niet wat er van hem werd. Overigens was die jonge man niet de enige, die aanviel en zich beklagde.

De letterkundige beweging van de hoofdstad werd gedurig duidelijker in de bijbelschen zin. De Venetiaan Guidacerio, zich aan de studiën van de Schriften wijdende, drukte een toelichting, van het Hooglied van Salomo, en een uitlegging van de Bergrede, tot grote spijt van de leraars van de Sorbonne, wien het vertoornde, zich de uitsluitende verklaring van de Schriften door leken te zien ontnemen. Priesters in hun preken, studenten in hun thesen, verdedigden voorstellen, die strijdig waren met de Roomse leer; en Beda, buiten zichzelf van woede, vervulde Parijs met zijn razende schimpredenen. Men gaf hem weldra een bloedig antwoord. Jonge vrienden van de letteren vertoonden openlijk een kluchtspel, waarvan de titel was: *De Universiteit van Parijs is gesticht op een monster*. Beda bedwong zich niet langer. "Het is van mij, dat men spreekt!" riep hij uit, en hij vergaderde de Faculteiten. Zij gaven de zaak over in handen van de geloofsonderzoekers, die wijs genoeg waren, om haar door de vingers te zien.

Te Parijs teruggekeerd, voegde Calvijn zich niet bij die letterkundige wereld, die toen met de aanvallen van de priesters de spot dreef; hij gaf de voorkeur aan een smaller weg vol doornen. Dagelijks begaf hij zich naar de vergaderingen, die heimelijk in verschillende wijken van de hoofdstad gehouden werden. Hij verkeerde met de godvruchtige huisgezinnen, Zette zich neer aan de haard van de vrienden van het Evangelie, en sprak met hen over de waarheid en over de moeilijkheden, welke de Hervorming in Frankrijk ontmoette. Een vroom en edelmoedig handelaar, afkomstig uit Doornik en Stephanus de La Forge genaamd, trok hem toen vooral aan. Wanneer hij de magazijn van de koopman binnentrad, was hij somtijds getroffen door het aantal kopers en door de beweging, die hem omringde. "Ik ben dankbaar," zei de La Forge tot hem, "voor al de zegeningen, die God mij heeft verleend: ook wil ik mijn goederen niet sparen, noch om hulpbehoevenden te helpen, noch om het Evangelie te

verspreiden." Inderdaad liet de handelaar, voor eigen rekening, de heilige Schriften drukken, en hij mengde de exemplaren er van onder de talrijke aalmoezen, die hij uitreikte. Edel, welwillend, bereid om alles wat hij bezat met de armen te deden, had hij tevens een geest, die de dwaling wist te onderscheiden. Hij was goed, maar hij was niet zwak. Zekere leraren, ongelovige en onzedelijke wijsgeren, begonnen zich toen te Parijs te vertonen en kwamen bij de La Forge, waar Calvijn hen ontmoette. Toen deze bij zijn Vriend navraag deed, wie die persoon met een enigszins zonderling gelaat waren, antwoordde La Forge: "Zij beweren, dat zij uit hun vaderland verjaagd zijn; het is mogelijk. Maar dan, geloof mij, is het om hun misdrijven en niet om het Woord Gods." Het waren de hoofden van de aanhangers van de sekte, later bekend onder de naam van Libertijnen, die toen uit Vlaandere kwamen. De La Forge gaf niet alleen zijn goederen, later wist hij ook zichzelf te geven en te sterven om Jezus Christus te belijden; zich de liefelijke gesprekken, die hij met hem gehad had, herinnerende, riep Calvijn dan ook te Genève met een gevoel van eerbied uit: "O heilige martelaar van Jezus Christus! uw nagedachtenis zal onder de gelovigen altijd heilig zijn!"

Behalve de La Forge, had Calvijn te Parijs een andere vertrouwde vriend, wiens persoonlijk karakter voor hem een grote bekoorlijkheid had, hoewel de richting van die geest een geheel andere dan de zijn was. Louis du Tillet was een van die zachtmoedige, gematigde Christenen, maar die het kruis vrezden en die door de menselijken eerbied worden verlamd; de berisping en hij vormden de uiterste; Calvijn was in het midden. De katholieke Kerk Hervormende, wilde Du Tillet haar evenwel in stand houden en eerbiedigde hij haar eenheid. Zijn christelijke liefde, zijn nederigheid, zijn liefde tot de waarheid hadden de Hervormer getroffen, en Louis van zijn zijde, al de grote gaven en genadegiften, die de Heer in ruime mate aan zijn vriend geschonken had," bewonderende, kon niet moede worden hem aan te horen. Hij behoorde tot een adellijk geslacht van Angoulême; zijn vader was vice-president van de Statenkamer, zijn oudste broeder kamerdienaar des konings, zijn tweede broeder hoofdgriffier van het parlement. Hij werd onophoudelijk geslingerd tussen Calvijn en zijn bloedverwanten, tussen de Schrift en de overleveringen, tussen God en de wereld. Dikwijls verliet hij Calvijn, om zich naar de mis te begeven; maar weldra, door een bekoring aangetrokken, waarvan hij zich geen rekenschap kon geven, keerde hij tot zijn vriend terug, wiens lichtgevende denkbeelden enig schijnsel in zijn ziel verspreidden. Du Tillet riep uit: "Ja, ik gevoel wel dat er veel onwetendheid en duisternis in mij is!" Maar het denkbeeld de Kerk te verlaten verschrikte hem, en nauwelijks had hij dus gesproken of hij liep naar de dienst.

Calvijn, dank zij de talrijke vrienden, welke hem van nabij zagen, begon gewaardeerd te worden, zelfs door diegenen welke zijn geloof belasterden. "Och!" zeiden zij, "deze leidt ten minste een gestreng leven; hij dient zijn buik niet; van zijn jongelingsjaren af heeft hij de vermaken des vleses verworpen hij eet noch drinkt - Aanschouwt hem. Zijn geest is vurig; zijn ziel verenigt de hoogmoed met de wijsheid. Maar zijn lichaam is mager en zwak; men bemerkt wel dat zijn dagen en nachten aan de onthouding en aan de studie zijn toegewijd." - "Denk niet," zei Calvijn, "dat ik vast wegens uw bijgelovigheden, neen! het is alleen omdat de onthouding de rampen verkwist, die mij in mijn werk ophouden."

De hoogleraar Nikolaas Cop, zoon van die Willem Cop, geneesheer des konings, waarvan Frankrijk en Duitsland, zei Erasmus, elkaar de roem betwistten, had in Calvijn een innerlijk leven herkend, een krachtig geloof dat het gevang hield, en hij ontmoette hem niet in de omstreken van de Hogeschool, zonder hem te naderen. Men

zag hen langen tijd heen en weer wandelen, verzonken in hun gesprekken. De priesters beschouwden hen met mistrouwen; deze samenspraken verontrustten hen. "Cop zal zich het verstand laten bederven," zei men. Men zocht hem tegen zijn vriend te waarschuwen, maar hun nauw vriendschap werd steeds groter.

De goede naam van Calvijn, die zich reeds begon te verbreiden, kwam tot de koningin van Navarre, en deze vorstin, welke de schone vernuften zeer beminde, en welke een aangenaam gesprek verrukte, wilde de jonge Christen-letterkundige zien. Er waren dus vroeg overeenkomsten tussen hen. De Christen en geleerde scholier nam de verdediging op zich van de zuster van François I in een brief, aan Daniël in 1533 geschreven, en deze vorstin deelde hem later het ontworpen huwelijk, voor haar dochter Johanna d'Albret mede, hetgeen een vrij nauw betrekking te kennen geeft. Gedurende de tijd dat de vroomheid van de koningin van Navarre de zuiverste was, verenigden een wederkerige eerbied en voldoening deze twee edele karakters. "Ik bezweer u," zei Margaretha tot Calvijn, "van mij niet te sparen in iedere zaak, in welke gij gelooft dat ik u enige goede dienst kan bewijzen. Wees verzekerd dat ik met mijn gehele hart zal handelen, naar de ringt welke God mij heeft verleend."

"Men treedt niet in de dienst van God," zei Calvijn, "zonder beproefd geworden te zijn door de beproeving en als gedaan hebbende. Zijn meesterstuk." Het verstand van de koningin, het hof van St. Germain, zoveel fraaie vernuften, edele personen, het vooruitzicht van een invloed uit te oefenen die tot roem van God zou strekken, al deze zaken konden hem beproeven. Zal hij misschien, even als Roussel, de kapellaan van Margaretha worden? Zal hij de miauwen weg verlaten waarop hij zich bevindt, om op die te gaan waar Christenen schijnen voort te gaan, de wereld aan hun rechter- en Rome aan hun linkerzijde hebbende?

De liefde van de koningin voor de Zaligmaker roerde Calvijn, en hij vroeg zich af, of dit geen poort was, door God geopend, door welke het Evangelie in het koninkrijk Frankrijk moest binnengaan?

Hij bevond zich op dit ogenblik aan de rand van een afgrond. Hoe waarschijnlijk dat een jongeling, aan de ingang van zijn loopbaan, niet met vreugde de gelegenheid zou aangrijpen, die zich voor hem vertoonde om zich aan een vorstin te verbinden vol van vroomheid en van verstand, - aan de zuster van de koning! Margaretha, die Roussel bisschop maakte, zou wel een bisdom voor Calvijn hebben. "Ik wenste zei zij eens tot hem, "dat ik een dienaar zoals gij had." Maar de enigszins geheim. Zinnige vroomheid dezer vorstin en de ijdelheden waarmee zij omringd was, walgden aan dit eenvoudig en oprecht hart. "Mevrouw," antwoordde hij, "ik ben niet geschikt om u grote dienst te bewijzen; de bekwaamheid is er niet, en ook hebt gij er geen schuld aan. -. Degenen, die mij kennen, weten wel dat ik nooit begeerd heb aan het hof van de vorsten te komen, en ik dank onze Heer dat ik er niet van beproefd ben geworden, want ik heb wel reden om mij te vergenoegen over de goeden Meester die mij heeft aangenomen en mij in zijn huis behoudt!"

Calvijn wilde evenmin halve Katholieke waardigheden van de koningin, als Roomse waardigheden van de pausen. Hij wist echter zijn voordeel te doen met de gelegenheid, welke hem was aangeboden, en bezwoer op een edele wijze Margaretha van zich vrijer voor het Evangelie te verklaren. Meegesleept door een woord, dat hoewel eenvoudig, een grote macht had, verklaarde zij zich bereid voorwaarts te gaan. De gelegenheid, om het plan, dat zij had opgevat om de algemene Kerk te hernieuw zonder haar eenheid te verbreken, zou zich weldra voordoen om verwezenlijkt te worden. Maar de middelen die gebezigd moesten worden, waren niet van degenen welke Calvijn goedkeurde. Men zou zijn toevlucht gaan nemen tot de raadsvergaderingen en de versterkte plaatsen. Maar," zei hij, "de enige grondslag van

het Koninkrijk van Jezus Christus, is de vernedering van de mensen. Ik weet hoezeer de vleselijke verstanden zich verhoovaardigen op hun ijdele voorstellingen; maar de wapenrustingen van God, door welke wij strijden, zullen sterker zijn en hem op alle kastelen

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

Smalkalden en Calais.

(Maart tot October 1532.)

Frankrijk, of ten minste de koning en de invloedrijke mannen, schenen zich toen in de zin van een gematigde Hervorming te keergin. François I scheen de godsdienst van zijn zuster te beproeven; maar er waren andere beweegredenen, die hem er toe voerden om vooringenomen te zijn met die denkbeelden. Zich zonder bondgenoten in Europa ziende, beproefde hij er onder de Protestanten te winnen, hopende met hun hulp in staat te zijn van tegen de keizer te worstelen en het Franso evenwicht in Italië te herstellen. Een man stelde zich vooral toen tot taak, zijn land nieuw wegen te doen bewandelen, het was Willem Du Bellay, broeder van de bisschop van Parijs, "een van de grootste mannen welke Frankrijk ooit gezien heeft," zegt een katholiek geschiedschrijver.

Als een bekwaam, werkzaam, voorzichtig diplomaat, herinnerde Du Bellay zich de gedenkwaardige worstelingen welke tot nog toe tussen pausen en koningen van Frankrijk plaats hadden gehad; hij geloofde dat het Christendom in een tijd van overgang was; hij wilde dat de nieuw tijden gekenmerkt werden door meer vrijheid, gelijk later de kanselier van het hospitaal het begeerde, en niet door meer slavernij, gelijk de Guisen, de Valois, de Bourbons het wilden. Hij ging zelfs verder, hij dacht dat de zestiende eeuw in de plaats van de pauselijke waardigheid van de middeleeuwen een Christendom, zonder twijfel katholiek, maar meer gelijkvormig aan de oude Schriften en aan de nieuw behoeften zou in de plaats stellen. Zijn heersende gedachte, zijn hoofdzaak, was van toen af, van het katholieke Frankrijk en het Protestantse Duitsland te verenigen.

Onderrichtingen van François I ontvangen hebbende, vertrok Du Bellay de Aden Maart 1532 van Honfleur, waar de koning zich toen bevond, en kwam in het midden van April daar aan de Rijn aan. Hij vond te Schweinfurt, aan de Main, tussen Wurtzburg en Bamberg, een vergadering samengesteld uit eeltige Protestantse vorsten, aan de een kant, en van enige bemiddelaars aan de andere, onder welke de keurvorst aartsbisschop van Maintz was. Daar dit ons in Duitsland verplaatst, is liet nodig dat wij een oog slaan op hetgeen gebeurd was na de groten rijksdag van Augsburg (1530).

De katholieken en de protestanten waren toon tot de worsteling besloten, en alles kondigde aan dat in de lente 1531 de storm zou losbarsten. Het was even als twee tegenstrijdige stromen, onder de vrienden van de Hervorming in Frankrijk. De een (do mannen van de voorzichtigheid) wilden dat de Evangelische Staten machtige verbintenissen zochten en zich voorbereidden om de keizer met de wapenen in de hand te weerstaan. De andere, (de mannen van de vroomheid), herinnerden dat de Hervorming te Augsburg had gezegepraald door het geloof, en voegden er bij dat het door het geloof was, dat men haar toekomstige zegepralen moest verwachten. Deze twee partijen hadden menigvuldige vergaderingen te Wittenberg, te Torgau en elders. Een man vooral, met een open gelaat, met een vasten blik en wiens lippen altijd tot

spreken gereed schenen, deed zijn heldere en weergalmende stem horen; het was Luther. "Het is aan God alleen," zei hij tot de keurvorst, "dat het beheer over de toekomst toekomt; uw Hoogheid moet dus volhouden in het geloof en het vertrouwen op God, hetgeen zij te Augsburg op een zo roemvolle wijze afgekondigd heeft." Maar de rechtsgeleerden van Torgau waren niet geheel van deze raad en poogden aan te tonen, dat het keizerlijk recht de protestanten machtigde geweld door geweld te keer te gaan; Luther bleef onwrikbaar. "Indien de oorlog uitbarst," antwoordde hij, "neem ik God en de gehele wereld tot getuige, dat de Lutheranen het op geen wijze hebben verwekt; dat zij nooit het zwaard getrokken hebben, nooit iemand in de gevangenis geworpen, nooit verbrand, gedood, uitgeplunderd, gelijk de tegenpartijders het gedaan hebben, dat, in een woord, zij nooit iets anders dan de rust en de vrede gezocht hebben.

De staatsmannen glimlachten over deze geestdrift en zeiden dat in de wezenlijkheid, de dingen geheel anders moesten gebeuren. Een vergadering werd gehouden om te spreken over hetgeen er te doen was, en in afwachting deed men grote pogingen om nieuw bondgenoten voor de Protestantse zaak te winnen.

De 29ste Maart 1531 verenigden zich de afgevaardigden van de Protestantse Staten te Smalkalden, in het keurvorstendom Hessen. Het was in de ogen van de vrienden van Luther een plaats van een slecht voorteken, de stad was met muren omringd; er waren in de nabijheid ijzermijnen, door middel van welke men een wapenfabriek en een kanongietery gevestigd heeft. De afgevaardigden, zich naar het kasteel Wilhelmsburg begevende, bij de stad op een hoogte gebouwd, hadden een droevig en kommervol voorkomen. Zij waren teleurgesteld in de hoop, welke zij gehad hadden, Denemarken, Zwitserland, Mecklenburg, Pommeren zich bij hen te zien voegen. Echter, aarzelden zij ondanks hun zwakheid niet hun rechten tegen de macht van Karel V te handhaven. Negen vorsten en elf steden vormden een verbond van zes jaren om weerstand te bieden aan degenen, die hen zouden willen noodzaken het woord van God en de waarheid van Christus te verlaten.

Dit besluit werd met zeer verschillende gevoelens ontvangen. Enige zeiden dat het de geestelijkheid van de Kerk aanrandde; andere deden zien dat de gewetensvrijheid een burgerlijk zoowel als een godsdienstig recht zijnde, staande moest gehouden worden met de wapenen in de hand, indien dit nodig werd. Weldra ging men verder. Enige stelden voor, ten einde het verbond nauwer te maken, in alle Evangelische Kerken een volmaakte overeenkomst, hetzij van eredienst, hetzij van kerkelijke vaststelling. Toen riepen nadrukkelijke stemmen, dat dit de godsdienstvrijheid aanranden was, zelfs met het voornemen van haar te handhaven. De oorzaak van de onafhankelijkheid had de overhand. De afgevaardigden zich op nieuw, de 4 Juni, te Frankfort, verenigd hebbende, zeiden deze edelmoedige mannen vrijmoedig: "Wij zullen de verscheidenheid handhaven, uit vrees dat de overeenkomst vroeg of laat een soort van pauselijke waardigheid mede brenge." Zij begrepen dat de nauw vereniging van het geloof meer waard was dan de uitwendige overeenkomst van de Kerkelijke plechtigheden.

Na verscheiden onderhandelingen, verenigden zich de Evangelischen te Schweinfurt, om de voorstellen van hun tegenpartijders aan te horen; het was gedurende deze bijeenkomst (April en Mei 1532), dat de gezant van de Fransen koning aankwam. De Protestanten, hem ziende verschijnen, waren een weinig verlegen; nogtans werd hij met eerbied ontvangen. Hij zag weldra in welke hachelijke stelling zich de mannen van de belijdenis, van Augsburg bevonden. De bemiddelaars boden hun, wel is waar, de vrede aan, maar op voorwaarde, van niets te beloven ten gunste van degenen,

welke voortaan het Evangelie zouden kunnen omhelzen. Dit voorstel verontwaardigde de landgraaf van Hessen, zijn kanselier Feig en de andere leden van de vergadering zeer.

"Wat!" riepen de Hessen uit, "een slagboom zal tussen het Protestantisme en het Pausdom opgericht worden, en niemand zal die meer kunnen overschrijden. Neen, het vredetraktaat moet eveneens en die beschermen, welke openlijk de bekentenis van Augsburg belijden, en die, welke haar later zouden kunnen belijden."

"Dit is een gewetenszaal " schreven Evangelische godgeleerden, Urbanus Regius in het bijzonder, "dit is een punt, dat gij tot genen prijs moet afstaan." De keurvorst zelf was besloten in deze zin te handelen.

Luther was niet te Schweinfurt, maar hij hield zich op de hoogte van de tijdingen. Hij sprak er over met zijn vrienden, hij tastte de onderwerpen van de staatkundigen aan; al deze handelingen, deze verdragen, deze overeenkomsten, deze ondertekeningen, deze bekrachtigingen, deze verbonden ten gunste van het Evangelie, verontwaardigden hem. Toen hij vernam wat men op het punt was te Schweinfurt te doen, ontstelde hij daardoor. Het geloof beweren te redden niet de bepalingen van de kanselarij, was in zijn oren bijna Godslastering. In een van zijn vreselijke zendbrieven viel als een bom te midden van de vergadering.

"Wat!" zei hij, "toen wij zonder enige steun waren en geheel nieuw in het koninkrijk, gans en al door worstelingen en veldslagen omringd, heeft het Evangelie gezegepraald en is de waarheid gehandhaafd geworden, ondanks de vijanden die het wilden uitblussen. Waarom dan zou het Evangelie nu niet met eigen krachten zegepralen? Waarom zou het nodig zijn van het de hulp toe te brengen van onze diplomatie en van onze verbonden? Is God niet even zo machtig als toen? Heeft de Almachtige nodig, dat wij door onze menselijke bepalingen een gerechtelijk besluit nemen omtrent de hulp, die wij voornemens zijn Hem voortaan te verlenen?"

Deze uitspraak van het gevoel van Luther veroorzaakte een algemene verbazing. Men verhaalde elkaar, dat Luther ziek was geweest; dat hij zijn vrienden had vertroost, hun zeggende: Vreest niets! Indien ik nu stierf, zouden de aanhangers van het pausdom te zeer tevreden zijn; ik zal dus niet sterven." Zijn gevoel was ongetwijfeld een laatste werking van de koorts. De grote man is buiten zinnen De keurvorstelijke prins, de uitstekende kanselier Brück schreven de keurvorst, die in Saksen gebleven was, dat de gehele wereld tegen Luther was; dat hij niets van de zaken scheen te begrijpen. Maar de Hervormer liet zich niet weerhouden; integendeel verzocht hij de keurvorst aan die leden een enigszins harde brief te schrijven. "De vorsten en de burgers van de steden hebben het Evangelie op goed geluk omhelsd," zei hij, "en even zo moet voortaan iedereen voor eigen verantwoording het ontvangen en belijden." Terzelfder tijd begon hij Wittenberg te beroeren, en stelde een raadgeving op welke Pomeranus met hem ondertekende.

"Nooit," zei hij daarin, "zal ik, al ware het zelfs om de artikelen van ons geloof staande te houden, op mijn geweten nemen tot een bloedvergieting aanleiding te geven. Het zou het beste middel zijn om de ware leer te doen omkomen te midden van de onenigheden van de krijg." De Hervormer meende, dat, indien de Lutheranen en de Zwinglianen, de Duitsers en de Zwitsers zich verenigden, zij zich zo sterk zouden voelen, dat zij zelf de vrijheid zouden nemen om te kiezen en het zwaard zouden trekken, hetgeen hij tot elke prijs wilde vermijden.

Maar de staatsmannen waren evenmin geneigd om toe te geven, als de godgeleerden. Integendeel, maakten zij zich gereed om de afgezant des konings van Frankrijk te

horen. Wel ondervonden zij enige moeilijkheden om dit te doen, De aankomst van die diplomaat stelde hen bij de keizerlijken in een kwaad. daglicht; zij konden hem niet ontvangen in de vergadering van Schweinfurt, omdat zich. daar katholieke vorsten bevonden. De protestanten begaven zich dus naar de kleine stad Koenigsberg in Frankenland, enige mijlen van dáár, tussen Coburg, Bamberg en Schweinfurt gelegen; en zich tot een geheim comité gevormd hebbende, ontvangen zij er de afgezant. "Zeer geëerde Heren," zei Du Bellay, "de koning, mijn meester, verzoekt u hem te verontschuldigen van mij niet eerder tot al eezonden te hebben. Dit komt noch uit achteloosheid, noch uit gebrek aan toegenegenheid voort, maar daaruit, dat hij een overeenkomst wilde maken met de koning van Engeland, die u ook in uw grote onderneming verlangt te helpen, Deze onderhandeling is nog niet afgelopen; maar langer uitstel willende vermijden, heeft mijn doorluchtige meester mij in last gegeven u te zeggen, dat gij hem bereid zult vinden om u bijstand te verlenen. Ja, wanneer hij zelfs alleen zou zijn om dit te doen; wanneer zelfs zijn broeder de koning van Engeland zich daartoe zou weigeren (wat hij niet denkt), wanneer zelfs de keizer zijn legers tegen u zon doen optrekken, zal de koning u niet verlaten. Op mijn vorstelijk woord heeft hij gezegd. Ik heb volmacht ontvangen om met u het deel van de oorlogskosten te regelen, hetwelk zijn Majesteit bereid is te dragen."

De omstandigheden waren de voorstellen van François I niet gunstig. De vredelievende denkbeelden van Luther behielden de overhand. De keurvorst van Saksen, die toen ziek was, wilde in vrede sterven. Hij verklaarde dus het gevoelen van de Hervormer te delen, en er werd besloten, dat men in de akte van verbond de vorsten en de steden zou noemen, die reeds de Augsburgse Confessie hadden toegestemd, en dat; zij alleen in het verbond zouden zijn begrepen. De vredelievende denkbeelden van de Protestanten konden niet samengaan met de oorlogzuchtige gedachten van François I. Du Bellay verloor de moed niet, en wist zich behendig om te wenden. Terwijl de Saksische diplomaten verplicht waren ondanks zichzelf voor de wil van hun meester te buigen, bemerkte Du Bellay een jongen vorst vol stoutheid en geestdrift, die niemand ontzag en luide zijn gevoelen uitsprak. Het was de landgraaf van Hessen, die niet ophield zich te beklagen, hetzij over de raad van Luther, hetzij over het besluit van de conferentie. "De toekomst zal tonen of men in deze zaak wijselijk gehandeld heeft," zei hij tot iedereen. De minister van François I, die met de landgraaf van hetzelfde gevoelen was, knoopte betrekkingen met hem aan.

Een kwestie hield toen Duitsland bezig; het was die van Wurtemberg. In 1512 had hertog Ulrich, vertoornd, dat hij geen invloed genoeg had in het Zwabensch bondgenootschap, zich daarvan gescheiden, was met de keizer in onmin geraakt, had de aanhangers van die vorst in de gevangenis geworpen, zijn eigene onderdanen zeer grote belastingen opgelegd en in zijn eigen familie onenigheid gesticht. In 1519 en 1520 was hij die ten gevolge door de keizer uit zijn staten verjaagd en had de wijk genomen in zijn vorstendom Montbéliard. Het scheen, dat de tegenspoed niet nutteloos voor hem was geweest. In 1524, toen Farel te Montbéliard de Hervorming was komen prediken, handhaafde Ulrich (gelijk wij gezien hebben) de vrijheid van godsdienst. De macht van Oostenrijk willende vergroten, had de keizer, in 1530 te Augsburg, het hertogdom Wurtemberg, aan zijn broeder Ferdinand gegeven, tot grote verontwaardiging van de Protestanten en vooral van de iandgraaf. Deze jonge en krachtvolle vorst zeide: "De wettige opperheer moet in Wurtemberg hersteld worden; men zal aldus dat land aan de Kathoieke partij ontnemen en het aan de Protestantse partij geven." (De geschiedschrijver ies zoor wel onderricht, vooral wanneer er sprake is van de zendingen zijns broeders.)

Maar al de onderhandelingen, te die einde aangeknoopt, waren mislukt, Indien evenwel een van de grote mogendheden van Europa er toe kwam zich de zaak van de hertogen van Wurtemberg aan te trekken, werd hun herstelling gemakkelijker. François I had zeer goed gezien, dat dar de keizer een slag toe te brengen was. "Wat de hertog van Wurtemberg aangaat," zei Du Bellay op de samenkomst van Konigsberg, "mijnheer de koning zal van ganser harte trachten hem al het genoegen te doen, hetwelk hij, zonder de verdragen te schenden, zal kunnen." De landgraaf had dit woord opgemerkt, en het gevolg er van moest zijn, de Hervorming te vestigen in een land, dat zichzelf nu nog onderscheidt door zijn blakend Protestantisme en door zijn ijver om het Evangelie tot aan de einden van de aarde te brengen.

Een gemengde - Katholiek-Protestantse - vergadering in de maand Mei te Neurenberg bijeengekomen zijnde, verzochten de Protestanten een concilie, waarin alles zou geregeld worden "naar het zuivere Woord Gods." De mannen van de Roomsgezinde partij schenen zeer ontevreden: "Ene bedrieglijke, schadelijke en geenszins katholieke voorwaarde!" riepen zij uit. Daar echter de Turk het keizerrijk bedreigde, was het nodig iets aan de Hervorming toe te geven, ten einde in staat te zijn om aan Mahomet weerstand te bieden. tevergeefs toonden de dweepzieken aan, dat Luther niet veel beter was; de 23sten Juli 1532 werd de vrede te Neurenberg gesloten, en er werd daarbij bepaald, dat men, in afwachting van het aanstaande vrije en algemene concilie, het statu quo zou handhaven en al de Duitsers elkaar een oprechte en Christelijke vriendschap zouden betuigen, Deze eerste godsdienst vrede verlichtte met zijn zachte stralen de laatste dagen van de keurvorst, Johan van Saksen.

De 14^e Augustus 1532 werd deze eerwaardige vorst, welke de keizerlijken, de vader van het Duitse vaderland" noemden, door een beroerte getroffen. "Mijn God helpt!" riep hij uit, en hij gaf de geest. "De wijsheid is gestorven met de keurvorst Frederik," zei Luther, "en met de keurvorst Johan, de vroomheid."

Intussen werd Du Bellay voortdurend bezield door het verlangen om dat Frankrijk, hetwelk de Medicis, de Guises, de Valois en veel later de Bourbons aan Rome zouden overleveren, daarvan te bevrijden. Hij verdubbelde dus zijn pogingen bij de Protestanten, ten einde hun de vriendschap indien al niet het verbond van zijn meester, te doen aannemen. Maar deze vertrouwden de Fransman niet veel; zij vreesden door François verrast, bedrogen en daarna verlaten te worden; zij sidderde van angst. De afgezant vermeerderde zijn aanbiedingen en nam de voorwaarden van de Protestanten aan; en de beide partijen tekenden een soort van akkoord. Du Bellay begaf zich naar François I, die toen in Bretagne was; en nadat de koning hem gehoord had, zond hij hem dadelijk tot de koning van Engeland, om Hendrik VIII zijn onderhandelingen met de Protestantse vorsten breedvoerig te verbalen.

Zo woelde van alle zijden de staatkunde. In Duitsland, in Frankrijk, in Engeland meenden de vorsten door hun diplomatie te zullen overwinnen. Maar het was door andere krachten, dat de overwinning moest worden behaald. Te midden van die bedrijvigheid van de hoven en kabinetten, was er een andere, innige, verborgene, die de menselijke geest bewoog en hem een brandende dorst verschaftte, welke de waarheid en het leven Gods alleen konden lessen. Het was eeuwen geleden, sinds het jaar 1020 ongeveer, dat de ontwaking in Aquitanië, te Orléans, aan de Rijn was begonnen. Mannen hadden gezegd, "dat de Christenen met de Heilige Geest vervuld moesten worden, dat God met hen zou zijn en hun de schatten van zijn wijsheid zou geren."

Deze inwendige beweging was van eeuw tot eeuw toegenomen. De Waldenzen in de twaalfde, de zuiverste partij van de Albigenzen in de dertiende, Wicliffe en de Lollarden in de veertiende, Jan Huss en zijn aanhangers in de vijftiende eeuw, zijn de

helden van die edelen krijg. Deze christelijke werkzaamheden ontstonden, gingen voort, breidden zich uit; indien zij uitdoofden, werden zij door andere vervangen. De godsdienstige arbeid van de geesten groeide aan; de elektriciteit hoopte zich op in de batterij; de mijn was zó geladen, dat, de ontploffing onverwijld moest volgen. Dat alles was onder het bestuur van een oppersten bevelhebber tot stand gekomen. Hij stak door de hand van Luther de zestiende eeuw in de brand; hij deed de machtige mijn van, zijn Woord op nieuw werken door Calvijn, door Knox en door andere. Dit was het, wat de overwinning verschaftte; het was niet de diplomatie. Niet te min moeten wij daarop terugkomen.

Frans was toen verrukt over Hendrik VIII; hij noemde hem zijn goeden broeder, zijn eeuwige bondgenoot. De paus en het pausdom, dat niet aan de voogdijschap van Karel V scheen te kunnen ontkomen, moede, zag de koning van Frankrijk Duitsland zich van Rome scheiden, Engeland hetzelfde doen, en Du Bellay hield niet op, hem te vragen, waarom hij met die beide mogendheden geen drievoudig verbond zou sluiten? Zulk een verenging, gevormd in naam van de herbloeï van de letteren, van de Hervorming van de Kerk, zou zonder twijfel zegepralen over de tegenstand, die al de domheden en al de bijgelovigheden hem boden. François I was niet besloten om met de paus geheel te breken; maar hij was het wel, om zich met diens vijanden te verenigen. Om met Hendrik VIII een nauw verbond te sluiten, koos hij het ogenblik, waarop deze vorst met het hof van Rome op de slechtste voet stond. De 23sten Juni 1532 werden de artikelen opgesteld.

Dit was niet genoeg om de grote veldtocht voor te bereiden, welke de beide vorsten tegen Oostenrijk en tegen Rome dachten te voeren. De 11en October 1532 stak de luisterrijke Hendrik VIII, omringd van een schitterend hof, het kanaal over en kwam te Calais, dat toen aan Engeland behoorde, aan, en de sierlijke François I van zijn zijde, omringd door zijn drie zonen en zijn heren, kwam een of twee dagen later te Boulogne. De hoofdzaak voor François was de roem, een overwinning te behalen op Karel V. Voor Hendrik was de voldoening van zijn hartstochten de hoofdzaak; en daar Clemens VII ze tegenwerkte, was hij voornamelijk op de paus gebeten. Met zulke gevoelens van haat en met zulke voornemens, was het de koningen gemakkelijk een overeenkomst te sluiten.

Zij verenigden zich eerst te Boulogne in het paleis van de abt, waar zij vier dagen onder één dak huisvestten; François was onuitputtelijk in beleefdheden ten opzichte van zijn gasten. Maar het belangrijke van de zaak had plaats in een van hun appartementen waar deze hartstochtelijke vorsten elkaar hun toorn en hun plannen toevertrouwden. De koning van Engeland deed "grote klachten en bezwaren" over Clemens VII. "Hij wil mij dwingen zelf naar Rome te gaan, om er geoordeeld te worden. Indien hij van plan is een onderzoek in te stellen, dan zende hij zijn gevolmachtigden naar Engeland. Laat ons," voegde hij er bij, "de paus dagvaarden om te verschijnen voor een vrij concilie, met het onderzoek van de misbruiken, waardoor de vorsten en de volken zoveel te lijden hebben, en met de Hervorming daarvan belast."

Frans I was ook zeer tot klagen geneigd en deed het paleis van de abt van zijn grieven weergalmen. "Ik heb de tienden van de geestelijkheid (tiende gedeelte van de geestelijke goederen) nodig," zei hij, om de Turk weerstand te bieden; maar de heilige vader verzet er zich tegen, dat ik die hef. Ik heb al de hulpbronnen mijner onderdanen nodig, maar de heilige vader verzint onophoudelijk nieuw schattingen, die het geld uit mijn koninkrijk in de schatkisten van het pausdom doen overgaan. Hij laat ons annaten betalen; (een recht, dat de paus zich toeëigent op de inkomsten des eersten jaars van sommige kerkelijke ambten) met grote kosten pauselijke ambtenaren

onderhouden; hoge salarissen aan de deurwaarders, aan de kamerheren, aan de bisschoppelijke geheimschrijvers, aan de dienaren, aan de ortolanen en andere geven. Wat gebeurt er? De geestelijkheid verarmt; de vervallen godshuizen worden niet hersteld; de armen hebben gebrek aan voedsel. Voorzeker is de roomsclae administratie niet anders dan een net om geld te vangen. Er is een concilie nodig."

De beide vorsten besloten, "de paus de gehoorzaamheid van hun rijken te ontnemen," zegt Guiccardini. Alvorens tot de uiterste maatregelen over te gaan, verzocht echter François I, dat men langs een zachte weg zou beginnen. Hendrik moest er in toestemmen, dat Frankrijk aan Rome zijn grieven voordroeg.

Aldus gedurende vier dagen samen beraadslaagd hebbende, begaven Hendrik en François zich naar Calais, waar laatstgenoemde zijn woning met goudlaken, met borduursels van paarden en met kostbare gesteenten behangen vond. Aan tafel diende men hem op honderd en zeventig schotels van louter goud. Er was zelfs een groot gemaskerd bal, waarop de koning zeer nieuwsgierig werd om te weten, wie een gemaskerde vrouw, met buitengewoon sierlijke manieren was, met welke hij danste. Dit masker sprak Frans, zoals een Franse vrouw, schitterde door geest en door bevalligheid, en kende al de anekdoten van het Franse hof tot in de kleinste bijzonderheden. De koning vond deze jonge dame zeer bekoorlijk, en men zegt, dat haar hals hem de schoonsten toescheen, die hij ooit had aangetroffen. Hij had er toen geen gedachte op, dat die hals, op bevel van Hendrik VIII, eenmaal zou worden afgesneden. Bij het einde ener quadrille maakte de koning van Engeland lachende het masker van de schone danseres los, en men herkende de markiezin van Pembroke, Anna Boleyn, die, gelijk men zich herinnert, aan het hof van de zuster des konings was opgevoed.

De genoegens deden de zaken niet vergeten. De beide vorsten sloten zich op nieuw op, en tekenden een verdrag, krachtens hetwelk zij ziekte verbonden om een leger van vijf en zestig duizend voetknechten en van vijftien duizend ruiters op de been te brengen, in schijn bestemd om tegen de Turk te ageren. De staatkunde van Du Bellay had de bovenhand. "De grote koning," zei men, "stelt zich in beweging door zijn gehoorzaamheid."

Een laatste poging willende doen alvorens te besluiten met de paus te breken, liet François de kardinalen van Tournon en van Gerardsberg, die hem geheel waren toegedaan, roepen, en zei tot hen: "Gij zult u tot de heiligen vader begeven, en gij zult hem in vertrouwen onze grieven en onze ontevredenheid aantonen. Gij zult hem zeggen, dat wij besloten zijn al onze openbare en geheime verbonden te bezigen, om wanneer het ons goeddunkt, grote dingen ten uitvoer te brengen. waaruit voor de toekomst groot nadeel en een voortdurend naberouw zouden kunnen voortkomen. Gij zult hem zeggen, dat wij, in overeenstemming met de andere Christen-vorsten, zonder hem een concilie zullen bijeenvergaderen, dat wij aan onze onderdanen verbieden voortaan zo vermetel te zijn om geld naar Rome te zenden. Gij zult er bijvoegen, maar als een geheim en de paus ter zijde nemende, dat, in geval zijn Heiligheid de kerkban tegen mij zou willen gebruiken en mij noodzaken te Rome mijn absolutie te gaan halen, ik gaan zal, maar zo goed begeleid, dat zijn Heiligheid zich zeer haasten zou, mij die te verlenen."

"De paus," vervolgde de koning, "houde wel in het oog, dat de Duitse Staten, de Zwitserse Eedverbondenen en vele andere landen van de Christenheid zich van de Roomse Kerk hebben losgemaakt. Hij begripte, dat, wanneer twee zulke machtige koningen als wij er ook toe kwamen ons van haar los te maken, wij er velen zouden vinden, die ons zouden navolgen, zowel Italianen als andere; en dat er ten minste in Europa een oorlog zou zijn, groter dan die van de verlopen tijden,"

Deze woorden: zowel Italianen, bevinden zich volgens Du Bellay niet in de te Calais gehouden rede, maar zij staan in de lastbrieven, schriftelijk aan de beide kardinalen gegeven.

Zodanig waren de trotse woorden, welke Frankrijk aan Rome zond. De beide koningen scheidden. Een jonge prins, destijds gevangene van Karel V, zou hun weldra de eerste gelegenheid verschaffen om gemeenschappelijk tegen de keizer en tegen de paus te velde te trekken.

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Verdwijning van een prins.

(Herfst 1532).

Het bericht van de bijeenkomst van François I en van Hendrik VIII vervulde Duitsland, Italië, geheel Europa met schrik. "De koning van Frankrijk en de koning van Engeland," zei men, zullen gebruik maken van de oorlog, die de keizer met de Turken voert, om hun wapenen met die van de Protestanten te verenigen en enige grote overwinning te behalen." Maar niemand was meer verschrikt dan de paus. Driftig de bisschop van Auxerre, minister van Frankrijk, aanklappende, beklagde hij zich bij hem op de bitterste wijze. Reeds zag hij Frankrijk, evenals Engeland, het juk van Rome afschudden. "Ik verneem van een welonderrichte zijde," zei Brantôme, "dat de koning van Frankrijk in staat was van de paus afstand te doen, evenals de Engelsman." Boulogne verlatende, kwam François I te Parijs, waar hij de winter doorbracht, en nam zijn maatregelen tot de grote krachtsinspanning, waarmee hij de paus bedreigde. De priesters verkeerden in hevige onrust en begonnen een Hervorming, zoals in Engeland, te vrezen. Zij bedachten, dat in Denemarken, in Zweden en elders een groot gedeelte van de geestelijke goederen in de kas van de Staat waren overgegaan; zij stonden dus de koning alles toe wat hij eiste, en de vorst verkreeg aldus vier á zes honderd duizend dukaten, hetgeen hem in staat stelde de groots dingen, waarmee de beide kardinalen de paus moesten bedreigen, te doen. Een onverwachte gebeurtenis verschafte de gelegenheid om het geld van de priesters ten gunste van de Hervorming te gebruiken.

De trotse Soliman had in Juli 1532 Hongarije aan het hoofd van talrijke en verschrikkelijke benden overmeesterd, een ongehoorde weelde ten toon spreidende, verleende hij zijn audiënties op een gouden troon, met een kroon van louter goud aan zijn zijde, en de scheden van zijn sabels waren met paarlen bedekt. Maar weldra slaagde de ziekelijke Karel V er in, die luisterrijken barbaar vrees aan te jagen. Een leger, hetwelk de orde en de kracht van de Duitse speerdragers verenigde met de lichtheid en snelheid van de Italiaanse bende en met de trotsheid en volharding van de Spaanse troepen, op de been gebracht hebbende, noodzaakte hij Soliman bevel te geven tot de terugtocht. De keizer was er te meer verrukt over, daar de samenkomst van Hendrik VIII en van, François I hem zeer deed verlangen er met de Osmanen een einde aan te maken. Men zei zelfs in het keizerrijk, dat het deze samenkomst van de beide koningen was, welke Karel V terugbracht, begerig om met de paus een overeenkomst te treffen tot bestrijding der plannen, die hen bedreigden. In Augustus 1532 trok de keizer de Alpen over.

Te midden van de heren en soldaten, die hem omringden, bevond zich een jongen prins van achttien jaren, Christoffel, zoon van hertog Ulrich van Wurtemberg. Hij was

eerst vijf jaren oud, toen zijn vader door de Oostenrijkers uit zijn land werd verjaagd; deze, hem Wurtemberg willende doen vergeten, besloten hem van zijn land en van zijn vader te scheiden. De jonge knaap en zijn bewakers, van Stuttgard vertrokken zijnde, hielden stil in een nabij de grenzen gelegene stad" om er de nacht over te blijven. Een lammetje huppelde in de hof; verrukt over de aardigheid van dit dier, liep het arme kind er naar toe, nam het in zijn armen en begon er mede te spelen. Minder bedroefd omdat men hem zijn scepter ontnam, dan omdat men hem van zijn kleinen speelgenoot scheidde, omhelsde Christoffel het, de volgende dag 's morgens op het oogenblik van het vertrek, met tranen in de ogen, en zei tot de gastheer: Draag er goed zorg voor, en wanneer ik terugkom zal ik u uw moeite betalen."

Men voerde Christoffel naar Insbrück. Zijn leven was er hard. Die jonge vorst, die later zijn land met Evangelische scholen zou vervullen, had niemand, die er aan dacht zijn geest te beschaven, en hij, die zich eenmaal aan de tafel van de koningen zou neerzetten, leed dikwijls honger; zijn klederen werden verwaarloosd, en zelfs de behoeftigen werden, hem ziende, door medelijden bewogen. Men vervoerde hem naar Neustadt (Nagy-banya), in Hongarije, aan gene zijde van de Theiss. Eens liep een bende Turkse ruiters, het Karpathisch Gebergte overgetrokken zijnde, de graafschappen af, welke zich tussen de rivier en het gebergte bevinden; zij bemerkten de jonge man en rennen op hem aan om hem op te lichten. Een man, die zich dáár nabij bevond, bemerkt het, roept om hulp, en slaagt er in, Christoffel uit de handen van de Muzelmannen te redden. Zo werd de erfgenaam van Wurtemberg in de schoot van de tegenspoed groot.

De edelmoedige man, die hem met gevaar van zijn leven had verlost, heette Michel Tifernus. In zijn prille jeugd was hij zelf door de Turken opgeligt; later, door hen verlaten, was hij in een dorp in de nabijheid van Triëst aangekomen, waar goede lieden voor hem zorg gedragen hadden. Tifernus (hij ontving die naam van het dorp van zijn aanneming, want men heeft de naam van zijn ouders nooit geweten) werd te Wenen in een college geplaatst, waar hij een goed onderricht ontving. Koning Ferdinand, die jegens de jongen Christoffel eerder aan nalatigheid dan aan kwaadwilligheid schuldig was, gaf hem Tifernus tot leermeester. Deze hechtte zich hartstochtelijk aan de prins, die, dank zijn zorgen, een volmaakte jonge man werd. Te midden van de luister van het hof van Oostenrijk en van de Roomse eredienst groeide diegene op, die eenmaal Wurtemberg zoowel aan Oostenrijk als aan Rome zou ontrukken. Een belangrijke omstandigheid veroorzaakte de jongen vorst een diepe ontroering en wierp op zijn duistere paden een helder licht.

Christoffel vergezelde de keizer in 1530 naar de vermaarde rijksdag te Augsburg. Het schone schouwspel van de getrouwheid en van de moed van de Protestanten trof hem. Hij hoorde de belijdenis, die zij van hun geloof aflegden; zijn verheven ziel schaarde zich aan de zijde van het verdrukte Evangelie, en weldra, toen Karel V zijn broeder Ferdinand op diezelfde rijksdag met de hertogelijke waardigheid van Wurtemberg bekleedde, toen Christoffel de standaard van zijn vaderen en van zijn volk in de handen van de Oostenrijkse aartshertog zag, beving hem het gevoel van zijn recht; de gedachte van in het land van zijn vaderen het Evangelisch geloof te doen zegepralen scheen hem toe als een taak, die hem was opgelegd. Hij zal zijn erfdeel herwinnen, en, zich met de edele belijders van Augsburg verenigende, zal hij van de Hervorming een onverwachte hulp aanbrengen.

Na de oorlog tegen de Turken, nodigde de keizer de prins uit, hem naar Italië en naar Spanje te vergezellen; wellicht was hij voornemens hem daar te laten; niettemin maakte Christoffel generlei tegenwerping. Zijn besluit was genomen; twee grote

denkbeelden, de onafhankelijkheid van Wurtemberg en de zegepraal van de Hervorming, hadden zich meester gemaakt van zijn geest, en terwijl hij de keizer volgde, terwijl hij de Staten van zijn vaderen de rug scheen toe te keren," zei hij op geheimzinnige toon tot Tifernus, zijn getrouwe vriend: "Ik zal mijn rechten in Duitsland niet laten varen."

Karel V en zijn hof trokken dus in de herfst van 1532 de Alpen over. De jonge hertog besteeg te paard de hoogten, die Oostenrijk van Stiermarken scheiden, aanschouwde van verre de eeuwige sneeuwvlakten en hield van tijd tot tijd stil op de spitse rotsen, aan wier voet de stromen, die van de zijde van de bergen afdalen, bruisende voorwaarts rollen. Hij zag er uit als iemand, in dromerijen verzonken en geheel bezig met enig groot besluit. Het bericht van de bijeenkomst van François I en van Hendrik VIII, dat Oostenrijk had beangstigd, had zijn verwachtingen ontvlamd; hij had bij zichzelf overlegd, dat het ogenblik om zijn Staten terug te eisen gekomen was. Hij had daarover met zijn gouverneur gesproken en het kwam er op aan, zijn stoute onderneming uit te voeren.

Aan Karel V, omringd van zijn gehele hof en van al zijn wachten, te ontsnappen, scheen onmogelijk; maar Christoffel geloofde, dat God kan verlossen uit de muil van de leeuw, en hij smeekte Hem, hem gedurende zijn ganse levensloop bij de hand te geleiden. De etiquette was niet streng in die bergen; Christoffel en zijn gouverneur, beiden te paard, blijven een weinig achter hun reismakkers. Een boom, rots, een wending van de weg zijn voldoende om hen aan hun blikken te onttrekken. Indien evenwel een van diegenen, die de keizer omringen, zich te vroeg omkeert en met de blik de achterblijvers zoekt, zijn de beide vrienden verloren. Maar niemand denkt er aan; weldra zijn zij op een zekere afstand van het hof en zien de koninklijken stoet, als een lang lint, zich in de verte over de zijden van de Norische Alpen uitstrekken. Plotseling wenden de beide slenteraars de teugel, vertrekken in galop, verzoeken de bergbewoners hun een weg aan te duiden, die hen naar Salzburg voert; men toont hun die en zij rennen voort in de aangewezen richting. Maar er waren daar verschrikkelijke doortochten; het paard van Christoffel stort neer; het is onmogelijk, voort te gaan. Wat te doen wellicht vervolgt men hen reeds.

De beide vrienden worden niet verlegen. In de onmiddellijke nabijheid bevond zich een klein meer; zij grijpen het nutteloze van die van voren en van achteren aan, dragen het naar de vijver, en begraven het in de diepte van de wateren, opdat hun doortrekken geen enkel spoor achterlate. "Nu Monseigneur!" zei de gouverneur, "neem mijn paard en vertrek; ik zal mij wel redden." De jonge hertog verdween; liet was tijd. "Waar is prins Christoffel gebleven?" zei men sinds enige ogenblikken in de omgeving van Karel.

"Hij is achter," had men geantwoord, "hij zal ons aanstonds wel inhalen." Daar hij niet kwam, hadden enige officieren des keizers, een eind weegs terugrijdende, hem opgezocht. Het kleine meer, waarin het paard van de prins was geworpen, was gedeeltelijk vol hoog riet; Tifernus verborg zich daarin. Weldra gaan de Keizerlijken hem voorbij; hij hoort hun schreden, hun stemmen; zij gaan, zij komen terug, en vinden niets. Eindelijk keren zij terug en delen treurig het nutteloze van hun nasporingen mede; men geloofde, dat de beide jonge lieden in het gebergte door struikrovers waren vermoord. Het gehele hof zette zijn tocht naar Italië en naar Rome voort. Gedurende die tijd ontvluchtte Christoffel op het paard van zijn gouverneur, en met een grote voorzichtigheid te werk gaande, kwam hij, zonder herkend te zijn, aan een veilige plaats, waar hij zich onder de bescherming van zijn naaste bloedverwanten, de hertogen van Beijeren, verborgen hield. Tifernus voegde zich dáár

bij hem.

Het gerucht van de dood van Christoffel verspreidde zich overal; de Oostenrijkers, die het niet betwijfelden, waanden zich zekerder dan ooit van Wurtemberg; men begon de prins te vergeten, toen plotseling een geschrift, zijn naam dragende en gedagtekend van de 17de November 1532 zich door geheel Duitsland verspreidde. Getrouw aan zijn besluit, deed de jonge prins in dit edele manifest de bitterste klachten horen, en eiste hij ten aanzien van het heelal stoutmoedig zijn erfdeel terug. Dit geschrift, dat Ferdinand van Oostenrijk verschrikte, veroorzaakte een zeer grote vreugde in Wurtemberg en in het gehele Protestantse Duitsland. De jonge prins had alles vóór zich: een leeftijd, die altijd bekoort; een moed, die men eenstemmig erkende; deugden, talenten, goede manieren, een oud geslacht, een geëerde naam, onbetwistbare rechten en de liefde van zijn onderdanen. Zij hadden hem, wel is waar, niet gezien sinds de dag, waarop hij, vijf jaren oud, het lammetje met zijn tranen had besproeid; maar zij begroetten in hem de nationale vorst, die hun de onafhankelijkheid zou hergeven.

Beschermd door de hertog van Beijeren, door de landgraaf van Hessen en door de machtige koning van Frankrijk, had Christoffel alle kansen in zijn voordeel. Hij moest meer hebben: de hulp van God. Als vriend van het Evangelie, zou hij aan de grote zaak van de Hervorming nieuw kracht geven. Du Bellay zou al zijn ijver aanwenden om hem weer op de troon te plaatsen en om aldus aan Frankrijk een bondgenoot te verschaffen, die het zou helpen om de wegen van de godsdienstvrijheid in te treden.

Wij moeten nu terugkeren in het vaderland van Margaretha van Navarre, en zien, hoe deze vorstin haar grote plan, om het zuiver Evangelie in de schoot en onder de vormen van de katholieke Kerk te prediken, begon te verwezenlijken.

DRIE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Het Evangelie in de Louvre en in de Kerken van de hoofdstad gepredikt. (Vaste 1533).

Het verbond met Engeland, de hoop van vroeg of laat over Karel V te zegepralen vervulde de koning van Frankrijk met vreugde. Het carnaval van het jaar 1533 was dan ook prachtig te Parijs. Er waren slechts feesten, danspartijen en maaltijden aan liet hof. De jonge dames en de jonge heren dachten slechts aan dans en intrigue, en de ernstiger denkende ergerden zich. "Het zijn ware Bacchinaliën," zeiden enige Evangelischen. Toen het carnaval geëindigd was, vertrok François I naar Picardië, de koning en de koningin van Navarre te Parijs achterlatende. Margaretha -ademde toen vrijer. Zij had goedschiks kwaadschiks al de feesten moeten bijwonen; zij besloot zich daarvoor schadeloos te stellen door, in plaats van de bacchinatiën, welke zij somtijds had bijgewoond, grote Evangeliepredikingen te organiseren. Reikte niet François I de koning van Engeland en de Protestanten van Duitsland de hand? Daarvan moest worden gebruik gemaakt om de nieuw leer moedig te prediken. De koningin van Navarre riep Roussel en deelde hem haar voornemen mee. Zij zal de grote kerken van de hoofdstad openen en van de hoogte van haar predikstoelen zullen krachtige roepstemmen zich aan het volk van Parijs doen horen. De arme aalmoezenier, wiens moed niet zijn uitstekendste deugd was, werd aanvankelijk verschrikt. In de prachtige salons van Margaretha kon hij zich aan zijn vrome en enigszins geheimzinnige verlangens over. geven; maar de predikstoelen te Parijs te beklimmen. die gedachte maakte hem bevreesd, hij smeekte de koningin van Navarre een ander te zoeken. Roussel ontkende niet, dat het goed was, het Evangelie zo openlijk te prediken, maar

hij verklaarde zich daartoe onbekwaam. "De Evangeliedienaar," zei hij, "moet tegenwoordig een onoverwinnelijk geloof hebben. De vijand, tegen wie hij strijdt, is het rijk van de hel met al zijn macht. Hij moet zich links en rechts verdedigen. Wat vraagt gij mij? Wat! de vrede te prediken, maar onder het kruis! De Godsregering aan te brengen, maar te midden van de sterkten van de duivel. Van rust te spreken, te midden van de woedendste stormen; van leven, midden in de dood; van hemelse gelukzaligheden, midden in de hel! Wie is tot deze dingen bekwaam? Voorzeker, de taak is schoon; maar niemand moet die op zich nemen, indien hij er niet toe geroepen is. En nu, ik gevoel niets in mij van datgene, wat tegenwoordig een uitdeler van het Evangelie van Christus hebben moet."

Zonder twijfel zou een man zo als Calvijn beter geschikt zijn geweest; maar Margaretha zou noch de moed, noch zelfs de wil gehad hebben om hem op de voorgrond te plaatsen. Deze predikingen behoorden voorzeker de Kapellaan; vol geestkracht en ingenomenheid, en vast besloten om van de gelegenheid gebruik te maken, ten einde aan het Evangelie het burgerrecht in Parijs te geven, bleef Margaretha dan ook bij haar aalmoezenier aanhouden, beloofde hem de ondersteuning van haar gebeden en van haar gunst, en deed hem eindelijk besluiten tot prediken. Wel beschouwd, strekt zijn zedigheid hem tot eer; ongetwijfeld is er moed nodig; maar niet weinige nederige, oprechte zielen zouden even als Roussel geaarzeld hebben. Hij was beter, dan hij dacht, geschikt tot het werk, hetwelk de koningin van Navarre ondernam.

Dit beletsel uit de weg geruimd zijnde, ontmoette Margaretha er een ander. Het gebruik wilde, dat de predikers door de Sorbonne werden aangewezen; en nu was het onmogelijk haar Roussel te doen aannemen. „Zij zal monniken benoemen," zei Calvijn, "nazenden, schreeuwers, wier mond de tempels van beledigingen tegen de waarheid doet weergalmen." De worsteling begon; en ondanks de afwezigheid van François I, ondanks de invloed van de koningin van Navarre, behield de Sorbonne de overhand, en de spreekgestoelten van de hoofdstad werden de aalmoezenier ontzegd. Margaretha verontwaardigde zich tegen die geestelijken, die zichzelf als de deurwachters van het koninkrijk van de hemelen beschouwden, en door hun dwingelandij beletten, dat men de poort er van opende; maar Roussel was er niet spijtig over, dat men hem een werk verbood, hetwelk zijn krachten te boven ging.

Niets was in staat de koningin te weerhouden. Vast besloten om het Evangelie aan Frankrijk te geven, zei zij bij zichzelf, dat er nu of nooit moest gehandeld worden. Haar ijver vervoerde haar zelfs tot een buitengewone daad. De Sorbonne sluit voor Roussel de deur van de Kerken, Margaretha zal hem het paleis van de koningen openen. Zij liet in de Louvre een zaal in gereedheid brengen, en beval er al diegenen toe te laten, die er zouden willen binnentreden. Werd de koning daarvan verwittigd? Zulks is mogelijk, zelfs waarschijnlijk. Hij vreesde niet de paus en Karel V te tonen, tot hoever zijn verbond met Hendrik VIII en de Protestanten zou kunnen gaan. Hij zou zichzelf geen scheurzieke of afvallige hebben willen betonen; maar somtijds strekte het hem tot vermaak, dat zijn zuster zulks deed; hij zou zich altijd kunnen rechtvaardigen, door op zijn afwezigheid te wijzen. - een luthersche preek op de Louvre! Dit was waarlijk zonderling; er snelde dan ook een grote menigte heen, en niet iedereen kon er een plaats vinden. Margaretha liet een ruimere zaal openen; maar weldra was alles weer overvol de zaal, de voorkamer en de gangen. Men was genoodzaakt ten derde male van lokaal te verandere. tevergeefs koos zij de ruimste zaal; tevergeefs vulden zich de gaanderijen en de aangrenzende kamers; het ontbrak altijd aan plaats. Die Evangelische predikingen op de Louvre verwekten in geheel Parijs een

levendige nieuwsgierigheid. Niets was meer in aanzien, en tot zijn grote verwondering werd de goede Roussel beroemd. Gedurende de gehele vaste predikte hij dagelijks, en dagelijks nam de menigte toe. Het waren edelen, rechtsgeleerden, letterkundigen, kooplieden, scholieren, alle soorten van burgers, die van alle delen van Parijs, vooral uit de wijken van de Universiteit en van de abdij van St. Germain kwamen. Tegen het uur van de predikingen gingen stromen van mensen de bruggen van de Seine over; men bezigde zelfs vaartuigen om aan de andere kant te komen. Enige werden door de vroomheid, andere door nieuwsgierigheid, nog andere door ijdelheid aangetrokken. Vier of vijf duizend toehoorders verdrongen zich dagelijks rondom Roussel.

Wanneer de goede burgers, de studenten, de hoogleraren de trap van de Louvre opgeklommen, enige voorzalen doorgestaan en aan de deur van de hoofdzal gekomen waren, stonden zij stil, zetten grote ogera op, en staarden met bewondering het schouwspel aan, dat zich in het paleis van de monarch van hun aanbod. De koning en de koningin van Navarre waren op de eerste plaatsen in prachtige leuningstoelen, van waar de levendige Margaretha een tevreden blik wierp op al die hovelingen, die aanzienlijken van de stad, die nieuwsgierige Parijzenaars en vrienden van de Hervorming, welke zich rondom het Goddelijk Woord verdrongen. Er waren allerlei soort van lieden; Johannes Sturm., reeds zo beslist vóór het Evangelie, was er naast de deftigen Jean de Montluc, later bisschop van Valentia. Eindelijk opende de dienaar de mond, bad met zalving, las de Heilige Schrift met ernst en richtte daarna zijn vermaningen tot de toehoorders. Zijn woorden waren eenvoudig, maar zij ontroerden de harten diep. Roussel verkondigde de behoudenis, verkregen door een levend geloof, en deed de noodzakelijkheid, om tot de onzichtbare Kerk van de heiligen te behoren, gevoelen. In plaats van de Roomse godsdienst aan te vallen, beriep hij zich op het geweten, en deze prediking van een voorzeker enigszins verzacht Evangelie won veeleer de geesten, dan dat zij ze verbitterde. Gewoon als het was aan het gebabbel van de monniken, luisterde zijn gehoor met ernst naar de praktische prediking van de dienaar Gods. Het waren geen scholastische spitsvondigheden, ongerijmde legenden boertige anekdoten, bespottelijke gebaren of zelfs onkiesche schilderijen. Het was het Evangelie.

Bij het verlaten van de Louvre sprak men onderling het zij over de predikingen, het zij over de prediker. Sturm, van Straatsburg, en Jean de Montluc in het bijzonder spraken dikwijls met elkaar. De tevredenheid was algemeen. "Welk een prediker!" riep men uit; "nooit hebben wij iets dergelijks gehoord! Welk een vrijheid in zijn spreken, welk een kracht in zijn onderwijzen!" In hun verrukking schreven enige van de toehoorders daarover aan Melancton, die er Luther, Spalatin en andere van zijn vrienden bericht van gaf. Duitsland verheugde zich toen het Frankrijk zich eindelijk op weg zag begeven.

Margaretha begaafd met de levendigste verbeelding en met het warmste hart, was geheel in vuur. Zij sprak tot de lieden van de wereld van "den vrede des Heeren, die alle verstand te boven gaat." Zij zei tot de vrienden van het Evangelie: "De Almachtige zal ons de genade bewijzen te volbrengen, wat Hij ons de genade bewezen heeft te beginnen." Zij voegde er bij: "Ik zal er al het mogelijke toe doen." Zij bracht alles, wat haar omringde, in opgewondenheid, in overspanning, en het was grotendeels aan haar onophoudelijke werkzaamheid, dat men de talrijke gehoren van de Louvre wijten moest. Zij wist door een woord, door een boodschap, hovelingen, die slechts aan ontucht dachten, katholieken, die van niets dan van de paus weten wilden, derwaarts te brengen. Als een alom weergalmende klok, riep zij Parijs op om Gods stem te horen en sleepte de menigte mede. In zoverre haar broeder haar niet weerhield,

in de hoogste graad begaafd met die geestkracht; welke de vrouwen dikwijls in de godsdienstzaken vertonen, was zij vast besloten, haar werk voort te zetten en de prijs van de loop te winnen.

Zij kwam op haar eerste gedachte terug. Zij bedacht, dat, om een Hervorming in de Kerk te bewerkstelligen zonder een scheuring te veroorzaken, het beste was, dat het Evangelie in de tempels van Parijs en van Frankrijk gepredikt werd. Men zou de plechtigheden van de Roomse eredienst en de rechterlijke macht van de bisschoppen laten bestaan; maar men zou Christus verkondigen. Dit stelsel, eigenlijk dat van Melanchton en zelfs toen van Luther, was dat, waarvan zij de verwezenlijking najoeg. De zegepraal, welke zij pas in de Louvre had behaald, verdubbelde haar moed; zij besloot de kerken te hebben, die men haar aanvankelijk had geweigerd. Zij begon dus op de koning te werken en verkreeg van die vorst, die toen slechts aan zijn verbintenissen met Hendrik VIII en de Protestanten dacht, een diploma, dat de bisschop van Parijs de macht gaf om zelf diegenen aan te wijzen, die in zijn bisdom moesten prediken. Deze prelaat, een broeder van de diplomaat Du Bellay werd gezegd, even als zijn broeder, een vriend van de Hervorming te zijn; op verzoek van Margaretha, benoemde hij twee zeer Evangelischgezinde augustijner monniken: Courault en Berthaud. "Waarlijk!" zei men, "ziedaar mannen van de orde, waartoe Luther heeft behoord, welke in de hoofdstad van Frankrijk de leer van de grote Hervormer zullen prediken? Al de Evangelischen waren verheugd en schreven onophoudelijk naar alle zijden, dat "Parijs was voorzien van drie uitmuntende predikers, de waarheid verkondigende met een weinig meer stoutmoedigheid, dan men gewoon was."

Courault, een oprecht Christen, tevens Schriftgeleerde, en die, zich geenszins ophield met de spitsvondigheden van Margaretha, predikte in St. Sauveur. Men zag de bewoners van de wijk St. Denis en zelfs van geheel Parijs zich in grote getale naar die kerk begeven. Vele lieden, die van de predikingen op de Louvre gezegd hadden: "Het is niet voor ons," snelden naar die plaatsen, die aan het volk behoorden. De man, die de preekstoel beklom, was op zekere leeftijd; hij bezat niet de bevalligheid van Roussel; hij was zelfs enigszins ruw, en verkondigde het Evangelie zonder gezochte uitdrukkingen en zonder opsmukkende omkledingen. Zijn levendig en hartaangrijpend woord, zijn krachtige en enigszins dreigende gebaren dwongen tot oplettendheid. Zonder omwegen viel hij de dwalingen van de Kerk en de ondeugden van de Christenen aan. Courault kwam niet, zoals de Roomse predikers tot op die tijd gedaan hadden, zijn toehoorders wetten, plechtigheden, zekere handelingen van de godsverering opleggen, door middel waarvan zij zich met God verzoenen en zijn gunst verdienen zouden. Hij sprak geenszins van die feesten, van die missen, van die gebruiken, van die gebeden en werktuigelijke gezangen, waaraan verstand en hart geen deel hebben en waarmee de Kerk de gelovigen overlaadde. Hij had vooral een afkeer van alles, wat de aanbidding van God met de verering van het schepsel vermengt, en wilde niet, dat men het volmaakte werk van Christus zou verduisteren door de aanroeping van andere middelaars. Hij verkondigde, dat de ware Godsverering van het Nieuw Testament bestond in het geloof aan het Evangelie: in de liefde, die voortkomt uit het geloof, in de gemeenschap met Christus, in het geduldig dragen van het kruis, in een heiligen ijver om het goede te doen, gepaard met een voortdurend gebed des harten. Deze prediking, zo nieuw in de hoofdstad., lokte een ontelbare menigte.

De geestdrift was algemeen. "Deze is op de eerste rang onder de goeden," zei men. "Hij schijnt ons een schildwacht op een toren te zijn, die, de ogen naar het Oosten

gericht, verkondigt, dat de lang verborgen zon eindelijk op de aarde verschijnt." Het licht flikkerde uit de redevoeringen van Courault.

Hij had een zwak gezicht, en later in de ballingschap, in Zwitserland, waar hij de ambtgenoot van Calvijn was, werd hij geheel blind; maar zijn woord behield altijd een grote helderheid. "Hoewel blind zijnde, zei men van hem, verlicht hij de zielen" Onder zijn toehoorders bevond zich Louis du Tillet, de vriend van Calvijn, en deze jeugdige kanunnik werd geheel bewogen door het levend geloof van de ouden Augustijner. "O! welk een vroomheid heb ik in hem gezien!" riep hij later uit.

De andere door de bisschop benoemde prediker, Berthaud, verliet later het Evangelie, en stierf als kannunnik van Besançon zodat iedereen zich het woord van de Zaligmaker herinnerde: Alsdan zullen er twee op de akker zijn; de een zal aangenomen, en de andere zal verlaten worden.

Deze Evangelische predikingen, in het paleis des konings en in de kerken van Parijs, waren een belangrijk feit, en er is sinds die tijd niets dergelijks geweest. De onrust was dan ook ten toppunt gestegen. Men vroeg zich af, of de wachters van de Kerk sliepen, en of het schip van de heiligen Petrus zou zinken, terwijl het Evangelische bootje met volle zeilen scheen voort te drijven.

Evenwel sliepen de leraars van de Sorbonne niet; integendeel hadden zij het oor op de wacht, zonden hun spionnen in de Evangelische vergaderingen, ontvingen hun berichtgevingen en hielden dagelijks beraadslagingen. De opziener, de prior, de senior, de conscriptor, de professoren, procureurs, de bibliothecarissen zeiden overluid en eenstemmig, at alles verloren was, indien men zich niet haastte om het kwaad te stuiten. De Evangelischen en de letterkundigen bemerkten deze dweepzieke debatten. 110, troep van Schriftgeleerden en van Farizeeën! riepen zij uit. Maar dit weerhield. De troep niet. Wat moet er gedaan worden?" zei hij. Beda antwoordde: "Men grijpe de predikers en men brenge ze ter dood, even als Berquin!" Enige meer gematigde of meer staatkundige mannen, wetende, dat de zuster van François I Roussel liet prediken, traden voor deze gedachte terug, vreemde de koning te beledigen "O dwaze staatkunde!" riep Beda uit; "O, ongehoorde lafhartigheid! Is niet de Sorbonne het orakel van Europa? Moet zij dubbelzinnige antwoorden geven, zoals eertijds de orakels van de heidenen?"

Beda behield de overhand en Roussel werd bij de koning aangeklaagd. "Wendt u tot mijn kanselier," zei deze vorst, die evenmin ja, als neen wilde zeggen. De afgevaardigden van de Sorbonne begaven zich tot Duprat. "Wendt u tot mijn bisschop," zei de kardinaal, die vreesde de koning te mishagen. De Sorbonnisten begaven zich dus tot de bisschop, enigszins bezorgd over de ontvangst, die zij bij hem zouden vinden. Inderdaad dreef de liberale Du Bellay de spot met hen. Verontwaardigd, maar onvermoeid, wendden de leraars zich toen tot de eersten president, die tot hun vrienden behoorde; maar deze magistraat, menende te bemerken, dat de Sorbonne in ongenade was, had geen lust zich hun zaak aan te trekken. Toen was de toorn van de leraren grenzeloos. Zal er in Frankrijk geen recht meer zijn voor de voorvechters van het pausdom? De vrienden van de letteren, die al deze herhaalde afstuitingen oplettend hadden nagegaan, lachten over de verlegenheid van de priesters; en vooral Sturm, de hersteller van de studiën te Straatsburg, toen hoogleraar te Parijs, spaarde hen niet. "Ziet die Thersitessen!" zei hij. Hij vergeleek die heren met de lelijkste, lafhartigste en bespottelijkste van de Grieken. "Zij zijn ten einde raad, en kunnen niet slagen," vervolgde Sturm; "want diegenen, die hen kunnen redden, willen het niet, en diegenen, die het zouden willen, kunnen het niet."

Toen verschoonden de leraars van de Sorbonne niets meer. "De koning," zeiden zij,

"die de ketters openlijk ondersteunt, zijn zuster en de bisschop van Parijs, die hen beschermen, zijn even schuldig als zij." Het bevel werd aan de gehele linie gegeven; al de leerstoelen werden vulkanen. Woedende schimpredenen, bijgelovige preken scholastische redevoeringen, heftige en belachelijke predikatiën, niets werd door de steunpilaren van Rome gespaard. "Weet gij wat een ketterse dominee is?" zei een monnik. "Het is een zwijn, staande op een preekstoel, versierd met muts en priesterkleed, en predikende tot een gehoor van ezels."

De ijverigste aanstoker van deze brand was een doctor in de godgeleerdheid, hoogleraar aan de school van Navarre, later deken van St. Germain-l'Anverroie, Le Picard genaamd. Destijds nog jong (hij was negen en twintig jaren oud), met een twistzieken geest, als er ooit een bestond, stookte hij onóphoudelijk in de conventiculen van de priesters en in de kerken. Hij besteeg de preekstoelen, bestreed Courault; en het volk, dat de Augustijner was wezen horen, ging evenzo de doctor horen. Le Picard maakte veel beweging en veel geschreeuw, riep de heilige Maagd aan, viel de koning aan en beschuldigde hem ronduit van ketterij. Deze doctor was een wezenlijke voorloper van diegenen, die de raad gaven voor de moord van de Bartholomeüs-nacht; later deed hij een voorstel, van de Guises en van de Medicis waardig. "Het gouvernement neme de schijn aan, alsof het Luthersgezind ware," zei hij, "opdat de Hervormden zich openlijk verzamelen, zodat men de hand op hen leggen en eens voor altijd het koninkrijk er van zuiveren kan?" Een monnik, verrukt over zijn deugden, heeft zijn leven beschreven onder deze titel: De volmaakte geestelijke.

Evenwel, indien Le Picard de hevigste strijder was, Béda bleef de opperbevelhebber. Als op een hoogte geplaatst, beheerste hij het slagveld, onderzocht met zijn blik, waar hulp moest gebracht worden, schreef dagelijks aan de redenaars van zijn partij, aan Le Picard, aan Maillard, aan Ballue, aan Bouchigny en aan andere, en bezwoer hen geen ogenblik hun slagen te vertragen: "Brengt," zei hij tot hen, "brengt het volk in oproer door uw redevoeringen." Het was een ogenblik van crisis; het kwam er op aan te weten of Frankrijk katholiek blijven of ketters worden zou. - "Indien de monarchie het pausdom verlaat," zei hij, "stookt dan oproer, stookt, stookt nog meer!" Toen hitsten dweepzieke monniken, de kansel beklimmende, het volk op door hun onstuimige welsprekendheid. "Laten wij niet toestaan," riepen zij uit, "dat deze ketterij, de verpestendste van allen, wortel schiete onder ons. Laten wij uitrukken, wegwerpen, afbreken."

Al de krachten van het pausdom werden op dat ogenblik aangewend, even als in een veldslag, waarin de opperbevelhebber zijn reservetroepen in het midden van het gevecht stort. Men zette de bedelmonniken, die wezenlijke soldaten van het pausdom, die in al de huisgezinnen toegang hadden, aan het werk. Dominicaners, Franciscaners, Augustijners, Karmelieten, het bevelswoord ontvangen hebbende, traden de huizen van Parijs binnen. De vrouwen en kinderen, die aan hen gewoon waren, zeiden tot hen: "Goeden dag, broeder Jan, broeder Jacob!" En terwijl men hun bedelzakken vulde, mompelden zij de burgers aan het oor: "De paus is boven de koning. Indien de koning de ketters begunstigt, zal de paus ons van de eed van getrouwheid ontslaan.,."

Men deed nog meer. Het volk, wanneer men het wil schokken, heeft nodig door enig schouwspel te worden bewogen. Men kondigde in al de kerken een gebed van negen dagen tot Mijnheer St. Jakobus af. Aanstonds snelt een menigte toe om de goeden heilige, voorzien van de langen pelgrimsstaf, te horen; gedurende negen dagen smeekten de godvruchtige mannen en vrouwen, voor zijn afbeelding geknield en het teken des kruises benevens andere gewone ceremoniën makende, met luider stem de heilige, met zijn dikken staf een harde slag te geven op het hoofd van diegenen, die de

ketters beschermden.

Deze brandstichters-redevoeringen en vrome praktijken hadden de gewenste uitwerking. Het volk begon oproerig te worden en bedreigingen te uiten: "Leve de paus! Sla neer al zijn vijanden! - Wie ook tegen de heiligen vader is, al ware hij koning, is een schurk, een tiran, boven wie de Turk de voorkeur verdient. Wij zullen onze straten verwen met het bloed van die lieden." Er was reeds in de aderen van het volk van Parijs het bloed van de mannen van het tijdperk van de Verschrikking. De lieden, die de straten vulden, stonden in menigte stil voor de winkels van de hoekverkopers, waar boeken of platen waren ten toon gesteld, welke de Hervormers en zelfs de koningin van Navarre beschimpten. Onder deze boeken bevond zich een klucht of "toneelspel," gericht tegen de zuster des konings; het was zonder twijfel het stuk getiteld: *Moralité de la Malade*. etd

Maar dat alles was niet voldoende. Er word een godgeleerd oordeel van de eerste universitaire autoriteit vereist, dat Roussel met de aartsketter Luther op dezelfde lijn plaatste. de beslissende slag willende slaan, maakte de Sorbonne een zeker aantal zogenaamde verderfelijke, ergerlijke stellingen bekend, welke gezegd werden van Roussel te zijn, en veroordeelde ze als zijnde in overeenstemming met de dwalingen van Luther. De schrik, de spanning stegen toen ten top; het volk waande de Wurtemberger monnik over Parijs zijn goddeloze leerstellingen te zien blazen, Rome streed stoutmoedig en alles was in opschudding.

Wat werd er, te midden dezer wanorde, van Calvijn? "Hoe groot is die verrukking van zinnen," zei hij later, "die de paus, zijn bisschoppen, de monniken én al de priesters vervoert, om weerstand te bieden aan het Evangelie" De dienaren Gods moeten voorzien zijn van een onoverwinnelijke standvastigheid, opdat zij zonder verbaasdheid de ontroeringen des volks kunnen doorstaan, Wij varen op een zee, die aan vele stormen onderhevig is; maar niets kan ons weerhouden van onze plicht te doen Volgens een oprecht geweten. De Heere ondersteunt en bevestigt zijn dienaren, wanneer zij aldus bewogen worden,. Hij heeft het bestuur van alle dwarrelwinden en van alle stormen in zijn handen, om ze te doen bedaren wanneer Hem goeddunkt. Wij zullen veel hebben door te staan, maar Hij zal niet toelaten, dat wij verdrinken."

VIER EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK. Nederlaag van de roomsgezinde partij in Parijs en Zegepraal van het Evangelie. (1533.)

Verschrikt door deze storm, besloten Margaretha, de koning haar echtgenoot en de bisschop Du Bellay bij François I een klacht in te dienen. Het koninklijk gezag werd bedreigd; die ontstuimige bedelmonniken waren de voorlopers van diegenen, die Hendrik III en Hendrik IV zouden doen vermoorden. De koning van Navarre en de bisschop van Parijs, elk van zijn zijde, schilderde dus de koning in verontrustende trekken de toestand van de hoofdstad: "Het bloed van Berquin," zeiden zij, "is die dweepers niet genoeg, zij willen op nieuw wrede tonelen En welke zullen nu hun slachtoffers zijn? Zij beramen een opstand. Een misdaad. Maar terwijl François van de een zijde de aanklachten van zijn zuster ontving, kreeg hij van de andere die van de Sorbonne. "Oproer!" zeiden de eersten; "Ketterij" zeiden de andere. "Sire!" herhaalden

gedurig de godgeleerden, "verbied de preekstoel aan Roussel en aan zijn beide ambtgenoten." Aldus van twee kanten aangesproken, wist de koning niet naar wiep hij zou horen. Hij besloot ze allen met gestrengheid te behandelen: "Ik geef hun allen huisarrest," zei hij; "Beda en zijn redenaars van de ene, Gérard Roussel en zijn predikers van de andere zijde. Op deze wijze zullen wij een weinig rust hebben en deze tegenstrijdige beschuldigingen op ons gemak kunnen onderzoeken." Zo ontvingen dus op hetzelfde ogenblik Beda, Maillard, Ballne, Bouchigny, van de zijde van de Kerk; Roussel, Courault, Berthand, van de zijde van het Evangelie, het bevel hun woningen niet te verlaten. Zo plaatste de schoolmeester, tot straf, de twistzieke schooljongens in de beide tegenovergestelde hoeken.

Men maakte zich gereed om het proces op te maken; maar de zaak was niet zo gemakkelijk, als de koning wel had kunnen denken. De godgeleerden verontwaardigden zich er over, dat zij zich met de Lutheranen op dezelfde rang geplaatst zagen. Verre van er in toe te stemmen om voor oproer vervolgd te worden, wilden zij zelf vervolgen voor ketterij. Zij wilden geen beschuldigen zijn, zelfs geen beschuldigers; zij stelden zich als geloofsonderzoekers en als rechters.

De verschrikkelijke Beda, in zijn college van Montaigu opgesloten, zonder daaruit te mogen gaan. " was aldus, aangezien zijn woelziek karakter, tot de gestrengste boete veroordeeld. Aanvankelijk vergenoegde hij zich met voortdurend handlangers, die ieder ogenblik zijn orders naar buiten brachten, aan het lopen te houden. Maar toen hij vernam, dat men hem het recht van rechter betwistte, dat men voornemens was hem met Roussel op dezelfde rang te plaatsen, kon de woelzieke leraar het niet langer uithouden. Zijn kamer was te eng om zijn toorn te bevatten. Beda spot met de bevelen des konings; hij doet zijn muildier in gereedheid brengen, hij bestijgt zijn beest en zonder zich langer aan het hem gegeven bevel van opsluiting te storen, verlaat, hij de poorten van Montaigu en begint de straten van Parijs door te rijden. Van tijd tot tijd houdt hij op. Men herkent de katholieken tribuun, de verdediger van de paus; men snelt toe, men omringt hem; van boven van zijn muilezel spreekt hij het volk aan en tracht dweepzieke hartstochten op te wekken. Terwijl de katholieken zich rondom hem verzamelden, aanschouwden enige Evangelischen van verre de redenaar en zijn gehoor. "Ik heb hem gezien, gezeten op zijn muildier," zegt Siderander; Beda waande zich sterker, dan François I, en in enige opzichten was hij het; hij heerste over le woeste lusten van een onwetende en dweepzieke bevolking. Zodanig was in de zestiende eeuw de macht, waardoor de paus moer dan eens in de hoofdstad van Frankrijk, en elders, zegepraalde.

Beda werd door al zijn luitenanten krachtdadig bijgestaan; Le Picard in het bijzonder, die geen huisarrest had gekregen, verontwaardigde zich in dweepzieke redenen daarover, dat de koning tussen de Kerk en de ketterij de balans gelijk wilde houden, en hij eiste, dat men tot geweld de toevlucht nam, om het onderdrukte pausdom te doen zegevieren. Het oproer scheen op het punt om uit te barsten. De vrienden van de verlichting en van de koning verontrustten zich. Kon de Roomse partij niet gebruik maken van de afwezigheid van François I, om in Parijs een andere macht dan de zijn te vestigen en die monarch te behandelen zoals later de club van de Zestien zijn kleinzoon Hendrik III behandelde?

De koning van Navarre en de bisschop van Parijs snelden naar Meaux, waar François I zich toen met zijn hof bevond; zij berichtten hem, dat Beda, Le Picard en hun makkers zich volstrekt niet meer inhielden, en dat, indien hij geen krachtige maatregelen nam, het met de openbare vrede, wellicht met zijn kroon, gedaan was. De koning ontstak in toorn. De onbezonnenheid van Beda, die ondanks zijn verbod op zijn muildier door de straten van Parijs reed, behoorde tot die beledigingen, welke

François tot in het diepste te

van zijn ziel gevoelde. Hij beval de kardinaal Duprat en de bisschop de Senlis zich in allerijl naar Parijs te begeven, zich te verzetten tegen de kwade praktijken van de Sorbonne en tegen de wandelingen van Beda, en Le Picard in hechtenis te nemen. Wat liet oordeel betreffende de ketterij aangaat, dit behoud ik mij vóór," zei de koning. De ketterij werd behandeld met meer ontzag, dan de eerste katholieke faculteit van de Christenheid. François I begon de Lutheranen zacht als lammeren te vinden, in vergelijking met de onstuimige aanhangers van het pausdom. Enige personen, wier aankomst weldra door de officieren van zijn hof werd gemeld, bevestigden hem in dit oordeel.

Inderdaad, nauwelijks waren de beide prelaten van Meaux vertrokken, toen afgevaardigden van de Sorbonne er aankwamen. François I was, hen ontvangende, klaarblijkelijk in een slechte luim; maar toch voer hij niet driftig tegen hen uit, zoals diegenen, die hem omringden, verwachtten. De godgeleerden naderde hem met al de vereiste vormen; zij wilden, zo mogelijk, hem door zachtheid winnen. Maar langzamerhand sloegen zij een hogere toon aan; zij kwelden de koning met hun beschuldigingen en vertoorden, hem door hun aanmatigheden, onophoudelijk herhalende, dat het aan de Sorbonne en niet aan de vorst toekwam, te oordelen over de ketterij. Er was wel iets waars daarin, maar dat ware behaagde niet aan François I, die meester in alle zaken beweerde te zijn. Evenwel bedwong hij zich nog, toen de doctoren, tot bedreigingen en oproer overgaande, en uit al hun nagalm schreeuwende, aan de mogelijkheid ener afzetting der, koningen door de pausen herinnerden. Deze herinneringen uit de middeleeuwen, waarmee men die trotse monarch, die voornemens was een nieuw tijdperk te beginnen en die wilde, dat de Hervorming ten minste diende om de aanmatigheden van Rome te vernietigen en de vorsten vrij te maken, bedreigde, deden de koning sidderen en in hevige toorn ontbranden. Zijn gelaat ontvlamde, zijn ogen schoten bliksemstralen, en zijn gewone hoffelijkheid ter zijde stellende, joeg hij de eerwaarde vaders uit zijn tegenwoordigheid weg, hun zeggende: "Maakt dat gij weg komt om te grazen, ezels." François I wijdde op die ogenblik ongetwijfeld enigszins vermetel, de nieuw tijden in.

Intussen was de kardinaal Duprat op weg. Wat zal die lage hoveling van de pausen, die op hun verzoek de wal van de Gallicaanse vrijheden vernietigd had en die de Hervorming verfoeide, doen? De Sorbonne bouwde op hem haar hoop. Maar vóór alles diende Duprat zijn meester, en hij kon zich niet verbergen, dat de vurige katholieken de kroon des konings bedreigden. Hij besloot met kracht te handelen. N nauwelijks te Parijs aangekomen, liet de kardinaal Le Picard, die zichzelf het meest had blootgesteld, in hechtenis nemen; hij hield hem gevangen in zijn eigen paleis, legde beslag op zijn papieren en boeken, en deed hem door de advocaat-generaal verhoren. De muitzieke doctor woelde in zijn gevangenis en voer luide uit tegen de onwaardigheid van zulk een behandeling; maar al zijn verontwaardigingen waren nutteloos; hij werd veroordeeld om in de abdij van St. Magloire te worden opgesloten, met verbod om te onderwijzen.

Duprat liet het daarbij niet. Het had hem geschokt, dat geringe priesters die koninklijke majesteit van François I, waarvoor hij de kardinaal en kanselier, slechts nederige vleierijen had, durfden aanranden. Nooit hield hij op, de doodvijand van het Evangelie te zijn en tegen de Hervormden zo vele maatregelen van vervolging uit te lokken; maar zijn eerste hoedanigheid was altijd een slaafse algehele overgave aan alles, wat zijn meester wilde. Tegenover de door de Sorbonne opgehitste bedelmonniken, plaatste hij onderzoekers; dit was de naam, die hij gaf aan spionnen,

welke zich in al de parochiën verspreidden, en mannen, vrouwen, aanzienlijken en sakris. fijnen met behendigheid ondervroegen, om te weten of de monniken in hun tegenwoordigheid het bestuur des konings hadden aangevallen. Dikwijls wilden de burgers niets zeggen; toch bereikte de behendige en gevreesde minister zijn doel, en de weerbarstigste priesters ontdekt hebbende, deed hij ze voor zich verschijnen. Deze oproeping van een kardinaal van de heilige Kerk, van de machtigste persoon van het koninkrijk, verschrikte die onstuimige geestelijken; plotseling ontzonk hun de moed en zij verschenen voor zijn Eminentie niet neergeslagen ogen, sidderende en met een verlegen houding. "Wie heeft u veroorloofd, of wie heeft u bevolen," zei de trotse Duprat tot hen, "den koning te honen en het volk op te ruïnen?" De arme priesters waren te verschrikt om iets te verbergen: "Het is met toestemming en naar de wens van onze eerwaarde meesters," zeiden zij.

Toen werden de godgeleerden van de Sourbonne op hun beurt gedagvaard. Zij waren allen even verschrikt als hun handlangers, en het gevaar ziende, ontkenden zij alles. Zij konden zich verschuilen achter enige behendig voorbehouden zaken; zij hadden wel tot de belediging opgestookt, maar er geen bevel toe gegeven. Het is waar dat, wel beschouwd, zowel de opperhoofden als de strijders evenzeer tot dweperij vervallen waren, en niemand nodig had, dat men hen aanspoorde om in deze goeden strijd zijn plicht te doen. Aldus zich achter ontkenningen verscholen hebbende, verwijderde zich deze eerwaarde vaders, overtuigd, dat men aan hen niet de hand zou durven slaan. Maar honderd Beda's zouden de vreselijke kardinaal niet weerhouden hebben. Had hij in de zaak van het verdrag acht geslagen op de hevige tegenstand van de opperste hoven, van de hogescholen, en zelfs van de Franse geestelijkheid? Duprat spotte met zijn onbemindheid bij het volk en schepte er een geheim vermaak in, zich de algemenen haat te berokkenen. Katholieken en Evangelischgezinden, hij zal ze allen trotseren en verpletteren. Hij drong door tot de bodem van de zaak, en ontdekkende welke Eolussen deze priesterlijke storm hadden aangeblazen, maakte hij ze dadelijk de koning bekend.

Nooit was François meer verbitterd tegen de katholieken. Hij had dus mannen ontmoet, die hem durfden weerstaan. Het was zijn hoogmoed, zijn despotisme, het moet gezegd worden, en niet zijn liefde tot de waarheid, die gekwetst was. Was, hij echter niet de bondgenoot van Hendrik VIII? Zocht hij niet met de Protestanten van Duitsland een bondgenootschap aan te gaan? Enige gestrengte maatregelen tegen ultramontaanse dweppers zouden zijn bondgenoten overtuigen van de oprechtheid van zijn woorden. Hij had nog een andere drijfveer, François I was gehecht aan de titel van beschermheer van de letteren, en had altijd de monniken beschouwd als haar vijanden. Het was van de verlichting van de eeuw en niet van die van het Evangelie, dat hij zich toen tot voorvechter maakte; maar onder de bescherming van de Wederopkomst kon men een ogenblik aan de zegepraal van de Hervorming geloven.

De 16e Mei 1533, verschenen de onvermoeide Beda, de onstuimige Le Picard en de ijverige broeder Mathurin, de drie moedigste steunpilaren van het pausdom in Frankrijk, voor het parlement.

Een zo buitengewoon feit vervulde de hogeschool en de stad met verbazing en ontroering. De godvruchtige mannen hieven de ogen ten hemel; de vrome vrouwen verdubbelden haar gebeden tot Maria: maar Beda en zijn beide ambtgenoten, trots op hun Romse rechtzinnigheid, vertoonden zich voor het hof, gelijk eertijds de belijders van Christus voor de landvoogden van Rome verschenen.

Niemand kon aan een veroordeling geloven. Was niet de koning van Frankrijk de oudste zoon van de Kerk? Maar de volgelingen van de paus kenden de monarch niet,

die toen over Frankrijk regeerde. Zo zij al wilden tonen, wat een priester was, deze vorst wilde doen zien, wat een koning was. De koninklijke brieven, waardoor François I aan het parlement zijn besluit had te kennen gegeven, tekenende, had hij uitgeroepen: Wat Beda betreft, op mijn woord, hij zal Parijs nooit weer binnentreden!" Het bevelschrift des konings was behoorlijk ingeschreven; het hof was voltallig; iedereen zweeg stil, en de president, zich tot de drie doctoren wendende, zei tot hen: "Eerwaarde Heren! gij zijt uit Parijs verbannen en zult voortaan moeten leven op dertig mijlen afstand van deze hoofdstad; men geeft u echter verlof om de verblijfplaatsen te kiezen naar welgevallen, mits zij van elkaar verwijderd zijn. Gij zult binnen vier en twintig uren de stad verlaten. Indien gij uw ballingschap verbreekt, zult gij u de doodstraf op de hals halen. Gij zult niet prediken, geen les geven noch enige vergadering houden, en gij zult met elkaar generlei verstandhouding hebben, totdat de koning daaromtrent iets anders heeft bevolen."

Beda, Le Picard, Mathurin, hun vrienden, allen waren ontsteld. François I had evenwel voor het einde een beslissing bewaard, die hun moed nog meer moest doen zinken. Alsof hij de zegepraal van de Evangelische denkbelden had willen kentekenen, had hij het arrest van Roussel opgeheven; en de aalmoezenier van Margaretha zou op nieuw vrijelijk in de hoofdstad het Evangelie kunnen prediken. "Indien gij iets tegen hem hebt," zei men nadrukkelijk tegen de Sorbonne, "zult gij hem voor de gerechtshoven kunnen vervolgen."

Dit besluit van het parlement viel als een bliksemslag te midden van de vergadering. Verstomd, verdoofd, buiten staat om iets te zeggen of om iets te doen, ontwaakten de doctoren slechts uit deze gevoel kiesheid om zich aan een groeten angst over te geven. Zij bezochten elkaar, zij spraken samen, zij deelden elkaar met fluisterende stem hun ongerustheid mee. Is het noodlottig ogenblik, dat zij sinds lang vreesden, waarlijk gekomen? Zal François I liet voorbeeld van Frederik van Saksen en van Hendrik van Engeland volgen? Zal de zaak van de heilige Roomse Kerk bezwijken onder de aanvallen van haar vijanden? Zal Frankrijk zich voegen bij de zegepralende stoet van de Hervorming? O smart! De aan de Sorbonne vrij talrijke grijsaards waren overstelp. Van een hunner, een gebroken, zwak, zwaarmoedig man, was het verstand door dit besluit zodanig in de war gebracht, dat hij er krankzinnig van werd. Een vreselijke nachtmerrie greep hem aan. Hij meende de koning, het parlement, geheel Frankrijk de Sorbonne te zien begraven, de voet te zien zetten op de keel van haar leraren en haar paleis te zien in brand steken. De arme man gaf de geest, te midden van die schrikwekkende droombeelden. De slag, die enige bedwelmde, deed echter de andere ontwaken. De moedigste leraren kwamen bijeen, beraadslaagden, zochten hun aanhangers standvastig te maken, andere te werven, en namen dag noch nacht rust. Niet kunnende geloven, dat dit besluit werkelijk de gedachte des konings was, besloten zij, hem een gezantschap te zenden naar liet Zuiden, waarheen hij zich begeven had; maar François I had de afzetting van de koning door de pausen niet vergeten, en gedurig meer verontwaardigd, weigerde hij elk verzoek.

De Sorbonne verkeerde niet alleen in deze spanning; de geheel stad was ontroerd, daar enige tegen, andere vóór het besluit waren. De schijnheiligen, vol medelijden voor de uitmuntende Beda, riepen uit: "Welk een onwaardige handelwijze, een zo diepzinnig godgeleerde, een man van zo aanzienlijke geboorte aan zulk een harde ballingschap te onderwerpen! Maar aan de andere kant sprongen de vrienden van de letteren van vreugde op. Een grote beweging scheen plaats te hebben, het uur scheen plechtig te zijn. Enige van de verstandigste mannen overtuigden zich, dat Frankrijk herboren, geheel veranderd zou worden. Sturm, in zijn school, was geheel geluk. Welk een bericht om aan Duitsland, aan Bucer, aan Melanchton mee te delen. Hij sloot zich op

in zijn kabinet, hij greep de pen aan, en in zijn verrukking schreef hij: "De zaken veranderen; de hengsels draaien. Wel is waar blijven er hier en daar nog enige Priamussen, omringd van enige slaafse geesten, over, die zich aan de vergankelijke dingen vastklampen Maar behalve dit gering aantal achterblijvende mannen, verdedigt niemand meer de zaak van de Phrygische priesters."

De klassische Sturm kon de geest van de Ultramontanen slechts vergelijken met het bijgeloof en de geestdrijverij van de priesters van Phrygië, die uit die hoofde in de oudheid beroemd waren. Het moet gezegd worden, de vrienden van de Hervorming en van de herbloei maakten zich toen zeer grote illusies. Enige grijsaards, tussen hun tanden hun Ave Maria en hun Vader onzer murmelende, schenen toen in hun ogen de gehele kracht van het pausdom te zijn. Zij hadden goede verwachting van het opkomend geslacht. "De jonge priesters," zei men, "werpen zich in de schitterende wegen van de wijsheid."

Daar François I de Sorbonne een vertoornd gelaat had toegekeerd, zouden, naar de mening van de vrienden van de letteren, al de Fransen hem daarin navolgen, Er werden ontboezemingen, vreugdekreten gehoord, en er was een algemeen hourrah, dat het aanbreken van een nieuw tijdperk begroette.

Helaas! Frankrijk was er nog ver van verwijderd; het werd zulk een geluk niet waardig gekeurd. In plaats van toen de drievoudige standaard van Evangelie, zedelijkheid en vrijheid zich in haar midden te zien verheffen, moest deze grote en machtige natie, door de Romeinse invloed, nog eeuwen van despotisme en van demagogie, van lichtzinnigheid en van losbandigheid, van bijgeloof en van ongeloof doorleven.

In het midden van de tegengestelde bewegingen, die toen Parijs beroerden, bevond zich een zeker aantal toeschouwers die, hoewel de een partij meer genegen dan de andere, er zich vooral toelegden, de toestand te bestuderen. In een van de leerscholen was een Elzassisch student, zoon van oen ijzerkoper van Straatsburg, die, zich een Griekse of Latijnse naam willende geven, zich Siderander, "man van ijzer," noemde. Dit was evenwel zijn natuur niet; hij bezat bovenal een uiterste nieuwsgierigheid; hij had een hartstocht voor het leren van nieuwe dingen en zijn grote begeerte om de zaken van andere te kennen, maakte hem eerder buigzaam als riet, dan hard als metaal.

Siderander was een beminnelijk, zeer geleerd jongeling, die ons een vrij getrouw beeld geeft van de beste studenten van die tijd. Maandag, 26 Mei, begaf hij zich naar het college over logica van Sturen, die, van het spoor ener dorre scholastiek afwijkende, door voorschrift en voorbeeld toonde, hoe men de sierlijkheid van de rede moet verenigen niet de helderheid van de gedachte. Op het ogenblik, waarop de Hl/Asser de leerstoel van Montaigu, waar Sturm onderwijs gaf, naderde, overkomt hem een gelukkig voorval. Hij ziet van verre een ontelbare menigte van studenten en burgers, voor de leerschool vergaderd; hij verneemt, dat zij sinds de morgen het vertrek van de Hercules van de Sorbonne verwachten. Hij verhaast zijn tred, hij snelt toe; zijn hart klopt van vreugde bij de gedachte van Beda, de grote aanhanger van het pausdom, in ballingschap te zien heengaan. Voor zulk een schouwspel zou de student uit Straatsburg gekomen zijn. Inderdaad had zich in Parijs het gerucht verspreid, dat de drie of vier in ongenade gevallen doctoren die dag de hoofdstad zouden verlaten. Iedereen wilde hen zien; deze om de vreugde, welke hun ongenade hun veroorzaakte, gene om hun smart de vrijen teugel te vieren.

Maar, o ramp! de gelukkige kans, welke de student in de verte had zien doorschemeren, kwam niet. De regering is verontrust; men vreest een oproer; de bannelingen zullen niet vertrekken. De menigte moest uiteengaan zonder ze gezien te hebben; Siderander verwijderde zich geheel bedroefd. De volgende dag, op een

ongewoon uur, gingen de vier schuldigen, Beda, Le Picard, een Franciskaner en Mathurin, begeleid en zonder gerucht, naar buiten.

Vernederd doordien zij zich als boosdoeners buiten de stad gevoerd zagen, hieven de doctoren zelfs het hoofd niet op. Maar tevergeefs had de politie haar voorzorgen genomen, velen waren op de loer; in een ogenblik verspreidde het bericht zich door de wijk; een menigte vulde de straten, en burgers, monnik ken, lieden uit het volk zagen deze beroemde godgeleerden treurig, stilzwijgend en met ter neergeslagen oges voorbijgaan. De roem van de Sorbonne was verkleind, zelfs die van Roe was verduisterd; velen scheen het toe, alsof zij met haar vier verdedigers heenging. Er waren zuchten, kreten, verontwaardigingen, tranen onder de vrome Katholieken. Maar terzelfder tijd dat de vromen aan het pausdom de laatste eer bewezen, begroetten andere het aanbreken van de nieuw tijden met uitbarstingen van vreugde. "Het zijn verklikkers," zei men in de menigte, "die men uit Parijs wegjaagt, om reden van hun leugens en van hun misdadige praktijken."

De discipelen van het Evangelie lieten het niet bij woorden alleen. De Zaak was goed op weg, het vos nodig door te zetten en, haar ten einde te brengen. Terwijl de Sorbonne het hoofd boog, hief de Hervorming het op. De koningin van Navarre, de koning haar echtgenoot, verscheiden staatslieden en vele aanzienlijke mannen moedigden Roussel, Courault en nog andere redenaars aan, om zonder vrees het Evangelie te prediken; die leraars waren zelf verwonderd over deze plotselinge gunst. Roussel vooral ging slechts beschroomd voort, zich afvragende, of niet de Kerk haar veto zou uitspreken? Maar nee, de bisschop Du Bellay, de broeder van, de diplomaat, liet het toe. Gedurende de gehele afwezigheid des konings was men bijna te Parijs als in een land, dat zich Hervormt. Men waande reeds die godsdienstvrijheid te bezitten, die, helaas! drie eeuwen van worstelingen en het zuiverste bloed moest kosten, en wier jammerlijke neerlagen de belijders van Jezus Christus over alle delen van de wereld moesten verspreiden. Wanneer aan de mensheid een groot goed moet gegeven worden, heeft het ontstaan daarvan altijd door achtereenvolgende schokken plaats. Maar men meende toen met één enkelen sprong het doel bereikt te hebben. Van al de leerstoelen, die hun in Parijs waren opengesteld, verkondigden de Evangelisten, dat de waarheid in Jezus Christus was geopenbaard; dat het Woord Gods, in de schriften van de apostelen en van de profeten vervat, door geen onfeilbaar gezag, hetzij bekrachtigd, hetzij uitgelegd behoefde te worden; dat wie het met een oprecht hart hoorde of las, door hetzelfde zou verlicht en behouden worden. Het toezicht van de priesters werd vernietigd, en de vrij geworden zielen werden in onmiddellijke aanraking met God en zijn openbaringen gebracht. De grote zaligheid, door de dood van de Heiland op het kruis verworven, werd met macht verkondigd, en dronken van vreugde riepen de vrienden van het Evangelie uit: "Eindelijk wordt Christus opent lijk op de kansels van de hoofdstad gepredikt, en allen spreken vrijelijk daarop. Dat de Heere van dag tot dag onder ons de roem van zijn Evangelie veemeerdere!"

De ernstigste zaken vinden altijd verdedigers onder lichtzinnige mannen, die ze eigenlijk niet begrijpen, maar die hun tegenpartijders verachten. De Hervorming heeft zich niet te beroemen op die helpers, die zij in de zestiende eeuw had; een gewichtige zaak moet met ernst verdedigd worden; maar de geschiedenis kan die manifestaties, die, evenals de andere, tot haar gebied behoren, niet weglaten. De bijtende spotternij bleef dus niet achterwege. De studenten vooral gaven er zich moeite toe; zij plakten een lang spotschrift aan, sierlijk met Latijnse letters, maar in Franse verzen, geschreven, waarin de vier godgeleerden in de levendigste en wonderlijkste kleuren waren geschilderd. Men had hun twee van hun ambtgenoten toegevoegd, want de vier doctoren, op wie de toorn des konings gevallen was, waren op verre na niet de enige

schuldigen. Vooral was toen een Kordelier beroemd door zijn bespottelijke preken, vol slecht François en slecht Latijn, en nog meer door de behendige en gemeenzame welsprekendheid, die hij ontvouwde wanneer het er op aankwam voor zijn orde geld in te zamelen. Het was Pierre Cornu, die men des Oornes had bijgenaamd; hij was in het gedicht van de studenten buitengewoon bespottelijk ingekleed. Groepen van scholieren, van burgers, van spotlustige Parijzenaars omringden het schimpschrift; enige barstten in een luid gelach uit, de andere slaakten kreten van toom.

De heftige en bespottelijke Cornu wekte vooral de lachlust van de babbelaars op. Een zeer ongodsdienstig schrijver, die met de Hervorming niets te maken had, spreekt ons daarvan in zijn geschriften: "Heidaar, heidaar" meester Cornu!" zei men, "gij zijt niet de enige, die hoornen heeft. De goede Bacchus draagt ze eveneens; Pan, Jupiter, Ammon en zoveel andere. Heidaar! heidaar! onze meester Cornibus!" zei een ander, "houd een korte predikatie voor ons, dan zal ik in uw parochie de collecte doen." Vreemde zaak, de publieke stem scheen toen tegen die voorafgaande predikers van de Ligue. De Sorbonne had evenwel nog vrienden, en zij antwoordden op deze spotternijen door aanvallen van woede. "Hij, die deze verzen gemaakt heeft, is een ketter," riepen zij uit. Van de beledigingen ging men tot de bedreigingen over; van de bedreigingen was men op het punt van tot de slagen te komen; de twist begon. De vromen wilden tot elke prijs het schimpschrift wegnemen. Een ijveraar van de faculteit slaagde daarin; opspringende, bereikte hij het, rukte het af, en maakte zich met de stukken daarvan uit de voeten. Toen ging de menigte uiteen.

De aangeplakte schimpschriften speelden een groeten rol, dezelfde welke later zekere brochures gespeeld hebben. Men had niet nodig ze bij een boekhandelaar te kopen; ieder kon kosteloos deze geïmproviseerde pamfletten op ode hoeken van de straten lezen. Rome was niet gezind dit machtig wapen in de handen van zijn vijanden te laten; de Sorbonne besloot een beroep te doen op het volk tegen het gevloekte ras van de invoerders van nieuwigheden. Zij schertste niet, zoals de jeugd van de scholen; zij ging recht op het feit af, en riep het vuur tegen haar tegenpartijders in. Twee dagen na dien, waarop men het eerste schimpschrift had aangeplakt, zag men er een ander op de muren, waarin men enige vrij slecht gemaakte verzen las van deze inhoud: Ten vure, ten vure, met die ketterij, die ene dag en nacht te zeer kwelt! Moet gij dulden dat, ij de Heilige Schrift haar bevelen benadeelt? Wilt gij de volmaakte wetenschap verbannen; om de gevloekte Lutheranen te ondersteunen? Vreest gij God niet, en dat Hij, zal toelaten dat gij en de uw in gevaar wordt gebracht? Parijs, Parijs, bloem van adeldom! Ondersteun het geloof aan God, dat men kwetst; of anders, ik waarschuw u, zullen bliksem en onweder over u komen. Laat ons allen de koning van de ere smeken, dat hij die gevloekte honden beschamen, opdat men zich van hun niet meer herinnere, evenmin als oude verrotte beenderen. *Ten vure, ten vure! dat is hun roofoefening, houd er strafoefening over! God heeft het toegestaan.*"

Een niet minder grote volksmenigte verzamelde zich voor dit nieuwe, te gelijk listige en wrede, aangeplakte geschrift. Men deed een beroep op het volk van Parijs; men noemde het bloem van adeldom, wetende, dat de vleierij het beste middel is om de geesten te winnen; en bovendien riep men het tot het vuur. Het vuur was de bewijsgrond, die men aan de Hervorming tegenoverstelde. Verbrandt degenen, die ons tegenspreken!" Deze woeste aanroeping werd met de besten uitslag bekroond. Een groot aantal Parijzenaars, op hun knieën schrijvende, kopieerden het stuk om het in al de woningen te brengen; de pers is minder vlug, zelfs in onze dagen. Andere vertrouwden de verzen aan hun geheugen, en doorliepen de straten, er het refrein van zingende:

"Au fon, au fonl eest leur repaire,

Fais en justice. Dieu la permis!"

Deze regelen werden de zinspreuk van de partij: dit wrede liedje uit de zestiende eeuw riep weldra in verschillende oorden de strijders van de Kerk op, om de bodem met de as van hun vijanden te mesten. Pierre Siderander bevond zich onder de menigte; verscheiden aanhangers van het pausdom de oproerstokkende verzen ziende overschrijven, schreef de Straatsburger student ze ook over en zond ze aan zijn vrienden. Het is op deze wijze, dat zij tot ons zijn gekomen.

Den volgende dag was er een nieuw geschrift aangeplakt. Ziende, dat het volk in een staat van ontroering begon te komen, wilde de Sorbonne het tot de hoogste opgewondenheid brengen. Dit stuk stelde zich dus niet te vreden met een algemene oproeping tot verbranden; een van degenen, die men aan de vlammen moest overleveren, Roussel, werd er in genoemd. Deze dweepachtige aanplakkingen van de Sorbonnisten werden niet even spoedig afgerukt als de spotverzen van hun kwekelingen. Men kon ze gehele dagen lezen, de sakristijnen hielden goed de wacht.

De Sorbonne vergenoegde zich echter niet met een strijd door schimpschriften; zij werkte op de aanzienlijkste leden van het parlement. De ijver was van alle zijden overvloedig. "Recht, recht!" zei uien; "laat ons die verfoeilijke ketters naar de strafplaats zenden, en het Lutheranisme zelfs tot in de diepste wortels uitroeien."

De gehele stad was in beweging; men smeedde lage samenzweringen; de matdologen zoals de studenten de leraars van de oude misbruiken noemden, hielden dagelijks raad in de Sorbonne.

Te midden dezer spanning maakte de Hervorming rustige, maar zekere vorderingen. Terwijl de koningin van Navarre in de paleizen luide getuigenis aflegde van haar levende godsvrucht en de predikers die van de kansels aan de menigte van de gelovigen verkondigden, verspreidden nog onbekende Evangelische mannen met bescheidenheid rondom zich een nog zuiverder en nog machtiger geloof. Calvijn was op dat tijdstip vier jaren te Parijs, van 1529 tot 1533. Aanvankelijk hield hij zich daar met de letterkunde bezig; men had kunnen geloven, dat hij als letterkundige en niet als Hervormer in de wereld zou verschijnen. Maar weldra plaatste hij de ongewijde studiën op de tweeden rang, en wijdde zich toe aan de dienst van God; wij hebben het reeds gezien. Hij had zich niet dadelijk in de Evangelische werkzaamheid willen begeven. "Gedurende die tijd," zegt hij, "had ik altijd dat doel van in de afzondering te leven, zonder bekend te zijn." Hij gevoelde de noodzakelijkheid van een tijd van stilte en van christelijke overpeinzing. Hij zou graag gedaan hebben evenals Paulus, die, na zijn bekering en zijn eerste predikingen te Damaskus enige rustige jaren in Arabië en in Cilicië doorbracht; maar hij had de dwaling rondom zich moeten bestrijden, en weldra ging hij een schrede verder. Terwijl Courault en Roussel in de kerken voor grote scharen van toehoorders predikten en het Katholicisme ontzagen, begaf zich Calvijn een onvermoeide werkzaamheid ontvouwende, in de verschillende lokaliteiten van Parijs, waar geheime vergaderingen werden gehouden, en verkondigde er ene leer, die meer in overeenstemming met de Schrift en tevens volkomener en stouter was. Hij maakte in zijn redevoeringen talrijke toespelingen op de gevaren, waaraan diegenen zich blootstellen, die volgens de vroomheid willen leven; en hij onderwees hen tevens, welk een grootmoedig beid alle gelovigen moeten hebben, wanneer de tegenspoeden hen tot wanhoop dringen." "Wanneer de zaken niet gaan, zonals wij wensehen zei hij, "bevangt de droefheid onze geest én doet ons alle vertrouwen vergeten. Maar de vaderlijke liefde Gods is de grondslag ener onoverwinnelijke kracht, die elke beproeving overwint. De Goddelijke gunst is een verdediging tegen alle onweders, hoevelen er ook komen mogen." En gewoonlijk, zegt men, sloot hij zijn redevoeringen

met deze woorden: Indien God vóór ons is, wie zal tegen ons zijn ?

Calvijn vergenoegde zich niet met te prediken, hij bracht talrijke bezoeken, hij had gemeniame gesprekken, hij kwam in betrekking tot al degenen, die een meer zuivere godsdienst verlangden. Hij vermeed niemand en kweekte vriendschap aan met diegenen, die hij te voren had gekend.

(Lieden die een ijdel, berispelijk onderzoek naar de verborgenheden van de Schrift doen. (De Vert.)

Hij ging stap voor stap, maar hij hield zich voortdurend bezig, en dagelijks maakte Je Evangelieleer?enige voortgang. Iedereen legde het schitterendste getuigenis van zijn godsvrucht af. De vrienden van Gods Woord schaarden zich rondom hem. Er waren onder hen veel burgers, lieden des volks; maar ook edelen en hoogleraren.

Deze Christenen waren vol hoop, en Calvijn zelf vatte het stoute denkbeeld op, de koning, de Universiteit,. Frankrijk voor het Evangelie te winnen. Parijs was in onzekerheid. Iedereen zei bij zichzelf, dat er een aanzienlijke, wellicht plotselinge verandering in de een of in de andere zin zou plaats hebben. Zal Rome de overhand behouden, of zal het de Hervorming zijn? Er waren krachtige drijfveren om naar de een zijde over te hellen, en er waren niet minder machtige om naar de andere te neigen. Zelfs onder vrienden verhieven zich geschillen over dit punt. Men loerde op alles, wat de toekomst kon doen raden, en de nieuwsgierigsten begaven zich naar de verschillende plaatsen, waar zij enig nieuws hoopten te vernemen. De algemene oplettendheid vestigde zich vooral op de Sorbonne, waar men wist, dat de hoofden van de Roomsgezinde partij hun beraadslagingen hielden.

De 23ste Mei 1533, sloop Pierre Siderander, van nature scherpzinnig, opgewekt door de lust om de aanstaande gebeurtenissen te kennen, en in het bijzonder begerig om te zien wat er in de théologische clubs voorviel (want hij twijfelde er volstrekt niet aan, dat van daar de slag zou uitgaan, die over de overwinning of over de nederlaag zou beslissen), tot in de gebouwen van de theologische Faculteit. Hij durfde niet verder gaan dan de grote deur; air ophoudende en de schijn aannemende van te slenteren, begon hij de beelden te beschouwen, die men aan de ingang van het gebouw verkocht. Maar hoewel het uiterlijk van een ledigloper hebbende, had hij oog en oor open, hopen de enige woorden op te vangen, die hem zouden op de hoogte brengen van wat er brouwde; inderdaad moesten de doctoren, die in en uitgingen, samen sprekende, vlak naast hem voorbijgaan. Pierre verloor dus zijn tijd voor de beelden van de heiligen en van de heilige Maag die hij voor afgoden hield), heen en weer wandelende en wachtende. Plotseling zag hij de beroemden Budé verschijnen, uit de Sorbonne komende. Budé vervulde toen de rol, welke later door de edelen kanselier L'Hopital vervuld werd. Hij was overal, waar de onstuimige gemoederen moesten gematigd, verlicht of bedwongen worden. Zonder iets te zeggen ging hij voorbij en naar buiten; de nieuwsgierige student kon het niet langer uithouden; hij verliet zijn post en volgde de beroemde Hellénist, hem op zijn gemak willende gadeslaan en ongetwijfeld hopen de iets te vernemen. "Ben ik niet," zo dacht bij, "de vriend van zijn beide zonen, die, even als ik, de cursus van Latimus volgen? Heeft niet de oudste mij uitgenodigd om zijn Museum te komen zien? Ben ik er niet onlangs geweest? En moet hij mij niet, met zijn broeder, een tegenbezoek brengen?" Siderander, die brandde van de begeerte om te weten, wat men in de vergadering, welke de beroemde stichter van het College van Frankrijk verliet, gezegd had, verhaastte zijn tred; het woord was reeds op zijn lippen, en toen stond hij plotseling beschroomd weer stil. De beschroomdheid was sterker dan de nieuwsgierigheid; hij verloor weldra degene uit het gezicht, die

Erasmus het wonder van Frankrijk noemde. En toch, indien hij hem ondervraagd had, zou hij misschien geweten hebben, wat de Roomsgezinde partij in haar schild voerde, en aan zijn vrienden hebben kunnen zeggen, welke de afloop van de crisis zijn zou. Hij had het dikwijls aan de zoon van Budé gevraagd: "Welke plannen maakt uw vader?" zei hij tot hem. Hij is dikwijls met de bisschop," zei de zoon; "maar overigens maakt hij generlei plannen." Aldus deed Siderander, tevergeefs alles, wat hij kon, om te luisteren, om enige belangwekkende mededelingen uit te lokken, om enig zeldzaam nieuws te vernemen. Hij kon zijn uiterste nieuwsgierigheid niet voldoen. Dit is niet alles; hij zei bij zichzelf, dat, indien hij, in plaats van zijn tijd in het portaal van de Sorbonne te verliezen, elders geweest was, hij dáár enig belangrijk feit had kunnen vernemen. Hij zou overal hebben willen zijn, en nergens was hij naar welgefallen. "Ach!" zei hij geheel bedroefd, toen hij van zijn wandeling achter Budé terugkwam, "terwijl ik ergens mijn visangel uitwerp, zwemt de vis naar elders heen. In onze wijk geschieden dingen, welke de bewoners van de andere wijken niet weten, en wij, wij weten niet, wat elders voorvalt. Helaas! alles neemt een dreigend aanzien, alles kondigt een hevig onweder aan".

Inderdaad, de Sorbonne, de geestelijke orden, al de ijverige katholieken, overtuigd dat de invoerders van nieuwigheden, Jezus Christus en Zijn Woord zeer hoog verheffende, juist dáárdor de Kerk en de pauselijke waardigheid verlaagden, waren besloten hun een dodelijke oorlog aan te doen. Zij meenden, dat, indien zij eerst de verschrikkelijksten van de tegenpartijders sloegen, zij vervolgens gemakkelijk het overschet van het oproerige leger op de vlucht zouden drijven. Maar op wie moet de eerste slag gemunt zijn? Dát was het, waarover men in de raadsvergaderingen, in welke de nieuwsgierige Siderander zo graag één oor had binnengeschoven, beraadslaagde.

Alvorens te vernemen, wat zich op de Sorbonne voorbereidde, moeten wij doorluchtiger raadsvergaderingen binnendringen, en ons naar Bologna verplaatsen.

VIJF EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Conferentie van Bologna. Het concilie en Catharina de Médicis komen op het toneel. (Winter 1533.)

Langs de Italiaanse glooiingen van de Alpen afgedaald en het noorden van Italië doorgetrokken zijnde, kwam de keizer, de 5de December 1532, te Bologna aan, enigszins ontevreden over de verdwijning van de jonge hertog Christoffel, maar niet vermoedende, dat zij groot gevolgen zou hebben. Deze stad, welke later door Guido, Domenico, Carracci, en een van de beroemdste pausen van de achttiende eeuw, Benoît XIV, vermaard moest worden, werd dagelijks levendiger. De paus was er aangekomen; vorsten, heren kerkvoogden en hovelingen vervulden haar prachtige paleizen, een geheel nieuw wereld bewoog zich rondom de kerken, de Aniselli, de fontein van Neptunus en de andere monumenten, welke de oude stad versieren. De keizer had de paus deze conferentie voorgesteld met het oogmerk, zich nauw met hem, en door hem met de andere katholieke vorsten te verenigen, om gezamenlijk te handelen tegen twee vijanden, de Hervorming en Frankrijk. Maar Karel bedroog zich indien hij meende te Bologna met de paus alleen te zijn. Hij moest er tegenstanders zien, die hem het hoofd zouden bieden; een worsteling zou weldra in de omgeving van Clemens VII tussen Frankrijk en het keizerrijk een aanvang nemen. François I, die pas met Hendrik VIII een bijeenkomst had gehad, was er wel is waar niet op gesteld, persoonlijk Karel. V te ontmoeten, maar hij moest in Italië vervangen worden door

mannen, die zijn zaken beter zouden doen, dan hij zelf ze zou gedaan hebben.

De 4de Januari 1533, kwamen de kardinalen de Tournon en de Gramont, door François I tot Clemens VII gezonden om hem met zekere belangrijke schade, waarover hij een altijddurend naberouw zou kunnen hebben, te bedreigen, in deze stad aan. Zou de tegenwoordigheid van de beide kardinalen de plannen van Karel niet doen mislukken?

Het eerste punt, hetwelk de keizer wilde verkrijgen, was de bijeenroeping van een algemeen concilie. Ernstig, onophoudelijk met zijn zaken bezig, had hij bovenal een zeer heerszuchtige ziel. Daar Ferdinand en Isabella de macht van Spanje gevestigd hadden door het de eenheid te geven, wilde hij voor Europa doen, wat zijn grootmoeder voor het Schiereiland gedaan had, het verenige onder zijn bescherming, indien niet onder zijn scepter. En nu was Duitsland zelf plotseling in zijn handen gebroken en in twee deden verdeeld; welk een vernedering! Toen hij na de aftocht van Soliman de Alpen was overgetrokken, had hij niet meer dat onbepaald vertrouwen op zijn verstand en op zijn gezag, dat hij twee jaren te voren bezat, toen hij zich naar Augsburg begaf. Hij was uit Spanje gekomen om die nieuw sekte, die de dromen van zijn eerzucht tegenwerkte, te verpletteren; en in plaats van haar te verpletteren, had hij haar moeten erkennen. Na de terugtocht van de Turken bevond ziek Karel aan het hoofd van een talrijk en zegepralend leger en men vroeg zich af, of men hem daarmee niet op de Protestanten zou zien lostrekken; maar de beste soldaten van dit leger waren zelf Protestants. Men moest tot andere middelen de toevlucht nemen, om aan de scheuring een einde te maken. Hij overwoog alles rijpelijk en bezigde bij deze zaak die nauwgezette en bedachtzame oplettendheid, welke hem altijd onderscheiden heeft. Begrijpende, dat de uitslag van de wapenen zeer onzeker was, dat hij, in plaats van de eendracht te herstellen, aldus gevoelens van haat zou verwekken, welke niets zou kunnen uitdoven, besloot hij ten gunste van een concilie om de eensgezindheid te herstellen, en vroeg het te Bologna aan de paus. Maar Clemens VII was even bang voor een concilie, als Karel er lust toe had. "Men zal," zei hij tot zijn vertrouwelingen, "verongelijkingen willen herstellen, misbruiken Hervormen, evenzeer als de Hervorming uitroeien." Begaafd met een grote schrandereheid, met een zeldzame bekwaamheid, ijdel, listig, leugenachtig, zonder enige zielsverheffing, besloot Médicis deze vergadering onbepaald uit te stellen, maar terwijl hij haar toch beloofde. Terwijl de keizer de ongenoegzaamheid van de wereldlijke wapenen erkende, gevoelde de paus nog levendiger de krachteloosheid van de geestelijke wapenen. Elk van deze aanzienlijke mannen wantrouwde de macht, die hij het beste kende. Het nederige Evangelie van de Hervormers maakte de Kerk en liet keizerrijk beschroomd, Clemens beraadslaagde daarover met de aartsbisschop van Cortona, gouverneur van Bologna, met de legaat Campeggio en met de nuntius Gambarà; allen waren eigenwijs en verklaarden, dat het een gevaarvolle onderneming was, de Protestanten, anders dan door geweld, tot het Roomse geloof te willen terug brengen.

Daar evenwel noch de keizer, noch de paus wilden toegeven, wensten zij een conferentie, waar ieder aan zijn tegenpartij rede zou doen verstaan. Er werd dus een dag bepaald, en de beide potentaten ontmoetten elkaar in het paleis van Bologna. Karel bracht Clemens onder het oog, dat een "groot aantal katholieken een concilie begeerden en eischten, als noodzakelijk tot verdelging van de ketterij van Luther, die van dag tot dag aanwies, en tot onderdrukking van de talrijke ongeregeldeheden, die in de Kerk bestonden." Maar de paus antwoordde: "Indien wij een concilie bijeenvergaderen en indien wij de Protestanten veroorloven, daar over de door de Kerk goedgekeurde leerstukken te twisten, zullen zij ze allen aanvallen, en zal zulks de invoering van een oneindig aantal nieuwigheden ten gevolge hebben. Indien wij

hun integendeel het woord niet verlenen, zullen zij zeggen, dat men ze veroordeelt zonder ze te horen; zij zullen de vergadering verlaten en het volk zal zich verbeelden, dat wij het zijn, die ongelijk hebben. Daar de Protestanten de besluiten van de vroegere conciliën verwerpen, hoe kan men hopen, dat zij die van de volgende conciliën zullen aannemen? Is hun halsstarrigheid ons niet bekend? Stellen zij niet, terwijl wij het gezag van de Kerk op de voorgrond plaatsen, dat van de Heilige Schrift daarvoor in de plaats? Nooit zullen zij zich gewonnen geven, grote ergernis zijn zal. Indien het concilie besluit, dat de paus boven het concilie is (gelijk zulks de waarheid is), zullen de ketters een ander concilie houden en een antipaus verkiezen (wellicht Luther). "Sire! het middel, dat gij voorstelt, zal grotere kwalen baren, dan die, waarvan het ons zou moeten genezen."

Het pausdom was in de zestiende eeuw in een staat van gevoelloosheid vervallen. Als staatkundige macht, was het werkzaam; als geestelijke macht, was het niets. Het maakte nog enige ophef met betrekking tot de uiterlijke schijn; maar indien men het een zekere voorrang en een zekere glans liet behouden, was het daarmee voldaan. Het was bang voor alles, wat enig leven kon hebben, en vreesde niet alleen diegenen, die het ketters noemde, maar ook een concilie, uit prelaten van de Roomse Kerk samengesteld. En terwijl het pausdom, met betrekking tot de geestelijke krachten, aldus door een algemene verzwakking was aangetast, was de Hervorming vol kracht en leven. Het was een jonge held, die een afgeleefde grijsaard aanviel. Behalve deze algemene oorzaken waren er nog bijzondere drijfveren, die de traagheid van Clemens VII vermeerderde; maar deze behield hij voor zichzelf. Wanneer hij zich alleen in zijn kamer bevond, bedacht hij, dat zijn geboorte niet wettig was; dat de middelen, door hem gebezigd tot verkrijging van de pauselijke waardigheid, niet onberispelijk waren; dat hij dikwijls de gelden van de Kerk tot zijn bijzonder belang had aangewend, bij voorbeeld, om een kostbaren oorlog te voeren. Dat alles kon hem in een concilie verweten worden, en zijn positie in gevaar brengen. Daar nu zijn positie hem dierbaarder was, dan de eenheid der Kerk, wilde hij niets toegeven en ontnam Karel, door zijn uitvluchten, alle hoop.

De haat, welke de keizer de paus toedroeg, werd nog vermeerderd door de tegenkantingen van de grootpriester; de verontwaardigde Karel wendde zich tot de kardinalen. Aanvankelijk slaagde hij, machtige drijfveren aangewend hebbende; een eerste consistorie verklaarde zich vóór ene, onmiddellijke bijeenroeping van het concilie. De verschrikte Clemens trachtte de verdwaalde kardinalen terecht te brengen. Hij slaagde ook, en een tweede consistorie, gehouden de 20sten December, verklaarde, het gevoelen van de paus te delen. "Men kan er niet aan denken," zei het heilige college, "een concilie bijeen te brengen, alvorens al de christenvorsten verzoend te hebben." Het was de keizer, die toen aan zijn gehele ontevredenheid lucht gaf. Wachten tot Hendrik VIII, François I en Karel V het eens zijn, om deze vergadering bijeen te roepen. Maar dat is haar uitstellen tot St. Juttemus! De paus poogde hem te doen bedaren. Hij zal haar ter gelegener tijd verenigen, zei hij; vervolgens, daar hij vreesde, dat de Duitsers, zijn weigering vernemende, een nationaal concilie mochten houden, zond hij ook afgevaardigden om het te beletten; maar terwijl hij de keizer te verstaan gaf, dat zij in last hadden, de Germanen op het algemeen concilie voor te bereiden. Liet Karel V zich door de paus bedotten? Zulks is twijfelachtig. Clemens, een opgetogen leerling van zijn landgenoot Machiavelli, was, volgens de onderwijzingen van zijn meester, handelbaar, leugenachtig, gewetenloos en zonder geloof. Maar de keizer wist zeer wel, dat zodanig de voorschriften van de beroemden Florentijner waren.

Sinds enige tijd, overwoog Karel V in stilte een ander plan, dat, naar hij meende, hem meester van Italië maken moest. Het was de vorming ener Italiaanse *defensieve ligue* tegen François I. Hij deelde zijn voornemen de paus met die behoedzaamheid en die behendigheid, welke de hoofdtrekken van zijn karakter waren, mede, en wierp zich op tot verdediger van Rome. Maar Clemens VII geloofde niet aan zijn edelmoedigheid en vreesde integendeel, dat dit bondgenootschap hem een meester mocht geven; niettemin scheen hij er verrukt over. Ja!" riep hij uit, "Italië moet zich tegen de eerezucht van Frankrijk verzetten!" Terzelfder tijd deed hij de gezant van Venetië weten, dat hij dit gezegd had, niet als zijn opinie, maar als die des keizers. "Geef het uw Heren wijselijk te verstaan," voegde hij er bij. De grootpriester had altijd twee aangezichten en twee woorden.

Eigenlijk wist hij niet, wat te worden. Soms wilde hij zich Karel in de armen werpen, om met hem dezelfde kans te deden; maar dan, door briefwisseling vernemende, wat er te Bologna en te Calais was voorgevallen, beefde hij weer er voor, dat de koning van Frankrijk hem de gehoorzaamheid mocht opzeggen. Deze beide verschrikkelijke monarchen, indien men een gemeenzame uitdrukking mag bezigen, kaatsten met de paus en brachten de armen Medicis in onrust en wanhoop. Maar hij herinnerde zich, dat, volgens Machiavelli, twee dingen de wereld regeren, het geweld en de behendigheid, en terwijl hij het geweld de keizer overliet, nam hij zijn toevlucht tot de list. "Clemens VII besloot dus langzaam te gaan," zegt Du Bellay, "dralende, uitstellende, wachtende, willende zien, wat de komst van de Franse kardinalen hem brengen zou." Het was juist op dit gewichtig ogenblik dat zij aankwamen. Een ongeluksgezantschap voor Frankrijk, daar geen van de gebeurtenissen van de zestiende eeuw meer toebracht om kracht te geven aan het stelsel van kuiperij, van lafhartigheid, van ontucht, van misdaad en van verdelgingen.

De kardinaal de Tournon, de meest invloedrijke van de beide gezanten, was een behendig priester, de paus en het pausdom toegedaan, wreed, later medeplichtige van de Guises, en gedurende zijn hele leven een van de grootste vijanden van de godsdienstvrijheid. Zijn ambtgenoot, de kardinaal de Gramont, bisschop van Farbes, later aartsbisschop van Toulouse, was een meer handelbaar diplomaat; hij was het, die zich in Engeland tot de ontbinding van het huwelijk van Hendrik VIII met Katharina van Arragon had laten gebruiken. Een van de beide gezanten was meer hiërarchisch, de andere neer politiek; maar beiden gingen bovenal de belangen van François I ter lente. Hun zending was moeilijk en zij hadden talrijke gesprekken over hetgeen zij te doen hadden. Tournon was bereid om alles, en vooral de waarheid, op te offeren om de koning met de paus te verenigen.

"Het is te vrezen," zei hij tot zijn ambtgenoot, "dat, indien wij den heiligen vader de gehele ontevredenheid van de beide koningen medelen, wij slechts zijn wanhoop zullen vermeerderen; dat de keizer, gebruik makende van onze bedreigingen, zijn volkomen onderwerping verhaaste en er mede doe naar het hem lust, waaruit de verstoring van de rust van de Christenheid zou voortvloeien." In plaats van de besluiten van Calais uit te voeren, besloten Tournon en Gramont ze te vernietigen. Zij meenden, dat François I op een dwaalspoor was, en zij wilden meer koningsgezind zijn, dan hun koning. De paus aan Karel V ontrukken en hem aan François I geven, dát was het grote werk, hetwelk zij besloten te Bologna te beproeven. De keizer was dáár" en hij was een krachtig strijder; maar het ontbrak de beiden priesters niet aan behendigheid. Het in Frankrijk bedreigde Katholicisme redden en het koninkrijk onder de voeten van de paus plaatsen, dát was hun begeerte. "Laat ons de uitvoering van onze last met het laatste artikel daarvan beginnen," zeiden zij. "In plaats van met gestrengheid te beginnen en met zachtheid te eindigen, willen wij juist het

tegenovergestelde doen."

Door de grootpriester ontvangen, naderde hem de beide kardinalen met alle tekenen van eerbied en poogden hem te doen verstaan, dat hij, tot welzijn van de Heilige Stoel, de goede gezindheid van de Allerchristelijkste koning moest onderhouden. Zij stelden hem dus een samenkomst voor met François I en zelfs, zeiden zij, met de koning van Engeland, daar deze vorst aan de bezwaren van de echtscheiding een einde wilde maken, "Eindelijk," voegden zij er bij, op dit woord een zekere klemtoon leggende, zou men zekere besprokene zaken, die vroeger zijn voorgesteld, in naam des konings, kunnen besluiten." "Nu moet men begrijpen," zegt Du Bellay, "dat gemelde zaken moesten keren tot grote verheffing van de paus en van zijn huis." Dit laatste argument was de krachtige slag, die Clemens VII moest medeslepen.

Begerig om zich van de Roomse voogdij te bevrijden, wilde François tevens de paus voor zijn belangen winnen om Karel V te vernederen. Hij was dus op een zonderling denkbeeld, dat hij reeds eenmaal had aangeroerd, teruggekomen, zonder evenwel de overgrote afkeer, welke het hem inboezemde, te overwinnen. Maar hij begreep, dat het ogenblik gewichtig was, en dat hij, om zich tegelijk met Hendrik VIII en met Clémens VII te verenige, enig groot offer moest brengen. Hij had dus een bijzonder gezant naar Bologna gezonden tot de uitvoering van een plan, dat geheel Europa met verbazing moest vervullen. Treurige combinatie, die, terwijl zij, naar het scheen, de paus op een onontbindbare wijze met de belangen der Valois verenigde, in een meer of minder spoedig aanbreekende toekomst Frankrijk van Engeland moest scheiden, het kanaal, dat hou van elkaar scheidt, in een diepe afgrond verandere, het bloed van Frankrijk met een Forentijns bloed vermengen, in de aderen van zijn koningen, die zich op hun ridderlijken geest beroemden, het laagste machiavellisme inbrengen, de uitstorting van de verlichting stuiten, de deuren, die zich naar de zijde van de zon begonnen te openen, op hun hengsels terug doen draaien, het volk in de duisternis opsluiten, en het tijdperk van de zedeloosheid, van de vervolgingen, van de bijzondere en publieke moorden inwijden moest.

De bijzondere gezant, met de uitvoering van dit plan belast, was Jan, hertog van Albany, wie zijn aanzienlijke geboorte geschikt maakte om deze groot zaak te behandelen. Alexander Stuart, zoon van Dakobus II, koning van Schotland, door zijn oudsten broeder Jakobus III verbannen, was in 1485 in Frankrijk gekomen. Zijn zoon, Jan, laatste hertog van Albany, van wie wij spreken, had zich aan Lodewijk XII gehecht en was hem naar Italië gevolgd. In Schotland teruggeroepen, was hij er in 1516 regent van het koninkrijk geworden; daarna had hij op nieuw dit land verlaten om François I naar Italië te volgen. Dit koninklijk persoon, door de Gramont en de Tournon ondersteund, was door de koning van Frankrijk belast, de paus de vereniging, van de zoon des konings, Hendrik, hertog van Orléans, mot een jong meisje van veertien jaren, bloedverwante van de paus en die Catharina de Médicis heette, voor te stellen.

Catharina was de dochter van Laurent II de Médicis, neef van Leo X, en in 1516 door zijn oom met de hertogelijke waardigheid van Urbinum bekleed. Laurent, die zich door zijn despotisme gehaat had gemaakt, was in hetzelfde jaar van de geboorte van zijn dochter gestorven (1519). De hertogelijke waardigheid kwam weer aan Leo X en later aan zijn oude meesters, de Della Roveros; en Catharina bleef een wees zonder toekomst. Een huwelijk met dit jonge meisje, uit rijke kooplieden van Florence geboren, was een zonderlinge verbintenis voor een koningszoon; dit was het, wat François I had doen aarzelen, maar de begeerte om zijn mededinger de gunst van de paus te ontnemen deed hem eindelijk zijn grote afkeer overwinnen. Clemens VII, die zijn huis hun bijzondere aanbeveling" hield, zegt Du Bellay, werd door dit aanbod

bovenmate in verrukking gebracht. Een Médicis op de troon van Frankrijk? Hij kon zijn vreugde niet bedwingen. Niettemin wenste François I een voordeligen koop te sluiten. Hij vroeg door de hertog van Albany wiens vrouw tante van moederszijde van Catharina was, dat de paus aan zijn zoon Hendrik een schone Italiaanse staat verzekerde, gevormd door, Parma, Florence, Piza, Livorno, Modena, Urbinum en Reggio; bovendien, zeiden de geheime artikelen, het hertogdom Milaan en de heerlijkheid Genua, die, voegden de Franse diplomaten er bij, il overigens de toekomstige echtgenoot toebehoren."

De paus moest tot de verwezenlijking dezer verbintenissen zijn invloed, zijn onderhandelingen, zijn geld en zijn wapenen bezigen, Clemens VII verklaarde, dat hij deze voorwaarden zeer redelijk vond.

(De geheime artikelen bevinden zich in de keizerlijke Bibliotheek te Parijs, handschrift Bethune 8541, fol, 36. Ranke, Deutsche Geschichte, III, p. 430.)

Hij wist zeer wel, dat hij die landen niet aan zijn nicht kon geven; maar dit was de minste van zijn bekommelingen. Het vorige jaar, toen hij met de gezant van Karel V over de aanspraken van François I op Italië sprak, had de Oostenrijkse diplomaat driftig gezegd: Nooit zal de keizer hetzij Milaan, hetzij Genua aan de koning van Frankrijk afstaan." "Ongetwijfeld!" had de paus geantwoord, h onmogelijk! maar, zou men ze hem niet kunnen beloven?" De jonge Médicis moest aan Frankrijk noch Genua, noch Milaan, noch Parma, noch Piacenza, noch Pisa aanbrenge; maar zij moest het, in plaats daarvan, de domme François II, de wrede Karel IX, de afschuwelijke Hendrik III, de schandelijken hertog van Anjou en ook die vrouw, te gelijk vol geest en vol zedeloosheid, geven, die de gemalin was van Hendrik IV en in vergelijking met welke de oude Messalina bijna eerbaarheid bezat. Vier van de kinderen van de Médicis zijn onder het aantal van de monsters, waarvan de geschiedenis spreekt, en zijn de schande en de ellende van Frankrijk geweest.

Fier en opgeruimd doorwandelde de paus de zalen van zijn paleis, en ontving iedereen op de vriendelijkste wijze. Deze zaak was, volgens hem, uit de hemel gevallen. Niet alleen bedekte zij zijn ganse geslacht met ere, maar bovendien verzekerde zij hem Frankrijk en zijn koning, waarvan de Hervormingsgrillen hem verontrusten; en dán, "voegt Du Bellay er bij, u hij was zeer in zijn schik die uitweg gevonden te hebben, om zich tegenover de keizer, die hem zozeer drong tot de Italiaanse ligue toe te treden, te verontschuldigen." Niettemin, de paus vreesde Karel, die in de wereld de houding van een Constantijn scheen te willen aannemen, en hij toonde zich onrustig en verlegen.

Karel, wie niets ontging, bemerkte het dadelijk en zei bij zichzelf, dat enige nieuw adem over de grootpriester was heengegaan. Om die te ontdekken bezigde hij al de scherpzinnigheid, waarmee hij zo wonderlijk was begaafd. "De keizer erkende," zegt Du Bellay, aan de gesprekken en houdingen van onze heiligen vader, dat deze hem minder genegen was, dan te voren, en meende te weten, van waar dit was gekomen." Reeds vroeger had Karel iets van dit huwelijk geweten; maar dit, volgens hem, belachelijke bericht had hem vermaakt. De koning van Frankrijk een verbintenis sluiten met kooplieden van Florence! En Clemens VII kan het geloven! "Karel V dan, achtende," zegt de geschiedschrijver Du Bellay, "dat de zaak nooit tot een einde zou komen, had de paus aangemaand er in toe te stemmen."

Intussen verloor François I zijn tijd niet. Hij had de diplomaat Du Bellay gelast, zijn denkbeeld aan zijn goeden broeder, de koning van Engeland, mee te delen. Die vorst had recht op deze mededeling; Hendrik VIII was peet van de toekomstigen Hendrik II; waardige peet en waardige peetzoon! De eigenliefde van Tudor werd nog meer

geprikkelde, dan die van Valois. Hij zei tot lord Rocheford, die hij toen naar de koning van Frankrijk zond: "Gij zult tien Allerchristelijkste koning, onze meest beminden broeder, de grote vreugde verhalen, die wij dagelijks scheppen in de herinnering van de zuivere, werkdadige en welwillende vriendschap, die hij ons toedraagt." Hij voegde er bij: "Daar onze gemelde goede broeder ons zulks verzocht heeft." Willen wij hem ronduit verklaren, dat werkelijk (zoals wij weten, dat hij het zelf beschouwt), aangezien de lage plaats en huize, waaruit gezegde nicht van de paus is voortgekomen, en aangezien het zeer edele, zeer doorluchtige bloed, geslacht en koninklijken huize van Frankrijk, waaruit onze zeer waarde en wélbeminde neef en peetzoon, de hertog van Orléans, is gesproten, gezegd huwelijk zeer ongepast en ongelijk zijn zou; het is daarom, dat wij geenszins van gevoelen zijn, dat het gesloten worde."

Niettemin kon Hendrik VIII, na de koning zijn gevoelens medegedeeld te hebben, niet nalaten zijn persoonlijke omstandigheden een weinig te raadplegen; Rocheford (vader van Anna Boleyn) moest dus de koning van Frankrijk zeggen: Indien evenwel onze gemelde broeder door dit middel enig groot profijt mocht hebben, dat zowel zijne, als onze bezitting en eer zeer overvloedig deed worden; indien de paus iets zou doen en verlenen, wat tegen het gemis van zo edele afkomst zou opwegen en het belonen. "dan behage het hem, ons daarvan te verwittigen; hij zal ons altijd zeer bereid vinden om door te drijven, alles wat door hem en door ons nuttig of gepast zal geoordeeld worden." Hendrik VIII stemde er dus in toe, dat men de paus zijn peetzoon verhandelde; alleenlijk wilde hij, dat men hem goed zou verkopen. Zijn volkomen herstelling in de gunst van het hof van Rome, na zijn huwelijk met Anna Boleyn, was de prijs, die hij vroeg. Dan zou de koninklijke peet, die in het diepst van zijn hart de meest pausgezinde aller koningen was, zich volkomen voldaan en de zeer onderdanige dienaar van de paus te zijn verklaard hebben.

ZES EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Karel V, François I en Clémens VII wedijveren in list rondom Catharina. (Winter 1533.)

Toen de keizer deze dingen vernam, begon hij zijn wenkbrauwen samen te trekken. Een lichtstraal ontsluitte hem de behendige plannen van zijn mededinger en dadelijk ondernam hij, deze gevaarlijke vereniging te verhinderen. Karel V, François I, Hendrik VIII, de paus, geraken in opgewondenheid bij de gedachte aan dit huwelijk, en de kleine Catharina is de Briseïs, rondom welke de grootste mogendheden van het heelal zich verenigen en strijden.

Aanvankelijk trachtte de keizer de paus argwaan omtrent de trouweloosheid van de koning van Frankrijk in te blazen. Dit was niet moeilijk. Clémens VII," zegt Du Bellay "durfde zich niet verzekerd houden, dat de koning hem zoveel eer wilde aandoen. "Het huwelijk van Orléans zou voorzeker zeer eervol en zeer voordelig zijn," zeiden Karel V en zijn ministers, "maar zijn Heiligheid moet daarop niet bouwen; de koning stelt dit slechts voor, met het doel om hem te vermaken en om zijn voordeel met hem te doen" En indien de paus aan de beloften van Albany herinnerde, bewaarden de Gramont, de Tournon en de minister van Karel, liet stilzwijgen, en antwoordden slechts met een lichten glimlach. De slag had getroffen. Clémens. VII, die altijd zocht te bedriegen, was natuurlijk geneigd te geloven, dat de koning evenzo deed, als hij.

Ziende, dat zij bres geschoten hadden, ondernamen de keizer en de diplomaten een

nieuw aanval. Karel verzocht de paus de hand van de jonge persone voor François Sforza, hertog van Milaan. Dit plan was die vruchtbaarheid van genie waardig, welke Karel altijd toonde in de uitvinding van de middelen, die geschikt waren om het wélslagen van zijn staatkunde te verzekeren, Inderdaad zou deze vereniging het dubbele voordeel hebben, met een enkelen slag zowel Catharina als het Milanesche aan Frankrijk te ontrukken. Karel gaf de oom te verstaan, dat hij veel beter zou doen met een wezenlijk huwelijk aan te nemen, dan met een schim achterna te lopen. "Dit aanbod is groot," zei Clémens, en de partij is goed. Maar het andere is zo schoon, zo eervol voor mijn huis, met opzichte tot de waardigheden, dat ik nimmer zóveel eer had durven hopen. en het is reeds zó ver gevorderd, dat ik aan generlei aanbieding het oor kan lenen, zonder de koning te beledigen."

Clémens VII was moeilijk geworden. Indien de Médicis van een koopman afstamden, de Sforzas waren van een boer, van een bendeheofd, van een condottiere afkomstig. De paus bekreunde zich niet om de hertog van Milaan. "Overigens," zegt Guiccardini, hij brandde van begeerte om zijn nicht met de tweeden zoon van François I te doen huwen." Het was dáárop, dat hij altijd terug kwam. Karel V, zei hem, dat François I door zijn aanbod de Italiaanse ligue wilde doen mislukken en dat dan het huwelijk eveneens zou vervallen. Maar Clémens hield staande, dat het aanbod des konings oprecht was. "Welnu!" zei de keizer tot de paus, er is een zeer eenvoudig middel om u op dit punt in te lichten; verzoek de beiden kardinalen, u onmiddellijk uit Frankrijk de volmacht te doen toekomen, die vereist wordt om deze verbintenis vast te stellen. Gij zult zien of dit huwelijk iets anders is dan een valse munt, die men geslagen heeft om u te bedriegen."

Deze redenen van de keizer waren niet zonder invloed op Clémens VII; hij was peinzend, onrustig. De Franse gezanten gaven hem een macht van woorden; maar hij had niets op schrift: Verba volant. De paus greep het denkbeeld, dat de keizer hem had ingegeven, aan. Indien de volmachten niet komen, is het bedrog des konings ontdekt; indien zij komen, is de partij gewonnen. Clémens verzocht er om. "Niets is gemakkelijker!" riepen Tournon en Grarnont uit; en zij schreven in allerijl aan hun meester.

Frans I was getroffen toen hij dit bericht ontving. Zijn voorstel was oprecht, want hij waande het voor zijn staatkunde noodzakelijk; maar de gesprekken van Karel V en van Hendrik VIII over de dochter van de kooplieden van Florence, de verbazing van Europa, een parig om "tegen een zo grote ongelijkheid van rang en van stand" de stem te verheffen, gingen hem ter harte. Hij, zo trots op zijn bloed, op zijn kroon "een verbintenis beneden zijn waardigheid sluiten! Hij aarzelde; hij wilde slechts langzaam. stap voor stap voortgaan, en tussen elke stap een grote tussenruimte plaatsen. Indien Karel V, die vurig verlangde zich naar Spanje te begeven, Italië verliet zonder daarmede een ligue tegen Frankrijk gesloten te hebben, dan nieuwe daden, nieuwe raden men zou zien. Maar nu, daar is hij aan de voet van de muur geplaatst; de vraag moet worden opgelost.

Zal Catharina de Médicis zich komen neerzetten op de trappen van de troon van Lodewijk de Heilige, of zal zij in Italië blijven? Zal zij voortgaan met afschuwelijke lessen te nemen van haar bloedverwant Alexander de Médicis, een verfoeielijk vorst, die zelfs de leden van zijn familie verbande, hun goederen verbeurd verklaarde, en zich aan de schandelijkste zedeloosheid overgaf? Of wel, zal zij in Frankrijk komen om te beginnen die onderwijzingen in het midden van het volk van haar aanneming in praktijk te brengen? Er moest een besluit genomen worden; de koerier wachtte. Een zaak bracht de koning tot een beslissing. Zijn voormalige cipier, de keizer, zeide, dat dit huwelijksvoorstel een bedriegerij was. Indien François weigerde, wat de paus hem

verzocht, zou Karel zegepralen en de paus en geheel Italië tegen hem keren. De eerezucht van François was sterker dan zijn ijdelheid, en, een wanhopig besluit nemende, liet hij de volmachten opstellen, tekende ze en zond ze weg.

Men was op de helft van Februari, toen zij te Bologna aankwamen. Albany, Gramont Tournon, brachten ze zegepralend aan de paus, en de paus deelde ze ornaidflelijk de keizer mee. Deze las die volmacht, welke "de uitdrukkelijke bepaling om het huwelijk van de hertog van Orléans met de hertogin van Urbinum te sluiten" bevatte, en was er ten uiterste over verbaasd. "Gij ziet het," zei Clémens tot hem, "er is geen enkele verborgen deur, waardoor men zou kunnen ontsnappen." Karel kon het niet geloven. "De koning," zei hij tot de paus, "heeft dit slechts gezonden voor de leus; indien gij de gezanten dringt om voort te gaan en het verdrag te sluiten, zullen zij niets daarvan willen horen." Tot nu toe had men slechts woorden gehad; nu had men slechts papier. De nieuw voorstellen werden aan de hertog van Albany en aan de beide kardinalen medegedeeld. "Wij bieden ons aan," antwoordden zij, om onmiddellijk al de bepalingen, voorwaarden en overeenkomsten vast te stellen, die in het contract moeten voorkomen."

Clémens VII ademde vrijer. Hij geloofde aan de ster van de Médicis. Indien zij zijn voorvaderen, de Florenijnsche kooplieden, aan het hoofd van hun volk geplaatst had, zou zij Catharina, de nicht van twee pausen, de dochter en kleindochter van hertogen, wel de troon van Frankrijk kunnen doen bestijgen. Hij bericht de Keizer, dat alles in orde was gebracht, en dat men bezig was met het opmaken van het kontrakt. Clémens schitterde van vreugde. De keizer begon te geloven, dat de zaak ernst was, "en was verwonderd," zegt Du Bellay, "en vooral diep bedroefd, zich in zijn voornemen, dat daarin bestond, de heiligen vader tegen de koning mede te slepen, bedrogen te zien." Karel begreep, dat de onstuimigheid van François I zijn eigene traagheid had overwonnen. Toch wist hij zich nog om te keren, en de vruchtbaarheid van zijn genie gaf hem een laatste middel aan de hand, om "deze verfoeilijke praktijk te verbreken." "Daar het er zo mede gesteld is," zei hij, "verzoek ik ten minste uw Heiligheid, onder de voorwaarden van het contract, dat wordt opgesteld, de vier artikelen te doen opnemen, omtrent welke wij zijn overeengekomen, toen gij mij voor de eerste maal over dit huwelijk hebt gesproken."

Clémens scheen verrast en vroeg, welke deze voorwaarden waren. "Gij hebt mij beloofd," zei Karel, "dat de koning zich zou verbinden: vooreerst, om niets in Italië te verandere; ten tweede, om de traktaten van Kamerik en van Madrid te bekrachtige; ten derde, om in het concilie toe te stemmen; ten vierde, om de koning van Engeland te doen beloven, in zijn land niets nieuws in te voeren, alvorens de zaak van zijn echtscheiding met Rome zou geregeld zijn." Nooit zou de koning van Frankrijk in dergelijke voorwaarden hebben toegestemd; de paus verschrikte; zou hij aan de haven schipbreuk lijden? "Ik heb niets dergelijks beloofd!" riep hij met levendigheid uit. De heilige vader, zegt Du Bellay, ontkende volstrekt, ooit van die dingen te hebben horen spreken. De twist tussen de beide hoofden van de christenheid dreigde hevig te zullen worden. Wie van beiden was een leugenaar? Het is waarschijnlijk, dat de paus iets van die aard gezegd had, maar alleen voor de vorm, om Karel zachter te stemmen en niet om het te houden.

"Gij begrijpt, Sire," zei hij tot Karel, "dat het goed en de eer, welke de koning, door het aannemen mijner verbintenis, aan mijn huis verleent, van die aard en zo groot zijn, dat het aan gezegden heer en niet aan mij is, er de voorwaarden bij te voegen." Niettemin bood hij aan, alles in het werk te stellen, opdat alle dingen in goeden vrede bleven. De keizer, een meester in het veinzen, wilde zijn verdriet verbergen, maar

zonder daarin te slagen; dat ongelukkige huwelijk vernietigde al zijn plannen. François was listiger geweest, dan hij. Wie had het ooit gedacht? De koning van Frankrijk had de eer van zijn huis opgeofferd, maar hij had zijn mededinger overwonnen. Ontsteld, verdrietig, neerslachtig, liet Karel hier en daar zijn somber en uitgestreken gelaat rondwaren, toen een onverwachte omstandigheid hem de hoop kwam hergeven, de paus op nieuw en volkomen met de koning van Frankrijk onenig te maken.

Wij hebben gezien, welke gesprekken, bij gelegenheid van het algemeen concilie, tussen Clémens en Karel hadden plaats gehad. De keizer verzocht er de paus om, ten einde "de ketters tot de eenheid van het heilig geloof terug te brengen," en hij voegde er bij, "dat, indien men het niet deed, het te vrezen was, dat gemelde ketters zich met de Turk mochten verenigen, dat zij zich mochten gerechtigd wanen om zich van de goederen van de Kerk meester te maken, en er in mochten slagen te leven in de vrijheid, welke zij Evangelisch noemen, maar die," voegde Karel V er bij, "veeleer Mahometisch is, en de ondergang van de Christenheid zou veroorzaken." De paus, die zich veel meer met zichzelf en met zijn geslacht, dan met de Kerk, bezig hield, hield dit verzoek geweigerd. Hij had geglimlacht bij het zien van de ijver van de groeten potentaat voor de godsdienstige, Evangelische kwestie. Hij, Clémens VII, hield zich nooit met het Evangelie bezig, Het Evangelie van de Médicis was Machiavelli. Zij hadden het lief, zij overpeinsden het nacht en dag; zij kenden het van buiten; bovenal brachten zij het meesterlijk in praktijk. Clémens en Catharina waren zijn getrouwste volgelingen en zijn vermaardste helden.

De koning van Frankrijk had een even baatzuchtige, maar meer openhartige, meer eerlijke staatkunde. Hoewel hij zich aan de paus verbond, had hij geen plan zich geestelijk onder zijn voogdij te stellen. Hij had, even als Hendrik VIII, het voornemen, de koningen van de pauselijke opperheerschappij te bevrijden, en wilde, in plaats van het pauselijk element, het wereldlijk element in de christelijke samenleving doen bovendrijven. De hiërarchische macht had, gedurende een zo groot aantal eeuwen, in Europa de voorrang bekleed; het was tijd, dat zij die aan de staatkundige macht afstond. François I, die van de tegenstrijdige gevoelens van de paus en de keizer betreffende het concilie kennis gedragen had, drong zich behendig tussen hun beide gevoelens in en droeg een derde voor, waarvan de voordracht de keizer met verbazing, de paus met schrik vervulde. Het was een van de grootste, oorspronkelijkste, stoutste denkbeelden van de nieuwere tijd; men erkent daarin het genie van Du Bellay en al de krachtige verlangens van een nieuw tijdperk,

Het is waar," zei de koning van Frankrijk, "zoals de heilige vader bevestigt, heeft de bijeenroeping van een concilie haar gevaren. Van de andere zijde zijn de redenen van de keizer, om er een bijeen te roepen, zeer waardig overwogen te worden, want de zaken van de godsdienst zijn tot zulke termen gebracht, dat zij, zonder het concilie, in een overgrote verwarring zullen vervallen, waaruit grote rampen en een grote afkeuring voor de paus en voor alle christenvorsten zal voortvloeien. De paus heeft gelijk, maar de keizer heeft geen ongelijk; dit is het middel om tegelijker tijd aan hun begeerten te voldoen en alle gevaren, die ons bedreigen, te voorkomen. Dat alle christenpotentaten, welke ook hun bijzondere leer zij (De koning van Engeland, de Protestantse vorsten van Duitsland en andere Evangelische Staten waren dus daarin begrepen), tevoren met elkaar deze zaak overleggen, en daarna elk, zo spoedig mogelijk, naar Rome gezanten zenden, voorzien van ruime volmacht, om over al de punten, welke in het concilie moeten besproken worden, te redetwisten en ze met

gemeenschappelijke overeenstemming in orde te brengen. Zij zullen volkomen vrijheid hebben om alles voor te stellen, wat hun zal goeëdunken, voor de eensgezindheid, het welzijn en de rust van de Christenheid, de dienst van God, de afschaffing van de ondeugden, de uitdelging van de ketterijen, de herstelling van ons geloof. Er zal geen melding gemaakt worden van de vertogen van onze heiligen vader, noch van de besluiten, van de vroegere conciliën, hetgeen aan velen een gelegenheid of een verontschuldiging zou geven, om zich daar niet te bevinden. Aldus door de verschillende Staten van de Christenheid artikelen opgesteld zijnde, zal ieder van hun daarvan een afschrift brengen aan het hof, en allen zullen zich naar het concilie begeven, op de door hun bepaalden tijd en plaats, aldus wel ingelicht zijnde omtrent hetgeen zij te zeggen hebben, indien diegenen, die zich van de Roomse Kerk hebben afgescheiden, het met de andere eens zijn, zullen zij aldus de weg ter zaligheid inslaan. Indien zij het niet eens zijn, zullen zij althans niet kunnen ontkennen, dat zij geweigerd hebben zich te onderwerpen aan de uitspraak van het gezond verstand en van het concilie, dat zij zozeer gevraagd hebben."

Deze daad is een van de opmerkenswaardigste van degene welke wij in de betrekkingen van Frankrijk met Reine aantreffen; men heeft dit niet genoegzaam doen uitkomen. François I deed toen een zeer grote schrede. Overtuigd, dat de nieuw tijden langs nieuw wegen moesten voortschrijden, wijdde hij een grote omwenteling in. Hij bevrijdde zelfs, wat de zaken van Godsdienst betreft, de staatkundige macht en wilde, dat zij in alles de pauselijke macht zou te boven gaan. Indien zijn denkbeeld zich verwezenlijkte, zou het niet langer in het Vaticaan zijn, maar in de kabinetten van de vorsten, dat de grote geestelijke vraagstukken zouden werden beslist. Voorzeker was dit stelsel niet het ware. En toch was er in de richting van de vooruitgang een grote schrede gedaan. Een nieuw beginsel zou op de lotgevallen van de Kerk invloed uitoefenen. Tot nu toe had alleen het geestelijke element er geregeerd; nu eiste het wereldlijke element ook zijn plaats. De nieuw maatschappij wilde niet, dat de priesters alleen de Christenen besturen, zoals de herders alleen de schapen leiden. Maar ik herhaal het, dit systeem was nog niet het ware. De kwesties over godsdienst moeten noch door de paus, noch door de vorst, maar door de dienaars van de Kerk en haar leden beslist worden, zoals eertijds te Jeruzalem door de apostelen, de oudsten en de broeders."

Wij hebben daartoe het gezag van het Goddelijk Woord. Die Evangelische weg is aan de Roomskatholieke Kerk ontzegd; zij vreest elke christelijke vergadering, waarin men acht slaat op liet gevoelen van de gelovigen, en vindt zich ellendig voorbeschikt om onophoudelijk te slingeren tussen de beide grote machten, de paus en de koning.

Het was kort voor het einde van Februari, dat de keizer te Bologna de zonderlingen raad van de koning van Frankrijk ontving. Zijn pogingen tot verhindering van het huwelijk van Orléans verijdeld ziende, was hij toen bezig met het vormen van de Italiaanse ligue en maakte zich gereed om naar Spanje te vertrekken. Instinkt matig gevoelde Karel in dit plan van Du Bellay het invallen van de nieuw tijden. De paus en de geestelijkheid hun uitsluitend, onbepaald gezag ontnemen, zou zulks niet zijn, de koningen hun macht ontrukken? dacht hij. Het scheen hem toe, dat het pausdom niet alleen de vrijheid in de Kerk, maar ook onder het volk onmogelijk maakte. François I of liever Du Bellay, had gemeend, dat Karel V zou zeggen (gelijk een van zijn opvolgers gezegd heeft: "Mijn ambacht is koning te zijn," en dat hij de hand zou lenen tot de instelling van een diplomatisch pausdom. Maar hetzij Karel van deze gelegenheid gebruik wilde maken om de paus, die zich in de wateren van Frankrijk had geworpen, weer op te vissen, hetzij hij eenvoudig aan zijn katholieke Spaanse

natuur en aan de behoefte aan een onbepaalde macht, die hij had, gehoorzaamde, hij wees het voorstel van François van de hand. "Hoe," zei hij, "de gezanten van de christelijke vorsten en potentaten zullen vooraf de punten beramen, waarover in het concilie zal gehandeld worden!

Maar op die wijze zou men zoveel mogelijk zijn gezag verminderen. Alles, wat op het concilie zal behandeld worden, moet geheel afhangen van de ingeving des Heiligen Geestes en niet van de lust van de mensen."

Dit antwoord maakte François zeer ontevreden. Zijn voorstel mislukkende, werd het in de handen van zijn tegenpartij een wapen om hem in het verderf te storten. Hij zocht zich dan ook dadelijk te rechtvaardigen: "Ik kan mij niet genoeg daarover verwonderen," zei hij, "dat men, met het doel om mij te lasteren, mijn gevoelens aan de keizer verkeerd heeft voorgesteld; is het niet redelijker deze zaak te doen behandelen door gezanten, die onmiddellijk naar Rome kunnen komen, dan een concilie af te wachten, dat, op zijn vroegst, over een jaar zal vergaderen? En wat aangaat, dat alles van de Heiligen Geest moet afhangen, voorzeker is mijn antwoord boosaardig, verkeerd uitgelegd; want daar wij gezanten zenden, die door een oprechte genegenheid voor de Kerk gedreven zijn, spreekt het dan niet van zelf, dat hun bijeenkomst niet zonder de Heiligen Geest kan zijn?" Zo verschool zich de koning, met zich te verdedigen, achter de inspiratie van zijn diplomaten. Men kan wel toegeven, dat die meer met de paus dan met de koning was; maar in de werkelijkheid was die evenmin met de een, met de ander.

Aldus mislukte voor het ogenblik het denkbeeld van François I; het was voorbarig en moest eerst later, door de kracht van de dingen en de orde van de tijd meegebracht, beginnen zich te verwezenlijken.

Het was in 1562, toen het zoveel besproken concilie, wat in 1545 te Trente begon, voor de derde maal bijeenkwam, dat deze nieuw wijze van zijn in de Rooms-katholieke Kerk werd ingevoerd. Men kon het toen niet eens worden, daar de Italiaanse afgevaardigden alles wilden in stand houden en de Duitse en Franse afgevaardigden belangrijke concessies vroegen met het doel om de protestantse en hun hoven te verzoenen. Er waren strijden, spottereien, twisten; men werd handgemeen in de straten. De meerderheid van het concilie was verbitterd, omdat de Romeinse legaten geregeld, om hun gevoelens te kennen te geven, wachtten tot de koerier van Rome was aangekomen. "De Heilige Geest," zeiden de Fransen, die reeds toen graag schertsten, "de Heilige Geest komt te Trente in een valiesje." De vergadering was op het punt van uiteen te gaan; liet pausdom, verplicht tussen twee kwaden te kiezen, besloot met de vorsten een overeenkomst te sluiten. De paus gaf verlof om vooraf in de wereldlijke gerechtshoven de belangrijke kwesties te behandelen; aan liet concilie de kwesties van minder gewicht overlatende, mits men aan de pauselijke waardigheid alle mogelijke eer bewees. Rome zegepraalde binnen de muren van Trente, maar het hield op, een zuivere hiërarchie te zijn. Het staatkundig element heeft sinds die tijd in zijn raadsvergaderingen de voorrang bekleed en het pausdom is gedurig meer vervallen in de afhankelijkheid van de machten van de eeuw. Het plan van François I is ten dele verwezenlijkt. Niettemin zou er nog een andere schrede te doen zijn. In de vriendelijke stem van de vorsten, zou men liet oppermachtige en onbuigzame Woord Gods op de troon van de Kerk moeten plaatsen.

Karel V hoopte, dat de zonderlinge raad van de koning van Frankrijk Clémens VII tot de Italiaanse ligue zou doen toetreden; maar de paus toonde zich op het punt van godsdienstzaken niet zeer gevoelig. Daar evenwel de keizer zeer ongeduldig was, besloot Clémens hem deze kleine voldoening te geven. Waarom zou hij weigeren toe

te treden tot een bondgenootschap, welke de uitsluiting van François I uit Italie ten doel had? Hij tekende toen geheime artikelen, door welke hij zich verbond om Parma, Piacenza, Ilrbinum, Reggio, Livorno, Piza, Modena, zelfs Milaan en Genua aan Frankrijk te geven; er was dus geen enkele reden, waarom de waardige oom van Catharina met Karel geen ander verdrag zou tekenen, dat juist het tegenovergestelde bepaalde. François I zou zich over de toetreding van de grootpriester tot het verbond niet verontrusten: hij zou begrijpen, dat het eenvoudig een geoorloofde handelwijze, een diplomatieke maatregel was, Het huwelijk van de nicht van de paus deed die armen keizer zóveel leed; men moest hem die vertroosting wel geven. Bovendien, door aan Karel zijn handtekening te geven, deed de paus, naar hij dacht, een zeer eerlijke daad, want hij was volstrekt niet voornemens aan François I de plechtige beloften te houden, die hij hem gedaan had.

Het was de 28ste Februari. De toerusting van Karel waren gereed; paarden, muilezels, koetsen, dienaren, officieren, heren, allen wachten het oogenblik van het vertrek, De schepen, welke die machtige vorst en zijn hof naar Spanje moesten overbrengen, lagen in de haven van Genua en hadden nog slechts het anker te lichten. Diezelfde dag was bepaald tot het tekenen van de akte van de Italiaanse ligue. De hoge en machtige partijen, die liet verdrag zouden tekenen, verenigden zich in het paleis van Bologna. Het document werd, in tegenwoordigheid van de afgevaardigden van de vorsten en machten van Italië, die er in begrepen waren, met luider sterome voorgelezen. Ieder beaamde het, de handtekeningen werden er onder geplaatst, en Médicis haastte zich er zijn naam bij te schrijven, zich wel belovende binnenkort met de koning van Frankrijk een ander contract te tekenen.

Alles scheen naar de regels te moeten aflopen, en zonder dat Karel V zijn spijt liet blijken. Deze vorst, die zich zo goed kon bedwingen, bood niettemin aan de aanzienlijke personen, die hem omringden, een schouwspel aan. Zich tot de paus wendende, vroeg hij hem (ion kardinaalshoed voor drie van zijn prelaten; maar de paus gaf slechts één hoed. Dadelijk naderde de Franse gezant en vroeg er ook een, in opdracht van zijn meester, voor Jan, bisschop van Orléans, oom van de hertog van Longueville; hetgeen werd toegestaan. Toen vroeg dezelfde gezant, moed vattende, zonder zijn plaats te verlaten, ook het kardinaalschap, ten gunste van de koning van Engeland, voor de bisschop van Worcester. Dat was voor Karel V te veel. Hoe! een gunst voor een koning, die zijn tante Catharina terugzendt, die de vriendschap met de paus verbrak, die een afvallige is.

"De keizer," zegt Du Bellay, "nam dit verzoek hoogst kwalijk." "Voorzeker," zei hij tot degenen, die hem omringden, "wij kunnen wei zien, dat de zaken van die beide koningen geheel op dezelfde wijs gedreven worden, daar de een voor de ander niet minder doet, dan voor zichzelf." Daarna, zijn gewone omzichtigheid dáár latende, gaf Karel V openlijk zijn afkeuring te kennen. "Dit verzoek om een kardinaalshoed voor Engeland," zei hij, "mishaagt mij meer en is mij onaangenamer, dan wanneer Mijnheer de gezant van Frankrijk er vier voor zijn meester had gevraagd."

De aanwezige diplomaten konden hun blikken niet afwenden van dat altijd zo rustige, en plotseling zo opgewonden gelaat; het verschaft hun een stil genot, de een of andere uitdrukking, vooral die van verbolgenheid, te zien op de trekken van die machtigen monarch, van wie elk woord, elke daad, als gevolg van een koelzinnig nadenken, met kunst was berekend. Maar niemand verheugde er zich meer over, dan de afgezant van Engeland, Hawkins. "De keizer is ontevreden van hier vertrokken," schreef hij dadelijk aan Hendrik VIII, "en in geen enkel van de dingen, waarvoor hij gekomen was, geslaagd zijnde. Alles, wat hij gedaan heeft, is geweest een oude ligue

te vernieuwen, om niet de schijn te hebben, alsof hij tevergeefs te Bologna gekomen was." Karel verlangde zeer die stad, waar de paus, met hem gespeeld en de koning hem schaakmat gezet had, te verlaten, en het berouwde hem. reeds zijn spijt te hebben doen uitbarsten. Hij daalde de trap van het paleis af, wierp zich in zijn rijtuig en vertrok naar Milaan, waar hij enige zaken te regelen had alvorens zich naar Genua en van daar naar Spanje te begeven.

Het was, gelijk wij gezegd hebben, Vrijdag, 28 Februari.

De paus bleef nog tien dagen te Bologna. Er was sprake van een bijeenkomst, die hij met de koning van Frankrijk moest hebben, hij had hem reeds eigenhandig daarover geschreven. De pauselijke nuntius had de koning voorgesteld, dat de keizer daarbij ook tegenwoordig zou zijn. "Mits de koning van Engeland de vierde zij," antwoordde Frans. "Ik, van mijn zijde, vervolgde deze vorst, "en de koning van Engeland, van de zijne, wij zouden ons, uit vrees van een verrassing, niet op de bijeenkomst willen bevinden, dan met een macht gelijk aan die van de keizer. En nu zou het kunnen gebeuren, dat, drie machten van vrij weinig met elkaar bevriende vorsten tesamen zijnde, wij een oorlog begonnen, in plaats van een vrede te bevestigen." Men kwam dus terug tot de conferentie van hun beiden, gedurende welke het huwelijk zou gesloten worden. Eerst had men Nizza voor de plaats van de bijeenkomst gekozen; maar de hertog van Savoye, die de Fransen liefst niet te Nizza zag, weigerde het. "Welnu!" zei de paus, "ik zal naar Antibes, naar Trejus, naar Toulon, naar Marseille gaan." Om zich aan het Franse koningsgeslacht te verbinden, zou hij verder zijn gegaan dan de Kolommen van Hercules. François van zijn zijde verlangde, dat de paus, die de keizer in Italië had afgewacht, hem zelf in zijn eigen koninkrijk kwam opzoeken. De paus bewees hem, aldus groter eer, dan aan Karel V, waarvoor hij zeer gevoelig was. Marseille werd aangewezen.

Nu was alles in orde. Het bloed van de Valois en van de Médicis zou zich weldra verenigen. De bepalingen, voorwaarden en overeenkomsten waren uitdrukkelijk vastgesteld. De huwelijksplechtigheid moest met pracht in de stad van de Phocéeërs gevierd worden. De paus was ten hoogste verheugd en de ogen van het jonge meisje schitterden. Het lot was geworpen: Katharina de Médicis zou zich eenmaal neerzetten op de troon van Frankrijk; de St. Bartholomeüsnacht was aan die edele landstreek toegevalen; het bloed van de martelaren zou in stromen door de straten van Parijs vlieten en de rivieren zouden door de provinciën lange en stomme slepen van lijken voortspoelen, wier droevig zwijgen ten hemel zou schreien.

Maar dat tijdperk was nog verre; Parijs bood toen een geheel ander schouwspel aan. Het is tijd, er terug te keren.

ZEVEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.
Onweder tegen de koningin van Navarre, en haar "Spiegel
der zondige ziel."
(Zomer 1533.)

De Roomsgezinde partij kon zich niet troosten over haar nederlaag. Beda, Le Picard, Mathurin verbannen; Evangelische predikingen vrijelijk plaats hebbende in de grote kerken van de hoofdstad; de nieuw leer, van huis tot huis, door geheel Parijs verspreid; de koningin van Navarre, om zo te zeggen, gedurende de afwezigheid van haar broeder op de troon gezeten, en al deze Lutherse werkzaamheid beschermende en besturende, dat was te veel. De onrust en de schrik vermeerde van dag tot dag onder de Ultramontanen; zij hielden talrijke conferentiën; en indien de jonge Elzasser,

die wij aan de deur der Sorbonne gezien hebben, of andere nieuwsgierigen deze geheime katholieke vergaderingen hadden kunnen binnensluipen, zouden zij er de lievigste bewoordingen gehoord hebben. "Het is niet alleen de mindering van de vijand, die ons verontrust," zei men; "hij is daar, revolutionair, onzedelijk, goddeloos, godloochenend, verfoeilijk, afschuwelijk." Men voegde nog andere, in het woordenboek van het pausdom geschreven benamingen er bij.

Hij maakt snelle vorderingen; indien wij hem geen krachtige weerstand bieden, is het er mede gedaan! Wellicht zal men de oude muren van dat Roomse Katholicisme, die sinds zoveel eeuwen de volkeren een schuilplaats verschaffen, onder zijn slagen zien ineenstorten." Ook waren de Sorbonne en de opgewondenste priesters en leken het daarover eens, dat men, zonder bij de personen van minder betekenis stil te staan, de gevaarlijkste moest treffen. De koningin van Navarre was, volgens hen, de grote tegenpartij van het pausdom; vooral de monniken, wier ongeregelde heden zij enige jaren te voren had ontsluit, waren vol woede tegen haar; hun kreten weergalmden van alle zijden.

"De koningin," zei men, "is de moderne Eva, door welke de nieuw opstand in de wereld komt." "Het is een eigenschap van de vrouw, zich te laten bedriegen," zei de een; en om het te bewijzen, haalde hij een gezegde van de heiligen Jeronimus aan: "De vrouw is de deur des duivels," zei een ander, en hij liet Tertullianus spreken. "De listige slang;" zeiden de grootste doctoren, herinnert zich de gedenkwaardige tweestrijd, waarvan het aardse paradijs het afgeperkte kamp was. Een andere strijd begint en zij gebruikt op nieuw de list, die haar zo goed gelukt is. Bij het begin van de wereld en nu is het altijd tegen de vrouw, die waggelende muur, dat muurvak, hetwelk zwakker en gemakkelijker omver te werpen is, dat zij haar batterij opricht. liet is de koningin van Navarre, die in Frankrijk de volgelingen van Luther ondersteunt; zij alleen heeft hen in de scholen geplaatst; zij alleen waakt over hen met een wonderlijke zorgvuldigheid en redt hen van alle gevaar. Of de koning moet haar straffen, óf zij moet openlijk haar dwalingen herroepen."

De Ultramontanen lieten het niet bij redevoeringen; zij vormden een afschuwelijke samenzwering, om de vrome vorstin in het verderf te storten.

Dit was geen gemakkelijke zaak; de koning beminde haar; de welgezinde lieden eerbiedigden haar; geheel Europa bewonderde haar. Daar echter François I zeer naïef was op haar gezag, hoopten de priesters partij te trekken van zijn uiterste lichtgeraaktheid om hem in onenigheid te brengen met een zuster, die het waagde een eigen gevoel te hebben. Bovendien had de koningin van Navarre, zoals iedere aanzienlijke persoon, aan het hof machtige vijanden; "van een Skytische ondankbaarheid," die, in haar huis ontvangen en door haar tot ereposten verheven, heimelijk alles deden wat hun mogelijk was, om haar de ongenade des konings en die van de andere, koning, haar gemaal, op de hals te halen. De gevaarlijkste van allen was de grootmeester Montmorency, een ondernemend, moedig, heerszuchtig man, behendig voor zijn eigen fortuin, hoewel ongelukkig wanneer het om die van het koninkrijk te doen was; overigens, ruw en onbeschaafd; zich volstrekt met geen letterkunde ophoudende, de Hervorming verfoeiende, verbitterd door de bekeringszucht van de koningin van Navarre en vol minachting voor haar boeken. Montmorency had een grote invloed op François I. De Sorbonne begreep, dat, indien de grootmeester zich tegen haar verklaarde, het Margaretha onmogelijk zou zijn de gunst des konings te behouden.

Ene gelegenheid om de aanval te beginnen deed zich op, en de Sorbonne greep die aan. Reikhalzende naar het uur, waarin een geestelijke en zuivere godsdienst de onvruchtbare gebruiken van het pausdom eindelijk zou komen vervangen, had de

koningin van Navarre een christelijk gedicht vervaardigd; daarna in 1531 bij meester Simon Dubois, boekverkoper te Alençon uitgegeven, en getiteld: Le Miroir de l'ame pecheresse, auquel elle recognoit ses fautes et péches, aussi sa grdee et bénéfices, elle faicts par JésusChrist son espoux. ("Spiegel van de zondige ziel, waarin zij haar gebreken en haar zonden, alsmede haar genade en vrije gunst, door Jezus Christus haar echtgenoot aan haar geschonken, erkent).

Verscheiden personen hadden dit gedicht met belangstelling gelezen en de vroomheid en het verstand van de koningin bewonderd. Ziende, deze eerste uitgave, gewaagd in een stad, die haar toebehoorde, geen gerucht gemaakt of vervolgingen verwekt had en haar zelfs enige gelukwensingen had bezorgd, kreeg Margaretha lust om haar vroom manifest onder een groter publiek te verspreiden, Daarenboven aangemoedigd door de houding, welke haar broeder pas had aangenomen, sprak zij daarover met een enigszins moedig boekverkoper en in 1533 deed zij, te Parijs, een nieuw uitgave van haar boek verschijnen, zonder de naam van de schrijfster er in te plaatsen en zonder aan de Sorbonne verlof te vragen. Dit gedicht was liefelijk, geestig, niet in staat te beledigen, gelijk de koningin zelve; maar toch, liet was van de zuster des konings en maakte dadelijk zeer veel opzien. Er waren in die dichtregelen nieuw stemmen, sinds lang ongekende verlangens naar de hemel; velen hoorden ze aan, en men zag hier en daar zekere openlijke verklaringen ener zachte, innige, sinds lang vergeten godsvrucht verschijnen. Verschrikt schreeuwde de Sorbonne over ketterij. Er waren zelfs in de *Miroir* meer dan verlangens. Men vond er, wel is waar, niets tegen de heiligen, noch tegen de heilige Maagd, niets tegen de mis, noch tegen het pausdom, geen enkel woord van tegenspraak; maar men ontmoette daarin, met nadruk uitgesproken "de hoofdsom van de leer van de Hervorming, de zaligheid enig door Jezus Christus, en de bepaalde verzekering van die verlossing.

Op het tijdstip, waarvan wij spreken, was Beda nog niet verbannen. Hem was door de Sorbonne, in het begin van 1533, het onderzoek van de nieuw boeken opgedragen. De onstuimige syndicus ontdekte de *Miroir* en, ten toppunt van vreugde, wierp hij zich op dit boek, om daarin enige stof tot beschuldiging tegen de zuster des konings te zoeken. Hij verslond liet; nooit had een lezing hem zo zeer bekoord, want eindelijk had hij bewijzen, dat de koningin van Navarre waarlijk ketters was. "Maar verstaat mij wél, zei hij, "het zijn noch stomme, noch halve bewijzen, het zijn letterlijke, getuigende, volmaakte bewijzen." Beda zal dus Margaretha aanvallen. Welk een verschil tussen de officiële godsdienst van de Kerk en die van dit geestig gedicht! St. Thomas en de andere hoofden van de school onderwezen, dat de mens ten minste verdiensten van welvoeglijkheid kan hebben; dat hij overvloedige goede werken kan doen; dat men zijn misdrijven aan het oor van de priester belijden en door de boetedoeningen aan de rechtvaardigheid Gods voldoen moet, satisfactio operis. Maar volgens de *Miroir de lame pécheresse* is de godsdienst veel eenvoudiger,. alles is begrepen in deze twee termen: de zonde van de mens en de genade van Christus. Datgene wat de mens, volgens de koningin, nodig heeft, is dat hem zijn zonden kwijt gescholden, volkomen vergeven worden, door de dood van de Zaligmaker; en wanneer hij door het geloof de verzekerdheid van die vergiffenis heeft gevonden, heeft hij de vrede. Hij moet zijn gehele verleden beschouwen als zijnde niet meer een reden tot veroordeling voor God; dat is de blijde boodschap.

Nu ergerde deze boodschap Beda en zijn vertrouwden zeer. "Wat!" zei hij, het vermaarde boek geopend voor hen houdende, "wat! geen oorbiecht, geen aflat, geen boete, geen Gode welgevallige werken meer! De oorzaak van de vergiffenis is het verzoenende werk van Christus, en het is niet de Kerk, maar het geloof dat ons haar

heeft aangebracht!" De syndicus besloot, het afschuwelijke boek aan het gehele eerwaardige gezelschap te doen kennen.

De Sorbonne kwam inderdaad bijeen, en Beda, het ketterse gedicht in de hand houdende, las aan zijn ambtgenoten de ergerlijkste passages voor. "Hoor!" zei hij, en al de doctoren bleven opletend met geopende mond en de ogen op hun syndicus gevestigd. Beda las:

"Jezus Christus! ware Visser van de zielen! Mijn voorspraak, mijn enige Zaligmaker Ik vrees niet langer ooit verslagen te worden, want gij hebt het recht voldaan. Mijn Echtgenoot neemt al mijn zonden op zich, en daarna overlaadt Hij mij met al zijn weldaden. Kom, Zaligmaker! bied Uw deugden aan voor mijn zonden, goedsmoeds op een kruis gedragen, hebt Gij door uw lijden voldoening gegeven."

Men heeft gezegd, dat de gedichten van Margaretha berijmde godgeleerdheid waren. Wel is waar zijn haar verzen niet zo sierlijk als die van onze eeuw, en de zin er van is meer theologisch, dan men zulks in de poëzie van onze dagen ziet; maar deze godgeleerdheid is niet die van de school; het is die van het hart. Datgene wat de Sorbonne vooral verbitterde was de vrede, de verzekerdheid, welke Margaretha in haar ziel bezat, een kostbaar voorrecht van een geredde ziel, maar hetwelk de scholastiek reeds vooraf had veroordeeld. Gesteund door de Heiland, scheen de koningin geen enkele vrees meer te koesteren. "Hoor!" zei Beda.

Gretige Hel! waar is uw verdediging? Laaghartige Zonde? waar is uw macht? Met Christus verenigd, kan ik noch vrees, noch moeite, noch arbeid, noch verveling, noch pijn, noch smart hebben. In mij zelf ben ik zeer zwak, in God zeer sterk; want ik vermag alles door Hem, die mij kracht geeft."

Zo, zei men tot de Sorbonne, verbeeldt zich de koningin van Navarre, dat de zonden om niet vergeven worden, zonder dat enige voldoening van de zondaars wordt geëist! Ziet," zei de syndicus, de dwaze verzekerdheid, waarin de nieuw leer de zielen kan werpen. Ziet hier wat men in de Spiegel leest:

"Noch de oneindige hoogte van uw hemel, noch de afgrond en diepte van de hel, noch de zonde, die zozeer strijd voert tegen mij, kunnen mij, o heilige Vader! één enkele dag van Uw liefde scheiden."

Dit eenvoudig geloof, gebouwd op de beloften van God, ergerde de doctoren. "Niemand," zeiden zij, "kan zich iets zekers met betrekking tot zijn zaligheid beloven, tenzij hij het door een bijzondere openbaring Gods vernomen heeft." Het concilie van Trente maakte van deze stelling, welke voor onbetwistbaar gehouden werd, een geloofsartikel. "De koningin," vervolgde de beschuldiger, spreekt alsof zij slechts naar de hemel verlangde:

"O mijn ware God! Hoe schoon is die dood. Waardoor voor mij aan elke strijd een einde wordt. Ik smee U, kom haastelijk! En maak een einde aan mijn verzuchtingen!"

Iemand aangemerkt hebbende, dat de koningin van Navarra haar naam niet op de titel van haar van haar werk gezet had, zei de aanklager: "Wacht het einde af; dáár staat de ondertekening;" en hij las de laatste regel:

Het goede, dat Hij aan mij, zijn Margaretha, doet."

Weldra weerklonken van de kansels zinspelingen en beschuldigingen tegen de zuster des konings. Deze monnik deed zijn toehoorders beven door de beschrijving van de schuldige ketterijen van Margaretha, en gene trachtte hen te doen lachen. "Deze dingen," zegt Theodorus Beza, "verbitterden de Sorbonne, en voornamelijk Beda en andere van zijn karakter, uitermate zeer, en zij konden niet nalaten, de koningin van Navarre in hun preken in een kwaad daglicht te stellen."

Andere beweegredenen wekten de toorn van de monniken op. Margaretha beminde hen niet. Het, monnikenwezen was een van de instellingen, welke de Hervormers uit de Kerk wilden doen verdwijnen, en ondanks haar behoudende geest, wilde de koningin van Navarre het niet behouden. De talrijke misbruiken van het kloosterleven; de dwang, waarmee de geloften dikwijls gepaard gingen; de werktuigelijke roepingen van de meeste monniken; hun luiheid; hun zinnelijkheid; de bedelstand, door hen in een leefwijze veranderd; hun buitensporige inbeelding van door hun tucht het eeuwige leven te verdienen en verzoening te doen voor hun zonden; de hoogmoedige overtuiging, die zij hadden, een vroomheid te bereiken, welke de eisen van de Goddelijke wet overtrof; het kwade licht, hetwelk het kloosterstelsel over de door God ingestelde roepingen, over het huwelijk, het huiselijke leven, de arbeid en de staatkundigen toestand verspreidde; eindelijk de lichamelijke oefeningen en de kastijdingen, geplaatst boven die levende christelijke liefde, welke voortkomt uit het geloof en uit al de vruchten van, de geest Gods in de mens; dat alles was, volgens de Hervormers, geheel in strijd met de leer van het Evangelie.

Margaretha ging nog verder. Zij had de monniken niet ontzien, en een gesel van kleine touwtjes makende, had zij hen daarmede geegeseld. Het was niet genoeg, dat Erasmus en Ulrich van Hutten hen met schande bedekt hadden, de koningin van Navarre had in enige novellen hun zo laag karakter en hun zo losbandig leven geschilderd. Wel is waar had zij haar verhalen slechts aan haar broeder en aan haar moeder medegedeeld, en wilde zij ze nooit openlijk uitgeven, maar enige afschriften er van waren in omloop geweest onder de lieden van het hof, enige bladen ervan waren in de handen van de monniken gevallen, en van daar hun toorn. Evenals vele andere van haar tijd, had Margaretha, althans naar onze meerling, zich bedrogen in de wijze, waarop de ondeugden van de kloosters moeten bestreden worden. Naar het voorbeeld van de beroemdste prediker van de middeleeuwen, Menot, had zij getrouw, ongekunsteld, somtijds platweg de gierigheid, de losbandigheden, de hoogmoed, al de ondeugden van de kloosters beschreven.

Toch had zij iets beters gedaan; tegenover de domme zotternijen en de onbetamelijke taal van de kordeliërs, had zij het eenvoudige en gestrenge woord van de predikers van het Evangelie geplaatst.

"Het zijn zedelijke vertelsels," zegt een schrijver van die tijd, die niet zeer gunstig jegens Margaretha gezind is; "zij ontaarden dikwijls in wezenlijke preken, zodat elke geschiedenis eigenlijk slechts, de inleiding ener Evangelische leerrede is."

Na een verhaal, waarin de menselijke broosheid zich vertoont, begon Margaretha haar toepassing aldus: "Weet, dat bij de eerste schrede, welke de mens in vertrouwen op zichzelf doet, hij zich even zoveel van het vertrouwen op God verwijderd." Na een vals wonder verhaald te hebben, waardoor een bloedschendige monnik de graaf van Angoulême, de vader van Margaretha, had willen verrassen voegde zij er bij; "Zijn geloof was bestand tegen deze uitwendige wonderen. Wij hebben slechts één Zaligmaker, die, met de woorden *Consummatum est*, heeft doen zien, dat men geen opvolger moest verwachten om onze zaligheid te bewerken."

Niemand, behalve de monniken, dacht er in de zestiende eeuw aan, zich over deze verhalen te ergeren. Het woord had toen een vrijheid, welke het nu niet meer moet hebben; en ieder gevoelde, dat, indien de koningin waarheid sprak bij het beschrijven van de ongeregelheden van de geestelijken en van andere klassen van de maatschappij, zij ook waarheid sprak bij de uitdrukking van de strenge zedelijkheid van haar eigene beginsels en de levendige zuiverheid van haar geloof. Het was haar dochter, de gestrengde Johanna d'Albret, die de eersten nauwkeurigen druk van deze Novellen liet uitgeven; en voorzeker, zij zou het niet gedaan hebben, indien deze uitgave de nagedachtenis van haar moeder had kunnen benadelen. Maar de tijden zijn veranderd; dit boek, hetwelk toen onschuldig was, is het nu niet meer; in onze dagen zal men nog slechts de verhalen lezen, en de preken weglaten; alles is gevaarlijk voor de jeugd onzer eeuw. Wij spreken de schrijfster vrij, met betrekking tot haar bedoelingen; maar wat haar werk aangaat, wij veroordelen het. En (wij maken er de vrienden van de letteren, die ons van barbaarsheid zullen beschuldigen, onze verontschuldigungen over) indien over het lot van dit boek van Margaretha moest worden beslist, zouden wij graag de hand opheffen, opdat men het er een deed ondergaan gelijk aan dat, waarvan in de Bijbel gesproken wordt, wanneer daar gezegd wordt, dat vele Korinthiërs hun boeken aanbrachten en ze verbranden.

Keren wij terug tot *de Spiegel*, welke de godvruchtige ziel van Margaretha weerkaatst. De Faculteit besliste, dat het eerste, wat moest gedaan worden, was, de gehele stad door te gaan, al de boekwinkels te doorzoeken en beslag te leggen op al de exemplaren, die zich daarin zouden bevinden.

Hier verdwijnt Beda; hij is niet langer degene, die de hoofdrol speelt. Het is waarschijnlijk, dat de tegen hem ingestelde vervolgingen toen begonnen waren; maar door aan de Roomsgezinde partij, haar opperhoofd te ontnemen moest deze vervolging de toorn en bijgevolg ook de pogingen van de Sorbonne om de koningin van Navarre in het verderf te storten, vermeerderen. Bij gemis van Beda, werd de pastoor Leclercq met het onderzoek belast. Vergezeld door de dienaars van de Universiteit, bezocht hij al de boekwinkels; overal waar men er niet in slaagde hem die te verbergen, nam hij de *Miroir de l'âme de pécheresse* in beslag, en kwam met zijn buit beladen bij de Sorbonne terug. Toen beraadslaagde de Faculteit over de maatregelen, die men tegen de schrijfster zou nemen.

De zaak was niet gemakkelijk. Men wist, dat de koning, driftig en gewelddadig als hij was, voor zijn zuster veel achting en toegenegenheid had. De wijste mannen van de Faculteit aarzelden. Deze aarzeling verontwaardigde de monniken, en de woede, waardoor zij werden aangegrepen, breidde zich tot in de provinciën uit. Te Issoudum in Berry vormde zich een vergadering van monniken, om te beraadslagen wat er te doen stond. De kloostervoogd van de Kordeliers, een driftig, stoutmoedig, zelfs dolzinnig man, sprak met meer kracht, dan al de andere. "Niet zoveel omstandigheden," riep hij uit: men sluite de koningin van Navarre in een zak, en men werpe haar in de rivier." Dit woord, dat door geheel Frankrijk verspreid werd, aan de doctoren van Parijs overgebracht zijnde, verontrustte hen, en velen gaven de voorkeur aan een minder geweldadige vervolging. Toen stond een Dominicaner (nog een monnik) op, en zeide: "Vreest niets! Wij zullen niet alleen zijn om deze ketterse vorstin te vervolgen; Mijnheer de grootmeester is haar doodvijand."

Inderdaad, Montmorency, die na de koning de aanzienlijkste persoon van het rijk was, verborg onder de sluier van de godsdienst een stenen hart, een gemelijke aard, en hij werd door allen gevreesd, zelfs door zijn vrienden. Indien men er in slaagde hem te winnen, moest de koningin van Navarre, tegelijk door de kerkelijke en door de

staatkundige partij aangevallen, onder hun slagen bezwijken.

Margaretha verdroeg deze beledigingen met een bewonderenswaardige zachtmoedigheid. In datzelfde ogenblik wisselde zij met Montmorency bijna dagelijks brieven, en tekende ze allen: "Uw goede tante en vriendin. Vol vertrouwen op die trouweloze man, verzocht zij hem haar te verdedigen. "Mijn neef!" zo schreef zij hem, "ik bid u te bedenken, dat, nu ver van de koning verwijderd zijnde, het nodig is, dat gij mij in deze zaak helpt. Ik vertrouw op u; en in dit vertrouwen, dat mij zonder twijfel nooit kan bedriegen, zal uw goede tante en vriendin Margaretha berusten."

De koningin maakte enige toespeling op de heftige woorden van de monniken, maar met een grote goedgunstigheid. "Ik heb de bringer verzocht," schreef zij, u te spreken van enige dwaasheden, welke een Jakobijn in de faculteit van de godgeleerdheid heeft gezegd." Dit was alles; zij uitte geen enkel bitter woord. Montmorency, die heerszuchtige hoveling, die weldra de Protestanten met alle gestrengheid vervolgde, begon zich sterk genoeg te wanen om Margaretha in het verderf te storten; wij zullen weldra het gevolg van zijn trouweloze inblazingen zien.

De Sorbonne beraadslaagde over hetgeen er moest gedaan worden. Volgens de verordeningen van de pausen Sixtus IV en Alexander VI mochten generlei boeken, traktaatjes of geschriften gedrukt worden zonder een bepaalde machtiging; en nu had de koningin van Navarre haar boek doen drukken zonder enig verlof. Het gezelschap bepaalde, zonder de schijn te hebben van te vermoeden wie de schrijver was, dat de *Miroir de l'âme pecheresse* verboden en op de *Index librorum prohibitorum* geplaatst was.

Dit was niet genoeg. De priesters stookten de scholieren op; maar terwijl de eersten het treurspel speelden, namen de laatste, of liever hun leermeesters, het blijspel te baat. De scholieren van de school van Navarre, die uit de klasse van de taalkunde in die van de dialectiek overgingen, waren gewoon de laten October een toneelvoorstelling te geven. De koningin gehaat willende maken bij het volk en bespottelijk bij het hof, vervaardigden de klerikale hoofden van de school een blijspel. Men verdeelde de rollen onder de scholieren; men begon de repetities, en diegenen, die daarbij werden toegelaten, vonden, dat de schrijver zijn fabel zozeer met azijn en met zout gekruid had, dat het een vrij schampere scherts was. Het gerucht er van verspreidde zich in de Latijnse wereld; Calvijn zelf hoorde het, want hij was op de hoogte gebleven van alles, wat er in de scholen voorviel. Terwijl hij zich onophoudelijk op het werk Gods toeleigde, had hij tevens het oog op het werk van de tegenpartij. Men sprak zoveel van dit blijspel, dat men, toen de dag van de opvoering was gekomen, van alle kanten toesnelde en de zaal vol werd. De monniken en de godgeleerden namen de eerste plaatsen in, en het stuk begon.

Ene koningin, prachtig gekleed en rustig op de voorgrond van het toneel gezeten, spon en scheen slechts aan haar spinnewiel te denken. "Het is de zuster des konings!" zeiden de toeschouwers; "zij zou wel doen, zich altijd slechts met haar spinnewiel bezig te houden!"

Toen verscheen er een zonderling persoon: het was een vrouw in het wit gekleed, met een flambouw gewapend en een vreselijke blik rondom zich werpende. Ieder herkende de furie Mégéra. "Het is meester Gérard," zei men, "de aalmoezenier van de zuster des konings." Voorzichtig voorwaarts tredende, naderde Mégéra de koningin, met het doel om haar aan de vreedzame bezigheden van de vrouw te ontrukken en haar spinnewiel te laten rusten. Zij betoont zich niet openlijk haar vijandin maar treedt listig

voorwaarts, een fraai voorkomen aannemende, alsof zij haar nieuw licht bracht. Zij draait enige tijd om haar heen, en geeft zich moeite om haar af te leiden door middel van haar toorts, die zij vastberaden onder haar blikken plaatst.

Aanvankelijk weerstaat haar de vorstin; zij spint onophoudelijk voort; maar ten laatste, o ongeluk! houdt zij op, zij laat zich verlokken door het valse licht, dat men rondom haar verspreidt; zij geeft toe, zij verlaat haar spinnewiel. Mégéra heeft overwonnen, en in plaats van het spinnewiel plaatst zij onmiddellijk het Evangelie in de hand van de koningin. O wonder! de uitwerking is toverachtig; in één ogenblik is de koningin geheel veranderd. Zij was zacht, zij wordt wreed; zij vergeet haar deugdzame en oude gewoonten; zij staat op; zij wendt haar schuw ogen naar alle zijden; zij neemt de pen op, zij schrijft bloedige bevelen; en doet zelfs de ongelukkigen smartelijke kwellingen ondergaan. Nog beledigender tonelen volgen op de eerste. De indruk was algemeen. Ziedaar," zei men in de zalen, v ziedaar de vruchten van het Evangelie! Het verleidt de harten tot nieuwigheden en zotternijen; het ontnemt de koning de godvruchtige toegenegenheid van zijn onderdanen, en verwoest de Staat en de Kerk!"

Eindelijk eindigde het stuk. De Sorbonne zegepraalde; te voren had de koningin van Navarre onder de priesters en monniken enige slagen uitgedeeld; nu sloegen deze op hun beurt haar in het aangezicht.

Van alle banken barstten de toejuichingen los, en vooral de godgeleerden klaptten uit alle macht in de handen; nooit had men zulke bijvalsbetuigingen gehoord, als die van deze eerwaarde doctoren. Toch waren er enige redelijke mannen, aan wie deze klucht, tegen de zuster des konings gericht, onpassend scheen. "Waarlijk," zeilden zij, "zij hebben geen sluier of beeltenis gebruikt; de koningin wordt in dit blijspel onwaardig en openlijk beledigd." Begrijpende, dat zij te ver gegaan waren, wilden de monniken de zaak smoren. Maar weldra was de gehele stad er vol van, en enige dagen later kwam een boosaardig vriend het aan het hof verhalen, en zei het gehele blijspel, het, een bedrijf na het andere, voor de koningin van Navarre zelf op.

De Sorbonne, na de paus de grootste autoriteit in de Kerk, had de eerste slag geslagen; de tweede was haar in de scholen toegebracht; de derde moest het hof treffen. Door deze vorstin in de ogen van haar broeder zwart te maken, zouden de vijanden van de Hervorming haar een onuitsprekelijke smart veroorzaken, want zij aanbad François I bijna; daarna zouden zij haar in de gebergten van Bearn doen terugzenden. Montmorency leende de hand tot deze intrigue; hij ging voorzichtig voorwaarts; hij sprak tot de koning over de ketterij, over de gevaren, waaraan zij Frankrijk blootstelde, over de verplichting om het rijk er van te verlossen om de zielen te behouden. Daarna, schijnbaar aarzelende, voegde hij er bij: "Het is waar, Sire! dat, indien gij de ketters wildet uitroeien, gij met de koningin van Navarre zou moeten beginnen." Hier zweeg hij stil.

Margaretha kende aanvankelijk deze trouweloze inblazing niet; maar iedereen herhaalde haar dat zij, door de onbeschaamdheden van de monniken en de veroordeling van de Sorbonne ongestraft te laten, hun boosaardigheid aanmoedigde. Zij deelde het gebeurde haar broeder mede, verklaarde zich de schrijfster van de Miroir en drong er op aan, dat men daarin slechts gevoelens van vroomheid, zonder enige aanval tegen de leerstellingen van de Kerk vond. "Geen van ons," zei zij, "zijn sacramentair bevonden." Eindelijk verzocht zij "dat de veroordeling van de godgeleerde Faculteit vernietigd en het college van Navarre tot de orde teruggebracht zou worden."

Calvijn volgde deze gehele zaak van zeer nabij; zijn brief lezende, zou men zelfs menen, dat hij zich onder het aantal van de toeschouwers bevond. Hij vond het gedrag van de scholieren en van hun meesters onwaardig. "De Christenen," zei hij "worden ten toon gesteld, even als wanneer men bij een triomftocht de arme gevangenen door de gehele stad rondleidde, en ze daarna rechtstreeks naar de gevangenis bracht om ze te wurgen. Maar deze tentoonstelling van de gelovigen benadeelt hun gelukzaligheid in genen dele, want voor God blijven zij in het bezit van de roem, want de Geest Gods geeft hun daarvan een getuigenis, dat vast blijft in hun harten."

ACHT EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK. **Zegepraal van de koningin van Navarre.** **(Herfst 1533).**

Frans I bevond zich niet te Parijs, toen het onweer tegen zijn zuster losbarstte. "In de zomer van 1533," zegt de kroniek, ging de koning zijn landerijen en heerlijkheden in Languedoc bezoeken, en deed zijn zegevierende intocht in Toulouse." Het was dus door briefwisseling, dat hij vernam wat er omging. Ieder vroeg zich af, wat hij doen zou. Van de een zijde beminde hij de koningin; maar van de andere hield hij niet van datgene, wat de rust verstoorde; hij beschermde de letteren; maar hij had een afkeer van het Evangelie. Zijn beste *ik* had de overhand; zijn haat tegen de dwaasheden van de monniken ontwaakte; zijn grote lichtgeraaktheid deed hem de beledigingen, van zijn zuster aangedaan, beschouwen als tegen hem zelf geschied, en slag op slag gaf hij aan de vijanden van Margaretha nadrukkelijke lessen.

De eerste, die hij op zijn plaats zette, was Montmorency. Daar deze zijn trouweloze inblazingen in de geest van de koning zocht ingang te doen vinden, legde François hem dadelijk het stilzwijgen op. "Laat ons daarvan niet meer spreken," zei hij; "wat haar betreft, zij houdt te veel van mij; zij zal nimmer een godsdienst aannemen, die mijn Staat benadeelt." Margaretha vernam later de poging van de grootmeester, "waarom zij hem voortaan haar genegenheid onthield," voegt Brantôme er bij.

De tweede, die de hand van de koning moest voelen, was de prior van de Franciscaners, die had voorgesteld Margaretha in een zak te naaien en haar in de Seine te werpen. "Men voltrekke aan hem de straf, welke hij de koningin heeft willen doen ondergaan!" riep hij uit. Bij het horen van dit besluit, werden de monniken verbitterd; zelfs het volk, naar het zeggen van een geschiedschrijver, werd oproerig. Maar de koningin was de ellendeling tot voorspraak en verkreeg zijn leven; de prior werd slechts van zijn geestelijke waardigheden beroofd en voor twee jaar naar de galeien gezonden.

De tegen de koningin gespeelde parodie, alsmede de priesters, die haar vervaardigd en de opvoering er van hadden bestuurd, hielden vervolgens de koning bezig; hij besloot ze niet te sparen en hun ten minste vreselijk bang te maken. Zijn bevelen werden afgevaardigd en dadelijk begaf de luitenant van politie zich op weg en verscheen aan het hoofd van honderd gerechtsdienaars voor het college van Navarre. "Omsingelt het huis, zei hij tot hen, "zodat niemand ontsnappe." Inderdaad, de gerechtsdienaars omringden het uitgestrekte gebouw. Dit verhaal wordt ons eveneens gedaan door Calvijn, die bij voortdurend dit gehele voorval met de levendigste belangstelling gadeslaat. De bevolen verrichting was niet zonder gerucht uitgevoerd, en enige boogleraren en kwekelingen, naar de vensters gelokt, hadden de bewegingen van de stedelijke sergeanten bespied. De bewerker van dit onaangenaam geval, die niets

dergelijks verwacht had, en niet had opgehouden het hoofd omhoog te steken en zich op zijn vrome daad te beroemen, bevond zich in de kamer van een vriend en schertste met hem over de koningin en over het vermaarde blijspel, toen hij plotseling een ongewoon gerucht vernam. Hij keek uit en bij het zien van het college door soldaten omringd, geraakte hij in onrust en verlegenheid.

"Verberg mij!" riep hij uit. Inderdaad, men plaatste hem in een verblijf, waar niemand, naar men meende, hem zou kunnen ontdekken; er zijn altijd goede schuilplaatsen in de colléges. "Blijf dáár"" zei men tot hem, "tot wij gelegenheid vinden om u te doen ontsnappen." Men sloot zorgvuldig de deur.

Gedurende die tijd was de luitenant van politie met een klein aantal van zijn gerechtsdienaars binnengetreken en verzocht, dat men hem de schrijver van het toneelspel tegen de koningin van Navarre zou uitleveren. Het hoofd van de school, een aanzienlijk man van een diepe geleerdheid en een grote invloed, welke Calvijn "de grote meester Lauret," Sturm "de koning van de wijzen, Rex sapientum" noemt, verdiende zijn naam niet.

Hij weigerde alles. Toen begonnen de sergeanten de schuldige in het huis te zoeken; en hoogleraren en studenten verkeerden in grote angst. Maar tevergeefs doorzocht men alle hoeken; het was onmogelijk iets te ontdekken. Toen beval de luitenant van politie aan zijn gerechtsdienaars zich, bij gemis van de schrijver, van de toneelspelers meester te maken en pakte zelf een van degenen, die deze parodie gespeeld hadden, bij de kraag. Dit was het teken tot een zeer grote opschudding. Meester Lauret, zich schuldiger gevoelende dan de jonge knapen, werpt zich op de luitenant en wil hem zijn kwekeling ontrukken; zich door hun opperhoofd ondersteund ziende, vallen de scholieren op de gerechtsdienaars aan; zij geven hun vuistslagen, schoppen, werpen zelfs met stenen. Het is een wezenlijke strijd die in het college van Navarre geleverd wordt. Eindelijk behielden de dienaars van de wet de overhand en al de baardeloze toneelspelers vielen de politie in handen.

De luitenant verlangde de inhoud van de overtreding te kennen: "Nu," zei hij tot de jonge kluchtspelers, "zult gij voor mij herhalen, wat gij op het toneel hebt gezegd." Men moest gehoorzamen; zeer verlegen, herzeiden de arme jongens met neergebogen hoofd al hun onbeschaamdheden. Dit is niet alles," hernam de overheidspersoon, en zich tot het hoofd van de instelling wendende, zei hij: daar men mij de oorsprong dezer misdaad onthoudt, moet ik degene straffen, die deze onbeschaamdheid had kunnen beletten. Meester Lauret, gij moet mij volgen, even als die straatjongens. Wat u betreft; meester Morin," (hij was de tweede van het college) "gij zult uw kamer niet mogen verlaten." Vervolgens vertrok de luitenant met zijn troep; hij plaatste Lauret bij een van de Commissarissen en zette de scholieren in de gevangenis.

Nu bleef de belangrijkste zaak, het vonnis door de Sorbonne tegen het gedicht van Margaretha uitgebracht, nog over.

Met omzichtigheid willende te werk gaan, beval de koning eenvoudig de rector, aan de Faculteit te vragen of zij werkelijk de *Miroir* onder het getal van de boeken ener verwerpelijke godsdienst geplaatst had, en in dat geval wel te willen verklaren, wat daarin berispelijk was. Het was dus de rector, die deze zaak moest besturen; nu had enige dagen te voren, de 10de October" de verkiezing van een nieuw rector plaats gehad, en hetzij dat de hogeschool bemerkte, van welke kant de wind waaide, hetzij dat zij zich tegen de vijanden van de verlichting wilde tonen, hetzij dat zij de koning wilde vleien door de zoon van een van zijn gunstelingen, van de eersten arts van het hof, te verheffen, ondanks de godgeleerde faculteit, had zij Nicolas Cop, een bijzondere vriend van Calvijn, gekozen. "O, wonderbaarlijke zaak!" zeiden enige

vrienden van het Evangelie: "de koning, zijn zuster, de rector van de Universiteit, en zelfs, volgens enige, de bisschop van Parijs, hellen naar de zijde van Gods Woord over; hoe zou Frankrijk niet Hervormd worden?"

De nieuw rector vatte de zaak met krachtige hand aan. Door Calvijn voor het Evangelie gewonnen, hij in zijn gesprekken met zijn vriend begrepen, dat de zone de grote ziekte, het verlies van het eeuwige leven de grote dood, en Jezus de grote medicijnmeester is. Hij haakte er naar zich tegenover de vijanden van de Hervorming te plaatsen en de koning zelf verschaft hem daartoe de gelegenheid. Hij had met Calvijn talrijke gesprekken over dit onderwerp en riep, de 24ste October 1532, de vier faculteiten bijeen.

De bisschop van Senlis, biechtvader van de koning, las hun de brief van zijn Majesteit voor. Na hem nam de jonge rector, als tolk van de nieuw tijden, het woord en sprak, verhaalt ons Calvijn, vol van het vuur, hetwelk een eerst kort te voren gebeurde bekering verleent, een lange en gestrenge redevoering uit een christelijke catilinarie, de samenzweerders, die tegen het Woord Gods samen spanden, verpletterende. "De overtreding van de wet is altijd misdadig," zei hij, "maar wat zal het zijn wanneer zij, die de wetten schenden, juist degene zijn, die aan de andere moesten leren, ze na te komen. En wat doen zij? Zij nemen de wapenen op tegen een uitmuntende vrouw, die te gelijk de beschermster van de goede letteren en de moeder aller deugden is! Zij dringen tot in het heiligdom van het geslacht onzer koningen door, en randen de oppermajesteit aan! O verwaande vermetelheid, o onvoorzichtige stoutmoedigheid! De wetten van de wellevendheid, de wetten van den Staat, de wetten van God zelfs, alles is door deze onbeschaamde mannen geschonden. Het zijn muiters, het zijn oproerlingen."

Daarna zich tot de theologische faculteit wendende, riep de rector uit: "Staakt, Mijn Heren, die dwaze en trotse handelwijzen; of wel, indien gij deze belediging niet hebt aangedaan, neemt daarvan niet de verantwoordelijkheid op u. Wilt gij de boosheid aanmoedigen van degene, die altijd gereed zijn om de schuldigste daden te doen, en zich vervolgens de mond wassen, zeggende: Een ander heeft het gedaan! Het is de Universiteit! terwijl de Universiteit er geen woord van weet. Bemoeit, u niet met een gevaarvolle zaak, of vreest de geduchte toorn van de koning."

Deze rede, de schrik, welke de naam van François I inboezemde, en de herinnering van de gevangenis van Bede, bewogen de vergadering. De godgeleerden, die allen schuldig waren, lieten lafhartig degene van hun ambtgenoten in de steek, die niets anders gedaan had, dan dat hij hun gemeenschappelijk besluit had uitgevoerd; zij riepen eenstemmig uit: "Deze vermetele daad moet ontkend worden." De vier faculteiten verklaarden, dat zij het feit, waarover de koning zich beklaagde, niet hadden goedgekeurd, en de gehele zaak viel terug op Le Clercq, pastoor van St. André die er het werkzaamste aandeel aan genomen had. Hij was de Jonas, die in zee moest worden geworpen.

Le Clercq was verontwaardigd. Hij had ten aanzien van de gehele wereld de ganse stad afgelopen; hij had al de boekwinkels doorsnuffeld om er de ketterse Miroir in beslag te nemen; de boekverkopers zouden, als het nodig was, tegen hem getuigen.

Maar toen hij zich verloochend zag door degene, die hem tot deze handeling hadden aangespoord, voelde hij zich door verachting en door toorn bewogen. Niettemin trachtte hij te ontsnappen aan het gevaar, dat hem bedreigde, en onder de toehoorders enige hofbeambten ziende, zei hij (in het Frans, opdat allen hem verstonden): Hoe zal ik woorden vinden, Mijn Heren, heerlijk genoeg om de rechtvaardigheid van de koning te roemen? Wie zou kunnen zeggen, met welk een onwankelbare trouw die

grote vorst zich bij iedere gelegenheid de moedige beschermer des geloofs heeft betoond ? Ik weet, dat verdoolde mannen de geest van de monarch trachten te verleiden en samenspannen tot de ondergang van de heilige Faculteit; maar ik heb het vaste vertrouwen, dat hun pogingen op de heldhaftige standvastigheid van zijn Majesteit zullen afstuiten. Ik draag roem op de weerstand, die ik hun bied. En toch heb ik niets gedaan uit mijzelf; ik ben afgevaardigd door een dekreet van de Universiteit tot het werk, dat ik heb vervuld. En meent gij, dat ik, bij de uitvoering daarvan, een aanslag heb willen beramen tegen de doorluchtige vorstin, wier zedelijkheid zo heilig, wier godsdienst zo zuiver is, en die er te voren bewijzen van gegeven heeft door de eerbied, waarmee zij aan haar doorluchtige moeder de laatste eer heeft bewezen? Ik beschouw als verboden de vuilaardige voortbrengselen, zoals Pantagruel; maar ik plaats de Miroir eenvoudig onder de verdachte boeken, omdat hij is uitgegeven zonder de goedkeuring van de Faculteit. Indien dát een fout is, zijn wij allen schuldig; gij Mijn Heren," zei hij, zich tot zijn ambtgenoten wendende, "gij evenzeer als ik, zelfs wanneer gij mij verloochent."

Deze redevoering, welke de doctoren van de Faculteit zeer in verlegenheid bracht, verzekerde de triomf van de koningin. Mijn Heren!" zei de biechtvader van de koning, "ik heb het beschuldigde boek gelezen, en waarlijk is daarin niets uit te schrappen, tenzij ik mijn gehele theologie vergeten hebbe. Ik verzoek dus een dekreet, hetwelk aan zijn Majesteit volkomen genoegdoening geeft." Toen zei de rector, het woord weer opvallende: "De Universiteit erkent evenmin de tegen dit boek uitgesproken berisping, als zij die goedkeurt. Wij zullen de koning schrijven om hem te verzoeken de verontschuldigen van de Universiteit in welgevallen te willen aannemen." Hierop ging de vergadering uiteen.

Zo kwam Margaretha, de vriendin van de Hervormers, zegepralend uit deze aanval van de monniken. "Deze zaak," zegt Beza, "sloeg de woede van onze meesters een weinig ter neer, en versterkte het kleine aantal van de gelovigen zeer. Het duidelijk en treffend verhaal, dat Calvijn ons daarvan heeft nagelaten, heeft ons in staat gesteld die van nabij in al haar fasen te volgen. Het lezende, kan men niet nalaten te betreuren, dat de Hervormer (Calvijn) ook niet somtijds zijn schoon talent heeft gebezigd om de geschiedenis te schrijven?

(Deze brief is de eerste van de verzameling, uitgegeven door Theod. Beza, en zal de tiende zijn van die, welke dr. Bonnet zal uitgeven.)

In Frankrijk had een zonderlinge zaak plaats; Calvijn en François I schenen bijna op de zelfde lijn voort te gaan. Calvijn volgde met opmerkzaam oog de beweging van de geesten, en zijn hoge schranderheid schiep er een vermaak in, daarvan de aanstaande gevolgen te onderzoeken. Wat ziet hij in dit jaar 1533? De verschillende klassen van de maatschappij geraken in beweging; de mannen van de wereld zelfs beginnen met vrijmoedigheid te spreken; de studenten snellen, met de levendigheid van hun leeftijd, naar de zijde des lichts heen; verscheiden jonge hoogleraren begrijpen, dat de Schrift meerder is dan de paus; een van zijn vertrouwde vrienden is aan het hoofd van de Universiteit; de dweepzieke doctoren worden verbannen; de meest invloedrijke mannen in de Kerk en in de Staat begunstigen de Hervorming.

De bisschop van Senlis, biechtvader van de koning; de bisschop van Parijs, Jean Du Bellay, die het gehele vertrouwen van François I bezit; zijn broeder Guillaume, een van de grootste mannen van Frankrijk, schijnen allen zich de Evangelische waarheid ten dienst te stellen. Guillaume Du Bellay vooral boezemde toen de Hervormden de hoogste verwachtingen in; zij maakten zichzelf overdreven denkbeelden van hem.

Daar Berquin niet meer was en Calvijn nauwelijks was verschenen, was het, volgens hen, Du Bellay, die Frankrijk moest Hervormen. "O! dat de Heer vele helden verwekke, gelijk hij, en wij zullen weldra de Christusregering met de luister van de zon zien verschijnen! De heer de Langey (G. Du Bellay) is bereid om alles voor Jezus Christus te lijden;" zei de vrome Bucer.

De ernstig denkendste mannen geloofden aan de heilzame invloed, welke de Hervorming moest hebben. Inderdaad door het geweten te doen ontwaken en het geloof te vernieuwen, moest zij een beginsel van orde en van vrijheid zijn, en de godsdienstige werkzaamheid, welke zij deed ontstaan, moest op het onderwijs, op de zedelijkheid, zelfs op de landbouw, op de nijverheid en de koophandel een gunstigen invloed uitoefenen. Indien François I zich tot het Evangelie had gekeerd, zouden de edelste geesten hem gevolgd zijn en Frankrijk zou dagen van vrede en van een verwonderingbarende voorspoed hebben gehad. "

Onder de verlichte mannen, waarvan wij spreken, moet gerekend worden Philippe de Chabot, heer van Brion, admiraal van Frankrijk, gunsteling van de monarch, die toen naar de zijde van de Hervorming overhelde; de kamerjonker Maure Musée, eveneens voor het Evangelie gewonnen; de vrome dame de Cany, welke haar zuster, de hertogin van Etampes, gunstig voor de Hervormden stemde. Deze ligt zinnige vrouw was ver van bekeerd te zijn; maar indien men aan de Hervorming de bescherming verweet, welke zij haar verleende, herinnerden de Evangelischgezinden zich die Macia, bemind door de keizer Commodus gelijk de hertogin door de koning, en die de eerste Christenen had beschermd, zonder dat het oorspronkelijk Christendom daarom minder werd geëerd.

Calvijn bouwde zijn hoop niet op de machten van de wereld. Het is ons een krachtige muur," zei hij, "dat God ons gunstig is. Indien God, mét ons is, ziedaar de enige steun. Noch onder, noch boven de hemel, is er één macht, die Zijn arm kan weerstaan, en daar Hij onze verdediger is, moeten wij generlei schade vrezen."

En toch zouden de slagen, welke François I van het hoofd van de koningin had afgewend, weldra Cop en Calvijn zelf treffen. Maar alvorens tot die vervolgingen te komen, moeten wij de koning volgen, die van Toulouse en van Montpellier, waar wij hem gezien hebben, zich naar Marseille begaf om met de paus te onderhandelen.

NEGEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Catharina de Médicis wordt met grote luister aan Frankrijk gegeven. (October 1533.)

Deze bijeenkomst van de paus met de koning kon nadeliger zijn voor het Evangelie, dan al de aanvallen van de Sorbonne. Indien Clémens zich oprecht met François I tegen Karel T verbond, indien Catharina de Médicis het onderpand van de vereniging bisschop Rome en Frankrijk werd, zou dan de Hervorming niet weldra bij het droevige schijnsel van de vale flambouwen van dit noodlottig huwelijk begraven worden? Men hoopte echter nog, dat de beraamde bijeenkomst niet zou plaats hebben. Inderdaad deden Hendrik VIII en de keizer al wat zij konden om François I te beletten de paus te ontmoeten.

Maar Clemens VII, wie een huwelijksverbintenis tussen het geslacht van de kooplieden van Florence en dat van Lodewijk de Heilige gedurig meer bekoorde, bekommerde zich evenmin om de keizer, als om de koning van Engeland, en tegen het einde van April (1533), vergaderde hij te Rome een heilig college, waaraan hij zijn

voornemens mededeelde. Men wist er iets van, De Romeinse kardinalen glimlachten en wensten zijn Heiligheid geluk; maar de Spaanse kardinalen vertoonden een zeer ontevreden gelaat. De paus zocht hun er van te overtuigen, dat hij dit huwelijk slechts wenste tot roem van God en van de Kerk. "Het is voor heilige gelegenheden," zei hij tot hen. Niemand durfde zich openlijk te verzetten; maar bij het verlaten van de zitting, snelden de kardinalen des keizers tot zijn ministers en meldden hun de pauselijke mededeling. Deze verloren geen ogenblik: zij bezochten al hun vrienden; zij werkten op hen met een grote behendigheid, en door geestkracht en list, gelukte het hun, in het begin van de maand Juni, een congregatie te hebben, welke de Franse kardinalen niet bijwoonden. Zich niet tegen het huwelijk zelf durvende verzetten, vertoonden de prelaten van Karel de uiterste gevoeligheid voor de eer en het welzijn van de paus. Zij schenen plotseling door de hevigste hartstocht voor Clémens VII bevangen. Wat de paus in Frankrijk!" zeiden zij. "Waarlijk er wordt meer vereist, dan het huwelijk van een nicht, om een paus zijn zetel te doen verlaten." Vervolgens, alsof de gezondheid van Clémens VII hun zeer dierbaar en de lucht van Rome uitmuntend was, plaatste de geslepen Spanjaarden redenen van gezondheid op de voorgrond. "Zulk een reis zou, gelet op de overgrote warmte van Provence, zeer gevaarlijk zijn." "Bekommert u daarover niet," zei de paus snedig: "ik zal eerst vertrekken, als de regentijd is begonnen."

Karel V zocht toen andere middelen om de conferentie te verhinderen. Hij zal zorgen, dat de paus zijn vertrek van week tot week verschuift, tot dat de winter gekomen is, en dan zal het onmogelijk zijn er aan te denken. Een zeer natuurlijke gelegenheid deed zich tot deze verschuivingen op. Het huwelijk van Hendrik VIII met Anna Boleyn openbaar gemaakt zijnde, eiste de keizer fier, dat aan de koningin, zijn tante, recht zou wedervaren; voorzeker was daarin stof genoeg om het hof van Rome gedurende maanden bezig te houden. Maar Clémens, die de Engelse zaak gedurende jaren had slepende gehouden, begerig om het andere huwelijk ten einde te brengen, verzamelde in allerijl een consistorie en sprak tegen Hendrik VIII al de door Karel V geëiste berispingen uit. Vervolgens in zijn ijver zijn gewone listigheid vergetende, maakte hij van het huwelijk van Catharina het slot van zijn redevoering, en met Engeland en zijn koning afgedaan hebbende, besloot hij, zeggende: "Mijn Heren! Dat degene onder u, die met mij de reis verlangen te doen, zich geheel gereed houden tot het vertrek."

Dadelijk begon men de galeien van Rhodus, waarop de paus de reis zou doen, uit te rusten. Alles in de haven was in beweging. Men voorzag die lange bodems met lage boorden van alles, wat tot het onderhoud, tot het wenden en zelfs tot de verdediging en de aanval noodzakelijk was. Men plaatste de riemen; men hees de ras en de zeilen op, men haalde de wimpel in top. Toen namen de keizerlijken, met de paus in geslepenheid wedijverende, een nieuw list te baat; zij werden hevig verliefd op Coron. a Coron, die stad van het zuiden van Griekenland," zeiden zij tot de paus, "Coron, van zoveel belang voor de Christenheid, is door de Turken aangevallen; wij hebben de galeien van Rhodus nodig om haar te verdedigen; wij moeten de Grieken, onze broeders, van de slavernij bevrijden en het Oosterse keizerrijk weer oprichten." De paus begreep; het was moeilijk hem in listigheid te overwinnen. "Goed, goed!" zei hij; "haast u; snelt de Christenheid ter hulp. ik sta de gemelde galeien af; ik voeg er zelfs de mijne bij. En ik zal op de galeien van Frankrijk mijn overtocht doen." Toen wendde de keizer zich tot de Zwitsers; de hertogen van Savoye en van Milaan vreesden ook, dat er in de beraamde bijeenkomst iets ten hun nadele werd gebrouwd; zij voegden zich bij hem. Deze drie vorsten besloten de katholieke kantons tot de

Italiaanse ligue te doen toetreden. Indien die verschrikkelijke Helvetische benden de Alpen overtrekken, zal de paus van ieder reisplan afzien. Hoe zou hij zich in het midden van de lansen en vuurroeren wagen? Clémens VII bezat niet de oorlogzuchtige inborst van Julius II. "De koning van Frankrijk begunstigt de Protestanten," zeiden de afgevaardigden van Karel tot de Katholieke kantons; "hij wil de Evangelischgezinde kantons in staat stellen om zich over Coppel te wreken; maar indien gij u met ons verenigt, hebt gij niets te vrezen." Bij deze woorden waren de Katholieken zeer genegen om tot de ligue van Italie tegen de koning en tegen de paus toe te treden. Maar François I zond hun baar geld om zich rustig te houden, en de katholieke Zwitsers verroerden zich niet.

Zou dan alles mislukken? Nooit zag men een huwelijk, waartegen zoveel pogingen opeen gestapeld werden; maar het stond geschreven in de boeken van het noodlot, zei men; de daartegen gesmeedde wapenen konden niet slagen; tevergeefs bewoog de trotse Karel V heel Europa, de Zwitsers, de Duitsers, de Grieken en de Turken. Zijn ministers namen toen de toevlucht tot een andere list. De paus was niet moedig, iedereen wist het. Zij kwamen terug op hun tedere toegenegenheid voor de persoon van de paus, en daar Zwitserland niet wilde helpen, wendden zij zich naar Afrika. "Uw Heiligheid neme zich in acht," zeiden zij tot hem; "indien zij deze reis onderneemt, valt zij onfeilbaar in de handen van de Moren een vloot van zeerovers, achter de Hyërische Eilanden verborgen, zal plotseling verschijnen, op het schip, dat u draagt, aanvallen, en u oplichten." Ditmaal werd de paus van zijn stuk gebracht. Ie vrees, welke de barbaarsche schepen inboezemden, was toen zeer groot. Zich door de Moren te zien opgelicht! Een paus naar Tunis of naar Algiers gevoerd! Welk een vreselijke gedachte!

Zal hij gaan, of zal hij niet gaan? Dit was de vraag, welke Europa zich voorstelde. Maar vooral te Rome werd zij geopperd; de Guelfen en de Gibellijnen werden er bijna handgemeen om. De beweegredenen voor het huwelijk, en bijgevolg voor de reis, ontbraken niet. "Het ogenblik is gekomen," zeiden de pausgezinden, "om een grote slag te slaan, ten einde Frankrijk te verhinderen zich in het verderf te storten, zoals Duitsland en Engeland." Men schreeuwde zeer luide in de kloosters, in de kerken, en tot op de publieke pleinen. Een Franciscaner uit Nederland, Herbom genaamd, een monnik die een vurige dweepzucht bezat, bracht de pauselijke stad in oproer. "Luther, Zwingli, Oecolompadius," zei hij, "zijn soldaten van Pilatus; zij hebben Jezus Christus gekruisigd. Maar, o ramp! die misdaad is in onze dagen te Parijs op nieuw gepleegd. Ja, te Parijs zelf, door enige volgelingen van Erasmus." Klaarblijkelijk moesten de paus en zijn nichtje Catharina naar Frankrijk snellen om datgene te beletten, wat die godslasterlijke monniken de kruisiging van Jezus Christus durfden noemen.

Clémens VII besloot daartoe; hij zal de woede van de golven bra veren hij zal de aanvallen van de zeeschuimers tarten, om de soldaten van Pilatus te overwinnen en aan zijn nicht een koninklijken gemaal te geven. De galeien van Frankrijk, onder bevel van de hertog van Albany, vertrokken in September van Marseille om Clémens VII, die zich, overal, waar hij doortrok, de edelste belangeloosheid ten toon spreidende, naar Pisa had begeven, te gaan afhalen. "Ik begeef mij naar dat mondgesprek," zei hij, "om aan Europa de vrede te verschaffen, om de onderneming tegen de ongelovigen voor te bereiden, om de koning van Engeland op de goeden weg terug te brengen, in één woord, enig voor de belangen van de Christenheid." Vervolgens, nadat hij zich aldus, gelijk de wolf in de fabel, onder geleende klederen vermomd had, liet hij de punt van het oor er uit komen en verzocht de hertog van Albany hun gemeenschappelijke nicht naar Nizza te geleiden, waar zij zijn verdere

bevelen zou moeten afwachten. De eer, welke men zijn geslacht aandeed, was zo groot, dat er gedurig twijfelingen in zijn geest ontstonden omtrent de vastheid van de beloften van de koning van Frankrijk; hij wilde zijn nicht niet met zich naar Marseille voeren, uit vrees van haar daarvan te moeten terugbrengen. Eerst zal hij alleen François I zien; hij zal hem spreken, hij zal hem peilen.

Clémens geloofde, dat zijn slangenblik tot in het diepste van het hart van die vorst zou doordringen. Wanneer alle vrees zal zijn weggeruimd, zal Catharina in Frankrijk komen; maar tot zoolang zal zij slechts drie vierden van de weg afleggen.

Het jonge meisje vertrok naar Nizza, en toen men haar zag aan boord gaan, zei iedereen, haar aanwijzende: "Ziedaar de ware oorzaak van deze zonderlinge reis van een paus! Als het om het heil van de Kerk te doen was, zou Clémens VII zich niet zoveel moeite geven; maar het komt er op aan, een Médicis naast een troon op te voeden en haar wellicht daarop te plaatsen."

De Franse vloot stak in zee. Het schip, aan welks grote mast de Franse vlag was gehesen, vertoonde een te gelijk zeer vrolijk en zeer droevig schouwspel. Onder de standaards en wimpels, rondom de hertog van Albany en te midden van een schitterend gevolg, bewoog zich een kleine fee, die toen voor het eerst zich in de wereld vertoonde. Het was een vrouwelijk wezen van middelmatige gestalte, met fonkelende ogen en een bevende stem, dat met een bovennatuurlijke macht scheen begaafd en al degenen, die het omringden, pijnlijk boeide. Haar bekoorlijkheden en haar scherpzinnig. beid waren het fijne vergift, waarop het pausdom rekende om de ketterij te doden. Het jonge meisje, dertien of veertien jaren oud, huppelde van vreugde op het prachtige schip. "Ik zal," dacht zij, "weldra de schoondochter van de roemrijke koning van Frankrijk worden!"

De dood, waarmee dit zonderling schepsel een geheim en vreselijk akkoord scheen gemaakt te hebben, zou haar inderdaad weldra ten toppunt van macht voeren. Na het meisje te Nizza gebracht te hebben (Zo spreekt Guicciardini), keerden de galeijen van Albany in de haven van Pisa, Livorno, terug, en de 4en October begaven de paus, zijn kardinalen en zijn gehele huis zich in zee.

De pauselijke vloot, met rijke stoffen behangen, had een zeer gelukkige reis. Clémens VII kon duizend verschillende plannen overpeinzen zonder enige afleiding. Catharina aan de zoon van de koning van Frankrijk uithuwelijken; zich, door middel van de ondersteuning van die vorst, van de voogdijschap des keizers, waarvan hij een afkeer had; bevrijden; het concilie, hetwelk Karel V de vermetelheid had gehad aan de Protestanten te beloven onbepaald uitstellen; eindelijk de Hervorming, zowel in Frankrijk, als elders, verpletteren. Zodanige waren de gedachten van Clémens VII gedurende de overtocht. Alvorens Rome te verlaten, had hij de 1ste September) een bul tegen de ketters opgesteld; hij had die bij zich op zijn schip en was voornemens aan Frans, als een bruiloftsgeschenk, de onmiddellijke uitvoering daarvan te verzoeken. De winden waaiden zachtens in de richting van Marseille; ieder wenste zich geluk met de schoonheid van de overtocht; maar die in schijn zo machteloze vloot, die toen rustig over de wateren van de Middellandse zee heengleed, droeg, evenals die van Ulyssus, iederen zakken vol stormen.

In Frankrijk waren de gevoelens omtrent de reis van de paus zeer verdeeld. Indien de paus de koning voldoening gaf, was de Hervorming verloren; indien hij hem tegenwerkte, zou Frankrijk het voorbeeld van Engeland volgen. Na nam ieder de onderstelling aan, die hem gunstig was. "De koning en de paus," zeiden de Hervormden, I, volgen zulke tegengestelde wegen, dat het hun onmogelijk is elkaar te

ontmoeten." "De koning en de paus," zeiden de Ultramontanen, "zullen zich weldra door onverbreekbare banden verenigen, en het pausdom zal in Frankrijk in zijn uitsluitende opperheerschappij hersteld worden." Toch waren er vernuftige mannen uit de school van Erasmus, die in twijfel verkeerden.

"Wat mij betreft," schreef de hoogleraar Sturm aan de Hervormer Bucer, "ik verlang zeer, dat het pausdom worde omvergeworpen, maar ik vrees zeer, dat het worde opgericht." Sturm gaf zich niet te zeer bloot. Naar welke zijde zal dus Marseille François I doen overhellen? De geschiedschrijvers hebben beslist, dat hij van daar terugkwam, door Rome gewonnen; maar na de geschiedschrijvers gehoord te hebben, moet men toch ook de geschiedenis horen.

De oude stad van de Phocéërs was, in het begin van October 1533, in de levendigste verwachting; de koning van Frankrijk en de paus zouden er weldra aankomen welk een eer! Men weet, dat het volk, dat haar bewoont, levendig en vol geestdrift is, en de schitte rende ontvangsten bemint. Op de hoogste plaatsen had men wachters geplaatst, met last om de aankomst van de vloot aan te kondigen. De 4e October gaven eindelijk de toren van If en van Notre-Dame de la Garde plotseling de zo zeer verlangde signalen. Toen wordt er in geheel Marseille slechts één kreet gehoord Het leger ter zee, dat onze heilige vader medebrengt, is ontdekt!" een koortsachtige spanning verspreidt zich door de gehele stad; een menigte trompetten, klaroenen, hobos, weerklinken door al de straten; de bevolking snelt naar de haven. Edelen en prelaten bestijgen schepen, welke men gereed hield; alle zeilen worden losgemaakt, en weldra begroet deze in van de haast bijeengebrachte vloot die van de paus door zeer grote toejuichingen. Er bevonden zich daarop vele vrome katholieken, die van vreugde en van bewondering beefden; zij konden nauwelijks hun ogen geloven.

"Ziedaar," zeiden zij, "de ware vertegenwoordiger van Christus, de vader aller Christenen, de enige, die naar welgevallen aan de Kerk nieuw wetten kan geven; hij, die zich nooit heeft bedrogen en zich nooit bedrogen zal, wiens naam enig is in de wereld, de onder God op aarde!"

Clémens glimlachte nooit had hij in Italië zulk een geestdrift gezien, of zulke kreten gehoord. O Frankrijk! wel zijt gij de oudste zoon van de Kerk! Hij wist niet, dat de ijdelheid, de nieuwsgierigheid, de liefde tot prachtvertoningen, de hevige hartstocht tot luidruchtigheid in deze bekoring een groot aandeel hadden, en dat Frankrijk, even als zijn koning Clovis, aanbidt wat het heeft ter neer geslagen, en neer werpt wat het heeft aanbeden. Clémens VII had geen tijd om zich met deze overdenkingen in te laten. Op het ogenblik, waarop zijn galei de haven binnenliep, deden drie honderd stukken geschut hun gebulder horen. Notre-Dame de la Garde, de toren van St. Jean, de abdij van St. Victor, de haven en haar omgevingen, alles was in vuur.

Frans I bevond zich niet te midden van de ontelbare en schitterende menigte, die toen Marseille vervulde. Er waren prinsen van de bloede, prelaten, diplomaten, magistraten, hovelingen, krijgslieden; maar de koning, hoewel aan de poorten van Marseille, bleef achter en ter zijde. Toen echter de nacht was aangebroken en ieder zich in zijn huis had teruggetrokken om van een vermoeiende dag uit te rusten, ging een persoon, in een mantel gewikkeld, de stad binnen, sloop heimelijk door de duisternis de naburige straten in, en vertoonde zich aan de poort van het paleis, waarin de paus zich bevond. Die man werd dadelijk binnengeleid in de vertrekken, waar Clémens VII zich gereed maakte om ter ruste te gaan; het was de koning van Frankrijk. Waartoe dit nachtelijk bezoek? Zou de koning, alvorens de grootpriester op officiële wijze te ontvangen, hem eerst in het geheim willen uitvorsen? Zou hel de gewoonte des tijds zijn? Wat daarvan zij, na een gemeenzaan gesprek onder de meeste

geheimhouding, keerde François met de zelfde geheimzinnigheid terug, er zeer voldaan uitzijnde. De paus had hem alles beloofd, alle rechten, alle bezittingen, in één woord, alles wat hij vast besloten was nimmer te houden.

De volgende dag deed de paus, met zijn pauselijke klederen bekleed en gezeten op een prachtige stoel, welke enige mannen op hun schouders droegen, zijn plechtige intrede, te midden van de kardinalen, eveneens in al de glans van hun kostuum, en van de heren en dames van Frankrijk en van Italië.

Reeds vroeg in de morgen en terwijl in de straten de vreugdekreten losbarstten, liep de voorzitter van het parlement, die in een van de fraaie huizen van Marseille huisvestte, met bezorgd gelaat, gebaren makende en angstig enige Latijnse volzinnen herhalende, in zijn kamer op en neer. Een groot redenaar zijnde, was die magistraat opgedragen, de aanspraak aan de paus te doen. Nu was hij ongelukkig niet zeer gemeenzaam met liet Latijn; hij had reeds lang te voren zijn rede doen vervaardigen en zijn onwillig geheugen had het met ontzaggelijk veel moeite zóver gebracht, dat hij haar achtereenvolgens kon voordragen, mits men daaraan geen enkel woord veranderde.

Op hetzelfde ogenblik meldde een afgevaardigde van de paus zich bij het opstaan van de koning met een papier in de hand aan, en verzocht hem in naam van de paus, die zeer bang was voor de vreselijke Karel V, dat men gezegde redevoering zou doen, zoals zij stond op het papier, dat hij bracht, zodat men de keizer volstrekt niet beledigde. François zond het geschrift van Clémens VII aan de president. O, onverwachte verhindering! Gemelde instructie was juist het tegendeel van datgene, wat hij van buiten geleerd had. De beroemde redenaar was radeloos; hij wist niet wat te doen. Helaas! hij had nog slechts enige minuten en de snorkende woorden, die de keizer moesten beledigen en die hij voornemens was met zijn schoonste stem uit te spreken, kwamen hem voor de geest. Hij stelde zich in tegenwoordigheid van die prachtige vergadering, van die trotse kerkvorsten van Rome, die het Latijn zo goed kenden. Er is geen twijfel aan. hij zal in de war geraken, hij zal stotteren, hij zal niet meer vinden wat hij zeggen moet, hij zal blijven steken. De koorts beving hem. Toen zichzelf niet langer meester, snelde Mijnheer de president tot de koning en smeekte hem deze opdracht aan een ander te geven.

"Wel nu, zei François tot de bisschop van Parijs; Du Bellay" belast gij u daarmee." Aanstonds vertrok de stoet. Hij kwam aan; hoewel onverhoeds opgeroepen, hield de bisschop van Parijs zich goed; hij was een sterk latinist en bekwaam redenaar, en kweet zich wondergoed van zijn last.

Kort daarna begonnen de officiële conferenties, en de koning en paus spaarden noch betuigingen, noch listen, noch leugens; de paus vooral muntte uit in dit laatste punt. "Hij behandelde deze zaak zo slim," zegt Guicciardini, "dat de koning hem ten laatste wonderlijk vertrouwde." François eiste niet weinig om zich voor deze mésalliance schadeloos te stellen; hij vroeg het hertogdom Urbinum, het Hertogdom Milaan, Pisa, Livorno, Reggio, Modena, Parma, Pitteenza, Genua. Maar indien de koning niet ophield te vragen, de paus staakte ook zijn beloften niet, zich des te vrijgeviger tonende, daar hij niets wilde geven. Getroffen door de goedhartigheid van Frans, die alles scheen te geloven wat hem gezegd werd, zond Clémens eindelijk naar Nizza om de jonge Catharina te halen.

Het was niet betamelijk, dat de paus enkel om een jong meisje uit te huwelijken van zo ver gekomen was. Om zijn spel te verbergen, stelde hij voor, de bul, die hij van Rome medebracht, tegen de ketters te slingeren. Het was zijn bruiloftsgeschenk, en niets kon de intrede van Catharina in Frankrijk beter inwijden. Maar de diplomaat G. Du Bellay stelde alles in het werk om deze waarlijk Romeinse daad te verhinderen.

Hij had over dat punt met de kardinalen en met de paus zelf de levendigste gesprekken. Hij wees op de noodzakelijkheid om de Protestanten in Duitsland tevreden te stellen: "Een vrij concilie heeft van weerszijden toegevingen ten gevolge!" zei hij; maar Clémens was doof aan dat oor. Du Bellay gaf de zaak niet op; hij worstelde krachtig met de grootpriester; hij bezwoer hem, de Hervorming niet met geweld te bestrijden. Hij sprak evenzo met François I en deelde hem enige kort geleden uit Duitsland ontvangen brieven mede; maar de koning antwoordde hem, dat hij die zaak te zwaar inzag. De excommunicatiebul was eenvoudig een wijze, een pauselijke vorm. en niets meer. De bul werd afgevaardigd en men maakte er veel ophef van. Hoewel wederkerig aan elkaars oprechtheid gelovende, bedrogen François en Clemens elkaar wederkerig. In de gehele zaak van Marseille was het enige ware, de gift van Catharina de Médicis, welke de paus aan Frankrijk. Deed. Ongetwijfeld was dit meer dan genoeg.

Zodra het meisje gekomen was, werd alles tot het huwelijk in gereedheid gebracht. De ministers van de koning en die van de paus hielden zich bezig met het contract, en daar de laatste van een jaarwedde van honderd duizend kronen gesproken hadden, zeiden de thesauriers van François I: "Dat is zeer weinig voor zulk een edele verbintenis." "Ja," antwoordde Strozzi, een van de bekwaamste dienaars van Clémens VII; maar merkt wel op, dat Mevrouw de hertogin van Urbinum bovendien drie ringen van onschatbare waarde, Genua, Milaan en Napels, bij haar huwelijk medebrengt." Die diamanten, wier fonkelingen de koning en Frankrijk moesten verblinden, schitterden nooit aan de vingers van Catharina, noch op de kroon van. Hendrik III.

Toen ging men met grote luister tot de plechtigheid, over. Jong, schitterend, stralende van vreugde, met de glimlach op de lippen, het oog levendig, het hoofd met goud, paarden en bloemen gekroond, ging de gemalin voorwaarts, en achter haar *de Dood*. De Dood, die altijd haar trouwen volgeling was, haar zelfs diende, wanneer zijn meesteres zijn slagen had willen weerhouden, die door de kroonprins te treffen, haar tot gade van de erfgenaam van de troon zou maken; door haar schoonvader te treffen, haar als koningin zou kronen, en door achtereenvolgens haar echtgenoot en al haar zonen te treffen, haar tot opperste meesteres van liet toekomstig lot van Frankrijk zou verheffen.

Dankbaar jegens deze geheimzinnige en heillozen bondgenoot, zou dan ook de Florentijnsche, veertig jaren later, in een Augustusnacht, in de straten van Parijs, hem een heerlijk genot verschaffen, hem een bloedmeer bereiden om zich daarin te baden, het afgrijselijkste feest aanrichten, dat ooit ter ere van de Dood werd gevierd.

Catharina naderde het altaar, een weinig bevende zonder bewogen te zijn. Na-ijverig om zelf de grootheid van zijn huis tot de hoogste trap op te voeren, deed de paus in persoon de dienst en ontelbare flambouwen waren ontstoken. De koning, de koningin van Frankrijk, een tal van hovelingen, die met de rijkste kostumen pronkten, omringden de echtgenoten. Catharina de Médicis leide een bleke hand in de langgevingerde hand van Hendrik van Valois, die aan de Hervorming alle vrijheid en aan Frankrijk zelf, in de ongelukkigen vrede, zijn roem en zijn veroveringen moest ontroven; daarna gaf Clémens VII aan deze beide tragische echtgenoten de pauselijke zegen. Het huwelijk was gesloten; het meisje, zoals Guicciardini haar noemt, was vrouw; een bliksemvuur schitterde in haar oog. Was het de vreugde van het geluk en van de roem? Waarschijnlijk. Men zou kunnen vragen of het niet de vreugde was van de hyena, die in de verte grafplaatsen ontdekt, waar zij zich met het vlees van de lijken zal kunnen verzadigen, of die van de tijger, die van uit zijn hol in de Afrikaanse woestijn groepen van reizigers ontdekt, op welke hij zich, zal kunnen werpen en de

bloeddorst lessen, die hem kwelt. Maar hoewel de begeerten, die zich in de Bartholomensnacht lieten blijken, reeds in kiem in dat jonge meisje waren, was er, het moet gezegd worden, te Marseille niets dat aantoonde, dat zij zich door die wrede neigingen liet beheersen.

Er zijn wezens, die, door God gevloekt, onder schitterende en schoonschijnende sluiers aan een natie een werktuig van besmetting, het venijn van het bederf, een onzichtbaar beginsel des doods aanbrengen, dat daarna in de aderen zich verspreidt, al de delen van het lichaam met zijn ziekteverwekkende kracht aantast, en de menselijke krachten met een algemene verslapping treft. Zo is het, dat, bij het begin van de geschiedenis van de mensheid, een gevallen wezen de mens verleidde; door hem kwam de zonde in de wereld, en door de zonde de dood. D

it eerste toneel, dat éinig blijft, herhaalt zich niettemin van tijd tot tijd voor de volken op een mindere schaal. Dit gebeurde voor Frankrijk, toen de dochter van de Médicis behendig in het koningsgeslacht wist in te komen. Ongetwijfeld bevond de kwaal zich reeds onder dat volk; maar de aankomst van Catharina, was een van die daden, welke het bederf ten toppunt voeren. Die vrouw, vals, zedeloos, laag genoeg om aan de voeten van de minnares van haar man te kruipen en voor haar de geheimen op te vangen; die vrouw, die slechts krachteloze, gekke, razende, bedorven, slechte kinderen ter wereld bracht, bedierf niet alleen haar nonen, maar tastte zelfs een gehele schitterende maatschappij aan, (Coligny heeft het getoond) edel en rechtvaardig had kunnen zijn, en doorzeeg die met de besmettelijkste vochten. De nicht van de paus vergiftigde Frankrijk.

Laat ons tot Marseille terugkeren.

"De vrolijkheid van Clémens VII was ongelooflijk," zegt Guicciardini. Hij had zelfs een opwelling van dankbaarheid, en besloot de koning vier kardinaalshoeden voor vier Franse bisschoppen te geven. Was het zijn plan, dat die hoeden Urbinum, Genua, Milaan en Napels zouden vervangen? Men weet het niet. Een van de nieuw kardinalen was de jonge Odet de Chatillon, elf jaren oud, broeder van de onsterfelijke Coligny, en later een van de steunpilaren van het Protestantisme in Frankrijk. De koning, zoveel gunstbewijzen willende beantwoorden, schreef aan de bisschop van Parijs, dat, "daar de misdaad van ketterij aanwies en toenam, men het proces van de ketters moest opmaken en ten einde brengen."

"Draag zorg, het niet na te laten," voegde hij er bij. Maar de bisschop van Parijs, broeder van de diplomaat Du Bellay, was van alle prelaten van Frankrijk het minst tot vervolgen geneigd. François wist het zeer wel, en wellicht is het daarom, dat hij er hem bevel toe gaf.

Verrukt van in de koopstad zulk een goeden koop gesloten te hebben, scheepte de paus zich de 20ste November in, om naar Rome terug te keren. De overmaat van de vreugde was hem nadelig, zoals zij het zijn neef Léo X geweest was. De bedreigingen des keizers, die een concilie wilde; de dringende vertogen van François I, die de drie ringen van Catharina opeiste; de onenigheden van zijn beide neven, die in Florence vochten, alles vervulde de armen Clémens met onrust en smart. Hij zei tot al degenen, die hem omringden; dat zijn dood nabij, was; en dadelijk na zijn terugkeer, liet hij de ring en de klederen, die bij de begrafenis van de pausen gebruikelijk waren, vervaardigen. Zijn enige troost, de aanstaande ondergang van de Protestanten, scheen hem zelfs in zijn laatste dagen te ontbreken.

Reeds gedurende zijn bijeenkomst met de paus, kupte François heimelijk om zich met de meest geduchte van de vijanden van Rome te verenigen. Na met een schijnbare

ontroering het oude pausdom te hebben omhelsd, ging de ridderlijke koning aan de jeugdige Hervorming hoffelijk de hand reiken. In een tussenruimte van twee maanden, had deze vorst twee bijeenkomsten, die zoveel mogelijk met elkaar in strijd waren. Deze beide tegenstrijdige conferenties zijn een van de trekken, welke de wispelturige en eierzuchtige François I het best kenmerken. Die nieuw Janus had aan weerskanten van zijn hoofd een verschillend gelaat. Wij hebben datgene gezien, hetwelk achterwaarts in het verleden schouwde; wij zullen weldra datgene zien, dat voorwaarts schouwde in de toekomst. Maar alvorens de koning van Frankrijk in zijn overhelling naar de zijde van Duitsland en van de Protestanten te volgen, moeten wij tot Calvijn terugkeren. Het was in October 1533, dat François en Clémens elkaar te Marseille hadden ontmoet; en de 1ste November, op het ogenblik, waarop deze beide vorsten nog onderhandelden, had er te Parijs een grote Evangelische manifestatie plaats.

DETTIGSTE HOOFDSTUK.

De redevoering van de rector aan de Universiteit van Parijs. (November 1533.)

Calvijn had Parijs niet verlaten. Nu eens was hij op de boulevards, bij de koopman De la Forge; dan weer in het kwartier de d'Université, met Cop; in de woning van de armen en in het paleis van de edelen, grotelijks het werk des Heren uitbreidende," zegt Beza, niet alleen door de waarheid te verkondigen, maar ook door zich tegen de ketters te verzetten." Vervolgens zonderde hij zich af in zijn kamer en overpeinsde. Hij dompelde zijn diepe blik in de toekomst, en meende, in een meer of minder verwijderde tijd en door zekere wolken heen, de zegepraal van het Evangelie te ontdekken. Hij wist, dat de zaak van God in het algemeen met moeite vordert, dat er stenen zijn op de weg, dat het eigenbelang, de onwetendheid, de dienstbaarheid haar gedurig weerhouden; dat zij wankelt, valt, en men haar somtijds verloren gedurig wanen. Maar hij geloofde, dat hij, die in haar is, haar al haar vijanden doet overwinnen. "Alleen," zei hij, "het is nodig, dat zij, die haar banier dragen, met een onwrikbare moed de aanval doen." Calvijn meende, dat het ogenblik tot de aanval gekomen was. Hij wenste, dat, in de Universiteit zelve, van die kansel, die geheel Europa vereerde, na eeuwen van stilzwijgen, de klanken van de waarheid zouden weergalmen. Een zeer natuurlijke gelegenheid deed zich op.

Gedurende de maand October werd Cop zeer bezig gehouden door een taak, welke hem was opgedragen; de gewoonte van de Universiteit riep de rector om op Allerheiligen, in een van de Kerken van Parijs, de openingsrede in het Latijn uit te spreken. Calvijn meende, dat van deze gelegenheid moest worden gebruik gemaakt om, ten aanschouwe van geheel Frankrijk, het Evangelie te verkondigen. De rector deed hem opmerken, dat hij geneesheer was, en het hem dus moeilijk viel, als godgeleerde te spreken: "Indien gij evenwel," zei hij, "de redevoering wilt schrijven, wil ik mij belasten met haar uit te spreken." De beide jonge mannen waren het weldra eens; zij begrepen, het gevaar, dat zij liepen; maar zij waren bereid er zich, hoewel zonder overmoed en met voorzichtigheid, aan bloei te stellen. Zij kwamen overeen, voor de Universiteit de hoofdsom van het Evangelie te verklaren, maar terwijl zij daaraan de naam van *christelijke wijsbegeerte* zouden geven.

"Christus," zei Calvijn, wil, dat wij zijn gelijk de slangen, zorgvuldig in het midden van alles, wat ons nadelig is; en toch gelijk de duiven, die onbevreesd en onbekommerd vliegen en zichzelf vrij uit vertonen voor degene, die haar strikken spreiden."

Toen de dag van Allerheiligen (1533) gekomen was, vergaderde de Universiteit met grote pracht in de kerk des Mathurins; velen toonden zich zeer begerig om Cop te horen, wiep zijn gedrag in de zaak van de koningin van Navarre bij de Sorbonne had verdacht gemaakt. Een groot aantal monniken en vooral Franciscaners namen plaats en spitsten het oor. Toch waren er hier en daar in de kerk edele vrienden van het Evangelie, die de aanval en wellicht de zegepraal van hun geloof waren komen bijwonen. Onder hen bevond zich, afzonderlijk op een bank, een jong mens met een onbeduidend voorkomen, oplettend op alles wat er gezegd werd, bedaard en ingetogen; niemand had er gedachte op, dat hij het was (Calvijn), die weldra de Universiteit en, om zo te zeggen, geheel Frankrijk zou beroeren.

Het ogenblik was gekomen; al de dignitarissen, hoogleraren en studenten op de rector begerige blikken vestigende, stond Cop op, nam het woord, en sprak de openingsrede uit, "op een geheel andere wijze, dan het de gewoonte was," zegt Théodorus Beza. Er was in zijn voordracht een eenvoudigheid, een leven, dat afstak bij de droogheid en gemaaktheid van de vorige doctoren. Deze rede is van belang in de geschiedenis van de Franse Hervorming; wij zullen haar dus gedeeltelijk meedelen, te meer, daar zij tot nu toe verborgen is gebleven in de handschriften van de bibliotheek van Genève en daar het de eerste maal is, dat zij het publiek wordt aangeboden.

Dit document bevindt zich in de bibliotheek van Geneve (Hsch. 145); op de rand leest men; *Haec Johannes Calvinus propria manu descriptis, et est actuer.*" Dr. Bonnet heeft het gevonden, terwijl hij nasporingen deed voor de uitgave van de *lettres de Calvin* en heeft er de schrijver een afschrift van gegeven.

"Mijn Heren!" zei de rector, "de Christelijke wijsbegeerte is een grote zaak en te uitmuntend, dan dat enige tong de waarde er van uitspreken of zelfs enige gedachte haar bevatten kan. Van God door Jezus Christus zelf aan de mens gegeven, doet zij ons die ware gelukzaligheid kennen, die niemand bedriegt, ons doende geloven en begrijpen, dat wij waarlijk kinderen Gods zijn. De glans van de luister van die wijsheid Gods verduistert al de glans van de wijsheid van de wereld. Zij plaatst degene, die haar bezitten, even hoog boven de gemene man, als de gemene man boven het redeloos van die verheven is. Het verstand van de mens, geopend en uitgebreid door de Goddelijke hand, begrijpt dan dingen, die oneindig heerlijker zijn, dan al degene, welke onze zwakke mensheid kent. Hoe bewonderenswaardig, hoe heilig moet die Goddelijke wijsheid niet zijn, daar God, om ze aan de mensen te brengen, zelf mens heeft willen worden; daar, om haar ons te leren, de Onsterfelijke zich sterfelijk heeft gemaakt! Kon God ons beter zijn liefde doen blijken, dan door de gift van Zijn eeuwig Woord? Welke inniger en vaster band kon hij vestigen tussen Hem en ons, dan door een mens te worden, zoals wij? Mijn Heren! laat ons de andere wetenschappen loven, ik keur het goed; laat ons de dialectiek, de natuurlijke wijsbegeerte, de zedenleer bewonderen met betrekking tot haar nuttigheid; maar wie zou ze durven vergelijken met die andere wijsbegeerte van een eigene soort, die verklaart wat al de wijsgeren lang gezocht en nimmer gevonden hebben. De eigen wil van God? En welke is die verborgen wil, die ons hier wordt geopenbaard? Die wil, hij is deze: Het is de genade Gods alleen, die de zonde vergeeft.

De Heilige Geest, die de harten heiligt, die het eeuwige leven aanbrengt, is aan alle Christenen toegezegd. Indien er iemand onder u is, die deze wetenschap niet prijst, boven elke andere. ik vraag hem, wat zal hij dan prijzen? Moet men de geest van de mens bekoren, hem de rust des harten geven, hem heilig, gelukkig doen leven? De christelijke wijsbegeerte verschaft hem overvloedig die bewonderenswaardige

goederen, en tevens stemt zij, als een heilzame breidel, de onstuimige bewegingen onzer ziel. Mijn Heren! daar de waardigheid en de roem van dat Evangelie zo groot zijn, hoezeer verheug ik mij er over, dat het ambt, waarmee ik bekleed ben, mij heden roept om het u bloot te leggen."

Deze inleiding scheen een groot aantal toehoorders vrij zonderling. Hoe! geen woord van al de heiligen, welke de Katholieken op die dag prijzen? Laat ons evenwel zien, zei men, laat ons wachten.

Hij kondigde aan, dat hij volgens de gewoonte, het Evangelie van de dag zou verklaren, te weten: de zaligsprekingen, door Jezus op de berg uitgesproken. Maar vooraf," zei hij, "biedt met mij vurige gebeden aan de zeer goede, zeer grote Christus aan, die de ware, de enige Voorspraak bij de Vader is, opdat hij door Zijn vruchtbaarmakende Geest ons verstand verlichte, en opdat onze gehele rede Hem love, Hem voele, Hem ademe, Zijn beeld weerkaatse, zodat die Goddelijke Zaligmaker, in onze zielen doordringende, ze baadde in de dauw van Zijn hemelse genade!"

Toen schilderde de rector het geluk van hen, die arm van geest zijn, die bedroefd zijn, die hongeren en dorsten naar gerechtigheid.

Nooit had de Universiteit iets dergelijks gehoord. Er was in die oratie een bewonderenswaardige afgemetenheid; zij was academisch en toch Evangelisch, hetgeen men niet dikwijls ziet; Calvin had die taal der wijzen gevonden, die de wetenschap opluistert. Maar de vijanden van het Evangelie lieten zich daardoor niet misleiden. Door de lichten sluier, waarmee hij de Goddelijke liefde had overdekt, ontdekten zij die hoogten, die diepten van de genade, die voor de waren Christen de bron ener grote blijdschap, maar voor de tegenstanders het voorwerp van een grote haat zijn. Men was in de kerk zuur weinig op zijn gemak. Enige toehoorders wierpen elkaar blikken toe, aldus elkaar wederkerig opmerkzaam makende op de pasaages, die hun de meest berispelijke schenen.

De Universiteit, de hoogleraren, de priesters, de monniken, de studenten luisterden met verbazing naar die ongehoorde taal. Hier en daar zag men in de vergadering tekenen van goedkeuring, maar nog meer tekenen van toorn. Twee Franciscaners vooral, die geheel buiten zichzelf waren, bewogen zich op hun stoelen; en toen de vergadering scheidde, hoorde men hen met een doordringende stem hun verontwaardiging uitdrukken. "De genade, de vergiffenis Gods, de Heilige Geest, dat alles wordt overvloedig in de redevoering van de rector gevonden; maar van de boetedoeningen, van de aflaten, van de goede werken. geen enkel woord!"

Men deed hun opmerken, dat de rector, volgens het gebruik, zijn inleiding had geëindigd met de groet, die de engel tot Maria had gericht; maar dit was, volgens de monniken, slechts een zuivere vorm; hoe kon de rector weigeren deze woorden uit te spreken, daar zij zich in de Schrift bevonden? Had hij overigens niet begonnen met te zeggen, dat Christus de enige en ware Middelaar is, veras unus apud Patrem intercessor? Wat zal er dan van Maria blijven, indien niet de moeder van de Zaligmaker te zijn?

De hele Sorbonne was vol toorn en schrik. De feestdag van al de heiligen te kiezen om te verkondigen, dat er slechts één enige Middelaar is! Zulk een misdaad kan niet ongestraft blijven. Indien Cop opzien heeft willen maken, de monniken zullen nog meer maken! De beide Franciscaners met hun vrienden beraadslaagd hebbende, was het gevoelen, dat men de Universiteit moest wantrouwen. Bij gevolg snelden zij naar

het parlement en verhaalden het de ketterse stellingen van de rector.

Cop en Calvijn hadden zich elk afzonderlijk verwijderd en hadden weldra, in hun woningen de bezoeken van een zeker aantal vrienden ontvangen. Enige keurden die grote manifestaties niet goed; zij zouden gewild hebben, dat men zich tevreden stelde met hier en daar, in afgezonderde plaatsen, kleine geheime bijeenkomsten te hebben. Calvijn dacht er anders over. Volgens hem, was er een enige, algemene christelijke Kerk, die altijd sinds de tijden van de Apostelen had bestaan, en die altijd bestaan zou. De dwalingen en misbruiken, die onder de Christenheid worden gevonden, wereldsgezinde priesters, huichelaars, ergerlijke zondaars, beletten niet dat de Kerk besta. Zij is, wel is waar, afgenomen, zodat zij slechts een kleine en onaanzienlijke kudde is; maar dat komt er niet op aan, die kudde bestaat en moet, zo dikwijls zij daartoe gelegenheid heeft, zich doen blijken door verzet tegen een vervallen katholieke leer. De Hervormers zelf, men weet het somtijds niet, hebben de leer ener algemene Kerk verdedigd; maar terwijl Rome aan de haar kenmerkende tekenen "een zekere glans, een wereldse eigenschap" toevoegt, geven daarentegen de Evangelische leraren, als toeken van de ware Kerk, de vervolging en het kruis. Cop en Calvijn zouden er weldra de proef van nemen.

De rector was niet geneigd om de monniken toe te geven; hij besloot de strijd aan te vangen met een kwestie omtrent een vorm, welke zijn ambtgenoten ten zijn gunste en wellicht ten gunste van de waarheid moest stemmen. Het was in de Universiteit een aangenomen grondregel, dat al haar leden, en dus bovenal haar hoofd, de gezamenlijke leden tot eersten rechter hadden, en dat geen graad van rechtspleging mocht worden uitgesloten. De rector verzamelde dus de vier faculteiten (19 November), en nadat hij zijn redevoering had verdedigd, beklagde hij zich hevig, dat men deze zaak voor een vreemd lichaam had durven brengen. De rechten van de Universiteit waren daardoor geschonden. "Door haar opperhoofd bij het parlement aan te klagen, heeft men haar beledigd. Die onbeschaamde aanbrengrers moeten voldoening geven voor deze belediging," zei Cop.

Deze woorden verwekten een grote opschudding in de vergadering. De godgeleerden, die, "de minst vergeeflijke beledigingen van die hoge machten niet durvende onderzoeken, het hoofd gebogen hadden toen er van de koningin van Navarre sprake was geweest, besloten zich daarvoor schadeloos te stellen door met al hun krachten op een leraar te vallen, die zelf een Zwitser van geboorte was. Iedereen gaf luide zijn afkeuring te kennen. De Universiteit verdeelde zich in twee afzonderlijke partijen en de vergadering weerklonk van de tegenstrijdigste eisen.

De Godgeleerden schreeuwden het hardst: De tijd dringt," zeiden zij, "het uur van de crisis is gekomen. Indien men toegeeft, zal de overwonnene Roomse leer, door de Universiteit verjaagd, moeten plaats maken voor de nieuw dwalingen. De ketterij is aan de deur, men moet haar met één slag neervellen!" "Evangelie, wijsbegeerte, vrijheid!" zeiden enige. "Pausdom, overlevering, onderwerping!" riepen andere. Het gerucht en de wanorde werden zo groot, dat men elkaar niet meer kon verstaan. Eindelijk ging men tot het stemmen over; twee faculteiten, die van de letteren en die van de medicijnen, waren vóór" de beide andere, die van de godgeleerdheid en die van het recht, tegen het voorstel van Cop. De rector, een grote gematigdheid aan de dag leggende, weigerde te stemmen, niet zichzelf de overwinning willende geven. De vergadering ging in de hevigste spanning uiteen.

De redevoering van de rector en de debatten, die er het gevolg van waren, maakten aan het hof en in de stad veel gerucht; maar niemand stelde daarin meer belang, dan

de koningin van Navarre. De zaak van haar gedichten was de eerste daad geweest; de redevoering van Calvijn was de tweede. Margaretha wist, dat Calvijn de wezenlijke schrijver van de rede was. Zij verleende altijd haar bijzondere bescherming aan de studenten, die in een van haar scholen waren gevormd. Zij volgde die jonge geleerden met de tederste belangstelling en verheugde zich over hun wélslagen. Nu was er geen onder hen, die vergeleken kon worden met Calvijn, die te Nourges een Universiteit van Margaretha, gestudeerd had. De zuiverheid van zijn leer, de stoutheid van zijn belijdenis, de majesteit van zijn taal, verbaasden iedereen en hadden vooral de koningin getroffen.

Calvijn was diegene van haar studenten, wie zij in de toekomst de hoogste bestemmingen beschoren zag. Het is waar, dat deze vorstin niet geschikt was om weerstand te bieden, de zachtheid van haar karakter drong haar tot toegeven; zij gevoelde het zelve. Toen door de koning belast met de behandeling ener zaak met een van zijn bloedverwanten, die een halsstarrige vrouw was, schreef zij aan Montmorency: Zend een beter beslagen hoofd, dan het mijne, anders zult gij niet slagen, zij, een Normandische, draagt de zeelucht bij zich, en ik, een Angoumoise, het zoete water van de Charentel."

Maar hoe zachtgeaard zij ook was, toch nam Margaretha de zaak van Cop en van Calvijn zeer ter harte. Zou een onstuimige wind de fakkel komen uitdoven, wanneer de vrienden van het Evangelie hem stoutmoedig op de kandelaar plaatste om Frankrijk te verlichten? Beza verhaalt ons, dat de koningin van Navarre Calvijn aan het hof ontbood. Dit bericht verspreidde zich aanstonds onder de Evangelische Christenen, die grote verwachtingen koesterden.

"De koningin van Navarre," zeiden zij, "de enige zuster van de koning begunstigt de vroomheid Wellicht zal de Heer, door de tussenkomst dezer bewonderenswaardige vrouw, de storm, die ons bedreigt, afwenden." Calvijn begaf zich dus naar het hof. Toen de dames van dienst hem in de vertrekken hadden binnengeleid, waarin de koningin zich bevond, stond deze op, ging hem tegemoet" en deed hem naast haar neerzitten, hem met grote eer ontvangende en er veel vermaak in scheppende, hem te horen," zegt Beza. De beide fraaiste geniën, welke Frankrijk toen bezat, waren aldus tegenover elkaar, de man des volks en de koningin, zozeer verschillend met betrekking tot de uiterlijke schijn en zelfs met betrekking tot het gezichtspunt, waaruit zij de Hervorming beschouwden, maar toch beiden bezielde door een vurige begeerte om de zegepraal van het Evangelie te zien.

Zij deelden elkaar hun gedachten mee. Ondanks de vervolging, was Calvijn vol moed: Hij wist, dat de Kerk van Christus, zoals alle menselijke zaken, aan de veranderingen en aan de dwaling onderworpen is, en, volgens hem, toonde de toestand van de Christenheid zulks duidelijk aan; maar hij geloofde, dat er in haar een onverderfelijke levensmacht was, en dat zij, op hetzelfde ogenblik, waarop men haar vervallen en afgeleefd zou wanen, door de Heiligen Geest de macht had om zich te verjongen en te vernieuwen. Het uur van die vernieuwing was gekomen, en het was de mensen even onmogelijk het uit te stellen, als de natuur te beletten om in de lente te ontkiemen en de aarde met bladeren, bloemen en vruchten te bedekken. Echter zocht Calvijn niet zich te bedriegen omtrent de gevaren, die het Evangelische Christendom bedreigden. "Wanneer de gevaren zeer groot zijn," zei hij, "is het de tijd niet om ons als domme en onbekommerde mensen te verheugen; de vrees voor het gevaar, en tot prikkel dienende, moet ons er toe brengen de hulp van God in te roepen en zonder beven de wapenen in de vuist te nemen."

De koningin beloofde al haar invloed te bezigen, om het onweer te doen bedaren.

Calvijn werd buiten het paleis gebracht met dezelfde oplettendheden, die men hem bij zijn ontvangst had betoond. Hij sprak later over deze bijeenkomst met Theodorus Beza, die zelf ons haar overbrengt.

Niettemin werd de hemel dreigender. Zonder zich om de rechten van de Universiteit te bekommeren, had het parlement de klacht van de monniken opgenomen; de rector ontving dus een boodschap van dit opperste gerechtshof, dat hem dagvaardde om voor hetzelfde te verschijnen. Calvijn begreep zeer wel, dat dezelfde vervolgingen binnenkort ook hem zouden bereiken. Maar nooit trad hij terug, noch voor het despotisme ener onrechtvaardige macht, noch voor de woede des volks. "Wij zijn niet in de school van de een of andere Plato," zei hij, "om in de schaduw ijdele twisten te voeren. Christus heeft voor Pilatus zijn leerstellingen heerlijk staande gehouden; zouden wij dan lafhartig genoeg zijn om Hem te verlaten?"

Cop, door zijn vriend versterkt, besloot gehoor te geven aan de oproeping van het parlement. Ongetwijfeld bezat dit lichaam een grote macht; maar de rector begreep, dat de Universiteit onbetwistbare rechten had, en dat het gehele geleerde Europa sinds vele eeuwen bijna aan haar voeten was. Hij besloot zijn rechten te verdedigen, zijn beschuldigers te beschuldigen, en het parlement zelf, dat van de wettigen weg afweek, te berispen. Zich dus gereed makende om zo te verschijnen, als aan het hoofd van de eerste hogeschool van de christelijke wereld paste, kleepte hij zich in zijn rectorkostuum, liet zich voorafgaan door zijn stafdragers en pedellen, die hun knotsen en hun stokken met gouden knoppen droegen, en begaf zich in grote plechtigheid naar het paleis.

Hij ging de dood tegemoet. Even als Calvijn, had het parlement de toestand begrepen; maar het had daaruit geheel andere gevolgen afgeleid. Het had erkend, dat het uur gekomen was om de slag te slaan, die de nieuw leer moest verpletteren, en had besloten gedurende de zitting de rector magnificus te doen in hechtenis nemen. De afwezigheid van de koning was een voordeel, waarvan men zich moest haasten gebruik te maken. Een schitterende wederwraak, in het volle parlement genomen, moest een niet minder schitterende belediging boeten, in tegenwoordigheid van de gehele Universiteit gedaan. Een lid van, dit gerechtshof, die voor het Evangelie gewonnen was, besloot de ongelukkige Cop te redden en zond een man, van wie hij verzekerd was, om hem het gevaar, dat hem bedreigde, bekend te maken. Bij het verlaten van de grote zaal, bemerkte deze bode de gerechtsdienaars, die men geroepen had om zich van de rector meester te maken; was het niet te laat om hem te redden? Reeds was Cop met zijn pedellen op weg, en naderde hij het paleis, omringd door een menigte studenten, burgers en lieden des volks, enige vuile welwillendheid, andere nieuwsgierig om de afloop van deze zonderlinge tweestrijd tussen het parlement en de Universiteit te kennen. De man, die gezonden was om de rector te waarschuwen, kwam aan op het ogenblik, waarop de stoet van de hogeschool een nauwe straat doortrok. Gebruik makende van een kortstondige verwarring, welke door de menigte was veroorzaakt, naderde hij Cop en fluisterde hem in het oor: "Neem u in acht voor de tegenpartijders; men wil u naar beneden brengen in de Conciergerie; het lot van Berquin wacht u; ik heb de lieden van de politie gezien, wie bevel gegeven was om n in hechtenis te nemen; indien gij uw weg voortzet, zijt gij dood." Wat te doen? Indien het, in plaats van Cop, Calvijn geweest ware, zou deze wellicht zijn tocht hebben voortgezet. Ik weet het echter niet; want het gevaar was zeer groot en men kon niets winnen met het te braveren. Wat daarvan zij, Cop was niets anders dan een volgeling van Calvijn; wellicht was het meer het geloof van zijn vriend, dan het zijne, dat hem dreef. Om de dag van de storm door te staan, moet men zelf zich aan de rots

vasthouden zonder menselijke hulp; verrast door dit doodsbericht op het ogenblik waarop hij ter zegepraal meende te gaan, werd Cop ongerust, staakte zijn tocht, werd plotseling door verscheiden vrienden omringd, en daar de wanorde daardoor in de stoet was toegenomen, ontsnapte hij en keerde in allerijl naar huis terug.

Waarheen zou hij nu gaan? Er was geen twijfel aan, dat het parlement hem overal zou doen aanhouden, waar hij zich bevond; zijn vrienden drongen er dus op aan, dat hij Frankrijk zou verlaten. Hijzelf was daartoe geneigd; Bazel, de wijkplaats van zijn meester Erasmus, was het oord van zijn afkomst en hij was verzekerd, dáár een schuilplaats te vinden. Cop werpt zijn academische klederen, zijn tabbaard, zijn muts, die hem zouden hebben doen herkennen, af; hij neemt in van de haast alles, wat tot zijn reis volstrekt noodzakelijk is, en bij vergissing, zeggen enige, neemt hij het zegel van de Universiteit mee. Ik geloof veeleer, dat hij het met opzet deed; verplicht om voor het geweld te wijken, wilde hij zelfs ver van Parijs, de insignes van dat vermaarde lichaam behouden. Men drong hem tot spoed; ieder ogenblik kon zijn huis omsingeld worden; hij verliet liet heimelijk; hij ging uit Parijs en ontvluchtte langs de weg, die naar Bazel voert, alle voorzorgen nemende, die hem aan de nasporingen van zijn vijanden konden onttrekken. Toen de gerechtsdienaars aan zijn huis kwamen, zochten zij hem Tevergeefs; de rector was verdwenen.

Verbolgen over deze vlucht, liet het parlement overal bekend maken, dat een beloning van drie honderd kronen zou worden uitgereikt aan degene, die de voortvluchtige rector, dood of levend, zou terugbrengen. Maar Cop, die zich vermomd had, onttrok zich aan alle blikken; slaagde er in, midden door ontelbare gevaren gelukkig buiten het rijk te geraken, en kwam in Zwitserland aan. Hij was gered; maar de Hervorming werd door een vreselijker slag bedreigd.

Inderdaad troostte de Roomsgezinde partij zich enigszins over deze vlucht, bedenkende, dat Cop slechts een aangeklede pop was, en dat de man, die hem in beweging had gebracht, zich nog in haar macht bevond. "Calvijn," zei men, is degene, die wij moeten vatten. Het is een vermetele waaghals, een vastberaden, stoutmoedig man, die vast besloten heeft van zich te doen spreken, zoals eertijds, naar men zegt de brandstichter van de tempel van Diana. Hij zal geheel Europa in een zekere spanning houden en ons een nieuw wereld bouwen. Indien men hem laat leven, zal hij de Luther. De strofakkel van Frankrijk zijn."

De halsrechter Jean Morin hield sinds enige tijd de jeugdige leraar in het oog. Hij had zijn ijver tot uitbreiding van de ketterse partij en zijn geheime bijeenkomsten met Cop ontdekt. Zijn lieden waren op de loer wanneer Calvijn des nachts van huis tot huis de nieuw leer ging onderwijzen. Cop was de schaduw, zei men; laat ons het lichaam treffen, indien de schaduw ons ontsnapt. Het parlement beval de halsrechter, de Hervormer te vatten en hem in de Conciergerie op te sluiten.

Op zijn onbekendheid en, naast God, op de bescherming van de koningin van Navarre betrouwende, was Calvijn rustig in zijn kamer in het college van Fortret. Hij was evenwel niet zonder ontroering; datgene, wat pas met Cop gebeurd was, hield hem zeer bezig; maar hij geloofde niet, dat de vervolging hem kon bereiken. Allen deelden deze vermetele zekerheid niet. Degene van zijn vrienden, die Cop hadden doen ontsnappen, begrepen, toen zij de rector buiten bereik van zijn tegenpartijders zagen, dat hetzelfde gevaar Calvijn bedreigde. Zij traden zijn kamer binnen op het ogenblik, waarop hij er het minst op bedacht was. "Vlucht" "zeiden zij tot hem, "of gij zijt verloren!"

Nog aarzelde hij. Gedurende die tijd kwam de halsrechter met zijn dienaren voor het college aan. Dadelijk snellen enige studenten tot hun medeleerling, delen hem mede

wat er gebeurt, en bezweren hem te vluchten. Maar nauwelijks hebben zij gesproken of men verneemt harde voetstappen; het is te laat. De gerechtsdienaars zijn dáár! Het was, naar men verzekert, het gerucht, door de gerechtsdienaars aan de deur van Calvijn gemaakt, dat hem het gevaar deed begrijpen, hetwelk hem omringde. Wellicht is er hier sprake van de deur van het college, veeleer dan van die van de kamer van de Hervormer. In beide gevallen was het ogenblik gewichtig. Maar indien men er in slaagde slechts enige minuten te winnen, kon de jonge leraar nog ontsnappen. Zijn edele, oprechte, sympathetische ziel verwierf hem de genegenheid van allen, die hem kenden. Hij had altijd trouw vrienden; in dat uur ontbraken zij hem niet. Het venster van zijn kamer zag uit in de Rue des Bernardins. Men verliest geen ogenblik; enige dergenen, die hem zijn komen waarschuwen, houden gedurende enige ogenblikken Morin en zijn wachters bezig; andere, bij Calvijn gebleven, nemen de beddelakens bij wijze van touw en binden ze aan het venster. Toen hangt Calvijn, zijn verstrooide handschriften achterlatende, zich aan de lakens. en zijn vrienden laten hem van boven tot beneden neer. Hij was niet de eerste dienaar van Christus, die deze weg had genomen om zich aan de dood te onttrekken. T

oen de Joden te Damascus tegen Paulus samenspannen, lieten ook de discipelen hem 's nachts van de muur in een mand neer. "Ziedaar," zegt Calvijn, "hoe hij reeds vroeg het kruis heeft leren dragen voor de toekomst."

Nauwelijks was hij verdwenen, toen de halsrechter beroemd door zijn voorbeeldige wreedheid, de kamer binnentredende, zeer verbaasd was er niemand te vinden. De jonge leraar was ontsnapt, zoals de vogel uit het net van de vogelaars. Morin beval enige van zijn dienaren de vluchteling te vervolgen; daarna begon hij zelf zorgvuldig al de papieren van de ketter te onderzoeken, menende daarin stukken te vinden, die geschikt waren om andere Lutheranen in een kwaad daglicht te plaatsen. Inderdaad leide hij beslag op verscheiden brieven en documenten, welke later de vrienden van Calvijn aan grote gevaren en zelfs aan de dood blootstelden. Morin toekende ze, legde ze zorgvuldig in zijn omslag en verwijderde zich. De wrede haat, die hem tegen de Evangelische Christenen bezielde, was weer toegenomen door zijn misrekening.

Toen Calvijn in de Rue des Bernardins vasten grond onder zijn voeten gekregen had, snelde hij de Rue de Saint-Victor in en wendde zijn schreden naar de voorstad van die naam. Aan het einde van die voorstad, niet ver van het veld, zo verhaalt ons een katholiek schrijver, woonde een wijngaardenier, die lid was van de kleine kerk van Parijs. Calvijn trad de woning van die rechtschapen protestant binnen en verhaalde hem, wat hem pas was overkomen. De wijngaardenier, die hem waarschijnlijk de schrift had horen verklaren in de geheime vergaderingen, voor de jonge leraar door een vaderlijke toegenegenheid bewogen, stelde hem voor, zijn klederen te nemen. Dadelijk, vervolgt de kanunnik, aan wie wij dit verhaal ontleen, legt Calvijn zijn klederen af, trekt de rok met vier panden van de boer aan, neemt op de een en schouder, voegt de katholieke kroniekschrijver er bij, een houweel om de wijngaard te bebouwen en op de andere een bedelzak van wit linnen, waarin de wijngaardenier enige eetwaren had gedaan, en aldus uitgerust, vertrok hij.

Indien Morin zijn alguazils hem heeft achterna gezonden, zal het hun voorzeker moeilijk zijn onder dit landelijk uiterlijk de voortvluchtige Hervormer te herkennen. Hij was nog niet zeer ver van de voorstad verwijderd, toen hij een kanunnik van zijn kennis zag aankomen, Verwonderd vestigde deze op de gewaande wijngaardenier een nieuwsgierige blik; en daar hij in hem niet het uiterlijk van een dikke boer vond, naderde hem; hij begreep, wat er te doen was; geheel Parijs was vol van deze zaak. Dadelijk bracht hij hem zijn fout onder het oog: "Verander van leefwijze," zei hij tot

hem; houd op tot bevordering uwer zaligheid, en ik beloof u, dat ik u een goed inkomen zal doen geven."

Maar Calvijn, wiens hoofd in vuur stond, antwoordde: "Ik zal geheel tot het einde voortgaan" Deze kanunnik verhaalde later het gebeurde aan de abt van Genlis, en deze aan Dr. Desmay.

Moet men in dit verhaal slechts een fabel zien, ontstaan uit het kloostergebabbel? Ik denk het niet. Enige van de bijzonderheden, die zich daarin bevinden; het woord van de kanunnik bijvoorbeeld, maken het waarschijnlijk. Het was ook door de belofte van een goed inkomen, dat François de Sales later Theodorus Beza trachtte te winnen. De omkoping is een zo onschuldige zonde, dat drie priesters, een kanunnik, een abt en een leraar van de Sorbonne zich hier verenige om ons deze nietige verkeerdheid mee te delen. Indien het woord van de kanunnik met zijn karakter overeenstemt, het antwoord van Calvijn: "Ik zal geheel tot het einde voortgaan," komt ook overeen met zijn geest.

Hoewel het enigszins moeilijk valt zich de jonge Hervormer als boer verkleed, met de bedelzak en de spade voor te stellen, hebben wij deze trek, welke zijn tegenstanders ons hebben overgebracht, gemeend te moeten meedelen. Eigenlijk is de zaak niet vreemd. Calvijn begon toen een uittocht, die gedurende bijna drie eeuwen onophoudelijk is voortgezet. Het is bij duizenden, dat de discipelen van het Evangelie, in Frankrijk, opgeëist om Jezus Christus af te zweren, onder verschillende vermommingen ver van hun beulen zijn gevlucht. En indien de ernst van de geschiedenis de schrijver veroorloofde terug te keren tot de verhalen, die zijn kindsheid hebben bekoord, zou hij zeggen, dat hij meer dan eens, aan de voeten ener goede grootmoeder gezeten en opletend toelisterende, haar had horen verhalen hoe haar moeder, een klein meisje ten tijde van de herroeping van het edict van Nantes in 1685, Frankrijk verliet, verborgen in een mand, welke de vader, een vroom Hugenoot, in een boerenpak gekleed, nederig op de rug droeg.

Aan zijn vijanden ontkomen zijnde, verwijderde Calvijn zich van de hoofdstad, van zijn geliefkoosde studiën, van zijn broeders, en wandelde hier en daar, de plaatsen vermijdende, waar men hem had kunnen herkennen. hij dacht aan alles, wat hem pas was overkomen, en zijn denkende geest vond daarin heilzame onderwijzingen. Hij leerde door eigen ondervinding, welk het teken is, waaraan men de ware Kerk van Jezus Christus moet herkennen.

"Wij zouden tijd verliezen," zei hij later, wellicht aan deze omstandigheid denkende, "wanneer wij Christus van zijn kruis wilden scheiden; het is natuurlijk, dat de wereld Christus haat, zelfs in zijn leden. Er zullen altijd boze mensen zijn, die ons als doornen zullen steken. Indien zij geen ontbloot zwaard in de hand hebben, ontlasten zij hun venijn, óf door tandengeknars, óf door het verwekken van de een of andere oproerigheid." Het zwaard was reeds tegen hem uit de schede getogen; met voorzichtigheid handelende, hield hij dan ook de weinig bezochte wegen; hij sliep in de hutten of in de kastelen van zijn vrienden. Men verzekert, dat hij, bekend zijnde met de heer van Haseville, wiens woning zich aan gene zijde van Versailles bevond, zich daar enige tijd schuil hield.

De eerste beweging van de koning, toen hij de zaak van Cop en de vlucht van Calvijn vernam, was een beweging van toorn en van vervolging. Duprat, gewezen eerste president van het parlement, was zeer verbolgen over de belediging, dat lichaam aangedaan. François I beval dan ook alle maatregelen te nemen, die konden strekken mn degene te ontdekken, die Cop voor het gevaar had gewaarschuwd; hij wilde, dat

men dien, als begunstiger van de ketterij, gestreng zou straffen. Tevens beval hij degene te vervolgen, welke de bij Calvijn in beslag genomen papieren als aanhangers van de nieuw leer opgaven.

De onrust onder de Evangelisch gezinden was algemeen, en velen verlieten Parijs. Een Dominicaner, de broeder De la Croix, een toenemende dorst naar kennis hebbende, vroeg zich sinds korte tijd in zijn klooster af, of hij zich niet moest terugtrekken in het land, waar het Evangelie vrijelijk werd gepredikt. Hij behoorde tot degene, die door de papieren van de jonge leraar in een kwade reuk gebracht waren. Bij ontsnapte dus, kwam te Neufchâtel aan, en begaf zich van daar naar Genève. Wij zullen hem weervinden.

Intussen bleef het merendeel van de vrienden van het Evangelie in Frankrijk; Margaretha bezigde al haar invloed bij haar broeder, ten einde de vreselijke slag af te wenden, die hen bedreigde, en inderdaad slaagde zij er in, het onweer te doen bedaren. François I bevond zich tussen twee stromen van tegengestelde richting, de een, komende van Duprat, de ander van zijn zuster, en ook ditmaal was het door de besten, dat hij zich liet medevoeren.

Vermoeid door al deze schokken, gekweld door al de verkwistingen van het hof, bedroefd over de haat, waarvan het Evangelie rondom haar het voorwerp was, wendde de koningin van Navarre haar blikken naar de Pyreneeën. Parijs, St. Germain, Fontaineblau hadden voor haar geen bekoorlijkheden meer; bovendien was haar gezondheid niet sterk; zij wenste de winter te Pau door te brengen; maar vooral verlangde zij naar de eenzaamheid, de vrijheid, de overpeinzing; zij had behoefte aan Jezus Christus. Zij zei dus het schitterende hof van Frankrijk vaarwel, en vertrok naar het rustige Béarn.

Vaartwel, pralerijen, genoegens, vaarwel! Vaartwel, ik heb genoeg van u! Ik wil geen ander genoegens meer hebben, dan de vereniging met mijn Echtgenoot! Want mijn eer en mijn goed is Jezus; ik wil hem ontvangen en hem niet voor zou weinig verlaten. Vaartwel! Vaartwel!" Crespin, Martyologue, pag 113

Margaretha kwam in de Pyreneeën aan.

EEN EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

Conferentie en verbond van François I en Filips van Hessen te Barle-Due. (Winter 1533 tot 1534)

Bijna in dezelfde tijd wendde François zich naar de zijde van de Rijn. De vestiging van de Hervorming in geheel Europa hing, naar velen meenden, af van de vereniging van Frankrijk met het Protestantse Duitsland. Deze vereniging zou Frankrijk bevrijden van de pauselijke opperhoofdigheid, en men zou dan de ganse Christenheid zich tot het Evangelie zien wenden. Nu maakte de Inning zich gereed om met de meest beslist van de Protestantse vorsten van Duitsland een conferentie te houden. Zelden was een mondgesprek tussen twee vorsten van zoveel belang.

Nauwelijks had François I Marseille verlaten en was hij te Avignon aangekomen, of hij had zijn raad doen bijeenkomen (25 November 1533), en had daaraan een verzoek tot het sluiten van een verbond medegedeeld, dat de Duitse Protestanten tot hem gericht hadden. Een zekere schaamte had hem belet zich daarmede bezig te houden te midden van de kussen, welke het pausdom en het koningschap te Marseille in menigte aan elkaar verspilden. Maar nu, daar Clémens VII op de galeien was, belette niets, dat

de koning van Frankrijk, nadat hij de paus de rechterhand had gereikt, de linkerhand aan de ketters gaf. Hij had daartoe vele beweegredenen. De soldaten van de paus waren geen bondgenoten, wier hulp hij verlangde; de beste rechtzinnigheid was in zijn ogen de ijzeren arm van de speerdraggers. Bovendien, de gelegenheid, welke zich aanbood, was enig.

Inderdaad, François kon met een slag de Protestanten voor zijn zaal winnen en aan Oostenrijk wil zeggen aan Karel V) een belangrijk nadeel toebrengen.

Ongetwijfeld herinnert men zich die jonge prins van Wurtemberg, die de keizer in zijn gevolg over de Alpen mee nam, en die, met zijn gouverneur ontsnappende, luide de Staten had opgeëist, waarvan Oostenrijk zijn vader had beroofd. Het was met hem, dat François I zich te Avignon vooral bezig hield.

"In die plaats," zegt de geschiedschrijver Martin Du Bellay, "verzamelde de koning zijn raad, en beraadslaagde over een verzoek, hem zowel in naam van de jonge hertog Christoffel van Wurtemberg en van zijn vader, als in naam van de hertogen Wilhelm en Lodewijk van Beijeren, zijn ooms, gedaan. Christoffel had zelf aan François I geschreven.

"Sire." zei hij tot hem, in de grote en langdurige ramp van mijn vader en van mij, heeft de gedachte, dat gij uw macht zoudt gebruiken om aan onze ellende een einde te maken, de eerste hoop in onze harten doen lichten. Kent men niet uw medelijden met de bedroefden? Ik twijfel er niet aan, dat wij, door uw bijstand, weldra onze rechten zullen herkrijgen."

Frans I, die elke gelegenheid bespiedde om zijn mededinger te benadelen, was verrukt over deze stap en verborg het zijn Kleinen Raad niet. "Ik verlang zeer," zei hij, de hertogen van Wurtemberg in hun Staat hersteld te zien, en ik zou ze willen helpen, zowel om de macht des keizers te verzwakken, als om in Duitsland nieuw vriendschapsbetrekkingen aan te knopen. Maar," voegde hij er bij, "ik zou het wensen te doen met een zodanig gekleurde gelegenheid, dat ik kon volhouden geen enkel traktaat geschonden te hebben."

De keizer vernederen, de Protestanten verheffen, zonder de schijn te hebben van zich daarmee in te laten, dát was het, wat François I wilde.

G. Du Bellay drong de koning om de jonge hertog gunstig te antwoorden. Als vriend van de onafhankelijkheid en ener gepaste vrijheid, was hij toen de vertegenwoordiger van de ouden Fransen geest, zoals Catharina de Médicis het zou worden van de nieuwen, dat wil zeggen van die Romeinse geest, die Frankrijk ongelukkiglijk gedurende bijna drie eeuwen heeft moeten verduren. Men heeft somtijds gezegd, dat de zaak van Frankrijk de zaak van Rome is; maar het edelste streven van het Franse volk en. Zijn edelmoedigste vertegenwoordigers veroordelen deze dwaling. Het pausdom is slechts de zaak van de paus, het is zelfs die van Italië niet; indien het tegengesteld gevoelen nog in Frankrijk wordt gevonden, het is een overblijfsel van de invloed van de Médicis.

De overgang van Marseille tot Avignon was echter enigszins te snel. De oudsten zoon van de Kerk, op het ogenblik, waarop hij uit de armen van de paus kwam, in een stad, die aan de heiligen stoel behoorde, in het voormalige paleis van de grootpriesters, met de Protestanten te verenigen, scheen de Fransen, wier ogen nog verblind waren door de Romeinse luister, vrij zonderling. Du Bellay bemerkte het, en de overgang gemakkelijker willende maken, bracht hij de raad onder het oog, "dat er weldra te Augsburg een rijksdag zou gehouden worden; dat dáár sprake zou zijn van het herstellen ener grote onrechtvaardigheid; dat een ongelukkige de hulp van de koning inriep; dat het de rol van Frankrijk was, overal de verdrukten te hulp te komen; dat het daaruit aanzienlijke voordelen zou trekken; dat overigens de uitslag niet twijfelachtig

was; dat, daar de zaak van de jonge hertog Christoffel, volgens de rechten, gebruiken, vrijdommen en voorrechten van de Germaanse natie moet behandeld worden, de keizer er zich niet tegen zou kunnen verzetten, dat men hem recht verschafte." "Laat ons een afgevaardigde zenden, die de eis van de hertogen van Wurtemberg ondersteunt," zei Du Bellay, en dan zal Oostenrijk óf aan die vorsten hun Staten moeten hergeven, óf het zal zich de vijandschap van geheel Germanië op de hals halen".

Frans I was reeds gewonnen. Hij hoopte niet alleen Wurtemberg aan Oostenrijk te ontnemen, maar ook in Duitsland een algemeen oorlog tussen de Protestanten en het keizerrijk te verwekken, waarvan hij gebruik zou maken om al de Staten in te nemen, die hij in Italië eiste. Wanneer zijn gehate mededinger eenmaal onder zo vele slagen zou bezwaken zijn, zou men de godsdienstkwestie regelen. De koning, die reeds in de tussenpozen van zijn conferenties met Clémens VII over dat alles had nagedacht, beval aan Du Bellay zelf zich onmiddellijk naar Augsburg te begeven, en gelastte hem "voor de herstelling van de hertogen van Wurtemberg alles te doen, wat in zijn vermogen zou zijn, onder een genoegzaam gekleurde dekmantel."

Du Bellay was voldaan. Hij wilde meer, dan de koning; hij begeerde Frankrijk te onttrekken aan de pauselijke opperhoofdigheid en daartoe François I en het Protestantisme nader tot elkaar te brengen. Dit was moeilijk; maar deze zaak van Wurtemberg, die zich als een eenvoudig staatkundige kwestie voordeed, zou hem het middel verschaffen om alle zwarigheden te overkomen. Dáár moest men de wig in de boom brengen om hem te kloven. Hij bespeurde de mogelijkheid van zich daarvan te bedienen om tegenover de conferentie, welke de koning pas met de paus had gehad, een andere conferentie te plaatsen met de meest antipausgezinde vorsten van Europa. Du Bellay vertrok, zijn weg door Zwitserland nemende.

Hij had zijn redenen om die weg te nemen. Wel is waar, stemden de keizer en zijn broeder er in toe, dat hun rechten op de rijksdag van Augsburg zouden worden besproken, maar dit was eenvoudig om niet de schijn te hebben van te weigeren, de weg van de rechtvaardigheid te volgen; iedereen wist, dat Ferdinand volstrekt niet van plan was om Wurtemberg terug te geven. De balans was toen in Duitsland vrij wel in evenwicht tussen Rome en het Evangelie, en de teruggave van Wurtemberg kon haar naar de zijde van de Hervorming doen omslaan. Indien Oostenrijk niet wilde toegeven, zou men, om het daartoe te noodzaken, de wapens moeten te baat nemen. Du Bellay wilde dus de Protestantse kantons van Zwitserland, die aan Wurtemberg grensden, uitnodigen om hun pogingen met die van het Protestantse Duitsland te verenigen, ten einde dat land aan de Oostenrijkse heerschappij te ontrukken. François I, die wist hoe men dit moest aanvatten, had het plan gevormd om, waarschijnlijk door Du Bellay, de Helvetiërs een zekere som tot dekking van de oorlogskosten ter hand te stellen. Maar het schijnt, dat de Protestantse kantons die koop niet aannamen.

Te Augsburg aangekomen, vond Du Bellay er de jonge hertog Christoffel. Hij onderhield zich met hem; hij verliet hem niet meer; die zo beminnelijke, maar tevens zo moedige vorst was zijn man. Dát is de hefboom, waarvan François I zich zal bedienen om de gemoederen in beweging te brengen, om Duitsland en Frankrijk te verenigen. Het eerste, wat er moest gedaan worden, was hem op zijn troon te herstellen. De Franse gezant begaf zich tot de gedelegeerden van Oostenrijk. "De koning mijn meester," zei hij, "verheugt er zich over, dat die arme onschuldige eindelijk een haven vindt te midden van de rampspoed. Zijn vader en hij, uit hun huis verjaagd, hebben genoeg geleden. Het is tijd, dat men de zoon aan de vader, de vader aan de zoon, en

aan beiden de Staten van hun voorvaderen hergeve. Indien de beden niet voldoende zijn," voegde Du Bellay er moedig bij, "zal de koning mijn meester daartoe zijn gehele macht gebruiken."

Zo wierp dus Frankrijk zich op tot verdediger van de bedrukten; maar er was een ander doel onder verborgen, het hoofddoel van François I was de keizer een slag toe te brengen, en dat van Du Bellay, de paus een slag te geven.

Van alle zijden aangemoedigd, vertoonde Christoffel zich, de 10de December (1533) op de rijksdag. Hij was niet meer de gevangen vorst, die Karel V in zijn gevolg had medegevoerd. Die arme jongeman, die eertijds in de Norische Alpen had moeten ontvluchten, zijn enige medgezel in de struiken van een moeras verborgen latende, verscheen nu voor de Germaanse rijksdag omringd door een schitterende kring van heren, vertegenwoordigers van de vorsten, die zijn eisen ondersteunden, en de afgevaardigden van Saksen, van Pruissen, van Brunswijk, van Mecklemburg, van Luneburg, van Hessen, van Kleef, van Munster, van Juliers tot assistenten, dat is tot aanhangers van zijn zaak hebbende.

De koning van Hongarije zelf wilde zijn zaak bepleiten. Hij, de jonge hertog van Wurtemberg ziende," zei hij, "beroofd van zijn hertogdom, zonder dat hij iets gedaan heeft, dat zulks verdient, door Oostenrijk in al de verwachtingen, die men hem geschonken had, teleurgesteld, aan het keizerlijke hof onwaardig behandeld, genoodzaakt om daaraan door de vlucht te ontsnappen, en nu met vurige smekingen, doorluchtige heren! uw medelijden en uw hulp inroepende, zijn wij diep bewogen. Hoe! omdat zijn vader de een of andere fout heeft begaan, zou die jonge man tot een hard en vernederend leven veroordeeld zijn? Heeft niet de stem van God zelf gezegd, dat de zoon de ongerechtigheid des vaders niet moet dragen?"

Hun positie zeer netelig vindende, begonnen de Oostenrijkse commissarissen enigszins bij te draaien en stelden aan Christoffel voor, de een of andere weinig belangrijke stad tot schadevergoeding te nemen. Hij weigerde. "Ik zal," zei hij, niet ophouden eenvoudig en standvastig het land mijner vaderen terug te eisen." Maar Oostenrijk, in Duitsland het overwicht van het Protestantisme vreemde, sloot het oor voor dit billijk verzoek. Toen trad Frankrijk met kracht op ten gunste van de beide Protestantse vorsten. Du Bellay bracht onder het oog, dat Ulrich zijn fouten beleed, dat de tijd, de lange ballingschap en grote beproevingen hem geheel hadden doen veranderen. Du Bellay, *Mémoires*, p. 211.

"Zal de hertog," riep de minister van François I uit, "zijn enige zoon, een jong en onschuldig vorst, die de steun van zijn laatste levensjaren moest zijn, hem voor altijd het gewicht van zijn rampspoeden moeten zien dragen? Slaat gij evenmin acht op de ongelukkige grijsheid van de een, als op de ellendige jeugd van de ander? Zult gij de, misdaad des vaders wreken aan het kind, dat toen nog in de wieg was? De hertogen van Wurtemberg zijn van aanzienlijken bloede. Men heeft hun kastijding kunnen toelaten, maar men zal hun ondergang niet gedogen. Helpt die armen onschuldige (Christoffel); ontvangt die armen boeteling (Ulrich); en dat zij hersteld worden in hun vorige waardigheid."

Verbitterd van de gezant van Frankrijks koning zich met hun zaken te zien bemoeien, bleven de Oostenrijkers onverzettelijk. Toen besloten de afgevaardigden van Saksen, van Hessen, van Pruissen, van Mecklemburg en van de andere Staten, zich tegen Oostenrijk te verzetten; zij zeiden de jonge hertog, dat zij bereid waren hun zwaard in de schaal te leggen, en Christoffel zelfs nodigde Du Bellay uit "om zijn verzoekende rede te verwisselen met een dreigende rede."

Op nieuw in de rijksvergadering toegelaten, sprak de Franse gezant inderdaad op hoge

toon: "Mijn Heren!" zei hij, "zult gij de handen lenen tot de ondergang van de onschuldige? Indien gij het doet. " dan verklaar ik u, dat gij op uw goeden naam een smet zult werpen, welke al het water van de zee niet zal kunnen uitwissen. Die vorst, wiens hart even trots als zijn afkomst doorluchtig is, zal niet willen, dat men hem ellendig zie leven, in dat land, waarvan zijn geboorte hem tot vorst heeft gemaakt; hij zal in de vreemde gaan. En in welk gedeelte van de wereld hij zich ook bevindt; wat zal hij er dragen? De schande des keizers, de schande van koning Ferdinand, de schande van u allen. Iedereen zal, hem met de vinger aanwijzende, zeggen: Het is degene die eertijds. Het is degene die nu. Het is degene, die buiten zijn schuld. Het is degene, die, gedwongen om Duitsland te verlaten Gij begrijpt, Mijn heren! wat rum deze volzinnen ontbreekt; ik onthoud mij graag van ze te voltooien. gij zult liet zelf wel doen. Nee, gij zult niet ongevoelig zijn voor zo grooto ellende Reeds zie ik uw harten ontroeren reeds bemerk ik uit uw gebaren, uit uw blikken, dat gij de waarheid mijner woorden gevoelt."

Vervolgens rechtstreeks de keizer en zijn broeder aanvallende, zei hij " Er zijn lieden, die mijns inziens zeer ten onrechte, slechts naar hun schuldige eerzucht, hun mateloze gierigheid horen, en die menen, dat zij, nu eens de een en dan weer de ander verdrukkende geheel Duitsland aan zich zullen onderwerpen.

Toen zich tot de jongen vorst van Wurtemberg wendende, zei de vertegenwoordiger van François I: "O, hertog Christoffel! wees er verzekerd van, dat de Allerchristelijkste koning alles zal doen, wat hij kan doen zonder zijn woord, zijn eer en de plichten des bloeds te kwetsen. Ten allen tijde is het hof van Frankrijk het mildste van allen geweest; altijd stond het open tot schuilplaats voor alle gebannen of noodlijdende vorsten. Zoveel te meer zal het niet gesloten zijn voor IJ, die zijn bondgenoot zijt, voor u, die, die door de rechtvaardigheid van uw zaak en de onschuld van uw persoon, zelfs uw vijanden zo zeer barmhartigheid en medelijden waardig schijnt.

De leden van de rijksdag hadden deze rede met oplettendheid aangehoord, en hun gelaat, hun houding bewezen, dat zij hen had overtuigd. De zaak was gewonnen; de Zwabische Ligue, aan Oostenrijk onderworpen en van de Hervorming vijandig, zou niet weer hernieuwd worden. Du Bellay verliet Augsburg, zette zijn reis door Duitsland voort, en poogde een nieuw bondgenootschap te vormen, hetwelk tegen Oostenrijk zou zijn en waaraan François I en Hendrik VIII zouden deelnemen. "Indien," zei men tot laatstgenoemde, "de een of andere mogendheid Engeland zou willen bemachtigen, zouden wij u door de Baltische Zee soldaten zenden. Het is te vrezen, dat die hulp door de Baltische Zee wat te laat in de wateren van de Theems zou zijn aangekomen. Maar in de ogen van Du Bellay kwam het niet op diplomatische onderhandelingen, maar op handelen aan. François I en de Protestanten van Duitsland te verenige in een gemeenschappelijke handeling, die Frankrijk het Ultramontaanse juk zou doen afwerpen, was zijn ideaal; nu waren er slechts twee mannen, die genoeg geestkracht hadden om het te ondernemen. De eerste was de koning zijn meester. Laat ons tot die vorst terugkeren.

Avignon verlatende, had François zich naar Dauphiné, naar Lyón, daarna naar andere steden van Oostelijk-Frankrijk begeven; vervolgens was hij, in Januari 1534, te Bar le Due aangekomen, gedurig meer Duitsland naderende. De winter was in dat jaar "zo streng als ooit." maar de koning bekommerde zich daar niet om, hij dacht er slechts

aan, Frankrijk en de Protestanten door middel van Wurtemberg te verenigen, zoals het huwelijk van Catharina pas Frankrijk en de paus verenigd had.

De tweede van de vorsten, van wie men een krachtige handeling kon verwachten, was de landgraaf van Hessen. Van alle Protestantse hoofden van Duitsland was hij degene, wiens hart het minst door het Evangelie was veranderd; zonder François I in zinnelijkheid te evenaren, was hij evenwel geen voorbeeld van kuisheid. Maar van een andere zijde was geen van de aan de Hervorming gehechte vorsten hem gelijk in talent, in kracht, in werkzaamheid; hij was door zijn karakter de belangrijkste man van de Evangelische ligue en oefende meer dan eens een beslissende invloed uit op de gang van het Protestantse werk. Filips, neef van de hertog van Wurtemberg had hem dikwijls aan zijn hof gehad; zelfs was Ulrich tegenwoordig geweest bij het beroemde mondgesprek van Marburg. Bewogen door het ongeluk van deze vorst, bekoord door de poets, die Christoffel de keizer had gespeeld, getroffen door de trouw van de Wurtembergers, die hun hertogen en hun nationaliteit terugeisten, verlangende om dat gedeelte van Duitsland voor het Evangelische geloof te winnen, wenste hij het aan Oostenrijk te ontnemen. Mannen te vinden om dit te doen was hem gemakkelijk, indien hij slechts geld had. maar het geld ontbrak hem.

Du Bellay begreep, dat dit de knoop van de zank was, en hij haastte zich die door te houwen. Pas loot de geestelijkheid van

Frankrijk de koning aanzienlijke sommen geschonken; kon men daarvan een beter gebruik maken? De Franse afgezant gaf aan Filips te kennen, dat hij van zijn meester de onderstandsgelden, welke hij nodig had, zou kunnen verkrijgen. Maar er moest meer gedaan worden; men moest gebruik maken van de gelegenheid om de beide ondernemendste vorsten van het tijdperk met elkaar nauwer te verbinden. Indien zij elkaar zagen, zouden zij elkaar begrijpen, elkaar liefhebben, zich wellicht zodanig samen verbinden dat de vereniging van Frankrijk en van het Protestantse Duitsland eindelijk zou tot stand komen. Filips van Hessen ontving met vreugde al deze voorstellen.

Maar toen deden zich grote beletselen op. De godgeleerden van de Hervorming waren afkerig van die vreemde verbonden en die oorlogen, die, in hun ogen, de heiligste zaak bezoedelden. Luther en Melanchton begaven zich tot de keurvorst; zij bezwoeren hem zich tegen de dwaze onderneming van de landgraaf te verzetten, en Du Bellay kon de beide Hervormers even veel ijver zien ontvouwen om de vereniging van François en van Filips te beletten, als hijzelf bezigde om die tot stand te brengen. "Gaat," zei de keurvorst tot Luther en Melanchton, "en doet de landgraaf van zijn voornemen terugkomen."

Van Wittenberg naar Weimar, waar zij Filips vinden moesten, vertrokken zijnde; onderhielden de beide doctoren elkaar over hun zending en over de landgraaf, "Hij is," zei Luther, leen schrander vorst, vol leven en opgewondenheid en met een altijd vrolijk hart. Hij weet, beter dan iemand anders, de vrede in zijn land te handhaven, zodat Hessen, dat toch vol is van bossen en rotsen, waar zich struikrovers zouden kunnen verbergen, zijn bewoners onbevreesd reizen, schitteren, verkopen en kooyen ziet. Indien een van hun aangevallen en beroofd is, trekt de landgraaf dadelijk op de rovers los en tuchtigt ze. Hij is een waar krijgsman, een Arminius. Zijn ster bedriegt hem nooit; en hij is zeer geducht bij al zijn tegenpartijders." "Ach!" zei Melanchton, "ik ook, ik bemin de Macedoniër," (het is aldus, dat hij Filips van Hessen noemde, omdat die vorst in zijn ogen de slimheid en de moed van zijn naamgenoot Filippus van Macedonië had); "daarom," voegde hij er bij, "zou ik niet willen, dat hij, zo hoog geplaatst zijnde, zulk een zware val deed." De beide godgeleerden twijfelden er niet aan, dat de oorlog tegen het machtige huis van Oostenrijk voor de Protestanten met

een vreselijke ramp zou eindigen.

Te Weimar aangekomen, vonden de beide Hervormers er de landgraaf, en bezigden, om hem van zijn plan af te brengen, hun beste redeneerkunde, zegt Luther. Deze leraar had omtrent dit punt zeer bepaalde gevoelens. Een verbond met de Fransen koning, welk een schandaal! Een oorlog tegen de grote keizer, welk een dwaasheid! "De duivel," zei hij, "wil de volken regeren door iedereen het zwaard te doen trekken. Met welk een welsprekendheid zoekt hij ons te overtuigen, dat zulks niet alleen geoorloofd, maar zelfs noodzakelijk is. Men doet die lieden onrecht, zegt hij; laat ons toeslaan! Laat ons hen redden! Zinneloze! God slaapt niet, Hij is niet zonder verstand; Hij weet wel, hoe Hij het heelal moet besturen. Wij hebben een vijand te bestrijden, tegen welke geen macht, geen menselijke wijsheid iets vermogen. Indien wij ons met ijzer, met staal, met vuurroeren en zwaarden wapenen, heeft hij er slechts op te blazen en er blijft niets dan stof en as van over. Maar indien wij de wapenrusting Gods, de helm, het schild, het zwaard des Geestes, aannemen, dan zal God, indien het moet, de keizer van zijn troon stoten en ons alles bewaren wat Hij ons gegeven heeft, Zijn Evangelie, zijn heerschappij."

Luther en Melancton verdubbelden hun dringende verzoeken bij de landgraaf, om de plannen van Du Bellay te doen mislukken. "Deze oorlog," zeiden zij tot hem, "zou de zaak van het Evangelie verderven en daarop een onuitwisbare smet werpen. Om Godswil, stoor de vrede niet. "Bij deze woorden overtoog een vurig rood het gelaat van de vorst; hij hield niet van tegenspraak en antwoordde de beide godgeleerden met hevigheid, "Dat zijn lieden, die niets van de zaken dezer wereld weten," zei hij, en naar He men terugkerende, zette hij zijn plan met kracht voort.

De uitslag liet zich niet wachten. De koning van Frankrijk nodigde de landgraaf uit, zich naar Lotharingen te begeven om zich met hem te verstaan; hij voegde er bij: "zonder te vergeten, Melancton mede te brengen." Toen bedwingt Filips zich niet langer; een conferentie met de machtigen Fransen monarch schijnt hem van het hoogste gewicht Hij vertrekt. De 18de Januari 1534 bevindt hij zich te Tweebruggen, en kort daarna komt die stoutmoedige vorst, die in 1530, Augsburg verlatende, in de rijksdag de onrust en in de raad des keizers de schrik verspreid had, het krijgsvorstigste hoofd van de Evangelische partij, de schitterendste vijand van het pausdom, Filips van Hessen, te Bar le Duc aan, en François I ontvangt hem met dezelfde glimlach, die nog op zijn lippen zweefde sinds de omhelzingen van Clémens VII.

De beide tussensprekende personen begonnen elkaar eerst te beschouwen. De landgraaf was dertig, François I veertig jaren oud. Filips was klein; zijn ogen waren groot en vermetel; zijn gehele voorkomen droeg blijken van de vastberadenheid van zijn karakter. Daarna hield de staatkunde deze beide vorsten bezig. De koning liet zich met nadruk uit ten gunste van de aloude vrijheden van het Germaanse rijk, die door Oostenrijk werden bedreigd, en verklaarde zich in het bijzonder voor de herstelling van de hertogen van Wurtemberg. Daarna op de hoofdkwestie komende, zei hij: ik bid u, verklaar mij de godsdienstzaken in Duitsland; ik begrijp die niet zeer goed." De landgraaf verklaarde de koning, zo goed hij kon, de oorzaken en de wezenlijke natuur van de Hervorming en van de worstelingen, waartoe zij aanleiding gaf.

Frans I stemde er in toe, uit de mond van een vorst de uitlegging te horen van die Evangelische grondbeginselen, waarvoor hij het oor sloot wanneer Zwingli of Calvijn ze verklaarden; het is waar, dat Filips ze veeleer uit een staatkundig oogpunt voorstelde. François toonde zich de Protestantse vorsten zeer gunstig. Ik heb de paus een concilie in Italië geweigerd," zei hij; "ik verlang daartoe een onzijdige stad, en in

plaats van een vergadering, waarin de paus alles zou doen wat hem goeddunkt, eis ik een vrij concilie."

"Dát zijn de eigen woorden van de koning," schreef de landgraaf aan de keurvorst. Filips van Hessen was verrukt. Voorzeker, indien Duitsland, Frankrijk, Engeland en nog andere Staten zich tegen de keizer verbonden, zou geheel Europa een andere gedaante bekomen. "Dit is niet alles," schreef de landgraaf aan de keurvorst, de koning heeft mij bovendien enige dingen gezegd. die zekerlijk Uw Hoogheid zullen behagen."

Toen de geheime conferentie ten einde was, zei François tot de landgraaf: "Wees nu zo goed mij meester Melanchton voor te stellen." Gelijk wij gezegd hebben, had hij de Duitse vorst verzocht, die beroemden leraar mede te brengen; de koning van Frankrijk verlangde niet alleen een diplomatische conferentie; hij wenste ook een godsdienstige. Maar de landgraaf had het mondgesprek te Weimar niet vergeten, en ver van Melanchton uit te nodigen, had hij de keurvorst van Saksen met zorg zijn voornemen om zich met de koning van Frankrijk tot de oorlog tegen Oostenrijk te verenigen verborgen.

Toen Filips antwoordde, dat Melanchton niet met hem was, riep de koning uit: "Onmogelijk! Gij zult ons dat niet wijs maken! Melanchton is met u!" "Iedereen wilde ons overtuigen, dat wij Philippus bij ons hadden," zegt de landgraaf.

"Toon hem ons!" riepen zij uit, ons bijna geweld aandoende.

Het was inderdaad een grote teleurstelling. Melanchton was de aanzienlijkste vertegenwoordiger van de Hervorming. Enige van degenen, die de koning vergezelden, hadden op hem gerekend om hun in bijzonderheden de Evangelische grondbeginselen uiteen te zetten; er waren er zelfs, die hem raad willen vragen omtrent de middelen om ze in Frankrijk te doen bovendrijven. Melanchton was in hun ogen even noodzakelijk als Filips. "Daar hij niet hier is," zei men, "moet men hem doen komen.!"

"Waarlijk," zei de landgraaf lachende, "de Fransen begeren zózeer meester Philippus te zien, dat zij, indien wij hem hun konden tonen, ons zoveel geld zouden betalen, als Tetzels en alle verkopers van aflaten ooit met hun heilige papieren hebben verdiend."

Men troostte zich over deze teleurstelling door het houden ener nieuw conferentie over de wijze van Wurtemberg te bevrijden. De koning zeide, dat hij geen soldaten kon leveren, daar zulks strijdig zou zijn met het verdrag van Kamerik. "Ik heb geen troepen nodig," antwoordde de Landgraaf, "maar ik behoef onderstand in geld."

Nu was het bijdragen van geld tot een oorlog tegen Karel V evenzeer in strijd met het verdrag. Men zocht een uitweg en men vond dien. Hertog Ulrich zal Montbéliard voor 125.000 kronen aan Frankrijk verkopen maar in een geheim artikel zal worden bepaald, dat, indien de hertog deze som binnen drie jaren teruggeeft (hetgeen gebeurde), François hem Montbéliard zal terug geven. Het schijnt, dat Engeland ook iets, tot deze subsidie bijdroeg.

Het traktaat werd de 27sten Januari 1531 getekend. Het verdient opmerking, dat de Franse geschiedschrijvers, zelfs die, welke vrij zijn van Ultramontaanse vooroordelen, niet van deze conferentie spreken.

Men voerde nog enige gesprekken. De jonge landgraaf was niet het beste beeld van de ware Hervorming, maar hij had goede Evangelisch gezinden bij zich, die, in hun vromen ijver, de koning van Frankrijk, evenals Luther zou gedaan hebben, de weg van de zaligheid konden wijzen. Zo zijn de mensen plechtige gelegenheden gegeven, om de lage landstreken, waarin zij zich bevinden, te verlaten en zich te verheffen tot de hoogten, waar zij God zullen zien.

Frans sloot de ogen. Er waren in die vorst uitstekende gaven; maar zijn

godsdienstigheid was slechts een puinhoop en ijdele schijn." Hij greep te Barle-Duc de met ijzer beslagen hand van de landgraaf, maar hij bekreunde zich niet om de hand van Jezus Christus.

De landgraaf keerde naar Duitsland, de koning naar Frankrijk naar het hart van zijn Staten terug. Van zijn dubbele bijeenkomst terugkomende, wenste hij zich geluk, de paus te Marseille en de protestanten te Barle Duc te hebben omhelsd. Evenzeer als de conferentie met Clémens VII opzienbarend was geweest; evenzeer was die met de landgraaf heimelijk; maar juist daardoor was zij inniger en wezenlijker geworden. Deze beide gesprekken, deze beide in schijn zo tegenstrijdige feiten, waren geschied onder de heerschappij derzelfde wet. Die wet, welke François in zijn hart omdroeg, was de haat en de ondergang van Karel V. Waren niet, onder de vorsten van Europa, de paus en de landgraaf degene, die de keizer het meeste haatten? Het was dus zeer logisch en in overeenstemming met de wetenschap van Machiavelli, dat de koning aan Simons de een en aan Filips de andere hand gaf.

De innerlijke tegenstrijdigheden konden evenwel niet lang nalaten zich te vertonen. Inderdaad, door Frankrijk ondersteund, zou Filips van Hessen Oostenrijk aanvallen en in Wurtemberg het Protestantisme voor het pausdom in de plaats stellen. Wat zou de paus zeggen?

Maar laat, ons, alvorens de landgraaf in deze gewaagde onderneming te volgen, met François I naar Frankrijk wederkeren.

TWEE EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

Zegepraal en Marteldood.

(Winter 1534.)

Men zou te Parijs de weerstuit van de conferentie van Marseille gevoelen. Na de vlucht van Calvijn was de koningin van Navarre, gelijk wij gezien hebben, er in geslaagd het onweer te doen bedaren; en toch was de Evangelische zaak nooit ener hevige vervolging meer nabij geweest. De gevangenissen zouden weldra gevuld worden; de vlammen van de brandstapel zouden weldra opstijgen. Gedurende het jaar 1533 hadden de Lutheraanse redevoeringen zich in de kerken vermenigvuldigd. Vele aanzienlijke personen, zegt de kroniekschrijver "predikten toen in de stad Parijs." De eenvoudigheid, de wijsheid, de opgewektheid van hun woord hadden al degenen, die hen hoorden, bewogen. De kerken hadden zich gevuld, niet met toehoorders, die daar kwamen uit gewoonte of uiterlijken schijn, maar met mensen, die de blijde boodschap "met vurige genegenheid" ontvingen. Dronkaards waren matig, ontuchtigen rein geworden; "de vruchten, welke de prediking van het Evangelie droeg, hadden de vijanden van licht en waarheid verbaasd."

De leraars van de Sorbonne wachtten niet op de bevelen van de koning om zich tegenover de Evangelischen te plaatsen; zijn bijeenkomst met de paus en het bericht van de van Rome medegebrachte bul hadden het gehele katholieke kamp met vreugde vervuld, "Wat" zei men, "de koning verenigt zich te Marseille met de paus, en te Parijs openen zich de kerken voor de ketterij. Haasten wij ons ze te sluiten!"

De bisschop van Parijs, Du Bellay, die tot Clémens VII zulk een schone Latijnse rede had gericht, maar die eigenlijk ten halve in de plannen zijns broeders deelde, kwam middelerwijl in de hoofdstad aan. Dadelijk omringen hem de hoofden van de Roomsgezinde partij; zij dringen hem en verzoeken van hem de verwezenlijking van al de verwachtingen, die de bijeenkomst te Marseille hun heeft doen opvatten. De bisschop was verlegen, want hij wist, dat de koning en zijn broeder zich nu met iets geheel anders bezig hielden. Niettemin, het voornemen van François was, dat men

voor het ogenblik zou handelen volgens zijn schijnbare en niet volgens zijn wezenlijke daad. De bisschop gaf toe. De kansel werd de vromen Roussel, de tot uitstellen geneigde Berthaud en andere ontzegd, en op zekere dag vonden de gelovigen de deuren gesloten.

Toen was er een grote droefheid, een grote spanning. Velen begeven zich tot Roussel, tot Courault, en geven hun op levendige toon hun spijt en hun begeerten te kennen. De Evangeliedienaars vatten moed en "herschepden hun predikingen in bijzondere lessen." Er vormen zich kleine bijeenkomsten in de bijzondere huizen van deze of gene straat in de verschillende voorsteden. Aanvankelijk zijn slechts familieleden daarbij tegenwoordig, maar het schijnt hun, dat Christus, volgens zijn belofte, in hun Midden is, en weldra komen er ook burens en vrienden. De Evangeliedienaars verklaren de beloften van de heilige Schrift en de gelovigen roepen uit: "Wij brengen meer vruchten voort, dan te voren!"

Het waren niet alleen Parijs "gezichten, die Courault, Roussel en hun vrienden op de nederige banken, welke hune kleine tafel omringden, zagen; er waren daar lieden uit verscheiden provinciën van Frankrijk en zelfs van de naburige landen. Onder hen bevond zich meester Pointet, geboortig van Menton, bij Annecy, in Savoye, die het werk van wondheler te Parijs uitoefende." Deze wondheler was op een zonderlinge wijze tot het Evangelie gebracht.

"Monniken en priesters," zegt de kroniekschrijver, "vertoonden zich bij hem om genezen te worden van ziekten welke bijzonder eigen zijn aan hen, die voor de instelling van het heilig huwelijk een schandelijke ongehuwde staat in de plaats stellen. Ziende, dat de heiligheid niet bij de priesters was, zocht Pointet haar in het Evangelie; hij vond haar daarin en begon die ellendelingen hevig te berispen. "Deze kastijdingen," zei hij tot hen, "komen voort uit uw gevloekt celibaat; zij zijn er het loon van en gij zoudt vrij wat, beter doen een vrouw te nemen!" Terwijl hij aldus gestrenge lessen gaf, kwam Pointet er graag zelf ontvangen in de eenvoudige vergaderingen, gehouden door de nederige dienaars van het Woord Gods, en niemand luisterde met meer oplettendheid naar de woorden van Roussel en van Courault.

Van deze geheime vergaderingen hebbende horen spreken, verklaarden de Sorbonnisten, "dat zij nog meer afkeer hadden van zulke lessen, dan van de preken." Inderdaad, indien de prediking in de kerken een grote roepstem was geweest, het Goddelijk Woord, in de kleine bijeenkomsten, sprak van meer nabij tot de zielen; verlichtte ze en deed ze in Christus wortel schieten; de bekeringen werden dan ook menigvuldiger. De halsrechter trok onverwijld te velde; hij zette zijn agenten uit op de hoeken van de meest verdachte straten, met bevel om de Lutheranen te bespieden en op het spoor te komen. Deze spionnen bemerkten, dat op bepaalde dagen en bepaalde uren vele lieden, meestal arm en met een verdacht uiterlijk, zich ter sluiks naar het een of ander huis begaven. Dadelijk openen Morin en zijn dienaars de veldtocht; zij doen de ronde van die conventiculen, zij grijpen de herders en drijven de kudden uiteen. "Men berooft ons van alles," zeiden de gelovigen, "wij blijven zonder leer, zonder vermaning. Helaas! Arme schapen zonder herders! Zullen wij niet op het dwaalspoor geraken en verloren gaan?" Vervolgens, door een plotselinge beweging, riepen zij uit: Daar men ons hier onze leidlieden ontruikt, laat ons er elders zoeken!" Vele Evangelische Fransen vluchtten naar vreemde landstreken.

Terwijl de arme Hervormden, die te Parijs bleven, in verlatenheid en rouw verkeerden, eiste de Sorbonne met luide kreten Beda en de andere ballingen terug. De godgeleerden omringden de invloedrijkste leden van het Parlement en belegerden de kardinaal Duprat. De koning en de paus hadden zich pas te Marseille plechtig

verenigd; volle Médicis was in het geslacht van de Valois ingekomen een verse koninklijke brief, van Lyon gekomen, gaf bevel. tot het opmaken van het proces van de ketters; kon men de kampioenen van het pausdom in ongenade laten? Het verzoek werd ingewilligd, en de onstuimige Beda kwam met zijn vrienden in triomf de hoofdstad weer binnen. De boze kleine fee Catharina had, zonder het te weten, zonder er deel aan te nemen, en door haar tegenwoordigheid alleen, zijn verbanning opgeheven.

De toorn en de dweepzucht van Beda, door de ballingschap verhit, kenden geen palen meer. De beteugeling van onaanzienlijke predikanten was hem niet voldoende; hij besloot de aanval, die reeds eenmaal tegen de letterkundigen gericht was, te hernieuwen. "Ik beschuldig," zei hij tot het parlement, "de lectoren van de koning aan de hogeschool van Parijs." Het waren de beroemde hoogleraren Danès, Paul Paradis, Guidacieri en Vatable,. gelege letterkundigen, bemind door François I en geëerd door het gehele geletterde Europa. "Hun uitleggingen van de tekst van de Schrift," vervolgde Bede, "brengen de Vulgata in minachting en verspreiden de dwalingen van Luther. Ik verzoek, dat men hun elke uitlegging van de heilige Boeken verbiede."

Beda was niet alleen. De jeugdige Le Picard was met zijn meester uit de ballingschap wedergekeerd en de Sorbonne, hem een schitterend bewijs van hoogachting willende geven, had hem de graad van doctor in de godgeleerdheid toegekend. Beda en Le Picard hielden raad met andere priesters; de oorlog werd besloten, de phalanxen gevormd, het plan tot de veldtocht vastgesteld, de verschillende slagvelden werden onder de strijders verdeeld; zij maakten zich meester van de kansels, waarvan de predikers van de Hervorming verdreven waren, en overal weerklonken zware stemmen, die tegen de Lutheranen" heftige en wreedaardige redevoeringen uitspraken. Beda, Le Picard en al hun akolieten beschimpten de ketters als vijanden van het altaar en de troon. Daar het Evangelie de kiem van alle vrijheid was, zagen zij daarin de oorzaak van elke ongeregeldeheid. "Het is niet genoeg de Lutherse Evangelisten in de gevangenis te werpen," riepen de voorlopers van de predikers der Ligue uit; "men moet een schrede verder gaan" men moet ze verbranden!"

Men begon met ze in hechtenis te nemen; maar reeds in de eerste dagen van 1534 werd het vuur tot het beste antwoord op de ketterij verklaard, Het parlement vaardigde een besluit af, krachtens hetwelk ieder, die, door de verklaring van twee getuigen, van Lutheranisme zou worden overtuigd, onverwijld zou verbrand worden. Dit was zekerder; de doden komen niet terug. Beda verzocht dadelijk, dat men het besluit zou toepassen op de vier Evangelisten Courault, Berthaud, Roussel en een van hun vrienden. Roussel vooral, ondanks zijn gematigdheid en zijn toegevingen, maakte de toorn gaande. Was hij niet de kapelaan van Margaretha? De schrik begon zich te verspreiden. Terwijl François I te Barle-Duc de meest beslisten der Protestanten zocht te behagen "sloten de Evangelischen van Parijs, beangstigd door de nasporingen van de politie, zich in hun nederige woningen op.

"Waarlijk," zeiden zij" dit heeft niet weinig overeenkomst met de Spaanse inquisitie." Men durfde evenwel Roussel en zijn vrienden niet verbranden zonder de toestemming van de koning.

Intussen vormt de Ultramontaanse partij het plan om al de Lutheranen van de hoofdstad in eens in haar net te vangen. Morin begeeft zich aan het werk; hij zendt zijn speurhonden uit; zijn sergeanten gaan de huizen binnen, dalen in de kelders af, klimmen naar de vlieringen, ontrukken hier de echtgenoot aan de vrouw, daar de vader aan de kinderen, elders de zoon aan de moeder. Enige van die ongelukkigen

verbergen zich, andere ontvluchten over de daken, maar de jacht is toch gelukkig geweest; de alguazils van de Sorbonne brengen ongeveer drie honderd gevangenen naar de Conciergerie. Toen deze tijding en met haar de droefheid en de schrik, zich verspreid hadden, begon de vlucht op nieuw en op groter schaal; enige werden onderweg aangehouden, maar velen slaagden er in, over de grenzen te komen. Onder deze was een christelijk hoveling, de kamerheer van de koning, Maure Muséa, die de wijk nam naar Bazel, van waar hij zijn talrijke verlegenheden schreef.

Dit alles was geschied door de Sorbonne en door het parlement, zonder dat de koning zich had verklaard. Eindelijk kwam hij in zijn hoofdstad terug en niemand twijfelde er aan, dat hij zich zou haasten de beloften na te komen, die hij de paus gedaan had. Maar men bemerkte integendeel in die vorst zekere aarzelingen, zekere omzichtigheden. De boze geest, die hij, onder de gedaante van een Médicis, van Clémens VII had ontvangen, was nog te nieuw om enige invloed op hem te hebben. Bovendien dacht hij toen veelmeer aan zijn verbintenissen met de Protestanten van Duitsland, dan aan zijn verbintenis met de paus, en de tegen zijn hoog leraren gerichte aanval verbitterde hem.

Beda liet de moed niet zinken; hij deed de koning, door degenen, die hem naderde, verzoeken, Roussel en zijn vrienden te doen verbranden. Maar hoe zou François I de Lutheranen van Frankrijk naar het vuur zenden, wanneer hij streefde naar het verbond met de Lutheranen van Duitsland? "Niemand," antwoordde François I, "wordt in Frankrijk veroordeeld zonder overtuigd te zijn. Meester Beda wil, dat men Roussel en zijn vrienden verbrande; wel nu! hij ga eerst naar de conciergerie, en overtuig hen door onweerlegbare bewijzen."

Beda had daar volstrekt geen lust in; hij wist dat het gemakkelijker was de kapelaan te verbranden, dan hem te overtuigen. Maar de koning dwong hem, de deuren Clor gevangenis binnen te gaan; de onstuimige Beda en de zachtaardige Roussel bevonden zich in elkaars tegenwoordigheid, en de twist begon voor getuigen. Met eenvoudigheid. plaatste de gevangene de Schriften Gods op de voorgrond; en de syndicus antwoordde loet scholastische drogredenen of belachelijke zotternijen. Zijn eigene vrienden waren in verlegenheid; ieder aanschouwde zijn onwetendheid; met schande bedekt, verliet Beda de gevangenis, en Roussel werd niet verbrand.

Terwijl Beda en Roussel in de Conciergerie redetwisten, had er in de Louvre een ander toneel plaats. Een vriend van de letteren, die tot het huis van de koning behoorde en diens lichtgeraaktheid kende, legde op een tafel, waarbij de koning zich gewoonlijk neerzette, een klein, sierlijk gebonden boek. François nadert, neemt onverschillig het boek op en slaat er de ogen in. Hij verwondert zich zeer bij het lezen van de titel: Aanspraak, gedaan aan de koning van Frankrijk door de drie verbannen en verjaagde doctoren van Parijs, verzoekende om uit hun ballingschap teruggeroepen te worden. Het was een werk, dat door Beda vóór zijn terugkeer te Parijs was uitgegeven en dat men de koning zorgvuldig had verborgen.

"Oho!" zei hij, "dit boek is aan mijn adres." Hij opent en leest het; en hoe groot is zijn toorn toen hij ziet, dat hij daarin beledigd en gelasterd wordt. Er is voor François noch paus, noch Médicis meer; de eerste onfeilbaarheid in zijn ogen was steeds zijn eigene. "Dat men die ellendelingen in de gevangenis werpe," riep hij uit.

Beda, Le Picard en Le Clerq, beschuldigd van majesteitsschennis, werden naar de gevangnissen van het bisschoppelijk paleis gevoerd.

Nu waren zowel de hoofden van de ene, als die van de andere partij gevangen; van de een zijde Gérard Roussel, Courault, Berthaud, van de andere Beda, Le Picard, Le Clerq. Zou men durven zeggen, dat de koning van Frankrijk de balans tussen de beide

scholen niet in evenwicht houdt? Wie zal er uitkomen? Wie zal gevangen blijven? dat was de vraag.

Het beste zou geweest zijn, ze allen in vrijheid te stellen; maar noch Frans, noch zijn eeuw, wisten iets van godsdienstvrijheid. Tegengestelde winden beroerden die vorst en wierpen hem beurtelings naar Rome en naar Witten berg. Een van beiden moest evenwel de overhand hebben. Het ogenblik beslissend wanende, ontvouwde Margaretha een onvermoeide bedrijvigheid. Zij bepleitte de zaak van haar vrienden bij de koning; zij bepleitte die bij de ministers. Zich nogmaals misleidende omtrent Montmorency, of veinzende zich te misleiden, verzocht zij die trouweloze vriend degene te redden, wier ondergang hij gezworen had: "Mijn neef," schreef zij hem, "men is tegenwoordig bezig met het opmaken van het proces van meester Gerard, en ik hoop dat de koning zal bevinden, dat hij iets beters dan vuur waardig en dat hij nimmer enig gevoelen heeft volgehouden om het te verdienen, noch iets dat naar ketterij reekt. sinds vijf jaren ken ik hem, en geloof vrij, dat, indien ik iets twijfelachtigs had gezien, ik zulk een heiden niet zo lang had willen dulden." De koning kon de dringende smekingen van zijn zuster, en het verlangen om zich vrienden onder de Protestanten van Duitsland te maken, niet weOrstaan; in de maand Maart 1534, vaardigde hij een bevelschrift ar, dat de Evangelische predikers rechtvaardigde van de lasteringen van de godgeleerden en hen vrij verklaarde."

Wonderbaarlijke zaak! Roussel, Courault, Berthaud in vrijheid; maar Beda, Le Picard, Le Clerq in gevangenschap. Het zijn de kampioenen van de ketterij, die zegepralen, en de kampioenen van de Kerk, die in ketens zijn geklonken! En dat bij de terugkeer van Marseille (men wist te Parijs niets van de bijeenkomst te Barle-Duc), vier maanden na de bruiloft van Hendrik van Frankrijk en de nicht van de paus! Waar zijn dan de beloften, aan Clémens VII gedaan? Deze daad bewoog de Sorbonne diep, en beroerde de stad. Hoe meer verwachtingen de verbintenis met het pausdom had opgewekt, des te meer schrik veroorzaakte het gedrag van de koning ten opzichte van de onversaagde verdedigers daarvan. Werd François I een Hendrik VIII? Zou het Katholicisme in Frankrijk verloren zijn? De priesters verkeerden in vrees en velen in droefenis.

De Evangelischen integendeel verkeerden in vreugde. Het Woord Gods zou, dachten zij, niet alleen in Parijs, maar zelfs in geheel Frankrijk zegepralen. Verbazende tijdingen kwamen hun inderdaad toe van Lyon, waar een bijna onzichtbaar prediker de gehele bevolking in beweging bracht.

De broeder de la Croix, van wie wij reeds gesproken hebben, die tegelijk Parijs, zijn klooster, zijn monnikskleed en zijn monniksnaam verlaten had, was onder de naam van Alexander te Genève aangekomen. Door Farel en Froment hartelijk ontvangen, was hij door hun zorgen in de kennis van de waarheid onderricht. Zijn verandering was volkomen geweest. Christus was voor hem de "Zon van de gerechtigheid" geworden; hij had een vurige neiging om Hem te kennen en een grote stoutmoedigheid om Hem te belijden.

"Terstond had hij zich vastberaden getoond en weerstond alle wederleggers." De Genèvefse overheid, die onder de invloed van de priesters was, had hem dan ook als ketter ter dood veroordeeld; evenwel was het vonnis " uit vreze voor de koning van Frankrijk," die niet toeliet, dat men een Fransman, zelfs een kettersen, mishandelde, verzacht en men had eenvoudig Alexander buiten de stad geworpen. Deze, zich voor de poorten, op de weg, bij de Munt bevindende, had gepredikt tot het volk, dat hem was gevolgd. De macht van zijn woord boezemde allen, die hem omringden, eerbied in. "Niemand," zegt Froment, "kon hem doen ophouden, zodanig werd hij meegesleept door zijn grote ijver om het volk voor onze Heere te winnen."

Alexander was eerst met Froment naar Bern gegaan; daarna op zijn schreden

terugkerende had hij zich afgevraagd, of hij niet in Frankrijk zou terugkeren. Hij maakte zich geen illusies; vervolging, gevangenis en dood wachtten er hem. Moest hij dan niet, even als zoveel andere, liever in Zwitserland het Evangelie prediken? Maar Frankrijk heeft zo zeer behoefte aart de verlichting en de genade Gods. Zal hij het aan zichzelf overlaten? Om aan zijn landgenoten Christus te brengen, was, Alexander bereid alle smaadheid en zelfs de dood te ondergaan. Eén enkele genegenheid verzwolg in hem al de andere. "

O Heiland! Gij hebt uw leven voor mij gesteld; ik wil het mijn voor U stellen!" Hij ging de grenzen over. Hij had vernomen dat La Bresse en het Maconnesche (Saline en Loire), waar Michel d'Arande sinds 1524 Christus had verkondigd, geen Evangeliepredikers meer had; hij begon dus de vergeving van het Evangelie te verkondigen aan die eenvoudige bevolkingen, die wel het hart op de rechte plaats hadden, maar onder welke de geestdrijverij talrijke aanhangers had. De gewezen monnik bekommerde zich daar niet om; de oevers van de Bienne, Ain, Seille en Saline langs gaande, trad hij de armzalige hutten van de arme boeren binnen en strooide er moedig het zaad van het Evangelie. Het gerucht daarvan kwam te Lyon, waar zich enige godvruchtige goudsmiden bevonden, die altijd bereid waren om offers te brengen voor hun geloof; zij nodigden Alexander om in hun stad te komen preken.

Het was een uitgestrekter veld, dan de landerijen van La Bresse; Alexander vertrok, kwam te Lyon aan, en trad de winkel van de goudsmiden binnen. Hij onderhield zich met hen, stichtte hen, en naakte kennis met enige armen van Lyon, die rijk waren in het geloof; maar hij liet het niet daarbij. Het levend geloof, dat hem bezielde, schonk hem een onvermoeide ijver. Hij was snel in zijn besluiten, bezielde in zijn redenen, vindingrijk in zijn plannen. Hij begon van huis tot huis te prediken; daarna verzamelde hij hier en daar lieden en predikte in het openbaar, tot groot voordeel van het Woord." De oppositie begon zich weldra te vertonen, en Alexander riep uit: "O! indien Lyon een vrije stad ware, even als Genève!"

Degene, die het Woord wilden horen, dorstten er dagelijks meer naar; zij kwamen bij Alexander; zij onderhielden zich met hem. Zij voerden hem mee in hun woningen; de Evangelieprediker kon alles niet meer alleen af. Hij schreef aan Farel hem hulp te zenden; niemand kwam; men waande de vervolging te Lyon zó hevig, dat men er zich niet aan durfde blootstellen. Alexander ging dus voort alleen te prediken, in enige afgelegen straten, op enige zolderkamertjes. De priesters en hun agenten, die altijd op de loer lagen, zochten hem te vatten; maar nauwelijks had de Evangelieprediker zijn rede geëindigd, of de gelovigen, die hem hartstochtelijk beminden, omringden hem, voerden hem weg, en brachten hem naar de een of andere verborgene plaats. Maar Alexander bleef er niet lang; voorzichtig het hoofd uitstekende en een blik werpende op de omgeving van het huis, waarheen men hem had geleid, verliet hij het weldra om aan het andere uiteinde van de stad te gaan preken.

Nauwelijks had hij geëindigd, of hij werd op nieuw weggerukt en de gelovigen voerden hem naar een andere wijkplaats, "hem van huis tot huis verbergende (mussant), zodat men hem niet kon vinden," zegt de kroniekschrijver.

De Evangelieprediker was overal en nergens. Wanneer men hem in de een of andere voorstad aan de zuidzijde zocht, predikte hij aan de noordzijde op de hoogten, van waar men de stad kon overzien. Hij handelde met moed, verkondigde met luider stem het Evangelie, en niettemin was hij onzichtbaar.

Alexander deed zelfs meer; hij begaf zich tot in de gevangenissen. Hij vernam op zekere dag, dat twee te Genève zeer bekende mannen, die voor hun zaken te Lyon gekomen waren, op de aanklacht van de Genève'se priesters in de kerkers van het

bisschoppelijk paleis waren geworpen; het waren de krachtvolle Baudichon de la Maison-Neuve en zijn vriend, de kleine Cologny. Alexander doet zich de deuren openen; hij treedt binnen en die geheimzinnige Evangelieprediker, die de politie van Lyon doet watertanden, bevindt zich in de bisschoppelijke gevangenis. Indien een van de agenten, die hem vervolgen, hem herkent, zal de deur zich niet weer voor hem openen. Maar Alexander verontrust zich daar niet over; hij spreekt tot de beide Genèvezen; hij vermaant ze; hij gaat zelfs andere broeders, gevangenen voor het Evangelie, vertroosten; daarna verlaat hij weer de kerkerholen zonder dat iemand de hand aan hem gelegd heeft. Vol spijt over het nutteloze van hun pogingen, ontmoetten de priesters en hun agenten elkaar, spraken samen, en weeklaagden onderling: "Er is," zeiden zij, "een Lutheraan, die predikt en het volk opruit, hier en daar in de stad vergaderingen beleggende, welke wij moeten hebben, want hij zal iedereen bederven, daar elk hem naloopt, en toch kunnen wij hem niet kennen, noch weten wie hij is!" Zij verdubbelden hun pogingen; alles was tevergeefs. Nooit had een meer buitengewoon prediker. Zoveel listen doen mislukken. Men begon dan ook te zeggen, dat de onbekende preker enige duivelse eigenschappen had, door middel waarvan hij onzichtbaar door het midden van de gerechtsdienaars ging, zonder dat iemand zijn tegenwoordigheid vermoedde.

Zo werd het Evangelie in de eerste en in de tweede stad van Frankrijk verkondigd. De Sorbonne en de roomsgezinde partij waren pas door de koning beschroomd gemaakt, en het naderend Paasfeest kon aan de Evangelischgezinden van Parijs een schitterende gelegenheid geven, om openlijk hun geloof te verkondigen; dat was wat de koningin van Navarre wenste. Zij had eerogen tijd te Alençon, daarna te Argenton, niet ver van Caen, bij Catharina d Albret, haar schoonzuster, abdis van het klooster van de Heilige Drievuldigheid. doorgebracht; eindelijk was zij te Parijs teruggekomen. De priesters durfden haar niet noemen, maar er waren in hun preken zekere zinspelingen op haar, welke de toehoorders zeer goed begrepen. Men kwam ze aan Margaretha overbrengen, die zich evenmin bekommerde om haar beschuldigers tot bedaren te brengen, als om ze te straffen en slechts antwoordde door in Frankrijk de zaak van de godsvrucht nog meer te bevorderen.

De kleine geheime bijeenkomsten behaagden haar slechts ten halve; zij wenste, dat de Evangelische leer door de kerken en niet door de zolderkamers het koninkrijk zou binnentreden. Zij zou voor Frankrijk een Hervorming gewenst hebben gelijk aan die, welke, terwijl zij aan Engeland het Woord Gods gaf, het zijn aartsbisschoppen, zijn bisschoppen, zijn aartsdiakenen, zijn hoofdkerken, zijn liturgische eredienst en zijn pracht heeft doen behouden. Als koningin van Frankrijk, zou zij er de Elizabeth van geweest zijn, maar ongetwijfeld met meer bevalligheid. Het Evangelie in de Notre-Dame invoeren was haar eerezucht. Zij begaf zich tot de koning, zij sprak tot de bisschop. Roussel zal er prediken. Deze was geen Farel in stoutmoedigheid; maar Margaretha moedigde hem aan; overigens lachte de gedachte van het Evangelie voor het volk van Parijs in de oude hoofdkerk te prediken hem tegen. Hij besloot de begeerte van de koningin te voldoen.

Nauwelijks had het gerucht van het plan van Margeretha zich verspreid, of de kanunniken ontroerden. Welk een schandaal! Wat! Die Evangelischen, waarvan men Frankrijk wilde zuiveren, zouden in de hoofdkerk vergaderen! Een leerling van Luther. in de tempel, door zoveel heilige bisschoppen geïllustreerd! Zich door de koning verlaten ziende, besloten de priesters zich tot het volk te wenden. Die dweepzieke geestelijken vreesden niet oproerstokers te worden, doorlopen de stad en de voorsteden, treden de winkels binnen, verspreiden kleine geschriften, plakken

biljetten aan; de oudste Sorbonnisten hervinden tot dit werk de gehele opgewondenheid van hun jeugd. "Men moet," zeiden zij, "tot elke prijs zich tegen deze ergelijke vergaderingen verzetten. Dat het volk zich voor de deuren van Notre-Dame plaatse, dat het de Evangelischen belette er binnen te gaan, of indien het daarin niet slaagt, dat het dan de hoofdkerk opvulle, dat het zich er tegen verzetste, dat Roussel de kansel zou beklimmen, en dat het geschreeuw van de gelovigen zijn ketterse stom onverstaanbaar make." Toen de dag gekomen was, openbaarde een grote beweging zich onder de burgers van Parijs. Een ontelbare menigte snelde toe uit al de omliggende wijken, omringde Notre-Dame en Vulde het gebouw. De Lutheranen konden in de kathedraal niet binnenkomen en Rousse moest van zijn prediking afzien.

In het algemeen scheen een gunstige wind over de Hervorming te waaien. Maar terwijl haar vijanden in de gevangenis geplaatst. en haar vrienden in vrijheid gesteld werden, terwijl François I het gedurig meer met zijn zuster en met de Protestanten van Duitsland scheen eens te zijn, terwijl een Evangelisch redenaar verlof kreeg om in Notre-Dame te prediken, viel een hevige wervelwind plotseling op de hoofdstad. Een vroom man, een werkzaam Christen moest er het leven verliezen, en Parijs zou op hetzelfde ogenblik een zegepraal en een marteldood zien.

Op zekere dag, enige weken na Pasen, trad een man, met ketenen beladen, de hoofdstad binnen; hij werd geleid door gerechtsdienaars, die hem allen veel achting bewezen. Men bracht hem naar de Conciergerie. Het was Alexander Canus, bij de Dominicanen, bekend onder de naam van pater Laurent de la Croix. Zie hier wat er gebeurd was. Even als te Parijs, zo was ook te Lyon het Paaselifeest het door de Evangelischen bepaalde tijdstip om hun banier stoutmoedig op te steken. De goudsmeden, die voor Alexander waren wat de koningin van Navarre voor Roussel was, vergenoegden zich niet meer met heimelijke predikingen. Alles werd tot een grote bijeenkomst in gereedheid gebracht; de plaats werd bepaald, en vrome Christenen doorliepen de straten, gingen de huizen binnen, en maakten de plaats en het uur bekend. Velen werden uitgelokt door de begeerte om een leer te kennen, waarvan men zoveel sprak, en de gewezen Dominicaner predikte op Paasdag voor een uitgebreid gehoor. Was het in een kerk, in de een of andere zaal of in de open lucht? De kroniekschrijver zegt het niet. Hij ontroerde zijn toehoorders hevig en men zou gezegd hebben, dat de Christus op die Paasdag opstond in Lyon, waar hij zo lang in het graf had gesluimerd. Evenwel waren niet allen even goedgunstig; enige wierpen onheilspellende blikken in het rond. Alexander was niet langer onzichtbaar; verspieters, die zich in de vergadering bevonden, zagen hem, hoorden hem, bestudeerden zijn gelaatstrekken, tekenden zijn godslasteringen op en snelden heen om alles aan de officieren over te brengen.

Terwijl de politie de rapporten hoorde en haar maatregelen nam, waren er in vele armzalige woningen stemmen van vreugde en van verlossing. Daar zich een Goddelijke roepstem had doen horen, waren velen besloten die te volgen. Alexander die tot de orde van de Predikbroeders behoord had, paarde aan de levendigste godsvrucht de gave des woords. Zijn toehoorders verzochten hem dan ook, de tweeden Paasdag op nieuw te prediken. De vergadering kwam des Maandags bijeen, en was nog talrijker dan de vorige dag. De blikken waren op de Evangelieverkondiger gericht, de oren waren geopend, de aangezichten schitterden; toch bemerkte men hier en daar een onheilspellend gelaat; het waren agenten, die belast waren met de inhechtenisneming van de geheimzinnige prediker. De vergadering hoorde de

treffendste rede; maar op het ogenblik, waarop de vrienden van Alexander hem, als naar gewoonte, wilden omringen en wegvoeren, kwam het gerecht, ditmaal vaardiger, voorwaarts, greep hem bij de kraag en voerde hem naar de gevangenis. Men bracht hem voor het gerechtshof, dat hem ter dood veroordeelde. Dit wrede vonnis ontroerde al de Evangelischgezinden, die hem bezwoeren daarvan te appelleren; hij appelleerde, hetgeen hem naar Parijs moest doen overvoeren.

"Dit," zegt Froment, is niet geschied zonder grote verborgenheden, noch zonder de grote voorzienigheid Gods." Inderdaad bedacht men, dat Paulus, zich op de keizer beroepen hebbende, te Rome een groot volk won; en men vroeg zich af, of Alexander in de hoofdstad niet even zo zou kunnen doen. De Evangelist vertrok onder bewaking van een kapitein en van zijn bende.

De kapitein was een rechtschapen man; hij ging naast Alexander en weldra knoopten zij een gesprek aan; de officier deed verscheiden vragen en de gewezen Dominicaner verklaarde hem de reden van zijn gevangenneming. De eerste luisterde verwonderd toe; hij begon belang te stellen in de geschiedenis, en langzamerhand drongen de woorden van de vrome gevangene in zijn hart. Hij hoorde de roepstem Gods; hij ontwaakte; hij had enige ogenblikken van worstelingen en van twijfelingen, maar weldra behield de verzekerdheid des geloofs de overhand. "Terwijl hij hem naar Parijs voerde, werd de kapitein bekeerd," zegt Froment.

Alexander liet het niet daarbij; hij sprak tot elk van zijn wachten, en enige werden ook voor het Evangelie gewonnen. De eersten avond steeg men af in een herberg en de gevangene vond middel om tot de bedienden en tot de meesters des huizes enige goede woorden te richten. Men kwam die zonderlingen gevangene zien; men trad met hem in gesprek; hij antwoordde op alles. Hij bezigde tot de dienst van het Evangelie de behendigheid, die hij in het redetwisten bezat. "Hij was geleerd in de bedriegelijke leer," zegt een tijdgenoot, "te Parijs, met zijn makkers (de Dominicanen) vele vorderingen gemaakt en veel gestudeerd hebbende." Van tijd tot tijd ging men de priester of de redenaar van het dorp halen om met hem te redetwisten; maar hij bracht ze gemakkelijk tot zwijgen. Al de toehoorders werden verlicht, getroffen, enige overtuigd. Voorzeker," zeiden zij, de herberg verlatende, "men heeft in deze dagen nimmer enig man beter zijn tegenpartijders zien antwoorden en beschamen door de heilige Schriften." De menigte vermeerderde van stad tot stad. Eindelijk kwam Alexander te Parijs aan. "Verbazende zaak!" merkt de kroniekschrijver op, "hij was nuttiger in de herbergen en langs de wegen, dan hij ooit te voren geweest was!"

In verscheiden wijken van de stad sprak men weldra van deze zonderlinge gevangene. Het geval was van de ergsten. "Een monnik," zei men, "een Dominicaner, een inquisiteur van de ketterij is tot de ketteren overgegaan en zoekt er overal te maken." De monniken van zijn klooster schreeuwden het hardst. De koning, die Beda gevangen hield, was, om het evenwicht te bewaren, geneigd de Katholieken enige voldoening te geven. De Duitse Protestanten verontrustten hem niet; hij had de ijver van de landgraaf van nabij gezien en vreesde niet, dat de vurige Filips het verbond om de wille van een Dominicaner zou verbreken. François I bleef dus werkeloos en Alexander verscheen voor een gerechtshof van het parlement. "Noem uw medeplichtigen," zeiden de rechters tot hem; en daar hij weigerde medeplichtigen te noemen, die hij niet had, voegde de president er bij: "Doe hem de scheenijzers aan." Dadelijk brachten de scherprechters planken en wiggen, waarmee zij de benen van de Evangelist stevig vastknelden. Zijn lijden was weldra zó groot, dat men, hopende hem overreed te hebben, de pijniging deed ophouden, de president nodigde hem op nieuw

uit om al degenen te noemen, die zich, even als hij, van de Roomse Kerk afscheidden; maar hij was onverzettelijk.

De pijniging begon op nieuw. "Hij werd," zeggen de Actes, "op ruw wijze en met de uiterste ruwheid herhaalde malen gepijnigd." De beulen klemde de planken en de wiggen met zoveel woede, dat het linkerbeen brak. Alexander slaakte een kreet: "O mijn God!" zei hij hier is in die mannen noch medelijden, noch barmhartigheid! Dat ik die dan in U vinde!"

"Gaat voort!" riep het hoofd der beulen. De ongelukkige, die Budé onder de omstanders had bemerkt, sloeg een zachte smekende blik op hem en zeide: "Is er hier geen Gamaliël, die de wreedheid, met welke men mij behandelt, zou kunnen verzachten?"

De beroemde geleerde, die rechtschapen en billijk, hoewel besluiteloos in zijn wegen was, hield de ogen op de gevangene gevestigd, verwonderd over zijn geduld. "Het is genoeg," zei hij; "men heeft hem al te zeer gepijnigd; gij moet voldaan zijn."

Budé had zeer veel gezag; zijn woord werkte; de buitengewone blufte pijniging hield op. "De beulen namen de martelaar op en droegen hem verminkt naar zijn kerker."

Het was de gewoonte, het vonnis in de afwezigheid van de beschuldigde uit te spreken en het hem in de Conciergerie door een klerk van de strafgriffie te doen bekend maken. Men kwam op de gedachte om het in tegenwoordigheid van Alexander uit te spreken; wellicht zal hij, verschrikt, enige verzachtingen vragen, en men aldus bekentenissen verkrijgen. Alles was nutteloos. tevergeefs maakte het hof een grote vertoning; tevergeefs vermeederde nog ene. menigte van toeschouwers de plechtigheid: Alexander Canus, van Evreux in Normandyë, werd veroordeeld om levend verbrand te worden. Een straal van vreugde helderde plotseling zijn gelaat op: Waarlijk," zei men, "hij toont zich blijder dan te voren."

De priesters traden voorwaarts om tot de priesterontwijding over te gaan. Indien gij één woord spreekt," zeiden zij tot hem, "zal men u de tong afsnijden." "De uitvinding van de tongafsnijding," voegt de geschiedschrijver er bij, "werd inderdaad juist in datzelfde jaar gedaan." De priesters namen hem de priesterlijke kleedaren af, schoren zijn hoofd en verrichtten al de gebruikelijke geheimzinnigheden. Gedurende deze bespottelijke plechtigheid, sprak Alexander geen woord. Alleen liet hij, bij een van de plechtigheid, van de priesters, een glimlach ontsnappen. Men doste hem uit met het spotkleed, een kleed van zeer grof laken, zoals de armste boeren droegen. Het ziende, riep de vrome martelaar uit: "O God! is er een grotere eer, dan heden een dergelijk kleed te ontvangen, als Uw Zoon in het huis van Herodes ontving?"

Een stortkar, die gewoonlijk tot vervoer van slijk of vuilnis diende, kwam voor het gebouw. Enige Dominicanen, zijn voormalige medebroeders, bestegen die met de nederigen Christen, en men begaf zich op weg naar de plaats Maubert.

Terwijl de stortkar langzaam vorderde, neigde Alexander, staande, zich tot het volk, en "zaaide met volle handen het Evangelie."

Velen, tot tranen toe bewogen, riepen uit, dat men hem ten onrechte ter dood bracht. Maar de Dominicanen trokken hem bij zijn kleed en stoorden hem op alle wijzen. Aanvankelijk sloeg hij daar geen acht op; maar toen een van die monniken met hevigheid tot hem zeide: "Herroep uw woorden of zwijg!" wendde Alexander zich tot hem en zei met vastheid: *Ik zal Jezus Christus niet verloochenen. Gaat weg van mij, volksreisleiders!"*

Eindelijk kwam men voor het schavot. Terwijl de beulen de laatste voorbereidselen maakten, verzocht Alexander, die onder de menigte heren, dames, lieden uit het volk, monniken en verscheiden van zijn vrienden ontdekte, verlof om hun enige woorden

toe te spreken. Een kerkelijk dignitaris, met een grote stok gewapend, ging voor bij het geestelijke gedeelte van de plechtigheid; die man (het was de voorzanger van de St. Chapelle) gaf zijn toestemming.

Toen beleed Alexander, door een heiligen geestdrift bevangen, "met grote kracht en levendigheid van geest, de Zaligmaker, die hij beminde en voor wie hij veroordeeld was. "Ja!" riep hij uit, "Jezus, onze enige Verlosser, heeft de dood geleden om ons vrij te kopen bij God zijn Vader. Ik heb het gezegd en ik herhaal het. O gij, Christenen, die mij omringt, smeekt God, dat Hij, evenals Zijn Zoon voor mij gestorven is, mij de genade geve, nu voor Hem te sterven."

Aldus gesproken hebbende, zei hij tot de beul: "Kom!"

De beulsknechts naderde hem, bonden hem op de brandstapel en staken die in brand. Het hout knetterde, de vlam verhief zich, en Alexander, de ogen ten hemel geslagen, riep uit: "O Jezus Christus! erbarm u mijner! O Heiland! ontvang mijn ziel."

Hij zag de roem Gods; hij bespeurde door het geloof Jezus in de hemel, die hem in zijn koninkrijk redde. Mijn Verlosser!" herhaalde hij" o, mijn Verlosser."

Eindelijk hoorde men niets meer. Het volk weende; de beulen zeiden tot elkaar: "welk een zonderling misdadiger!" En zelfs de monniken vroegen: "Indien deze niet behouden is, wie zal het dan zijn?"

Enige sloegen zich, zeggende: "Men heeft die man onrecht gedaan!" En degene, die zich verwijderde, gingen heen met de gedachte: Het is wonder zoals die lieden zich laten verbranden om hun geloof niet te verzaken."

Toen de Roomsgezinde partij deze voldoening verkregen had, was de staatkundige partij er nog slechts op bedacht het pausdom in een van de Staten van Duitsland omver te werpen en in het rijk van Lodewijk de Heilige deszelfs vermindering voor te bereiden.

DRIE EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

Wurtemberg door de koning van Frankrijk aan het Protestantisme gegeven. (Lente 1534.)

Het denkbeeld om de dwalingen van de Kerk te Hervormen zonder er het bestuur van te veranderen was in Frankrijk niet nieuw. Reeds had Lodewijk de Heilige in 1269 door de pragmatieke sanctie de:ronslag gelegd tot de vrijheden van de Gallikaanse Kerk; en de grote gedachte ener Hervorming had zich sinds de tijd van het concilie van Constance (1414), van Clémengis en van Gerson zeer verspreid. De Du Bellays, verscheiden priesters, verscheiden geleerden en verscheiden heren dachten, dat dit het enige middel was Wil de toen zo gespannen Christenheid te bevredigen, en Margaretha van Valois had daarvan de grote zaak van haar leven gemaakt.

Van Augsburg, waar hij ten gunste van de hertogen van Wurtemberg zulke schone redevoeringen had gedaan december 1533), terug kerende, had Guillaume Du Bellay zich te Straatsburg opgehouden en er enige conferenties met de vreedzame Bucer gehad. Zijn wélslagen in Duitsland, zijn gesprekken met de Evangelische vorsten en leraren, die hem voor even Protestantsgezind hielden, als zijzelf, hadden hem met hoop vervuld. Nergens vonden zij, die de middelweg wilden gaan, meer sympathie, dan te Straatsburg; er was daar een geheel stelsel van toegeeflijkheden jegens de Zwitsers en jegens Luther; waarom niet met Rome? "Daar Luther niets wil toegeven,"

had Bucer gezegd, "zal ik mij aan zijn termen gewennen; alleenlijk zal ik elke uitdrukking vermijden, die in het brood een al te plaatselijke en al te grove tegenwoordigheid van het lichaam van Christus zou kunnen aanduiden."

Ook ontving Bucer, even als zijn vrome en gematigde vrienden Capito, Hédio en Zell, de bemiddelende diplomaat met groot genoegen; zij sloten zich op in de bibliotheek van de Hervormer en Du Bellay zette zijn groot plan uiteen met al de ernst van een overtuigd man.

"Het geldt," zei hij tot Bucer, "een groter werk, dan die vereniging van de Zwinglianen en Lutheranen, die tot nu toe uw enige en aanhoudende gedachte is geweest. Wij willen de samensmelting van het katholicisme en van de Hervorming bewerkstelligen. Wij zullen de eenheid des eersten in stand houden; wij zullen de waarheid van de andere doen bovendrijven."

Het plan van Du Bellay, men ziet het, was eigenlijk hetzelfde, dat Leibnitz aan Bossuet en aan Lodewijk XIV zocht te doen aannemen. Bucer was ten toppunt van geluk; dat was wat hij zo lang gezocht had; de diplomaat scheen hem omgeven door een gloriekrans. Ook herhaalde hij: "Dat de Heere vele mannen, zoals deze held, verwekke, en het koninkrijk van Christus zal uit de afgrond verrijzen". "Volgens Bucer, overpeinsde Du Bellay de gevaarvolste, maar tevens de grootste onderneming; hij deed een Herculeswerk. De raadgever van de koning van Frankrijk was voldaan de vredestichter bij, uitnemendheid met hem van hetzelfde gevoelen te zien, en snelde naar Parijs, zich vleierende een schitterender overwinning te behalen, dan die van François I te Marignan of van Karel V te Pavia.

Alles scheen hem te begunstigen; verrukt over zijn conferentie met de landgraaf, was François I nimmer meer tot verzoening geneigd geweest. Du Bellay zocht hem te overtuigen, dat Duitsla mi geheel gereed was tot de grote smelting. Melanchton, wie geheel Duitsland vereert, Melanchton is, volgens hem, de man van het ogenblik, bij, door wiens tussenkomst de beide stromen van tegengestelde **richting hun wateren zullen vermengen en één stroom** vormen, die overal het leven zal aanbrengen. Is hij net ziet die gezegd heeft: Al wat gij van oude plechtigheden kunt hehouden behoudt dat; iedere nieuw invoering benadeelt het volk?" Heeft hij niet te Augsburg verklaard, dat er geen enkel dogma was, hetwelk hem van de Roomse Kerk scheidde? Dat hij het algemeen gezag van de paus eerbiedigde? Dat hij getrouw wilde blijven aan Christus en aan de Kerk van Rome?

Margaretha sprak ook tot haar broeder van die grote rechtschapen man. "De zachtaardigheid van Melanchton," zei zij, "steekt af bij de vurige geest van Zwingli en van Luther." Andere brachten de koning onder liet oog, dat het de gehechtheid aan die vrijheden van de Kerk was, welke men bijgevolg Gallikaanse noemde, die Frankrijk onderscheidde van al de katholieke volken. "Het zou dus," zei men, "een onderneming zijn, geheel in de geest van de Fransen, de paus aangematigde voorrechten te ontnemen."

Frans luisterde. Koning te zijn in de Kerk en koning in de Staat, zijn waarden broeder van Engeland, die wel beschouwd meer katholiek was dan hij, na te volgen, dit was zijn begeerte, Deze gemoedsgesteldheid ziende, werkte Du Bellay met hevigheid (het is de uitdrukking, waarvan hij zich bedient) om in Frankrijk de Melanchtoniaanse denkbeelden in te voeren. Hij sprak daarover tot het hof, tot de stad, somtijds tot de geestelijkheid, en ontmoette een bijna algemene goedkeuring.

"Ga slechts vóór," zei men tot hem. De koning hervatte de lezing van de Bijbel, die hij sinds de eerste dagen van de Hervorming achterwege had gelaten. Niet dat hij het Woord Gods genoot, maar de Bijbel was voor hem een wapen, dat hem op de keizer de overwinning zon doen behalen. Tot degenen, die hem omringden, sprekende,

haalde hij daaruit het een of andere woord aan. Hij hield veel van de passages, waar Paulus spreekt van wapenrustingen, van schilden, van helmen en van zwaarden. Wel vond hij de Apostel een weinig te geestelijk, te geheimzinnig, en verkoos hij eigenlijk de helm van een soldaat boven de helm van de zaligheid; maar hij scheen dagelijks beter gestemd ten opzichte van de heilige Schriften. Margaretha was verrukt van vreugde. "Ik ben het eens met de Protestanten van Duitsland," zei de koning tot Du Bellay; "ja, ik ben in alles van hetzelfde gevoelen, behalve in één punt!" Du Bellay schreef zulks dadelijk aan Bucer en voegde er bij: "Gij weet wat dit zeggen wil." François I wilde voor de vorm met Rome verenigd blijven; al ware het slechts door één draad. Maar Rome is met geen draad tevreden.

Een aanstaande gebeurtenis scheen te moeten beslissen, of in Frankrijk een halve Hervorming zou tot stand komen. De koning en zijn minister hadden de ogen op Duitsland gevestigd en wachtten met ongeduld om te weten, of de onderneming, te Barle-Duc tot herstelling van de protestantse vorsten op de troon van Wurtemberg besloten, met een gunstige uitslag zou worden bekroond. Wurtemberg was, in hun ogen, het slagveld, waarop de zaak van het pausdom moest zegepralen of bezwijken. François I hoopte dat de Protestanten, indien zij overwinnaars waren, een oorlog zouden aanvangen, die algemeen worden zou. Indien het keizerrijk en het pausdom, onder de slagen van hun vijanden vielen, zouden nieuw tijden een aanvang nemen, Europa zou te gelijk van de paus en van de keizer bevrijd worden en François I zou, voor hem en voor Frankrijk, ruimschoots voordeel trekken uit deze roemrijke bevrijding.

De landgraaf bereidde alles tot de grote slag, die hij zou toebrengen. Tegelijk voorzichtig en werkzaam, schreef hij geen woord, dat hem zou hebben kunnen compromitteren, maar zond zijn vertrouwde raadslieden in alle richtingen uit. Hijzelf begaf zich, tot de keurvorst van Trier en tot de keurvorst van de Paltz, en hij beloofde hun, dat, indien Wurtemberg aan zijn wettige vorsten werd hergeven, men de broeder van Karel V zou schadeloos stellen door hem als koning van de Romeinen te erkennen. Deze stappen gelukten Filips, die het gelukkig begin dadelijk aan François I mededeelde.

Op Paas Maandag (1534) spreidde de Louvre al zijn pracht ten toon; de officieren van het hof waren op de been. De koning, verleende audiëntie aan de agent van de hospodar van Wallachyë, die, even als de hertog van Wurtemberg, door Oostenrijk van zijn bezittingen was beroofd. Zijn ogen schitterden van vreugde: "De Zwabische Ligue is ontbonden," zei hij tot die diplomaat. "Ik zend geld naar Duitsland. Ik heb er vele vrienden. Mijn bondgenoten zijn reeds onder de wapens. Wij zijn op liet punt om alles tot een einde te brengen." François was zó gelukkig, dat hij zijn geheim niet kon bewaren.

Toch was alles niet zo aanstaande, als hij zich verbeeldde. Een oud beletsel deed zich op nieuw voor, en scheen de landgraaf te moeten weerhouden. De andere vorsten en de Evangelische leraars deden alles ter wereld om een onderneming te beletten, die, volgens Filips, hun triomf moest verzekeren. "De herstelling van de hertog van Wurtemberg," zei de wijze Melanchton, "zal grote bewegingen baren. " De Kerk zelf zal er door worden aangetast. Gij kent mijn voorzeggingen. Al de koningen zullen in deze oorlog gewikkeld worden. Het is een gevaarvolle zaak niet alleen voor ons, maar voor de gehele wereld." De sterrenwichelarij bemoeide er zich mede en verspreidde de schrik onder het volk. Een destijds beroemd sterrekundige (Lichtenberg) gaf voorspellingen uit, er monsterachtige figuren bijvoegende, en zeide: "De Fransman (Frans D zal op nieuw in de macht van keizer Karel vallen; en al degenen, die zich

met hem verenigen om oorlog te voeren, zullen verloren zijn. Het zal de leeuw aan hulp ontbreken en hij zal door de lelie bedrogen worden." Zo verklaarde de Duitse profetie, dat Frankrijk (de lelie) Hessen (dat een leeuw in haar wapen voert) bedroog; dit bewijst het geringe vertrouwen, dat Duitsland in de Fransen monarch had.

Ferdinand van Oostenrijk wantrouwde de profetie en waande de aanval van de landgraaf zeer nabij. Zijn zwakheid gevoelende, wendde hij zich tot de paus en liet hem door Sanchez, zijn afgezant, zeggen: "De expeditie van de landgraaf is een gevaar voor de Kerk en Italië. " het geestelijke en het wereldlijke. De paus beloofde alles; maar (volgens zijn gewoonte) met het voornemen om niets te houden. Een oorlog, die Karel V kon verzwakken, was hem aangenaam.; zelfs dan, wanneer het Protestantisme daardoor moest bevoordeeld worden. Clément VII vergaderde evenwel zijn consistorie; hij schilderde liet gevaar van het keizerrijk en van de Kerk, zich van de levendigste uitdrukkingen bedienende; maar van te hulp snellen sprak hij geen woord. Daar Ferdinand, gedurig meer verontrust, met verdubbelde kracht aandrang, werd de zaak verwezen naar een congregatie: "Helaas!" zei Clément tot zijn kardinalen, "het is onmogelijk u de gevaren te verbergen, die koning Ferdinand en de macht van Oostenrijk bedreigen. Zij zijn door een zo ernstige ziekte aangetast, dat een lichte medicijn (een stroop) onvoldoende zou zijn om de genezing te bewerken. Er zou een zeer krachtig werkend geneesmiddel nodig zijn. en waar het te vinden? De kardinalen waren het met hun opperhoofd eens; zij dachten dat, daar het gevaar Oostenrijk alleen bedreigde, het aan Oostenrijk was, te zien hoe zich daaruit te redden. De herinnering aan de plundering van Rome door de keizerlijken in 1527 was nog niet uitgewist uit het hart van die Roomse priesters, en zij waren er niet spijtig om, dat de keizer door een ketterse roede een kastijding werd toegediend. Zij beslisten, dat, daar Rome geen onderstand kon geven, die sterk genoeg was, het er geen zou geven. "Deze expeditie," zei Clément tot de afgezant van Ferdinand met een zekere vrijmoedigheid, "is slechts een bijzondere zaak. Maar indien de landgraaf de Kerk aanraakt, dan kunt gij op mijn hulp rekenen." De lauwheid van de grootpriester ziende, werd Sanchez door smart bevangen; door verontwaardiging ontgloeid, verhaalt hij en hij antwoordde met kracht: "O, heilige vader! bedrieg u daarin niet, Deze zaak is niet zo gering als gij u verbeeldt. Zij zal de Kerk van Rome, wat zeg ik? de Stad van Rome zelf en geheel Italië duur te staan komen."

Sanchez dacht, evenals François en de staatsmannen, dat de Protestanten, overwinnaars in Wurtemberg zijnde, niet op zulk een schonen weg zouden stilstaan, dat zij een aanzienlijk leger zouden op de been brengen, dat zij, geholpen door de koning van Frankrijk, de Alpen zouden overtrekken, te Rome zelf de opvolger van de heiligen Petrus gaan onttrenen en een einde maken aan datgene, wat zij als de macht van de Antichrist beschouwden, Dit denkbeeld vertoornde Clément VII; hij voelde zijn drievoudige kroon op zijn hoofd wankelen en riep verbolgen uit: "En de keizer? Waar is hij? Wat doet hij? Waarom draagt hij geen zorg voor de staten van zijn broeder en voor de vrede van Duitsland?" Inderdaad, zich weinig bekommerende om een plan, dat evenwel de zegepraal van zijn mededinger kon verzekeren, rustte toen Karel V vreedzaam onder de liefelijke hemel van Spanje, uitgestrekt aan de boorden van zijn schone stromen, in de schaduw van zijn oranjebomen, citroenbomen en reusachtige laurieren.

De paus nam diens gevolg de vrijheid om evenzo te handelen. Indien hij niets deed om het Protestantse leger te stuiten, kon het pausdom daardoor schade lijden; maar indien hij iets deed, wendde hij van het huis van Oostenrijk de vreselijke slag af, die het weldra zou treffen, en redde die keizerlijke macht, die hij verfoeide, van een

nederlaag. De grootpriester dook dus terug in zijn apostolische zetel en sluimerde zachtens in, denkende, dat het altijd vroeg genoeg zou zijn om te ontwaken. indien enig gevaar aan zijn deur klopte. "Helaas!" zeiden toen de oprechte Katholieken, "waarom hebben de opvolgers van de heiligen Petrus, de visser en de apostel, zich gewikkeld in die kostbare klederen, die slechts voor de huizen van de koningen zijn? Waarom streven zij naar die pralerijen en die sierlijkheden van het hof? Waarom doen zij zoals de vorsten van de natiën, die hen beheersen? Jezus heeft het kruis gedragen." De staatkundige hartstochten van Clémens VII doofden zijn geestelijken ijver uit. De wereldlijke macht van de pausen is nimmer iets anders geweest dan handboeien, waarin hun geestelijke macht was geklonken en die ze verhinderde zich vrijelijk te bewegen. De oordelen Gods zouden worden vervuld.

In de aanvang van Mei was alles in Hessen, Pornmeren, Mecklemburg, Brunswijk, Westphalen en op de oevers van de Rijn in beweging; de landgraaf maakte zich gereed om tegen Oostenrijk op te rukken. Enige voortekenen menen, wel is waar, hem te moeten weerhouden. Men zag te Kassel, de hoofdstad van Hessen, een monster, dat, op geheimzinnige wijze en in diepe stilte, gedurende de nacht op liet water wandelde. "Het is een, zeker teken, dat de vorst moet ophouden," zeiden de oude vrouwen en enige burgers. Maar Filips antwoordde koel: "Die verschijningen verdienen volstrekt geen geloof." Zonder zich om het monster te bekommeren" hield de landgraaf inderdaad, op Woensdag de 6de Mei, na middernacht, te paard en met de hellebaard in de hand, een wapenschouwing over zijn leger en gaf vervolgens het bevel om op te rukken. Bijna al de officieren en een goed deel van de soldaten behoorden tot de Evangelische geloofsbelijdenis. Het was, helaas, het eerste staatkundig-godsdienstige leger, dat in de zestiende eeuw verscheen. en deze veldtocht was de eerste Germaans-Europese oppositie tegen het huis van Oostenrijk. De geschiedenis tekent dit tijdperk aan, terwijl zij zich in een rouwsluier hult; want de aanwending van de menselijke kracht tot een godsdienstig belang, de gewapende worsteling tussen de oude en de nieuw tijden nam toen een aanvang.

Door de paus verlaten, had de Oostenrijkse regering begrepen, dat hij zichzelf moest helpen, en had van haar zijde grote pogingen aangewend. Al de kloosters, al de kapittels, al de steden van Wurtemberg hadden aanzienlijke sommen moeten betalen en de bekwaamste bevelhebbers van de oorlogen van Italië hadden zich aan het hoofd van het keizerlijke leger geplaatst. De soldaten van Oostenrijk trokken naar Lalden, aan de Neckar, en wachtten er de vijand af. Het leger van de landgraaf, vol hoop en vol moed, slaakte, bij het vernemen daarvan, vreugdekreten.

Niet also deed men te Wittenberg. Melanchton was meer dan ooit in benauwdheid, en vele andere waren het met hem. Van de een zijde hadden de godgeleerden van de Hervorming een afkeer van de oorlog, maar van een andere zijde, zeiden zij op zekere ogenblikken bij zichzelf: "Evenwel indien Filips de wapenen opneemt, het is om aan wettige vorsten de troon van hun vaders te hergeven en om de vrijen loop van het Woord Gods te verzekeren." O, wat al wreedheden in de Roomse Kerk!" voegde Melanchton er bij, "wat al afgoderijen, en welk een halsstarrigheid in de verdediging daarvan! Wie weet of God niet degene wil straffen, die zich tot verdedigers daarvan opwerpen, of Hij niet zelfs voor altijd zo openbare rampen wil doen ophouden? O, dat de uitslag van deze oorlog liefelijk zij voor de Kerk van Christus!" Enige tijd daarna kwam men aan Melanchton het optrekken van het leger van Filips van Hessen melden. Toen verviel die vreedzame Christen op nieuw in zijn benauwdheden; "Het is tegen onze raad, dat die bewegingen plaats grijpen!" riep hij uit, en vervolgens sloot hij zich op in zijn kabinet, zeggende: "Te midden van de gevaren, van de smarten, waaraan God ons blootstelt, blijft ons niets anders meer over, dan Jezus Christus aan te roepen

en zijn tegenwoordigheid te gevoelen."

Dan viel hij op de knieën voor zijn God, en God, die hem in het verborgen zag, verhoorde hem in het openbaar. Maar terwijl de Christenen baden en weenden, zegepraalden en handelden de staatsmannen. Du Bellay vooral twijfelde niet, dat een nabij zijnde overwinning de vereniging van Frankrijk en van het Germaanse Protestantisme zou komen bevestigen, en daar hij de gevolgen ontdekte, die daaruit voor de bevrijding van zijn vaderland konden voortvloeien, liet hij zijn vreugde losbarsten.

De onstuimige landgraaf, zijn loop genomen hebbende, sprong als met één enkele sprong over het land, dat hem van de Neckar scheidde, viel onverwacht op de oevers van die vloed, in de nabijheid van Lalden, waar zich het keizerlijk leger ophield, en viel het met kracht aan. Aanvankelijk stonden de Oostenrijkers de strijd moedig door; maar de Paltsgraaf, die hen aanvoerde, door een geschutskogel buiten gevecht gesteld zijnde, trokken zij overhaast terug. Vroeg in de Morgen van de volgende dag viel de landgraaf, zich aan het hooi; van zijn ruitery en artillerie plaatsende, hen aan op het ogenblik, waarop zij de aftocht bliezen en wierp hen gedeeltelijk in de Neckar.

Wurtemberg was veroverd, en hertog Ulrich, vergezeld van Prins Christoffel, verscheen weer in het land van zijn vaderen. Ontroerd bij de gedachte van haar nationale vorsten na zoveel jaren terug te zien, kwam de burgerij in het open veld, in de nabijheid van Stuttgart, bijeen, en ontving hen met oorverdovend gejuich. Zonder zich door de warme ontvangst van het volk, dat hij pas aan de onafhankelijkheid had hergeven, te laten ophouden, zette de landgraaf zijn plan voort, en kwam de 18den Juni op de grenzen van Oostenrijk. Iedereen geloofde, dat hij naar Wenen trekken en dat trotse huis, dat de wereld wilde overheersen, omverwerpen zou.

Groot was de ontsteltenis in de gehele katholieke wereld, maar vooral op het Vaticaan. Reeds ziek zijnde, begaf Clémens, treurig, neerslachtig, wankelend zich naar het college van de kardinalen en legde hun de klagelijke brieven voor, die hij van koning Ferdinand had ontvangen.

Het was de 10de Juni 1534. De kardinalen, er kennis van genomen hebbende werden door schrik bevangen Zou Wenen, dat de Turk had weerstaan, onder de slag van de Protestant bezwijken? Zou het overwinnende leger, de Alpen overtrekkende, een tweede plundering in Rome komen uitvoeren, die, van de ketters voortkomende, wel meedogenlozer kon wezen dan die van de Roomsgezinden Karel V? De kardinalen zagen geen ander hulpmiddel meer, dan dat, waartoe Rome zijn toevlucht nam wanneer het noch dukaten, noch vuurroeren meer had. "Een algemeen concilie," riepen zij uit, "is het enige hulpmiddel, dat ons van de ketterij en van al de rampen, die de Christenheid verwoesten, redden kan."

Terwijl men te Rome in rouw was gedompeld, waren er op de Louvre sidderingen van geluk. sinds lang had de keizer zulk een nederlaag niet ondervonden. Tegen het einde van Juni bracht een bode uit Duitsland aan François I de tijdingen, die hem de aankomst van Filips van Hessen op de grenzen van Oostenrijk berichtten. Hij kon de opwellingen van zijn vreugde niet bedwingen. Hij sprak tot zichzelf, tot zijn raadslieden, tot zijn hovelingen. "Mijn vrienden," riep hij uit, "mijn vrienden hebben Wurtemberg veroverd Vervolgens, alsof hij de landgraaf en zijn overwinnend leger voor zich had gehad, riep hij, de bevelvoerende toon aannemende: "Voorwaarts! Voorwaarts!" Zijn droom was op het punt om zich te verwezenlijken; de oorlog zou weldra algemeen worden; reeds zag hij de landgraaf te Wenen, en wat nog beter was, hij zag zichzelf te Genua, te Urbinum, te Montferrat, te Milaan.

Gedurende zijn gehele leven vergat hij Frankrijk voor Italië, dat hij nimmer bezat. Maar hij bedroog zich omtrent de plannen v:111 de landgraaf. Evenzeer als François I

de oorlog algemeen wenste te zien worden, evenzeer bemoeide zich Filips van Hessen om hem plaatselijk te doen blijven.

Tevreden met aan Wurtemberg zijn vorsten te hebben hergeven, was hij voornemens het keizerrijk te ontzien. De koningen van Frankrijk en van Engeland waren hierover zeer onaangenaam gestemd. "De hertog van Wurtemberg, door mijn hulp en door de uwe hersteld," zei Hendrik VIII tot François I," zoekt nu slechts vrede te sluiten met de keizer." Het blijkt door dit getuigenis, uit de Staatspapieren getrokken, dat het goud van Engeland, zowel als dat van Frankrijk, had bijgedragen om Wurtemberg aan Oostenrijk te ontnemen. Hendrik VIII, nog meer wel ligt dan François I, had gehoopt, dat de slag, op de boorden van de Neckar toegebracht, voor de keizer en voor de paus het begin van de smarten zijn zou; maar zij werden beiden bedrogen. De verzoeking was ongetwijfeld groot voor een vorst van dertig jaren, vol vastberadenheid en geestkracht, en die geloofde, dat niets zozeer de zegepraal van het Protestantisme zou verzekeren, als de vernedering van Oostenrijk; maar de rechtschapenheid van Filips van Hessen stond de verzoeking door.

Inderdaad, de vrede van Cadan maakte de 27ste Juni een einde aan het geschil en hergaf Wurtemberg aan zijn eigene vorsten, met een stem in de raadsvergadering van het keizerrijk. Indien nooit een oorlog met meer nadruk was geleid, nooit werd ook een vrede zo snel gesloten. De landgraaf had een geestkracht en talenten ten toon gespreid, die, volgens de bekentenissen van allen, voor de toekomst de machtigen Karel V konden verontrusten.

Nu de keizer zijn les ontvangen had, moest de paus de zijn ontvangen. Even als de Staat, in Wurtemberg, pas aan de schepten van Oostenrijk was ontnomen, zo zou de Kerk gered worden uit de handen van het pausdom. De jeugdige hertog Christoffel had de landgraaf op de rijksdag van Augsburg in 1530 zich de onversaagdsten kampvechter voor de Hervorming zien betonnen. Het edelmoedige hart van Christoffel was gewonnen voor een zaak, die zulke edele verdedigers telde, en zijn begeerte was haar in Wurtemberg te zien zegevieren. Integendeel wilde koning Ferdinand, er van afziende daar zijn heerschappij uit te oefenen, ten minste er die van de paus handhaven. Hij deed bij gevolg een voorstel om in het vredesverdrag een artikel in te lassen, dat elke verandering in enige zaak de godsdienst betreffende zou verbieden. Maar de hertogen, de landgraaf, de keurvorst van Saksen verklaarden eenparig, dat het Evangelie in het hertogdom een vrijen loop moest hebben en de keurvorstelijke kanselier schreef op de rand, ter zijde van het door de koning van de Romeinen voorgestelde artikel, dit woord: Doorgehaald. "Gij zijt geenszins gebonden met betrekking tot het geloof," zeiden de Evangelische vorsten tot Ulrich, terwijl de nuntius van paus Vergerio de koning Ferdinand smeekte de Lutheranen niet toe te geven. Al de pogingen van de Roomsgezinde partij waren nutteloos. De belangrijke overwinning van de landgraaf (en van François I) zou de poorten van Wurtemberg en, door de weeromstuit, die van andere Rooms-katholieke landen ontsluiten.

Inderdaad, even begerig om de zielen tot de kennis van het Woord Gods te brengen, als om hun onderdanen weer onder de scepter van het aloude huis van Emeric te plaatsen, zetten Ulrich en Christoffel zich dadelijk aan het werk. Zij riepen Ambroise Blarer, vriend van Zwingli en van Bucer, Hervormer van Constance, en Ehrard Schnepf, vriend van Luther, door deze in de aanvang van de Hervorming te Heidelberg bekeerd, naar hun staten.

Hun arbeid en die van andere dienaren Gods, verspreidden het licht van het Evangelie door het gehele land. Dit was niet alles; indien de nederlaag van Cappel vele steden tot het Roomse geloof had teruggebracht, de overwinning van Laufen bracht er velen tot

het Evangelische geloof. Baden, Hanau, Augsburg, Pommeren, Mecklenburg en nog andere plaatsen begonnen, bevorderde of voltooiden toen haar Hervorming. Nooit leverde het geld van Frankrijk zulke schone interessen op.

Toch zou zij weldra een nog grotere taak ondernemen. Wij hebben gezien, dat er toen twee stelsels van Hervorming waren, dat van Margaretha en dat van Calvijn. Het was in de orde van de dingen, dat die van beide wegen, die het katholicisme het meest nabij bleef, het eerst werd beproefd. Indien de aanzienlijke personen, die in die middelweg het laatste en uiterste hulpmiddel van de Christenheid zochten, hun pogingen niet met een gunstige uitslag bekroond zagen, moest men met kracht een Hervorming voortzetten die eenvoudiger, meer overeenkomstig de Schrift, meer praktisch, meer wezenlijk was. Daar Margaretha niet geslaagd was, bleef Calvijn overig. De verwezenlijking nu van het uitgebreid, maar droombeeldig stelsel, later door een groot Protestants wijsgeer van Duitsland aan Lodewijk XIV aanbevolen, zou door François I worden beproefd.

Het verhaal van deze proefneming verdient een hoofdplaats in te nemen in de godsdienstgeschiedenis van de zestiende eeuw.

VIER EN DERTIGSTE HOOFDSTUK. **Ene zitting in de Louvre tot vereniging van de waarheid en** **der katholiciteit.** **(Zomer 1534.)**

De zaak van Wurtemberg geëindigd zijnde, dacht Du Bellay aan niets meer, dan aan zijn groot plan, dat is te zeggen, de Hervorming zoals de koningin van Navarre die verstond, de verbinding van de katholiciteit en van de waarheid door de vereniging van Frankrijk met Duitsland. Zij waren niet de enige, die deze gedachten koesterden; Roussel, Bucer, vele andere Evangelischgezinde Christenen vroegen zich af, of het grote voordeel, in Duitsland behaald, niet de Hervorming van Frankrijk zou beslissen. De mededelingen tussen de beide landen werden vermenigvuldigd. Fransen en Duitsers gingen gedurig over de Rijn heen en terug.

In de maand Juli 1534 was de koningin van Navarre in een van de vertrekken van haar paleis; vóór haar was een zedig en schroomvallig jong man, en in haar hand hield zij een brief, die zij met de levendigste belangstelling scheen te lezen. De jonge mens was een Fransman, geboortig van Mines, Claude Baduel genaamd. Hij kwam van Wittenberg, waar hij, aan de voeten van Melancton en Luther, de kennis van de Zaligmaker had gevonden. Hij was geen gewoon student. Begaafd met ingetogen manieren met een edelmoedig hart, met een zeldzame belangeloosheid, met een grote vastheid in de gelove, bezat hij tevens een buitengewoon verstand; hij sprak het Latijn niet alleen met zuiverheid, maar met een grote sierlijkheid, en zijn gesprekken hadden een overvloedigheid vol harmonie.

Evenals vele andere jonge geleerden, bezat Baduel, die zeer arm was, niet de middelen om te studeren, en had zelfs niet genoeg om te leven. Dikwijls had hij, gedurende zijn verblijf te Wittenberg, zich tot de uiterste nood gebracht bevonden in zijn kleine kamer. Hij had zuchten geloosd; hij had gebeden gericht tot die hemelsen Vader, die de vogelen des hemels voedt. Toen het ogenblik van het vertrek naderde, was zijn neerslachtigheid toegenomen. Hoe zal hij de reis doen? Wat zal er in Frankrijk van

hem worden? Hij had zich niet smart afgevraagd, of bij de studie van de letteren moest laten varen om zich aan enige handenarbeid te wijden? Plotseling had hij het plan gevormd, zich tot de koningin van Navarre te wenden; en zich tot Melanchton begevende, zei hij tot hem: "Het ongeluk van de fortuin verplicht mij de vrije kunsten te laten varen, voor minder aanzienlijke bezigheden, welke mijn natuur en mijn wil met gelijke kracht terugwijzen. tevergeefs heb ik mij met ijver aan de studie van de heilige letteren en van de welsprekendheid overgegeven; tevergeefs heb ik met ijver begeerd, daarin nieuw vorderingen te maken; een wreed vijand, de armoede, werpt zijn barbaarse handen op mij en noodzaakt mij af te zien van een roeping, die mij verrukte van vreugde. Ik heb echter besloten een laatste en uiterste proef te nemen. De koningin van Návarre is voor de vrienden van de letteren en van de kunsten een soort van voorzienigheid, bijna een godheid. O meester! geef mij een brief voor haar!"

Ontroerd, een jong man, wiens schoon verstand hij waardeerde, tot het uiterste gebracht te zien, aarzelde Melanchton niet zijn verzoek in te willigen. Er was op dat tijdstip minder etiquette en vormelijkheid, en meer toenadering tussen de vrienden van de letteren en de vorsten, dan er sinds die tijd geweest is. De 13de Juni 1534, een maand na de slag bij Laufen, schreef de meester van Duitsland aan de zuster van François I, om de scholier bij haar in te leiden. Het is die brief, welke Baduel aan de koningin ter hand stelde en welke deze vorstin, gelukkig van met Melanchton in onmiddellijke betrekking te komen, met de levendigste belangstelling las.

"Voorzeker," zei de beroemde Hervormer, wis het een grote vermetelheid voor een man als ik, in eerste nederige toestand en onbekend aan Uw Hoogheid u een vriend te durven aanbevelen; maar de faam uwer uitnemende godsvrucht, over de gehele aarde verspreid, veroorlooft mij niet een rechtvaardig en geleerd man de dienst te weigeren, die hij van mij vraagt. De goede studiën kunnen slechts in stand gehouden worden door de vrijgevigheid van de vorsten." Melanchton besloot, zeggende: "Nooit zal er een meer koninklijke, meer nuttige aalmoes zijn uitgereikt. De Kerk, door het ganse heelal verspreid, plaatst sinds lang Uw Hoogheid onder het aantal van die koninginnen, welke de profeet Jesaja de zoogsters van het volk Gods noemt, en zij zal zorg dragen uw weldaden aan het verste nageslacht over te brengen."

Maar de student, die levende boodschap van de Hervormers, boezemde Margaretha niet minder belangstelling in, dan de brief zelf. Baduel had hen in hun woning, in de straat, in hun spreekzaal gezien en gehoord.

"Spreek mij," zei zij met de beminnelijke bevalligheid, die haar onderscheidde, "spreek mij van Melanchton en van Luther; zeg mij hoe zij onderwijzen, hoe zij leven, welke hun betrekkingen zijn met hun leerlingen, wat zij van Frankrijk denken." Margaretha wilde alles weten. Zij ondervroeg hem omtrent verschillende punten, waarvan de kennis nuttig kon zijn voor de plannen, die zij, in overeenstemming met Du Bellay, had gevormd.

De koningin vergat de jonge man zelf niet; de schoonheid van zijn verstand, het leven van zijn geloof, de verhevenheid van zijn ziel ziende, begreep zij, dat zij door Baduel te beschermen een uitverkoren werktuig samenstelde dat in Frankrijk de Evangelische beginselen zou verspreiden. Dank haar zorgen, onderwees de door Melanchton aanbevolene weldra de letteren te Parijs zelf. Later, toen men te Nimes een collége des arts stichtte, besloot de jonge leraar de voordelige plaats, die hij in de hoofdstad had, op te offeren om zich toe te wijden aan de stad, die hem had zien geboren worden. De koningin beval hem aan de consuls van Nimes als rector van hun nieuw stichting aan, "Ik heb hem bij de studiën onderhouden," zei zij tot hen. Maar de vervolging veroorloofde Baduel niet, Frankrijk ten einde toe te dienen; hij was genoodzaakt de

wijk te nemen naar Genève en werd er professor aan de academie; die door Calvijn was gesticht.

De mededelingen van de jonge Nimezer bevestigden Margaretha, de koning en Du Bellay in hun voornemens, en François I besloot naar gene zijde van de Rijn een vertrouwd persoon te zenden, in last hebbende aan de leraren van de Hervorming een plan te vragen over de meest geschikte middelen om in Europa een Evangelische katholiciteit te stichten. Het was niet Baduel, die Du Bellay tot deze zending aanwees; hij was te jong. De diplomaat sloeg de ogen op een doctor in de medicijnen, Ulrich Chélius, geboren te Augsburg, die zich toen te Straatsburg bevond, een groot vriend van Sturm en van Bucer, en die meermalen door de koning van Frankrijk in verschillende onderhandelingen was gebruikt. Schrander, werkzaam, even als Bucer bezielde met de dubbele begeerte om te Hervormen en toch om de Christenheid te verenigen, was Chélius zeer geschikt tot dit werk. Een Duitser van geboorte en bij gevolg Duitsland volkomen kennende, had hij al de vlugheid van een Fransman; en zelfs de omstandigheid, dat hij niet van een hoge rang was, maakte hem nog meer geschikt tot het aanknopen van onderhandelingen, die in stilte moesten worden voortgezet. Hij vertrok van Straatsburg en kwam in Juli 1534 te Wittenberg aan.

Melanchton was toen in een hevige spanning. De verdeeldheden, die het katholicisme en de Hervorming scheidden, de twisten tussen de Lutheranen en de Zwinglianen vervulden hem met angst. Hij onttrok zich dikwijls aan die menigte van elke leeftijd, van elke stand, van elk land, die dagelijks aan zijn deur kwam aankloppen, met het verlangen om hem te zien. De vrome Catharina brak het hart bij het zien van de droefheid van haar echtgenoot, en zelfs de kinderen konden hem door hun aanvallige lach nauwelijks enige afleiding geven. De toekomst joeg hem vrees aan. "Door welke tijden worden wij niet bedreigd," riep hij uit, "indien er niemand is, die de tegenwoordige onenigheden verhelpt? Wij gaan onze ondergang tegemoet. Men zal zijn toevlucht nemen tot de wapenen en de Staat en de Kerk zullen daarbij omkomen."

Te Wittenberg aangekomen, begaf Chélius zich aanstonds tot Melanchton. "Koning François I," zei hij tot hem, wil de waarheid en de eenheid. Hij is het in bijna alle artikelen met u eens, en schenkt zijn goedkeuring aan uw boek van de Overeenkomstige plaatsen. Mij is opgedragen u een plan te vragen om een einde te maken aan de godsdienstgeschillen, die de Christenheid verontrusten; en ik kan u de verzekering geven, dat de koning van de Fransen bij de paus alles doet en zal doen om eendracht en vrede aan te brengen." Niets was meer geschikt om Melanchton in te nemen. Op dat tijdstip hadden de gematigden nog niet afgezien van liet handhaven van de uitwendige eenheid; zij begeerden de katholiciteit te handhaven; Melanchton zelf zag voor de verdeelde en opgewonden Christenheid geen andere behoudenis. Nooit was er dan ook een boodschap meer juist van pas gekomen; Chélius was voor hem een engel uit de hemel; een plotselinge flikkerstraal verhelderde het toen bewolkt gelaat van de grote leraar. Hij begaf zich tot Luther; hij sprak met hem en met zijn andere vrienden over de stap van de koning van Frankrijk. "Indien rechtschapen en geleerde mannen," zei hij "door enige monarchen bijeengeroepen, vrij en vriendschappelijk samen beraadslagen, zal het ons, geloof mij, gemakkelijk zijn het eens te worden. De onwetenden begrijpen niets van de zaak, en zij maken het kwaad veel groter dan het is!"

Melanchton meende Katholieken en Protestanten met elkaar te kunnen doen overeenstemmen; men moet zich daarover niet verwonderen: nog in onze dagen koesteren zeer eerwaardige, ofschoon weinig helderziende, mannen hetzelfde

denkbeeld. De waarheid was de Duitse leraar dierbaar, maar de eendracht, de eenheid, de algemeenheid van de Kerk waren het niet minder. Volgens Melanchton en zijn vrienden moest de Kerk algemeen zijn, want de verlossing is bestemd voor alle mensen, en allen behoeven haar. Zij moet er dus naar streven, al de kinderen van Adam te verenigen in de gemeenschap met God, of de grondslag van Christus, de enige Verlosser. Zij bezit een macht, die de gehele mensheid omvatten en zich alle geschillen onderwerpen kan. Zulke waren de gedachten, die Melanchton bezielde; indien er enige offers moesten gebracht worden om de algemeenheid van de Kerk te handhaven, hij zou ze met vreugde brengen; hij zou de bisschoppen en zelfs de eersten van de bisschoppen erkennen; liever dan de eenheid te verbreken. "Het komt er niet op aan," zei hij, "om het bestuur van de Kerk af te schaffen, de voornaamsten onder ons begeren vurig, dat de aangenomen vormen zoveel mogelijk behouden worden. De vriend van Luther nam de zaak zozeer ter harte, dat hij zelf Du Bellay trachtte te overreden: "Ik smee u," zei hij tot hem, "bezweer de grote monarchen de eensgezindheid te stichten, die in overeenstemming is met de godsvrucht. De gevaren, die ons bedreigen, zijn van die aard, dat een man, zo groot als gij, de zaak van de Staat en van de Kerk niet in de steek moet laten. Maar wat doe ik?" roept hij uit. "Wat is het nodig, u tot gaan te dringen, gij die reeds voorwaarts snelt? Algemeenheid en waarheid, zodanig was de zinspreuk, welke de ridders, die, onder de veldtekenen van de koning van Frankrijk, op het punt stonden om te verschijnen in de beide legerkampen van Rome en van de Hervorming, op hun wapenen gegraveerd droegen." Melanchton begon dus het nieuw plan te schetsen van de nieuw Kerk, die, indien God hielp en door de ondersteuning van de grote monarchen, François I, Hendrik VIII en waarschijnlijk van de Kerk van deze nieuw tijden worden moest. Dat was een van de belangrijkste werken, die ooit door oenig man ondernomen waren. Niet alleen de staatkundigen, maar ook alle godvruchtige harten, de minnende, wellicht zwakke, harten, die boven alles de tegenspoed vrezen, hoopten vurig het welslagen dezer heldhaftige proefneming. De voornaamsten, zegt Melanchton, deelden zijn gevoelens en moedigden zijn plannen aan. Toch waren er eenvoudige, diepzinnige, christelijke zielen, geesten, vast besloten om de waarheid vóór alles te plaatsen, die deze theologisch-diplomatische onderhandelingen met ongerustheid zagen. Noch Farol, noch Calvijn, noch zelfs waarschijnlijk Luther, waren onder het getal diergenen, die zich schaarden om de banier, welke door Du Bellay opgericht en door Melanchton aangegrepen was.

Echter was deze vrome man er ver van af, de waarheid te willen opofferen. "ik ben geheel van gevoelen," zei hij tot Bucer, "dat er generlei overeenstemming kan zijn tussen ons en de bisschop van Rome. Maar om de rechtschapen mannen, die zich alle moeite geven om deze zaak tot een goed einde te brengen, te voldoen, zal ik duidelijk uiteenzetten, welke de hoofdpunten van een overeenstemming zouden moeten zijn." Melanchton geloofde, en vele Evangelische Christenen in Frankrijk en vooral in Duitsland geloofden eveneens, dat, indien men eerst ene, zelfs onvolmaakte, Hervorming stichtte, de kracht van de waarheid weldra een gehele Hervorming zou tot stand brengen. Hij maakte dus zijn werk en gaf het aan Chélius over.

Deze, menende het heil van de Kerk in handen te hebben, snelde naar Straatsburg om het ontwerp van Melanchton aan zijn vrienden mee te delen. Bij Bucer aangekomen (17 Augustus), vond hij hem bezig met het schrijven van zijn antwoord op het Axiome catholique van de bisschop van Avranches, een groot vijand van het Protestantisme. Bucer legde zijn geschrift ter zijde, en nam dat van de leraar van Wittenberg, hetwelk hij ongeduldig was om te lezen. Hij las en herlas het gretig. "Waarlijk," zei hij, "men zal daarin niets vinden, waarover men zich zou kunnen ergeren, indien men het minste

denkbeeld heeft van wat de Christusregering is. Maar," voegde hij er bij, "ene vereniging, mijn waarde Chélius! is slechts mogelijk onder degene, die waarlijk in Christus geloven. Dat er een opperste gezag zij, goed! maar het moet heilig zijn, opdat ieder het met volle overtuiging kunne gehoorzamen. Om het eens te worden, moet men alle bijvoegselen weglaten en eenvoudig terugkomen tot de leer van de Schrift en van de Kerkvaders."

Chélius verzocht Bucer, hem zijn gevoelens op schrift te geven. De Hervormer stelde in van de haast een memorie op, door zijn ambtgenoten goedgekeurd, en reikte die de 27ste Augustus, zijn vriend over. De agent van François I had deze dag tot zijn vertrek bepaald; maar op het laatste ogenblik hield hij op, en bleef nog vier en twintig uren te Straatsburg. Er was daar een ander leraar, eelt zachtmoedig, vroom, moedig man, en een oud vriend van Zwingli Hedio, wie Chélius ook zijn gevoelens vroeg. Vervolgens de aantekeningen van de drie leraren in de hand houdende, vertrok hij zonder ander uitstel naar Parijs, overtuigd dat de katholiciteit en de waarheid zouden behouden worden.

In de hoofdstad aangekomen, gaf Chélius zijn papieren over aan Guillaume Du Bellay, die ze dadelijk François I voorlegde. Deze beval, dat de bisschop van Parijs en enige van de edelen, letterkundigen en geestelijken, die een enige maar hernieuwde Kerk begeerden, mededeling ontvingen van deze documenten. De komst van dit ultimatum van de Hervorming was een gebeurtenis van hoog belang: de aantekeningen van de drie doctoren werden dan ook op de Louvre, op het bisschoppelijk paleis en in andere huizen van de hoofdstad met zorg bestudeerd. Wellicht heeft de geschiedenis verkeerd gehandeld door zich daarmee niet meer bezig te houden. Drie van de Hervormers, Engeland, François I, enige van de aanzienlijkste mannen van die tijd begeerden een enige algemene, maar Hervormde Kerk. Een grote Evangelische eenheid scheen op het punt van zich te verwezenlijken. Zullen wij een voorstel van zóveel gewicht niet met enige bijzonderheden ophelderen? Wij weten het, er zijn personen, die altijd feiten en ontroeringen verlangen, zonder zich ooit bezig te houden met de grondbeginselen en de leerstellingen; maar de wijzen integendeel weten, dat het de denkbeelden zijn, die de wereld beroeren, en welke ook de tegenwerpingen van de nieuwsgierige geesten zijn, de geschiedenis moet zich kwijten van haar taak, en aan de leerstellingen de plaats geven, die haar toebehoort.

Er werden toen op de Louvre zittingen gehouden, van een zeer buitengewone aard, en waarvan, volgens enige, de toekomst van de Christenheid afhankelijk was. De gevoelens van Bucer, van Melanchton, van Hedio, door de koning gevraagd, door Chélius aangebracht, door Du Bellay aan de monarch overhandigd, waren in het kabinet van zijn Majesteit. De muren van de Louvre, in wier schoot zulke ligte zeden werden ten toon gespreid, en die van zóveel misdaden moesten getuigen zijn, hoorden de heilige waarheden verklaren, waarin het eeuwige leven wordt gevonden. Rondom de tafel, waarop deze stukken rustten, waren ongetwijfeld staatkundigen, die bij dit onderzoek slechts wereldlijke voordelen op het oog hadden, en François I was aan hun hoofd; maar er waren ook ernstig denkende zielen, die te gelijk voor de nieuw Kerk Hervorming en algemeenheid verlangden. Wij zullen de Hervormers laten spreken. Zij zijn het niet persoonlijk (men begripe dit wél) die zich toen vóór de koning van Frankrijk bevinden; het zijn de geschriften, die hij hun heeft gevraagd, en die waarschijnlijk door een van de gebroeders Du Bellay gelezen werden. Maar, om kort te gaan, wij zullen deze geschriften aanduiden door de naam van hun schrijvers, daar het deze schrijvers zelf zijn, die hier spreken, en niet wij.

Tegelijk begerig om Frankrijk te bevrijden van de pauselijk: opperheerschappij, en om

een groots moderne partij in Europa, die in staat was om Oostenrijk te overwinnen en hun plannen te doen mislukken, tot één lichaam te verenigen, hoorde François I Melanhton en zijn vrienden met welwillendheid aan; evenwel, hij vond de woorden van de Hervormers een weinig heftiger en meer ketters dan hij gedacht had. Enige dergenen, die hem omringden, waren voldaan; andere waren verwonderd, nog andere geërgerd; het was niet zonder reden. De gematigden Melanhton te plaatsen bij de vreedzame bisschop van Parijs, goed! Maar de onbuigzame Luther en de opyliegénden Bédá, de vrome keurvorst en de losbandige François I te willen verenigen ... welke een zonderlinge proefneming! Laat ons evenwel luisteren, want deze personen hebben plaats genomen op hun zetels, en het onderzoek begint:

Bucer. Er kan slechts eendracht in de Kerk zijn onder hen, die waarlijk tot de Kerk behoren. Tussen Christus en Bélial is niets gemeen. Men kan God en de wereld niet verenigen. En wat nu zijn de meeste bisschoppen en priesters? O smart!"

Deze rede scheen de koning een weinig te trots; hij zei bij zichzelf, dat Bucer ongetwijfeld van het eerste begin af aan zijn getrouwheid " had willen tonen. Wellicht zullen zijn ambtgenoten een weinig vergoeilijker zijn.

Mélanhton. "De katholieke leer heeft, naar men zegt, slechts lichte vlekken; en wij en de andere hebben zonder reden veel gerucht gemaakt Het is een dwaling! Dat de grootpriester en de grote monarchen van de Christenheid zichzelf de kwalen van de Kerk niet ontveinzen. Integendeel moeten zij erkennen, dat die vlekken, waarvan men beweert dat zij slechts gering zijn, de hoofdzakelijke leerstellingen van het geloof vernietigen en de mensen doen vervallen tot afgodendienst en tot grove zonden."

Bucer. "Indien men de christelijke eendracht wil stichten, men richte zich tot degene, die waarlijk in Christus geloven. Zij, die het Woord niet horen, kunnen het Woord niet verklaren. Wat dwalingen zijn door goddeloze priesters ingevoerd! Zal men, om die te verbeteren, zich wenden tot andere priesters, die hen wellicht nog in het kwaad overtreffen?"

Waarlijk, de vredelievende Bucer en Melanhton spraken even stout, als Luther en Farel. De koning en zijn raadslieden begonnen zich ongerust te maken, toen meer verzoenende woorden hun enige hoop hergaven.

Bucer. "Alles wat men met instandhouding van het geloof en de liefde Gods kan toegeven, dat zullen wij toegeven. Elke heilzame betrachting, door de ouden gedaan, zullen wij herstellen. Wij willen niet alles wat bestaat omverwerpen, en wij weten zeer wel, dat de Kerk hier beneden niet vlekkeloos wezen kan."

De Memorie van Melanhton bevindt zich in het Corpus Reformatorum, uitgegeven door Dr. Breitschneider" II, bl. 743 tot 766.

De Memorie van Bucer is in de bibliotheek van Straatsburg; de kopie daarvan ben ik aan professor Schmidt verschuldigd. Het deel, waarin zich de Memorie van liedje bevindt, is uit de Archieven verdwenen; wij hebben daarvan echter enige aanhalingen gevonden.

De tevredenheid van de koning en van zijn raadslieden nam toe, toen uien tot het bestuur van de Kerk kwam, Er moet orde zijn in de kerk, zeiden de Protestanten. Er

moet een bediening des Woords zijn; een toezicht over de leidslieden van de kudde, ten einde de tucht en de vrede in stand te houden. De eredienst, de tijden bestemd tot de gemeenschappelijke aanbidding, de plaatsen, waar de Kerk vergadert, de gewijde handelingen, de wereldlijke onderstand, die tot onderhoud van het leraarsambt nodig is, de armverzorging, dat alles vereist een oplettende en getrouw administratie. Deze beginselen werden door de Hervormers uitgedrukt; de leraar van Straatsburg drong het meest aan op dit punt.

Bucer. "Het koninkrijk van Christus moet niet zonder een bestuur zijn. Nergens moet de orde vaster, de gehoorzaamheid volkomener en de macht meer geëerbiedigd zijn."

Frans I en zijn raadslieden hoorden deze verklaringen met genoegen. Enige hadden hun gezegd, dat de zogenaamde Kerk van de Protestanten was samengesteld uit atomen, die onderling geen cohesie hadden. Andere verzekerden, dat het enige hogere gezag, hetwelk men er wilde erkennen, dát van zekere theocratische profeten was, zoals Thomas Munster en zijn gelijken. François I vernam dus met genoegen, dat het Protestantisme, terwijl het een algemeen priesterambt erkende, krachtens hetwelk, ieder gelovige door zijn gebeden tot God naderde, een bijzonder Evangelisch bestuur handhaafde. Maar welk was dat bestuur, die regering? Dát was het, wat de koning en zijn raadslieden verlangden te weten. De als bemiddelaars opgetreden godgeleerden verkeerden hier, volgens onze inening, op een dwaalspoor; de wensen van de koning zouden bijna volkomen vervuld zijn geworden.

Melanchton. "Daar een bisschop over verscheiden kerken het voorzitterschap bekleedt, kan niemand er iets op tegen hebben, dat een grootpriester te Rome over verscheiden bisschoppen presideert. De Kerk heeft leidslieden nodig, welke degene onderzoeken, die tot het opziensambt geroepen zijn, die in geestelijke zaken oordelen, en die waken over de leer van de predikers. Indien er zulke bisschoppen niet waren, zou men ze moeten scheppen. Een enige grootpriester kan zelfs dienen om de overeenstemming des geloofs onder de verschillende natiën van de Christenheid in stand te houden."

Frans I was verrukt; maar de meest verklaarde Evangelisch gezinden beschouwden dit denkbeeld van een Evangelische paus als een droom, die men in het door Thomas Morus beschreven land van Utopie moest bannen. Een bijgevoegde verklaring van een andere aard moest François I nog meer verblijden.

Melanchton. "Wat betreft dat de roomsen grootpriester zich aanmatigt de koninkrijken van de ene vorst aan de andere over te brengen, dat raakt noch het Evangelie, noch de Kerk en het is de zaak van de koningen deze onrechvaardige aanmatiging te bestrijden."

Nu, daar deze concessies gedaan waren, zouden de Hervormers de grote stom van de Hervorming doen horen.

Bucer. "Het eerste van de dogma's is de rechtvaardiging van de zondaren."

Mélancton. "De vergeving van de zonden moet gepaard zijn met ene verandering van leven; maar die vergeving wordt ons niet geschonken om reden van dat nieuw leven, wij ontvangen haar uit louter genade en zij wordt ons geschonken enig om de wille

van Christus."

Bucer. "Derhalve, niet meer van die verdiensten aan de praktijken en aan de gebeden van de monniken en van de priesters toegeschreven! Niet meer van dat ijdele vertrouwen in onze eigene werken! De genade worde niet langer verdonkerd en de rechtvaardigheid van Christus boosaardig verlaagd! Het is om het bloed van zijn enige Zoon, dat God ons onze zonden vergeeft!"

Frans I en de zijn vonden dit rechtzinnig. De scholastieken zelfs, zeiden zij, hebben zó in enige van hun boeken gesproken. Zij maakten generlei tegenwerping tegen het gevoel van de Hervormers over de rechtvaardiging door het geloof. Maar één punt verontrustte hen. Wat zullen zij zeggen van de mis? dachten zij. Deze hoofdzaak was niet vergeten.

Bucer. "Hoe? Dagelijks de mis bijwonen, zonder berouw, zonder godsvrucht, zonder zelfs te denken aan de mysteriën die zich daarin bevinden, zou voldoende zijn om van God allerlei genadegiften te ontvangen! Nee, wanneer men liet sacrament van het lichaam en het bloed des Heergin viert, moet er een levende, gemeenschap tussen Christus en de levende leden van Jezus Christus zijn."

Mélancton. De mis is de enige knoop, die het ons onmogelijk is los te maken; want hier zijn afschuwelijke misbruiken. uitgevonden ten voordele van de monniken. Men moet de goddeloze erediensten verbieden en er invoeren, die in overeenstemming zijn met de waarheid."

Dat men de mis behoude," zei François I; "maar dat men de ongerijmde, dwaze en belachelijke legenden afschaffe."

De Fransen verwachtten de Hervormers over de leer van de sacramenten te horen; dit was inderdaad het moeilijke punt, vanwege de Verschillende denkwijzen van de onderscheidene leraren. De vijanden van de Hervorming zeiden veelal in Frankrijk, dat de sacramenten voor de Protestanten eenvoudig plechtigheden waren, waardoor de Christenen tonen, dat zij tot de Kerk behoren. "Nee," zeiden de leraren, "die uitwendige plechtigheden zijn middelen waardoor de genade inwendig in onze zielen werkt. Alleenlijk komt deze werking niet voort uit, de gezindheden van de priester, die het sacrament toedient, maar uit het geloof van diegene, die het ontvangt."

Hier deed zich de grote vraag voor: "Is Christus al of niet tegenwoordig in de gemeenschapsoefening?"

Bucer en zijn vrienden reddden zich voorzichtig uit die moeilijke engte.

Bucer. "Het lichaam van Christus wordt ontvangen in de hand van degene, die het nachtmaal houden, *én met hun mond gegeten*, zeggen enige; het lichaam van Christus wordt onderscheiden door de ziel van de gelovige en wordt gegeten door het geloof, zeggen andere. Er is een middel om een einde te maken aan dit geschil; het is, eenvoudig te erkennen, dat, welke ook de wijze van manducatie zij, er in het nachtmaal een wezenlijke tegenwoordigheid van Christus is."

Langzamerhand geraakten de Hervormers in vuur.

Melanchton. "Men moet het volk leren, dat de heiligen niet genadiger zijn, dan Jezus Christus, en dat men niet op hen het ver trouwen moet overbrengen, dat men alleen aan Jezus Christus verschuldigd is."

"De kloosters moeten in scholen veranderd worden."

"De ongehuwde staat moet worden afgeschaft, want de meeste priesters vertonen openlijk een klaarblijkelijke schande."

Bucer. "Er moet een grondwet van de Kerk zijn, waarin men alles door de Schrift beslist; en om die te vervaardigen wordt een conferentie van geleerde en godvruchtige mannen vereist."

Hedio. " Die vergadering moet niet uit godgeleerden alleen, maar ook uit leken zijn samengesteld; en vooral is het nodig, dat men geen enkele schrede voorwaarts doe, zolang de paus en de bisschoppen volharde in hun dwalingen en ze zelfs door geweld verdedigen."

Bij het opstellen dezer artikelen hadden de Hervormers langzamerhand enige verwachtingen gekoesterd. Het is mogelijk, wellicht waarschijnlijk, dat de eenheid hersteld worde. Ontroerd bij die gedachte, verhieven zij de ogen tot de machtigen arm, waarvan zij de hulpe verwachtten.

Melanchton. O, dat onze Here Jezus Christus van de hemel neerzie, en dat Hijzelf die Kerk, waarvoor hij geleden heeft, tot een vrome en altijd durende eenheid brenge, die zijn roem heinde en ver doe uitblinken!"

Frans I en zijn raadsheren waren over het algemeen voldaan, maar de leraren van Rome zagen deze, volgens hen verfoeilijke, onderhandelingen met onrustig oog aan. Er was opschudding aan de Sorbonne en zelfs aan de Louvre. Al de hoofden van de Roomse partij, die stem aan het hof hadden, deden eerbiedige vertonen horen; de kardinaal de Tournon voegde er vermaningen bij. Du Bellay bleef vast op zijn stuk; maar met François I was het niet alzo. Hij aarzelde, hij weifelde. Een gebeurtenis kwam hem een nieuw aandrang geven en in zijn ogen de Hervormingen wettigen, die zijn minister van hem vroeg.

VIJF EN DERTIGSTE HOOFDSTUK. **De verschijningen van de geest van Orléans.** **(Zomer 1534.)**

Calvijn had, men herinnert het zich, te, Orléans gestudeerd en geëvangéliseerd, en zijn onderwijzingen hadden er diepe sporen nagelaten, vooral onder de studenten en bij enige vrouwen van rang. De gade van de proost van de stad schijnt een van de zielen geweest te zijn, die door het werk van de jonge Hervormer waren bekeerd. Het verhaal, dat hij aan haar heeft gewijd, de grote bijzonderheden, waarin hij treedt, tonen liet belang, dat hij in haar bekering stelde.

Het handschrift van het verhaal van Calvijn, in onze dagen in de bibliotheek van Geneve door dr. J. Bonnet teruggevonden, is ingelijfd in het Bulletin de l'histoire du Protestantisme Français III, p. 33.

Deze vrouw, die in de stad een aanzienlijken rang bekleedde, had in het geloof in Jezus Christus de vrede van haar ziele gevonden; zij had geloofd aan de beloften van het Woord, die Calvijn had verklaard; zij had het nietige der Roomse pralerijen en bijgelovigheden levendig gevoeld, de genade van Christus was haar genoeg; en zich

weinig bekommerende om de opsiering van het uitwendige, spoorde zij niet ijver die onverderfelijke reinheid na, die liet sieraad van de Goddienende vrouwen is. "Het is een Lutheraanse," zei men; Zij is een van degene, die het oor geleend hebben aan de leerstellingen van de discipelen van Luther." Haar echtgenoot, de proost, een invloedrijk persoon, groot eigenaar, zeer geëerd magistraat, en man van een rechtschapen, oplopend, krachtig karakter, was getroffen door de reinheid van het gedrag van zijn vrouw; en zonder tot het Evangelie bekeerd te zijn, had hij een tegenzin gekregen in de Roomse bijgelovigheden en verachtte hij de monniken.

De proostin (zo noemen haar de handschriften) werd ziek, liet een notaris komen en dicteerde hem haar testament. Gelegen op een ziekbed, dat zij niet meer zou verlaten, vol " van een levend geloof in Jezus Christus, gevoelde zij zich zeker van tot haar Heer te gaan en had een onoverwinnelijke afkeer er van, dat een enkel van de bijgelovige gebruiken, tot welke de vrome vrouwen gewoonlijk zo veel neiging hebben, op haar graf werd gevierd. Terwijl dan ook de notaris, met de pen in de hand, op de uitdrukking van baren laatste wil wachtte, zei zij "Ik verbied, dat men bij mijn begrafenis de klok luide en zinge, en dat de monniken en priesters daarbij met waskaarsen in de hand tegenwoordig zijn. Ik wil bovendien, dat men mij begrave zonder pracht en zonder de Kerkverlichting."

De notaris was enigszins verwonderd; maar hij schreef, en de echtgenoot, die bij haar was en haar geloof kende, beloofde haar, dat haar wil heilig zou zijn. Inderdaad, toen de dood haar had overvallen, werd het overschot dezer godvruchtige vrouw in het graf van haar vader en van haar grootvader ter aarde besteld, zonder andere begeleiding dan de tranen van al degenen, die haar hadden gekend, en de gebeden van de kinderen Gods, die de kleine Evangelische kudde van Orléans vormden.

Toen de plechtigheid geëindigd was, begaf de proost zich naar het klooster van de Franciscaners (het was op hun kerkhof, dat de begrafenis had plaats gehad). Hij was edelmoedig, en terwijl hij de monniken verachtte, wilde hij hen niet benadelen, zelfs niet in schijn. De broeders, die reeds zeer vertoornd waren, wisten niet wat die magistraat met hen te maken had, en ontvingen hem zeer koel.

"Ziedaar," zei hij, daar men u geen lijkdienst heeft laten doen, hebt gij gouden kronen om u schadeloos te stellen." De monniken, die op de dood van deze grote dame gerekend hadden, als op een rijke nalatenschap, waren lang niet voldaan over deze zes goud stukken, en hoewel ze aannemende, toonden zij de weduwnaar een stuurs gezicht en zwoeren heimelijk, dat zij zich zouden wreken.

Kort daarna gaf Mijnheer de proost, besloten hebbende een bosch, dat hij nabij Orléans bezat, te doen omhakken, aan zijn arbeiders zijn aanwijzingen, toen twee monniken, de kleine tekens, die op de om te hakken bomen in het bosch gemaakt waren, volgende, op de plaats van het hoogstammige hout kwamen, waar zich de meester en de houthakkers bevonden, en hem in naam van het klooster verlot vroegen om, gedurende de ganse duur van de omhakking, eenmaal daags hun kar te zenden om hun voorraad op te doen. "Hoe!" antwoordde de proost, wier de gierigheid van de monniken altijd had tegengestaan, "één wagen daags! Zendt er dertig eerwaarde vaders, maar dat spreekt van zelf) tegen contante betaling; ik verzeker u, dat ik niets liever verlang dan een goede verzending en goed geld."

De beide kordeliërs verwijderde zich beschaamd. en verbitterd en brachten dit antwoord aan hun oversten. Dit was te veel: twee beledigingen achtereenvolgens! De monniken plegen samen raad; zij willen zich wreken tot elke prijs; zulke ketterijen, indien men ze duldde, zouden de ondergang van de kloosters zijn. Men beraadslaagde over de beste wijze om aan Mijnheer de proost en mei al degenen, die lust mochten hebben om het voorbeeld van zijn vrouw te volgen, een krachtige les te geven. "Om

zich te wreken, gaan deze snedige knapen een schelmstuk plegen?" zegt Calvijn. Twee monniken vooral onderscheidden zich onder de redenaars; broeder Colinian, een provinciaal, duivelbezweerder en die onder de kordeliers veel naam had, en broeder Stephanus van Arras, die voor een groot prediker werd gehouden."

Aan de gehele stad willende tonen, dat men monniken niet ongestraft beledigde, dachten deze beide leraren een, treurspel" uit, dat, meenden zij, overal een afschrik van het Lutheranisme verspreiden zou. De broeder van Arras nam het beginnen van het drama op zich; hij sloot zich in zijn cel op en stelde met grote trekken van de meest gewone welsprekendheid een preek op, die, dacht hij, iedereen vrees aan zou jagen. De tijding ener leerrede van de grote prediker werd overal uitgestrooid, en toen de dag was aangebroken, beklom de monnik van Arras de leerstoel en sprak voor een talrijk gehore kerk was propvol) een rede uit "van een grote tederheid," waarin hij op een zielroerende wijze het lijden van de zielen in het vagevuur beschreef. "Gij weet het," riep hij uit, "gij weet het! De ongelukkige geesten, door het vuur gepijnigd, ontsnappen daaruit, komen na hun dood terug, somtijds met veel geraas, en smeken dat men hun enige verlichting mocht vergunnen. Luther, wel is waar, beweert, dat er geen vagevuur is. O, gruwel! O, afschuwelijke goddeloosheid!!!" De broeder vergat niets," zegt Beza, om zijn gehoor te overtuigen, dat de geesten van het vagevuur kwamen spoken," Zeer bewogen keerde de kudde terug; en van toen af joeg het minste gerucht gedurende de nacht de vrome zielen vrees aan. Toen aldus de voorbereidselen gemaakt waren, beschikten deze schaamteloze monniken onderling de afschuwelijke vertoning, die hen moest wreken over de proost en zijn vrouw.

De volgende nacht staan de monniken op het gaan uur op en aan naar beneden naar de kerk, hun koorboeken, waarin de voorzangen geschreven waren, in de hand houdende. Zij begonnen hun gezang: hun krijsende stemmen heffen de vroegmissen aan. Maar plotseling doet zich een vreselijk geraas, naar het schijnt, van de hemel of althans van het gewelf van de Kerk komende, horen. Op het horen van dit groot geraas houden de gezangen op, de monniken schijnen verschrikt, en Coliman, de moedigste, treedt voorwaarts, gewapend met al de wapenen van een duivelbezweerder, en bezweert de boezen geest; maar de geest spreekt geen woord. "Wat wilt gij?" roept Coliman hem toe. Geen antwoord. "Indien gij stom zijt," herneemt de duivelbezweerder, toon het ons dan door enig teken." Toen maakt de geest wederom gerucht. Degene van de omstanders, die niet in het geheim waren ingewijd, werden door schrik bevangen. "Alles gaat goed," zeiden Coliman, Stephanus, en hun medeplichtigen; "laat ons nu het nieuws door geheel Orléans verspreiden." Inderdaad, de volgende dag begeven de broeders zich tot enige van de aanzienlijkste persoons van de stad, die tot hun vromen behoorden.

"Is ons een ongeluk overkomen," zeiden zij tot hen, zonder meer in het bijzonder te melden wat het was, wilt gij ons te hulp komen en u hij onze vroegmetten bevinden?" Zeer begerig om te weten waarvan er sprake was, begaven die goede burgers zich niet te bed en kwamen te middernacht aan het klooster. Reeds verzamelden zich de monniken in de kerk om hun kollekten, antiphoniën en litaniën te zingen; zij deden de vrome leden behoorlijk plaats, vervolgens begon het gezang der vroegmetten, en al de schreeuwende stemmen hieven deze woorden aan. *Domine labia*".

Nauwelijks hebben deze woorden in de kerk weerklonken, toen het verschrikkelijk geraas het gezang afbreekt. "De geest! De geest!" roepen de verschrikte monniken uit. Coliman, die "de gewone uitrusting had wanneer hij tot de duivel wilde spreken," trad voorwaarts, en de rol van zijn persoon op bewonderenswaardige wijze spelende, zei hij: "Wie zijt gij?" Stilte. Wat wilt gij?" Stilte. Zijt gij stom?" Stilte. "Indien het u niet geoorloofd is te spreken" zei toen Coliman, antwoord door tekens op mijn vragen.

Klop tweemaal voor ja, en driemaal voor nee. Zeg mij nu. Zijt gij niet de geest van een dergenen, die hier begraven zijn?"

De geest begon te kloppen: ja. Toen hernam Coliman: "Zijt gij de geest van die of die? En hij noemde achtereenvolgens verscheiden dergenen, die in de kerk begraven waren; maar op elke vraag antwoordde de geest: Nee.

Na een langen omhaal van woorden kwam de duivelbezweerder eindelijk waar hij wilde. "Zijt gij de geest van de proostin?"

Toen antwoordde het spook met een luid ja!

Het geheim scheen zijn oplossing nabij; een nieuw akte van de komedie begon. Geest! Om welke zonde zijt gij veroordeeld?" zei de duivelbezweerder. "Is het om hoogmoed?", Nee!" Is het om overspel?" Nee!" Al de zonden, waartegen de Schrift een wee uitspreekt, opgesomd hebbende, bedacht zich Coliman eindelijk en zeide: O proostin! zoudt gij veroordeeld zijn, omdat gij Luthers geweest zijt?"

Twee slagen antwoordden: Ja! en al de monniken kruistten zich ontzet.

"Zeg ons nu," vervolgde de duivelbezweerder, "waarom maakt gij zulk een geraas in het midden van de nacht? Is het, opdat uw lichaam opgegraven worde?" Ja. Er kon niet de minsten twijfel meer bestaan; Mevrouw de proostin leed om haar Lutheranisme.

Het proces-verbaal was vooraf gereed gemaakt; maar enige getuigen weigerden te tekenen, een vermoeden van de komedie hebbende. De provinciaal verborg zijn spijt, en de verbeelding nog meer willende treffen, riep hij uit: "Deze plaats is ontwijfd, laat ons van hier gaan. Zo willen het de canons van de pausen." Dadelijk grijpt een van de monniken het hostie kastje, waarin zich het Corpus Domini bevond; een ander de kelk; nog andere de relikwieën van de heiligen en hun overige instrumenten," en allen vlieden naar het Kapittel, waar zij van toen af de godsdienstoefening houden.

Het gerucht van deze zonderlinge zaak kwam weldra de officiaal van de bisschop ter ore, en men onderhield zich daarover op het bisschoppelijk paleis. De Franciscaners waren er wel bekend. Daarachter steekt de een of andere monnikenschurkerij, zei de officiaal, een achtenswaardig en rechtschapen geestelijke. Hij kon het leed niet verbergen, dat deze bedriegerij van de monniken hen baarde. Hij meende, dat die woedende barvoeters, ver van de zaak van de godsdienst door hun zogenaamde wonderen te bevorderen, haar benadeelden en zelfs bedierven. Het moest een van de trekken van het Protestantisme zijn, de list, de gierigheid, de huichelarij van de priesters, die fabrikanten van wonderen, te ontsluiëren. Buitengewone handelingen van de Goddelijke macht hadden moeten bestaan in de scheppingsperiode van de Kerk, evenals in de tijd, waarin de hemelen en de aarde door het Woord Gods waren gemaakt. Is niet elke schepping een wonder?

Maar de Hervorming wendde zich met walging af van die listige en behendige vonden van de kwakzalvers van Rome, die de macht Gods wilden naäpen. Zelfs waren er in de katholieke Kerk verstandige mannen, die dit gevoel deelden. De officiaal van Orléansit was de plaats, die men voor Calvijn had bestemd, behoorde tot dit aantal.

Hij nam enige rechtschapen lieden met zich en begaf zich naar de kerk van de Kordeliers, om liet feit nader te onderzoeken. Hij verzamelde de monniken; broeder Coliman deelde de gehele geschiedenis ernstig mede, en de officiaal, na hun verhalen gehoord te hebben, zeide: "Goed mijn broeders! Nu beveel ik, dat die bezweringen in mijn tegenwoordigheid geschieden. Gij, mijne heren!" zei hij tot enige personen van zijn gezelschap, "klimt naar boven op het gewelf en ziet of u enige geest verschijnt."

"Wacht u daarvoor!" riep broeder Stephanus van Arras zeer verschrikt uit; gij zoudt de geest storen!" De officiaal bleef er op aandringen, dat men de bezwering zou doen;

maar onmogelijk; de duivelbezweerder en het spook bleven beide het stilzwijgen bewaren. De bisschoppelijke rechter verwijderde zich, bevestigd in zijn mening. "Ziedaar een geest, die slechts aan de monniken verschijnt," zei men rondom hem; "mijnheer de officiaal maakt hem bevreesd."

Deze zaak, die enige deed beven en andere deed glimlachen was weldra door de gehele stad verspreid; het gerucht er van drong door in de kromme en sombere stegen, waar toen de studenten woonden; de een verhaalde het aan de ander en zij snelden naar de Universiteit. Alles was er in beweging: enige waren vóór, de meesten tegen de monniken. Laat ons gaan zien," zegt dit jonge Frankrijk. Zij vertrekken; zij komen in grote getale aan, zegt Calvijn, en vullen de kerk; zij heffen het hoofd op, zij vestigen hun blikken op het zo beroemd geworden gewelf; maar zij hebben goed wachten, het spreekt geen woord.

"Bah!" zeggen zij, "het is een complot, dat de monniken uit boosaardigheid gemaakt hebben, om zich te wreken over de proost en de proostin. Wij willen ontdekken wat daarvan is," Deze nieuwsgierige en enigszins dartele jeugd snelt naar boven, op ontdekking van de geest; men zoekt het spook in alle hoeken; men roept het; maar het spooksel heeft besloten zich evenmin te doen zien, als horen, en de scholieren keren naar de Universiteit terug, er als om strijd de spot mede drijvende.

Er was iemand in Orléans, die niet spotte. Het was de proost. Verontwaardigd over de hoon, van zijn vrouw aangedaan, riep hij de tussenkomst van het gerecht in; een geschrevene dagvaarding werd naar het klooster gebracht; maar de monniken weigerden te antwoorden, zich beroepende op de voorrechten, die zij genoten, in hun hoedanigheid van geestelijken. De proost, getrouw aan zijn karakter, wilde deze gelegenheid om de monniken een krachtige les te geven niet missen. "Wat!" riep hij uit; "die ellendelingen maken van haar, die in vrede rust in het graf, de fabel van de gehele stad! Indien zij gedurende haar leven was beschuldigd, zou ik haar verdedigd hebben; hoeveel te meer dan na haar dood!" Hij besloot de zaak voor de koning te brengen, en vertrok naar Parijs.

De geschiedenis van de geest, die met veel geraas in een klooster van Orléans spookte, was reeds in de hoofdstad aangekomen en tot aan het hof doorgedrongen. De monniken over het algemeen waren er niet in gunst. Men herinnerde zich dat gezegde van de moeder van de koning, die God dankte, dat hij aan haar zoon en aan haar de witte, grijze, zwarte en alle kleuren van huichelaars had leren kennen. Vooral Du Bellay en zijn vrienden ontvingen met vreugde een geschiedenis, die de gebreken van het oude stelsel en de noodzakelijkheid ener Hervorming duidelijk deden uitkomen. In de hoofdstad aangekomen, begaf de proost zich tot de koning. François I, die niet beroemd is geweest om zijn echtelijke genegenheden, kon de ontroering van de weduwnaar niet begrijpen; maar de monniken althans evenzeer verachtende als zijn moeder en zijn zuster, en zeer gelukkig de nieuw reformistische denkbeelden, die in zijn geest zich meer ontwikkelden, in praktijk te brengen, besloot hij de gelegenheid aan te grijpen om de onbeschaamdheid van de kloosters te vernederen. Hij verleende alles wat de proost vroeg, hij benoemde raadsheren van het parlement om het proces op te maken, en daar de kordeliers zich beriepen op hun vrijheden, gaf Duprat, in zijn waardigheid van legaat, op pauselijk gezag de commissarissen macht om de zaak te onderzoeken.

De dag waarop. De koninklijke agenten te Orléans aankwamen, was een treurday voor een gedeelte van de inwoners dezer stad; maar een dag van vrolijkheid voor het merendeel. Men beschouwde met verwondering die van Parijs gekomen heren, die

sterker zouden zijn, dan de monniken, en recht doen over hun lange tirannie. Men vergezelde ze naar het klooster, en toen zij binnengetreden waren, wachtte men tot zij er weer uit zouden komen. O, hoe zou ieder willen zien, wat er nu achter die sombere muren voorvalt! De officieren van het parlement spraken tot de monniken met gezag, vertoonden hun machtigingsbrieven, en deden de meest schuldigen in hechtenis nemen, te midden van de ontsteltenis van al de andere broeders. Armoedige karren waren voor de deur van het klooster; de dienaars deden die trotse monniken naar buitengaan, en de menigte zag hen, tot haar grote verbazing, evenals gewone misdadigers, op die armzalige rijtuigen klimmen, welke de marechaussee zich gereed maakte om te begeleiden. O onuitsprekelijke schande voor de discipelen van de heiligen Franciskus!

Het bericht van de inhechtenisneming had zich in al de sacristiai, in al de pastorieën en in al de kloosters van de stad verspreid, en overal riep men van vervolging. Een bijgelovige, ontroerde menigte omringde, op het ogenblik van het vertrek, de karren, waarop zich de goede vaders, verlegen met hun ongeluk, bevonden. Deze lieden dort volks, waarvan enige ongetwijfeld dweepachtig waren, maar waaronder er zich verscheiden bevonden, die door een oprechte genegenheid voor de monniken bewogen waren, stortten tranen, deden een luid weeklag horen, en gaven geld in de handen van de monniken, zowel om het zich aan niets te laten ontbreken, als om hun praktijken uit te oefenen," zegt Calvijn. Maar te midden dezer bedroefde menigte, zag men enige burgers, enige spotlustige studenten, die uitriepen: "waarlijk, fraaie kampioenen, om zich tegenover het Evangelie te stellen!" Zekere gezegden van Luther waren over de Rijn gegaan, en waren in omloop onder de jeugd van de scholen: Wie heeft de monniken gemaakt?" zei de een.

"De duivel," antwoordde de ander. "God de priesters geschapen hebbende, heeft de duivel, zoals altijd, hem willen navolgen; maar in zijn onbeheersbaarheid heeft hij de kroon van boven op het hoofd te groot gemaakt, en in plaats van een priester is er een monnik van gekomen." Zodanig was de uittocht van de eerwaarde vaders; zij kwamen te Parijs aan, en dáár scheidde men ze en sloot ze op in verschillende plaatsen, opdat zij geen onderlinge afspraken zouden kunnen maken.

Het bedrog was klaarblijkelijk; maar het was onmogelijk er de bekentenis van te verkrijgen. De monniken hadden onderling gezworen een hardnekkig stilzwijgen te bewaren, om de eer van hun orde en die van de godsdienst zelf te redden, en ook om zichzelf te redden. Zij herinnerden zich wat er in 1500 te Bern in het klooster van de Dominicaners was voorgevallen, hoe een ziel er was verschenen om te worden verlost uit het vagevuur, hoe de vijf wonden van de heiligen Franciskus aan een armen nieuwelings waren toegebracht, en hoe, op het eigen verzoek van de pauselijke legaat, vier van de schuldige monniken levend waren verbrand. Zou niet dezelfde straf worden toegepast op de monniken van Orléans? Zij beefden bij die gedachte; het was dan ook te vergeefs, dat de raadsheren van het parlement het onderzoek begonnen; te vergeefs gingen zij van het een huis in het andere, en traden zij de kamers binnen, waarin de eerwaarde vaders waren opgesloten; zwijgend en ondoordringbaar, waren zij nog stommer dan de geest zelf.

De rechters besloten zich te wenden tot de nieuwelings, die voor spook had gespeeld; maar indien de monniken stilzwijgend, stom en onbewegelijk waren, de nieuwelings was gespannen, angstig, buiten zichzelf. De broeders hadden hem vreselijke bedreigingen gedaan; toen men hem dan ook ondervroeg, "hield hij zich goed," zegt het handschrift van Genève, "vrezende, dat de kordeliers hem mochten doden," indien hij sprak. De rechters wijzen hem toen op de macht van het parlement en op de

bescherming van de koning. "Nooit," zeiden zij tot hem, zult gij meer in de macht van de monniken terug koeren.

Bij deze woorden begint de arme jongeling ruimer adem te halen; hij herstelt zich van zijn grote angst; zijn tong wordt los, en "hij ontcijfert de gehele schandelijke handelwijze van de monniken," zegt Beza. Ik heb," zei hij, "een opening (pertuis) in het gewelf gemaakt en ik legde het oor daartegen om te horen, wat de provinciaal mij van beneden zeide. Daarna klopte ik op een plank, die ik in de hand hield, en ik klopte hard genoeg, dat de klank door de eerwaarde vaders gehoord kon worden. "Ziedaar," voegde hij er bij, "de gehele scherts".

Toen stelde men de goede vaders tegenover de nieuwelings, die de bedriegerij, door deze gedaan, standvastig volhield. De monniken waren verontwaardigd, ontsteld van deze ellendige knecht zich te zien keren tegen hun Eerwaarden; maar het was hun nu onmogelijk het feit te ontkennen, zij vergenoegden zich dan ook met de rechters luide te wraken en op nieuw hun voorrechten op de voorgrond te stellen. Zij werden veroordeeld. De verontwaardiging was algemeen; de koning vooral was zeer verbitterd. Zijn gehele leven beschouwde hij de monniken, zowel witte als zwarte, als zijn persoonlijke vijanden. De haat, die hij deze luie en onwetende troep toedroeg, was overigens, meende hij, een van zijn kenmerkende eigenschappen in zijn hoedanigheid van Vader van de letteren. Zijn toorn barstte los te midden van het hof: "Ik zal hun klooster doen omverhalen!" riep hij uit, en ik zal er een paleis laten bouwen voor de hertog!" (De hertog van Orléans, gemaal van Catharina). Al de raadsheren van het parlement, zowel leken als geestelijken, kwamen bijeen. De trotse Coliman, de welsprekende broeder Stephanus en hun medeschuldigen waren verplicht zich op de bank van de misdadigers neer te zetten, en het vonnis werd plechtig uitgesproken. De monniken zullen gevoerd worden naar de gevangenis van het Châtelet te Orléans; daar zullen zij van hun monnikskapen ontdaan, voor de grote kerk gebracht en, met een fakkel in de hand, op een schavot geplaatst worden, alwaar zij zullen moeten belijden, "dat zij, door bepaalde bedriegerij en door te voren overlegde kwaadaardigheid, zulk een boosheid hebben beraamd."

Van die plaats zullen zij gebracht worden naar hun klooster, en eindelijk naar de plaats, waar men de boosdoeners terechtstelt, om er op nieuw hun misdaad te belijden. Dit beloofde aan de nieuwsgierigen van Orléans een nog buitengewoner schouwspel, dan dat, hetwelk hun was gegeven toen de vaders hun karren hadden bestegen. Dagelijks verwachtte men de tenuitvoerlegging van het besluit; maar het gouvernement vreesde de Lutheranen te veel gunst te bewijzen. De zaak werd op de lange baan getrokken. Enige van de monniken stierven in de gevangenis; men vond middel om de andere te laten ontsnappen. Zo eindigde deze zaak, die het tijdperk karakteriseert en de wapenen vertoont, welke een aantal priesters aan de Hervorming tegenoverstelden. Al werd het besluit ook nooit ten uitvoer gelegd, toch was de zedelijke invloed, welke deze geschiedenis uitoefende, zeer groot, en wij zullen daarvan enige uitwerkselen zien.

ZES EN DERTIGSTE HOOFDSTUK.

Frans I stelt de Hervorming voor aan de Sorbonne.

De afkeer, welke het komediespel van de Kordeliers van Orléans had ingeboezemd, de schimpschoten, waarvan het op de Louvre en in geheel Parijs op de monniken gehageld had, moedigden de koning nog meer aan om zijn verbintenissen met het

Protestantisme voort te zetten. Overigens, hij had die nieuwe beweeggrond niet nodig; de door Melanchton voorgestelde Hervorming was in zijn oog aannemelijk en voordelig, daar zij, terwijl zij de katholiciteit, waarvan de koning zich niet wilde uitsluiten, liet bestaan, de macht des pausen verminderde en misbruiken Hervormde, die met de nieuw verlichting onbestaanbaar waren. In zijn geheime gesprekken met Du Bellay, erkende François I ronduit en met terzijdestelling van alle omzichtigheid, dat de Roomse Kerk van de rechten weg was afgedwaald, en hij voegde er op vertrouwelijk toon bij, "dat Luther zich niet zózeer vergiste, als men wel wilde zeggen. Hij vreesde zelfs niet te bekennen, dat hij het veeleer was, die zich vergist had. Zo scheen de koning van Frankrijk met de Hervorming goed op weg, en Frankrijk met hem.

Frans I besloot zijn gevoelens over de memorie van Melanchton aan de Protestantse vorsten te doen kennen. "Mijn afgevaardigde te Parijs teruggekeerd," schreef hij hun, "mij de gevoelens uwer doctoren omtrent de wijze, waarop men moet te werk gaan, hebbende voorgesteld, heb ik hoop gekregen, de zaken van de godsdienst eindelijk de goeden weg te zien inslaan. Van zijn zijde gaf Du Bellay, zeer in zijn schik over de indruk, door de gevoelens van de Evangelische godgeleerden op zijn meester gemaakt, aan de overheden van Augsburg, van Ulm, van Nürnberg, van Meiningen en van andere keizerlijke steden te kennen, dat de Lning van Frankrijk de Lutherse leerstellingen bijval schonk en de Protestanten zou beschermen. De Melanchtoniaanse Hervorming was dus op weg, en reeds hieuw men de stenen voor het nieuw gebouw van de nieuw Katholiciteit. Het Franse gouvernement liet het niet bij het schrijven van brieven; verwondering wekkende zaak, de soeverein, de oppermachtige monarch vreesde niet zijn dwalingen te bekennen en zijn leedwezen daarover uit te drukken; hij zond een ware palinodie (Herroeping van enig gezegde of van enig schrift.) naar Duitsland. Hij, die de Lutheranen ter dood bracht, was er niet ver van af om zelf Lutheraan te worden.

In October en in November 1534 doortrok een afgevaardigde van François I de steden van het Duitse Rijk en zei overal, "dat de koning nu de dwaling erkende, waarin hij omtrent de godsdienst verkeerd had; dat de Duitsers, die Luther volgden, ten aanzien van het geloof, dat in Christus is, juiste denkbeelden hadden." De goede burgemeesters en raadsheren van Duitsland waren zeer verbaasd bij het vernemen van zulke gezegden, en zagen elkaar ongelovig aan; maar de Franse afgevaardigde verzekerde hun bij herhaling, dat de koning van Frankrijk de Hervorming wenste, zelfs in zijn eigen land. "De keizer," voegde hij er bij, wil de Protestanten door geweld van wapenen dwingen om in de oude leer te blijven; maar de koning van Frankrijk zal het niet toelaten. Hij heeft mij naar Duitsland afgevaardigd om te die einde een verbond met u te sluiten." Zoo danig waren de vreemde berichten, die zich aan gene zijde van de Rijn verspreidden. De aartsbisschop van Lunden daarvan kennis gekregen hebbende, bracht ze dadelijk aan Karel V over.

Toen François I, bij de aanvang van zijn regering, de Pragmatieke Sanctie had vernietigd, had hij zichzelf het recht toegekend bisschoppen te benoemen, en had aldus de Kerk geplaatst onder de Staat. Het ogenblik om een nieuw stap te doen scheen hem gekomen; de bijgelovigheden en de misbruiken van het pausdom, door de vrienden van de letteren, waarvan hij het zich een eer rekende de beschermheer te zijn, afgekeurd, moesten afgeschaft, aldus aan de Protestanten voldoening gegeven en in Europa door een wijze Hervorming van de katholiciteit van de Kerk, welke de pausen door hun ongelooflijke halsstarrigheid op het punt waren te vernietigen, in stand gehouden worden. De koning zou zich aldus een beter bewaarder van het Europese Katholicisme betomen, dan de paus zelf, en zou zich het overwicht, hetwelk Karel V

tot op die tijd bezat, in Europa verzekere.

De hand moest aan het werk geslagen en met de geestelijkheid begonnen worden. De koning begreep, dat het onvoorzichtig zou zijn haar eenvoudig de gevoelens van de Hervormers mee te delen, zoals die op de Louvre voorgelezen waren; hij besloot ze op nieuw te doen samenstellen in een stuk, dat de hoofddenkbeelden zou bevatten. Het schijnt, dat dit werk door hem aan een talrijke commissie werd opgedragen. G. Du Bellay en zijn broeder, de bisschop van Parijs, waren daarvan ongetwijfeld de twee voornaamste leden. De commissie zette zich aan het werk, verbeterde, liet weg, voegde bij, sloeg zelfs wat krachtiger dan de Hervormers op enige volksbijgelovigheden, en maakte aldus een memorie, die kon beschouwd worden als een duidelijke verklaring van wat het Franse gouvernement door de voorgestelde Hervorming verstond. De door de Fransen gemaakte veranderingen verwekten veel ontevredenheid bij de Protestanten van Duitsland, en Melanchton zelf beklagde zich hevig daarover.

De koning, die de moed en het vuur, waarvan hij op het slagveld zoveel bewijzen had gegeven, overal omdroeg, scheen aanvankelijk met dezelfde vastberadenheid aan te vallen, die hij zou hebben gebezigd om op een leger van Karel V los te trekken. Men moet wel bedenken, dat naar zijn mening de Hervorming, welke hij voorbereidde, het ophouden van de afscheiding met, zich voerde, en dat zijn plan de katholiciteit moest herstellen, die door de Roomse onvoorzichtigheid en onbeschaamdheid was verscheurd. Deze opmerking, als men zulks wél overdenkt, rechtvaardigt de stoutmoedigheid van François I. Hij zond, naar men verzekert, dit ontwerp naar Rome, de paus verzoekende het te willen ondersteunen of te verbeteren. Men kan zich een begrip vormen van de ontsteltenis van het Vatikaan bij het lezen van dit ketters vertoog. Zich belastende met de Sorbonne, verkreeg Du Bellay vervolgens een conferentie met afgevaardigden van dat beroemde lichaam, waarvan al de geestkracht altijd werd gebezigd tot handhaving van de gekunstelde eenheid, die het pausdom kenmerkt. "Mijn heren!" zei hij tot hen, "op bevel van de koning heb ik getracht te bewerken, dat de kerken van Duitsland de leerstellingen matigden, waarom zij zich van de Roomse Kerk hebben afgescheiden, ze aldus tot de eenheid willende terugbrengen. Ik geef u dus, op bevel van gemelde heer, deze artikelen in handen, om van u mededeling te ontvangen omtrent hetgeen ik aan de personen van Duitsland zal te zeggen hebben." Het papier van de hand van Du Bellay ontvangen hebbende, overhandigden de afgevaardigden het aan de gewijde faculteit. Deze benoemde uit haar midden om het te onderzoeken "verstandige, geleerde mannen, die in zulk een zaak thuis waren," die dadelijk begonnen gemelde artikelen door en door te bestuderen.

De secretaris van de Sorbonne begint dus de door de koning gezonden artikelen voor te lezen; de doctoren luisteren daarnaar; weldra zien zij elkaar aan; zij vragen zich af of zij goed verstaan hebben. Het eerbiedwaardig gezelschap wordt beroerd, evenals de oppervlakte van de zee door een plotseling opkomende stormwind. Zij kennen François I; die vorst waant niet, dat er in het rijk een lichaam kan zijn, vermetel genoeg om aan zijn macht enige grenzen te stellen; hij wil, dat een woord van zijn mond als een Godsbesluit worde beschouwd. De doctoren zeggen dus tot elkaar, dat, indien de koning deze Hervorming wil, niets ter wereld haar kan beletten tot stand te komen. Zij zien de Kerk verwoest, Rome verloren. Het is het begin van het einde. Van ogenblik tot ogenblik neemt hun schrik, hun toorn toe. De gehele gewijde faculteit, de gehele Kerk moet opstaan en, uitroepen: "Houd op, Sire, of wij vergaan!"

De Franse opperheerser nam evenwel zijn voorzorgen, en terwijl hij er op bedacht was

de paus van zijn macht te beroven, toonde hij hem een welwillend gelaat en schreef de slagen, waardoor Rome op zijn bevel getroffen werd, aan andere toe. "Het zijn Melanchtoniaanse artikelen." Zeiden de ministers van François I. Ja, maar achter Melanchton was Du Bellay, en achter Du Bellay bevond zich de koning.

Deze tactiek, toen door François I gebezigd, bestaat in alle tijden; en al heeft de menigte er zich somtijds in bedrogen, de verstandige geesten hebben altijd het denkbeeld van de alver inoefenden meester herkend onder de pen van de volgzame secretaris. De beweging tot onafhankelijkheid van François I heeft niets verwonderingwekkends; dit streven is Gallisch, indien niet Christelijk.

Altijd is er in Frankrijk met betrekking tot de Kerk een geest van onafhankelijkheid geweest, en de godvrezendste koningen, zelfs de heilige Lodewijk, hebben de rechten van hun volk tegen de heiligen Stoel weten te verdedigen. De Gallicaansche vrijheden, al zijn zij nog slechts een bedorven machine, herinneren toch aan iets; en wat de een dag in een slechten toestand verkeert, kan wel een andere dag weer hersteld worden. Het was dus een waarlijk Gallische geest, het was die verborgen snaar, die in het binnenste van alle edelmoedige harten trilt, van het Kanaal tot aan de Middellandse Zee, welker harmonische klank zich in dit belangrijk tijdperk van de regering van François I horen liet.

Het viel echter de gewijde vergadering moeilijk zich van haar schrik te herstellen. Wat! waarlijk, zonder droom, zonder inbeelding is de ketterij aan de deur van de Kerk van Frankrijk; ingeleid door de koning. die haar hoffelijk de hand reikt! De ontstelde Sorbonne uitte de alarmkreet en verzamelde al haar strijdkrachten om de ketter het binnentreden te beletten. Zij onderzocht nauwkeurig de geschriften van de doctoren; zij plaatste de hoofdinhoud van de heilige Thomas tegenover de zendbrieven van Paulus; zij wilde tot elke prijs de scholastische leer moedig voor François verdedigen. Een brandstichtende brander was door de schuldige hand van de koning afgezonden; waande deze vorst, dat hij het prachtige schip, dat sinds lang de zeeën beheerste, in allerijl de vlag zou zien strijken? De bemanning was dapper, vast besloten tot een dodelijke weerstand, en gereed om zich met het schip in de lucht te laten springen, liever dan te capituleren. De worsteling tussen de koning en de verenigde personen was op het punt om te beginnen. Helaas! Beda was niet meer dáár om die vol te houden. Men moest tot andere de toevlucht nemen. "Nu werd onze meester Balue gekozen, om naar het hof te gaan, de registers dragende, en werd hem meester Jacques Petit tot helper toegevoegd." De Sorbonne was arm in middelen; de sterke mannen bevonden zich in het kamp van Luther, van Calvijn, van Melanchton.

Wat er in de zitting tussen meester Balue, meester Petit en de koning van Frankrijk gesproken werd, is ons niet bewaard gebleven; maar wij hebben de memorie, door de koning aan de Sorbonne gezonden, en het antwoord, door de Sorbonne aan de koning gegeven. Deze documenten kunnen ons inlichtingen geven over datgene, wat in deze conferentie voorviel en wij zullen ze laten spreken, het eerste onder de naam van de ministers van de koning stellende. G. Du Bellay, zijn broeder de bisschop van Parijs, en nog andere waarschijnlijk, waren de mannen, wie de koning had opgedragen met meester Balue en meester Jacques Petit te confereren. Het zijn die kampvechters van zeer verschillende partijen, die zich toen, ongetwijfeld op de Louvre, in François I verenigden, en die wij nu gaan horen.

De ministers van de koning. "Om in de Kerk van God een wezenlijke eendracht tot stand te brengen, moeten wij eerst allen het oog tot Christus wenden; wij moeten ons aan Hem onderwerpen, en Zijn roem, niet de onzen, zoeken."

De Sorbonne. Wij hebben allen de goede en heilige taal van zijn Majesteit gehoord, waarvoor wij God danken, hem biddende hem de genade te bewijzen van daarin te volharde." (Ongetwijfeld eenvoudig een plichtpleging.)

De ministers van de koning, "Laat ons vóór alles bedenken, dat de leraren van Gods Woord niet moeten strijden zoals zwaardvechters, en hun gevoelens met hand en tand verdedigen; veeleer moeten zij, alen heiligen Augustinus in zijn verbeteringen navolgende, elkaar iets weten toe te geven, zonder aan de waarheid te kort te doen."

De Sorbonne. "Open de ogen, Sire! De Germanen willen, tegen uw katholieke bedoeling, dat wij hun zouden toegeven door enige van de plechtigheden en ordonnantiën weg te laten, die de Kerk tot nu toe heeft in acht genomen. Zij willen ons tot hen trekken, veeleer dan zich tot ons te bekeren."

De ministers van de koning. "Gij bedriegt U, er zijn belangrijke concessies verkregen. De bisschoppen moeten (de Duitsers staan het toe) de eerste plaats innemen onder de dienaars van de Kerkgenootschappen, en een paus moet te Rome de eerste plaats innemen onder de bisschoppen. Maar het is ook nodig, dat de grootpriesterlijke macht acht geve op de gewetens, hun behoeften raadplege en bereid zij om hun enige meerdere vrijheid te geven."

De Sorbonne. "Het is vooral noodzakelijk niet te vergeten, dat de geestelijke heerschappij door het Goddelijk gezag is ingesteld, en moet duren tot het einde van de eeuwen; dat de mens haar noch instellen, noch vernietigen kan, en dat ieder gelovige zich daaraan moet onderwerpen."

De ministers"van de koning. "De katholiciteit van de Kerk vastgesteld hebbende, laat ons zien, welke Hervormingen men zal moeten doen, om die in stand te houden. Vooreerst zijn er dingen van weinig aanbelang, zoals spijzen, feesten, geestelijke klederen en andere ceremoniën, waarover men het gemakkelijk eens zal worden. Men wachte er zich voor de mensen te dwingen tot vasten door geboden, welke door niemand worden in acht genomen, en welke het minst van allen worden in acht genomen door *degene, die ze maken*"

De Sorbonne. "Slechts mensen, die door kwade neigingen bedorven zijn, weigeren zulks te doen."

De ministers van de koning. "Enige leraren van de Kerk, zich aan vrome persoonsvoorstellingen overgeevende, hebben in hun redevoeringen de heiligen ingevoerd, wier lof zij verkondigden, en hebben hen hun voorspraak verzocht, alsof zij levend voor hen stonden; maar zij wilden aldus de bewondering van die heilige personen opwekken, veeleer dan iets verkrijgen door hun bemiddeling. Men vermane dus het volk, dat het het vertrouwen, hetwelk het aan Jezus Christus verschuldigd is, niet op de heiligen overbrengt. Christus wil, dat men Hem aanroept, en Hij wil verhoren."

Hier liet de Gallische geest zich tot een lichte schalksheid vervoeren, die niet bij de Duitse geestigheid was opgekomen, en de raadslieden van François I, vast besloten om met kracht toe te slaan, riepen uit: "O, wat al misbruiken, wat al ongeregelde dingen doet de mensendienst ontstaan. Wat gesprekken, wat gezangen, wat handelingen zijn

die van het volk bij gelegenheid van de feestdagen van de heiligen, bij hun graven of bij hun beelden! Ziet de overijling, waarmee een menigte lediggangers dan naar feesten, spelen, dansen en vechtpartijen heensnelt. Merkt op de praktijken van al de geringe, domme en gierige priesters, die er slechts op bedacht zijn een weinig geld in hun beurs te steken, en dan. Zegt ons dan of wij in dat alles niet gelijken op de heidenen en hun schandelijke bijgelovigheden vernieuw?"

Geen enkele trek van dit volksschouwspel op de feesten der heiligen bevond zich in het geschrift van Melanchton; dat alles komt van François I en van zijn raadslieden.

De Sorbonne. " Wachten wij ons onze oude gewoonten te laten varen. Laat ons onze gebeden regelrecht richten tot de heiligen, die na Jezus Christus onze beschermers en onze bemiddelaars zijn. Beweren, dat zij het voorrecht niet hebben om de zieken te genezen, is het niet zich verheffen tegen de persoonlijke ondervinding van Uw Majesteit, tegen de gave, van kropzweren te genezen, die Zij van God ontvangen heeft? Laat ons zelfs de beelden en afbeeldingen vereren, daar het zevende algemeen concilie heeft bevolen, dat men ze zou aanbidden."

Door zich, om de voorrechten van de heiligen te verdedigen, op het wonderbare vermogen van de koning te beroepen, bezigde de Sorbonne een bewijsreden, waarop het gevaarlijk was te antwoorden. Wij vinden dan ook omtrent dat punt niets in de redevoering; ven de tegenpartijders van de faculteit. Zich van deze klip verwijderende, werd de redetwist overgebracht op de handeling, die de kern van het Roomse dogma is, en de priesters werden op nieuw gegeseld door de koninklijke hand, die tot dit werk meer bekwaam was, dan tot liet genezen van kropzweren.

De ministers van de koning. "Men moet in de Kerk ene levende gemeenschap van de ledematen van Christus zien. Maar helaas! wat ziet men? Een menigte domme en vrekachtige priesters, een last voor de samenleving, een druk voor de aarde, een soort luiaards, die niets kunnen dan missen lezen, en die, terwijl zij die lezen, zelfs nog niet die vijf verstandige woorden uitspreekt, die toch, volgens Paulus, verkieselijk zijn boven tien duizend onverstaanbare. Men moet die huurlingen, die kooplieden in missen, die deze heilige plechtigheid in verachting hebben doen vervallen, verwijderen, en vrome, geleerde, goedbevonden mannen in hun plaats stellen. Dán zal wellicht het avondmaal des Heren de eer hervinden, die het verloren heeft. Dán, in plaats van een ijdel gebabbel, zullen psalmen, lofzangen, geestelijke liederen weerklinken. Dan zal men de Zaligmaker lofzingen, en alle tong zal tot roem van God. De Vader belijden, dat Jezus Christus is de Heer. O, welk een vals vertrouwen! O, welk een ongelukkig droombeeld is dat, hetwelk zoveel zielen doet geloven, dat men, door dagelijks de mis bij te wonen, al verzuimde men zelfs alle godsvrucht, een daad verricht, nuttig voor zichzelf en de zijnen, voor dit en het toekomstige leven!"

De Sorbonne trok partij voor het uitwendig werktuigelijke van de sacramentele handeling, waaraan haar tegenstanders een geestelijk en levend karakter wilden geven, en verdedigde zonder schaamte of schroom de geldelijke voordelen, die daaruit voor de geestelijken ontstaan.

"De mis," riep ziik uit, "is een wezenlijke offerande, die de levenden en de doden zeer dienstig is, en waarvan de voortreffelijkheid berust op het lijden van Jezus Christus. Men handelt dus recht met aan degene, die haar viëren, hetzij zij goed of slecht zijn, enige wereldlijke gaven te geven, en de priesters, die ze ontvangen, moeten, zelfs al worden zij betaald, geen kooplieden in missen genoemd worden

De ministers van de koning begonnen toen de zozeer betwiste leer van de

tegenwoordigheid van Christus in het brood en in de wijn te bespreken.

"Laat ons," zeiden zij, "al de twisten, die ons zólang verdeeld hebben, ter zijde laten. Laat ons allen belijden, dat de Heer in het heilig avondmaal waarlijk zijn lichaam en zijn bloed aan de gelovigen te eten en te drinken geeft, om de zielen te voeden tot liet eeuwige leven, dat Christus aldus in ons blijft en dat wij blijven in Christus. Dat men overigens dit sacrament nachtmaal des Heren, brood en wijn des Heren, mis en charistie-liefdemaaltijd, offerande noem; dat is van weinig belang. De Christen moet niet twisten over de namen, mits hij de zaak bezitte, en, zo als het spreekwoord zegt, wanneer men de beer heeft, zoekt men er de sporen niet van. De gemeenschap met Christus wordt verkregen door het geloof, en wordt niet bewezen door menselijke bewijsgronden. Laat ons bij het bespreken van de godgeleerdheid niet vervallen in het ijdel en berispelijk nasporen van de verborgenheden van de godsdienst."

De Sorbonne kon dien, als in het voorbijgaan, aan de scholastische trant toegebrachte steek niet laten passeren.

Het is zeer nuttig," zei zij, "het is zelfs dikwijls noodzakelijk tot uitdelging van de ketterijen zich te bedienen van woorden, die niet in de schriften staan, zoals transsubstantia, enz. Ja, het brood en de wijn verandere waarlijk hun substantie, behouden daarvan nog slechts de uitwendige eigenschappen en worden het lichaam en liet bloed van Christus. Het is niet waar dat het wezen van het brood (panéité) of de lichamelijkheid (corporéité) zich verenigt met de lichamelijkheid van Christus. De transsubstantia heeft plotseling (in instanti) en niet langzamerhand (successive) plaats, en het is zeker, dat noch de leken, noch de vrouwen deze wonderdaad kunnen vervullen, maar de priesters alleen."

De redetwist liep vervolgens over de biecht, over de rechtvaardiging, het geloof; de werken, de vrijen wil, en vervolgens kwam men op de praktische kwestia.

De ministers van de koning. "De rechtschapene lieden verlangen niet, dat men de kloosters verwoeste, maar dat men daarin scholen stichte, en dat aldus de milddadigheid onzer broeders strekke niet om luie wezens, maar om mannen te onderhouden, die de jeugd onderwijzen in de schone letteren en de goede zeden."

De Sorbonne. "Hoe! de paus zou aan de monniken verlof geven om buiten hun kloosters te gaan, zo dikwijls zij zulks willen. Dit voorzeker bewijst ons, dat de Germanen slechts streven naar de omkering, naar de omverwerping van alle godsdienst "

De ministers van de koning. "En wie belet, dat men het huwelijk van de dienaars van de Kerk weer instelle? Verklaarde niet de bisschop Paphnucius aan het concilie van Nicéa, dat zij, die het uitsluiten, tot ongebondenheid aansporen? Onder die grote menigte van monniken en van priesters is het onmogelijk, dat de reinheid des levens anders hersteld worde, dan door de Goddelijke instelling, die dagtekend van het aardse paradijs.

De Sorbonne. "Een even gevaarvol artikel als de sécularisatie van de monniken."

De ministers van de koning. I, In deze eeuw, waarin alles in een staat van gisting verkeert, waarin zóveel secten in zoveel plaatsen het hoofd verheffen vordert het belang van de christelijke Kerk, dat er eens vergadering zij, samengesteld niet alleen uit priesters en godgeleerden, maar ook uit leken, uit rechtschapen, verstandige, moedige overheidspersonen, wie de roem des Heeren, de openbare zedelijkheid en het gemeenschappelijk nut ter harte gaan. O, het zal ons gemakkelijk zijn het eens te

worden, indien wij, liever dan aan onze eigene; slechts denken aan de roem van Christus."

De leraars van de Sorbonne waren volstrekt niet belust op vergaderingen, waar zij zich met keken, met ongewijden zouden bevinden. Zij riepen dan ook uit: "Past op het is te vrezen, dat de ketters, onder de schijn van zich bij ons aan te sluiten, al hun krachten inspannen om het volk te verleiden. Heeft men geen vergaderingen, in Duitsland onder voorwendsel van eendracht bijeengeroepen, slechts verdeeldheden, tweedracht en oneindig verderf van de zielen zien voortbrengen?"

Maar de Sorbonne had de koning goed waarschuwen; François I was toen (ongetwijfeld uit staatkunde) zeer overvloedig in het bestrijden van de leerstellingen, door de priesters verdedigd. Hij verlangde zich in zijn land te ontslaan van die pauselijke opperhoofdigheid, die van uit de hoogte de staatkunde en de godsdienst in zijn rijk wilde besturen. En wat het buitenland betrof, hij begreep, dat alleen een verbond met Duitsland en Engeland het verpletterend overwicht van Karel V kon vernietigen. De vergaderingen van de Sorbonne waren dan ook gedurig oproeriger; de doctoren deelden elkaar al de verontrustende geruchten mede, die zij gehoord hadden; er waren zuchten en uitbarstingen van toom; nooit, dacht men heeft zo groot een gevaar in Frankrijk het Roomse katholicisme bedreigd. Het zijn niet meer enkele, ternauwernood bekende sekten; het zijn niet meer een Brueys een Henri van Lausanne, een Valdo, Albigenzen of Waldenzen, die de Kerk aanvallen nee, machtige staten, Duitsland, Engeland, scheiden zich af van het pausdom, en de onbeperkte alleenheerser van Frankrijk neemt zelf de inleiding van de rustverstoringe grondbeginselen in zijn rijk op zich.

De Kerk, even als eertijds haar hoofd, wordt verlaten, zelfs door haar vrienden. De aanzienlijken, die zich later rondom de Guises zouden verenigen, bewaarden toen het stilzwijgen; de ruwe, de machtige Montmorency zelf scheen stom; de opgewondenheid en de ontsteltenis verdubbelden dan ook in de vergadering. Dweepzieke Ultramontanen wilden de koning verzoeken de ketterij door geweld te onderdrukken, de Roomse leerstelsels door het vuur en het zwaard te handhaven. Enige meer gematigde katholieken, met smart de katholiciteit, die hun zo dierbaars was, door de scheuring verbroken ziende, zochten redelijker middelen middelen tot herstel van de eenheid, die door de Hervorming was verbroken. Allen begrepen, dat de vijand voor de poort was, en dat men zich moest haasten om die te sluiten.

Helaas! het was niet meer enkel met de ketters, dat zij te doen hadden. Al de gemoederen in Europa en vooral in Frankrijk waren getroffen door het voorbeeld, dat de koning van Engeland pas had gegeven, en de leden van de Roomse partij meenden, dat François in zijn rijk hetzelfde begon. Wel was er een onderscheid tussen deze beide vorsten; Hendrik wilde het Roomse dogma en niet de bisschop van Rome; François nam de bisschop van Rome aan, maar verwierp het Roomse leerstelsel. Maar niettemin, daar beide Hervormingen, zowel de een als de andere, een grote slag waren, aan het stelsel van de middeleeuwen toegebracht, beschouwde men ze als identiek. De goede uitslag, waarmee het plan van Hendrik in Engeland was bekroond, waarborgde dien, waarmee het plan van François in Frankrijk zou bekroond worden. Die twee monarchen, die aan weerszijden van het kanaal regeerden, waren beiden even onafhankelijk.

Ziende, dat hun wederlegging van generlei nut geweest was, besloten de Roomse doctoren het op een behendiger wijze aan te vatten, en zonder de schijn te hebben van

elke vereniging met Duitsland af te wijzen, de ketters redenen tegen te stellen waarom zij niet konden worden gehoord, "Sire!" zeiden zij tot François I, "uw zeer nederige schepselen en zeer gehoorzame onderdanen van de godgeleerde Faculteit verzoeken U aan de Germanen te vragen of zij belijden, dat de strijdende Kerk hier beneden, die, na Jezus Christus, de heiligen Petrus en, zijn opvolgers tot hoofd heeft, onfeilbaar is, in het geloof en de goede zeden? Of zij voornemens zijn haar als haar onderdanen te, gehoorzamen? Of zij al de in de Bijbel vervatte boeken alsmede de besluiten van de conciliën, van de pausen en van de doctoren willen erkennen? Gehoorzaamheid aan de pausen en aan de overlevering, zonder over de dogma's te redetwisten, dát was de hoofdsom van hun wederlegging. Dit gelukte niet.

Wel ziende, dat de koning hen in de steek liet, begaven de doctoren van de Faculteit zich tot de pauselijke nuntius. Zij vonden hem zelf zeer beangst. Zij begonnen toen samen met moeite het Middel te zoeken om Frankrijk in gemeenschap met de heiligen stoel te doen blijven, Daar François I zich doof toonde voor de theologische bewijsgronden, was zowel de Sorbonne als de nuntius van gevoelen, dat men andere moest bezigen. De prelaat begaf zich dus naar de Louvre, derwaarts een angstverwekkende rede met zich nemende, welke de Sorbonne hem had ingegeven. "Sire" zei hij, "bedrieg u niet, de Protestanten zullen de burgerlijke orde aanranden even als de godsdienstige orde. De troon is evenzeer in gevaar, als het altaar. De invoering ener nieuw godsdienst, moet noodzakelijk een nieuw bestuur invoeren."

Dát was wel inderdaad de beste wijze van de zaak te behandelen, de nuntius had de kwetsbare plek gevonden; de koning werd dan ook een ogenblik aan het wankelen gebracht, maar, het gedrag van de paus versterkte hem. Rome begon toen tegen Hendrik VIII te werk te gaan, zoals het eertijds tegen de koningen van de middeleeuwen gedaan had. Dit voor de koninklijke waardigheid beledigend gedrag deed François I weer omslaan naar de zijde van de Hervorming. Indien er gevaar is voor de koninklijke malt, het bevindt zich aan weerszijden. François I meende zelfs, dat het gevaar groter was aan de kant van Rome, dan aan de kant van Duitsland, daar de Protestanten van die landstreken aan hun vorst de oprechtste onderwerping, de godsdienstigste en diepste eerbied betoonden. Hij overwoog, dat, terwijl de paus wilde, de koning van Engeland van al zijn Staten zou worden beroofd en dat zijn onderdanen zouden ophouden te gehoorzamen, de Hervorming, welke die vorst had tot stand gebracht zijn rechten niet in het minst had aangetast; dat men inderdaad sprak van oproerigheden tegen Hendrik VIII, maar dat het uit Rome en door Roomse handlangers was, dat deze werden verwekt.

Verstandige mannen deden François I begrijpen, dat, terwijl het pausdom aan de volken de slavernij en aan de koningen de muiterijen en oproeren oplegde, de Hervorming aan de koningen de orde en de gehoorzaamheid, aan de volken de vrijheid verschaft. Hij schijnt overtuigd geweest te zijn, althans voor het ogenblik. "Engeland en ik," zei hij, wij hebben de gewoonte om het met elkaar te houden, om met onderling goedvinden onze zaken te regelen, en wij zullen dat blijven doen."

Deze nieuw beweging van François het gaf moed aan de Evangelischgezinden. Zij hoopten, dat hij tot het einde zou voortgaan, en de paus zelfs de kleine plaats niet zou laten, die hij van plan was voor hem te bewaren. Indien een vorst zoals Lodewijk IX. in de dertiende eeuw de rechten van de Gallicaanse kerk had gehandhaafd; indien een koning zoals Karel VII in de vijftiende eeuw de geestelijke vrijheden had hersteld; zou men dan in de zestiende, in die, algemene hernieuwing een monarch zo als François I niet Frankrijk zien bevrijden van het dwangjuk van Rome? Pas had hij met grote opofferingen veel voor Wurtemberg gedaan, en hij zou niets doen voor zijn eigen rijk!

De vrienden van de Hervorming wekten elkaar op om, de schoonste verwachtingen te koesteren. "O wat is de stand van de zaken goed!" zeiden zij. Zij ontmoeten elkaar niet meer aan de Universiteit, op het land, in de straten zelfs, zonder elkaar geluk te wensen. Volgens hen, waren de, oude dingen voorbijgegaan.

Maar er waren andere Evangelischgezinden, mannen met een vaster karakter en meer uitgebreide kennis, die deze geheimzinnige onderhandelingen tussen François I en de Protestanten van Duitsland met een wantrouwend oog gadesloegen. Die fraaie redevoeringen van , die zonderlinge conferentie van Barle-Duc, dat alles was in hun ogen staatkunde, diplomatie, maar geenszins geloof. Zij verontrustten zich, zij werden bevreesd, en verenigd om in onaanzienlijke geheime bijeenkomsten te bidden, zeiden die nederige Christenen met angst tot elkaar: "Satan werpt zijn netten uit om degene te vangen, die niet op hun hoede zijn. Laat ons de kleuren onderzoeken, die hem verbergen." Verwonderd en zelfs beangst vroegen zij zich af, of het niet zonderling was te beweren, zoals Melanchton, "dat geen weldenkend mens zou kunnen protesteren tegen de alleenheersing van de Rooms en kerkvoogd en dat men, onder beding van zekere Hervormingen, zich moest haasten die te erkennen I. Nee, de Rooms bisschoppelijke waardigheid zal niet Hervormd worden, dachten zij. Verbeter het zo goed zo kwaad, en altijd zal zij op nieuw haar geest tot overheersen doen uitkomen, haar oude handelwijzen weer aannemen, en ze een overwicht verschaffen, zelfs door liet vuur. Voorzichtigheid is. noodzaak.

Tussen Rome en de Hervorming is het een kwestie van ja of nee. De paus of Jezus Christus! De nieuw Kerk niet in het afgeperkte kamp kunnende overwinnen, wil men haar in een omhelzing versmoren. Dela wil op haar knieën de profeet in slaap sussen, die de sterke mannen met geen lederen riemen en touwen hebben kunnen onderwerpen.

Onder voorwendsel van de Hervorming te waarborgen voor de zaken, die daarop een slechten invloed zouden kunnen uitoefenen, wil men ze, evenals de plant des velds, in de een of andere plaats zonder licht en zonder lucht brengen, waar zij, ontkleurd, buiten bereik van de levenwekkende stralen van de zon, zal omkomen. Dank van de bescherming van de koningin van Navarre, zal het edele en fiere ros dat lustig in de weilanden rondsprong, naar de stallen van de koning worden gebracht; en men zal het met een prachtig tuig bedekken. maar zijn bek zal door het gebit misvormd, zijn zijden door de sporen opengereten worden, en zelfs zijn sierlijk gevlochten manen zullen van zijn schande getuigen.

Die toekomst was van de Hervorming niet weggelegd. Terwijl de liefelijke en voorzichtige stem van Melanchton en van Bucer haar, zonder twijfel onschuldig, deed insluimeren, maakte een andere vrijere, meer vermetele stem, die van Farel en van Calvijn, zich gereed om haar te doen ontwaken. Terwijl de, papieren van de tot verzoening neigende godgeleerden op het fluwelen tapijt van de koninklijke tafel waren uitgespreid, zou weldra een ander papier, welks vurige regels door de bliksem geschreven schenen, in het gehele koninkrijk openlijk worden aangeplakt, door een al te vermetele hand zelfs op de deur van de kamer van de koning worden vastgehecht, en bij die vorst een van. De vreselijkste opwellingen van toorn veroorzaken, waarvan de geschiedenis de herinnering heeft bewaard. Een grote donderslag zou zich doen horen, en op de drukkende atmosfeer, die de gemoederen verstikte, zou een levenwekkende en zuivere lucht volgen. Er zouden woedende stormen loeien; maar de christenen van de praktische, wezenlijke Hervorming, zoals die was in overeenstemming met de Schrift, begrepen, dat het beter wee te leven te midden van de orkanen, die doen ontwaken, en te midden van stikstof die de mensen in de doodslaap dompelen.

Wij zullen later de gebeurtenis verhalen, die zulk een belangrijken invloed op de toekomst van de Hervorming in Frankrijk uitoefende. Het waren Fransen, die haar veroorzaakten; het was een Fransman, die er de hoofdbewerker van was; maar het is uit Zwitserland, zoals wij zien zullen, dat die verschrikkelijke slag moest losbarsten, en het is derwaarts, dat wij nu moeten terugkeren.

GESCHIEDENIS VAN DE HERVORMING IN EUROPA

TEN TIJDE VAN CALVIJN

DOOR

Dr. J. H. MERLE d'AUBIGNÉ.

"De dingen van korte duur verwelken gewoonlijk wanneer hun tijd voorbij is."

"In de Christus-regering verkeert slechts de nieuwe mens in de staat van bloei; slechts hij heeft daarin kracht en slechts hij heeft daarin gewicht." CALVIJN.

Uit het Frans vertaald

DERDE BOEK.

GENÈVE

AMSTERDAM,

**B. BLANKENBURG JR.
1869.**

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2016**

INHOUD

DERDE BOEK

Deel 2

Val van een prins-bisschop en eerste Evangelische zaden in Genève.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE HERBLOEI, DE HERVORMING EN DE MIDDELEEUWEN. (1526).

De crisis. De middelen van behoud. De ten achter zijnde natiën. Nieuw toestand van Genève. De kastelen en de edellieden uit de omtrek. F. De Pontverre tegen het Zwitsers verbond. De edellieden op de grote wegen. Gewelddadigheden en vergissingen. Spotternijen en bedreigingen. De Genèvezen scharen zich onder de wapens. Gematigdheid van de Genèvezen jegens de trouwelozen. Afvaardiging van Favre naar Bern. Veroordeling van Cartelier. De bisschop verleent hem genade. Aarzelingen en angsten van de bisschop

TWEEDE HOOFDSTUK,

HET EVANGELIE TE GENÈVE EN HAA VERNIETIGING TE ROME.

(Januari tot Juni 1527).

De leken en de geestelijken. De raadsheer Ab Hofen, een vriend van Zwingli, te Genève. Zijn christelijke samensprekingen. De priesters. De staatsmannen. Aanmoedigingen van Zwingli. Zwingli moedigt Ab Hofen aan. Tegenstand en moedeloosheid. Vertrek, dood, invloed van Ab Dolen. De plundering van Rome. Uitwerksel van deze ramp. De Genèvezen, de paus en hun bisschop met elkaar vergelijkende. Vereniging van geloof en zedeleer.

DERDE HOOFDSTUK.

DE BISSCHOP RECHT ZICH VASTER AAN GENÈVE, MAAR DE KANUNNIKEN NEMEN DE VLUCHT. (Zomer 1527.)

De bisschop wil zich met de Zwitsers verbinden. De Zwitsers weigeren zulks. Samenzwering van de hertog tegen de bisschop. Het plan van de hertog. Voorbereidselen en waarschuwing. De gewaarschuwde bisschop neemt de vlucht. De samenzwering mislukt. Angst van de bisschop. De Hugenoten willen zich van de kanunniken bevrijden. De bisschop zet die eerwaarde vaders in de gevangenis. De bisschop wil burger worden. De syndicussen verzoeken wereldlijke gerechtshoven van hem. Bij verleent ze. Vreugde van de burgers. Voorrechten van de bisschop ter sprake gebracht. Vertoorntheid van de hertog. Een hertogelijk afgevaardigde bevrijdt de kanunniken. De kanunniken verlaten Genève. Verschillende gevoelens over hun aftocht

VIERDE HOOFDSTUK.

DE BISSCHOP ONTVLUCHT UIT GENÈVE.

(Juli en Augustus 1527.)

Aanhangers van de bisschop en voorstanders des volks. Klachten tegen de priesters. Een jong meisje door de bisschop opgelicht. Het volk dringt hem haar terug te geven. Eet recht van weerstand. Botsingen van de beide partijën. Bedreigingen van de hertog. Vrees van de bisschop. Hij besluit Genève te verlaten. Zijn nachtelijke vlucht. Hij komt te Saint-Claude aan. Hugues ontsnapt aan het gevaar. De huurling verlaat de

schapen.

VIJFDE HOOFDSTUK.
EXCOMMUNICATIE VAN GENÈVE EN LIJKSTAATSIE VAN HET
PAUSDOM,

(Augustus 1527 tot Februari 1528.)

De hertog wil de bisschop voor zijn belangen innemen. De staat Genève constitueert zich. Het hertogelijk wapen valt te Genève. Excommunicatie tegen Genève. Genève verbiedt elke bul van de paus. Lijkstaatsie van het pausdom. Klachten van de priesters. Men wil St. Victor aan Bonivard ontnemen. Bonivard over de banvloek. De hertog eist gezag in het geloof. Beslist antwoord van de Genèvezen. Krachtige berisping van de hertog aan de kanunniken. Voornemen van Karel.

ZESDE HOOFDSTUK.
DE RIDDERS VAN DE LEPEL SPANNEN SAMEN TEGEN GENÈVE HET
KASTEEL VAN BURSINEL. (Maart 1528.)

Klachten van Bonivard over Genève. Enige Hugenoten gaan naar St. Victor. Redevoering, welke Bonivard tot hen richt. Gebrek, dat zich er in bevindt. De Hugenoten eten vlees gedurende de vaste. De bijeenkomst van Bursinel, Pontverre en de lepel. De broederschap van de Lepel komt tot stand. Onrust in Genève. Rechten van de vorsten en van de onderdanen. Bonivard verdedigt Cartigny. De Savoyaards nemen het kasteel in. Bonivard kan het niet heroveren. Voortgang van de Hervorming in Genève. De hertog en de bisschop verzoenen zich met elkaar. De stad ziet in de bisschop nog slechts een vijand.

ZEVENDE HOOFDSTUK.
PRAKTIJKEN VAN de HERTOOG EN de BISSCHOP. (Lente en Zomer 1528.)

De bisschop wil aan de syndicussen de rechtspraak ontnemen. Edel antwoord van de Genèvezen. Verbittering van de bisschop. Zijn woedende ontvangst van een Genèveesch afgevaardigde. Bedaardheid van de Genèvezen. De hertog roept een synode bijeen. Redevoering van de bisschop Garzini. Koelheid van de Zwitsers. Hertogelijke kuiperijfin in de kloosters. De orde van de Sleutels. De syndicussen in het klooster van de Dominikanen.

ACHTSTE HOOFDSTUK.
DOOD VAN PONTVERRE. (October 1528 tot Januari 1529.)

Pontverre fourageert Bonivard. Hij roept de broederschap te Nyon bijeen. Onbeschoftheid van Pontverre bij het doortrekken van Genève. De conferentie op het kasteel van Nyon. Besluit door de edellieden te Nyon genomen. Pontverre wil Genève door verraad innemen. Hij wil nogmaals door Genève gaan. Zijn overmoed, kwinkslagen van de Genèvezen. Worsteling op de Rhone-brug. Pontverre vlucht. Laatste worsteling en dood. Daad van de Goddelijke rechtvaardigheid. Eer, die hem wordt bewezen. De gewelddadigheden van de edellieden verdubbelen. Moedige onderneming van Lullin en van Vandel. Een Genèvees door boze grappenmakers gekruisigd. De nacht van Witte-Donderdag. De ladderdag.

NEGENDE HOOFDSTUK.
DE HERVORMING GERAAKT AAN HET GISTEN BINNEN EX DE
OPPOSITIE
BUITEN GENÈVE. (April 1529 tot Januari 1530.)

Ongeregeldheden en bijgelovigheden in Genève. Gesprekken van de heilige lichamen te St. Gervais. De zielen van het vagevuur op het kerkhof. Protestatie te St. Gervais. Ontkennende hervorming. Vertogen van de bisschop. De Genèvezen stellen hun vertrouwen op God. De kantons worden ten opzichte van Genève koeler gezind. De Zwitsers stellen de verbreking van het verbond voor. Nadrukkelijke weigering van de Genèvezen. Zij hellen altijd tot de Hervorming over. Gazzini verzoekt gehoor bij de paus. Zijn redevoering over Genève en Savoye. Antwoord van de paus. Brief van Karel V aan de Genèvezen. De keizer en de paus verenigen zich tegen Genève

TIENDE HOOFDSTUK.

VERSCHILLENDE BEWEGINGEN IN GENÈVE EN TWEEDE GEVANGENSCHAP VAN BONIVARD. (Maart tot Mei 1530.)

Klacht van de procureur-fiscaal aan de raad. Straf, uitgesproken tegen de Lutheranen. Straf, uitgesproken tegen de onreine priesters. Bouw van de muur van St. Gervais, Redevoering van de Evangelischgezinde Zwitsers. Vandel zou een prediker te St. Victor willen. Bonivard vraagt zijn inkomsten terug. Moeilijke toestand van Bonivard. De hertog begeert St. Victor. Bonivard begeeft zich tot zijn kranke moeder. Vijanden van Bonivard te Genève. Bonivard begeeft zich naar Freyburg. Hij besluit zijn priorei al te staan. Bellegarde onthaalt Bonivard. Bonivard en zijn geleider in de Jorat. Hij wordt trouweloos gevangen genomen, Bonivard, te Chillon. Zijn toekomst.

ELFDE HOOFDSTUK. De AANVAL VAN 1530, (Augustus, September, October.)

Gevangenneming van de fiscaal Mandolla. De bisschop neemt driftig zijn partij op. Hij verhaast zijn plannen tegen Genève. Beroep van de bisschop op de ridders. De bisschop stelt hun oorlogsbrieven ter hand. Kruistocht tot handhaving van het heilig geloof. Gevangenen in de kastelen. Plannen te Augsburg en te Gex. La Sarraz aan het hoofd van de orde van de Lepel. -Verscheiden troepen rukken op Genève aan. Plannen van de vijanden. Een heraut van Freyburg mishandeld. Een ander behendiger. Het Savooysehe leger maakt zich van de voorsteden meester. Men maakt voorbereidselen tot de bestorming. De keizer ontvangt de kriegsberichten. Het leger deinst terug. Wat is er de oorzaak van? De barmhartigheid Gods. Vijftien duizend Zwitsers komen aan. Wederlegging op de wijze van de soldaten. Brand van het klooster van Belle-Rive. Goede Katholieken in het klooster van de Clarissen gehuisvest. Mis in het Clarissenklooster; prediking in St. Pieter. Kastelen ingenomen en verbrand. Godsvrucht van de nonnen van Clarisse. Bestand van St. Julien

TWAALFDE HOOFDSTUK.

GENÈVE DOOR DEN BISSCHOP TERUGGEVORDERD EN DOOR HET EVANGELIE WAKKER GESCHUD. (November 1530 tot October 1531.)

Brief van Karel V aan de Genèvezen. Antwoord van de Genèvezen. Nieuw wapeningen van de hertog. Besluit van de rijksdag van Payerne. Vergiffenis en bedevaart naar het klooster van de Clarissen. De pelgrims weggezonden. Nieuw vergiffenis; godsdienstvrijheid. Maaltijden van de bedevaartgangers, spotternij van de Genèvezen. De engelen beschermen het klooster van de Claris. Vergiffenis gevolgd door een ontwaken. De Christo meditari. Farel heeft het oog op Genève. Hij begrijpt de behoeften daarvan. Farel wil Toussaint naar Genève zenden. Toussaint deinst terug voor de strijd tegen Zwingli; vrezen van de Genèvezen. Onderzoek van de verdachten. Freijburg en Bern. Hulptroepen aan de beide partijen van Cappel

DE TIENDE HOOFDSTUK.
GEVAREN, WAARAAN DE NEDERLAAG BIJ CAPPEL GENÈVE
BLOOTSTELT. (October 1531 tot Januari 1532.)

Genève aangevallen omdat het door God is uitverkoren. Nederlaag bij Cappel, Zegepraal van de Rooms. Bern wendt zich van de Genèvezen af. De leger naderen. Antwoord van Genève aan Bern. Zeven zwarte ridders zonder hoofd. God bereidt Genève voor door beproeving. welke de uitwendige rampen inwendig hebben. De zwitsers willen afbreken. Genève zal zich op het volk in Bern beroepen. De grote raden zijn voor Genève. Afzondering en dood van Hugues.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.
EEN KEIZER EN EEN SCHOOLMEESTER. (Lente 1532.)

De keizer wil Genève aan de zoon van de hertog geven. Ijver van de hertog, moed van de Genèvezen. De twee stoeren van het Christendom. Ongenoegzaamheid van het afkeurende protestantisme. Olivetanus bij Chautemps. Godsvrucht van Olivetanus. Zijn ijver, zijn moed. Gesprekken en predikingen. Redevoering van Olivetanus. De rechter. De zinnelijke mensen. De verstandelijke mensen. Verlossing door het bloed. De Geest van Christus. De voorloper. Het werk van Olivetanus

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.
DE VERGIFFENIS VAN ROME EN DE VERGIFFENIS DES HEMELS.
(Juni en Juli 1532.)

De Roomse jubelfeesten. Gisting te Genève. Een macht, die alles verslindt, wat men haar geeft. De Evangelische vergeving van alle zonden. Oproerigheid rondom de aanplakbiljetten. Strijd in de stad. Katholieke tussenkomst van Freyburg. De raad zoekt het voldoening te geven. Bevel om zonder fabelen te prediken. De nuntius en de aartsbisschop te Chambéry. Vreugde van de Evangelischen van buiten. De kleine kudde van Payerne. Brief van de vrienden van het heilig Evangelie. De. vaandrags van de schatten van Christus. De standaard in Genève geplant. Genève door de beide partijen aangevallen. Welke zal de overhand behouden. De strijd wordt gedurig heter. De sterke dingen van de wereld door de zwakken vernietigd.

VAL VAN EEN PRINSENBISCHOP EN VAN EVANGELISCHE ZADEN IN GENÈVE.

EERSTE HOOFDSTUK.

De Herbloeï, de Hervorming en de Middeleeuwen. (1528.)

De Hervorming was noodzakelijk voor de christelijke maatschappij. De Herbloeï, een dochter van het oude en het nieuw Rome tevens, was een beweging tot ontwaking, en toch voerde zij een beginsel van dood in zich om, zodat men haar overal, waar zij niet door hemelse kracht een andere vorm verkreeg, zag geraken tot verval en verbastering. De invloed van de humanisten van Erasmus, van Thomas More, later van Montaigne, was een welriekende adem, die de hoogten met balsemgeur bedekte, maar die de lagere massa's van de volken niet aanroerde. In die sierlijke redevoeringen van de geleerden was niets voor het geweten, die Goddelijke drijfveer van de mensheid. Indien dus het werk van de Herbloeï alleen bleef, moest het noodzakelijk uitlopen op de mislukking en de dood. Enige denken er in onze dagen anders over; zij menen, dat de nieuw maatschappij zonder de Hervorming zou zijn tot stand gekomen en dat de staatkundige vrijheid, beter dan het Evangelie, de wereld zou hernieuwd hebben. Voorzeker een ernstige dwaling. De vrijheid bestond toen bijna niet in Europa, en indien zij bestaan had, zou het voldoende geweest zijn, dat de heerschappij van het geweten niet met haar verscheen, opdat zij, alhoewel wellicht de oude elementen van orde, die zich in de maatschappij bevonden, vernietigende, onbekwaam zou wezen om er betere in hun plaats te stellen. Indien men, zelfs in de negentiende eeuw, somtijds siddert bij het horen van de ver uitbarstingen van de vrijheid, wat zou het dan in de zestiende eeuw geweest zijn? De mannen, die weldra weer op het wereldtoneel zouden verschijnen, waren nog in ongeregeldeheid en barbaarsheid gedompeld. Alles kondigde in het nieuw geslacht groots deugden, maar ook ongebonden hartstochten aan; een Goddelijke heldenmoed, maar ook reusachtige misdaden; een machtige geestkracht, maar dicht daarbij een kwijnende verzwakking. Het was niet met zulke elementen, dat men een nieuw maatschappij kon samen stellen. De Goddelijke adem moest grootse gedachten inboezemen, en de hand Gods moest overal de orde van de voorzienigheid instellen.

Op het einde van de vijftiende en in de aanvang van de zestiende eeuw wordt de maatschappij bewogen. De mensheid is in onzekerheid, zoals men is op het ogenblik, waarop de beeldhouwer een werk zal scheppen, dat het voorwerp moet zijn van een algemeen bewondering. Het metaal komt dan in smeltende toestand, de massa stroomt als brandend geel koper; maar deze overweldigende lava beangstigt, en niet zonder reden, de behoudende partij. Er waren toen inderdaad, worstelingen, opheffingen, terugwerkingen. De geurige geest van de Herbloeï was niet in staat om het kwaad te stuiten en de orde en vrijheid tot stand te brengen. De maatschappij had zich schijnen te verjongen onder de adem van de oudheid; maar overal waar de kennis van het Evangelie zich niet kwam paren met de beoefening van de letteren, verdwenen de zuiverheid, de stoutheid, de verheffing van de jeugdigheid, die aanvankelijk de tijdgenoten hadden bekoord. De smelting hield op, het gesmolten metaal koelde af, en in de plaats van het meesterstuk, dat men had gedroomd, had men slechts de terugstotende vormen van dienstbaarheid, onzedelijkheid en bijgeloof.

Was er enig middel om zulk een noodlottige toekomst te voorkomen? Hoe kon, te midden van de oude maatschappij, die tot een staat van ontbinding verviel, zich een nieuw vormen, die verzekerde levenskansen had? Het was in de godsdienst, dat de toekomstige mensheid haar levenskracht moest vinden. Indien het geweten van de mens ontwaakt en door het Christendom geheiligd was, dan, maar ook dan alléén, zou de wereld bestaan.

Moest men dit element tot herstelling vragen aan de maatschappij, die daarhenen ging? Dat zou geweest zijn het beginsel des levens onder de doden te zoeken. Men moest de oorspronkelijke bronnen van het geloof te baat nemen. Menselijker dan de letterkunde en Goddelijker dan de wijsbegeerte, oefent het Evangelie op de mens een invloed uit, die zij niet kunnen bezitten, Het dringt door tot de diepten, dat wil zeggen tot het volk, hetgeen de Herbloeï niet had gedaan; het verheft naar de hoogten, dat wil zeggen naar de hemel, hetgeen de wijsbegeerte niet doen kan. Wanneer het Evangelie in de dagen van de Hervorming de stem verhief, leende het volk het oor. Men sprak het van God, van zonde, van veroordeling, van vergiffenis, van eeuwig leven, kortom, van vergeving; de menselijke ziel erkende, dat dát het was, wat zij nodig had; zij werd bewogen, geboeid, en eindelijk herboren. Die handeling was des te machtiger, daar de leer, die men haar bracht niets te maken had met de toornigheden, de overleveringen, de belangen van geslacht, dynastie of hof. Wel is waar bemoeide zij er zich later mee; maar aanvankelijk was zij enkel de stem van God op de aarde. Zij verspreidde in de verdorven maatschappij een louterend vuur, en de nieuw wereld vormde zich.

Zonder twijfel deed de oude maatschappij, wier plaats weldra zou worden ingenomen, alles ter wereld om het licht te stuiten. Een vreselijk woord ging uit van het Vaticaan, een ijzeren hand voerde de bevelen daarvan in verscheiden landstreken uit, en verstikte het nieuw leven in de wieg. Spanje, Italië, Oostenrijk, Frankrijk waren de voornaamste schouwplaatsen van dit droevig treurspel, waarvan Filips II en de Guises de helden waren. Maar er waren zielen, wij kunnen zelfs zeggen volken, door de Goddelijke hand bewaakt, die van toen af aan bomen geweest zijn, wier gebladerte niet verwelkt. Men heeft somtijds verstandige mannen, getroffen door hun grootheid, zich zien verontrusten voor de natiën, die niet door dezelfde wateren worden besproeid. Er is evenveel een middel tegen dat wezenlijk gevaar; het is, dat al de Volken zich komen dompelen in die bronnen van leven, die aan de Protestantse natiën "al de toevoegsels van de beschaving en van de macht" gegeven hebben. Of wel, zou men geloven; dat men, opdat het licht. Zich meer algemeen zou verspreiden, de deuren voor de zon moet sluiten? De tijden beginnen op nieuw, en in onze dagen zijn alle ten achter zijnde natiën uitgenodigd tot de grote hernieuwing, waarvan het Evangelie het machtig en Goddelijk orgaan is.

Genève bevond zich in 1526 in een toestand, die het veroorloofde de nieuwe kiemen van de nieuw maatschappij te ontvangen. Door deze stad nauwer met Zwitserland in betrekking te brengen, maakte het verbond met de kantons de komst gemakkelijk van onversaagde zaaiers, die de zaden des levens met zich brachten. Te Wittenberg, te Zurich, en zelfs aan de bovenste uiteinden van de Lemanzee, in die schone valleien van de Rhone en van de Alpen, waarin Farel het Evangelie had verkondigd, had de Goddelijke zon haar eerste vuurvlammen doen schitteren. Bij hun verbond met de Helvetiërs, waren de Genèvezen er slechts op bedacht geweest een steun te geven aan hun nationaal bestaan; maar zij hadden meer gedaan: zij hadden de poorten voor het daglicht geopend en zij zouden van die zijde lichtstralen ontvangen, die, terwijl zij hun vrijheden bevestigden, de zielen op de weg des eeuwigen levens zouden leiden. Deze stad zou aldus weldra een invloed verkrijgen, waaraan geen van haar kinderen

had gedacht en door middel van een van de schoonste geniën van de mensheid, Johannes Calvijn, zou zij, zoals een geschiedschrijver (wellicht met enige overdrijving) zegt, "de mededingster worden van Rome en daaraan de heerschappij over een helft van de christelijke wereld ontrukken."

Indien het verbond met de kantons Genève van de zijde van Zwitserland openstelde, het trok tevens tussen die stad en Savoye een scheidsmuur op; hetgeen niet minder noodzakelijk was voor de rol, die zij geroepen was in de zestiende eeuw te vervullen. De vallei van de Léman was toen bezaaid met kastelen wier puinhopen nog her en derwaarts verstrooid liggen. Daar inval, roof en moord in de middeleeuwen een deel van het maatschappelijke leven uitmaakten, hielden le heren hun woningen met wallen omringd, en zelfs hadden enige hun verblijf op de bergen laten bouwen. Zo ontdekte men van Genève op de berg Salève, boven grote scherpe rotsen, het kasteel van Genève,:

Ik had uw muren lief, vervallen oud kasteel!

Ontstaan en lijden en dan sterven, altijd weder!

Wat mijmerend slotvoogd schreef dit op uw poorten neder?

Iets verder, nabij Thonon, op een alleenstaanden heuvel, door rijke kastanjabomen beschaduwd, verhief zich het uitgebreid on sterk kasteel van de Allingers, dat nu nog een prachtige ruïne is. De meesters van die verblijfplaatsen, krachtnolle, ruwe, roofzuchtige en dikwijls wrede mannen, verveelden zich dikwijls in hun afzondering en ledigheid. Men zag ze dan ook hun lieden bijeenverzamelen, hun ophaalbruggen neerlaten, zich op de grote wegen werpen, avonturen zoeken en zich overgeven aan een leven van stroperijen, roverijen, bestormingen en moordenarijen.

De steden met haar winkeliers en reizigers waren vooral het voorwerp van de haat dezer adellijke rovers. sinds de tiende eeuw waren de Genèvefse reizigers en de vreemde kooplieden dikwijls de prooi van de roofzieke landloperij van de heren uit de omtrek. Dit was niet zonder ernstige gevolgen voor de beschaving en voor de vrijheid. De heren onophoudelijk in opstand ziende tegen de maatschappelijke orde, leerden de burgers zelf tegen het despotisme, de moord en diefstal in opstand te komen. Toen ontving Genève een van die lessen, en maakte zich die beter ten nutte, dan andere.

In al de kastelen van het Genèvefse, van Chablais, van Waadt land, zei men in 1526, dat het verbond van Genève met de vrije Zwitserse kantons de rechten van Savoye, de wereldse macht van de bisschop en zelfs zijn geestelijke macht en het Rooms katholicisme bedreigde. De verbitterde edellieden peinsden dan ook in hun kastelen over de middelen om dit verbond te verbreken, of althans er de uitwerkselen van te voorkomen. Trangeis de Ternier, heer van Pontverre, wiens domeinen tussen de berg Salève en de Rhone, op een mijl afstands van Genève gelegen waren, dacht er nacht en dag over na. Als rechtschapen, edel, maar oplopend man, dweepziek vijand van de burgerij, van de vrijheid en van de Hervorming, vertegenwoordiger van de middeleeuwen, zwoer hij het Zwitsers verbond tot de dood toe te bestrijden, en hij hield zijn eed. François had in het land een grote invloed, welke hij aan de geestkracht van zijn karakter en aan de adel van zijn huis te danken had.

Op zekere dag, na lang over zijn plannen te hebben nagedacht, verlaat hij zijn kasteel, gevolgd door enige ruiters en bezoekt de naburige woonplaatsen. Met de heren aan tafel gezeten, geeft hij hun te kennen wat hij vreest en bezweert hen zich tegen het heilloos verbond te verzetten. Hij vraagt hun, of het tot niets nut is, dat de wapenen en de oorlogen aan de edelen zijn vergund?" "Haasten wij ons," zei hij; "laat ons een nieuw vermetele macht verpletteren, die onze kastelen en onze kerken dreigt te zullen

vernietigen.

Hij slaat overal alarm; hij herinnert, dat de edelen het recht hebben om oorlog te voeren wanneer het hun behaagt; en dadelijk beantwoorden vele heerschappen deze krachtige oproepingen. Allen komen gewapend uit hun kastelen en bedekken, even als een zwerm sprinkhanen, het land, dat Genève omringt. Zich weinig bekommerende om de staatkundige of godsdienstige denkbeelden, waardoor Pontverre wordt beziel, zoeken zij vooral het vermaak, de roof, de verzadiging van hun haat tegen de burgerij. Men ontdekt ze van verre, zowel hen als hun lieden, te paard op de grote wegen, en zij zijn er niet, werkeloos. Zij laten niemand de stad binnengaan, en nemen de goederen, de levensmiddelen en de beesten weg. Onwaardig beroofd, vragen de boeren en de Genèvefse burgers zich af, of de geschokte bisschoppelijke zetel door rovers moet worden staande gehouden "Indien gij er terugkomt, zullen wij u met de strop om de hals laten ophangen," zeiden de roofzuchtige edellieden. Dit is niet alles; verscheiden heerschappen, wier kastelen zich nabij het meer bevinden, begeven zich in boten, roven op zee, plunderen de landhuizen, die in de nabijheid van de oever zijn gelegen, nemen de mannen gevangen, beledigen de vrouwen, en onderscheppen alle gemeenschap met Zwitserland.

Er deed zich evenwel voor die edele heren een moeilijkheid op; het gebeurde hun, buiten hun weten, enige lieden van hun partij, die uit Duits Zwitserland kwamen, te mishandelen. Daarover hevig berispt geworden, hielden zij raad op de weg. Wat te doen om de Genèvezen te herkennen?" zeiden zij. Zij kwamen op een zonderlingen inval. Zodra zij van ver reizigers bemerkten gaven zij hun paard de sporen, vertrokken in galop en richtten tot die lieden de een of andere vraag, "aldus alle gaanden en komenden ondervragende." Indien de reizigers hun in het Franse, de taal van de Genèvezen, antwoordden, verklaarden de roofridders hen voor Hugenoten; en dadelijk lichtten zij hen op, hen zowel als hun goederen. tevergeefs beklagden zich die ongelukkigen; men luisterde niet naar hen; en hetzij zij van de oevers van de Loire of van die van de Seine gekomen waren, men voerde ze naar de gevangenis van het naaste kasteel. verscheiden boden van Frankrijk naar de Zwitserse kantons, die even als de Genèvezen spraken, werden aldus aangehouden.

Frankrijk, Bern en Genève klaagden hevig daarover; maar de heerschappen (meestal Savoyaards) sloegen daar volstrekt geen acht op; door die burgers, die zij rustverstoorders noemden, te bestrijden, meenden zij de hemel te verdienen. Zij lachten onderling over de algemene klachten, en voegden bij de wreedheid de bitteren spot. Op zekere dag, toen een Geneefsche afgevaardigde zich bij Pontverre had aangemeld om klachten in te brengen tegen die roverijen, antwoordde de trotse edelman koel: "Verkondig aan degene, die zenden, dat ik binnen veertien dagen de vier hoeken uwer stad zal in brand steken."

Op een andere dag, toen een gewezen Mamelukse syndicus, De la Fontaine, een Hugenoot op de grote weg ontmoette, riep hij hem van boven van zijn paard toe: "Ga aan uw vrienden zeggen, dat wij onmiddellijk naar Genève zullen gaan en dat wij al de burgers in de Rhone zullen werpen."

Terwijl de Genèvees zich verwijderde, riep de Mameluk hem terug: Wacht even" Toen zich bezinnende, zei hij op spottende toon: "Nee, ik bedenk, dat het beter zal zijn hun het hoofd af te houwen, ten einde aldus het aantal relikwieën te vermeerderen." Dit was een zinspeling op het hoofd van Berthelier, dat men vromelijk begraven had. Bij de luidruchtige maaltijden, die deze heren elkaar in hun kastelen gaven, verhaalden zij elkaar hun wapenfeiten; de anekdoten van die aard zoals die, welke wij

juist hebben medegedeeld, volgden elkaar te midden van een schaterend gelach op; men was over dat onderwerp onuitputtelijk. Hoewel in schijn gematigder, waren de staatslieden niet minder vast besloten; zij dachten koelzinnig over hun zaak na: "Ik zal gewapend Genève binnengaan," zei de graaf van het Genèvefse, broeder van de hertog. "En ik zal honderd twintig van de oproerigste patriotten oplichten."

Zo scheen het tijdperk van de middeleeuwen op te staan om zijn rechten te verdedigen. De wereldlijke en geestelijke macht van de prins-bisschop was beschermd door landlopers op de grote weg. Maar terwijl de machten, die de wettige beweerden te zijn, door roof, diefstal en moord te werk gingen, maakten de vrienden van de vrijheid zich gereed om zich wettig te verdedigen en om op een eerlijke wijze te strijden, zoals geordende troepen doen.

Besançon Hugues, drie dagen na het verbond met de Zwitsers herkozen tot algemeen bevelhebber, gaf het teken. Dadelijk zag men de burgers binnen de stad zich oefenen in de wapenhandel; en in het veld, waar zij te paard op schildwacht gezet waren, oplettende al de bewegingen van de roofzieke edellieden bewaken. Vrezende, dat deze, om hun roverijen te bekronen, tegen Genève mochten optrekken, lieten de syndicussen ijzer traliewerk aanbrengen aan al de vensters, die zich in de muren van de stad bevonden; zij lieten drie van de poorten sluiten, plaatste wachters op de andere, en lieten in de straten de kettingen spannen. In dezelfde tijd deden zij de boten, die aan de dieverijen van de heerschappen ontkomen waren, de haven binnenlopen, plaatste iemand op de uitkijk boven op de klokkentoren van St. Pieter, en gaven bevel, dat de gehele stad gedurende de nacht verlicht zou worden. Dat kleine volk stond als een enig man op, en allen waren bereid hun leven te geven om hun goederen, hun handel, hun vrouwen, hun kinderen te beschermen, en oude vrijheden en nieuw verlangens te redden.

Terwijl zij vol moed waren tegenover gewapende vijanden, betoonden de burgers gematigdheid jegens ontwapende vijanden. Enige van de meest verbitterde mannen, hun weerwraak willende metaal, vroegen verlof om te fourageren, dat wil zeggen om de goederen van de trouweloze en voortvluchtige Mamelukken weg te nemen. "Dat is niet wettig," zeiden zij, "want hun verraad en roverijen hebben Genève tot de uiterste ellende gebracht; wij zullen slechts hernemen, wat zij ons hebben ontfroefd."

Maar Hugues, die evenzeer een vriend van de orde als van de vrijheid was, antwoordde: "Laat ons het proces van de beschuldigten opmaken; laat ons ze veroordelen tot min of meer zware straffen; maar laten wij ons onthouden van het geweld, zelfs al hebben wij de schijn van het recht vóór ons."

"De hertogelijken" antwoordden die opvliegende mensen, "hebben ons niet alleen geplunderd, zij hebben zarnengespannen tegen de stad en deelgenomen aan de tegen de burgers gerichte kwellingen en doodslagen!" Dat baatte niet, de goederen van de schuldigen werden geëerbiedigd; men vergenoegde zich, na een geregeld onderzoek, met hen te beroven van hun burgerrecht.

Ontevreden, omdat de Genèvezen, in het nauw gebracht, hun de voor hen gemaakte onkosten niet betaalden, verlangden de Zwitserse kantons voor de Mamelukken nog meer, dan de raad hun toestond.; zij verzochten, dat allen in. Genève zouden mogen terugkeren; maar liet scheen de Genèvezen onmogelijk degene goed te ontvangen, die hun de oorlog aandeden. Zij zonden twee goede Hugenoten, François Favre en Baudichon de la Maison Neuve naar Bern, ten einde te die opzichte vertogen te doen. Deze afgevaardigden werden de 5de Juni 1526 in de grote Berner raad toegelaten. De Savoysche gouverneur de Lullins werd er dienzelfden dag ook ontvangen, en bracht uit naam van de hertog hevige klachten tegen Genève in. Favre, die vurig, ongeduldig

en driftig van aard was, antwoordde met kardklinkende woorden. De Berners bleven hun wil standvastig staande houden en berispten de afgevaardigden Genèvees, die zijn fout rondweg beleed: "Ja," zei hij, ik ben te warm, maar ik heb in zo ver geantwoord als bijzonder persoon en niet als afgevaardigde." In zijn logement teruggekeerd, dacht bij, dat de betaling van de door de Berners gevorderde som alles zou in orde brengen, en hij schreef dezelfde dag aan de raad van Genève:

"Uw geringe dienaar," zei hij, doet u weten, dat het baar geld, aan de heren van Bern beloofd, moet gezonden worden. Anders wie kunne, verlate de stad! Gij denkt te beloven en niets te houden? Vindt dat geld, of gij zijt allen verloren. Ik verzoek u mijn vrouw te waarschuwen, opdat zij te Lausanne kome. Ik die voor eigen rekening, en moet nog voor andere betalen. Doet zulk een schone zaak om zulk een kleinigheid niet verloren gaan. Indien Bern voldaan is, dan zullen wij met de Mamelukken afrekenen." De roofzuchtige edellieden waren toen niet de enige steunpilaren der middeleeuwen; dit tijdperk heeft zijn grootheid gehad, maar ten tijde van zijn verval zag het er treurig uit met zijn vertegenwoordigers; nevens de ridders van de grote wegen, waren er de intriganten der steden. Men herinnert zich de rol, die Cartelier had gespeeld in de samenzweringen, welke gesmeed waren om Genève aan Savoye over te leveren. Het was op die man, die meer zelfs dan Pontverre de onafhankelijkheid en de Hervorming haatte, dat de toorn van de burgers en de gierigheid van de bisschop de misdaden moesten doen terugvallen, waaraan zijn partij zich schuldig maakte. Cartelier, die een onbeschaamd karakter had, ging in de stad heen en weder, alsof hij niets te vrezen had, en indien hij de verontwaardigden blik van een Hugenoot ontmoette, braveerde hij de toorn, waardoor hij zich bedreigd gevoelde, door een verachtend en uitdagend voorkomen aan te nemen. Rijk en behendig, maar met een laag karakter had hij zich slechts als burger van Genève doen opnemen om zich aan de trouwelooste handelingen over te geven. Op zekere dag greep men hem ondanks zijn uitdagende houding, en zette hem in de gevangenis; er liep een siddering door de ganse stad, alsof men de hand Gods een groot misdadiger had zien treffen. Amblarde, weduw van Berthelier, haar beide kinderen; Jan, broeder van Levrier, en honderd burgers vertoonden zich voor de raadsvergadering en eisten recht met kreten en tranen: "Hij heeft het bloed van onze vaders, van onze broeders, van onze echtgenoten doen stromen," zei die ontroerde menigte. "Hij heeft onze onafhankelijkheid willen vernietigen en ons aan de hertog onder wenen." Deze ellendeling, overtuigd van samenzwering tegen de Staat, werd ter dood veroordeeld. De beul, hem het koord om de hals gedaan hebbende, voerde hem te midden ener grootti menigte door de stad. De volksverontwaardiging verlustigde zich bij het zien van die rijken en machtigen vreemdeling, tot zulk een verneering gebracht. Trots en meedogenloos, had hij de stad willen in het verderf storten, en nu boette hij zijn misdaden. Men liet het daar niet bij, en terwijl de gematigde mannen in de wegen van de gerechtigheid wilden blijven, dreven de verloren kinderen van de onafhankelijkheid de spot met hem, zegt een kroniekschrijver en ondeugende kleine jongens wierpen hem met slijk. De ongelukkige, van zulk een hoogte gevallen, kwam aldus op de strafplaats aan, en de beul maakte zich gereed om zijn werk te doen.

Nog slechts weinige ogenblikken bleven hem te leven over, toen men de hofmeester van de bisschop met genadebrieven zag toesnellen, die de doodstraf veranderde in een boete van zes duizend gouden kronen, te betalen aan de prelaat en aan de stad. die ellendeling de dood te besparen kon een barmhartige, billijke daad zijn, vooral daar het staatkundige misdáden betrof; maar de verhit terde jeugd, die de schuldigen omringde, schreef de barmhartigheid van de bisschop slechts toe aan zijn gierigheid

en aan de haat, die hij de zaak van de onafhankelijkheid toedroeg. Zij verlangde de terechtstelling van de veroordeelde. Twee malen nam de beul hem het koord af, twee malen deden die verontwaardigde jonge lieden het hem weer om de hals. Zij gaven evenwel toe, en vergenoegden er zich mede, de samenzweerder de benauwdheden der doods te hebben doen ondervinden; Cartelier werd in vrijheid gesteld. Vernemende wat er gebeurd was, werd de bisschop zeer bevreesd; hij waande zijn gezag benadeeld en zijn macht in gevaar. "Het is om goede redenen," schreef hij aan de syndieus, "dat ik Cartelier genade heb geschonken; men schrijve mij echter tot het volk om deze begenadiging tot oproerigheid geneigd is." Het volk stond niet op, en de rijke misdadiger trok zich, na zijn boete betaald te hebben, rustig terug te Bowig in Bresse, van waar hij gekomen was.

De bisschop, die hem eerst gearresteerd, daarna begenadigd, en vervolgens over de begenadiging berouw gevoeld had, aarzelde gedurig en wist niet meer aan welke heilige, noch aan welke partij zich toe te wijden. Hij behoorde niet met ziel en lichaam aan de hertog, zoals zijn voorganger de bastaard. Tussen de Savoyaards en de Hugenoten geplaatst, was hij inwendig eigenlijk voor beiden even bang en wierp hij zich beurtelings aan de tegengestelde partijen in de armen. Hij was als een liert tussen twee troepen jagthonden, altijd beangst en hijgende. Ik schrijf op toornigen toon," lezen wij in zijn brieven; hij was inderdaad altoos vertoornd tegen de een of de andere van de beide partijen. De kanunniken zelfs, zijn natuurlijke vrienden en de lieden van zijn raad, veroorzaakten hem grote angst, en niet zonder reden; want die eerwaarden hadden even weinig vertrouwen in het karakter van de bisschop, als in de roverijen van de edellieden uit de omtrek.

De heren de Lutry, de Montrotier, de Lucinge, de St. Martin en enige andere aanzienlijke kanunniken zeiden, dat de wereldlijke macht van de kerkvoogd te zwak was om de orde te handhaven; dat daartoe het zwaard van een wereldlijk vorst vereist werd, en uit het diepst van hun hart riepen zij de hertog. "Ach!" zei La Baume tot Hugues, "het kapittel is een venijnig gezelschap;" hij noemde de kanunniken schelmen en dieven: Ille Jur et latro eet, riep hij van een van hun uit. Het bisschoppelijk ambt scheen hem vrij zwaar; maar liet stelde hem in staat om goeden sier te maken met zijn vrienden, en dat was een van de belangrijkste bezigheden des levens. "Iis heb wijn voor de winter," plaatste hij in postscriptum in dezelfde brief, waarin hij zijn klachten deed, "en zelfs heb ik er om u genoeg te doen. Zulke waren de bisschoppelijke vertroosting.

TWEDE HOOFDSTUK.

Het Evangelie te Genève en zijn vernietiging te Rome. (Januari tot Juni 1527).

De bisschop zou echter vijanden krijgen, die meer te vrezen waren, dan de hertog en de ligces. De Hervorming naderde. Er is in de geschiedenis van Genève een karakteristieke trek; de verschillende omliggende landstreken moesten beurtelings zaden van leven in die stad verspreiden; men zou er een samenvloeiing van stemmen houten, uit Frankrijk, Italië en Duitsland. Zwitserland komende. Het was dit laatste, dat begon. Op het ogenblik, waarop het verraad in de persoon van Cartelier uit Genève was verjaagd, zou het Evangelie er binnenkomen.

De 17de Januari 1527, met een door droefheid overstelpt hart in zijn logement terug gekeerd, gevoelde hij de behoefte om zijn hart uit te storten aan de boezem van een

vriend, en zich aan zijn tafel neerzettende, begon hij aan de grote Hervormer van Zurich te schrijven: "Het getal dergenen, die de leer van het Evangelie belijden, moet groter worden" Er waren dus in het begin van 1527 te Genève Christenen, die de behoudenis door Jezus Christus, en niet door de vormelijkheden van de Kerk, beleden; alleenlijk waren zij weinig in getal.

Ab Hofen besloot zich aan het werk te begeven om dit kwaad te verhelpen. Hij had een beminnend hart, een praktischen geest, en hij wist met een onvermoeibare getrouwheid partij te trekken van de ledige ogenblikken, die zijn ambtsplichten hem overlieten. Nauwelijks was dan ook een conferentie met de Genèefse magistraten geëindigd, nauwelijks had hij een aan het Berner bestuur gerichte depeche voltooid, of hij legde zijn staatkundig karakter af, bezocht de burgers, trad met hen in gesprek, verhaalde hun wat er te Zurich voorviel en wat er te Bern werd voorbereid. In de huisgezinnen van enige van de voornaamste Hugenoten toegelaten, met hen rondom de haard gezeten, in het strengste seizoen van het jaar (Januari 1527), sprak hij hun van Gods Woord, van het gezag daarvan, verheven, zei hij, boven dat van de paus, en van de zaligheid uit louter genade, die het verkondigt. Hij leerde hun, dat God in het Evangelie de mens volkomen vergiffenis voor zijn gebreken schenkt. Deze leerstellingen, die gedurende zoveel eeuwen onbekend waren geweest en die de wettige en kerkplechtige godsdienst van de Rooms en omver wierp, werden te Genève met verbazing en genoegen aangehoord.

De priesters ontvingen de Evangeliepredikenden magistraat aanvankelijk vrij wel. De rang, waarmee hij bekleed was, maakte hem eerwaardig in hun ogen, en ver van, zoals zekere Hugenoten, ten hun opzichte ruw te zijn, toonde hij zich beminnelijk en gevoelig. Enige geestelijken, menende, dat hij tot hun klasse behoorde, omdat hij over godsdienst sprak, verborgen hem hun ongerustheid niet en verhaalden hem op ongekunstelde wijze de schone tijden, toen de gaven in hun keukens overvloedig, zoals brood, wijn, olie, wilddraad en waskaarsen en toen zij op innemenden toon tot de gelovigen, die ze hun in witte servetten brachten, zeiden: Centuplum accipietis et vitam aeternam possidebitis. Vervolgens voegden die priesters er luid weeklagende bij: fi Helaas! de gelovigen brengen ons geen offeranden meer, en men ziet ze niet meer met ijver de aflat nalen, zoals te voren."

Inwendig verheugd over die rondborstige bekentenissen, die hij niet naliet aan Zwingli te zenden, vermeed de Berner, naar het schijnt, alle wederlegging en ging voort met het eenvoudige Evangelie te verkondigen. Men hoorde hem; men zocht verkering met hem, men nodigde hem uit om zich in de familiekring of in enige Hugenootse of, in die van een eerlijk Helvetiër, een van de Berner en Freyburger afgevaardigden, die er in 1527 kwamen voor de zaken van het in 1520 gesloten verbond. Freyburg zou niet hebben toegelaten, dat een ketters prediker het gezantschap had vergezeld; Bern zelfs zou het niet gewild hebben; maar een van de Berner afgevaardigden, een godvrezende leek, die aan de nationale onafhankelijkheid een krachtige steun kwam geven, moest de Genèvezen tot de geestelijke vrijheid roepen.

De eenvoudige leden van de Kerk namen, gelijk men weet, ten tijde van de apostelen een aanzienlijke plaats in de godsdienstige samenleving in; maar langzamerhand was de heerschappij van de geestelijkheid aan de Evangelische vrijheid in de plaats gesteld. Een van de voornaamste oorzaken van deze omkering was de minderheid der leken geweest; gedurende vele eeuwen waren de geestelijken de enige geleerde mannen. Maar indien deze staat van zaken veranderde, indien het zelfs gebeurde, dat de leken meer kennis en meer geestkracht hadden, dan de geestelijken, moest er een

nieuw omkering in tegengestelden zin plaats hebben. Dat was het, wat in de zestiende eeuw geschiedde. De christelijke leek, die toen te Genève kwam, was Thomas Ab Hofen, een vriend van Zwingli; wij hebben reeds van hem gesproken. sinds het jaar 1524 had hij zich te Bern ten gunste van de Hervorming verklaard. De leraar van Zurich onderricht van zijn vertrek naar de oevers van de Léman, had zich daarover verblijd, want de doordringende blik van zijn geloof had op gindsche heuvelen een groot Evangelisch licht gemeend te zien opflikkeren. Hij wilde, dat de Genèvezen, nu met Zwitserland verenigd, in hetzelfde niet alleen de vrijheid, maar ook de waarheid zouden vinden. "Voorzeker;" schreef Zwingli aan de uitnemenden Berner, "deze zending kan van buitengewoon nut zijn voor de kortelings in het bondgenootschap van de kantons opgenomen burgers van Genève."

Ab Hofen kwam niet in die stad om haar te Hervormen; van ambtswege had hij er slechts diplomatieke functiën te vervullen; maar hij behoorde tot dat uitverkoren geslacht, waarvan Petrus spreekt, tot die Christenen, die altijd gereed zijn om de deugden te verkondigen van Dien, die hen geroepen heeft tot zijn licht. De stad binnentredende, besloot hij stilzwijgend, dat hij, elk werk, dat God voor hem zou plaatsen, met volkomen overgave zou doen, zoals zijn vriend van Zurich hem had verzocht. Eenvoudig, gematigd en gevoelig, stelde Ab Hofen de heerschappij van God boven de dingen van de aarde; maar hij was onderhevig aan aanvallen van droefgeestigheid, die hem somtijds tot moedeloosheid brachten. Te Genève aangekomen, bezocht hij verschillende burgers, verkeerde hij dikwijls bij de bijeenkomsten van het volk en in de kerken, en alles hebbende nagegaan, zei hij bij zichzelf, dat er in die stad veel vaderlandsliefde, maar ongelukkig weinig Christenzin bestond, en dat de godsdienst de zwakke zijde van de Genèvefse vrijmaking was. Hij was er diep bedroefd over, want hij had betere dingen verwacht om de vereniging neer te zetten; en de schone dingen te verhalen, die te Zurich geschiedden. Deze goede uitslag moedigde hem aan, zijn ogen schitterden, hij klampte gemakkelijk de burgers aan, en liet woord stroomde overvloediglijk van zijn lippen. "Ik zal niet ophouden het Evangelie te verkondigen," schreef hij aan Zwingli; "al mijn krachten zullen daartoe worden aangewend."

Weldra voegden zich andere burgers, uitsluitende vrienden van de vrijheid, bij de welgestemde mannen, die zich rondom hem geschaard hadden; aanvankelijk hoorden zij hem met belangstelling; maar toen hij enige buitensporigheden begon te berispen en enige zedelijke Hervormingen begon te vragen, toen ontmoette hij van hun zijde een sterk uitgedrukte koelheid en zelfs tegenstand, en men keerde hem de rug toe. Ab Hofen, een godvruchtig en vurig man, bezat het geloof niet, dat bergen verzet; hij keerde verslagen in zijn logement terug, sloot zich in zijn kamer op, slaakte er diepe zuchten en schreef zijn benauwdheid aan Zwingli. "Deze, die met een zekere oogopslag was begaafd, had begrepen, dat de gelegenheid éniĳ was. De Hervorming aan de beide uiteinden van Zwitserland, te Zurich en te Genève te vestigen, scheen hem een werk van het hoogste gewicht. Zouden niet die beide armen, door zich nauwer te sluiten, geheel Zwitserland medeslepen, vooral indien het machtige Bern in het midden haar zijn hulp verleende?

Maar hij kende Thomas, hij vreesde zijn moedeloos heden. "Draag zorg," schreef hij hem, "dat het zo goed begonnen werk niet ophoude. Verwaarloos de zaken van Jezus Christus niet, bij het doen van de zaken van de Republiek. De burgers van Genève zullen u veel verplicht zijn, indien gij orde stelt niet alleen op hun wetten en hun rechten, maar ook en bovenal op hun zielen. Wat nu kan orde brengen in de "ziel,

indien niet het Woord en de leer van Hem, die zelf de ziel geschapen heeft.?"

Zwingli ging verder en bezigde, om de terneergeslagen moed van Ab Hofen weer te doen herleven, een, argument, waarvoor die staatkundige man niet ongevoelig kon zijn. De Hervormer van Zurich was een vriend van de vrijheid zowel als van het Evangelie, en geloofde, dat een volk slechts op twee wijzen kan bestuurd worden: clif door de Bijbel, elf door het zwaard; Cd door de vreze Gods, óf door de vreze van de mensen. Volgens hem zou Genève haar onafhankelijkheid slechts buiten het bereik van de aanrandingen van Savoye, van Frankrijk en van alle vreemde meesters stellen door zich aan de Koning des hemels te onderwerpen. O, mijn waarde Thomas!" schreef hij aan zijn vriend, er is niets, dat ik zozeer verlang, als in die Republiek (Genève) de leer des Evangelies te zien bloeijen! Dáár" waar deze leer triomfeert, is de vermetelheid van de tirannen onderdrukt." Te gelijk voegde Zwingli, de Berner afgevaardigde niet willende beledigen, er bij " Indien ik u deze dingen schrijf, is het niet, om de slapende wakker te maken, maar om de loper aan te moedigen." Hij, sloot zijn brief met een broederlijk en groet aan de Evangelische Christenen van Genève. "Groet ze allen in mijn naam," zei hij.

Ab Hofen was niet ongevoelig voor deze oproeping; even gemakkelijk als hij tot neerslachtigheid overging, evenzo gemakkelijk beurde hij zich weer op. Hij verdubbelde dus in ijver; hij drong Genève om Bern en Zurich na te volgen maar hij bemerkte, dat zijn Evangelische pogingen slechts door een zeer gering aantal gewaardeerd, en door de meerderheid van de staatkundigen met koelheid, zelfs met misnoegen en minachting aangezien werden. Burgers, die hem aanvankelijk op de beste wijze ontvangen hadden, groetten hem nauwelijks, wanneer hij hen ontmoette, en indien hij in het midden ener bijeenkomst kwam, bracht zijn tegenwoordigheid een zekere gedwongenheid te weeg bij al degenen, die er deel aan namen. Hij ondervond weldra tegenspraak van meer vijandigen aard; de priesters wierpen vertoornde blikken op hem, en op het vertrouwen, waarvan enige geestelijken hem bewijzen hadden gegeven, volgde een heftige haat. De geestelijken kondigden tegen de ketterij een algemenen kruistocht af; de kanunniken stelden zich aan het hoofd van de oppositie; de priesters en de geestelijken vulden de straten op, gingen van huis tot huis, stelden de burgers op hun hoede tegen de Evangelische redevoeringen van de Dexner leer, verboden, beschimpten, vervloekten de leerstellingen, die hij onderwees, en bostreden het Nieuw Testament, overal waar zij het vonden. Zij moedigden elkaar aan; zij beangstigden vooral de dames. Volgens hun zeggen was de stad verloren, indien men naar de kettersen diplomaat luisterde.

Ab Hofen verviel toen in een crisis van moedeloosheid, sterker dan de eerste. "Al mijn pogingen zijn tevergeefs," schreef hij aan Zwingli; "er zijn in Genève ongeveer zeven honderd geestelijken, die zich met handen en voeten tegen de bloei van het Evangelie verzetten. Wat vermag ik tegen zulk een aantal? En toch is er een grote deur voor het Woord Gods geopend. De priesters prediken niet; daartoe onbekwaam, vergenoegen zij zich met in het Latijn dé mis te lezen. Armzalig voedsel voor dit arme volk! Indien hier predikers kwamen, die Christus met moed verkondigden, ben ik verzekerd, dat de leer van de paus weldra zou zijn omvergeworpen.

Maar zulke predikers deden zich niet voor; overtuigd van zijn eigen ongenoegzaamheid en voor zich onophoudelijk herhalende, dat er in die stad ware Evangeliedienaars, zoals Zwingli en Farel, vereiselt werden, erkennende, dat vele Genèvezen zich niet alleen van de kwellingen. van Savoye, de spitsvondigheden van de bisschop en de leerstellingen van de paus, maar ook van de wetten van de zedelijk

heid wilden vrijmaken, getroffen door de rampen, die hij op het punt zag om over Genève te worden uitgestort en die het Evangelie alleen zou kunnen afwenden, keerde die eenvoudige, vrome, gevoelige man met een gebroken hart naar Bern terug. Had het verdriet enige invloed op zijn gezondheid? Men kan zulks niet met zekerheid bepalen, maar men zegt, dat hij kort daarna, in de maand November stierf "zoals een Christen behoort te sterven."

Na zijn vertrek bemerkte men, dat zijn arbeid niet nutteloos was geweest, en dat althans enige Genèvezen zich zijn onderricht hadden ten nutte gemaakt; onder hen noemde men toen Besançon Hugues en Baudichon de la MaisonNeuve. Men verwondert er zich over, die beide namen verenigd te zien, want het zijn hoofden van twee tegenovergestelde partijen. Toch heeft deze aanduiding niets onwaarschunlijks. Ongetwijfeld moest Hugues dikwijls in aanraking komen met Ab Hofen, en het is niet onmogelijk, dat hij het oor geleend heeft aan zijn gods. dienstige redenen. Hugues was een ernstigdenkend man; bovendien was hij een staatsman en moest de godsdienstige denkwijzen verlangen te kennen, die toen door het gehele bondgenootschap schenen te zullen worden aangenomen.

Maar zijn staatkunde bestond dáárin, van de een zijde de rechten van de vorstbisschop, van de andere die van de burgers te handhaven; wat hij zou geweest zijn, indien hij geleefd had op het ogenblik, waarop de Hervorming tot stand kwam, niemand kan het zeggen.

De la Maison-Neuve daarentegen was een uitgemaakte Hugenoot, en had voorzeker nodig, dat het Evangelie het vuur van zijn karakter matigde. Guillaume de la Mouille, eerste kamerdienaar van de bisschop en diens vertrouwde, schijnt diegene geweest te zijn, die het meeste nut trok uit de onderrichtingen van de leek van Bern.

Terwijl het Evangelie in Genève kwam, was de verwoesting in Rome binnengekomen. Het is een zonderling iets, de samenkomst dezer beide steden in de geschiedenis; de een zo machtig, zo roemrijk; de andere zo klein, zo gering. Toch laat zich dit verklaren; de grote dingen van de wereld zijn altijd uit de grote steden en uit de grote volken gekomen; maar de grote dingen. Gods hebben gewoonlijk een kleinen oorsprong. De veroveraars moeten aanzienlijke schatten en legers hebben; maar het Evangelisch Christendom, dat zich de verandering van de mens, van de volken, van de mensheid ten doel stelt, heeft de kracht Gods nodig, en God heeft lust in de nietige dingen; in de eerste eeuw is het Jeruzalem, in de middeleeuwen de valleien van de Waldenzen; in de zestiende eeuw Wittenberg en Genève. God heeft de zwakke dingen dezer wereld gekozen om de sterke te beschamen.

In de maand Mei weerklonk plotseling een hoogst belangrijk bericht door de wereld: "Rome is verwoest," zei men, "en er is geen paus meer." Inderdaad, de troepen van Karel V hadden de pauselijke stad ingenomen en geplunderd, en zo al de paus nog leefde, was het in het verborgen en bijna in de gevangenis. De dienaars van de Kerk, aanvankelijk verschrikt, schepten echter weldra weer adem, en nadat de eerste ontsteltenis was voorbij gegaan, vervingen haar de gierigheid en de rocfzucht. In tegenwoordigheid van de puinhopen van de aloude stad, waren haar vrienden slechts bedacht op het verdelen van haar overblijfselen.

De bisschop van Genève in het bijzonder zag zich omringd van sollicitanten, die hem verzochten om begiftigd te worden met de beneficiën, die tot op die tijd in het bezit waren geweest van te Rome wonende geestelijken. Zij zijn allen omgekomen," zei men tot hem; "hun beneficie is vakant, geef het aan ons!" De bisschop verleende alles;

en zelfs, zegt Bonivard, gaf hij aan zichzelf de priorei van St. JeanAezGenève, die aan een kardinaal behoorde!

Nooit hadden zóveel gestorvenen zoveel gelukkigen gemaakt.

De plundering van Rome had voor Genève en de Protestantse natiën gevolgen van meer wanbelang. Bij het aanschouwen van de puinhopen van die stad scheen het hun toe, dat het pausdom met haar gevallen was. De Hugenoten werden niet moede het wonderlijke be richt te horen en er over na te denken. Getroffen door het voorbeeld, dat Karel V hun gaf, zeiden zij bij zichzelf, dat, "indien de keizer de vorst en bisschop van Rome op zijde schoof, zij dan de vorst en bisschop van Genève wel konden afvallen."

Hun recht was vrij wat duidelijker. De pauskoning was ten minste te Rome en krachtens aloude gewoonten verkozen; terwijl de vorstbisschop niet, zoals de grondwetten wilden, te Genève en door de Genèvezen, maar door,ene vreemde en onwettige rechtspleging verkozen was.

De Hugenoten beloofden zelfs gematigder te zijn, dan zijn Katholieke Majesteit. Eindelijk waren de feiten, die hen drongen om Pierre de la Baume de stad uit te zetten, in hun ogen vrij wat drukkender, dan die, welke Karel hadden gedrongen om Clemens VII uit Rome te verjagen. "Worden wij niet," zeiden zij, "meer gedrukt door geestelijke dan door wereldse tirannie? Moeten wij niet betalen, altijd betalen, en zijn het niet onze geldstukken, die de pot van de bisschop doen koken?" Het schaamteloze gedrag van een groot aantal geestelijken scheen hun overigens een voldoende reden om aan hun rijk, een einde te maken.

Een schandaal, dat toen plaats greep, kwam de begeerte, welke zekere Hugenoten hadden, om zich aan de heerschappij van de monniken en priesters te onttrekken, vermeerderen. De 10de Mei verschenen enige bewoners van St. Léger voor. De raad, sinds enige tijd werden zij in hun slaap gestoord door geruchten en kreten, waaraan de Kordeliers, de Jakobijnen en andere kloosterbewoners deel hadden; en zij wilden daaraan een einde maken. "Onteerde vrouwen hebben zich in onze wijk gevestigd," zeiden zij tot de raad, "en zekere monniken komen veel in haar huizen." "Indien gij bemerkt, dat er des nachts monniken heengaan," antwoordde men hen, "geef er dan bericht van aan de syndicussen en aan de algemenen bevelhebber; de wacht zal ze dadelijk gevangen nemen."

De burgers verwijderde zich ten halve tevreden over dit antwoord, maar vast besloten om de politie te roepen, zodra de ongeregeldeheid zich zou hernieuwen.

Die schandalen, te Rome een algemeen aangenomen zaak, verbitterden het volk van Genève zeer, en deden de bestgezinden naar een Hervorming van het geloof en van de zeden verlangen. Men zeide, dat de krijgslieden van hun wapenen het gebruik maakten, door hun bevelhebber bevolen; dat de monniken, de priesters (men zou hebben moeten zeggen: al de Christenen) ook van hun personen het gebruik moesten maken, dat hun opperhoofd beveelt; dat, indien zij daarvan een tegengesteld gebruik maakten, zij zich schaarden onder de standaard van de ondeugd en zich tot haar strijders verklaarden.

De goede burgers van Genève konden zich niet gewennen aan de afscheiding van godsdienst en zedelijkheid, waarvan de meerderheid van de geestelijkheid het voorbeeld gaf. Naar mate de Hervorming in de wereld vorderingen maakte, zag men de tegenstand toenemen tegen een godsvrucht, die slechts bestond in zekere formules, zekere plechtigheden, zekere praktijken, maar die ontbloot was van haar wezenlijke

kern, het levend geloof, de heiligmaking, de zedelijkheid, de christelijke daden. Het Christendom was, door de afscheiding, welke Rome tussen de leerstellingen en de zedeleer gemaakt had, geworden als een van die bedorven, nutteloze werktuigen, waarmee men de spot drijft, omdat zij niet meer kunnen dienen tot de bewerkingen, waarvoor zij gemaakt zijn. Door een levend, heilig, werkzaam geloof te eisen, moesten de Hervormers in de nieuwere tijden andermaal het Christendom maken tot een machtig werktuig vair licht, zedelijkheid, vrijheid en leven.

DERDE HOOFDSTUK.

De bisschop hecht zich vaster aan Genève, maar de kanunniken nemen de vlucht. (Zomer 1527).

De plundering van Rome had onder de Katholieken grote opschudding te weeg gebracht. Pierre de La Baume meende bijkans, dat de heerschappij van het pausdom een einde genomen had, en hij was zeer beangst voor zichzelf. Indien zulk een machtig vorst als de paus van Rome was bezweken, wat zou er dan wel van de bisschop van Genève worden? Het verbond met de kantons en het Evangelie, dat een Zwitsers magistraat kwam verkondigen, schenen hem de voorlopers van zijn ondergang te zijn. Wel had hij geen lansknechten vóór zich zoals die, welke Clemens VII genoodzaakt hadden om te vluchten; maar hij had Hugenoten vóór zich, die in zijn ogen nog meer te duchten waren. De vrijheid scheen toen, even als de opgaande zon, uit de nacht van de middeleeuwen te verrijzen; de bisschop dacht, dat het zekerste was zich te kerera naar het opkomende hemellicht, en zich de liberalen in de armen te werpen.

Pierre de La Baunie gaf verreweg de voorkeur aan het Savoysche despotisme; maar indien zijn belangen het vorderde, was hij bereid om aan de vrijheid zijn hof te maken; men heeft daarvan andere voorbeelden gezien. De bisschop gaf dus verlof tot het in beslag nemen van de verbannen Mamelukken en gaf aan Besançon Hugues een prachtig geschenk. Hij begiftigde hem met het altijd durend leengoed van de prachtig op het meer, de Rhône en de Arve, zich het recht van de terugkoop (hetgeen de prijs van deze genade toonde) voor tweeduizend grote gouden dukaten voorbehoudende. Dit alles was slechts een middel om tot de vervulling van een zonderling doel te geraken.

De prelaat had zich in het hoofd gesteld, zelf met de Zwitsers een verbond te sluiten, overtuigd, dat zij alleen hem konden beschermen tegen de woede van de Hugenoten en de dwinglandij van de hertog van Savoye. Hij zond bijgevolg Robert Vandel naar Freyburg en naar Bern, om die beide Staten te verzoeken hem hun bondgenootschap te verlenen. Deze stap veroorzaakte de Genèvezen de hoogste verbazing. "Hoe!" zei men, "wordt Monseigneur een Hugenoot?" De Zwitsers wezen het verzoek van de Roomsse prelaat met ruwheid van de hand. Wij willen de bisschop niet tot medeburger hebben," antwoordden zij" en zulks om vier redenen.

Vooreerst, omdat hij lichtzinnig en wispelturig is; ten tweede, omdat hij te Genève niet bemind is; ten derde, omdat hij vóór de keizer en vóór Bourgondië is; ten vierde, omdat hij priester is!"

De kantons vermeldten de krachtigste reden niet. Freyburg en Bern kónden, als bondgenoten van de stad, niet tevens bondgenoten van de bisschop zijn, want hoe zouden zij de rechten van de Genèvezen tegen hem verdedigd hebben?

De bisschop verloor de moed niet. Nu eens voelde hij zijn zetel onder hem wankelen, en vrezende die te zien instorten, klampte hij zich met al zijn krachten aan de vrijheid vast; dan weer waande hij het spooksel van de ketterij met langzamen maar zekere tred te zien naderen en zich weldra op zijn zetel neerzetten, en dit gezicht verdubbelde zijn angst. Hij zond dus Besançon Hugues, een meer invloedrijk diplomaat dan Vandel, naar Bern, waar hij met achting in de aristokratische kringen werd ontvangen, maar allerlei verwijtingen moest aanhoren. De trotse Berners waren er over verontwaardigd, dat hij de zaak bepleitte van een wezen, zo weinig achtenswaardig als de bisschop.

Op zekere dag, toen Hugues, in tegenwoordigheid van die krachtvolle mannen, die zoveel veldslagen gezien hadden, de zaak van de prelaat met warmte bepleitte, keerde de persoon, met wie hij in gesprek was, zich plotseling met afschuw van hem af, en alsof hij met de hand een satanische verschijning had afgeweerd, zei hij " De naam van de bisschop is ons nog verfoeilijker, dan die van de duivel zelf."

Hugues had er genoeg van en kwam zeer verlegen te Genève terug. Pierre de La Banme, een lichtzinnig en ijdel priester, troostte zich spoedig over zijn.; nederlaag, al lachende over de verwijtingen, die men hem had aangedaan. Hij maakte zich vrolijk over de tegenwerpingen van de Zwitsers en herhaalde dagelijks aan degene, die hem omringden.

"Wat wilt gij? Hoe zouden de Helvetiërs mij in hun verbond opnemen? Ik ben priester en bourgondiër!" Aldus, nu eens sidderende, dan weer lachende, ging de bisschop van Genève zijn ondergang tegemoet.

Sinds lang volgde Karel III die prelaat met de ogen, en merkte hij met tegenzin de baatzuchtige en, volgens hem, misdadige liefkozingen, waarmee hij de Genèvezen en de eedverbondenen streelde. Het bericht, dat de bisschop achtereenvolgens twee afgevaardigden aan de Zwitsers gezonden had, voerde de toorn van die vorst ten top. Het is niet genoeg, dat de burgers zich willen vrijmaken; de bisschoppen zelf, welke de hertogen altijd als hun handlangers hebben beschouwd, willen hun voorbeeld volgen. Dit verdient een vreselijke kastijding. De hertog overlegde met zijn raadslieden de aard van de les, die men de prelaat moest geven. Een van de vastberadenste van de ministers van Karel stelde voor om Pierre de la Baume op te lichten; het voorstel vond bijval en het besluit werd genomen. Om het uit te voeren moest men enige van de geestelijken, die hem omringden, omkopen. Men polste de heren kanunniken, en verscheiden, van hen, aan de hertog verknocht, beloofden daartoe hun medewerking. De bisschop is een ijverig aanbiddere van de heilige Maagd," zei men; us Zaturdags, de aan Maria toegewijde dag, gaat hij gewoonlijk buiten de stad de mis horen in Notre Dame de Grâce. Hij rijdt dan op zijn muilezel, met andere lieden van zijn kleur. Daar nu die Kerk slechts door ene brug van Savoye gescheiden is, heeft de bevelhebber van de gerechtsdienaars zich slechts in de nabijheid van de rivier in hinderlaag te stellen, om monseigneur in te palmen. De priesters en de ambtenaren die hem omringden, omgekocht zijnde of weinig moed bezittende, zullen de vlucht nemen. Men zal hem in allerijl naar de andere zijde van de Arve wegvoeren, en wanneer hij zich op het grondgebied van Savoye zal bevinden, zal men hem als verrader doen sterven." Dat alles was geregeld door goede Katholieken, en waarschijnlijk had de aartsbisschop van Turijn er zijn deel aan. De Hervormers gingen ten opzichte van de bisschoppen nimmer zo ongehinderd te werk.

Zó barstte de oorlog tussen de beide grote vijanden van Genève uit. De Genèvezen wisten niet, hoe zij van hun bisschoppen zouden afkomen, en daar hakt Karel, als een

andere Alexander, de gordiaanschen knoop door. Wanneer de bisschop eens ontvoerd is, zal een van de aanzienlijkste hinderpalen voor de onafhankelijkheid, voor de zedelijkheid, voor de godsdienst en de beschaving daardoor tevens uit de weg zijn geruimd. Zoolang hij dáár is, kan er in Genève niets goeds geschieden; wanneer hij er niet meer zijn zal, zal de stad vrij worden. Dát was evenwel het plan van zijn hoogheid niet; de bisschop ingepalmd hebbende, was zij van plan ook zijn stad in te palmen. Zie hier wat zijn plan was om Genève in bezit te nemen.

Nauwelijks zullen de Savoysche gerechtsdienaars de kerkvorst hebben ontvoerd, of enige door zijn Hoogheid gehuurde lieden, in allerijl naar de klokkentoren van Notre-Dame opklimmende, zullen de grote klok luiden. Al die van de naburige dorpen zullen dit signaal beantwoorden; de heren zullen, met het zwaard in de hand, hun kastelen uittrekken; de bewoners van de landerijen zullen naar hun zeissen en wapens grijpen, en op Genève aantrekken.

De Genèvezen zijn driftig en opvliegend; vernemende, dat de Savoyaards de Arve overgetrokken en hun grondgebied geschonden hebben, zullen zij gewapend het grondgebied van Savoye binnenrukken om deze belediging te wreken; maar dáár zullen zij den heer van Pontverre met al zijn vrienden vinden om hen te beantwoorden.

Te midden dezer opschudding zal mijnheer de hertog een uitmuntend voorwendsel hebben om binnen de stad te komen en zich daarvan meester te maken. En wanneer hij er zich zal gevestigd hebben, zal hij Hugues, de syndicussen, de raadsheren, mijnheer de Baumont en verscheiden andere onthoofden.

Eindelijk zal hij aan Genève een bisschop geven, die zich met het wedérleggen van de ketters bezig houdt en zijn Hoogheid zal op zich nemen die onstuimige Republikeinen te doen bukken onder het zwaard van de wereldlijke macht, en voor altijd de Hervorming en de Hervormers uit de stad te verjagen."

Verrukt over dit plan, begon de hertog dadelijk de nodige maatregelen te nemen tot de uitvoering er van. Om te beletten, dat Pierre de la Baume naar Bourgondië ontsnapte, bezette hij al de passen der Jura met boogschutters; terwijl zijn beste bevelhebbers zich rond de stad vestigden om het stuk uit te voeren.

Al deze maatregelen konden niet genomen worden, zonder dat daarvan iets uitlekte. Genève had vrienden in de dorpen; waar een ongewone opschudding de aanstaande uitvoering van een complot aankondigde. Op Donderdag de 11e Juli kwam een man, langs omwegen gaande, van Savoye aan en zei tot de inwoners van Genève: "Weest op uw hoede!"

Twee dagen later, op Zaterdag de 13de, die de dag van de uitvoering moest zijn, kwam tussen acht en negen ure in de morgen een ander man, de brug van de Arve overgaande, aan een van de syndicussen zeggen, dat zwaar gewapende ruiters en voetknechten heimelijk te Laney, op slechts een halve mijl van de stad, in hinderlaag waren.

Men bekommerde er zich nauwelijks om, en de bisschop, die van nature zeer bang was, maar wie deze berichten niet ter ore gekomen waren, besteeg zijn muilezel (het was de dag, waarop hij aan Maria zijn hulde ging brengen), begaf zich naar Notre-Dame, nam er zijn plaats in, en de mis begon. Intussen waren de soldaten van Karel reeds op weg naar de zijde van de brug, ten einde de prelaat te vatten op het oogenblik, waarop hij het heiligdom zou verlaten.

Enige vrome lieden hadden medelijden met hem, en op het oogenblik, waarop de priester het wonder had volbracht, trad een man (kwam hij van Genève of van

Savoye? ik weet het niet) met een ontrust voorkomen de kerk binnen, sloop zonder geraas tot aan de plaats, welke door de prelaat werd ingenomen, en zei hem aan het oor: konseigneur!

De gerechtsdienaars van Savoye maken zich gereed om u te grijpen," Door schrik bevangen, verbleekt, siddert La Baume bij deze woorden; hij wacht niet op de zegen; de angst geeft hem krachten; hij staat op, snelt ijlings door het heiligdom en springt op zijn muildier, "zonder de voet in de stijgbeugel te zetten," zegt Bonivard, want hij was zeer gesteld op zijn persoon; vervolgens zich van zijn hielen bedienende, in plaats van sporen, die hij niet had, schopt hij de zijden van het dier, galopeert met lossen teugel heen, en roept, in het voorbijgaan, zo hard hij kan de wachter toe: "Sluit de poorten!" Ademloos en sidderende over zijn geheelé ligehaam kwam de prelaat te huis."

Alles was in beweging in de stad. De algemene bevelhebber Besançon Hugues, die La Baume oprecht toegedaan en zeer tegen de overweldigingen van Savoye was, had het plan van zijn Hoogheid begrepen, en zijn gewone geestkracht ontwikkelende, was hij de straten gaan doorlopen, zeggende: "Sluit de winkels, spant de kettingen, schuift de grendels voor de poorten van de stad, roert de trom, luidt alarm, en dat ieder zijn vuurroer neme." Vervolgens was Hugues, de straten verlatende, naar St. Pieter gekomen, en ondanks de tegenstand van de kanunniken, die medeplichtig aan de aanslag waren, had hij de grote klok doen luiden. Reeds verspreidde zich aan de andere zijde van de Arve het gerucht, dat de aanslag mislukt en de bisschop op zijn muilezel ontsnapt was. De gewapende lieden van Savoye waren bedremmeld; de klokken van de dorpen werden niet in beweging gebracht; de heren bleven in hinine woningen; de boeren op hun velden. "Men heeft de lucht gekregen van ons plan," zeiden de Savoosche bevelhebbers; "de gehele stad is in de wapens; wij moeten een beter ogenblik afwachten."

Hoewel met de hertog heulende, hadden de kanunniken hun spel verborgen en zekere Savoosche lieden voor de uitvoering van het. complot gebruikt. Die lieden waren bekend, de schrik beving hen; zij zagen geen ander middel om aan de dood te ontkomen, dan de stad te verlaten. Maar al de poorten waren gesloten! Dat doet er niet toe, de, wanhoop geeft hun moed, Op hetzelfde ogenblik, waarop de wapenlieden van Savoye aftrokken, zag men verscheiden personen ijlings uit de straten komen, zich in de grachten van St. Germain werpen, de palissaden overklimmen en vluchten zo snel zij konden. Het waren de verraders, die met de vijand van buiten gemeenschap hadden gehad.

Wat La Baume aangaat, zijn hoofd was op hol. Door de Zwitsers afgewezen, door de Genèvezen veracht, door de hertog vervolgd, wat te doen? Och, kon hij maar de vlucht nemen naar zijn goederen in Bourgondië, waar de lieden zo bedaard zijn en de wijn zo goed is! Maar, helaas! Al de engten van de Jura zijn opgevuld met Savoosche gewapenden. Hij verkeerde in grote benauwdheid. Zich in zijn paleis niet veilig wanende, had hij, toen hij op zijn muilezel van zijn bezoek aan Notre Dame terug kwam, de wijk genomen in de woning van een van zijn aanhangers. Hij verwachtte dat de hertog zijn plan doorzetten, Genève binnentrekken en hem in de gehele stad zoeken zou. Hij bleef dan ook onbewegelijk in de geheimstén schuilhoek van zijn huis, dat hem had opgenomen. Eerst toen men hem kwam zeggen, dat de Savoosche wapenlieden zich bepaald verwijderd hadden, dat niets rondom de stad zich verroerde, dat zelfs de Hugenoten er niet aan dachten de hand op hem te leggen, vatte hij weer moed, stak zijn neus in de lucht, en keerde naar het bisschop pelijk paleis terug. Evenwel gluurde hij heimelijk uit het venster om te zien of geen Hugenoten of aanhangers van de hertog hem in zijn eigene woning kwamen oplichten.

De Genèvezen glimlachten over zijn angst; maar allen, behalve de lieden van Karel, verheugden er zich over, dat het schelmstuk was mislukt. De godsdienstige mannen erkenden in deze bevrijding de hand van boven. Men bracht Gode dank," zegt 13alard. Deze mislukte aanval moest evenwel een belangrijk gevolg hebben, de stad te bevrijden van de kanunniken en aldus de Hervorming voor te bereiden. Die mannen waren in Genève de vertegenwoordigers en de steunpilaren van alle staatkundige en godsdienstige onderdrukkingen. Om het katholicisme te redden, zouden de geestelijkheid en vooral de kanunniken, die daarvan de hoofden waren, zich met de leken hebben moeten verenigen, en terwijl zij de katholieke leer handhaafden, de afschaffing hebben moeten vragen van zekere bisschoppelijke voorrechten en van zekere geestelijke misbruiken; enige van de Protestantse hoofden, zij, die zo als Hugues de bisschop beminden en ook zij, die zich later tegen de Hervorming van Calvin verzetten, waren waarschijnlijk met vreugde tot die orde van zaken toegetreden. Maar tot de uitvoering van zulk een plan werd ver eist, dat de priesters rechtvaardig en vrij waren. De geestelijken van Genève waren te diep gezonken om een vervorming van het katholicisme te bewerkstelligen. Verscheiden van de kanunniken en zelfs van de pastoors zagen in de begeerte van de bisschop om zich met de Zwitsers te verbinden, slechts de daad van een révolutionnaire of van een gek, en zij hadden bijgevolg de hand geleend aan de voor de Genèvezen zo afschuwelijke onderneming van Karel.

De Hugenoten haastten zich er partij van te trekken. Al heeft het hertogelijk complot hun ook niet van de bisschop bevrijd, het moet hen althans van de kanunniken ontslaan. Deze geestelijke dignitarissen verlieten Genève nimmer, terwijl de bisschop dikwijls in Italië kuipen of zich in Bourgondië vermaken ging. Zij waren overigens schijnheiliger en dweepzieker dan de wereldse prelaat; bij gevolg ook gevaarlijker. En dán, indien men zich van de bisschop wilde ontdoen, was het dan niet de wijsste partij met zijn raad te beginnen? Kort na de vreselijken schrik begaven enige liberale Genèvezen zich naar het bisschoppelijk paleis, en zeiden tot ha Ilaume: "De kanunniken, Monseigneur! zijn de spionnen van Zijsu, Hoogheid; zoolang zij te Genève zijn, zal Savoye voet bij ()ms lid De arme bisschop was te zeer verbitterd tegen het kapittel om niet het oor te lenen aan deze woorden, en na zich bij de liefrog, in een vrij slecht blaadje gesteld te hebben, legde hij het ei tip niet enk het te kwaad te krijgen met de geestelijkheid en de

Junninl de 13alard, p. "8. Bonivord, Mee de Genève, p. 395.

Journal de bidon!, p. 117. Bonivard, Chroniq. " TI, p. 407.

II

10

verkleeffite vrienden van de Roomse instellingen het venster uit te werpen. "Ja!" zei hij, "zij strijden tegen de Kerk t. Men neme ze gevangen. Zij zijn het, die mij wilden doen vatten. dat men ze in de kerker plaatse!" de volgende dag klopte de procureurfiscaal met zijn dienaren aan de deur van de invloedrijkste kanunniken, de heren de la Madeleine, de Montrotier, de Salery, de Veigy en andere, nam hen gevangen, en tot onuitsprekelijke verbazing van de bedienden en burens van die eerwaarde heren, bracht hij ze naar de gevangenis.

Toen eenmaal de grendels achter hun eerwaarden waren (ligt geschoven, begon de bisschop na te denken over de verbazende daad, die hij gedaan had. Nog vervuld van toorn, berouwde het hem niet; maar hij was ongerust, beangst, verlegen over zijn moed. Indien de hertog hem te voren wilde oplichten, wat zal die geduchte vorst dan nu wel doen, daar hij, de La Baume, pas diens getrouwste aanhangers heldhaftig in de ketenen heeft geworpen? Geheel Savoye zal tegen hem oprukken. Hij riep de

algemenen bevelhebber, hij vertrouwde hem alles toe, wat hij vreesde, en Besançon Hugues, zijn getrouwste vriend, al zijn onrust willende verdrijven, deed wachters op de toren van St. Pieter, op de muren en op al de poorten plaatsen. Zij hadden last om onmiddellijk de hoofdkommandant kennis te geven, indien één enkel ruiter van de zijde van Savoye aan de horizon verscheen.

La Baume begon vrijër te ademen. Toch was hij nog niet Volkomen gerust. Hij voor zich dreef de spot met de wacht van Besançon Hugues. Wat zullen die weinige gewapende burgers doen tegen de soldaten van de neef van François I, van de schoonbroeder van Karel V? De hertog van Savoye draaide om hem heen even als een roofdier, dat hem wilde verslinden; de bisschop was van gevoelen, dat de beer van Bern alleen bi staat was om hem te verdedigen. Maar helaas! Bern wilde niets met hem te doen hebben, omdat hij priester en Bourgondiër was! Hij overpeinsde dat alles in zijn geest. Hij, een zo geslepen staatsman, hij, wie de keizer in zijn onderhandelingen gebruikte, zal hij niets vinden, wanneer het er op aan komt zichzelf te redden? Plotseling kwam hem een middel in de gedachte om zich bondgenoot van Bern te maken, ondanks Bern. Hij zal zich doen opnemen als burger van Genève, en krachtens het medeburgerschap zal hij aldus zelf de bondgenoot van de kantons worden. Bekoord door dit luisterrijk denkbeeld, deelt hij het aan zijn vertrouwden mede; hij wil geen dag verliezen; hij beveelt, dat men de algemene raadsvergadering voor de volgende dag zal beleggen.

Geheel bezig met het zonderlinge verlangen van de eer te mogen hebben om te worden opgenomen als eenvoudig burger van de stad, welker vorst hij was, groette hij links en rechts, en betoonde zich vooral zo welwillend mogelijk tegenover de Hugenen. "Ik herroep," zei hij, "al lietgene wat ik tegen het verbond met de Zwitsers heb ingebracht. Ik weet, hoeveel gij daaraan hecht; welnu. ik keur het nu goed; ik wil er deel aan nemen; en tot groter bewijs van mijn goedkeuring verzoek ik dat gij mij als burger wilt aannemen."

De verbazing onder het volk was groot. Een. bisschop zich burger maken van Genève! Dat was nog nimmer aanschouwd. Evenwel betoonden al de vrienden van de onafhankelijkheid zich dit voornemen gunstig. Bonigen wilden de bisschop behagen; andere zagen met genoegen alles, wat de verwijdering tussen hem en de hertog kon vergroten; allen begrepen, dat, indien de prelaat burger van Genève werd en zich met de eedverbondenen, hun vrienden, ver enigde, daaruit grote voordelen voor de stat. Zouden voortspruiten. Indien hij begint met zich Zwitser te maken, wie weet of hij dan ook niet Protestant zal worden? De algemene raad willigde dus zijn verzoek in.

Hem zijn burgerschap willende laten betalen, en geen gelegenheid verliezende om hun vrijheden te herkrijgen, verzochten hem de syndicussen alle burgerlijke rechtszaken aan de rechtspleging van de leken over te geven. Leken oordelen over een geestelijk vorstendom! Het was een grote omwenteling, en meer dan drie eeuwen moesten verlopen zonder dat een dergelijke overwinning in andere Staten van die aard werd behaald. De bisschop begreep al het gewipt, dat in die vraag was gelegen; hij waande reeds de eindeloze bezwaren te horen van de geestelijken, die zich van hun eerbewijzen en hun winsten zouden beroofd zien; maar hij speelde toen de rol van een liberalen paus, terwijl de kanunniken die van onverbeterlijke kardinalen speelden. Hij, stemde toe. Het was een onmetelijke winst voor de burgerij, want eindeloze langdradigheid en schreeuwende misbruiken kenmerkten te Genève, evenals te Rome, de geestelijke rechtbanken.

Verrukt van vreugde betuigden de syndicussen aan de prelaat al hun dankbaarheid. Zij

zeiden hem, dat hij niet alleen van de Genèvezen, maar ook van de hertog zelf niets meer te vrezen had. Vervolgens zich tot het volk wendende, zeiden zij "Dat alle burgers het zwaard opvatten, Monseigneur te verdedigen. Wij willen, dat alle burgers en elfs de priesters zich onder de wapens plaatsen, wanneer men hem aanvalt."

"Ja, ja!" riepen al de burgers uit, "wij zullen hem altijd getrouw zijn!"

Er scheen in de harten een volkomen verandering te hebben plaats gegrepen. Men waardeerde de belangrijkheid van het offer, dat de prelaat gebracht had, en men dankte er hem voor.

Waarop de bisschop, "de rechterhand ton Inluid heffende en de linkerhand op de borst leggende (zoals de gewoonte van de Kerkvoogden was), zeide: "Ik beloof, op mijn woord, getrouw alles te handhaven, wat onder de burgerschap nodig is; mij een goed vorst te betonen, en mij nimmer van u te scheiden!" Het verheugde volk hief ook de hand op en riep uit: "En wij, Moinseigneur; wij zullen u behoeden voor de rampspoed, alsof gij ons eigen waart!" De arme prelaat zou nog moer opgeofferd hebben om zich te beschutten tegen de aanvallen van Karel, die hem een onuitsprekelijken angst veroorzaakte.

Het scheen, dat deze toegeving, de bisschop nauwer met de Genèvezen verbindende, de Hervorming moest vertragen; liet was daarmede echter anders. Naarmate de Genèvezen enige vrijheid verkregen, begeerden zij er nog meer. In hun woningen teruggekeerd, begonnen de burgers dan ook, wanneer zij bij de een of bij de ander bijeenkwamen, tot elkaar te zeggen, dat het wel iets was van de bisschop de burgerlijke rechtspleging verkregen te hebben, maar dat hem nog andere teruggaven te doen overig bleven. Enige vraagden door welk recht hij het wereldlijk gezag bezat, en andere, degene, die het best wisten, wat er te Zurich omging, verlangden zich te onttrekken aan het geestelijk gezag van de prelaat, om slechts dat van de heilige Schrift te erkennen.

De oppositie tegen de geestelijke vorstendommen begon dus vbór drie eeuwen te Genève. "De bisschop heeft ons de burgerlijke rechtspleging toegestaan," zei Bonivard; "ene daad, die hem zeer schadelijk, ons zeer voordelig is. Maar. dit is een ingang (een eerste stap) om hem geheel van zijn gezag te beroven. Noch La Baume, noch de andere bisschoppen zijn wettiglijk verkozen, dat is te zeggen, door de geestelijkheid en op verzoek van het volk, Zij zijn door de paus op de zetel gedrongen. Zij zijn slechts tirannen, door andere tirannen aangesteld!

Wij kunnen ze dus weigeren zonder gevaar voor onze ziel; en daar zij door de grillen van de willekeur zijn binnengekomen, is het ons wettiglijk geoorloofd ze weg te jagen door het vrije gezag van de stad. Nooit heeft Genève andere vorsten erkent dan die, welke het volk zelf gekozen heeft " Deze redenen van Bonivard verbaasden enige; maar de meesten ontvingen ze met geestdrift. Meer en meer verontrust, voorzagen de Katholieken grote onheilen. Het gebouw van het pausdom, in Genève onophoudelijk ondermijnd, waggelde; zijn pijlers en stutbogen verdwenen; dagelijks viel daarvan iets af, en de sluitsteen van het gewelf, de bisschoppelijke macht zelve, was op het punt om inee te storten. Helaas! Genève was een plaats zonder muren.

Bij het vernemen van het toegeven van de bisschop, werd de hertog door een van zijn aanvallen van woede bevangen. Er was reden toe; door aan de wereldlijke overheid de burgerlijke macht te geven, had La Baume zich jegens de hertog aan een nieuw misdrijf schuldig gemaakt; want eigenlijk was het de rechtspraak van de biascliopsleenhouder, dat wil zeggen, van de hertog, welke de bisschop dus had

afgestaan en dat was wel hetgene hem er toe had gebracht om haar zo gemakkelijk af te staan,

Karel had zelfs die nieuw grievē niet nodig. Toen men aan het hof van Turijn vernomen had, dat de kanunniken door de prelaat in de gevangenis gezet waren, was het rumoer groot geweest; de vrienden, de verwanten van de eerwaarde heren hadden zeer luid geschreeuwd, en de hertog had besloten om de Genèvezen de dringendste vertogen te laten doen, zich voorbehoudende krachtiger middelen te baat te nemen, indien woorden niet voldoende waren.

Hij gelastte zijn opperstalmeester, de heer de Jacob; dat kleine volk tot orde te gaan brengen. De hertogelijke afgevaardigde kwam omstreeks het midden van Juli te Genève aan. Hij droeg het hoofd omhoog, en toonde zich achterhoudend en zelfs beledigd; hij was gekomen met het besluit om aan die zo kleine en toch zo vermetele stad te tonen, wat de macht van een groot vorst is.

Op Zaterdag, de 2e Juli, voor de raad toegelaten, betoogde dus de sieur de Jacob trots, wel is waar niet, dat de eerwaarde vaders, als misdadigers in de gevangenis gezet, onschuldig, maar dat zij van hoge geboorte en onderdanen van zijn Hoogheid waren; hij voegde er bij, dat de hertog bijgevolg bevel gaf tot hun onmiddellijke invrijheidstelling. f, Anders; voegde de afgezant er op trotse toon bij, "zal Monseigneur daarin voorzien, zoals hem zal goeddunken."

De toon en blik van de hertogelijken wapendrager gaven aan die woorden een nadere verklaring en iedereen begreep, dat Karel IH de kanunniken aan het hoofd van zijn leger zou komen terugeisen. De magistraten en de prelaat, in verlegenheid gebracht, antwoordden door de schuld op elkaar te werpen. Eerstgenoemden verklaarden, dat zij zich niet hadden ingelaten met deze zaak, die Monseigneur van Genève alleen aanging; en de bisschop schoof op zijn beurt al de schuld op het volk.;Ik ben verplicht geweest, dat te doen," zei hij, "om te beletten, dat de kanunniken vermoord werden." Niettemin betoonde hij zich zeer genadig. De ambtman van Freyburg, te die einde door zijn raad afgevaardigd, voegde zijn verzoeken bij de hertogelijke aanmaningen; te gelijk door Zwitserland en door Savoye gedrongen, meende de bisschop niet te kunnen weerstaan. De inhechtenisneming van de kanunniken was eigenlijk van zijne, zijde een daad van toorn evenzeer als van recht geweest. "Ik ontsla hen," zei hij; "ik vergeef hun, ik laat aan Gode de wraak."

Vol verontwaardiging en toorn kwamen de kanunniken uit de plaats, waar men hen had opgesloten. De tijd gehad hebbende om na te denken over wat er te Genève omging, over de onstuimige stroom, die de burgers van die stad in een richting, tegengesteld aan die van Rome, medesleepte, hadden zij het besluit opgevat een stad te ver laten, waar men hen zonder plichtplegingen in het huis van de misdadigers wierp. Nauwelijks in hun woningen teruggekeerd, zeiden de heren de Montretier" de Veigy en hun ambgenoten aan wie hen horen wilde, dat zij Genève en de Genèvezen aan hun rampzalig lot overlieten. Dit verbazend besluit verspreidde zich onmiddellijk door de gande stad, en bewoog het volk zeer; het was een groot nieuws en men kon het nauwelijks geloven. De kanunniken van Genève vormden, in de opinie van de katholieke wereld, een zeer verheven wens daarin te worden opgenomen moest men bewijzen van aan de een of andere beroemde hogeschool een werk gehad te hebben.

De kanunniken hielden woord. Nauwelijks hadden zij de voor liet, vertrek noodzakelijke schikkingen gémaakt, of zij plaatste zich op hun muilezels of in hun rijtuigen en vertrokken. De Gene vezen stonden op de drempel van hun deuren,

schoolden samen in de straten, en beschotrivden die dignitarissen van Rome, die sommigen met gebogen hoofd, andere met vertoornde blik, hun woning verlieten, en die, treurig en stilzwijger voorbijtrekkende, door de poort van Savoye uitgingen, het hart vol haat jegens een stad, die zij ondankbaar en oproerig noemden. Van twee en dertig, die er waren, bleven er slechts zeven of acht. De burgers, in verscheiden plaatsen vergaderd, werden door zeer verschillende gedachten beroerd. De Hugenoten bedachten, dat die hoge en eerwaarde geestelijken, ware kardinalen, die het pausdom vrij wat beter verdedigden dan de bisschop, niet meer altijd dáár zouden zijn om het nieuw geslacht te beletten de kluisters van de middeleeuwen af te werpen; dat deze onverwachte uittocht het teken was ener grote omwenteling; dat de oude tijden voorbijgingen en dat de Hervorming begon. De aanhangers van Rome daarentegen gevoelden een bittere smart, en wraakvlammen ontbrandden in hun harten. De burgers eindelijk, die tegelijk goede Genèvezen en goede katholieken waren, werden door vrees en door een droefgeestigen schrik bevangen. "Geen kanunniken meer; wellicht weldra geen bisschop meer?"

Zal Genève zonder kanunniken en zonder bisschop nog Genève zijn?" Maar de grote stem, die zich boven al de andere deed horen, was die van de mannen van vrijheid, van onafhankelijkheid, van vooruitgang, van Hervorming, die het staatkundige leven zich onder de burgerij wilden zien ontwikkelen en de Kerk bestuurd worden door het Woord Gods en niet door de bullen van de paus.

Onder hen waren De la Maison-Neuve, Bonivard, Porral, Bernard, Chautemps en andere. Die mannen, de schansgravers van de nieuwere tijden, hadden weinig eerbied voor de kanunniken en betreurden ze niet, Zij zeiden tot elkaar, dat het die edelen en luien heren te Genève had behaagd, zoolang zij er, op verwijfde wijze, de aangenaamheden des levens hadden kunnen genieten, maar dat zij, als het uur van de strijd aanbrak, lafhartig ver van het slagveld vluchtten. De kanunniken vluchtten inderdaad; zij kwamen te Annecy aan, alwaar zij zich vestigden. Wat Genève betreft, zij zouden het nimmer weer binnentreden.

"Uw geringe dienaar," zei hij, doet u weten, dat het baar geld, aan de heren van Bern beloofd, moet gezonden worden. Anders wie kunne, verlate de stad! Gij denkt te beloven en niets te houden? Vindt dat geld, of gij zijt allen verloren. Ik verzoek u mijn vrouw te waarschuwen, opdat zij te Lausanne kome. Ik die voor eigen rekening, en moet nog voor andere betalen. Doet zulk een schone zaak om zulk een kleinigheid niet verloren gaan. Indien Bern voldaan is, dan zullen wij met de Mamelukken afrekenen." De roofzuchtige edellieden waren toen niet de enige steunpilaren der middeleeuwen; dit tijdperk heeft zijn grootheid gehad, maar ten tijde van zijn verval zag het er treurig uit met zijn vertegenwoordigers; nevens de ridders van de grote wegen, waren er de intriganten der steden. Men herinnert zich de rol, die Cartelier had gespeeld in de samenzweringen, welke gesmeed waren om Genève aan Savoye over te leveren. Het was op die man, die meer zelfs dan Pontverre de onafhankelijkheid en de Hervorming haatte, dat de toorn van de burgers en de gierigheid van de bisschop de misdaden moesten doen terugvallen, waaraan zijn partij zich schuldig maakte.

Cartelier, die een onbeschaamd karakter had, ging in de stad heen en weder, alsof hij niets te vrezen had, en indien hij de verontwaardigden blik van een Hugenoot ontmoette, braveerde hij de toorn, waardoor hij zich bedreigd gevoelde, door een verachtend en uitdagend voorkomen aan te nemen. Rijk en behendig, maar met een laag karakter had hij zich slechts als burger van Genève doen opnemen om zich aan de trouwelooste handelingen over te geven. Op zekere dag greep men hem ondanks zijn uitdagende houding, en zette hem in de gevangenis; er liep een siddering door de

ganse stad, alsof men de hand Gods een groot misdadiger had zien treffen. Amblarde, weduw van Berthelier, haar beide kinderen; Jan, broeder van Levrier, en honderd burgers vertoonden zich voor de raadsvergadering en eisten recht met kreten en tranen: "Hij heeft het bloed van onze vaders, van onze broeders, van onze echtgenoten doen stromen," zei die ontroerde menigte. "Hij heeft onze onafhankelijkheid willen vernietigen en ons aan de hertog onder wenen."

Deze ellendeling, overtuigd van samenzwering tegen de Staat, werd ter dood veroordeeld. De beul, hem het koord om de hals gedaan hebbende, voerde hem te midden ener grootti menigte door de stad. De volksverontwaardiging verlustigde zich bij het zien van die rijken en machtigen vreemdeling, tot zulk een vernedering gebracht. Trots en meedogenloos, had hij de stad willen in het verderf storten, en nu boette hij zijn misdaden. Men liet het daar niet bij, en terwijl de gematigde mannen in de wegen van de gerechtigheid wilden blijven, dreven de verloren kinderen van de onafhankelijkheid de spot met hem, zegt een kroniekschrijver en ondeugende kleine jongens wierpen hem met slijk. De ongelukkige, van zulk een hoogte gevallen, kwam aldus op de strafplaats aan, en de beul maakte zich gereed om zijn werk te doen.

Nog slechts weinige ogenblikken bleven hem te leven over, toen men de hofmeester van de bisschop met genadebrieven zag toesnellen, die de doodstraf veranderde in een boete van zes duizend gouden kronen, te betalen aan de prelaat en aan de stad, die ellendeling de dood te besparen kon een barmhartige, billijke daad zijn, vooral daar het staatkundige misdaden betrof; maar de verhitte jeugd, die de schuldigen omringde, schreef de barmhartigheid van de bisschop slechts toe aan zijn gierigheid en aan de haat, die hij de zaak van de onafhankelijkheid toedroeg. Zij verlangde de terechtstelling van de veroordeelde.

Twee malen nam de beul hem het koord af, twee malen deden die verontwaardigde jonge lieden het hem weer om de hals. Zij gaven evenwel toe, en vergenoegden er zich mede, de samenzweerder de benauwdheden van de dood te hebben doen ondervinden; Cartelier werd in vrijheid gesteld. Vernemende wat er gebeurd was, werd de bisschop zeer bevreesd; hij waande zijn gezag benadeeld en zijn macht in gevaar. "Het is om goede redenen," schreef hij aan de syndicussen, "dat ik Cartelier genade heb geschonken; men schrijve mij echter of het volk om deze begenadiging tot oproerigheid geneigd is." Het volk stond niet op, en de rijke misdadiger trok zich, na zijn boete betaald te hebben, rustig terug te Bowig in Bresse, van waar hij gekomen was.

De bisschop, die hem eerst gearresteerd, daarna begenadigd, en vervolgens over de begenadiging berouw gevoeld had, aarzelde gedurig en wist niet meer aan welke heilige, noch aan welke partij zich toe te wijden. Hij behoorde niet met ziel en lichaam aan de hertog, zoals zijn voorganger de bastaard. Tussen de Savoyaards en de Hugenoten geplaatst, was hij inwendig eigenlijk voor beiden even bang en wierp hij zich beurtelings aan de tegengestelde partijen in de armen. Hij was als een liert tussen twee troepen jachthonden, altijd beangst en hijgende. "Ik schrijf op toornige toon," lezen wij in zijn brieven; hij was inderdaad altoos vertoornd tegen de een of de andere van de beide partijen. De kanunniken zelfs, zijn natuurlijke vrienden en de lieden van zijn raad, veroorzaakten hem grote angst, en niet zonder reden; want die eerwaarden hadden even weinig vertrouwen in het karakter van de bisschop, als in de roverijën van de edellieden uit de omtrek.

De heren de Lutry, de Montrotier, de Lucinge, de St. Martin en enige andere

aanzienlijke kanunniken zeiden, dat de wereldlijke macht van de kerkvoogd te zwak was om de orde te handhaven; dat daartoe het zwaard van een wereldlijk vorst vereist werd, en uit het diepst van hun hart riepen zij de hertog. "Ach!" zei La Baume tot Hugues, "het kapittel is een venijnig gezelschap;" hij noemde de kanunniken schelmen en dieven: *Ille fur et latro est*, riep hij van een van hun uit. Het bisschoppelijk ambt scheen hem vrij zwaar; maar liet stelde hem in staat om goeden sier te maken met zijn vrienden, en dát was een van de belangrijkste bezigheden des levens. "Ik heb wijn voor de winter," plaatste hij in postscriptum in dezelfde brief, waarin hij zijn klachten deed, "en zelfs heb ik er om u genoeg te doen. Zulke waren de bisschoppelijke vertroosting.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Het Evangelie te Genève en zijn vernietiging te Rome. (Januari tot Juni 1527).

De bisschop zou echter vijanden krijgen, die meer te vrezen waren, dan de hertog en de ligue. De Hervorming naderde. Er is in de geschiedenis van Genève een karakteristieke trek; de verschillende omliggende landstreken moesten beurtelings zaden van leven in die stad verspreiden; men zou er een samenvloeiing van stemmen houten, uit Frankrijk, Italië en Duitsland, Zwitserland komende. Het was dit laatste, dat begon.

Op het ogenblik, waarop het verraad in de persoon van Cartelier uit Genève was verjaagd, zou het Evangelie er binnenkomen in die van een eerlijk Helvetiër, een van de Berner en Freyburger afgevaardigden, die er in 1527 kwamen voor de zaken van het in 1520 gesloten verbond. Freyburg zou niet hebben toegelaten, dat een ketters prediker het gezantschap had vergezeld; Bern zelfs zou het niet gewild hebben; maar een van de Berner afgevaardigden, een godvrezende leek, die aan de nationale onafhankelijkheid een krachtige steun kwam geven, moest de Genèvezen tot de geestelijke vrijheid roepen. De eenvoudige leden van de Kerk namen, gelijk men weet, ten tijde van de apostelen een aanzienlijke plaats in de godsdienstige samenleving in; maar langzamerhand was de heerschappij van de geestelijkheid aan de Evangelische vrijheid in de plaats gesteld. Een van de voornaamste oorzaken van deze omkering was de minderheid der leken geweest; gedurende vele eeuwen waren de geestelijken de enige geleerde mannen. Maar indien deze staat van zaken veranderde, indien het zelfs gebeurde, dat de leken meer kennis en meer geestkracht hadden, dan de geestelijken, moest er een nieuw omkering in tegengestelden zin plaats hebben. Dat was het, wat in de zestiende eeuw geschiedde.

De christelijke leek, die toen te Genève kwam, was Thomas Ab Hofen, een vriend van Zwingli; wij hebben reeds van hem gesproken. sinds het jaar 1524 had hij zich te Bern ten gunste van de Hervorming verklaard. De leraar van Zurich onderricht van zijn vertrek naar de oevers van de Léman, had zich daarover verblijd, want de doordringende blik van zijn geloof had op gindse heuvelen een groot Evangelisch licht gemeend te zien opflikkeren. Hij wilde, dat de Genèvezen, nu met Zwitserland verenigd, in hetzelfde niet alleen de vrijheid, maar ook de waarheid zouden vinden. "Voorzeker;" schreef Zwingli aan de uitnemende Berner, "deze zending kan van buitengewoon nut zijn voor de kortelings in het bondgenootschap van de kantons opgenomen burgers van Genève."

Ab Hofen kwam niet in die stad om haar te Hervormen; van ambtswege had hij er

slechts diplomatieke functies te vervullen; maar hij behoorde tot dat uitverkoren geslacht, waarvan Petrus spreekt, tot die Christenen, die altijd gereed zijn om de deugden te verkondigen van Dien, die hen geroepen heeft tot zijn licht. De stad binnentredende, besloot hij stilzwijgend, dat hij, elk werk, dat God voor hem zou plaatsen, met volkomen overgave zou doen, zoals zijn vriend van Zurich hem had verzocht. Eenvoudig, gematigd en gevoelig, stelde Ab Hofen de heerschappij van God boven de dingen van de aarde; maar hij was onderhevig aan aanvallen van droefgeestigheid, die hem somtijds tot moedeloosheid brachten. Te Genève aangekomen, bezocht hij verschillende burgers, verkeerde hij dikwijls bij de bijeenkomsten van het volk en in de kerken, en alles hebbende nagegaan, zei hij bij zichzelf, dat er in die stad veel vaderlandsliefde, maar ongelukkig weinig Christenzin bestond, en dat de godsdienst de zwakke zijde van de Genève'se vrijmaking was. Hij was er diep bedroefd over, want hij had betere dingen verwacht.

De 17de Januari 1527, met een door droefheid overstelpt hart in zijn logement terug gekeerd, gevoelde hij de behoefte om zijn hart uit te storten aan de boezem van een vriend, en zich aan zijn tafel neerzettende, begon hij aan de grote Hervormer van Zurich te schrijven: "Het getal dergenen, die de leer van het Evangelie belijden, moet groter worden." Er waren dus in het begin van 1527 te Genève Christenen, die de behoudenis door Jezus Christus, en niet door de vormelijkheden van de Kerk, beleden; alleenlijk waren zij weinig in getal.

Ab Hofen besloot zich aan het werk te begeven om dit kwaad te verhelpen. Hij had een beminrend hart, een praktische geest, en hij wist met een onvermoeibare getrouwheid partij te trekken van de ledige ogenblikken, die zijn ambtsplichten hem overlieten. Nauwelijks was dan ook een conferentie met de Genève'se magistraten geëindigd, nauwelijks had hij een aan het Berner bestuur gerichte dépêche voltooid, of hij legde zijn staatkundig karakter af, bezocht de burgers, trad met hen in gesprek, verhaalde hun wat er te Zurich voorviel en wat er te Bern werd voorbereid. In de huisgezinnen van enige van de voornaamste Hugenenotens toegelaten, met hen rondom de haard gezeten, in het strengste seizoen van het jaar (Januari 1527), sprak hij hun van Gods Woord, van het gezag daarvan, verheven, zei hij, boven dat van de paus, en van de zaligheid uit louter genade, die het verkondigt. Hij leerde hun, dat God in het Evangelie de mens volkomen vergiffenis voor zijn gebreken schenkt. Deze leerstellingen, die gedurende zoveel eeuwen onbekend waren geweest en die de wettige en kerkplechtige godsdienst van de Roomsens omver wierp, werden te Genève met verbazing en genoegens aangehoord.

De priesters ontvingen de Evangeliepredikende magistraat aanvankelijk vrij wel. De rang, waarmee hij bekleed was, maakte hem eerwaardig in hun ogen, en ver van, zoals zekere Hugenenoten, ten hun opzichte ruw te zijn, toonde hij zich beminnelijk en gevoelig. Enige geestelijken, menende, dat hij tot hun klasse behoorde, omdat hij over godsdienst sprak, verborgen hem hun ongerustheid niet en verhaalden hem op ongekunstelde wijze de schone tijden, toen de gaven in hun keukens overvloedig, zoals brood, wijn, olie, wildbraad en waskaarsen en toen zij op innemende toon tot de gelovigen, die ze hun in witte servetten brachten, zeiden: Centuplum accipietis et vitam aeternam possidebitis.

Vervolgens voegden die priesters er luid weeklagende bij: "Helaas! de gelovigen brengen ons geen offeranden meer, en men ziet ze niet meer met ijver de aflatens nalopen, zoals te voren."

Inwendig verheugd over die rondborstige bekentenissen, die hij niet naliet aan Zwingli

te zenden, vermeed de Berner, naar het schijnt, alle wederlegging en ging voort met het eenvoudige Evangelie te verkondigen. Men hoorde hem; men zocht verkering met hem, men nodigde hem uit om zich in de familiekring of in enige Hugenootse vereniging neer te zetten; en de schone dingen te verhalen, die te Zurich geschiedden. Deze goede uitslag moedigde Item aan, zijn ogen schitterden, hij klampte gemakkelijk de burgers aan, en liet woord stroomde overvloedig van zijn lippen. "Ik zal niet ophouden het Evangelie te verkondigen," schreef hij aan Zwingli; "al mijn krachten zullen daartoe worden aangewend."

Weldra voegden zich andere burgers, uitsluitende vrienden van de vrijheid, bij de welgestemde mannen, die zich rondom hem geschaard hadden; aanvankelijk hoorden zij hem met belangstelling; maar toen hij enige buitensporigheden begon te berispen en enige zedelijke Hervormingen begon te vragen, toen ontmoette hij van hun zijde een sterk uitgedrukte koelheid en zelfs tegenstand, en men keerde hem de rug toe. Ab Hofen, een godvruchtig en vurig man, bezat het geloof niet, dat bergen verzet; hij keerde verslagen in zijn logement terug, sloot zich in zijn kamer op, slaakte er diepe zuchten en schreef zijn benauwdheid aan Zwingli. "Deze, die met een zekere oogopslag was begaafd, had begrepen, dat de gelegenheid éinig was. De Hervorming aan de beide uiteinden van Zwitserland, te Zurich en te Genève te vestigen, scheen hem een werk van het hoogste gewicht. Zouden niet die beide armen, door zich nauwer te sluiten, geheel Zwitserland medeslepen, vooral indien het machtige Bern in het midden haar zijn hulp verleende? Maar hij kende Thomas, hij vreesde zijn moedeloos heden. "Draag zorg," schreef hij hem, "dat het zo goed begonnen werk niet ophoude. Verwaarloos de zaken van Jezus Christus niet, bij het doen van de zaken van de Republiek. De burgers van Genève zullen u veel verplicht zijn, indien gij orde stelt niet alleen op hun wetten en hun rechten, maar ook en bovenal op hun zielen. Wat nu kan orde brengen in de "ziel, indien niet het Woord en de leer van Hem, die zelf de ziel geschapen heeft?"

Zwingli ging verder en bezigde, om de terneergeslagen moed van Ab Hofen weer te doen herleven, een argument, waarvoor die staatkundige man niet ongevoelig kon zijn. De Hervormer van Zurich was een vriend van de vrijheid zowel als van het Evangelie, en geloofde, dat een volk slechts op twee wijzen kan bestuurd worden: óf door de Bijbel, óf door het zwaard; óf door de vreze Gods, óf door de vreze van de mensen. Volgens hem zou Genève haar onafhankelijkheid slechts buiten het bereik van de aanrandingen van Savoye, van Frankrijk en van alle vreemde meesters stellen door zich aan de Koning des hemels te onderwerpen.

"O mijn waarde Thomas!" schreef hij aan zijn vriend, er is niets, dat ik zozeer verlang, als in die Republiek (Genève) de leer des Evangelies te zien bloeien! Dáár" waar deze leer triomfeert, is de vermetelheid van de tirannen onderdrukt." Te gelijk voegde Zwingli, de Berner afgevaardigde niet willende beledigen, er bij " Indien ik u deze dingen schrijf, is het niet, om de slapende wakker te maken, maar om de loper aan te moedigen." Hij, sloot zijn brief met een broederlijk en groet aan de Evangelische Christenen van Genève. "Groet ze allen in mijn naam," zei hij.

Ab Hofen was niet ongevoelig voor deze oproeping; even gemakkelijk als hij tot neerslachtigheid overging, evenzo gemakkelijk beurde hij zich weer op. Hij verdubbelde dus in ijver; hij drong Genève om Bern en Zurich na te volgen maar hij bemerkte, dat zijn Evangelische pogingen slechts door een zeer gering aantal gewaardeerd, en door de meerderheid van de staatkundigen met koelheid, zelfs met misnoegen en minachting aangezien werden. Burgers, die hem aanvankelijk op de beste wijze ontvangen hadden, groetten hem nauwelijks, wanneer hij hen ontmoette,

en indien hij in het midden ener bijeenkomst kwam, bracht zijn tegenwoordigheid een zekere gedwongenheid te weeg bij al degenen, die er deel aan namen. Hij ondervond weldra tegenspraak van meer vijandige aard; de priesters wierpen vertoornde blikken op hem, en op het vertrouwen, waarvan enige geestelijken hem bewijzen hadden gegeven, volgde een heftige haat. De geestelijken kondigden tegen de ketterij een algemenen kruistocht af; de kanunniken stelden zich aan het hoofd van de oppositie; de priesters en de geestelijken vulden de straten op, gingen van huis tot huis, stelden de burgers op hun hoede tegen de Evangelische redevoeringen van de Dexner leer, verboden, beschimpten, vervloekten de leerstellingen, die hij onderwees, en bostreden het Nieuw Testament, overal waar zij liet vonden. Zij moedigden elkaar aan; zij beangstigden vooral de dames. Volgens hun zeggen was de stad verloren, indien men naar de ketterse diplomaat luisterde.

Ab Hofen verviel toen in een crisis van moedeloosheid, sterker dan de eerste. "Al mijn pogingen zijn Tevergeefs," schreef hij aan Zwingli; "er zijn in Genève ongeveer zeven honderd geestelijken, die zich met handen en voeten tegen de bloei van het Evangelie verzetten. Wat vermag ik tegen zulk een aantal? En toch is er een grote deur voor het Woord Gods geopend. De priesters prediken niet; daartoe onbekwaam, vergenoegen zij zich met in het Latijn dé mis te lezen. Armzalig voedsel voor dit arme volk! Indien hier predikers kwamen, die Christus met moed verkondigden, ben ik verzekerd, dat de leer van de paus weldra zou zijn omvergeworpen.

Maar zulke predikers deden zich niet voor; overtuigd van zijn eigene ongenoegzaamheid en voor zich onophoudelijk herhalende, dat er in die stad ware Evangeliedienaars, zoals Zwingli en Farel, vereist werden, erkennende, dat vele Genèvezen zich niet alleen van de kwellingen, van Savoye, de spitsvondigheden van de bisschop en de leerstellingen van de paus, maar ook van de wetten van de zedelijkheid wilden vrijmaken, getroffen door de rampen, die hij op het punt zag om over Genève te worden uitgestort en die het Evangelie alleen zou kunnen afwenden, keerde die eenvoudige, vrome, gevoelige man met een gebroken hart naar Bern terug. Had het verdriet enige invloed op zijn gezondheid? Men kan zulks niet met zekerheid bepalen, maar men zegt, dat hij kort daarna, in de maand November stierf "zoals een Christen behoort te sterven."

Na zijn vertrek bemerkte men, dat zijn arbeid niet nutteloos was geweest, en dat althans enige Genèvezen zich zijn onderricht hadden ten nutte gemaakt; onder hen noemde men toen Besançon Hugues en Baudichon de la Maison-Neuve. Men verwondert er zich over, die beide namen verenigd te zien, want het zijn hoofden van twee tegenovergestelde partijen. Toch heeft deze aanduiding niets onwaarschijnlijks. Ongetwijfeld moest Hugues dikwijls in aanraking komen met Ab Hofen, en het is niet onmogelijk, dat hij het oor geleend heeft aan zijn gods. dienstige redenen. Hugues was een ernstig denkend man; bovendien was hij een staatsman en moest de godsdienstige denkwijzen verlangen te kennen, die toen door het gehele bondgenootschap schenen te zullen worden aangenomen. Maar zijn staatkunde bestond dáárin, van de een zijde de rechten van de vorstbisschop, van de andere die van de burgers te handhaven; wat hij zou geweest zijn, indien hij geleefd had op het ogenblik, waarop de Hervorming tot stand kwam, niemand kan het zeggen. De la Maison-Neuve daarentegen was een uitgemaakte Hugenoot, en had voorzeker nodig, dat het Evangelie het vuur van zijn karakter matigde. Guillaume de la Mouille, eerste kamerdienaar van de bisschop en diens vertrouwde, schijnt diegene geweest te zijn, die het meeste nut trok uit de onder-richtingen van de leek van Bern.

Terwijl het Evangelie in Genève kwam, was de verwoesting in Rome binnengekomen.

Het is een zonderling iets, de samenkomst dezer beide steden in de geschiedenis; de een zo machtig, zo roemrijk; de andere zo klein, zo gering. Toch laat zich dit verklaren; de grote dingen van de wereld zijn altijd uit de grote steden en uit de grote volken gekomen; maar de grote dingen. Gods hebben gewoonlijk een kleinen oorsprong. De veroveraars moeten aanzienlijke schatten en legers hebben; maar het Evangelisch Christendom, dat zich de verandering van de mens, van de volken, van de mensheid ten doel stelt, heeft de kracht Gods nodig, en God heeft lust in de nietige dingen; in de eerste eeuw is het Jeruzalem, in de middeleeuwen de valleien van de Waldenzen; in de zestiende eeuw Wittenberg en Genève. God heeft de zwakke dingen dezer wereld gekozen om de sterke te beschamen.

In de maand Mei weerklonk plotseling een hoogst belangrijk bericht door de wereld: "Rome is verwoest," zei men, "en er is geen paus meer." Inderdaad, de troepen van Karel V hadden de pauselijke stad ingenomen en geplunderd, en zo al de paus nog leefde, was het in het verborgen en bijna in de gevangenis. De dienaars van de Kerk, aanvankelijk verschrikt, schepten echter weldra weer adem, en nadat de eerste ontsteltenis was voorbij gegaan, vervingen haar de gierigheid en de roofzucht. In tegenwoordigheid van de puinhopen van de aloude stad, waren haar vrienden slechts bedacht op het verdelen van haar overblijfselen. De bisschop van Genève in het bijzonder zag zich omringd van sollicitanten, die hem verzochten om begiftigd te worden met de beneficiën, die tot op die tijd in het bezit waren geweest van te Rome wonende geestelijken. Zij zijn allen omgekomen," zei men tot hem; "hun beneficie is vacant, geef het aan ons!" De bisschop verleende alles; en zelfs, zegt Bonivard, gaf hij aan zichzelf de priorei van St. Jean-Aez-Genève, die aan een kardinaal behoorde! Nooit hadden zóveel gestorvenen zoveel gelukkigen gemaakt.

De plundering van Rome had voor Genève en de Protestantse natiën gevolgen van meer wanbelang. Bij het aanschouwen van de puinhopen van die stad scheen het hun toe, dat het pausdom met haar gevallen was. De Hugenenoten werden niet moede het wonderlijke bericht te horen en er over na te denken. Getroffen door het voorbeeld, dat Karel V hun gaf, zeiden zij bij zichzelf, dat, "indien de keizer de vorst en bisschop van Rome op zijde schoof, zij dan de vorst en bisschop van Genève wel konden afvallen." Hun recht was vrij wat duidelijker. De pauskoning was ten minste te Rome en krachtens aloude gewoonten verkozen; terwijl de vorstbisschop niet, zoals de grondwetten wilden, te Genève en door de Genèvezen, maar door, ene vreemde en onwettige rechtspleging verkozen was. De Hugenenoten beloofden zelfs gematigder te zijn, dan zijn Katholieke Majesteit. Eindelijk waren de feiten, die hen drongen om Pierre de la Baume de stad uit te zetten, in hun ogen vrij wat drukkender, dan die, welke Karel hadden gedrongen om Clemens VII uit Rome te verjagen. "Worden wij niet," zeiden zij, "meer gedrukt door geestelijke dan door wereldse tirannie? Moeten wij niet betalen, altijd betalen, en zijn het niet onze geldstukken, die de pot van de bisschop doen koken?" Het schaamteloze gedrag van een groot aantal geestelijken scheen hun overigens een voldoende reden om aan hun rijk, een einde te maken.

Een schandaal, dat toen plaats greep, kwam de begeerte, welke zekere Hugenenoten hadden, om zich aan de heerschappij van de monniken en priesters te onttrekken, vermeerderen.

De 10de Mei verschenen enige bewoners van St. Léger voor. De raad. sinds enige tijd werden zij in hun slaap gestoord door geruchten en kreten, waaraan de Kordeliers, de Jakobijnen en andere kloosterbewoners deel hadden; en zij wilden daaraan een einde maken. "Onteerde vrouwen hebben zich in onze wijk gevestigd," zeiden zij tot de

raad, "en zekere monniken komen veel in haar huizen." "Indien gij bemerkt, dat er des nachts monniken heengaan," antwoordde men hen, "geef er dan bericht van aan de syndicussen en aan de algemenen bevelhebber; de wacht zal ze dadelijk gevangen nemen." De burgers verwijderde zich ten halve tevreden over dit antwoord, maar vast besloten om de politie te roepen, zodra de ongeregeldeheid zich zou hernieuwen.

Die schandalen, te Rome een algemeen aangenomen zaak, verbitterden het volk van Genève zeer, en deden de bestgezinden naar een Hervorming van het geloof en van de zeden verlangen. Men zeide, dat de krijgslieden van hun wapenen het gebruik maakten, door hun bevelhebber bevolen; dat de monniken, de priesters (men zou hebben moeten zeggen: al de Christenen) ook van hun personen het gebruik moesten maken, dat hun opperhoofd beveelt; dat, indien zij daarvan een tegengesteld gebruik maakten, zij zich schaarden onder de standaard van de ondeugd en zich tot haar strijders verklaarden. De goede burgers van Genève konden zich niet gewennen aan de afscheiding van godsdienst en zedelijkheid, waarvan de meerderheid van de geestelijkheid het voorbeeld gaf.

Naar mate de Hervorming in de wereld vorderingen maakte, zag men de tegenstand toenemen tegen een godsvrucht, die slechts bestond in zekere formules, zekere plechtigheden, zekere praktijken, maar die ontbloot was van haar wezenlijke kern, het levend geloof, de heiligmaking, de zedelijkheid, de christelijke daden. Het Christendom was, door de afscheiding, welke Rome tussen de leerstellingen en de zedenleer gemaakt had, geworden als een van die bedorven, nutteloze werktuigen, waarmee men de spot drijft, omdat zij niet meer kunnen dienen tot de bewerkingen, waarvoor zij gemaakt zijn. Door een levend, heilig, werkzaam geloof te eisen, moesten de Hervormers in de nieuwere tijden andermaal het Christendom maken tot een machtig werktuig vaar licht, zedelijkheid, vrijheid en leven.

DERDE HOOFDSTUK.

De bisschop hecht zich vaster aan Genève, maar de kanunniken nemen de vlucht. (Zomer 1527).

De plundering van Rome had onder de Katholieken grote opschudding teweeg gebracht. Pierre de La Baume meende bijkans, dat de heerschappij van het pausdom een einde genomen had, en hij was zeer beangst voor zichzelf. Indien zulk een machtig vorst als de paus van Rome was bezweken, wat zou er dan wel van de bisschop van Genève worden? Het verbond met de kantons en het Evangelie, dat een Zwitsers magistraat kwam verkondigen, schenen hem de voorlopers van zijn ondergang te zijn. Wel had hij geen lansknichten vóór zich zoals die, welke Clemens VII genoodzaakt hadden om te vluchten; maar hij had Hugenoten vóór zich, die in zijn ogen nog meer te duchten waren. De vrijheid scheen toen, even als de opgaande zon, uit de nacht van de middeleeuwen te verrijzen; de bisschop dacht, dat het zekerste was zich te keren naar het opkomende hemellicht, en zich de liberalen in de armen te werpen. Pierre de La Baunie gaf verreweg de voorkeur aan het Savoysche despotisme; maar indien zijn belangen het vorderde, was hij bereid om aan de vrijheid zijn hof te maken; men heeft daarvan andere voorbeelden gezien. De bisschop gaf dus verlof tot het in beslag nemen van de verbannen Mamelukken en gaf aan Besançon Hugues een prachtig geschenk. Hij begiftigde hem met het altijd durend leengoed van de prachtig op het meer, den Rhone en de Arve, zich het recht van de terugkoop (hetgeen de prijs van deze genade toonde) voor tweeduizend grote gouden dukaten

voorbehoudende. Dit alles was slechts een middel om tot de vervulling van een zonderling doel te geraken.

De prelaat had zich in het hoofd gesteld, zelf met de Zwitsers een verbond te sluiten, overtuigd, dat zij alleen hem konden beschermen tegen de woede van de Hugenoten en de dwinglandij van de hertog van Savoye. Hij zond bijgevolg Robert Vandel naar Freyburg en naar Bern, om die beide Staten te verzoeken hem hun bondgenootschap te verlenen. Deze stap veroorzaakte de Genèvezen de hoogste verbazing. "Hoe!" zeiden, "wordt Monseigneur een Hugenoot?" De Zwitsers wezen het verzoek van de Roomsche prelaat met ruwheid van de hand. Wij willen de bisschop niet tot medeburger hebben," antwoordden zij" en zulks om vier redenen. Vooreerst, omdat hij lichtzinnig en wispelturig is; ten tweede, omdat hij te Genève niet bemind is; ten derde, omdat hij vóór de keizer en vóór Bourgondië is; ten vierde, omdat hij priester is!" De kantons vermeldde de krachtigste reden niet. Freyburg en Bern konden, als bondgenoten van de stad, niet tevens bondgenoten van de bisschop zijn, want hoe zouden zij de rechten van de Genèvezen tegen hem verdedigd hebben?

De bisschop verloor de moed niet. Nu eens voelde hij zijn zetel onder hem wankelen, en vrezende die te zien instorten, klampte hij zich met al zijn krachten aan de vrijheid vast; dan weer waande hij het spooksel van de ketterij met langzame maar zekere tred te zien naderen en zich weldra op zijn zetel neerzetten, en dit gezicht verdubbelde zijn angst. Hij zond dus Besançon Hugues, een meer invloedrijk diplomaat dan Vandel, naar Bern, waar hij met achting in de aristocratische kringen werd ontvangen, maar allerlei verwijtingen moest aanhoren. De trotse Berners waren er over verontwaardigd, dat hij de zaak bepleitte van een wezen, zo weinig achtenswaardig als de bisschop. Op zekere dag, toen Hugues, in tegenwoordigheid van die krachtvolle mannen, die zoveel veldslagen gezien hadden, de zaak van de prelaat met warmte bepleitte, keerde de persoon, met wie hij in gesprek was, zich plotseling met afschuw van hem af, en alsof hij met de hand een satanische verschijning had afgeweerd, zei hij "De naam van de bisschop is ons nog verfoeilijker, dan die van de duivel zelf."

Hugues had er genoeg van en kwam zeer verlegen te Genève terug. Pierre de La Banme, een lichtzinnig en ijdel priester, troostte zich spoedig over zijn.; nederlaag, al lachende over de verwijtingen, die men hem had aangedaan. Hij maakte zich vrolijk over de tegenwerpingen van de Zwitsers en herhaalde dagelijks aan degene, die hem omringden: "Wat wilt gij? Hoe zouden de Helvetiërs mij in hun verbond opnemen? Ik ben priester en Bourgondiër!"

Aldus, nu eens sidderende, dan weer lachende, ging de bisschop van Genève zijn ondergang tegemoet.

Sinds lang volgde Karel III die prelaat met de ogen, en merkte hij met tegenzin de baatzuchtige en, volgens hem, misdadige liefkozingen, waarmee hij de Genèvezen en de eedverbondenen streelde. Het bericht, dat de bisschop achtereenvolgens twee afgevaardigden aan de Zwitsers gezonden had, voerde de toorn van die vorst ten top. Het is niet genoeg, dat de burgers zich willen vrijmaken; de bisschoppen zelf, welke de hertogen altijd als hun handlangers hebben beschouwd, willen hun voorbeeld volgen. Dit verdient een vreselijke kastijding. De hertog overlegde met zijn raadslieden de aard van de les, die men de prelaat moest geven. Een van de vastberadenste van de ministers van Karel stelde voor om Pierre de la Baume op te lichten; het voorstel vond bijval en het besluit werd genomen. Om het uit te voeren moest men enige van de geestelijken, die hem omringden, omkopen. Men polste de heren kanunniken, en verscheiden, van hen, aan de hertog verkocht, beloofden daartoe hun medewerking.

"De bisschop is een ijverig aanbidder van de heilige Maagd," zei men; 's Zaterdags, de aan Maria toegewijde dag, gaat hij gewoonlijk buiten de stad de mis horen in Notre-Dame de Grâce. Hij rijdt dan op zijn muilezel, met andere lieden van zijn kleur. Daar nu die Kerk slechts door ene brug van Savoye gescheiden is, heeft de bevelhebber van de gerechtsdienaars zich slechts in de nabijheid van de rivier in hinderlaag te stellen, om monseigneur in te palmen. De priesters en de ambtenaren die hem omringden, omgekocht zijnde of weinig moed bezittende, zullen de vlucht nemen. Men zal hem in allerijl naar de andere zijde van de Arve wegvoeren, en wanneer hij zich op het grondgebied van Savoye zal bevinden, zal men hem als verrader doen sterven." Dat alles was geregeld door goede Katholieken, en waarschijnlijk had de aartsbisschop van Turijn er zijn deel aan. De Hervormers gingen ten opzichte van de bisschoppen nimmer zo ongehinderd te werk.

Zó barstte de oorlog tussen de beide grote vijanden van Genève uit. De Genèvezen wisten niet, hoe zij van hun bisschoppen zouden afkomen, en daar hakt Karel, als een andere Alexander, de gordiaansche knoop door. Wanneer de bisschop eens ontvoerd is, zal een van de aanzienlijkste hinderpalen voor de onafhankelijkheid, voor de zedelijkheid, voor de godsdienst en de beschaving daardoor tevens uit de weg zijn geruimd. Zoolang hij dáár is, kan er in Genève niets goeds geschieden; wanneer hij er niet meer zijn zal, zal de stad vrij worden. Dát was evenwel het plan van zijn hoogheid niet; de bisschop ingepalmd hebbende, was zij van plan ook zijn stad in te palmen. Zie hier wat zijn plan was om Genève in bezit te nemen. "Nauwelijks zullen de Savoysche gerechtsdienaars de kerkvorst hebben ontvoerd, of enige door zijn Hoogheid gehuurde lieden, in allerijl naar de klokkentoren van Notre-Dame opklimmende, zullen de grote klok luiden. Al die van de naburige dorpen zullen dit signaal beantwoorden; de heren zullen, met het zwaard in de hand, hun kastelen uittrekken; de bewoners van de landerijen zullen naar hun zeisen en wapens grijpen, en op Genève aantrekken. De Genèvezen zijn driftig en opvliegend; vernemende, dat de Savoyaards de Arve overgetrokken en hun grondgebied geschonden hebben, zullen zij gewapend het grondgebied van Savoye binnenrukken om deze belediging te wreken; maar dáár zullen zij den heer van Pontverre met al zijn vrienden vinden om hen te beantwoorden. Te midden dezer opschudding zal mijnheer de hertog een uitmuntend voorwendsel hebben om binnen de stad te komen en zich daarvan meester te maken. En wanneer hij er zich zal gevestigd hebben, zal hij Hugues, de syndicussen, de raadsheren, mijnheer de Baumont en verscheiden andere onthoofden. Eindelijk zal hij aan Genève een bisschop geven, die zich met het weerleggen van de ketters bezig houdt en zijn Hoogheid zal op zich nemen die onstuimige Republikeinen te doen bukken onder het zwaard van de wereldlijke macht, en voor altijd de Hervorming en de Hervormers uit de stad te verjagen."

Zie het Journaal van Balard, een van de meest geachte en meest Katholieke magistraten van het tijdperk. Hij beschrijft het complot uitvoerig, bladzij 117, 118, in zijn onlangs uitgegeven Journaal. Zie ook Bonivard, Folio de Genève, p. 396.

Verrukt over dit plan, begon de hertog dadelijk de nodige maatregelen te nemen tot de uitvoering er van. Om te beletten, dat Pierre de la Baume naar Bourgondië ontsnapte, bezette hij al de passen der Jura met boogschutters; terwijl zijn beste bevelhebbers zich rond de stad vestigden om het stuk uit te voeren.

Al deze maatregelen konden niet genomen worden, zonder dat daarvan iets uitlekte.

Genève had vrienden in de dorpen; waar een ongewone opschudding de aanstaande uitvoering van een complot aankondigde. Op Donderdag de 11ten Juli kwam een man, langs omwegen gaande, van Savoye aan en zei tot de inwoners van Genève: Weest op uw hoede!" Twee dagen later, op Zaterdag de 13^{en}, die de dag van de uitvoering moest zijn, kwam tussen acht en negen ure in de morgen een ander man, de brug van de Arve overgaande, aan een van de syndicussen zeggen, dat zwaar gewapende ruiters en voetknechten heimelijk te Laney, op slechts een halve mijl van de stad, in hinderlaag waren.

Men bekommerde er zich nauwelijks om, en de bisschop, die van nature zeer bang was, maar wie deze berichten niet ter ore gekomen waren, besteeg zijn muilezel (het was de dag, waarop hij aan Maria zijn hulde ging brengen), begaf. Zich naar Notre-Dame, nam er zijn plaats in, en de mis begon. Intussen waren de soldaten van Karel reeds op weg naar de zijde van de brug, ten einde de prelaat te vatten op het ogenblik, waarop hij het heiligdom zou verlaten. Enige vrome lieden hadden medelijden met hem, en op het ogenblik, waarop de priester het wonder had volbracht, trad een man (kwam hij van Genève of van Savoye? ik weet het niet) met een ontrust voorkomen de kerk binnen, sloop zonder geraas tot aan de plaats, welke door de prelaat werd ingenomen, en zei hem aan het oor: Monseigneur! de gerechtsdienaars van Savoye maken zich gereed om u te grijpen."

Door schrik bevangen, verbleekt, siddert La Baume bij deze woorden; hij wacht niet op de zegen; de angst geeft hem krachten; hij staat op, snelt ijlings door het heiligdom en springt op zijn muildier, "zonder de voet in de stijgbeugel te zetten," zegt Bonivard, want hij was zeer gesteld op zijn persoon; vervolgens zich van zijn hielen bedienende, in plaats van sporen, die hij niet had, schopt hij de zijden van het dier, galoppeert met lossen teugel heen, en roept, in het voorbijgaan, zo hard hij kan de wachter toe: Sluit de poorten!" Ademloos en sidderende over zijn gehele lichaam kwam de prelaat te huis."

Alles was in beweging in de stad. De algemene bevelhebber Besançon Hugues, die La Baume oprecht toegedaan en zeer tegen de overweldigingen van Savoye was, had het plan van zijn Hoogheid begrepen, en zijn gewone geestkracht ontwikkelende, was hij de straten gaan doorlopen, zeggende: "Sluit de winkels, spant de kettingen, schuift de grendels voor de poorten van de stad, roert de trom, luidt alarm, en dat ieder zijn vuurroer neme." Vervolgens was Hugues, de straten verlatende, naar St. Pieter gekomen, en ondanks de tegenstand van de kanunniken, die medeplichtig aan de aanslag waren, had hij de grote klok doen luiden. Reeds verspreidde zich aan de andere zijde van de Arve het gerucht, dat de aanslag mislukt en de bisschop op zijn muilezel ontsnapt was. De gewapende lieden van Savoye waren bedremmeld; de klokken van de dorpen werden niet in beweging gebracht; de heren bleven in hinnen woningen; de boeren op hun velden. "Men heeft de lucht gekregen van ons plan," zeiden de Savoysche bevelhebbers; "de gehele stad is in de wapens; wij moeten een beter ogenblik afwachten."

Hoewel met de hertog heulende, hadden de kanunniken hun spel verborgen en zekere Savoysche lieden voor de uitvoering van het. complot gebruikt. Die lieden waren bekend, de schrik beving hen; zij zagen geen ander middel om aan de dood te ontkomen, dan de stad te verlaten. Maar al de poorten waren gesloten! Dat doet er niet toe, de, wanhoop geeft hun moed. Op hetzelfde ogenblik, waarop de wapenlieden van Savoye aftrokken, zag men verscheiden personen ijlings uit de straten komen, zich in de grachten van St. Germain werpen, de palissaden overklimmen en vluchten zo snel zij konden. Het waren de verraders, die met de vijand van buiten gemeenschap hadden gehad.

Wat La Baume aangaat, zijn hoofd was op hol. Door de Zwitsers afgewezen, door de Genèvezen veracht, door de hertog vervolgd, wat te doen? Och, kon hij maar de vlucht nemen naar zijn goederen in Bourgondië, waar de lieden zo bedaard zijn en de wijn zo goed is! Maar, helaas! Al de engten van de Jura zijn opgevuld met Savoysche gewapenden. Hij verkeerde in grote benauwdheid. Zich in zijn paleis niet veilig wanende, had hij, toen hij op zijn muilezel van zijn bezoek aan Notre-Dame terug kwam, de wijk genomen in de woning van een van zijn aanhangers. Hij verwachtte dat de hertog zijn plan doorzetten, Genève binnentrekken en hem in de gehele stad zoeken zou. Hij bleef dan ook onbewegelijk in de geheimste schuilhoek van zijn huis, dat hem had opgenomen. Eerst toen men hem kwam zeggen, dat de Savoysche wapenlieden zich bepaald verwijderd hadden, dat niets rondom de stad zich verroerde, dat zelfs de Hugenoten er niet aan dachten de hand op hem te leggen, vatte hij weer moed, stak zijn neus in de lucht, en keerde naar het bisschoppelijk paleis terug. Evenwel gluurde hij heimelijk uit het venster om te zien of geen Hugenoten of aanhangers van de hertog hem in zijn eigene woning kwamen oplichten. De Genèvezen glimlachten over zijn angst; maar allen, behalve de lieden van Karel, verheugden er zich over, dat het schelmstuk was mislukt. De godsdienstige mannen erkenden in deze bevrijding de hand van boven. Men bracht Gode dank," zegt Balard.

Deze mislukte aanval moest evenwel een belangrijk gevolg hebben, de stad te bevrijden van de kanunniken en aldus de Hervorming voor te bereiden. Die mannen waren in Genève de vertegenwoordigers en de steunpilaren van alle staatkundige en godsdienstige onderdrukkingen. Om het katholicisme te redden, zouden de geestelijkheid en vooral de kanunniken, die daarvan de hoofden waren, zich met de leken hebben moeten verenigen, en terwijl zij de katholieke leer handhaafden, de afschaffing hebben moeten vragen van zekere bisschoppelijke voorrechten en van zekere geestelijke misbruiken; enige van de Protestantse hoofden, zij, die zo als Hugues de bisschop beminden en ook zij, die zich later tegen de Hervorming van Calvijn verzetten, waren waarschijnlijk met vreugde tot die orde van zaken toegetreden. Maar tot de uitvoering van zulk een plan werd ver eist, dat de priesters rechtvaardig en vrij waren. De geestelijken van Genève waren te diep gezonken om een vervorming van het katholicisme te bewerkstelligen. Verscheiden van de kanunniken en zelfs van de pastoors zagen in de begeerte van de bisschop om zich met de Zwitsers te verbinden, slechts de daad van een revolutionair of van een gek, en zij hadden bijgevolg de hand geleend aan de voor de Genèvezen zo afschuwelijke onderneming van Karel.

De Hugenoten haastten zich er partij van te trekken. Al heeft het hertogelijk complot hun ook niet van de bisschop bevrijd, het moet hen althans van de kanunniken ontslaan. Deze geestelijke dignitarissen verlieten Genève nimmer, terwijl de bisschop dikwijls in Italië kuipen of zich in Bourgondië vermaken ging. Zij waren overigens schijnheiliger en dweepzieker dan de wereldse prelaat; bij gevolg ook gevaarlijker. En dán, indien men zich van de bisschop wilde ontdoen, was het dan niet de wijsste partij met zijn raad te beginnen?

Kort na de vreselijke schrik begaven enige liberale Genèvezen zich naar het bisschoppelijk paleis, en zeiden tot La Baume: "De kanunniken, Monseigneur! zijn de spionnen van Zijn Hoogheid; zolang zij te Genève zijn, zal Savoye voet bij ons hebben. De arme bisschop was te zeer verbitterd tegen het kapittel om niet het oor te lenen aan deze woorden, en na zich bij de Hertog, in een vrij slecht blaadje gesteld te hebben, legde hij het er op niet enkel het te kwaad te krijgen met de geestelijkheid en

de verkleefdste vrienden van de Roomse instellingen het venster uit te werpen. "Ja!" zei hij, "zij strijden tegen de Kerk". Men neme ze gevangen. Zij zijn het, die mij wilden doen vatten. dat men ze in de kerker plaatse!" de volgende dag klopte de procureurfiscaal met zijn dienaren aan de deur van de invloedrijkste kanunniken, de heren de la Madeleine, de Montrotier, de Salery, de Veigy en andere, nam hen gevangen, en tot onuitsprekelijke verbazing van de bedienden en burens van die eerwaarde heren, bracht hij ze naar de gevangenis.

Toen eenmaal de grendels achter hun eerwaarden waren dicht geschoven, begon de bisschop na te denken over de verbazende daad, die hij gedaan had. Nog vervuld van toorn, berouwde het hem niet; maar hij was ongerust, beangst, verlegen over zijn moed. Indien de hertog hem te voren wilde oplichten, wat zal die geduchte vorst dan nu wel doen, daar hij, de La Baume, pas diens getrouwste aanhangers heldhaftig in de ketenen heeft geworpen? Geheel Savoye zal tegen hem oprukken. Hij riep de algemeenen bevelhebber, hij vertrouwde hem alles toe, wat hij vreesde, en Besançon Hugues, zijn getrouwste vriend, al zijn onrust willende verdrijven, deed wachters op de toren van St. Pieter, op de muren en op al de poorten plaatsen. Zij hadden last om onmiddellijk de hoofdcommandant kennis te geven, indien één enkel ruiter van de zijde van Savoye aan de horizon verscheen.

La Baume begon vrijer te ademen. Toch was hij nog niet volkomen gerust. Hij voor zich dreef de spot met de wacht van Besançon Hugues. Wat zullen die weinige gewapende burgers doen tegen de soldaten van de neef van François I, van de schoonbroeder van Karel V? De hertog van Savoye draaide om hem heen even als een roofdier, dat hem wilde verslinden; de bisschop was van gevoelen, dat de beer van Bern alleen bi staat was om hem te verdedigen. Maar helaas! Bern wilde niets met hem te doen hebben, omdat hij priester en Bourgondiër was! Hij overpeinsde dat alles in zijn geest. Hij, een zo geslepen staatsman, hij, wie de keizer in zijn onderhandelingen gebruikte, zal hij niets vinden, wanneer het er op aan komt zichzelf te redden? Plotseling kwam hem een middel in de gedachte om zich bondgenoot van Bern te maken, ondanks Bern. Hij zal zich doen opnemen als burger van Genève, en krachtens het medeburgerschap zal hij aldus zelf de bondgenoot van de kantons worden. Bekoord door dit luisterrijk denkbeeld, deelt hij het aan zijn vertrouwden mede; hij wil geen dag verliezen; hij beveelt, dat men de algemeene raadsvergadering voor de volgende dag zal beleggen.

De volgende dag weergalmden dus de klokken van de hoofdkerk door de lucht; de burgers, het zwaard aangordende, verlieten hun huizen om zich naar de algemeene raadsvergadering te begeven en de vorstbisschop, omringd van zijn raadsliden en van zijn officieren, verscheen te midden van het volk en zette zich op de verhevenste plaats neer. Geheel bezig met het zonderlinge verlangen van de eer te mogen hebben om te worden opgenomen als eenvoudig burger van de stad, welker vorst hij was, groette hij links en rechts, en betoonde zich vooral zo welwillend mogelijk tegenover de Hugenoten. "Ik herroep," zei hij, "al hetgene wat ik tegen het verbond met de Zwitsers heb ingebracht. Ik weet, hoeveel gij daaraan hecht; welnu. ik keur het nu goed; ik wil er deel aan nemen; en tot groter bewijs van mijn goedkeuring verzoek ik dat gij mij als burger wilt aannemen." De verbazing onder het volk was groot. Een bisschop zich burger maken van Genève! Dat was nog nimmer aanschouwd. Evenwel betoonden al de vrienden van de onafhankelijkheid zich dit voornemen gunstig. Bonigen wilden de bisschop behagen; andere zagen met genoegen alles, wat de verwijdering tussen hem en de hertog kon vergroten; allen begrepen, dat, indien de

prelaat burger van Genève werd en zich met de eedverbondenen, hun vrienden, verenigde, daaruit grote voordelen voor de stat. Zouden voortspuiten. Indien hij begint met zich Zwitser te maken, wie weet of hij dan ook niet Protestant zal worden? De algemene raad willigde dus zijn verzoek in.

Hem zijn burgerschap willende laten betalen, en geen gelegenheid verliezende om hun vrijheden te herkrijgen, verzochten hem de syndicussen alle burgerlijke rechtszaken aan de rechtspleging van de leken over te geven. Leken oordelen over een geestelijk vorstendom! Het was een grote omwenteling, en meer dan drie eeuwen moesten verlopen zonder dat een dergelijke overwinning in andere Staten van die aard werd behaald. De bisschop begreep al het gewipt, dat in die vraag was gelegen; hij waande reeds de eindeloze bezwaren te horen van de geestelijken, die zich van hun eerbewijzen en hun winsten zouden beroofd zien; maar hij speelde toen de rol van een liberalen paus, terwijl de kanunniken die van onverbeterlijke kardinalen speelden. Hij, stemde toe. Het was een onmetelijke winst voor de burgerij, want eindeloze langdradigheid en schreeuwende misbruiken kenmerkten te Genève, evenals te Rome, de geestelijke rechtbanken.

Verrukt van vreugde betuigden de syndicussen aan de prelaat al hun dankbaarheid. Zij zeiden hem, dat hij niet alleen van de Genèvezen, maar ook van de hertog zelf niets meer te vrezen had. Vervolgens zich tot het volk wendende, zeiden zij "Dat alle burgers het zwaard opvatten, Monseigneur te verdedigen. Wij willen, dat alle burgers en elfs de priesters zich onder de wapens plaatsen, wanneer men hem aanvalt."

"Ja, ja!" riepen al de burgers uit, "wij zullen hem altijd getrouw zijn!" Er scheen in de harten een volkomen verandering te hebben plaats gegrepen. Men waardeerde de belangrijkheid van het offer, dat de prelaat gebracht had, en men dankte er hem voor. Waarop de bisschop, "de rechterhand ton Inluid heffende en de linkerhand op de borst leggende (zoals de gewoonte van de Kerkvoogden was), zeide: "Ik beloof, op mijn woord, getrouw alles te handhaven, wat onder de burgerschap nodig is; mij een goed vorst te betonen, en mij nimmer van u te scheiden!"

Het verheugde volk hief ook de hand op en riep uit: "En wij, Moinseigneur; wij zullen u behoeden voor de rampspoed, alsof gij ons eigen waart!" De arme prelaat zou nog moer opgeofferd hebben om zich te beschutten tegen de aanvallen van Karel, die hem een onuitsprekelijke angst veroorzaakte.

Het scheen, dat deze toegeving, de bisschop nauwer met de Genèvezen verbindende, de Hervorming moest vertragen; liet was daarmede echter anders. Naarmate de Genèvezen enige vrijheid verkregen, begeerden zij er nog meer. In hun woningen teruggekeerd, begonnen de burgers dan ook, wanneer zij bij de een of bij de ander bijeenkwamen, tot elkaar te zeggen, dat het wel iets was van de bisschop de burgerlijke rechtspleging verkregen te hebben, maar dat hem nog andere teruggaven te doen overig bleven. Enige vraagden door welk recht hij het wereldlijk gezag bezat, en andere, degene, die het best wisten, wat er te Zurich omging, verlangden zich te onttrekken aan het geestelijk gezag van de prelaat, om slechts dat van de heilige Schrift te erkennen.

De oppositie tegen de geestelijke vorstendommen begon dus vbór drie eeuwen te Genève. "De bisschop heeft ons de burgerlijke rechtspleging toegestaan," zei Bonivard; "ene daad, die hem zeer schadelijk, ons zeer voordelig is. Maar. dit is een ingang (een eerste stap) om hem geheel van zijn gezag te beroven. Noch La Baume, noch de andere bisschoppen zijn wettig verkozen, dat is te zeggen, door de geestelijkheid en op verzoek van het volk. Zij zijn door de paus op de zetel gedrongen. Zij zijn slechts tirannen, door andere tirannen aangesteld! Wij kunnen ze dus weigeren zonder gevaar voor onze ziel; en daar zij door de grillen van de willekeur zijn

binnengekomen, is het ons wettig geoorloofd ze weg te jagen door het vrije gezag van de stad. Nooit heeft Genève andere vorsten erkent dan die, welke het volk zelf gekozen heeft " Deze redenen van Bonivard verbaasden enige; maar de meesten ontvingen ze met geestdrift. Meer en meer verontrust, voorzagen de Katholieken grote onheilen. Het gebouw van het pausdom, in Genève onophoudelijk ondermijnd, waggelde; zijn pijlers en stutbogen verdwenen; dagelijks viel daarvan iets af, en de sluitsteen van het gewelf, de bisschoppelijke macht zelve, was op het punt om ineen te storten. Helaas! Genève was een plaats zonder muren.

Bij het vernemen van het toegeven van de bisschop, werd de hertog door een van zijn aanvallen van woede bevangen. Er was reden toe; door aan de wereldlijke overheid de burgerlijke macht te geven, had La Baume zich jegens de hertog aan een nieuw misdrijf schuldig gemaakt; want eigenlijk was het de rechtspraak van de bisschopsleenhouder, dat wil zeggen, van de hertog, welke de bisschop dus had afgestaan en dat was wel hetgene hem er toe had gebracht om haar zo gemakkelijk af te staan,

Karel had zelfs die nieuw grievende niet nodig. Toen men aan het hof van Turijn vernomen had, dat de kanunniken door de prelaat in de gevangenis gezet waren, was het rumoer groot geweest; vrienden, de verwanten van de eerwaarde heren hadden zeer luid geschreeuwd, en de hertog had besloten om de Genèvezen de dringendste vertogen te laten doen, zich voorbehoudende krachtiger middelen te baat te nemen, indien woorden niet voldoende waren. Hij gelastte zijn opperstalmeester, de heer de Jacob; dat kleine volk tot orde te gaan brengen. De hertogelijke afgevaardigde kwam omstreeks het midden van Juli te Genève aan. Hij droeg het hoofd omhoog, en toonde zich achterhoudend en zelfs beledigd; hij was gekomen met het besluit om aan die zo kleine en toch zo vermetele stad te tonen, wat de macht van een groot vorst is.

Op Zaterdag, de 20ste Juli, voor de raad toegelaten, betoogde dus *de sieur de digers* trots, wel is waar niet, dat de eerwaarde vaders, als misdadigers in de gevangenis gezet, onschuldig, maar dat zij van hoge geboorte en onderdanen van zijn Hoogheid waren; hij voegde er bij, dat de hertog bijgevolg bevel gaf tot hun onmiddellijke invrijheidstelling. "Anders; voegde de afgezant er op trotse toon bij, "zal Monseigneur daarin voorzien, zoals hem zal goeddunken." De toon en blik van de hertogelijken wapendrager gaven aan die woorden een nadere verklaring en iedereen begreep, dat Karel IH de kanunniken aan het hoofd van zijn leger zou komen terugeisen. De magistraten en de prelaat, in verlegenheid gebracht, antwoordden door de schuld op elkaar te werpen. Eerstgenoemden verklaarden, dat zij zich niet hadden ingelaten met deze zaak, die Monseigneur van Genève alleen aanging; en de bisschop schoof op zijn beurt al de schuld op het volk. "Ik ben verplicht geweest, dat te doen," zei hij, "om te beletten, dat de kanunniken vermoord werden." Niettemin betoonde hij zich zeer genadig. De ambtman van Freyburg, te die einde door zijn raad afgevaardigd, voegde zijn verzoeken bij de hertogelijke aanmaningen; te gelijk door Zwitserland en door Savoye gedrongen, meende de bisschop niet te kunnen weerstaan. De inhechtenisneming van de kanunniken was eigenlijk van zijne, zijde een daad van toorn evenzeer als van recht geweest. "Ik ontsla hen," zei hij; "ik vergeef hun, ik laat aan Gode de wraak."

Vol verontwaardiging en toorn kwamen de kanunniken uit de plaats, waar men hen had opgesloten. De tijd gehad hebbende om na te denken over wat er te Genève omging, over de onstuimige stroom, die de burgers van die stad in een richting, tegengesteld aan die van Rome, meesleepte, hadden zij het besluit opgevat een stad te verlaten, waar men hen zonder plichtplegingen in het huis van de misdadigers wierp.

Nauwelijks in hun woningen teruggekeerd, zeiden de heren de Montretier, de Veigy en hun ambtgenoten aan wie hen horen wilde, dat zij Genève en de Genèvezen aan hun rampzalig lot overlieten. Dit verbazend besluit verspreidde zich onmiddellijk door de hele stad, en bewoog het volk zeer; het was een groot nieuws en men kon het nauwelijks geloven. De kanunniken van Genève vormden, in de opinie van de katholieke wereld, een zeer verheven om daarin te worden opgenomen moest men bewijzen van adeldom geven, óf aan de een of andere beroemde hogeschool een graad verkregen hebben, en sinds het begin van de eeuw had men er leden gezien van de doorluchtigste gedachten van Savoye, zoals de Grammont, de la Foret, de Montfalcon, de Menthou, De la Motte, de Chileillon, de Croso, de Sablon en andere van even hoge adel als deze.

De kanunniken hielden woord. Nauwelijks hadden zij de voor liet, vertrek noodzakelijke schikkingen gemaakt, of zij plaatste zich op hun muilezels of in hun rijtuigen en vertrokken. De Gene vezen stonden op de drempel van hun deuren, schoolden samen in de straten, en beschouwden die dignitarissen van Rome, die sommigen met gebogen hoofd, andere met vertoornden blik, hun woning verlieten, en die, treurig en stilzwijger voorbijtrekkende, door de poort van Savoye uitgingen, het hart vol haat jegens een stad, die zij ondankbaar en oproerig noemden. Van twee en dertig, die er waren, bleven er slechts zeven of acht. De burgers, in verscheiden plaatsen vergaderd, werden door zeer verschillende gedachten beroerd.

De Hugenoten bedachten, dat die hoge en eerwaarde geestelijken, ware kardinalen, die het pausdom vrij wat beter verdedigden dan de bisschop, niet meer altijd dáár zouden zijn om het nieuw geslacht te beletten de kluisters van de middeleeuwen af te werpen; dat deze onverwachte uittocht het teken was ener grote omwenteling; dat de oude tijden voorbijgingen en dat de Hervorming begon. De aanhangers van Rome daarentegen gevoelden een bittere smart, en wraakvlammen ontbrandden in hun harten. De burgers eindelijk, die tegelijk goede Genèvezen en goede katholieken waren, werden door vrees en door een droefgeestige schrik bevangen.

"Geen kanunniken meer; wellicht weldra geen bisschop meer? Zal Genève zonder kanunniken en zonder bisschop nog Genève zijn?" Maar de grote stem, die zich boven al de andere deed horen, was die van de mannen van vrijheid, van onafhankelijkheid, van vooruitgang, van Hervorming, die het staatkundige leven zich onder de burgerij wilden zien ontwikkelen en de Kerk bestuurd worden door het Woord Gods en niet door de bullen van de paus. Onder hen waren De la Maison-Neuve, Bonivard, Porral, Bernard, Chautemps en andere. Die mannen, de schansgravers van de nieuwere tijden, hadden weinig eerbied voor de kanunniken en betreurden ze niet. Zij zeiden tot elkaar, dat het die edelen en luien heren te Genève had behaagd, zoolang zij er, op verwijfde wijze, de aangenaamheden des levens hadden kunnen genieten, maar dat zij, als het uur van de strijd aanbrak, lafhartig ver van het slagveld vluchtten. De kanunniken vluchtten inderdaad; zij kwamen te Annecy aan, waar zij zich vestigden. Wat Genève betreft, zij zouden het nimmer weer binnentreden.

VIERDE HOOFDSTUK. **De bisschop ontvlucht uit Genève.** **(Juli en Augustus 1527).**

Van toen af aan namen de partijen in Genève een nieuwe gedaante en nieuwe namen

aan. Het waren niet meer enkel zoals tevoren, de mannen van de vreemde overheersing, van Savoye, en die van de onafhankelijkheid, van Zwitserland; deze laatste verdeelden zich. Een gedeelte, met Hugues en Beleed aan het hoofd, verklaarden zich voor de bisschop; de andere, Parral en de la Maison-Neuve aan het hoofd hebbende, verklaarden zich voor het volk. Zij wensten niet alleen de overweldigingen van Savoye af te weren, maar ook het wereldlijk bestuur van de bisschop in Genève te zien vallen.

"Nu," zei Bonivard, "daar de eerste, partijdigheid (verdeeldheid), die van de Marnelukken en van de Hugenoten bijna ten einde is, hebben wij de tweede, die van de aanhangers van de bisschop (évêquains) en van de voorstanders van het volk (communiaux). Deze beide partijen hadden elk hun mannen van verstand en van gewicht, maar ook hun levensmakers; van de zijde van de volksvoorstanders de la Thoy" bijvoorbeeld en van de zijde van de bisschopsgezinden de man, aan wie men het minst zou gedacht hebben, Pécolat. Een zonderlinge omkering had in die gewezen martelaar van de bisschop plaats gegrepen; de schertsgraag had zich bij de bisschoppelijke bende gevoegd. Was het, omdat hij in de grond katholiek en zelfs bijgelovig was? (men herinnert zich, dat hij de genezing van zijn tong aan de tussenkomst van een heilige had toegeschreven), of wel, omdat hij, een oprecht tafelschuimer zijnde, hield van de wel voorziene tafel van de bisschoppelijke? Wij weten het niet. Deze luidruchtige gezellen, de voor hoede van beide partijen, hadden menigvuldige twisten. "Men morde tegen elkaar; men beschimpte elkaar; men grijnsde elkaar aan."

Evenwel was deze nieuw verdeling het teken van een nieuw stap, die dit kleine volk toen deed. Er werden twee grote dilemma's vastgesteld, die zich vroeg of laat in alle landen moesten voordoen. Het eerste was van staatkundigen aard, en kwam in het kort hierop neer: Moet men een bij overlevering bestaande heerschappij aan, nemen, die zich gevestigd heeft door wettige rechten met voeten te treden? (Dit was de heerschappij van de bisschop.) Het tweede was van godsdienstige aard, en werd op deze wijze uitgedrukt: "Wat moet men kiezen, het pausdom of het Evangelie?" verscheiden van de voorstanders van de rechten des volks, de bisschop en de hertog elkaar onderling Genève ziende betwisten, zeiden, dat deze beide personen samen stredden om een goed, dat noch aan de een, noch aan de ander toekwam; dat Genève slechts aan de Genèvezen behoorde.

Maar er waren onder hen ook staatkundige mannen, meestal rechtsgeleerden, die hun beweringen op een wettigen grondslag lieten rusten. De bisschoppen en vorsten van Genève moesten, zoals wij gezien hebben, volgens het recht, te Genève en niet te Rome, door de Genèvezen en niet door de Romeinen verkozen worden. Het einde van de worsteling was niet twijfelachtig. Hoe zou de bisschop het kunnen volhouden tegen de overheid en de burgers, gesteund door bepaalde rechten, en tussen het krachtige streven naar vrijheid, dat in de harten ontwaakte? Hoe zou de Roomse leer ontkomen aan de grote wateren van de Hervorming? Aanstoot gevende gebeurtenissen kwamen haar einde verhaasten.

De 12e Juli vertoonden enige Hugenoten zich voor de raad: "De priesters van de Madeleine," zeiden zij, houden een huis van ontucht, waar (wij schrijven de registers niet woordelijk over) verscheiden vrouwen zijn, die een ongeregeld leven leiden." Er waren toen onder de Genèvezen en vooral onder de overheden verstandige mannen, die de vreze Gods en het vertrouwen op God in het hart omdroegen. Deze eerbiedwaardige leken (en wellicht dachten, enige priesters even als zij) hadden het innerlijk gevoel, dat een van de grote fouten van de middeleeuwen was, pausen, bisschoppen, priesters, monniken gehad te hebben, die de godsdienst zonder de

zedeleer wilden. De raad deed in zekere mate recht op deze klachten. Hij joeg uit Genève personen weg, wier beroep in het vergemakkelijken van de ontuchtigen handel bestond; hij dwong de overspelige vrouwen om te blijven op de plaats, die hun was aangewezen, en bracht de priesters het verkeerde van hun handelwijze met nadruk onder het oog. De eerste adem van de Hervorming in Genève tastte de onzedelijkheid aan. Toch was het niet deze zaak, die de bisschop de doodslag toebracht; het was een ergernis, gegeven door hem en in zijn eigen huis. "De straf, die hinkende achteraan kwam," stond eindelijk de schuldige te bereiken.

Op zekere dag verspreidde zich plotseling een gerucht en bracht de gehele stad in beweging. "Een jong meisje van fatsoenlijke familie," zei men, "werd straks door de lieden van de bisschop ontvoerd, wij hebben ze haar naar het bisschoppelijk paleis zien voeren!" Dit was een elektrische vonk, die de gehele bevolking in vlam zette; de deuren van het bisschoppelijk paleis hadden zich onmiddellijk achter het slachtoffer weer gesloten, en de lieden van de bisschop dreigden degenen, die haar terug vraagden, met geweld te zullen wegdrijven. "Verbeeldt zich de bisschop," zeiden enige patriotten, "dat wij zijn stokslagen even gemakkelijk zullen verdragen als de lieden van St. Claude? Het blijkt, dat La Baume zich dergelijke praktijken bij de Bourgondiërs veroorloofde, zonder dat deze daar kwaad in vonden. De moeder van het jonge meisje was ijlings de straat opgesneld, had haar met overhaasten tred gevolgd en was slechts voor de gesloten deuren van het bisschoppelijk paleis blijven staan. Zij liep om deze woning rond, brullende als de leeuwin aan welke men haar welp heeft ontroofd. De burgers, in menigte vóór het bisschoppelijk paleis toegesneld, riepen: "Ha! gij werpt nu het masker van heiligheid af, dat gij had opgezet om de eenvoudigen te bedriegen. In uw kerken kust gij de voeten Gods, en in uw levenswandel spuwt gij hem fier in het aangezicht." verscheiden burgers riepen de bisschop, maanden hem aan om de dochter aan haar moeder te hergeven, en klopten met verdubbelde slagen aan de deur.

De prelaat, die toen het middagmaal gebruikte, liet niet toe, dat men hem in die belangrijke zaak stoorde, overigens verlegen met de gedragslijn die hij moest volgen, scheen liet hem toe, dat het het beste was zich doof te houden; hij antwoordde aan zijn lieden, die hem om zijn bevelen vraagden: "Opent niet;" vervolgens bracht hij zijn glas aan zijn lippen en zeil, zijn maaltijd voort; maar zijn hart begon te kloppen. De slagen verdubbelden, en iedere slag, op de deur gegeven, weerklank in de ziel van de schuldige priester. Zijn dienaars, die ter sluiks door het venster zagen, hem verkondigd hebbende, dat er overheidspersonen waren aangekomen, stond Pierre de La Baume op, bleker dan de dood, en plaatste zich aan het venster.

Er ontstond toen een diepe stilte, en de syndicussen richtten tot Monseigneur een zeer dringende, maar zeer eerbiedige rede. Verschrikt door de volkswoede, antwoordde de bisschop: Zonder twijfel Mijne heren! gij zult dat jonge meisje hebben. Ik had het slechts laten schaken voor een harpspeler, die mij om haar gevraagd heeft tot beloning voor zijn diensten." Monseigneur had dat kind niet geschaakt in de vervoering van zijn hartstocht, maar om de diensten van een miszijkant te betalen. Dat was niet misdadiger, maar het was laaghartiger. De deur van het bisschoppelijk paleis werd geopend en het kind aan haar moeder hergeven.

Michel Reset spreekt niet van de harpspeler en geeft te verstaan, dat het wel voor zich was, dat de bisschop haar had genomen. Deze schandaleuze roof is de laatste daad geweest, die in Genève door de Roomse bisschoppen is gedaan.

Van toen af was de vervallen verklaring van de bisschop, als het ware getekend in het hart van het merendeel van de burgers. "Dat zijn dus;" zeiden zij, "de handelingen van de priesters!". Uitspattingen en gewelddadigheden! In plaats van de zeden des volks te

zuiveren, leggen zij het er op aan om ze te bederven! Ih, ha! heren aanhangers van de bisschop! Wat fraaie godsdienst is die van uw bisschop!"

Van toen af begon de oppositie tegen een verdorven bestuur hun een plicht te schijnen. Het recht van weerstand was een van de beginselen van die maatschappij van de middeleeuwen, die enige als een voorbeeld van slaafsheid roemen. In het grote charter van Engeland beval de koning zelf aan zijn onderdanen, ingeval hij een van hun vrijheden zou schenden, "hem uit al hun macht te vervolgen en te kwellen, door het nemen van zijn kastelen, gronden, bezittingen, als anderszins." De vazallen konden, in zekere gevallen, zich geheel van hun leenheer afscheiden. Het is waar, dat een vazal somtijds te ver ging en het gezag van de leenheer niet wilde erkennen, zo dikwijls zei hij, als het mij behaagt. De wet antwoordde hem: nee! maar indien er redelijke oorzaken zijn zich van de heerschappij van de vorst-bisschoppen ontslaande, die zo lang de vrijheden geschonden en zulks meermalen van de vijanden van de stad gedoogd hadden, meende Genève zulks te doen om zeer redelijke oorzaken, en niet van de wettigheid af te wijken. De ondergang van de bisschoppen en vorsten van Genève, reeds, voorbereid door hun staatkundige minirijven, werd voltooid door hun uitspattingen.

Maar zo al de vrienden van de zedelijkheid en van de wettigheid de banden, die hen aan de vorstbisschop verbonden, door wettige middelen wensten te zien verbreken, begonnen andere, de spotters en levenmakers verbitterd tegen zijn aanhangers, vechtpartijen te maken met de bisschoppelijken. Op zekere dag besloten de kinderen van Genève, van een vogelschieten, waar zij, zegt de kroniekschrijver, de beker al te sterk aangesproken hadden, terugkerende, aan twee vrienden van de bisschop, Pécolat en Robert Vandel, een goede les te geven; deze laatste, toen persoonlijk aan Pierre de La Baume gehecht, was later een van de ijverigste patriotten. "Zij zijn in St. Victor," zei men; "laat ons hen daar gaan vatten!" Met een trommelslager voorop, kwam de troep aan de priorei maar Bonivard berichtte de leiders, dat de beide aanhangers van de bisschop, de bisschop en andere zich te Plainpalais vermaakten.

Op het ogenblik, waarop de troep aankwam, keerden de bisschopsgezinden in de stad terug; een van de kinderen van Genève, Pécolat en Vandel bemerkende, riep uit: "Monseigneur! dat zijn verraders!" De bisschop dreef zijn muilezel aan en vluchtte; Pécolat sloeg de hand aan zijn zwaard; de la Thoy, zijn tegenpartij, deed hetzelfde en men begon te schermen; de strijd was zo hevig, dat de verschrikte wacht de poorten van de stad sloot; enige verstandige mannen scheidden de strijders. Een beweging van meer ernstige aard had in het innerlijke van de gemoederen plaats; er was niets dan de ontwijding en de Hervormingen, die aan de algemene ontevredenheid een einde konden maken.

De hertog van Savoye begeerde een andere oplossing. Zijn raadslieden brachten hem onder het oog, dat de bisschop zijn aanzien bij de edelen en de geestelijkheid verminderde door met de Zwitsers een verbond te willen sluiten, en dat hij bij de burgers alle achting verloor door zijn weinig stichtelijk leven; dat het ogenblik gekomen was om aan die woelzieke mannen een krachtiger herder te geven, die hun alle lust naar godsdienstige en staatkundige vrijheden ontnemen zou. Dientengevolge liet de hertog de Genèvezen aanmanen om zijn aanspraken te erkennen, en zijn gezanten voegden er bij, dat, indien de burgers weigerden, "Karel III zelf in goede orde komen zou, en dat zij dan hun stad te bewaken hadden, indien zij konden." De Genèvezen antwoordden: "Eer zullen wij sterven." De Berners, onderricht van de bedreigingen van Savoye, zonden gezanten naar Chambéry om de hertog een bestraffende waarschuwing te geven. "Ik ben jegens die stad kwalijk gezind," zei hij tot hen, # en nog meer tegen de bisschop, welke ik van mijn wil afhankelijk zal

maken, wie mij daarin ook wil tegenspreken." "Houdt gestreng de wacht," zeiden de gezanten bij hun terugkeer tot de syndicussen, want de hertog maakt aanstalten om de bisschop op te lichten en de vrijheden van de stad verbeurd te verklaren." De bisschop en al de burgers verkeerden toen in hevige spanning. Men velde de bomen rond de muren; men brak de huizen af; men slechtte de tuinen; vier hopen volks werkten aan de verschansingen. "Wij willen liever sterven in de verdediging van OM goed recht dan in aanhoudende angst te leven," zeiden de Genèvezen.

Door tegelijk aan de bisschop en aan de stad de oorlog te verklaren, scheen de hertog beiden nauwer met elkaar te moeten en verenigen, maar de verbitterdheid tegen de bisschop en de Roomse geestelijkheid groeide er slechts te meer door aan. De burgers zeiden, dat al de rampen van Genève daaruit voortsporen, dat men een bisschop tot vorst had; en La Baume zag in ieder Genèvees een samenzweerder. Meer dan één bisschop, onderdrukker van de vrijheden des volks, was gedurende de middeleeuwen bezweken onder de slagen van verontwaardigde burgers. In de twaalfde eeuw, bij voorbeeld, had de ellendige Gaudri, bisschop van Laon, de rechten van de burgers vertrapt hebbende, hun toorn moeten ontvluchten en zich verborgen in een vat van de bisschoppelijke kelder. Maar hij was er gegrepen, men had hem op straat gesleept, hem een slag met een bijl toegebracht en met stenen en slijk bedekt. Ach! indien goede Katholieken op hun bisschop zulk een wraak hadden geoefend, wat zouden dan Hugonoten doen?

La Baume was nog voor meer andere dingen beducht. Een intrigante, zijn nicht, Mevrouw de Bessa, gewoonlijk Mevrouw de la Gruyère genoemd, door de hertog gewonnen, maakte de bisschop bevreesd door hem te kennen te geven, dat men hem weldra zou oplichten en dat ditmaal zelfs zijn muilezel hem niet redden zou. Nauwelijks had deze dame het bisschoppelijk paleis verlaten, toen de Berners er aankwamen en tot de verschrikten prelaat zeiden: "Haast u te vertrekken, want Mijnheer de hertog zal u komen vatten."

Wellicht maakten de Berners het wat erger, dan het wel was, de stad van haar bisschop willende ontslaan. La Baume had geen ogenblik rust meer. Zijn dienaars, bedreigd door enige Hugonoten, begonnen ook bang te worden en vermeerderde aldus de vrees van hun meester. Hij bracht de dag door in benauwdheid, en midden in de nacht ontwaakte hij, angstkreten slakende. Dikwijls luisterde hij, alsof hij de schreden hoorde van degenen, die hem kwamen oplichten. Hij aarzelde niet; zijn verblijf in de bisschoppelijke stad was hem ondragelijk geworden. Hij had te veel verstand om niet te zien, dat de zaak van zijn wereldlijke vorstenwaardigheid verloren was, en tot overmaat van ramp keerde de enige vorst, die hem kon verdedigen, tegen hem. Hij zal vertrekken, het koste wat het wil. "Waarover de bisschop zo treurig was," zegt Bonivard, "dat hij beraadslaagde om van Genève naar Bourgondië de wijk te nemen." Hij vleide zich zó rustig te wezen te midden van zijn goede vazallen van St. Claude, en zó gelukkig bij zijn kelders van Arbois,

Evenwel, dit was geen gemakkelijke zaak; hij moest buiten Genève komen, door het land van Ges gaan, en het Juragebergte overtrekken, dat vol was van gewapende lieden. Behoeftte gevoelende aan iemand, die hem hielp, besloot La Baume zich tot Besançon Hugues te wenden. Hij deed hem verzoeken zich naar het bisschoppelijk paleis te begeven, maar bij nacht, zodat niemand het merkte. Hugues kwam, de (1 rine (.11 schuldige prelaat drukte hem de hand en verhaalde hem al zijn benauwdheden. Ik kan de verongelijkingen, geweldenarijen en tirannieën, die Monseigneur de hertog mij aandoet, niet langer verdragen," zei hij. "Hij is, ik weet het, er slechts op bedacht mij op te lichten om mij op te sluiten in een van zijn kloosters. Van een andere zijde mistrouw ik mijn onderdanen, want zij hebben het op mijn leven voorzien. Ik ben dag

en nacht in dodelijke kwellingen. Gij alleen kunt mij uit deze stad brengen en ik hoop, dat gij het zo goed zult aanleggen, dat daarvan zal gesproken worden."

Bésançon Hugues was geroerd toen hij dengene, die hij als zijn heer erkende, onrustig en bevend voor zich zag. doe zou hij die beangsten priester de gunst weigeren, die hij zó dringend van hem verzocht? Hij verliet de bisschop met de aankondiging, dat hij tot een nachtelijke vlucht alles onmiddellijk zou gereed maken.

In de nacht van de 1ste op de 2de Augustus 1527, begaf Hugues zich heimelijk naar het bisschoppelijk paleis, vergezeld van Michel Guillet, een Mameluks hoofd. De prelaat ontving zijn vrienden als engelen van de bevrijding. Zij daalden alle drie tot in de onderaardse gewelven af. La Baume deed een achterdeur openen, die in de straat uitkwam, welke tegenwoordig Rue de la Fontaine genoemd wordt. Hij moest de straat afgaan en het meer bereiken; maar zouden enige van de verschrikkelijke Hugenoten hem niet in zijn vlucht stuiten. Hij verliet steelswijze het bisschoppelijk paleis, plaatste zich vermomd tussen zijn beide verdedigers. en door een buitengewone onrust bevangen, ging hij zonder gerucht voort. Aan den oever van het water gekomen, onderscheidden de vluchteling en zijn beide geleiders in de duisternis schippers, die Hugues besproken had. La Baume en Besançon stapten in de boot; Michel Guillet keerde naar de stad terug; de schippers grepen hun riemen en staken het meer over op de plaats, waar de Rhone het verlaat. La Baume zag overal rondom zich; maar hij zag noch hoorde iets, dan het ligte geruis van de riemen. Toch was het gevaar nog ver van voorbij. Op de rechteroever kon zich een troep vijanden bevinden. Op het oogenblik, waarop de kleine boot de oever bereikte, bemerkte La Baume twee of drie mannen met paarden. Het waren vrienden. Zonder een oogenblik te verliezen wierpen Hugues en La Baume zich in de zadel en vertrokken in galop in de richting van de Jura. Nooit had de prelaat het geluk van een van de beste ruiters van zijn tijd te zijn beter gewaardeerd; somtijds de stappen van de Savoysche paarden achter zich menende te horen, gaf hij dadelijk aan zijn beest de sporen. De bisschop en zijn metgezel galoppeerden zo de gansen nacht door, langs onbekende wegen en omringd van grote gevaren, want alle engten waren door gewapende lieden bewaakt. De dag brak aan. Naarmate men zich verwijderde, ademde La Baume vrijër. Eindelijk, na vier en twintig uren van wrede benauwdheid, kwamen de reizigers te St. Claude aan. Pierre de la Baume was ten toppunt van geluk.

De dag na het vertrek, toen het gerucht vlucht van de bisschop zich plotseling in Genève. verspreid had, verwekte zulks een grote ontroering. "Helaas!" zei men in de kloosters, "Monseigneur, de aanstaande tegenspoeden ziende, heeft zich daaraan heimelijk over het meer onttrokken."

De patriotten daarentegen, in groepen op de openbare markt, bijeenkomende, verheugden zich er over, zich met één slag van hun bisschop en van hun vorst bevrijd te zien. Ter zelftiet tijd geraakten de Savoysche soldaten, rondom Genève verenigd, in hevige toorn; zij waren er nacht en dag wakende gebleven, en de bisschop Was hun als door de vingers gegleden. Om zich te wreken, zwoeren zij Bésançon Hugues bij zijn terugkeer gevangen te nemen. Zich niet te St. Claude opgehouden hebbende, verscheen deze twee dagen later bij het aanbreken van de dag weer in het land van Gex en bemerkte weldra, dat edellieden en gewapenden op hem jacht zouden gaan maken. Inderdaad, men luidde de klokken in de dorpen, men ruide de boeren op en riep: Op! op! pakt de verrader Bésançon." Het scheen onmogelijk, dat hij ontkwam. De berg afgestegen zijnde, volgde hij wegen, die van het vlakke veld afleiden, toen plotseling enige gewapende, mannen op hem toeschieten. Hugues bezat een grote moed, een sterk zwaard en een goed ros; de waterstromen overzwemmende, de heuvels versnellende, redde hij zich wonderbaar, zegt zijn vriend Balard.

De Genèvezen verkeerden in hevige ongerustheid, want allen beminden hem. De trommel werd geroerd, de compagnieën vormden zich onder hun hoofdlieden, en allen waren op het punt om gewapend uit te trekken om hem te beschermen, toen hij hijgende, doodmoede en gewond aankwam. Men had hem willen spreken en vooral hem willen horen; maar Hugues, ternauwernood aan zijn vrienden een handdruk gevende, ging rechtstreeks naar zijn huis en legde zich te bed; hij was vernietigd. De syndicussen begaven zich naar zijn kamer om bericht in te winnen omtrent de feiten, waarover hij zich te beklagen had. Maar weldra herstelde deze moedige man zich van zijn vermoeienissen en de gehele stad was verblijd. De vlucht van de bisschop vermeerde nog de vrolijkheid; zij verbrak de banden, die men moede was. "De huurling," zei men, "verlaat de schapen en vlucht, wanneer hij de wolf ziet komen." Hij is dus de herder niet, voegde men er bij, en de schapen behoren niet aan hem.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Excommunicatie van Genève en lijkstaatsie van het pausdom. (Augustus 1527 tot Februari 1528.)

De wolf was de hertog van Savoye. Toen hij de vlucht van de vernam, ging zijn spijt alle verbeelding te boven. Deze vorst had tot de Berners gezegd: "Ik zal Mijnheer van Genève afhankelijk maken van mijn wil," en daar was nu de listige prelaat hem ten tweeden male ontsnapt. Karel III was aanvankelijk zichzelf niet meester. Ik zal," zei hij, "hem met de strop om de nek naar gindse zijde van de bergen (naar Turijn) laten voeren!" Daarna schreef hij hem: "Ik zal u tot de armste priester van Savoye maken," en aan zijn woede voldoening willende geven, maakte hij zich meester van de abdijen van Suza en van Pignerol, die aan LA Baume toebehoorden.

Langzamerhand namen zijn aanvallen van gewelddadigheid af; de besluiteloozen en beschroomde geest van de prelaat kennende, zeiden de raadslieden van de hertog tot hun meester: "Hij bezit een zo veranderlijken geest, dat het gemakkelijk zal zijn hem op de zijde van Savoye te brengen." De vorst gaf gehoor aan deze raadgevingen en zond Ducis tot de bisschop om hem tot zijn partij over te halen. Het scheen de hertogelijken raadslieden toe, dat Pierre de La Baume, van Genève gevlucht zijnde, er nimmer zou kunnen terugkomen en er ook volstrekt geen lust toe zou hebben; dat het ogenblik was gekomen, waarop een onderhandeling, die overigens de prelaat voordeel beloofde, de hertog in het bezit zou kunnen stellen van een stad, waar hij tot elke prijs aan de ketterij en aan de vrijheid de toegang wilde ontzeggen.

De bisschop, die toen in diepe neerslachtigheid verkeerde, was getroffen door deze aanbiedingen, hij zond de vorst een gevolmagtigde en de vrede scheen weldra hij te zullen worden. Maar Karel had een woord uitgesproken, dat een wanklank was in de oren van de prelaat. "De hertog," schreef La Baume aan Hugues, "wil, dat ik mij zijn onderdaan zal tekenen. Ik begrijp niet met welk doel Het is om mij daarna in handen te krijgen." Evenwel, de hertog scheen zich te matigen. "Ik geef u al uw bezittingen terug," zei hij tot de bisschop, "indien gij het verbond van Genève met de Zwitsers doet verbreken." De bisschop stemde in alles toe, om de opheffing van het beslag op zijn abdijen te verkrijgen, waarvan de verbeurdverklaring in zijn inkomsten een grote bres maakte. Hij gaf er weinig om of hij te Genève zijn verblijf hield; maar hij wenste in Bourgondië op zijn gemak te zijn. Op dat ogenblik, waarop de Genèvezen en de hertog hem ongemoeid lieten, genoot hij heerlijk van zijn rust. In plaats van zich onophoudelijk in de tegenwoordigheid van de Hugenoten en Mamelukken te bevinden, wandelde hij rustig in zijn tuin, te midden van de angelieren en

nagelbloemen. Hij liet zich voor de winter fraaie pelterijen vervaardigen, met zwart satijn gevoerd; hij maakte goede sier en riep uit: "Ik ben hier veel beter voorzien van goede wijnen, dan wij te Genève zijn."

Daar de bisschop even als een huurling uit zijn bisschoppelijk paleis gevlucht, de vorst even als een samenzweerder uit zijn vorstendom geweken was, besloten de burgers in de orde van de Staat te voorzien en zijn staatsregeling te gelijk onafhankelijker en krachtiger te maken. De algemene raad gaf aan de drie raadsvergaderingen van de vijftientig, van de zestig en tweehonderd het recht om de nodige besluiten te nemen, behalve in de belangrijkste zaken, die de bijeenroeping des volks zouden vereisen. Men stelde bovendien een geheime raad in, samengesteld uit de vier syndicussen en uit zes van de ijverigste Hugenoten. Een vermaard geschiedschrijver zegt, dat de Genèvefse staatsregeling toen democratisch gemaakt werd; een ander schrijver verzekert integendeel, dat men de macht van het volk verzwakte.

Wij zijn niet van hun gevoelen. Naarmate Genève de vreemde overweldigingen afweerde, moest het zich in zijn inwendige samenstelling versterken. Ongetwijfeld wilde dit kleine volk vrij zijn, en de Hervorming moest dienen om zijn vrijheden te behouden; er is een democratie in de Hervorming. De wijsbegeerte, die slechts een gering aantal discipelen telt, heeft nooit iets anders dan een verstandelijke aristocratie gevormd; maar het Evangelisch Christendom, dat zich tot alle klassen en tot de geringere in het bijzonder wendt, ontwikkelt de verstandsvermogens, doet de gewetens ontwaken, heiligt de harten van degene, die het ontvangen, verspreidt aldus overal licht, orde, vrede, en vormt op de aarde een ware democratie, zeer verschillend van die, welke buiten Christus en buiten God bestaat. Maar Genève, zoals het toen omringd was van onverzoenlijke vijanden, had om te leven niet alleen vrijheid, maar orde, kracht en bij gevolg gezag nodig.

Nauwelijks was de bisschop uit Genève verdwenen, of de tekenen van de hertogelijke macht verdwenen daaruit eveneens. Acht jaren te voren had Karel III het, witte kruis van Savoye, op een marmeren steen gegraveerd, op het kasteel van het eiland doen plaatsen; waar over de vrienden van de vrijheid zeer treurig geweest waren." "Ik heb mijn wapen ten teken van opperheerschappij in het midden van de stad geplaatst," zei hij op fiere toon, "en ik heb het op een harde steen doen graveren; date zij het uitwissen, indien zij kunnen!"

In de morgen van de 6de Augustus (vijf dagen na de vlugs van de prelaat) bemerkten enige lieden, die voorbij het kasteel gingen, tot hun grote verbazing, dat het hertogelijk wapen gevallen is. Er vormen zich talrijke groepen; er ontstaan hevige woordenwisselingen. "Wie heeft het gedaan?" zei men.

"O!" antwoordden enige, "de steen is van zelf in de stroom gevallen," Maar hoewel het water zeer helder was, kon niemand hem daarin ontdekken. "Gij hebt het gedaan en gij hebt hem ergens verborgen," zeiden de hertogelijken tot de Hugenoten. Bonivard, peinzend te midden van de groepen, verbrak het stilzwijgen en zeide: Ik ken de schuldige."

"Wie is het?" riep men uit. "De heilige Petrus," antwoordde hij, "de patroon van Genève zijnde, wil hij niet, dat een wereldlijk vorst oenig toeken van heerschappij in zijn stad hebbe!" Dit voorval, waarvan men de uitvoerders nimmer kende, maakte een grote indruk mi de ernstigsten riepen uit: Voorzeker, het is een zichtbaar teckel), dat altti oen geheim en wonderbaar besluit van de Allerhoogste verkondigt. Dat geen mensenhand weer oprichte, wat de hand Gods neergeworpen heeft!"

De Genèvezen wilden niets met de hertog, zij wilden niets met de bisschop te maken hebben; zij gingen nog verder en gekweld door het hof van Rome, zouden zij weldra tonen, dat zij zich niet om de paus bekommerden. Nog onderhielden zij elkaar over de

vlucht van L. Baume en het wapenschild van Savoye, toen zij een zonderlinge tijding vernamen. Het gerucht verspreidde zich, dat de excommunicatie en het interdict, op verzoek van de Mamelukken, tegen hen waren uitgesproken. Dit veroorzaakte een hevige ontroering onder de burgers, die nog aan de plechtigheden en gebruiken van het katholicisme gehecht waren.

"Hoe!" zeiden zij; "de priesters zullen in hun bedieningen geschorst, het volk van het gebruik van de sacramenten, van de godsdienst, van de gewijde begrafenis beroofd worden de schuldigen en de onschuldigen zullen in een zelfde ellende worden omvat." Maar de geestkracht van de Hugenoten, die door lange strijd even als het staal was gehard, zou door deze nieuw aanval niet verzwakt worden. De vastberadensten besloten de tegen Genève beraamden maatregel tegen Rome te doen keren. Willende beletten, dat de excommunicatie in de straten zou worden aangeplakt, gaf de Raad bevel "dat men de brug van de Arve streng bewaken en de poorten vroeg. sluiten en laat openen zou." Dit was niet genoeg. Vijf dagen later (29 December 1527) liet het volk, wettig vergaderd, zich met luider stem de Gouden Bul voor lezen, welke zeide, dat er, behalve de keizer en de bisschop, geen gezaghebber in Genève was. Vervolgens werd aan de algemenen raad een stout voorstel gedaan, te weten: "dat niet alleen aartsbisschoppelijke brieven, maar ook geen enkele apostolische brief, . i. geen enkele ordonnantie, die uit het hof van de pausen was voortgekomen), ooit door enig priester of door enig burger zou worden ten uitvoer gelegd." Ja!" riep men van alle zijden. Het schijnt, dat het besluit met bijna algemene stemmen werd aangenomen. Zo vond de bisschop van de oevers van de Tiber op de onbekende stranden van de Lemanzee mannen, die bereid waren om zich tegen hem te verzetten.

Deze stemming verontrustte enige gemoederen, die aan de overlevering hechtten, enige beschroomde zielen. De mannen van het state quo bezwoeren de mannen van de vooruitgang stil te staan. Maar deze hadden daar volstrekt geen zin in. Zij antwoordden, dat de Hervorming bij de Zwitsers zegepraalde; dat Zwingli, Oecolampadius en Heller met voortdurend toenemend gelukkig gevolg te Zurich, te Bazel en te Bern predikten; dat de vermaarde redetwist de 7de Januari 1528 in die laatste stad begonnen en de overwin. ning door de Heilige Schrift behaald was; dat, "daar het volk zulks begeerde," de altaars en de beelden waren omvergeworpen; dat een geestelijke Godsverering hun plaats had vervangen en dat allen, tot zelfs de veertienjarige kinderen, gezworen hadden "de Lutherse wet" te zullen inachtnemen. De Hugenoten geloofden, dat indien de excommunicatie van Rome tot hen kwam, de absolutie van Bern, of veelmeer van de hemel, tot hen zou komen.

De vrolijksten onder hen deden meer. De Roomse Kerk had sinds eeuwen haar aanhangers gewend om de maskeraden met de heiligste herinneringen te verenige. In enige kantons had men zich grotelijks verblijd over de afschaffing van de mis. Zulk een vuur kon niet in Zwitserland ontstoken worden zonder enige vonken op Genève te werpen. Baudichon de la Maison-Neuve, een groot vijand van het bijgeloof, een levendig, zelfs woelziek man, vermetel om alles te ondernemen, besloot de lijkstaatsie van het pausdom te organiseren. Hij zal Rome aanvallen met de wapens, welke het Roomse vastenavondfeest hem verschaft; hij zal een grote optocht regelen. Terwijl de ernstig denkende mannen de brief van God (het Evangelie) lazen, die hen van de banvloek van zijn zogenaamde stedehouder onthief, verkeerden de onbezonnener in een grote opgewondenheid; zij takelden zich in de huizen op de zonderlingste wijze toe; zij verkleedden zich, deze als priester, die als kanunnik, gene als monnik; zij gingen naar buiten, verzamelden zich, schaarden zich op een rij, en weldra trokken zij voort in de straten van de stad. Er waren witte monniken, grauwemonniken, zwarte monniken; zwaarlijvige kanunniken, magere kapelaans. De een bedelde, de ander

zong; deze kastijdde zich, gene nam een trotse houding aan; hier hield er een kelk in de hand, en daar weer een ander een fles. Enige gaven zich over aan handelingen van een buitengewone koddigheid; er waren er zelfs, die, om de monniken meer volkomen na te bootsen, zover gingen van enige vrijheden te nemen met de vrouwen, die op een rij geschaard stonden om hen te zien, en wanneer een dikke geestelijke zo enige belachelijke beweging maakte, barstten de toejuichingen los en de menigte riep uit: "Zij doen er nog wel andere, waarlijk!" Inderdaad, de wezenlijkheid was nog schuldiger dan de parodie. Deze onstuimige menigte ziende en, de sombere zangen, vermengd met luidruchtig schatergelach horende, begreep iedereen, dat het pausdom onder ging en zijn De Profundis zong.

De priesters namen deze zaak zeer kwalijk, en nauwelijks was de processie geëindigd, of zij liepen, rood van toorn, tot de syndicussen om zich te beklagen over il de verdeeldheid, door Baudichon en door andere tegen hen gesticht." De syndicussen verwezen de klacht naar den bisschoppelijke raad en deze gaf aan de schuldigen een gestrenge vermaning. Maar De la Maison-Neuve en zijn vrienden verwijderde zich, wel overtuigd, dat de priesters in het ongelijk waren en dat de overwinning aan hen zou blijven.

Registers van de Raad van 15 en 17 Januari 1528. Journaal van Balard, bl. 146. Handschrift van Gautier.

Men begon dus te Genève een geestelijke excommunicatie op haar juiste waarde te schatten. Niemand wist over dat onderwerp meer, dan Bonivard, en hij gaf aan zijn beste vrienden onderricht over die moeilijken tekst. Onder hun aantal was François avre een vurig karakter, een bevattelijke geest, met enigszins woroldsche zeden, maar een goed burger en een bepaald Hugenoot.

Favre zou eenmaal, bij een vermaarde gelegenheid, aan het hoofd staan van de bevrijders van Bonivard. Hij kwam somtijds in de priorei en vond er gewoonlijk Robert Vandel, die een minder vast besloten man was dan zijn beide vrienden en die de bisschop nog ontzag, maar die innerlijk een van de onafhankelijkste geesten was en wie Bonivard ambachtsheer van het bijbehorend grondgebied van St. Victor gemaakt had.

Deze Genèvezen en enige andere zetten de gesprekken voort, die Bonivard eertijds in dezelfde kamer met Berthelier had gehad. Zij spraken van Bern, van Genève, van Zwitserland, van de Hervorming, van de excommunicatie. Bonivard vond weldra een bijzondere gelegenheid om zijn vrienden in te lichten omtrent de handelingen van het Roomse priesterambt.

Er was niemand in Genève, die bij de pauselijke partij meer gehaat was dan hij. De Ultramontanen konden nog begrijpen, dat wetgeleerden, burgers zich tegenover de geestelijkheid stelden; maar een prior! Zijn vijanden vormden dus het plan om zich meester te maken van de landgoederen van St. Victor en Bonivard uit het klooster te verjagen. De Hugenoten, zulks vernomen hebbende, kozen hevig partij voor hem en de raad zelf gaf hein, om zich te verdedigen, de 20ste Januari 1528, zes vuurroeren met zes ponden kruid. Dat waren weinig kloosterachtige wapenen; maar de vurige Favre, die toegesneld was, bood zijn hart en zijn arm aan; en om de waarheid te zeggen, Bonivard zou, als het nodig was geweest, het vuurroer zeer wel hebben weten te spannen en vuur geven. Toch nam hij tot andere verdedigers zijn toevlucht, hij besloot zijn zaak bij de Eedverbondenen te gaan bepleiten.

Maar juist dit was niet zonder gevaar, want de agenten van de hertog konden hem onder weg oplichten; hij nam er zelf de proef van. Favre, die altijd gereed was om zich daarheen te begeven, waar enig gevaar te lopen was, bood aan naar Bern te gaan.

Vandel moest in zijn hoedanigheid van ambachtsheer van St. Victor zich derwaarts begeven; zij vertrokken.

In een dorp van Waadtland gekomen, stegen de drie Hugenoten van hun paarden en gingen wat wandelen, terwijl hun rossen de haver aten. Bonivard had, terwijl hij nog te paard zat, grote aanplakbiljetten op de deuren van de Kerken opgemerkt; nieuwsgierig om te weten wat het was, naderde hij. Dadelijk riep hij zijn vrienden: "Komt," zei hij tot hen, "het zijn zonderlinge stukken, brieven van excommunicatie." Hij begon ze te lezen. Maar een van zijn makkers riep uit: "Houd op! want zodra gij ze zult gelezen hebben, zult gij juist daardoor in de ban verklaard zijn!"

Die goede Hugenoot verbeeldde zich, dat het beste was van zulke kerkbannen geen kennis te nemen en dan te handelen, alsof de banvloek niet bestond, hetgeen men niet doen kon, indien men die gelezen had. Bonivard, een zeer verstandig man, maakte van deze gelegenheid gebruik om aan zijn vrienden te doen begrijpen, wat een banvloek van mensen betekent. "Indien gij gedaan hebt, hetgeen kwaad is," zei hij, "doet God u zelf in de ban; maar indien gij rechtvaardiglijk hebt gedaan, kan de banvloek van de priesters u geen nadeel doen. Er is slechts één rechtbank, waarvoor het geweten moet terechtstaan, die van de hemel. De paus en de duivel benadelen slechts degene, die hen vrezen. Doet dus, hetgeen goed is, en vreest niets. De bliksems, die zij tegen u zullen werpen, zullen in de lucht verloren gaan." Daarna voegde hij er glimlachend bij: "Indien de paus of de aartsbisschop van Vienne u in de ban verklaren, zal paus Berthold van Bern u daarvan ontheffen." Men herhaalde in Genève de woorden van Bonivard en de pauselijke excommunicaties verloren er dagelijks meer van hun gewicht.

Dit werd onrustbarend; de bisschoppelijke beampten gaven er de bisschop kennis van; maar de prelaat, die op zijn bezittingen in Bourgondië goeden sier maakte, verwijderde alles wat zijn maaltijden en zijn rust kon storen. Niet alzo was het met de hertog en zijn ministers. Deze vorst vergenoegde zich niet meer met de wereldlijke macht van de prelaat te begeren; hem reeds als van zijn rechten vervallen beschouwende, maakte hij zich in zijn plaats bisschop, bijna paus. Het kabinet van Turijn begreep, dat, indien bij de beginselen van staatkundige vrijheid zich die van godsdienstvrijheid kwamen voegen, Genève door gesprekken, door brieven, door boeken en zendelingen Savoye zou trachten te Hervormen. Karel zond dus aan de raad een boodschap, die de 7de Februari in de raad van de tweehonderd werd gelezen. "Ik verneem," zei die vorst, "dat de sekte van de Lutheranen zich onder u uitbreidt. Haast u de verwoestingen van die pest te voorkomen en zend mij te die einde, de 17de Februari, twee mannen, door u belast om zeer noodzakelijke dingen te horen, betreffende mijn gezag met betrekking tot het geloof"

Wat zouden de Genèvezen antwoorden? Indien een bisschop zichzelf tot vorst maakt, waarom zou een vorst zich dan niet tot bisschop maken? De verwarring van deze beide deden van de maatschappij is een bron van voortdurende rustverstoring. Het Christendom kan evenmin keizers dulden, die paus, als pausen, die keizers zijn. En evenwel dringt de eerezucht altijd tot deze vereniging van die beide onverenigbare machten. De hertog was niet voornemens om de bisschoppelijke macht bepaald af te schaffen en zich daarvan meester te maken; maar hij wilde zich de vlucht van de bisschop ten nutte maken tot verkrijging van een invloed, die hij wel zou weten te behouden, wanneer de bisschoppelijke waardigheid zou hersteld zijn. Hij sprak dus als een Rooms opperpriester. Van zijn gezag met betrekking tot het geloof.

"Waarlijk," zei de raad, "wij hebben met één paus genoeg en reeds te veel, en wij verlangen geenszins er twee te hebben, een te Rome en de ander aan onze poorten!"

De burgers waren zozeer verbitterd over deze zonderlinge aanmatiging van Karel, dat men aan het antwoord de vereiste vormen niet gaf. "Men zal niet aan de hertog schrijven," zeiden de syndicussen; "men zal mema lid naar hem afvaardigen, vermits wij zijn onderdanen niet zijn. maar men zal alleen aan de bringer van deze brief zeggen, dist wij ons zeer goed gedragen en dat de hertog, geen last hebbende om ons te kastijden, zich met zijn eigen zaken moet bemoeijen." Dit is het besluit, hetwelk in het register van die dag staat.

Wat L Baume betreft, de arme prelaat, die zich noch met de paus, noch met het Lutheranisme veel bezig hield, schreef dezelfde dag aan de Genèvezen, dat hij hun veroorloofde, "gedurende de aanstaande vaste melkspijs te eten." Dit op de keuken betrekking hebbende verlof behoorde tot zijn kring, en het was de belangrijkste zendbrief van de bisschop in die tijd.

De bisschoppelijke raad, het antwoord van de syndicussen vernomen hebbende, was in hevige beroering. Hij vond het ruw, ongepast; hij beefde er voor, dat Karel hem met die verwaande burgers mocht gelijkstellen. Hij vaardigde dus een van de aanzienlijksten onder de kanunniken, de heer de Veigy, naar de hertog af. De eerwaarde vader vertrok; gedurende de tijd, dat de reis duurde, vreesde hij nu eens de toorn van Karel. en genoot dan weer bij voorraad de beleefdheden, die het hertogelijke hof niet kon nalaten hem te bewijzen. Maar nauwelijks, bij de hertog binnen geleid zijnde, had hij een diepe buiging gemaakt, toen de bisschop de Belley, ter linkerzijde van zijn Hoogheid geplaatst, hem op ruwen toon aansprak, hem verrader en Hugenooot noemde, en hem beschimpde, zoals De la Thoy het had kunnen doen. Maar deze beledigingen waren niets vergeleken met de toorn van Karel; hij kon zich niet bedwingen, nam het woord, verkondigde de vreselijke plannen, die hij tegen Genève gevormd had, verklaarde deze onbedwingbare stad tot as te willen verguizen, en eindigde met te zeggen: "Indien gij haar niet verlaat, zult gij daarin verbrand worden met al de andere.

De arme kanunnik poogde zijn Hoogheid tot bedaren te brengen: "Ach, Monseigneur!" zei hij, "ik zal er niet blijven; ik en al de kanunniken, die in de stad zijn, gaan haar ontruimen!" De Veigy evenwel beminde het verblijf te Genève en dacht, dat dat van Annecy dodelijk vervelend moest wezen. In de stad teruggekeerd, vergat hij dan ook zijn angst en zijn beloften. Toen ontving hij van Karel III deze korte boodschap: "Bevel, om Genève binnen zes dagen te Verlaten, op straffe des doods." "Hij verliet het de 3den Maart en tot zijn groot leedwezen," voegt Balard er bij. Alvorens de stad te verbranden, wilde Karel de kanunniken in veiligheid brengen.

ZESDE HOOFDSTUK.

De ridders van de Lepel spannen samen tegen Genève op het kasteel van Bursinel. (Maart 1528.)

De voorstanders van absolutisme en pausdom rotonden van alle zijden tegen Genève op, alsof de Hervorming er reeds gevestigd ware. Daar was evenwel niets van aan. Genève, dat het Rooms-katholicisme had verlaten, was niet tot de Hervorming toegetreden, het bevond zich op die woeste en onvruchtbare landerijen, dat land van ontkenningen en betwistingen, dat zich van het een tot het andere uitstrekt. Slechts enkelen begonnen te erkennen, dat men, om zich waarlijk van de paus af te scheiden, zoals Haller en Zwingli het zeiden, aan Jezus Christus moest gehoorzamen. Bonivard, een scherpzinnig onderzoeker, gaf zich in de priorei van St. Victor, in zijn grote

leuningstoel aan zijn overpeizingen over; hij bestudeerde nauwlettend het zonderling uiterlijk, hetwelk Genève toen vertoonde. "Zonderling schouwspel!" zei hij; "ieder wil bevelen en niemand wil gehoorzamen.

Van de tirannie zijn wij in een tegengesteld en erger kwaad, de regeringloosheid, vervallen. Zoveel hoofden, zoveel tirannen, hetgeen de heerschappij van de verwarring voortbrengt. Ieder wil de algemene zaak tot zijn voordeel of zijn bijzonder genoegen maken, het voordeel strekt tot de gierigheid, en het genoegen bestaat in de wraakneming over degene, die men haat. Men treft, maar niet de wezenlijke vijanden van Genève. Tref een beer; hij zal niet op degene aanvallen, die hem de wonde heeft toegebracht, maar hij zal zich wreken op de eerste palen of op de eersten boom, die hij ontmoeten zal. Zo doet men, helaas! onder ons. Onder een tirannisch bewind gezucht hebbende, bezitten wij de lust tot losbandigheid in plaats van de lust tot vrijheid. Alvorens meester te zijn, moet men leerling wezen, en verscheiden snaren breken alvorens op de luit te kunnen spelen! De Hugenoten hebben de tiran weggedaan, en doen de tirannie niet weg. Het is geen vrijheid, alles te doen wat men wil, indien men niet wil, alles wat men moet. O hoogmoed! Gij zult Genève in het verderf storten! De Hoogmoed heeft altijd de Afgunst tot volgeling; en wanneer de Hoogmoed, te hoog wil stijgen, grijpt die oude haar bij de staart, trekt haar naar beneden, doet haar afdalen, vallen en de hals breken. De Hugenootse Eedverbonden zijn niet voldoende. "Zal het pausdom terugwijken, dan moet het Evangelie eerst voorwaarts gaan." Bonivard heeft ons zelf die wijze gedachten bewaard.

Hij was niet de enige, die ze koesterde. De zaken van het verbond voerden dikwijls Berners naar Genève, en overtuigd, dat de Hervorming alleen deze stad zou redden, zetten zij het werk van Ab Hofen voort. In de schoot van de huisgezinnen ontvangen, spraken zij er tegen de menselijke overleveringen en roemden er de Heilige Schrift. God spreekt ons van de Verlosser en geenszins van de vaste," zeiden zij. Maar de Freyburgers, zich plotseling in deze Evangelische gesprekken inmengende, riepen uit: "Gehoorzaamt aan de Kerk! Indien gij u van de Kerk afscheidt, zullen wij het verbond verbreken."

De bisschopsgèzinden waren voor Freyburg, de volksvoorstanders voor Bern. Deze laatste verdeelden zich in drie kategoriën. Er waren staatkundige mannen, "voor wie de godsdienst niets anders wam, dan een middel om de vrijheid te verkrijgen; ernstige en vreedzame mannen, die de ware godsvrucht vorderde (Bonivard noemt onder hen Boutelier); eindelijk, de vijanden van de priesters, die de Hervorming slechts uit een negatief oogpunt zagen, en haar hoofd zakelijk beschouwden als een oorlog tegen de Roomse bijgelovigheden.

Op zekere dag zeiden deze mannen, die oprecht maar ongeduldig van karakter waren, tot elkaar, dat men niet langer kon wachten, en begaven zich naar St. Victor om de prior uit te nodigen zich aan hun hoofd te stellen; zij klopten aan de deur van het klooster aan en de broeder portier ging Bonivard verwittigen, die hem beval binnen te laten: "Wij willen elke pauselijke plechtigheid afschaffen," zeiden zij; "wij willen alle bedienaars daarvan, priesters, monniken, al dat papistische gespuis weggagen; vervolgens willen wij dienaars van het Evangelie beroepen, die onder ons de ware christelijke Hervorming zullen invoeren."

De prior glimlachte bij het horen dezer rede: "Mijn heren!" zei hij op spottende toon, ik vind uw denkwijze zeer lofwaardig en ik erken, dat al de geestelijken (tot wier aantal ik ook behoor) zeer nodig hebben verbeterd te worden. Maar is het niet noodzakelijk, dat zij, die de andere willen Hervormen, eerst zichzelf Hervormd hebben? Indien gij, zoals gij zegt, het Evangelie beminde, zoudt gij volgens het Evangelie leven. Maar indien gij ons wilt Hervormen, zonder uzelf te Hervormen, is het

duidelijk, dat het niet de liefde tot het Evangelie is, die u dringt, maar de haat, die gij tegen ons hebt. En waarom haat gij ons? Het is niet, omdat onze zeden strijdig met de uwe, maar omdat zij gelijk zijn aan de uwe. Aristoteles zegt in zijn Zedelessen (vervolgde de geleerde prior), en de ondervinding bevestigt het, dat de dieren, die van een zelfde stuk vlees leven, een neiging hebben om elkaar te haten. Twee paarden zijn geen vrienden aan dezelfde kribbe, noch twee honden om hetzelfde been. Onder ons is het evenzo, Wij zijn ontuchtig; gij zijt het ook. Wij zijn dronkaards; gij zijt het ook. Wij zijn spelers, godslasteraars; gij zijt het ook. Waarom zijt gij dan zozeer tegen ons? Wij beletten u niet, u aan uw kleine uitspattingen over te geven; ik bid u, doe evenzo ten opzichte van ons. Gij wilt, zegt gij, ons weggagen om Lutherse Evangeliedienaars in onze plaats te stellen.

Mijn heren! denkt wel na over wat gij voornemens zijt te doen: gij zult ze geen twee jaar gehad hebben, zonder dat gij ons reeds zult hebben betreurd. Die dienaars zullen u veroorloven de geboden van de paus te overtreden; maar zij zullen u de overtreding van die van God ontzeggen. Volgens hun leerstellingen zal men niet meer mogen spelen"zich niet meer aan ontucht mogen overgeven, en dat onder zware straffen. O, wat zal u dat spijten! Daarom, mijn heren, doet er van twee zaken een: èf laat ons in onze eersten staat; of, indien gij ons wilt Hervormen volgens het Evangelie, Hervormt dan eerst uzelf."

Deze woorden waren niet in alle opzichten zo redelijk, als zij wel schenen. liet zijn de zieken die de medicijnmeester nodig hebben, en daar deze kinderen van Genève dienaars van het Evangelie tot zich wilden roepen om de ware christelijke Hervorming in te voeren, moest men, ver van deze af te wijzen, zo veeleer aanmoedigen. Die wereldlingen konden in liet innerlijke van hun hart een wezenlijke behoefte aan het Evangelie hebben. Door de prior berispt, verwijderde zij zich. "Waarlijk," zei Bonivard, hen met de ogen volgende, zij gaan heen met de staart tussen de benen. Voorzeker verlang ik de Hervorming; maar ik verlang niet, dat degene, die beter in staat zijn om te misvormen dan te Hervormen, zich aanmatigen er de opzieners van te zijn."

In hun woning teruggekeerd, vroegen deze Hugenenot zich af, of zij zich door de spottendheden van Bonivard zouden laten weerhouden; zij besloten zijn voorschrift te volgen: zich eerst zelf te Hervormen; maar niet wetende, dat de Hervorming voor alles daarin bestaat, het geloof en de zedelijkheid in het hart te herstellen, ondernamen zij eenvoudig de uitroeiing van enige bijgelovigheden. Daar de bisschoppelijke brieven verlot gaven tot het eten van melkspijs gedurende de vaste, riepen De la Maison-Neuve en zijn vrienden uit: "Men veroorlooft ons melk; waarom geen vlees?" Vervolgens de les herhalende, die de Berners hun gegeven hadden, zeiden zij: Zegt niet de Heilige Schrift: "Eet van alles wat op de markt wordt verkocht?" Zij begonnen dus dagelijks vlees te eten. De raad zag het met ongerustheid en verbood de nieuwe praktijken, op straffe van drie dagen gevangenis op water en brood en van vijf stuivers boete. Maar de balans in evenwicht willende houden, had hij nauwelijks aan de een zijde geslagen, of hij sloeg aan de andere en veroordeelde de vier en veertig voortvluchtige Mamelukken tot de verbeurdverklaring van hun goederen en de dood. Dit laatste vonnis vervulde al de omliggende landstreken met toorn; de sieur van Pontverre vooral meende, dat het ogenblik om het zwaard te trekken, gekomen was, dadelijk doorliepen boden het gehele land, dat zich tussen de Alpen en de Jura uitbreidt. Met moeite beklommen zij de rotsachtige wegen, die naar de steile kastelen voerden; zij staken het meer over; zij riepen overal de edellieden die vriendschappelijk jegens de Mamelukken gezind waren, op. De heren lieten zich niet bidden; zij

bedekten zich met hun wapenrustingen, bestegen hun rossen" verlieten hun woningen, en richtten zich naar de tot verzamelplaats aangewezen plek, het kasteel van Bursinel, bij Bolle, op de rijke helling, die, van de Jura afdalende, het meer tegenover de Mont-Blanc omzoomt.

Deze ruwe edellieden kwamen van Waadtland, van het land van Gex, van Chablais, van het Genèvefse " van Faucigny; zij sprongen de een na de ander van hun kleppers, en gingen over het plein en door de ielen, terwijl zij die van het gerucht van hun wapenen deden weerklinken; vervolgens elkaar de hand drukkende, zetten zij zich neer aan een grote tafel, waar zij begonnen feest te lieren. De vermetelheid van de Genèvezen was het hoofdonderwerp van hun gesprek, uen God weet hoe de Genèvezen verguisd werden," zegt een tijdgenoot.

Onder die heren was de sieur de Pontverre degene, die tegen Genève de meesten wrok koesterde. Van een atletische gestalte, met een herkulische kracht, met een driftig, stout, krachtvol karakter en een onbetwistbaar overwicht, werd hij door de edellieden van het kasteel van Bursinel als hun opperhoofd erkend. Indien deze edellieden de burgers verachtten, deze deden het wederkerig niet minder. Er is te Bursinel," zeiden enige Genèvezen, "een vergadering van bandieten, van rovers." Maar deze enigszins ruw benamingen moeten niet al te letterlijk worden opgevat. De afpersingen dezer edellieden waren ongetwijfeld strijdig met de maatschappelijke inrichting en het was tijd om met die zeden van de middeleeuwen te breken. Evenwel waren velen van hun goede zonen, goede echtgenoten, goede vaders en zelfs goede heren; maar jegens Genève waren zij meedogenloos. In hun tafelgesprekken zeiden zij tot elkaar, dat de vorsten, in Frankrijk en elders, er wel in geslaagd waren de vrijheden van de hoofdsteden te vernietigen en dat deze vrije stad, de laatste, die nog overig was, meer nog dan de andere een dergelijk lot verdiende, daar zij een nieuwe ondeugd. " dat zij naar Luther luisterde. bij haar vroegere ondeugden begon te voegen. "Ene worsteling," voegden zij er bij, "moet beslissen aan wie de toekomstige tijden zullen toebehoren, óf aan de ridderschap óf aan de burgerij, óf aan de Kerk, óf aan de ketterij." Was Genève eens verslagen, dan meenden zij zich meesters van de toekomst. Men heeft Pontverre vergeleken bij de beroemden Romein, die de Karthagers zozeer duchtte, omdat hij, evenals deze, onophoudelijk in alle bijeenkomsten herhaalde: Delenda Carthago.

Men was aan het einde van de maaltijd; de dienaars hadden uit de kelders van het kasteel de besten wijn van de kust gehaald; talrijke malen werden de glazen gevuld en de ridders hadden teveel gedronken. "Daarop gebeurde het," zegt Bonivard, "dat men hun rijstepap bracht, en zoveel lepels als er personen aan tafel waren." Pontverre staat op; met die hand, die de degen zo krachtig hanteerde, neemt hij zijn lepel, stuwt die in de rijtschotel en hem daarna aan zijn mond brengende, eet hij en roept uit: "Zo zal ik Genève en de Genèvezen verslinden.

"Al de edellieden, "verhit door toorn en wijn," nemen dadelijk eveneens hun lepel, eten en roepen uit, dat zij al de Hugenoten in eens zullen opslokken." Pontverre blijft daar niet bij; hij, neemt een kleine ketting, hangt de lepel om zijn hals en roept uit: "Ik ben ridder van de lepel en ziehier het teken er van!"

"Wij behoren allen tot die broederschap!" zeggen de andere, en zij hangen eveneens hun lepels op hun borst; daarna geven zij elkaar de hand, zweren elkaar trouw, en eindelijk scheiden zij, stijgen weer te paard, en keren naar hun verblijfplaatsen terug; en wanneer hun burens met een verwonderd oog zien wat hun om de hals hangt en hun vragen wat die lepel beduidt, antwoorden zij: "Wij willen die gebruiken om de Genèvezen op te eten; wilt gij niet tot de onze behoren?" zo vormde zich de broederschap, die zich de verovering van Genève ten doel stelde.

Overal nam men de lepel aan, zoals men ten tijde van de kruistochten het kruis had

aangenomen; dit teken was volkomen in overeenstemming met het karakter van die zwets en zwelglustige edellieden. Wekelijks vormden zich bijeenkomsten in de verschillende kastelen van de nabuurschap. Andere edellieden kwamen daarbij en hingen zich de lepel om de hals, zeggende: daar de nietedelene Genèvezen en de Zwitsers) onderling een verbond sluiten, kunnen de edelen het ook wel doen!"

Zij bepaalden statuten en wetten voor zich onderling, op schrift gebracht in de vorm ener openbare zaak." Weldra benaastigen zich "de ridders van de Lepel," dit was de naam, die zij aannamen,) om hun gelofte getrouw na te komen zij snellen uit hun kastelen, zij plunderen de eigendommen van de denevezen, zij houden hun levensmiddelen aan en omsluiten hen dagelijks nauwer. Als zij tot nabij de stad komen, de hoogten van Pregny, van Lancy, van Coligny" voegen zij "beschimping bij de gewelddadigheid, zij nemen hun lepel in de hand en zwaaien die in de lucht, alsof zij zich daarvan wilden bedienen om de stad te verslinden, die zich liefelijk aan hun voeten uitstrekt.

Dagelijks werd de onrust in Genève groter; de burgers riepen de Zwitsers te hulp, versterkten de stad en hielden nauwlettend de wacht. In alle vriendenkringen verhaalde men elkaar de beruchte maaltijd van Bursinel. De Genèvezen dreven het zelfs zo ver, zegt een kroniek, dat zij zich niet meer wilden bedienen van de onschuldige Lepel, zozeer hadden zij daar een afschrik van. Velen van degenen, die het Evangelie lazen, begonnen God te smeken om Genève te redden; en de 23sten Maart lieten de leden van de raad deze woorden, die wij overnemen, op de registers inschrijven: "Och! of wij verlost werden van de kwalen, die ons drukken; mochten wij overwinnen en vrede hebben! Dit geve ons de Almachtige!"

Pontverre was geen avonturenzoeker; zijn geest was in staat om de behoeften van de staatkunde van zijn partij te beseffen. Twee mannen vooral in Genève hielden toen al zijn gedachten bezig: de bisschop en de kloostervoogd. Men moest naar zijn mening, zich de een tot bondgenoot maken en de ander kastijden.

Hij begon met Bonivard; niemand werd meer dan hij door de feodale partij gehaat. Dat het hoofd van een klooster gemene zaak maakte met de Hugenoten, scheen een afschuwelijke ergernis. Overigens was er op dat tijdstip niemand, die de met de onbepaalde macht strijdige beginselen meer openlijk voorstond, dan de prior; hij toonde het weldra.

Te Cartigny, op de linkeroever van de Rhone en op twee mijlen afstand van Genève, was een leengoed, dat van de hertogen van Savoye afkomstig was: "Het is een lustslot en geen versterkt kasteel," zei hij; niettemin hield hij daarin gewoonlijk enige bezetting. Gedurende de gevangenschap van zijn leenman, had de hertog zich daarvan meester gemaakt en had op de herhaalde terugeringen van Bonivard geantwoord: "Ik durf het u niet terug geven, uit vroom van door de paus in de ban gedaan te worden." St. Michaëlsdag, de tijd waarop men de opbrengsten inzamelde, gekomen zijnde, verzette het Savoysche bestuur er zich tegen, dat de pachters hun renten aan de prior betaalden; deze was er verontwaardigd over en de beginselen, die hij toen vaststelde, verdienen in herinnering gebracht te worden. "De rechten van de vorst en van de onderdaan zijn wederkerig," zei hij. "Indien de onderdaan de vorst gehoorzaamheid is verschuldigd, de vorst is rechtvaardigheid schuldig aan de onderdaan. Indien de vorst de onderdaan kan dwingen wanneer deze hem gehoorzaamheid weigert in gevallen, waarin die hem wettig verschuldigd is, ook de onderdaan heeft recht om aan de vorst gehoorzaamheid te weigeren, wanneer deze hem de rechtvaardigheid weigert. De onderdaan zij alsdan zonder vrees en houde zich verzekerd, dat hij God voor zich heeft. De mensen zullen wellicht niet op zijn zijde zijn; maar indien hij de kracht heeft

om aan de mensen weerstand te bieden, dan is God zeker met hem.

Vast besloten om recht te verkrijgen, bood Bonivard aan de raad van Genève de sekeningsbrieven aan, die zijn rechten vaststelden, en verzocht in de vorm van bovengenoemde te worden gehandhaafd. Aanvankelijk vond dit verzoek in de algemenen raad enige tegenstand. De stad," zei men, "had reeds meer dan genoeg met haar eigene zaken zonder nog die van de prior op zich te nemen." Maar verscheiden Hugonoten hielden het tegengesteld gevoelen staande. "Indien de hertog," zeiden zij, in St. Victor een heer heeft op zijn wijze, zullen daaruit voor ons ernstige ongelegenheden kunnen voortspruiten. Overigens is de krachtvolle prior altijd moedig geweest in de dienst van de stad." Deze aanmerking bracht hen tot andere gevoelens en de algemene raad nam het besluit, dat men, indien het nodig mocht zijn, het recht van Bonivard zelfs gewapenderhand zou handhaven.

Toen nam deze zijn voorafgaande maatregelen. Daar ik geen burgerlijk recht kan verkrijgen," zei hij, "zal ik het recht van de volkeren te baat nemen, hetwelk is, het geweld door geweld te keer te gaan." De kleine soeverein van St. Victor, die tien monniken tot onderdanen telde, die de veldslangen van zijn oom niet meer bezat, en die tot het oorlogvoeren geen ander middel had dan enige busschieters, die een Berner avonturier voor hem wierf, daarbij vier pond kruid, besloot op te trekken tegen de machtigen hertog van Savoye, vorst van Piëmont, en zelfs die pauskoning te braveren, die eertijds slechts de wenkbrauwen had te fronzen om het heelal te doen beven. Dat eer St. Victor, dan de beginselen verga!

Bonivard deed een heraut komen en zei tot hem: "De hertog van Savoye heeft mijn soevereiniteit overweldigd; gij zult dus naar Cartigny gaan en er over mijn gehele landgoed omroeping doen, in deze woorden: "Niemand wage het in deze enige pauselijke, noch hertogelijken brief ten uitvoer te brengen, op straffe van opgehangen te worden."

Men ziet, dat Bonivard zijn oppermacht, ruimschoots gebruikte. De heraut, op de gebruikelijke wijze begeleid, deed rondom het slot deze verschrikkelijke bekendmaking; vervolgens namen een kapitein, een commissaris en enige Helden, duur Bonivard gezonden, in zijn naam bezit van zijn domein, de paus en de hertog ten spijt. Hij was zeer trots op deze daad. "De paus en de hertog hebben geen lieden durven opontbieden om mijn bevelhebber te beletten, zijn her-inbezitneming te volbrengen," zei hij in zijn goedhartigheid; want hoewel schitterend van geest, was Bonivard tevens een goed man.

De vrees, die hij de hertog toeschreef, was niet van langen duur. De gronden van Cartigny waren naast die van Pontverre, en nauwelijks was de broederschap van de Lepel gevormd, of een tocht tegen het slot was het voorspel van de vijandelijkheden. Een hertogelijk provoost en een zeker aantal gewapende lieden vertoonden zich op de Eden Maart 1528 voor het kasteel. tevergeefs had Bonivard zijn bevelhebber last gegeven om zich te verdedigen; het slot werd ingenomen.

De prior riep verontwaardigd uit: "Mijn lieden hebben zich laten overvallen!" Hij meende, even als al de Genèvezen, dat de hertog de commandant had omgekocht: "Na de vijg te hebben opgegeten, heeft de bevelhebber van Cartigny de mand verkocht," zei men in de bijeenkomsten van de Hugonoten; dat wil zeg gen, dat hij, na zich met de opbrengsten van het domein bevoorreed te hebben, het kapitaal, het kasteel zelf, had verkwanseld.

Vast besloten om zijn bezitting op de troepen van zijn Hoogheid te heroveren, maakte de prior van St. Victor een overeenkomst met een gewezen Berner raadsheer, Boselbach genaamd, een man met een weinig aanbevelenswaardig karakter, die hem

waarschijnlijk de weinige soldaten van zijn eerste onderneming had verschaft en die ditmaal, zich meer moeite gevende, hem een legerkorps van twintig man wierf. Bonivard stelde zichzelf aan het hoofd van de troep, deed haar op bevel marcheren, beval hen het vuur op de vuurroeren gereed te houden, en maakte halt in het gezicht van het kasteel. Bonivard, die zeer goed sprak, vertrouwde nog meer op zijn tong, dan op zijn wapenen; hij wilde dus eerst zijn rechten blootleggen; bijgevolg trad de gewezen Berner raadsheer voorwaarts, vergezeld van zijn bediende, Thiebault genaamd, en verzocht, in naam van de prior, in onderhandeling te treden. Tot enig antwoord loste de bezetting haar geweren en Thiebault viel dood neer.

Op de avond van dezelfde dag was geheel Genève in opschudding. Ontroerd en verbitterd, liepen de burgers gewapend door de straten en spraken slechts van te Cartigny de dood van Thiebault te gaan wreken. "Bedaart," zei de Berner, "ik zal aan de heren van Bern zulk een rapport maken, dat de heer van Savoye, die van al dit kwaad de oorzaak is, het hard te verantwoorden zal hebben." De syndicussen hadden niet beloofd Savoye aan te vallen, hetgeen een zware zaak zou geweest zijn, maar alleenlijk Bonivard verdedigen; om hun belofte na te komen, plaatste zij wachtkorpsen op de overige landerijen van St. Victor, met bevel om die voor elke aanval te vrijwaren. Cartigny was voor de prior verloren; maar hij was bereid om nog heel wat andere offers te brengen. Voorzeker had hij gebroken, en vooral knoopte hij te gemakkelijk betrekkingen aan met weinig achtenswaardige lieden, Boselbach bij voorbeeld, maar er was in hem een streven naar iets edels. Hij wist, dat hij, door dezelfde gedragslijn te blijven volgen, zijn priorei verliezen zou, en dat, hij in de gevangenis geworpen, wellicht ter dood gebracht zou worden: "Maar wat schaadt dat?" dacht hij, "indien tot die prijs het recht wordt gehandhaafd en de vrijheid zegepraalt!"

De sieur van Pontverre hield zich met een belangrijker plan dan de ondergang van Bonivard bezig; hij wilde, zoals wij gezegd hebben, de bisschop aan zich verbinden. Met een groot staatkundig verstand begaafd, beter en verder ziende dan de hertog en de prelaat, begreep hij, dat, zou de krijg tegen de nieuwe denkbeelden slagen, al de vroegere machten onderling een verbond tegen hen moesten maken. Niets was in zijn ogen betreuenswaardiger, dan de tussen Karel III en Pierre de La Baume ontstane verdeeldheid; hij poogde hen dus te verzoenen. Hij deed hun begrijpen, dat zij gemeenschappelijke vijanden hadden en dat hun vereniging alleen hen in staat zou stellen de Hugenoten te verpletteren. Hij joeg de bisschop vrees aan door hem in te blazen, dat de Hervorming niet alleen het katholicisme zou afschaffen, maar tevens aan hem zijn inkomsten en zijn waardigheden ontnemen. Hij gaf hem zelfs te verstaan, dat de ketterij reeds in zijn eigen huis was binnengeslopen en zijn eersten kamerdienaar, Guillaume de La Mouille, die zijn gehele vertrouwen genoot, had aangetast; dadelijk van de raadgevingen van Pontverre willende gebruik maken, haastte zich de bisschop om aan de La Mouille te schrijven: "Ik wil geen enkele gelegenheid dulden om in mijn bisdom enige slechte of vervloekte sekte te doen ontstaan, die reeds heerst, zoals ik hoor. Gij zijt vrij langwijlig geweest om mij daarvan kennis te geven. Zeg hun stoutweg, dat ik ze niet zal verdragen."

De grote en moeilijke zaak voor de prelaat was echter zich met de hertog te verzoenen. Vol vertrouwen op zijn talenten in zaken van kuiperij, meende hij, dat hij, zonder geheel met Hugues en de Genèvezen in onmin te geraken, zich met zijn Hoogheid in goede betrekkingen zou kunnen herstellen. "Het is een koetsier die met alle paarden omgaat," riep Bonivard uit; hij wil het een berijden en tevens het andere bij de teugel leiden!"

De bisschop ving aldus aan: "Indien ik Genève verlaten heb," liet hij aan de hertog zeggen, "is het om niet verplicht te zijn er iets te doen, dat u mocht mishagen." Hij was integendeel, gelijk men zich herinnert, gevlucht om te ontsnappen aan Karel III, die hem wilde laten vatten; maar tevreden met La Baume zich weer onder zijn leiding te zien plaatsen, nam deze vorst de schijn aan van het te geloven en hief hij het beslag op zijn inkomsten op. Aldus verzoend zijnde, begonnen de hertog en de bisschop gezamenlijk te arbeiden om de Hervorming te verstikken. "Goed," zei Bonivard, "Pilatus en Herodes worden vrienden, van vijanden, die zij te voren waren."

De bisschop bemerkte weldra, dat hij het niet te gelijk met de hertog en met Genève kon houden, en zich gedurig meer in de armen van Savoye werpende, keerde hij zich tegen zijn onderdanen en tegen zijn schapen. Zo zei een van de verstandigste staatslieden, die de Republiek Genève in de zeventiende eeuw heeft bezeten, tot een heer van Groot-Brittannië, die hem vragen deed betrekkelijk de geschiedenis van Genève: "sinds die tijd werd de bisschop zeer gehaat door de stad, die hem niet langer anders dan als haar ver klaarden vijand kon beschouwen." Het was de bisschop, die het contract verscheurde, dat tussen Genève en hem had bestaan.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Praktijken van de hertog en de bisschop.

(Lente en Zomer 1528.)

De eerste stap, die Karel van zijn nieuwe bondgenoot vorderde, was de herroeping van de burgerlijke rechten, die hij hem had weergegeven. De bisschop bewilligde daarin. Om de wereldlijke overheidspersoon aardse eigenschappen te ontnemen, besloot hij gebruik te maken van de geestelijke wapenen. De priesters, bisschoppen en pausen hebben altijd bevonden, dat die in de staatszaken altijd van zeer voordelig gebruik waren; men heeft zelfs zeer machtige vorsten zien beven voor die stukken papier, door de grote priester van het Vatikaan in de wereld geworpen. De bisschop liet dus aan de deuren van de Kerken voor de overheden een verbod aanplakken om in burgerlijke zaken recht te spreken, op straffe van excommunicatie en van een boete van honderd minen (geldstuk bij de Grieken) zilver. Het schijnt, dat de prelaat voorzichtig geoordeeld had, degene, die zijn brieven niet bang zouden maken, in de beurs te tasten. "Neem die brieven weg," zeiden de syndicussen op ernstige toon tot de bisschoppelijke secretaris, u en breng ze de bisschop terug, want zij zijn in strijd met onze voorrechten." Zich in dezelfde tijd tot de rechters wendende, zeiden zij: "Gij zult recht en gerechtigheid handhaven, ondanks de excommunicatie." Dit geschiedde te Genève in het begin van de zestiende eeuw.

Deze vermetele bevelen vernemende, ontwaakte de vorstbisschop. Men zou gezegd hebben, dat de geest van de Hildebranden en van de Bonifaciussen plotseling de zwakken La Baume kwam bezielen. Hoe!" schreef hij aan de Genèvezen, "onder de schijn van uw vrijheden te handhaven, wilt gij u ons oppergezag aanmatigen. Neemt u in acht, want wanneer gij daarbij volhardt, zullen wij met Gods hulp u op een zodanige wijze bestraffen, dat het aan andere tot voorbeeld zal strekken. De brok, die gij wilt verslinden, is moeilijker te verteren, dan gij wel schijnt te denken, Mijn heren! Wij bevelen u afstand te doen van de handhaving van recht en gerechtigheid, de bisschopleenhouder, die het de hertog zal behagen u te zenden, te ontvangen, hem gebruik te laten maken van zijn zoals men deed in de tijd van de zeer doorluchtige vorsten, de voorgangers van Monseigneur, en eindelijk, de gehele zaak van de voortvluchtigen aan zijn Hoogheid en aan mij over te geven. Indien gij in veertien dagen

niet afziet van elk verzet tegen ons gezag, zullen wij u tot onze vijanden verklaren; wij zullen al onze macht en al die van onze bloedverwanten en vrienden aanwenden om u te straffen voor de hoon, die gij ons aandoet, en wij zullen het er op toelleggen om u geheel en al te verderven, in wat plaatse gij ook moogt geweken zijn."

Bij het horen dezer woorden, door de herder van Genève tot zijn parochianen gericht, was de ontroering groot in de stad; want indien de bisschop zulke vreselijke bedreigingen deed, was het om de macht van een vreemden vorst in Genève te vestigen. De ware Hugenenoten, die noch met de hertog, noch met de bisschop iets wilden te maken hebben, zwegen in deze omstandigheid en lieten de bisschoppelijke partij handelen, waarvan Hugues het hoofd was. Twee afgezanten van de bisschop de 14den Juni 1528 in de vergadering van de algemenen raad toegelaten zijnde, zei de eerste syndicus tot hem: Indien de bisschop onder ons een leenhouder wil aanstellen om het recht uit te oefenen, zullen wij hem aannemen; maar de hertogen van Savoye hebben in Genève nooit een ander dan onwettig gezag gehad. Wij hebben geen andere vorst, dan de bisschop. Herinnert hij zich de grote rampen niet meer, die over de stad zijn gekomen door de Savoysche leenhouders? De burgers voortdurend bedreigd, verscheiden van hun in de gevangenis geplaatst, pijnbanken, hoofden afgehouden, lichamen gevierendeeld. Maar God heeft ons geholpen en wij willen niet meer in zulk een ellende leven.

Nee," vervolgde de eerste syndicus ontroerd, "wij zullen de onafhankelijkheid, welke onze charters ons verzekeren, niet laten varen. Wij zullen eer onze lichamen, onze goederen, onze vrouwen en kinderen verliezen, dan haar. Wij zullen alles geven, tot onze laatste ademtocht, tot onze laatste bloeddruppels toe." Zulke woorden, met warmte uitgesproken, doen altijd de massa's ontroeren.

Toen het volk dan ook deze woorden gehoord had, riep het als uit één mond: "Ja, ja! Wij willen, dat het antwoord zo gegeven wordt!"

Deze verklaring werd dadelijk naar Zwitserland gezonden en, wondere zaak, de patriottische geestdrift vond in dat edele land enige bespotters. Genève was zo klein en zo zwak, dat zijn besluit om aan een zo machtig vorst als de hertog weerstand te bieden zinneloos scheen; de Zwitsers hadden vergeten, dat hun voorvaders hoewel in kleinen getale Oostenrijk en Bourgondië hadden overwonnen. "Die Genèvezen zijn allen gek", zeiden zij. Deze belediging vernemende, vergenoegde zich de raad van Genève met in zijn registers deze ongeunstelste verheven verklaring op te tekenen: "Wat betreft hetgeen onze afgezanten ons medelen dat de Zwitsers van ons zeggen, is bevel gegeven hen te schrijven, dat wij allen wijs zijn".

Deze dingen vernemende, geraakte La Baume, die zich toen op de Tour de May in Bourgondië, bevond, in hevige toorn. Hij liep her en derwaarts; hij bejegende al degenen, die hem omringden, op een ruw wijze, en deed tegen Genève een taal vol bedreigingen horen. Hij omvatte toen al de Genèvezen in dezelfde vogelvrijverklaring en gaf niet meer om de behoudingsgezinden, zoals Besaliçon Hugues, dan om de Hervormers, zoals Baudichon de in Maison-Neuve. Hij was gebeten op al die burgers, welke hem door hun vermetele taal tot in zijn vreedzame afzondering kwamen storen. Voor hem was de liefelijkste deugd van een prelaat lekkere schotels en een welvoorziene dis te hebben, met goede wijnen en," zegt een getuige, die dikwijls met hem aan tafel zat, "hij nam daarvan tot overdaad toe. Hij was bovendien mild jegens de verdachte vrouwen zeer trots, en spreidde grote luister ten toon."

Op zekere dag, dat hij van tafel opstond en een en dertig gepasseerd was (passé trente et un), deze spreekwoordelijke uitdrukking doelt wellicht op de maanden, wier dagen

dit cijfer nooit moeten te boven gaan), kwam men hem aankondigen, dat een bode van Genève, bringer van een brief van de raad, hem verzocht te spreken. "Zich herinnerende, dat *dulce verbum frangit iram* schreven de heren van Genève hem allerlei mooie praatjes," zegt de syndicus Balard. In tegenwoordigheid van de vorstbisschop gebracht zijnde, maakte deze bode, Martin de Combes genaamd, een diepe buiging voor hem en hem beleefdelijk naderende, stelde hij hem de zoetsappige brieven, waarvan hij de bringer was, ter hand. Maar het zien alleen van een Genèvees bracht het bloed van de bisschop aan het koken, en alle gematigdheid verliezende, zei hij in hevige woede tot hem:

Van waar zijt gij?" "Van Genève."

Dat hebt gij gelogen." hernam de bisschop; daarna er geen acht op gevende, dat hij zich zelf tegensprak, voegde hij er bij: Gij hebt de kleur uwer klederen te Genève veranderd;" ongetwijfeld de Genèvezen willende beschuldigen van een omwenteling of een Hervorming te maken. Kom hier," ging hij voort, "zeg aan die van Genève, dat zij allen verraders zijn; allen, mannen, vrouwen, kinderen, kleinen en groten, dat ik binnenkort recht zal laten doen, en dat daarvan zal gesproken worden dat ze mij nooit meer schrijven zullen. Al degenen, die ik uit die stad zal ontmoeten, zal ik laten ter dood brengen. En wat u aangaat, pak u spoedig voort van hier." De arme bode, die beefde als een blad, liet het zich geen tweemaal zeggen.

La Baume, die de verhandeling van Plutarchus De *cohibenda ira* vergeten had, kon zich niet van zijn ontroering herstellen en wandelde driftig de kamer op en neer. Zich plotseling enige scherpe bewoordingen herinnerende, in Zwitserland geuit door Ami Gérard, die zo aanzienlijken, zo verstandigen, zo ijverigen Hugenoot, die gewoonlijk afgevaardigde van Genève te Bern en te Freyburg was, zei hij tot zijn lieden: "Laat die man terugkomen." De arme De hee werd teruggebracht als een misdadiger, wiens koord de eerste mud gebroken is en die men ten tweeden mate gaat ophangen:

Allen zacht woord doet de toorn bedaren.

"Zeg wel aan die van Genève, wat ik u heb bevolen hun te zeggen," riep de bisschop uit. "Er is er een, ik weet het, die gezegd heeft (het was Ami Gérard), dat ik Genève wil optomen, opdat de Heer van Savoye daarop zou kunnen rijden. Ik zal mij daarover wreken. of ik zal er het leven bij laten. Maak u ogenblikkelijk weg uit mijn tegenwoordigheid. Ga weg, keer terug tot uw Hugenoten."

De bode verwijderde zich zonder een woord te zeggen en kwam te Genève de heftige boodschap van de prelaat berichten. Hij had. niets op schrift; maar het gehele toneel was in zijn geheugen gegrift gebleven.

"Hoe!" zeiden de Hugenoten, "heeft hij dat gezegd!" En zij lieten het hem herhalen, hetgeen De Combes niet naliet te doen. Toen verdubbelde het gemor. De Genèvezen zeiden, dat, "indien de dienaars van de Kerk in de eerste eeuwen zich die eerbied van de Kerk door haar leer en hun karakter hadden verworven, zij nu hun kracht slechts zochten in het verbond met de vorsten van de wereld, dat eertijds de marteldood de roeping van een bisschop was; dat die nu in de tafel, de wijn, pralerijën, witte paarden en. aanvallen van woede bestond.

Dit alles bracht aan de achting, welke aan de geestelijkheid was verschuldigd, een dodelijke slag toe. De raad was evenwel wijzer, dan de prelaat; hij beval, dat men kern niet zou antwoorden; dit besluit was overigens overeenkomstig het gebruik, aangezien het bericht aan de syndicussen mondeling, zonder officiële brief was gegeven. Op het ogenblik, waarop La Baume aan de afgevaardigde van Genève gehoor had verleend, was hij te opgewonden geweest om een pen vast te houden of enige verstandige woorden aan een van zijn secretarissen te dicteren. Maar de overheidspersonen van

Genève daarentegen waren altijd mannen van regel en wet.

Terwijl de bisschop zich als een krijgsman vertoorde, riep de hertog van Savoye als een bisschop een synode bijeen. Het was niet genoeg dat de Evangelische leer Genève verontrustte, zij drong ook in zijn staten door. Reeds telde zij aanhangers in Savoye, en zelfs de Alpen waren geen genoegzaam bolwerk geweest om deze nieuwe aanvallen te stuiten; enige zaden van het Evangelie, uit Zwitserland komende, waren de St. Bernard overgegaan, ondanks de hevige tegenstand van de ijverigste prelaat, die er in Piëmont en men kan zelfs zeggen in geheel Italië was. Pierre Gazzini, bisschop van Aoste, die later in zijn bisschoppelijke stad met de leerlingen van Calvijn en met Calvijn zelf worstelen moest. Begaafd met een uitnemend verátand, met een vurig katholicisme en een grote kracht van karakter, was Gazzini vast besloten een oorlog op leven en dood tegen de ketters te voeren, en het was op zijn raadgevingen, dat er een synode werd bijeengeroepen. De vergadering de 12de Juli (1528) bijeengekomen zijnde, schilderde Gazzini het treurige van de toestand. "Mijn Heren!" zei hij, "de berichten zijn van alle zijden bedroevend. Zwitsers en Genèvezen verspreiden liet vervloekte boek. Twaalf Savoysche edellieden volgen dadelijk de leerstellingen van Luther. Al onze parochiën tussen Genève en Chambéry zijn door verboden boeken besmet. Men wil de missen niet meer betalen; men wil de vasten niet meer houden; overal lopen lieden rond te schreeuwen, dat men de goederen van de abten en prelaten moet verkopen om de armen en lijdenden te voeden!" Gazzini vergenoegde er zich niet mede, het kwaad te doen kennen; hij zocht er de oorzaak van. "Genève is daarvan de bakermat," zei hij, en hij vorderde de geweldigste maatregelen om het te verwoesten. De hertog besloot alles in het werk te stellen tot uitblussing van dat vuur, dat, zoals men zeide" onophoudelijk zijn brandverwekkende vonken uit Genève in Savoye wierp."

Sinds enige tijd overwoog hij een nieuw denkbeeld. De moeilijkheid ziende, welke de zuivere en enkelvoudige inlijving van Genève bij Savoye van de zijde van de Zwitsers ontmoette, had hij een andere combinatie uitgedacht, te weten: zijn tweede zoon, een kind van vier jaren, graaf of vorst van Genève te maken. De omstandigheden waren gunstig. Pierre de La Baume was tot opvolger van de aartsbisschop van Besançon aangewezen; hij zou zich ongetwijfeld niet laten bidden om een bisdom af te staan, wanneer men hem een aartsbisdom aanbood. De hertog zond dus afgevaardigden tot de keizer en tot de paus, ten einde deze zaak in orde te brengen. Hugues, altijd bereid om zijn persoon tot redding van zijn vaderland in de bres te stellen, vertrok dadelijk met drie andere burgers naar Bern en Freyburg. Maar hij vond de eedverbondenen zeer verkoeld ten opzichte van Genève. "Gij zijt zeer trots," zei de Berner ambtman ten aanhore van de gehele raad tot de afgevaardigden van Genève," voegt Hugues daarbij, "zij haalden ons hevig door." De hertog had al het mogelijke gedaan; en hoewel hij gierig was, had hij ruimschoots geld uitgedeeld. "Ha!" zei Hugues, "nooit zond de Heer van Savoye zoveel geld op eenmaal herwaarts. Dat is zeker." En hij voegde er spottende, van de heren van Bern sprekende, bij: "De zon heeft ze verblind!"

De Genèvezen zagen zich geheel alleen; de eenhoofdige mogendheden van de Christenheid, Piëmont, Frankrijk, het Keizerrijk verhieven zich tegen haar opkomende vrijheid; de Zwitsers zelf verlieten hen; maar geen van hun aarzelde. " Ami Girard en Robert Vandel, toen afgevaardigden in Zwitserland, beefden van verontwaardiging, en vol van een geestkracht, die aan het oude Rome doet denken, schreven zij aan hun medeburgers: "Steekt liever de stad in brand, dan te doen wat men van u vordert, en begint met onze huizen."

Toen maakte de hertog zich gereed om zijn vorderingen door krachtiger middelen te ondersteunen. Zijn agenten verspreidden zich door de gehele omtrek van Genève; zij gingen van deur tot deur, van huis tot huis, en zeiden tot de boeren van de landstreek; "Waagt het niet om levensmiddelen naar Genève te brengen." Andere be gaven zich van slot tot slot, en zeiden tot de heren: "Dat alle edellieden hun mannen doen toerusten met klederen en wapenen en dat zij gereed zijn op het gelui van de klok."

Maar de hertog kupte niet enkel van buiten; in de stad zelf stelde hij alles in het werk. Savoysche edellieden brachten bezoeken, gaven feesten, knoopten nauw betrekkingen aan met zekere particulieren, hun "indien zij hun plicht wilden doen," een grote hoeveelheid gelds belovende. De monniken vooral begrepen, dat de doodsklok voor het monnikendom weldra zou luiden en verdubbelden hun pogingen om de zege van Savoye in Genève te verzekeren.

Drie van hen, Chappuis, de overste van de Dominicaners, en die in hoge mate het vertrouwen bezat van zijn Hoogheid, die in zijn klooster was gehuisvest; Gringalet en Levrat, eenvoudige geestelijken, hadden talrijke bijeenkomsten tot beraadslaging in het klooster van PlainPalais, in de kamer van de prior, rondom een tafel, waarop zich kleine zilveren sleutels bevonden; vlak daar naast waren lijsten, waarop de namen van de voornaamste Genèvefse geestelijken en leken, van welke Chappuis enige hulp meende te kunnen verwachten, te lezen stonden.

De drie monniken namen de sleutels op, beschouwden ze met welgevallen, en plaatste ze vervolgens op de een of andere naam. Wetende, dat kuiperij en ijdelheid de oorspronkelijke zonden van de monniken zijn, had de hertog deze sleutels (het wapen van Faucigny" een Genève vijandige provincie) aan de prior gezonden: "Verwerp ons vrienden in de kloosters en in de stad," had hij tot hem doen zeggen, "en deelt daartoe deze sleutels uit met onderscheiding; wie ze zal dragen, zal tot de onze behoren." Het was een geheimzinnig ereteken, door middel waarvan de hertog voorstanders van de inlijving hoopte te verkrijgen. Chappuis en Levrat begonnen op de leken in de stad te werken; Gringalet nam op zich de geestelijken te winnen. Ondanks al da behendigheid, waarmee zij te werk gingen, werd deze handelwijze niet altijd met een goeden uitslag bekroond.

Op zekere dag naderde Gringalet twee van de monniken, Bernard en Nicolas, en liet de talisman voor hun ogen schitteren; maar de beide broeders wierpen een koelen blik op dat kinderspeeltuig, zonder de minste begeerte te tonen om het te bezitten. Bemerken de, dat de sleutel zonder uitwerking bleef, zei de hertogelijkgezinde monnik tot zijn ambtgenoten wij niet in ons plan slagen, indien Savoye en het pausdom niet in Genève zegevieren, zullen wij die ondankbare stad verlaten; wij zullen de goederen van het klooster naar elders overbrengen en hier slechts de muren achterlaten!" Bernard en Nicolas, die naar de zijde van de verlichting overhielden, waren verschrikt, en achtende, dat zulks een zaak van groot gewicht was, verklapten zij het complot aan de raad. "Ziedaar dus, waartoe de monniken dienen," zeiden de syndicussen; "het zijn verraders, gereed om de stad aan de vreemdeling over te leveren. Wij zullen daar orde op stellen. Zij legden de beiden monniken het stilzwijgen op en toen de nacht gekomen was, begaf de raad zich naar het klooster van de Dominicaners. De gerechtsdienaars klopten op de deur; de deurwachter opende en zag het edele gezelschap met verbazing aan. Dadelijk gaven de syndicussen bevel om het hele klooster bijeen te verzamelen. De schrik onder de monniken was groot; Chappuis, Gringalet en Levrat beefden, niet twijfelende, dat men hen verraden had.

Zij verborgen in allerijl de sleuteltjes en begaven zich ongerust naar de algemene zaal.

Al de broeders waren bijeen; "Wij kennen uw kuiperijën," zei de eerste syndicus tot hen; "wij weten, waarom gij in Genève de sleutels van die Turken (Tureanorum), van die Faucigneranen uitdeelt. Beter ware het uw gebeden op te zeggen, dan u met staatkunde te bemoeien. Gij doet zogenaamd afstand van de wereld, eerwaarde broeders! en daarna doet gij niets anders, dan bedriegen om de dingen dezer lage, aarde. Gij hebt, naar men ons zegt, het voornemen om uw goederen, uw reliquiën en uw edelgesteenten mede te nemen. Zacht wat! Wij zullen u van die moeite ontslaan; wij zullen ze in de grot van St. Pieter verzorgen en uw personen op een veilige plaats brengen." De raad liet een inventaris van de goederen van het klooster opmaken; hij liet edelmoediglijk drie kelke aan de monniken voor de viering van de mis; hij verbande Chappuis, Gringalet en Levrat en plaatste de andere broeders onder de bewaking van twee afgevaardigden van de raad. De vleugels van de monniken waren afgekapt en de Hervorming nam een aanvang.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Dood van Pontverre.

(October 1528 tot Januari 1529.)

Chappuis, Gringalet en Levrat vervulden met hun klachten al de plaatsen, die zij doortrokken, en al de vromen beschouwden hen als martelaars. Het lot vernemende, waardoor de kloosterlijke instellingen in Genève bedreigd werden, besloten de ridders van de Lepel de godsdienst te wreken en die vermetele burgerij zoveel kwaad te doen, als zij konden. Pontverre had de veldtocht reeds geopend met een klein toneel van plundering, dat geen andere belangrijkheid bezit, dan de zeden van dat tijdperk te schilderen. De Genèvezen in hun gezicht willende plunderen en bestelen, had hij aan zijn pachters bevel doen geven om hun zeisen te wetten. Op een van de eerste dagen van Juni werpen de boeren de sikkel over de schouder, de heer plaatst zich aan hun hoofd, zijn wapenlieden omringen hem, en allen trekken op naar de weilanden van de Genèvezen, op de linkeroever van de Arve en slechts op een kwartier afstand van de stad gelegen. Toen de maaiers waren aangekomen, zeilen zij hun werktuigen aan, en doen vervolgens met het scherpe Imiteer zeissen het frisse gras neervallen. Ten slotte komen zij in een weiland, dat aan Bonivard behoorde; de prior te bestelen walg voor Pontverre een overheerlijke zaak.

Intussen waren de Genèvezen vernomen hebbende wat er gebeurde, toegesnel, en hadden naast de maaiers een troep bemerkt, wiens wapenen in de stralen der zon schitterden; Bonivard herkende gemakkelijk de heer van Ternier. De Hugenoten konden zich ternauwernood bedwingen. Het hoofd van de ridders van de Lepel, aan zijn lieden bevolen hebbende geen enkel grashalmpje overeind te laten, naderde de brug van de Arve, die de beide landen van elkaar scheidde, en de op de rechteroever verzamelde Genèvezen aansprekende, begon hij hen te beledigen en uit te dagen. "Kom aan, houdt moed!" zei hij tot hen; "trekt de brug over; kom het hooi inzamelen, dat wij voor u hebben afgemaaid." De Genèvezen laden hun wapenen en de twee benden beginnen duchtig op elkaar te vuren. "Laat ons hem bij zijn woord houden, laat ons de brug overtrekken, laat ons die dieven teruggedrijven" zeiden enige Hugenoten. Reeds maakten inderdaad enige jonge lieden zich gereed om over de rivier te gaan; maar Bonivard vond niet, dat enige karren hooi de moeite waard waren om een gevecht te beginnen, dat voor Genève slecht kon aflopen. "Ik hield hen daarvan af en voerde ze naar de stad terug," zegt hij.

Het gevaar begrijpende, waarmee de broederschap van de Lepel hen bedreigde,

maakten de Genèvezen zich tot weerstand gereed en verzochten om de hulp van Bern en van Freyburg. Twee vaandels, d. i. acht honderd man, vooral van Gessenay, kwamen te Genève aan en werden bij de burgers, maar in het bijzonder in de kloosters en bij de geestelijken stand gehuisvest. De hertog, die aan het verbond met de kantons zeer veel waarde hechtte, was bevreesd om met hun wapenlieden handgemeen te worden; hij stond toe, dat de levensmiddelen naar de markt van Genève gebracht werden en toen aldus een schijn van vrede was hersteld, verlieten de verbondene troepen de stad. Het was de 30sten October 1528.

Pontverre was niet van zulk een vredelievende inborst. Een van de laatste vertegenwoordigers van de feodale samenleving zijnde, zag hij haar bestanddelen zich oplossen en haar instellingen op het punt om te verdwijnen. De macht, die eertijds van de steden naar de velden was gegaan, keerde nu weer van de velden tot de steden terug; Genève in het bijzonder dreigde al de heren van de omstreken te zullen vernietigen. Er was meer; de Kerk, die de geloofsartikelen op een volstreckte wijze overbrengt, zonder dat iemand het recht heeft ze te onderzoeken; de Kerk werd aangetast door de godsdienstige omwenteling, die in Genève begon. Pontverre wilde de oude zaken in stand houden en te die einde, indien het nodig was, die onrustbarende stad innemen en verwoesten. Hij riep dus de algemenen raad van de broederschap van de Lepel, wier prior hij was, te Nyon bijeen, ten einde in overeenstemming met de hertog de maatregelen te bepalen, die vereist werden om zich van de stad meester te maken. Het rechtsgebied van Ternier, de heerlijkheid van Pontverre, was gelegen op een mijl afstands ongeveer van Genève, tussen de groenende toppen van de berg Salève en de lieflijke Rhône oevers. Het zou dus aan dat opperhoofd gemakkelijk geweest zijn de stroom tussen Berney en Peney over te steken en zich zo op de rechteroever van het meer te begeven, maar hij vond liet aardiger en heldhafter door Genève te trekken. Tevergeefs wees men hem op het gevaar, waaraan hij zich blootstelde, want indien hij in alle gevallen er spoedig bij was om de Genèvezen te tarten, zij waren altijd vaardig om hem te antwoorden; Pontverre wilde van niets horen.

Er was een besluit, krachtens hetwelk de Savoysche edellieden vrijen doortocht door de stad hadden en voorzien van zijn zwaard, vreesde hij niemand. Men was in December. Zich bij het aanbreken van de dag aan de poort van de Corraterie vertoond hebbende, ging Pontverre door, hij trok rustig op zijn ros door de stad, ter rechter en ter linkerzijde de nog gesloten winkels beschouwende, en ontmoette geen enkelen Hugenoot. Aan de poort van Zwitserland, door welke hij naar buiten moest, gekomen zijnde, vond hij haar gesloten. Hij riep de portier, die, naar het schijnt, nog niet opgestaan was. liet paard trappelde van ongeduld, de ruiter schreeuwde, de portier liet zich wachten; eindelijk snelde hij toe en liet de ketting vallen. Ongeduldig geworden, gaf Pontverre tot enige beloning hem een klap en zei tot hem: "Schurk! Is het aldus, dat men de edellieden laat wachten." Daarna voegde hij er met grove vloeken bij: "Weldra zal men je niet meer nodig hebben. Het zal niet lang duren, dat wij de poorten zullen afbreken en ze onder onze voeten vertreden, zoals wij vroeger gedaan hebben." Daarna gaf hij zijn paard de sporen en vertrok in galop. Verbitterd over de klap, die hij ontvangen had, maakte de portier er rapport van en de Genèvezen, wier zenuwen ligt prikkelbaar waren, geraakten daarover in hevige toorn. "Het is niet genoeg," zeiden zij, "dat die Savoyaards ons buiten onze muren allerlei beledigingen aandoen; zij komen ons bovendien braveren tot in onze stad! Wacht maar! Wij zullen het hun wel weten betaald te zetten en die onbeschaamde kastijden." De raad, het volk trachtende tot bedaren te brengen, gaf bevel, dat men overal schildwachten zou

plaatsen.

De edellieden van het gewest, die de vergadering van Bursinel hadden bijgewoond, hadden dadelijk al hun invloed op hun naburen uitgeoefend, en een groot aantal edellieden, die tegen Genève waren opgeruid, hadden, de lepel aangenomen, evenals men ten tijde van de kruistochten het kruis aannam. De tweede conferentie beloofde dan ook talrijker te zijn, dan de eerste. Van alle zijden, van het land van Gex, van Waadtland en van Savoye kwamen de ridders naar Nyon, welke stad in het midden van die provinciën gelegen, was en waar zij gewoonlijk hun beraadslagingen hielden. De heuvel beklimmende, stegen zij op naar het kasteel, uit welks vensters zij het meer, zijn oevers en de witte Alpen van Savoye in al hun pracht ontwaarden. In de grote zaal plaats genomen hebbende, hielden zij samen raad.

Die ruwe edellieden, afkomstig van die ridders van de middeleeuwen, wie het voldoende was een toren op een rots te bouwen om hun leven te slijten met de zwakken te verpletteren en de rijken te beroven, behielden iets van de natuur van hun voorvaderen. Pontverre, die hun voorzitter was, had geen moeite om hen mee te slepen. De leenroerigheid en het katholicisme zelf oefenden een grote invloed op hem uit en gaven aan zijn woorden een geestkracht, een diepe aandoening, waaraan het moeilijk was te weerstaan. Hij betoogde voor de heren, dat het gezag van de vorst en dat van de paus, de godsdienstige orde en de monarchale orde, de troon en het altaar, gelijkelijk bedreigd werden door een vermetele burgerij.

Hij wees er op, hoe monsterachtig het was mannen, van de tabbaard, lieden van zeer nederige geboorte en van generlei verdienste, winkeliers zelfs aanspraak te zien maken om de bisschop en de hertog te vervangen. "Men moet," zei hij, "zich haasten om die zaden van oproer te vernietigen, of gij zult ze zich ver zien verspreiden." De ridders van het kasteel van Noyon waren allen van hetzelfde gevoelen. Het recht van weerstand was het karakter van het leenstelsel geweest. Nooit was de uitoefening van dat recht noodzakelijker. In de middeleeuwen oefende de een heer het tegen een andere heer, zijn nabuur, uit. Maar wat waren die afzonderlijke tegenpartijders, in vergelijking met die algemenen, onzichtbare vijand, die van alle zijden de oude maatschappij bedreigde en die, om zekerder te zijn van te zullen zegevieren, een nieuwe godsdienst inwijdde? In de vallei van de Lemman was Genève het versterkt kasteel van die nieuwe en vreselijke tegenstander. "Weg met Genève! Leve Rome en Savoye!" dát was de kreet, die uit aller harten oprees.

Men kwam overeen, dat al de edellieden zich op zekere dag aan een bepaalde plaats zouden bevinden, allen gewapend in het wit, met hun benden, ten einde zich meester van de stad en een einde te maken aan haar vrijheden.

Verheugd bij het zien van de goeden uitslag van zijn oproeping, zweeg Pontverre stil en scheen enige tijd in diep gepeins verzonken. Hij had een diep doordringend verstand, was niet bang om de list te baat te nemen en hoopte, dat een bestorming niet noodzakelijk zou zijn. Hij had in het diepste geheim vrienden geworven, die een bij de Corratierie gelegen huis bewoonden, waarvan een achterdeur buiten de stad uitkwam. Het blijkt, dat dit huis behoorde tot het hospitaal van de Rhonebrug, gelegen tussen deze brug en de Munt en geplaatst onder het toezicht van de kanunniken van de hoofdkerk. Men stond op. Pontverre stond bijzonder in nauw vriendschappelijke betrekking met een van de dapperste ridders van de vergadering, de sieur de Beaufort, kommandant van Chillon. Hij nam hem ter zijde: "Wij hebben een poort te Genève tot onze orders," zei hij zachtkens tot hem en hem de geheimhouding aanbevelende. "Niemand weet het; maar vreest niet, ik neem op mij, n allen te doen binnengaan." "Pontverre ging inderdaad binnen," zei enige tijd daarna Bonivard, die dit woord

vernam, maar hij kwam er niet weer uit."

De ridders stegen weer te paard en ieder van hen hernam de weg naar zijn kasteel, om zich tot de grote onderneming voor te bereiden. Pontverre deed evenzo, maar altijd, vermetel en er zich een spel van makende, de burgers van Genève braveren, besloot hij opnieuw door de stad te trekken. Zijn vrienden brachten hem onder het oog, dat de Genèvezen nu op hun hoede waren; dat hij hen enige, dagen te voren beledigd had; dat hij een dood man was, indien hij zulk een onvoorzichtigheid beging; dat zijn leven noodzakelijk was voor de onderneming. Alles was nutteloos. "Zijn ure was gekomen," zegt de kroniekschrijver van St. Victor, en het behaagde God aldus." "Vreest niet," antwoordde de stoutmoedige bevelhebber zijn wapenbroeders, ik zal er 's nachts doorgaan en ik zal mij zodanig in mijn mantel wikkelen, dat niemand mij zal herkennen. Overigens, indien men mij aanrandt, heb ik mijn zwaard." Een van zijn vrienden, de heer de Simon, besloot hem te vergezellen en enige gewapende bedienden volgden hen. De achtergeblevene ridders zagen hem naar Genève galopperen en vroegen zich met onrust af, wat er zou gebeuren.

De stap van zijn paard matigende, dacht Pontverre na over het werk, dat hij ging ondernemen. Hij vond zijn taak de naam, die hij droeg, en van de gedachtenis van zijn voorvaderen waardig. Door zijn zwaard de hertog en de paus ten dienst, te stellen, zou hij te Genève de onbeperkte macht in Kerk en Staat doen zegepralen; hij zou met éénen slag de onafhankelijkheid en de Hervorming in die woelzieke stad omverwerpen.

Eindelijk kwam hij voor Genève. Het was Zaterdag, de 2en Januari 1529, tussen vier en vijf ure in de avond; de duisternis was gedaald. De ridder bedekte zich de neus met zijn mantel, vertoonde zich met zijn geleide voor de poort van de Pâquis en ging door. Hij reed de straten in. De bevelhebber van een leger, die zich de inname en verwoesting van Genève voorstelde, trok, als een gewoon reiziger, door de stad, die hij weldra met zijn benden omringen, belegeren, wellicht verbranden zou. Zulk een onbeschaamde vermetelheid is wellicht in de nieuwere tijden nimmer aanschouwd. Nauwelijks was hij echter in de stad, of hij kon zich niet langer bedwingen; zijn hoogmoed, zijn toorn overwonnen zijn wijsheid; hij liet alle behoedzaamheid varen; hij schudde zijn mantel af en trok zijn zwaard, "zich uit trotsheid en overmoed van bedreigingen en beledigingen bedienen." Hij ging zelfs verder; de straten van Genève, het zien van die gehate Hugenoten, die hij hier en daar zag lopen, brachten hem in een ziedende toorn; en een burger, die hij ontmoette, met zijn zwaard een slag op het hoofd toebrengende, riep hij met een zware vloek uit: "Wij moeten enige van toebrengende, verraders doden!" De aangevallen burger keert zich om, andere snellen toe; het was in de straat Coutance, die sedert, en tot in de nieuwere tijd, verscheiden andere gevechten heeft aanschouwd. De Hugenoten omringen de ruiters, zij herkennen hen en roepen uit: "Hier is Pontverre! Hier is Pontverre!" De menigte wordt talrijker en verzamelt zich op de brug van de Rhone, welke het hoofd van de ridders van de Lepel moest overtrekken.

Sinds enige dagen was er te Genève slechts sprake van de conferentie van Nyon; men zei tot elkaar, dat de edellieden van de Lepel over enige nieuwe aanval dachten; dat zij opnieuw zouden gaan plunderen en moorden en dat zij ditmaal zouden trachten het vuur en het zwaard in Genève zelf te brengen. De verbittering onder het volk was zeer groot; enige burgers, zich samen op de openbare markt of in hun huizen bevindende, spraken over de te Nyon verenigde edellieden, en de schimpschoten regenden van alle zijden. "De edellieden!" zei een Hugenoot; Zeg liever de rovers!" hernam een tweede; de moordenaars!" zei een derde, en ondanks de ernst van de zaak lachte men.

Plotseling daar staat voor hen, in hun eigene stad, het hoofd van de onderneming, hij die onophoudelijk jacht op hen maakt; hij heeft zijn zwaard uit de schede getogen en een van de burgers getroffen. Deze trekken het zwaard op hun beurt en op het oogenblik, waarop de vermetele ridder, de voorstad St. Gervais doorgetrokken zijnde, de brug van de Rhone betreedt, omringen zij hem en een van hun brengt hem een slag toe op het gelaat. De man van het leenstelsel is bijna alleen handgemeen met de mannen van de burgerij. De oude macht en de nieuwe worstelen samen op de Rhonebrug; en terwijl de blauw stroom daaronder voortstroomt als gewoonlijk en de oude wateren zich in de zee gaan ontlasten, en terwijl de nieuwe wateren, door de stralen van de zon op de gletsjers van de Alpen ontdood, aanstromen, zijn er op de brug nog andere oude dingen, die voorbij gaan, nog andere nieuwe dingen, die komen opdagen. Te midden van de zwaardslagen, van het wapengekletter, van de kreten van verontwaardiging van de burgers en van de vervloekingen van de edelman, heeft er een grote algehele verandering plaats; de maatschappij verlaat de inrichting van het leenstelsel en gaat tot de vrije orde over.

Ziende, dat het aantal van zijn vijanden vermeerdert, geeft de sieur de Pontverre zijn paard de sporen, drijft het dwars door de volksmenigte en komt aan de poort van de Corraterie, door welke hij de stad wilde verlaten en die naar het klooster van de predikmonniken voerde; maar de Genèvezen waren hem voorgekomen.

O ongeluk! de poort is gesloten. In dit uiterste behoudt Pontverre zijn volkomen bedaardheid. Zeer dicht in de nabijheid bevond zich dat tot het hospitaal behorende huis, waarvan een achterdeur buiten de stad uitkwam en waardoor de ruiter voornemens was de Savoyaards 's nachts binnen te brengen. Door middel van zijn paard was hij zijn vervolgers een eind weegs vooruit gekomen; hij verliest geen oogenblik, keert om en komt voor het bekende huis. Om er binnen te gaan, moest men enige treden opstijgen. Reeds kwamen de Genèvezen in menigte aan, luid roepende: Pontverre! Pontverre!

Deze wendt zijn gelaat naar de zijde van de vijanden, en zonder van zijn moedigen klepper af te stijgen, klimt hij achteruit de stoep op, zijn zwaard zwaaiende tegen degenen, die hem navolgen. Op dat oogenblik komt de syndicus Ami Girard aan; hij vindt de heer de Simon en de andere ruiters, die het opperhoofd begeleiden, van alle zijden ingesloten; de syndicus smeekt, dat men hem geen kwaad zal doen. Inderdaad geven deze ridders de wapenen over en men vergenoegt zich met hen in verzekerde bewaring te brengen. Boven op de stoep gekomen, stijgt Pontverre van zijn paard en altijd hopen de door de meergemelde deur te ontvluchten, snelt hij ijlings het huis binnen. Zijn gelaat is bebloed, want, zegt een ooggetuige, "hij had een snede over de neus;" zijn blikken zijn woest: hij hoort de schreden van de Hugenoten vlak achter zich. Heeft hij de tijd niet om de deur te bereiken of vindt hij die gesloten?

Wij weten het niet; maar hoe dit zij, ziende, dat hij niet kan ontsnappen, verliest hij, naar het schijnt, zijn tegenwoordigheid van geest. Indien hij nog zichzelf meester was gebleven, zou hij ongetwijfeld al zijn vijanden het hoofd geboden en zijn leven duur verkocht hebben; maar hij werd voor de eerste maal bang; hij gaat ijlings een van de kamers van het huis binnen, werpt zich plat op de buik en verbergt zich snel onder een bed; een kind zou niet anders gedaan hebben. Welk een wijkplaats voor de dappersten ridder, die de Alpen en de Jura wellicht sinds eeuwen hadden gezien.

Op dat oogenblik betreden de hem vervolgende Genèvezen de drempel van het huis; zij doorlopen het en komen in de kamer, waar zich diegene verborgen heeft, die Genève evenals een lepel rijst wilde opslokken. Ami Bandière, een van die Hugenoten, die tegelijk met Hugues en de aanzienlijksten van de partij naar Bern de wijk hadden

moeten nemen en dezelfde, wiens vader en kinderen, zoals men zich herinnert, in 1526, toen het er op aan kwam de naar Zwitserland uitgeweken Hugenoten te verdedigen, voor de raad waren verschenen, bevond zich aan hun hoofd. Ami Bandière, een rechtschapen man, vol geestdrift voor de vrijheid, vastberaden en driftig, bemerkt het bed, hij denkt, dat de fiere edelman wel daaronder verborgen zou kunnen zijn. "Men porde er flink onder met ontblote zwaarden," zegt Bonivard, "en de ongelukkige, die er verborgen was, ontving een degensteek."

Dat was teveel; de heer van Pontverre komt tot zichzelf; als een driftig en krachtig man komt hij woedend uit zijn schuilplaats; hij staat op; met zijn gespierde armen grijpt hij Bandière aan; werpt hem op het bed en geeft hem een dolkstoot in de dij. Toen verdubbelde het geschreeuw; indien hij zich had overgegeven, zou men hem volstrekt geen kwaad gedaan hebben; maar de vrienden van Bandière, aangehitst door het bloed van hun broeder, willen hem wreken. Zij werpen zich op Pontverre. Alleen in het midden van de kamer, ontvangt die atletische man hen moedig, hij zwaait zijn zwaard ter linker en ter rechterzijde; hij treft met de punt en de snede; maar een burger, wie de toorn ontvlamt, valt op hem aan, "met goede degen stoten," en de kapitein generaal van de ridders van de Lepel valt dood neer.

Op dat ogenblik treedt de syndicus Ami Girard binnen, uitroepende: "Houdt op! Houdt op!" Maar het was te laat.

Zo stierf Francois de Ternier, heer van Pontverre, wiens voorvaderen altijd de vijanden van Genève waren, en die zelf de ergste er van geweest was," zegt een van zijn tijdgenoten. Hij viel als martelaar van het leenstelsel, zeggen enige; als slachtoffer van zijn onbeschaamdheid, zeggen andere."

Zijn enige gedachte was geweest Genève te verwoesten, zijn inwoners te verstrooien, zijn muren te slechten, en nu lag hij dood neer op enige schreden van de plaats, waar hij in 1519 zich aan het hoofd van zijn gewapende lieden bevond om de moord van Berthelier bij te wonen; en juist op die plaats, door welke bij had samengespannen te zullen binnenkomen om de stad te vuur en te zwaard te verwoesten. "Gedenkwaardige daad der Goddelijke gerechtigheid," zeiden enige Genevezen; "schitterende bevrijding van Genève, vreselijke les voor zijn vijanden!" Er is een groot verschil, dat men wel moet opmerken, tussen de martelaars voor vrijheid en recht, en die voor leenroerigheid en pausdom. De willekeurige macht greep op een trouweloze wijze de grootste burgers, zoals Berthelier en Levrier, te midden van een vreedzaam leven, en deed ze door de lage hand van den beul ombrengen na een zogenoemd oordeel, dat niet anders dan een afschuwelijke trouweloosheid was. Maar het was op uitdaging van de kampioenen der leenroerigheid en tot hun eigene verdediging, dat de mannen der vrijheid hun tegenstanders troffen; Pontverre stierf in een strijd, waarin hij het eerst het zwaard had getogen.

De Genevezen wilden aan hun dode vijand allerlei eer bewijzen; de raad gaf bevel, dat hij met de gebruikelijke kerkelijke plechtigheden zou begraven worden door de Franciscaners, in een kapel van het klooster van Rive, die door Zijne familie was gesticht en waar enige zijner voorouders waren ter aarde besteld.

Nadat deze plechtigheid volgens de gebruiken der roomse godsdienst had plaats gehad, stelde men een onderzoek in omtrent dit treurig uiteinde, om er recht over te doen, indien daartoe redenen voorhanden waren." Alle lieden te Genève, die er met bedaardheid over na dachten, betreurden die dood zeer. "Ach!" zeiden zij, "hoe jammer, dat hij niet in vrede heeft willen leven! Want het was een deugdzaam ridder, behalve dat hij zo twistziek was! Het ware beter geweest, indien men hem had gevangen genomen; dat zou een middel geweest zijn om met zijn makkers een voortdurende overeenkomst te treffen!"

Het gerecht vond bij Pontverre brieven, die betrekking hadden op de samenzwering, tegen Genève gesmeed, en waarin aan de edellieden van den Lepel bevel werd gegeven om zich allen, gewapend in het wit, tegen die stad te verenigen. Men verkreeg de zekerheid, dat hij het hoofd was geweest van de benden, die de burgers en de bewoners van de landerijen onbarmhartig plunderden en vermoordden, dat hij de uitdager geweest was, daar hij het eerst Bandière had gewond; de rechtbank besloot dus, dat er geen reden was om een gerechtelijk onderzoek in te stellen. De heer de Simon en de andere gezellen van de vermaarde bevelhebber werden naar de Savoysche grens gebracht, zonder dat hun enig kwaad gedaan werd.

Het scheen, dat, nu het hoofd van het bondgenootschap tegen Genève gevallen was, dit daardoor zou verzwakt zijn; maar integendeel, de dood van Pontverre verdubbelde de woede der broeders van den Lepel. De kreten en de geweldenarijen vermeerderden rondom de stad en reeds de volgende dag, Zondag de 3de Januari, hielden de edellieden, de dood van hun opperhoofd willende wreken, overal de velden bezet. "Wij zullen al de Genevezen, die wij ontmoeten, ombrengen," zeiden zij. "Inderdaad wierpen zij zich op de eerste, die zij vonden, geweld en moord plegende." Men zou gezegd hebben, dat de geest van Pontverre uit het dodenrijk wederkeerde en zijne vorige makkers drong om aan Zijne schim talloze slachtoffers te brengen, Men verwachtte een aanstaande bestorming; de onrust verspreidde zich in Genève; de raad vergaderde. De dood van François de Ternier," zeide een lid, "heeft olie op het vuur geworpen, in plaats van het uit te doven. Alléén kunnen wij de aanval van Savoye en van de edellieden niet weerstaan. Laat ons in allerijl Bern en Freyburg bericht geven." — Onmogelijk," zei een ander raadslid; u al de edellieden van Waadtland zijn onder de wapenen; men kan er niet doortrekken. Onze afgevaardigden zouden te Versoy, te Coppet, te Nyon, te Rolle worden aangehouden, en die gevangen wordt genomen, zal de dood van de doorluchtige overste met zijn hoofd betalen."

Maar een vrij volk vindt altijd burgers, die bereid zijn om zichzelf op te offeren. Twee mannen stonden op; het waren twee van de moedigste Hugenoten, Jean Lullin en Robert Vandel: "Wij zullen gaan," zeiden zij. Zij omhelzen de hunnen en werpen zich in een boot, hopende over het meer aan plaatsen te komen, waar zij zonder vrees zouden kunnen aanlanden. Maar nauwelijks waren zij in het ruime sop gekomen, toen zij herkend en vervolgd werden door vijandelijke boten, die wel gewapend en wel bemand waren. Ze bemerkte hebbende, begrepen de beide Genevezen het gevaar en de riemen, die men in voorraad had medegenomen, aangrijpende, hielpen zij de schippers met hunne krachtige armen en vlugten uit alle, macht roeiende. Zij wonnen voortdurend iets op de booten der Savoyaards; zonder aangehouden te worden, passeerden zij de verschillende, door hunne vijanden bezette havens en eindelijk landden zij, doornat van het zweet, te Ouchy. De lieden van Lausanne, die jegens de Genevezen goed gezind waren, verleenden hun hulp. Zij begaven zich naar Freyburg, door een listig middel, waarschijnlijk vermomd, en verhaalden aan hun oude vrienden de toenemende gevaren, waaraan de stad, vooral sedert den dood van Pontverre, was blootgesteld.

Deze werd toen vervangen door de heer van Viry, wiens kasteel zich, evenals dat van Pontverre, tusschen den berg Salève en het meer (tusschen Chancy en Léluiset) bevond, en wiens geslacht, evenals het zijne, altijd aan Savoye dweepzieke aanhangers had verschaft. Viry was woedend, dat Lullin en Vandel hem waren ontsnapt; de dienaren dier beide Genèvezen, die bevel hadden om aan hunne meesters te Lausanne hunne paarden te brengen, werden dan ook, toen zij Coppet gepasseerd waren, aldaar op zijn bevel in de gevangenis geworpen. Hij liet het daar niet bij. "De edellieden gaven aan de Genevezen, die zij ontmoetten, dolksteken en houwen met

hunne strijdbijlen in de lendenen, In de schouders en elders, en velen stierven er van." "Het gehele land van Monseigneur van Savoye is onder de wapenen ," zei men te Genève in het begin van Maart 1529, "en niemand kan, zonder groot gevaar, de stad verlaten!"

De Genevezen op alle mogelijke wijzen willende braveren, besloten de hertogelijken hun eene boodschap te zenden, niet op schrift, maar door een levend persoon, die hun het lot, dat hen wachtte, zou doen kennen. Inderdaad, de 14den Maart zagen de Genèvezen, die uit Notre-Dame de Grace kwamen, een zonderling persoon op de brug van de Arve voorwaarts gaan. Hij had achter zich een dwarshout, dat zich in verticale richting van de voeten tot boven het hoofd verhief en waartegen hij was vastgemaakt; vervolgens een tweede dwarshout, horizontaal, geplaatst op de hoogte van de schouders en waaraan zijn uitgestrekte armen waren gehecht. De edellieden hadden het gemakkelijk gevonden een Genèvees te kruisigen, zonder hem evenwel veel pijn te doen en hem de voeten vrij latende, zodat hij aldus toegerust naar huis kon terugkeren. "Wat is dat?" zeiden de lieden, die voor de brug waren blijven staan: Zij meenden een man uit de stad te herkennen. "Zij hebben hem met stokken van voren en van achteren gekruist," zeiden zij. De man ging over de Arve, naderde zijn medeburgers en verhaalde hun zijn geschiedenis: "Ik was voor zaken naar het dorp Troinex gegaan; de vijanden hebben mij gevangen genomen, op deze wijze toegetakeld en gedwongen om in deze uitrusting te Genève terug te komen." De Genèvezen wisten niet of zij moesten lachen of boos worden; zij bevrijdden hun gekruisigden medeburger en allen keerden gesamenlijk in de stad terug.

Dit was slechts een kleine uitspanning van de jongsten van de edellieden; de heren van Viry en zijn medebroeders hadden ernstiger gedachten. De aanval tegen Genève, in het kasteel van Nyon besloten, moest worden ten uitvoer gebracht. De heren trokken met hun wapenlieden uit al de kastelen van de grote vallei, en de 24sten Maart kwamen enige boeren van de oevers van de Arve aan de syndicussen zeggen, dat er te Gaillard een groot aantal edellieden en soldaten bijeenkwamen; dat die gewapende lieden de volgende nacht heimelijk de stad met ladders wilden beklimmen en dat er op alle wegen nauwlettend werd gewaakt om al degenen, die uit Genève gingen, aan te houden.

De gehele bezetting bestond toen uit vijftig man, een rondlopende wacht doende, zegt Bonivard, dat is te zeggen, op hun beurt wacht houdende. Hoe met zo weinig volk weerstand te bieden? Twee machten evenwel bewaakten de muren: de geestkracht van de burgers en de voorzienigheid Gods.

In de nacht van Witte Donderdag 25 Maart, te middernacht, rukten de ridders van de Lepel, ongeveer 4.000 man Savoysche troepen en de uitgeweken Mamelukken zo heimelijk mogelijk voorwaarts om Genève door verrassing in te nemen. Aan vals alarm gewoon, hadden de Genèvezen niet veel acht geslagen op de waarschuwing, die hun gegeven was. Aan het hoofd van de troep, die de storm wilde wagen, bevond zich een zeker aantal mannen, die grote te Chillon vervaardigde ladders droegen. De gewapende lieden, die ben volgden, hadden over hun klederen witte hemden, ten einde elkaar in de duisternis te kunnen herkennen; zij hadden zelfs aan hun vrienden in Genève kentekenen gezonden, welke deze tuin het uiteinde van hun pieken moesten plaatsen, opdat de bestormers ben gedurende de strijd zouden kunnen herkennen. Juist had in de stad het tweede uur na middernacht geslagen, toen enige Savoyaards voor de muren aankwamen. Niemand in Genève was op zijn hoede; er heerste een diepe stilte; de nacht was duister; alles beloofde een volkomen uitslag. Intussen had het legerkorps op een kwartier pars afstand van de stad stand gehouden, en aarzelde het om de storm

te beginnen. Pontverre was er niet meer; Viry had zijn invloed niet overgeërfd.

"Op het ogenblik van de uitvoering" zegt een kroniekschrijver "werden die Savoyaards door een geest van verschrikking bevangen; God ontnam hun de moed, zodat zij niet vermochten te naderen."

"Wij zijn niet sterk genoeg," zei de een, "om onze onderneming ten einde te brengen."

"Indien wij niet slagen," zei de ander, "zullen wij niet ontkomen aan de Heren van het Bondgenootschap."

Bijgevolg trokken zij af en zeiden, om hun schande te verbergen, dat de hertog of de bisschop hun had verboden voorwaarts te gaan. Zou niet de hertog inderdaad, door de invloed van de kantons, op het laatste ogenblik het bevel tot de terugtocht hebben gegeven? Dit alleen verklaart, naar het schijnt, deze rugwaartse beweging. Wat daarvan zij, de Genèvezen schreven hun bevrijding aan een hogere oorzaak toe; zij schreven in de registers van de raad deze eenvoudige woorden, die wij overschrijven: "De edelen hadden ondernomen deze stad aan te vallen, welke God tot hertoe heeft bewaard."

Men noemde de 25sten Maart *de ladderdag*. Inderdaad had de gehele strijd zich bepaald tot het vervaardigen en aanvoeren van de ladders.

NEGENDE) HOOFDSTUK.

De Hervorming geraakt aan het gisten binnen en de oppositie buiten Genève.

(April 1529 Januari 1530.)

Terwijl de mannen van de oude tijden bevreesd werden en terugweken, vatten de mannen van de nieuwe tijden moed en traden voorwaarts. Zij zetten zich in Genève aan het hoekje van de haard van de burgers neer; zij knoopten er godsdienstige gesprekken aan; zij verspreidden langzamerhand nieuwe denkbeelden in de stad en nieuwe zaden in de harten. Van die Lutheranen, zoals men ze noemde, waren sommige Genèvezen, andere Berners, en de geestige Bonivard mengde zich somtijds in hun gesprekken. Enige, die waarlijk vrome mannen waren, zeiden tot degenen, die hen hoorden, dat zij hun zaligheid alleen moesten verwachten van het kruis; maar dat, evenals de zon aan de aarde een andere gedaante geeft en haar vruchten doet dragen, het grote Evangelische licht hun harten moest vervormen en hen leiden tot het doen van nieuwe werken. Maar andere, die een neiging hadden om alles af te keuren en te bespotten, gaven zich enkel moeite om de misbruiken van Rome en van zijn geestelijkheid aan te wijzen. Zij zeiden overluid, wat men tot op die tijd slechts heimelijk leid durven zeggen. Indien zij een Kordelier met een hoogrood gelaat, een langen baard, een bruin kleed en een walgelijk uiterlijk zagen voorbijgaan, wezen zij hem met de vinger na. "Die monniken, dringen zich niet alleen," zeiden zij, "in het geweten van de burgers, maar in hun huizen en in hun bed, en besmetten de stad door hun schanddaden en overspeligheden. Ternaauwernood kunnen wij, door middel van traliewerk en ijzeren staven, hun tomeloze ondeugden afweren en de eerbaarheid onzer vrouwen en dochters redden. God heeft hen overgegeven aan de begeerlijkheden van hun harten."

De gesprekken tussen de Genèvezen en Berners werden gedurende de jaren, die van de Hervorming van Bern tot die van Genève verliepen, gedurig hernieuwd. Wanneer een Genèvees een Zwitser aan zijn tafel had genodigd, toonde hij hem graag na het middagmaal de bijzonderheden van de stad. "Kom," zei hij, "laat ons eerst in de St. Pieterskerk gaan. Zie, het is een prachtige hoofdkerk; bewonder die kolommen, die

gewelven, die bogen! Maar er is nog heel wat anders. Ziehier een koffertje, waarin men een onwaardeerbare schat bewaart het is de arm van de heiligen Antonius! Op de feestdagen biedt men hem de aanbidding van de gelovigen aan, die deze relikwie met heiligen eerbied kussen.

"Maar" voegde de Genèvees, zijn metgezel in het oor fluisterend, er bij ", die arm van de heiligen Antonius is, naar enige verzekeren, slechts een gedeelte van het lichaam van een hert. ... "Een Priapus waardige relikwie! Volg mij naar het grote altaar; gij ziet de kas, waarin men de hersens van de heiligen Petrus bewaart! Er aan te twijfelen is een verschrikkelijke ketterij, en die niet te aanbidden een afschuwelijke goddeloosheid; maar, dit zij onder ons gezegd die hersens van de apostel bestaan uit een puimsteen "

Somtijds staken Zwitsers en Genèvezen de rivier over en gingen zij de straat op, die naar de oude kerk van St. Gervais voerde. "Wat doen die goede oude vrouwtjes, die het oor tegen dat gat lenen?" zei een hunner. Er waren daar inderdaad vrouwen en priesters bijeen. "De lichamen van de heiligen Gervais, van de heiligen Nazaire, van de heiligen Celsius en van de heiligen Pantaléon liggen onder dit altaar begraven," zeiden de priesters tot de vrouwen. "Die heilige lichamen begeren uit deze grafkelder te komen; komt, plaatst hier uw oor; gij zult ze horen." De goede vrouwen naderde en hoorden inderdaad een zeker geluid, zoals mensen zouden maken, die samen spreken. "Wij horen ze," zeiden zij. Helaas!" vervolgden de priesters, "om een heilig lichaam uit het graf te halen, moeten er bisschoppen, staatsies, zilveren werktuigen zijn, en wij hebben niets!" Die heilige persoons wensende te verlossen, wierpen die goede vrouwen dadelijk hun offeranden in de bus. en de priesters zamelden ze op. "W eet gij?" zei een Hugenoot, "dat de ongelovigen beweren, dat het gerucht voortkomende, naar men ons zegt, uit de gesprekken van de heilige Pataléon en zijn vrienden, eenvoudig wordt voortgebracht door enge kunstig door de priesters gerangschikte pijpen, die op het ogenblik waarop het gat geopend is en waarop de wind er binnenkomt, het geluid geven, dat men hoort.

"Hebt gij ooit zielen uit het vagevuur gezien? Te Genève is niets gemakkelijker," zei een Hugenoot na de avondmaaltijd. "De nacht is gedaald; laat ons naar het kerkhof gaan en ik zal er u enige tonen. Hier zijn wij er. Ziet gij die kleine vlammetjes, die langzaam hier en daar te midden van de verstrooide beenderen rond dwalen. Dat zijn de zielen, zeggen de priesters, die, de woning van hun benauwdheid verlaten hebbende, langzaam des nachts over de kerkhoven sluipen en hun bloedverwanten bezweren om aan de priesters missen en gebeden te betalen, die hen uit het ignis purgatorius verlossen. Wacht. daar komt er een naar ons toe. ik zal haar verlossen." Hij bukte, raapte haar op en toonde haar aan zijn metgezellen: Ho, ho! waarlijk! die zielen zijn van een zonderling maaksel. Het zijn kreeften, op wier rug de priesters waskaarsjes hebben vastgemaakt. "

"Van die aard is de industrie onzer geestelijken," zei eens een geleerd Hugenoot. (Bonivard nam dikwijls deel aan die gesprekken). "Zij zijn bij de maaltijden grappenmakers; bij de moeilijke redetwisten domkoppen; ter zake van arbeid zijn zij slakken, met betrekking tot het opleggen van betalingen zijn zij harpijen, op het punt van vriendschap luipaarden, in de trotsheid zijn zij als stieren; om te eten minotaurussen; en als het op list aankomt, vossen.

De Genèvezen lieten het daarbij niet. "Op zekere dag (het was Dinsdag, 4 Januari 1530) dat verscheiden Hugenoten bijeen waren en dat al de relikwieën en bedriegerijen van de priesters het onderwerp van het gesprek hadden uitgemaakt,

besloten enige hunner; die in de wijk St. Gervais woonden, verontwaardigd over de bedriegerijen van de geestelijkheid, die heilige lichamen in goudmijnen herschiep, tegen die misbruiken te protesteren. Zij begaven zich in grote getale naar buiten, doorlopen de verschillende straten van St. Gervais, blijven op sommige plaatsen staan, roepen de burgers op de gebruikelijke wijze bijeen, en omringd van een talrijke volksmassa, doen zij, zegt het register van de raad, "niet gebruikelijke omroepingen, bij wijze van bespotting." Wellicht verkochten zij openlijk de lichamen aan de meestbiedende. Wat daarvan zij, men zette hen in de gevangenis.

Dit toneel had de bewoners van de voorstad zeer veel genoeg verschaft. De oude bijgelovigheden knakten in Genève en stortten onder het gejuich des volks ineen. De Hugenen eisten het recht van onderzoek en wilden, dat het verstand aan de mens met enig doel gegeven was. Die proeven van vrijheid, die de Kerk beangstigten, bekoorden de burgers. Enige inwoners van de voorstad, door edelmoedige gevoelens beziel, kwamen in grote getale op het stadhuis. "Wij verzoeken, dat men de gevangenen weer loslate," zeiden zij tot de syndicussen; tien wij bieden aan borg voor hen te zijn."

De overheid hield het nog niet de oude orde. "Mijn heren!" zei de eerste syndicus, "ik moet u strenge vertogen over uw eigennuttigheden doen. Wij willen noch oproer, noch muiterij. Dat de bloedverwanten van de gevangenen morgen voor de raad verschijnen, en wij zullen die horen," de 9de Januari nam de raad van de Twee-Honderd het besluit om de gevangenen van St. Gervais vergiffenis te schenken; maar hun te zeggen, dat deze dwaasheid, indien zij er nog een deden, hun voor twee zou toegerekend worden.

Het begin van de Hervorming had te Genève een ontkennend karakter.

Overal gevoelde men in de zestiende eeuw een behoefte om te denken; te oordelen. De Genèvezen meer dan andere wilden de misbruiken Hervormen, welke de achtereenvolgende overweldigingen in de burgerlijke orde hadden ingevoerd; hoe zouden zij ook niet de Hervorming van de misbruiken, die in de godsdienstige orde waren ingelijfd, gevorderd hebben? Het waren niet enkel afzonderlijke grieven, plaatselijke knevelarijen; het was het pausdom zelf, dat die Hervorming moest aantasten. Die gang, welke natuurlijk scheen, is evenwel niet de beste. Het uitwendige, dat wil zeggen het bestuur, de godsverering, de gebruiken zijn niet het wezen van het Christendom; het inwendige, dat is het geloof aan de leer van het Woord Gods, de verandering van het hart, het nieuwe leven, dat is het wezen daarvan. Wanneer men een slecht mens wil Hervormen, is het niet de hoofdzaak hem zijn vuile klederen uit te doen en de vlekken van zijn gelaat af te wassen; het is zijn wil, die veranderd moet worden. Te Wittenberg begon de Hervorming in de persoon van Luther door het inwendige; te Genève begon zij in de Hugenen door het uitwendige. Dit zou een groot nadeel zijn, indien niet, onder de ingeving van Calvijn, de godsdienst te Genève even inwendig was geworden als in Duitsland. De Genèvefse Hervorming zou zijn te niet gegaan indien zij het karakter, dat zij aanvankelijk aannam, behouden had. Maar de neiging, waarvan wij pas met een enkel woord spraken, was een nuttige voorbereiding, om die algehele verandering voort te brengen, die de verwezenlijking is van het grote woord van Christus: Het koninkrijk Gods is binnen in u.

De bisschop, die zich in zijn bezittingen in Bourgondië ophield, wilde evenmin een inwendige, als een uitwendige Hervorming. Hij was beangst over hetgeen er te Genève voorviel, en zich onbekwaam ziende om zelf de stroom te stuiten, die zijn mijter en zijn vorsten waardigheid scheen te zullen medevoeren, beklagde bij zich bij

de hertog, bij de keizer en bij de syndicussen zelf. De 8sten Augustus, verscheen een afgevaardigde van Monseigneur in de raad en beval in zijn naam, "dat men zich zou ontbonden van datgene, wat men begonnen had, en dat men afgevaardigden zou zenden naar Karel V, die alles weer goed in orde zou brengen."

Verontwaardigd dat men op zijn klachten volstrekt geen acht sloeg, deed de bisschop in October nieuwe opvorderingen, maar vol bitterheid en bedreigingen. Hij gaf te verstaan, dat hij liever Genève tot de ondergang zou brengen, dan te veroorloven, dat men er de misbruiken zou Hervormen. Deze brieven werden in de raad gelezen; de inhoud daarvan werd aan de burgers medegedeeld. Wat zullen zij doen, zoals zij bedreigd zijn met de toorn van de hertog, van de paus en van de keizer? "Genève," zeiden zij, "verkeert in gevaar van verwoest te worden Maar God behoeft ons. Beter is de oorlog bij vrijheid, dan de vrede bij slavernij. Laat ons ons vertrouwen niet stellen op de vorsten, en dat aan God alleen de roem en de ere zij." Met zulk een vertrouwen komen de volken niet om.

Genève had dat nodig. Zijn vijanden zeiden, dat er machtige omwentelingen voor de deur stonden; dat die in Saksen waren begonnen; maar dat zij, liár althans, de staatkundige orde niet hadden aangeroerd; dat daarentegen in de stad van de Alpen de burgerlijke omwenteling met de godsdienstige omwenteling samenging. De Zwitsers begonnen verdrietig te worden over die zo zwakke en toch zo onbuigzame stad, die geen armen genoeg had om zich te verdedigen en teveel trotsheid om zich te onderwerpen. Door de hertog gedrongen en aangezet, besloten zij de verbreking van het verbond te vragen. Dit bericht verspreidde ontsteltenis in de stad. "Ach!" zeiden de Hugenoten, "indien de schapen afstand doen van de honden, zullen de wolven hen weldra verstrooid hebben. En zonder te wachten tot hun van dit noodlottig besluit was kennis gegeven, strekten de patriotten de handen uit naar dat Zwitserland, waarvan de hertog hen wilde afscheiden, en riepen uit: "Liever sterven!" Maar enige, die heimelijk Mameluks gezind en nog in de stad verborgen waren, menende dat dit het begin was van het einde, haastten zich In dezelfde tijd om zich bij het hertogelijke leger te voegen.

Inderdaad scheen het einde te naderen. Op de eersten Mei kwam een indrukwekkend gezantschap van de vijf kantons Zurich, Bazél, Solothurn, Bern en Freyburg te Genève aan en werd weldra gevolgd door de afgevaardigden van Savoye. De Genèvezen zagen met verwonderd oog de Zwitsers en de Savoyaards gezamenlijk door hun straten gaan, elkaar met de bewijzen van de uiterste beleefdheid behandelen en de Hugenoten met een trots uiterlijk beschouwen. Hoe, de kinderen van Tell geven de hand aan hun onderdrukkers! De gedachten van de burgers geraakten in verwarring; zij vroegen zich af, of er enige gemeenschap kon zijn tussen de vrijheid en het despotisme. Zij moesten de kelk ledigen tot op de bodem toe. Derr 22sten Mei verscheen het gezantschap voor de raad. Het was Sebastiaan van Diesbach, een trots Berner, uitstekend overheidspersoon, een vermaard diplomaat en geducht krijgsman, die belast was niet hel. woord te voeren. Hij legde het er op toe om de burgers van Genève geen medeburgers te noemen, verzocht kortweg de herroeping van het verbond en stelde een vrede voor, die de onafhankelijkheid van de Genèvezen de hertog ten offer bracht.

Terzelfder tijd gaf hij hun te kennen, dat de Zwitsers niet alleen van hun gevoelens waren; dat de grote mogendheden van Europa een algemenen maatregel namen. Inderdaad ondersteunde François "van staatkunde veranderende, de eisen van zijn oom de hertog en verklaarde, dat hij, in geval van weigering de wapenen van Frankrijk met die van Savoye zou verenigen. Karel V was volkomen bereid om zich

voor de machteloosheid, waarin hij verkeerde, om de Protestanten van Duitsland te vernietigen, schadeloos te stellen door zich het genoegen te verschaffen om die kleine trotse stad ten onder te brengen. De koning van Hongarije zelfs zond naar Genève een afgezant in het belang van Savoye. Zal dat kleine hoekje gronds vrij beweren te blijven, waar Europa besloten heeft het onder zijn hielen te verpletteren.

Terwijl de machtige vorsten, die de Genèvezen omringen, wankelen tussen tegenstrijdige denkwijzen, zodat men dikwijls niet zou kunnen zeggen of Karel voor of tegen de paus, François voor of tegen de Protestanten is, hebben die ijzeren mannen slechts één denkbeeld, de vrijheid, de vrijheid in de Staat en in de Kerk. De Hugonoten toonden zich, vast besloten en hielden het hoofd overeind in tegenwoordigheid van de gezanten.

"Mijn heren!" zeiden de heren van Lussey, van Mézère en andere, "neemt u in acht, wij zullen eerst tegen de stad strengheid van recht gebruiken; maar indien dat niet helpt, de gestrengheid van de oorlog; terwijl, indien gij de hertog zijn oude voorrechten teruggeeft, hij u alles zal vergeven en instaan voor de vrijheden van Genève." o Ja," zeiden de Zwitsers, "op straffe van tien duizend kronen indien hij het tegendeel deed. " Maar, wonderbare zaak!" zegt een tijdgenoot; hoe meer de gezanten bang maakten en dreigden, des te moediger en standvastiger waren de Genèvezen, en zij riepen uit: "Wij willen liever sterven, dan dat!"

Den 23ste Mei stelde de heer van Diesbach de verbreking van het verbond aan de raad van de TweeHonderd voor; en de algemene raad de volgende dag bijeengeroepen zijnde, antwoordde de eerste syndicus, zonder zich te verliezen in uitleggingen zonder einde, kortaf aan de afgevaardigden van de kantons: "Zeer geëerde Heren! daar het verbond met het Bondgenootschap niet dan na rijpe overweging is gesloten, hopen wij op God en op de eed, die gij ons gedaan hebt, dat het nimmer zou verbroken worden. Wat ons aangaat, wij zijn vast besloten om de onze te houden." Toen wendde de magistraat zich tot het volk en zeide: "Ik stel voor, dat degene, die spreken zal van het verbond met de Zwitsers te vernietigen, het hoofd worde afgehouden zonder enige genade, en dat diegene, die van enige, tegen dit verbond gesmede aanslag kennis zal dragen, driemaal over de brandstapel gewipt worde." De algemene raad nam dit voorstel met algemene stemmen aan.

Diesbach en zijn ambtgenoten waren verlegen en zagen elkaar verbaasd aan. "Heeft de heer van Savoye," zeiden zij, "ons niet verzekerd, dat, behalve vijf en twintig of dertig burgers, het gehele volk gunstig jegens hem gezind was?" En ik weet," zegt een onbekend persoon, wiens naam ons niet is bewaard gebleven, "dat, indien het verbond was verbroken, de hertog binnen Genève zou zijn gekomen en twee en dertig burgers onthoofd hebben."

"Komt," zeiden de meest geëerde mannen van Genève tot de Zwitsers, en zij spreidden hun perkamenten voor de ogen van de gezanten uit, hun, met die documenten in de hand, bewijzende, dat het hun vrij stond een verbond met de kantons aan te gaan. De afgevaardigden van Bern, Freyburg, Zurich, Bazel en Solothurn gaven bevel, dat men hun paarden in gereedheid zou brengen. Enige Hugonoten verzamelden zich in de straat, waar zij hun verblijf hielden, en op het oogenblik, waarop de Bernse heren te paard stegen, riepen zij hun toe; "Liever zullen wij de stad tot de grond toe afbreken, liever onze vrouwen, onze kinderen en onszelf zien doden, dan er in toe te stemmen het verbond te verbreken!" Te Bern van zijn zending rekening doende, vond Diesbach middel om zijn nederlaag enigszins te bedekken: "Er waren duizenden mannen bij die algemene raadsvergaderingit was een overdrijving) " zei hij; "een enkele (hij wilde spreken van de voorzitter) heeft betuigd

het verbond niet te willen verbreken; waarop al de andere zich bij hem gevoegd hebben!" Wist hij dan niet, dat het voldoende is, dat een voorstel door een enkelen gedaan worde, om het door een geheel volk met algemene stemmen te doen aannemen?

Een nieuwe, bij de voorvaderen onbekende geest begon toen verscheiden Genèvezen te bezielen. De zending van Ab Hofen was niet nutteloos geweest. Nevens een groot aantal personen, die men wel is waar met de naam van Luther noemde, maar voor wie de hoofdzaak was geen vasten te houden, geen tekenen des kruizes te maken bij de godsdienst, waren er enige, die het Woord Gods wilden ontvangen en volgen. De Roomse geestelijkheid begreep het.

Indien de Genèvezen zozeer aan de Zwitsers gehecht zijn," zeiden de priesters in hun bijeenkomsten, is het om vrijelijk de ketterij te kunnen uitoefenen. Indien zij er in slagen, zal men wellicht Savoye, Aoste en andere landstreken van Italië zich evenzo zien Hervormen."

Vast besloten om die dreigende vlammen uit te doven, besloot de hertog de invloed van de paus, zijn schatten en zelfs zijn soldaten te vragen, want de stedehouder van dengend, die verboden heeft het zwaard te trekken, heeft ook soldaten. Clemens VII was overigens een van de bekwaamste staatsmannen van zijn tijd en zijn raadgevingen konden zeer nuttig zijn. Daar Pierre Gazzini, bisschop van Aosta, zich toen te Rome bevond, droeg het hof van Turijn die ijverige ultramontaan de taak op, om de paus bekend te maken wat er te Genève voorviel. Gazzini verzocht aan Clemens een gehoor en de 11den Juli 1529 door de ceremoniemeester binnen geleid zijnde, naderde hij de paus, die op zijn troon was gezeten, met de gebruikelijke betuigingen, boog zich neer, kuste hem de voeten, en gaf hem opgestaan zijnde, een nauwkeurig verslag van de misdrijven, door de Lutheranen te Genève en in de valleien van Savoye begaan: "O, Heilige Vader!" zei hij, "de gevaren van de Kerk zijn dreigend en wij zijn door de hevigste vrees vervuld. Uit het hoger gelegene Bourgondië en uit het graafschap Neuchâtel is die gevloekte secte te Genève gekomen.

En nu, helaas! wat onheilen heeft zij er voortgebracht! Reeds durft de bisschop niet meer zijn verblijf houden in zijn bisdom; reeds is de vaste afgeschaft en de ketters eten dagelijks vlees. Veel meer; men leest verboden boeken (het nieuwe Testament), en de Genèvezen stellen zoveel prijs op die geschriften, dat zij weigeren ze, zelfs voor geld, af te staan. Die ellendige ketters doen zeer veel kwaad, en dat niet alleen te Genève: ook Aoste en Savoye zouden reeds geheel verdorven zijn, indien zijn Hoogheid niet twaalf edellieden had doen onthoofden, die er die gevaarlijke leerstellingen uitstrooiden. Maar deze heilzame gestrengheid is niet voldoende om het kwaad te stuiten. Hoewel zijn Hoogheid op doodstraffe heeft verboden van die secte en haar afschuwelijke dogma's te spreken, ontbreekt het niet aan boze klappers, die rondgaan en overal die gevloekte leerstellingen in zijn gebied verspreiden. Zij zeggen, dat zijn Hoogheid hun koning niet is; zij dringen er sterk op aan, dat men de weinige geestelijke goederen, die wij bezitten, zal verkopen, zich op de grote uitgaven van de oorlog beroepende. De hertog, mijn heer en meester, laat overal die doemwaardige secte uitroeien. Hij is de ringmuur, die haar de ingang in Italië sluit en hij bewijst aldus aan Uw Heiligheid de uitstekendste diensten; maar wij hebben uw bijstand nodig." Gazzini voegde bij deze rede het verzoek om een toelage tot onderstand.

Clément VII had hem met grote oplettendheid aangehoord; hij scheen de onheilen en de gevaren te begrijpen, op welke de bisschop van Aosta hem had gewezen; en de dignitarissen en andere priesters, die hem omringden, schenen daardoor nog dieper

geroerd. Zeer ervaren in de wijsgerige en godgeleerde kwesties, begaafd met een doorzicht, dat de moeilijkste zaken door en door bevatte, zag de paus het gevaar, dat er in zou gelegen zijn, dat de ketterij in het Zuiden, te Genève, een haardstede vond, die wel verderfelijker kon worden, dan Wittenberg zelf; hij gevoelde ook de noodzakelijkheid van een vorst te hebben, die een ijverig katholiek was, om de Franse en Italiaanse hellingen van de Alpen te bewaken. Deze grootpriester, wellicht de ongelukkigste van alle pausen, zag de Hervorming zich onder zijn ogen ontwikkelen in Europa, zonder dat het hem mogelijk was haar te stuiten, en alles wat hij deed om haar te bestrijden strekte integendeel slechts om haar meer te verspreiden. Nu echter sprak men hem volgens zijn hart. Hij wilde beletten, dat Genève zich zou Hervormen, dat een sterkte van het pausdom aan de vijand overging; en een machtig vond, bood zich aan om daarin te voorzien. Clémens ontving dus met de uiterste goedheid het aanbod van Gazzini. Evenwel wam hij niet op zijn gemak. Er was in de rede van de Piëmontse gezant een woord, één enkel woord slechts, dat hem hinderde, de toelage; hij was inderdaad nog niet van de plundering van Rome hersteld. Clémens VII antwoordde: "Ik beschouw zijn Hoogheid als mijn dierbaarste zoon en ik dank Haar, voor haar ijver; maar wat geld betreft, het is mij onmogelijk zulks nu te geven, vanwege de slechten toestand van de schatkist." Vervolgens zich op de behoeften van de Kerk beroepende en op de verplichting van de vorsten, die bereid moesten zijn om voor haar hun goederen, hun onderdanen en hun leven op te offeren, voegde de paus er bij: Ik smee de hertog vooral het oog te hebben op Genève. Die stad wordt veel te Luthersgezind en moet tot elke prijs worden bedwongen." Door de pauselijke officieren tot aan de poorten van het paleis uitgeleid, betreurde Gazzini het zeer, dat hij met betrekking tot de toelage niet geslaagd was. Zijn hoofddoel echter was bereikt; het pausdom was gewaarschuwd; het zou over Genève waken, zoals een veldheer over de vijand waakt.

De paus gewonnen zijnde, moest men nu de keizer medeslepen. Dit viel de hertog gemakkelijker: Karel V was zijn schoonbroeder; de keizerin en de hertogin van Savoye, die zusters en beide Rome zeer toegedaan waren, konden elkaar over dit onderwerp schrijven. De protestatie, door de Evangelische vorsten te Spiers gedaan (April 1529), had de monarch hevig vertoornd; hij maakte zich dan ook gereed om, volgens de eed, die hij te Barcelona had afgelegd, "de pestziekte, waardoor de Christenheid was aangetast, een behoorlijk tegengif toe te dienen." Aanvankelijk, wanneer men hem van Genève sprak, vond hij die stad wat ver verwijderd; evenwel, het was een keizerlijke stad; hij besloot haar in zijn ontwerp voor de veldtocht op te nemen en besloot dadelijk een eersten stap te doen om haar tot het pausdom terug te brengen. De 16de Juli (1529) dicteerde de keizer aan zijn secretaris de volgende brief, die aan de Genèvefse syndicussen was gericht:

" Getrouw vrienden!

" Wij hebben vernomen, dat verscheiden predikers in uw stad en op de grenslanden bijzondere en openbare vergaderingen houden; dat zij de dwalingen van Luther voortplanten en dat zulks door u wordt geduld. Die praktijken veroorzaken aan de Kerk aanzienlijke schade en de pauselijke, zowel als de keizerlijke majesteit worden door uw gedrag zwaar beledigd, Het is daarom, dat wij u bevelen, gezegde leraars te doen in hechtenis nemen en ze volgens de inhoud van de gestrengste edicten te doen straffen. Dit doende, zult gij de goddeloosheid uit uw land uitroeien en een Gode aangename en met onze volstreckte wil overeenkomstige zaak doen.

"Carolus, Imp."

Deze brief van Karel V, waaruit de onbepaalde alleenheerser te herkennen was, veroorzaakte te Genève veel verwondering. De burgers ontkenden niet, dat de keizer onder hen een zeker oppergezag kon eisen, daar het een keizerlijke stad was. Zij hebben de vorstbisschop weerstaan, zij hebben zich tegen de hertog verzet, zullen zij ook deze machtigen monarch weerstand bieden? Zijn eis was duidelijk en enige zeiden, dat het voor een kleine koopstad een wezenlijke dwaasheid zou zijn, zich tegen die grote vorst te verzetten. Maar de Genèvezen aarzelden niet; en zonder grootspraak, deden zij de keizer dit eenvoudig bericht geworden: "Sire! wij willen leven zoals voorheen, volgens God en de wet van Jezus Christus."

Karel V beloofde toen de hertog, hem krachtig te zullen ondersteunen. De paus zelf bedacht zich, begon te zoeken, ondanks de aan Gazzini gedane weigering, en vond onder de puinhopen van zijn schat eist een toelage van vier duizend Spaanse ponden. De twee machtigste personen van de Christenheid verenigden tegen de kleine stad hun invloed, hun banvloeken, hun diplomatie, hun listen, hun rijkdommen, hun krijgslieden, en alles maakte zich tot de te voren beraamden aanval gereed.

TIENDE HOOFDSTUK.
Verschillende bewegingen in Gerieve en
tweede gevangenschap van Bonivard.
(Maart tot Mei 1530.)

Deze berichten deden de moed van de verdedigers van het katholicisme in Genève herleven; en daar de keizer, de paus en de hertog zich gereed verklaarden om hun plicht te doen, maakten de bisschoppelijke beambten zich gereed om ook de hunne te volbrengen. Maar een omstandigheid kon hun pogingen verlammen. "God," zegt een handschrift, "begon door zijn goedheid in die tijd in Genève de kennis van de waarheid, van zijn heilig Evangelie, van de Hervorming uit te strooien in de harten van enige bijzondere personen, door de omgang, die zij met die van Bern hadden." Deze Hugonoten beleden stoutweg de Protestantse denkbeelden, die zij bij de Zwitsers hadden geput; en zonder een zeer verlicht geloof te bezitten, schepten zij er vermaak in, de priesters en hun aanhangers met woorden aan te vallen. Dagelijks begaven zich enige pastoors of enige monniken tot de bisschoppelijke stedehouder en beklagden zich hevig over die mannen, die men Lutheranen noemde en die, hetzij ten hun huize, hetzij op de markt, hetzij in de kaken zelfs, die zij van het een einde tot het andere doorliepen, luide van de noodzakelijkheid ener Hervorming spraken. In de afwezigheid van de bisschop zijn plicht willende doen, riep de stede houder de 22sten Maart de procureurfiscaal en beraadslaagde met hem over de middelen tot verdediging van het geloot.

Deze laatste verscheen voor de raad: "De ketterij verheft stoutmoedig het hoofd," zei hij; "men eet vlees gedurende de vaste, volgeis het gebruik van de secte van de Lutheranen; in plaats van de mis met gewijde aandacht te horen, wandelt (passagiare) men gedurende de godsdienst oefening in de kerk rond. Indien wij dat kwaad niet stuiten, is de stad verloren. Ik beveel u, in de naam van Monseigneur de bisschop, die oproerlingen gestreng te straffen."

Het handschrift van Bern voegt er bij, dat de procureurfiscaal grote klachten deed horen, vergezeld van berispingen en bedreigingen."

De hertog kwam hem te hulp; hij liet de raad zeggen wel te waken voor de dwalingen van de Lutheranen, die zich in de stad vestigden. De magistraat was geneigd om de godsdienstige nieuwigheden tegen te gaan: "Men moet," zei hij, "men moet iedereen

noodzaken om de mis met eerbied aan te horen." De Hugenoten wezen op het gevaar, dat er in zou gelegen zijn om de wil van de hertog in enig punt te volgen; dan zou hij menen opperheer van Genève te zijn. Wat te doen? Een verstandig man stelde tot bestraffing van de ketterij een zonderlinge straf voor, waarover men nog niet gedacht had en die dadelijk werd aangenomen en afgekondigd, ondanks de tegenkanting van de meest bepaalde Hugenoten: "Laat ons bevelen, dat degene, die vlees zullen eten of die in de kerken zullen rondlopen, veroordeeld zullen worden om drie toises van de muur van St. Gervais te maken." Nu verbouwde men die muur om zich te verdedigen tegen de hertog.

Dit bevel verwekte een storm tegen de Roomse geestelijkheid. Ten allen tijde zijn er onder de katholieke priesters achtenswaardige mannen en zelfs Christenen geweest, die zich met een grote zelfverloochening hebben toegewijd aan de verlichting van de menselijke ellenden. De partijgeest, die een gehele klasse van mensen in huichelaars, in dwepers, in ontuchtigen verandert, is evenzeer strijdig met de rechtvaardigheid als met de christelijke liefde. Niettemin moet men bekennen, dat men toen slechts zeer zelden te Genève van die vrome en ijverige priesters ontmoette, die men in de katholieke Kerk gezien heeft, sinds de Hervorming haar heeft wakker gemaakt.

"Hoe!" riepen in de raad de leden, die naar het Protestantisme overhielden en die hun vrienden veroordeeld zagen" de Kerk verbiedt ons te eten van een spijs, die God toch tot ons gebruik heeft geschapen, en zij veroorlooft de priesters te voldoen aan een onverzaadbare onkuisheid, tegen welke God een strenge veroordeling uitspreekt Aha! Heren van de geestelijken stand! gij wilt, dat wij niets dan vis eten en gij leeft in een handel met overspelige vrouwen, die u tot een gewoonte is geworden. Huichelaars! Gij laat het vliegje door de vingers glippen en gij verslindt de kameel."

In dezelfde tijd ontsluierten die burgers al de ongeregelde heden van de priesters en van de monniken; zij wezen de plaatsen van hun ontucht aan; zij verhaalden de ergerlijke handelingen, waartoe hun kwade begeerten hen vervoerden. Dit verhaal, welks waarheid iedereen kende, maakte algemeen indruk. De goede Katholieken, die zich in de raad bevonden, begrepen, wat nadeel die onzedelijkheid van de geestelijken aan de godsdienst toebrengt. Zekere praktische mannen waren geneigd om de grote beweging, welke toen in de Kerk plaats greep, te beschouwen als een wezenlijke Hervorming van de zeden. "De Lutherse wet verheft zich en bloeit," zei een katholiek raadslid, n ten gevolge van de ergerlijke levenswijze van de priesters, die openlijk ontuchtige vrouwen onderhouden."

De raad liet de vicaris-generaal komen: "Wij hebben ons zeer te beklagen," zei hij tot dezen, "dat men de ontaarding en het ergerlijk gedrag van de geestelijken, die de bron van al de ongeregelde heden zijn, niet heeft tegengegaan. Wendt daartoe uw macht aan, zonder te wachten tot het wereldlijk gezag verplicht is zich daarmee te bemoeien." Het blijkt, dat de vicaris niet veel hoop op verbetering gaf. De raad was dan ook van gevoelen, dat, daar gene de leken, die in de kerk wandelden, had veroordeeld, hij ook de priesters, die zich in de huizen van de ontucht bevonden, moest veroordelen. Een lid van de raad vond het zelfs billijk, dat men, om zo te zeggen, deze beide verschillende soorten van overtreders aan dezelfde wagen zou, spannen. Er werd dus door de raad een tweede besluit genomen en dit lichaam, dat de noodzakelijkheid van zich tegen Savoye te verdedigen nimmer uit het oog verloor, gaf bevel, "dat de priesters hun ongeregelde heden (bij voorkeur plaatsen wij slechts in de aantekeningen de oorspronkelijke termen) hadden na te laten, op straffe van drie toises van de muur van St.Gervais te bouwen, in gezelschap van de andere."

Aldus kon men de voorlichters van het Protestantisme en de onreine priesters samen aan hetzelfde werk zien arbeiden. Deze waren verontwaardigd van zich op dezelfde rang geplaatst te zien, als gene, en vonden hun gezag zeer benadeeld door het zonderlinge besluit, dat hen dwong om de ketters mortel toe te reiken. Het blijkt echter, dat de twee bevelschriften niet zeer nauwgezet werden ten uitvoer gelegd, dat de slechte geestelijken voortgingen hun smaak te voldoen en dat de muur slechts langzaam vorderde. "De kanunniken, de monniken en de geestelijken zijn onverbeterlijk," zei men; "het zijn lekkerbekken, die zich dronken maken en openlijk bastaards hebben. Hoe zou de Kerk zich ergeren over een levenswandel, waarvan de pausen zelf het voorbeeld geven?"

Hoewel het besluit van de raad een grote onpartijdigheid toonde, kan men voorzeker de beide categorieën, waarover het zich uitstrekt, niet op dezelfde rang plaatsen. Ziende, dat de Heilige Schrift, die men de leer des duivels noemt, welke, beveelt zich te onthouden van spijzen, die God heeft geschapen om gegeten te worden, net dankzegging," deden de Hugenoten, wat het Woord Gods beveelt, terwijl de slechte priesters zich aan de schandaligste uitspattingen overgaven. Het afkeurende Protestantisme was evenwel nog de ware godsvrucht niet; de Evangelische Christenen van Bern en Zurich, er gebruik van makende, dat zich dikwijls Genèvezen voor openbare of bijzondere zaken naar deze beide steden begaven, hielden dan ook niet op hen te bezweren het eigenlijk wezen van het Evangelie te ontvangen. Bij de bezoeken, die zij elkaar brachten, bij de gemeenschappelijke wandelingen op de oevers van het meer van Zurich of op de hoogten, die de Aar omringen, zeiden die vrome Hervormden van Duits Zwitserland tot de Hugenoten: "Het Koning rijk Gods is niet spijs en drank, maar rechtvaardigheid, en vrede, en blijdschap, door de Heiligen Geest. Jezus Christus, de eeuwige Zoon Gods, maar als mens geboren, is door Zijn dood en door Zijn nieuwe leven Verlosser geworden. Hij alleen voldoet volkomen aan de godsdienstige behoeften van de mens. Verenig u met Hem door het geloof en gij zult zelf ondervinden, dat de zuiver Evangelische godsdienst niet enkel de eerste is onder al de godsdiensten van de mensheid, maar dat zij de volstrekt volmaakte godsdienst is."

Zonder geheel met Rome gebroken te hebben, waren de vier broeders Vandel sinds bijna vier jaren onder het getal van de meest beslisten van de zogenaamde Lutherse partij. Hugues Vandel werd als ambassadeur (dit is de naam, welke de officiële documenten van dat tijdstip gewoonlijk aan de afgevaardigden geven) naar Zwitserland gezonden. Te Zurich "bereidden de Zwinglianen hem een goed onthaal;" te Bern, waar hij in Juni 1530 was, deden de vrienden van Haller hetzelfde. Allen in die beide steden bleven met aandrang verzoeken, dat men in Genève op enige afkeurende Hervormingen een levenschristendom zou zien volgen. "Ach!" antwoordde Vandel, het grootste gedeelte in de stad Genève zou Evangelisch willen zijn, maar men zou het de weg moeten wijzen om het te worden en niemand zou in de godshuizen het Evangelie durven prediken, uit vrees voor de Heren van Freyburg."

"Hoe te doen? vroeg Vandel zich af. Hij zocht nacht en dag het middel om het Evangelie aan zijn medeburgers te doen verkondigen; plotseling kwam er een denkbeeld bij hem op, dat hem prachtig scheen; hij, sprak er te Zurich met de Zwinglianen, te Bern met Berthold Heller over; hij schreef er over aan Farel, aan Christoffel Fabry" en ook aan zijn broeder Robert Vandel te Genève. Zie hier welk denkbeeld dit was: St. Victor was, zoals men zich herinnert, een klein onafhankelijk vorstendom aan de poort van de stad. Men geve het aan de Heren van Bern," zei Vandel, "en deze zullen er een baljuw willen hebben, daarbij een predikant, die ons tot

grote bijstand zijn zal." Het is waar, de kerk van St. Victor was oud en het kon niet lang meer duren, of zij zou ineens instorten;" maar de Heren van Bern zonden haar wel weten te herbouwen. De missen van de stad verlatende en door St. Antoine gaande, zouden al de Evangelischgezinden van Genève in menigte komen om in de kerk van Bonivard Christus te horen prediken. Zo zou de Renaissance, wier vertegenwoordiger de prior was, waarlijk voor Genève de deur van de Hervorming zijn. Een gebeurtenis, die pas had plaats gehad, deed wellicht dit denkbeeld bij Vandel opkomen. Het was een valstrik, door de paus verwekt en door de hertog uitgevoerd.

Op het tijdstip van de dood van Berthelier, van zijn kerkambt beroofd, had Bonivard zijn priorei, maar niet zijn inkomsten herkregen. Begaafd als hij was met vastberadenheid, ondernemingsgeest (meer dan met volhardingsgeest); oordelende, dat de weerhouding van zijn goederen door de hertog een onrechtvaardigheid was; weer in het volle bezit van zijn goederen wensende te treden; enigszins beschaamd, dat hij aan zijn knecht moest ten antwoord geven, dat er niets in kas was, toen deze hem geld kwam vragen om de noodzakelijkste levensbehoeften te betalen, had Bonivard zijn zwaard aange gord, een musket genomen, was te paard gestegen, en aldus uitgerust en vergezeld van enige gewapende mannen, had hij op het land van de hertog uitvallen gedaan om zijn grondpacht te hernemen. Maar hij had te gelijk met de hertog en de paus te doen. Hij was door beraadslaging van de bisschop en van de raad in het bezit van zijn priorei hersteld, maar zonder goedkeuring van de hoven van Rome en van Turijn, die er hem onwettig van beroofd hadden. Bijgevolg kwam er een pauselijk zaakgelastigde, gevolgd van een geleide, om de prior te beletten zijn goederen te hernemen, Bonivard, die vurig van natuur was, beschouwde die man als een rover, die hem wilde bestelen; hij trad dus voorwaarts, greep zijn wapenen en loste een musketschot op de zaakgelastigde van Rome. Deze nam verschrikt in vollen galop de vlucht; maar met het schot van zijn zinkroer had Bonivard het paard gewond. De paus en de hertog beklagden er zich grotelijks over; Clemens VII stelde zelfs een herderlijken brief tegen hem op. Bijgevolg verbood de raad van Genève aan Bonivard zijn krijgshaftige uitvallen en daar hij geen geld, had om van te leven, gaf de overheid hem een maandelijks toelage van vier en een halve kroon, om zijn uitgaven en die van zijn knecht te betalen, tot hij zich in betere omstandigheden zou bevinden. "Helaas!" zei de prior, "vier kronen per maand, dat is zo gering, dat ik slechts met zeer veel moeite mijzelf en mijn bediende daarvan zal kunnen voeden! " Toch hield hij geduld. Maar men liet hem niet met rust.

Na het geweeschot tot de aanval terugkomende, eiste de Roomse zaakgelastigde in naam van paus Clément VII de priorei voor de priester, aan wie zij na de dood van Montheron was opgedragen. Zijn eigendom voor nieuwe aanvallen willende beschutten, verbond Bonivard het met het hospitaal van Genève, dat er op deze wijze onmiddellijk de inkomsten van trok. Maar de hertog zelf had andere plannen. Meer dan vier honderd gewapende personen, des nachts voor het stadhuis vergaderd, hadden recht gevraagd over enige van de monniken van St. Victor, die beschuldigd waren van het klooster aan de aanhangers van Savoye te hebben willen overleveren. Besançon Hugues en Thomas Vandel, de procureur fiscaal, hadden zich aangeboden om dit verzoek in te dienen en Boni mal had diem geestelijken in de gevangenis gezet. Toen de hertog de toevoeging van de priorei aan het hospitaal van Genève vernam, groeide zijn toorn aan, want hij was zeer belust op St. Victor, dat hem aan de poort zelf van de stad een klein verblijf tot oponthoud zou verschaffen. Hij deed dus dagelijks bij de prior er op aandringen, dat hij die akte zou intrekken, en beloofde hem

"zeeën en bergen," indien hij er in toestemde; maar Bonivard, het hoofd schuddende, zeide: "Ik vertrouw daar niet op!" Toen besloot Karel zich te ontdoen van een man, die hij, in al zijn ondernemingen tegen Genève, als een hinderpaal op zijn weg ontmoette.

De prior, gewoonlijk zo vrolijk, was sinds enige tijd treurig en peinzend. Het was niet enkel zijn priorei, zijn armoede, zijn vijanden, die zijne, te voren zo levendige, trekken verduisterden; zijn moeder was ernstig ziek. De kinderlijke liefde was voor Bonivard de natuurlijkste aller verplichtingen, de eerste en liefelijkste vorm van de dankbaarheid. "Wat is Plato waar," daalt hij, "wanneer hij zegt: Er zijn geen heiliger huisgoden en wier verering de goden aangenamer is, dan een vader en een moeder, gebogen onder het gewipt van de jaren." Zijn vrienden van Genève, die dagelijks te St. Victor kwamen, merkten zijn droefheid op en vraagden er hem de reden van. "Helaas!" zei hij, "ik zou zo graag mijn bejaarde moeder wederzien vóór zij sterft." Toen iemand hem vroeg, waar zij zich bevond, antwoordde hij: "Te Seyssel, alwaar ons vaderlijk erfgoed is." Nu was Seyssel op het grondgebied van Savoye en Karel zou niet nalaten de prior te doen vatten, indien hij er durfde verschijnen.

Bonivard meende evenwel een middel te vinden om aan zijn liefste begeerten te voldoen. Hij besloot gebruik te maken van de aanzoeken, die Karel bij hem deed, om een vrijgeleide van hem te bekomen: Ok zal mij naar Seyssel tot mijn moeder en mijn broeder begeven," zei hij, "en daar zal ik hun gevoelen vernemen; wij zullen gezamenlijk over de zaken beraadslagen." De hertog zond aan Bonivard de aangevraagde paspoort, maar onder beding, dat zij slechts voor de maand April van kracht zou zijn. Recht in zijn schik, dat hij Bonivard zich van Genève verwijderen en zich midden in zijn staten begeven zag, besloot Karel bij zichzelf, dat, indien al deze reis hem de priorei niet gaf, zij hem ten minste de prior zou in handen spelen. De vrienden van Bonivard, wier oordeel niet door de kinderlijke liefde was verduisterd, waren niet zonder reden verschrikt bij het vernemen van zijn aanstaand vertrek, en trachten hem te weerhouden; maar hij dacht er slechts aan, zijn moeder vóór haar dood weer te zien. Hij vertrok dus; hij ging langs het fort. van de Sluis, de plaats waar zich de Rhône verliest, en kwam in de kleine stad, waar zich de oude vrouw, zoals hij haar noemde, bevond. Deze vrouw, die de naam, de talenten, de roem, de persoon van haar zoon beminde, sloot hem met een trotse tederheid in haar armen; maar weldra volgde de vrees in haar de vreugde op: zij kende de trouweloosheid van Karel, zij herinnerde zich de geschiedenis van Lévrier zij beefde voor haar zoon.

Intussen hadden de vijanden, die Bonivard te Genève had, zich gehaast om zich zijn vertrek ten nutte te maken. Enige waren Mamelukken. Tussen hem en de Hugenoten tweedracht te zaaien, scheen hun zeer nuttig voor hun zaak; zij begonnen dus in de stad te verhalen, dat hij zich aan de hertog was gaan overgeven, dat hij de Genèvezen verried, dat hij hun geheimen openbaarde. De vertrouwde vrienden van de prior wezen die lastertaal met verontwaardiging af, maar zijn tegenstanders hielden niet op, die te herhalen, en daar dikwijls de vurigste mannen ook tevens de lichtgelovigste zijn, waren er enige Hugenoten, die aan deze gesprekken het oor leenden. Bonivard schreef aan de raad van Genève om zich te beklagen over de hem aangedane belediging, en herinnerde er aan, dat er in de ganse stad geen man, meer dan hij, voor haar onafhankelijkheid ijverde.

Wat zal hij doen? Hij was in de uiterste verlegenheid. Zal hij terugkeren naar de plaats, van waar hij gekomen is? Hij vreesde de toorn van degene onder de Hugenoten, in wier ogen het een misdaad was zich naar Savoye te begeven. Zal hij te Seyssel blijven? Als de maand April voorbij was, zou hij er door den hertog gevangen

genomen worden. Zijn moeder bezwoer hem, zich buiten het bereik van zijn vijanden, zowel van de hertog, als van de Genèvezen te stellen. En wie zou weigeren, wanneer een moeder bidt!

Hij besloot zich naar Freyburg te begeven. De raad van Genève, wel is waar, liet hem zeggen, dat hij zich niet over de dwaasheden van zijn vijanden moest verontrusten, en voegde er bij: "Dat hij kome, indien hij wil, en men zal hem goed behandelen." Deze uitnodiging was niet zeer dringend en de invloedrijkste man in Genève, Besançon Hugues, was tegen hem. Hugues, die Katholiek en bisschopsgezind was, kon wel niet veel aantrekkelijks hebben voor die kloostervoogd, die geheel tot de nieuwe denkbeelden overhelde. Het schijnt echter, dat zich ook enige menselijke zwakheid bij die katholieke vooroordelen voegde. "Bonivard," zegt een handschrift, "had dikwijls onenigheden met Besançon Hugues, die hoopte, dat de priorei van St. Victor aan zijn zoon zou worden gegeven." De vijandige gezindheden waren de prior niet onbekend. "Ach!" zei hij, nee raadsheer, en niet van de minsten, ruit de raad en het volk tegen mij op!" Van een andere kant kon hij niet besluiten om zich geheel naar de zijde van de Hervorming te keren; hij bleef altijd in het water van Erasmus en wierp de Hugenoten spottend naar toe, die hen zeer tegen hem innamen. Hij behoorde zo min tot de ene, als tot de andere partij, en mishagde aan beiden. Hij had dus geen lust om naar Genève terug te koeren, vreemde, dat zijn vijanden er sterker mochten zijn dan zijn vrienden. Toen de maand April geëindigd was, verzocht hij de hertog, dat zijn vrijgeleide gedurende de gehele maand Mei zou verlengd worden; het werd hem toegestaan. Toen nam Bonivard afscheid van zijn moeder, die hij vol angst over het lot van haar zoon achterliet. Zij zou hem niet wederzien.

De graaf van Chalans, voorzitter van de raad van Savoye en vriend van Gazzini, de bisschop van Aosta, was als leek het Rooms-katholicisme evenzeer toegedaan, als Gazzini in zijn hoedanigheid van priester. Hij hield toen een landdag te Romont, tussen Lausanne en Freyburg. De ambtman van Freyburg, die een vriend van Bonivard was, zich daar bevindende, begaf de prior zich er heen; en verwant als hij was met de adel van Savoye, bood hij zijn hulde aan de graaf, die hem zeer goed ontving. Bonivard zocht de Chalans behendig uit te horen omtrent hetgeen hij te vrezen had; want reeds eenmaal was hij, niet ver van daar, gevangen genomen en in een hertogelijk gevangenis geworpen. De president verpandde hem zijn eer, hetzij mondelings, hetzij schriftelijk, dat hij in het land van de hertog volstrekt geen gevaar liep gedurende de maand Mei; hij voegde er zelfs de maand Juni bij. Aldus gerust gesteld, begon Bonivard over zijn toestand na te denken. Het was vreemd, dat een man, zo ingelicht als hij omtrent de misbruiken van het pausdom en het kloosterleven, zich aan het hoofd ener vereniging van monniken bevond. Bovendien had hij, behalve de paus en de hertog, een nieuwe tegenstander. "Ik vrees de hertog van de een zijde," zei hij "en van de andere de woede van het volk van Genève, waarheen ik, zonder grotere verzekerdheid, mij niet durf te begeven."

Alles onderzocht hebbende, besloot Bonivard tot een grote opoffering. Hij vertrok naar Lausanne en bood de bisschop van Montfaucon aan, hem de priorei van St. Victor tegen een jaarlijks inkomen van vier honderd kronen over te geven. De bisschop nam deze voorstellen aan, op voorwaarde dat Genève en Savoye er in zouden toestemmen. Bonivard waande de zaak gemakkelijk en daar René van Chalans toen een nieuwe landdag te Moudon hield, besloot hij daarheen te gaan om deze grote zaak in orde te brengen. Hij kwam er de 25sten Mei aan. René van Chalans ontving hem zeer goed en scheen in zijn denkbeelden te treden; maar In dezelfde tijd hield dit

heerschapp met enige officieren van Savoye geheime gesprekken, ten gevolge waarvan zij een bode naar Lausanne zonden. Bonivard werd op een avondmaaltijd genodigd bij de president, die hem de ereplaats aanwees. Het gezelschap was talrijk, de maaltijd zeer levendig; en de prior, bij ween de vrolijkheid gemakkelijk de overhand nam, vermaakte het gehele gezelschap door zijn geestigheid. Er bevond zich evenwel aan tafel een officier van zijn Hoogheid, die hem zeer hinderlijk was; het was de heer van Bellegarde, de moordenaar van Lévrier. Die ellendige, als had hij deze onaangename indruk willen verdrijven, betoonde zich een van de voorkomendste. Men stond van tafel op.

Er waren veel heren in die kleine stad bijeen, zodat al de slaapkamers bezet waren; men zei het althans. Toen zei Bellegarde op de vrolijkste toon tot Bonivard: "Wel nu, mijn waarde! ik zal de mijne met u deden." Bonivard nam het aan, evenwel niet zonder ongerustheid. De volgende morgen maakte hij zich gereed om naar Lausanne te vertrekken, ten einde zijn zaak met de bisschop in orde te brengen. elk vrees, dat gij mocht verdwalen en dat u enig ongeluk overkome," zei Bellegarde tot hem; "ik wil u een bediende te paard meegeven om u te vergezellen."

De onergdenkende Bonivard vertrok met de dienaar van de hofmeester van zijn Hoogheid.

Bellegarde maakte enige afwisseling in zijn valstrikken. Hij had Lévrier bij het verlaten van de hoofdkerk opgelicht en hem zelf naar het kasteel gebracht, waar hij de dood moest vinden; ditmaal gaf hij er de voorkeur aan, minder in het oog te lopen; het is daarom, dat men een bericht naar Lausanne had gezonden. Na Bonivard gedurende de nacht bewaakt te hebben, uit vrees dat hij mocht ontsnappen, zoals Hugues te Chetelaine had gedaan, nam hij van hem afscheid, hem op het hoffelijkst omhelzende en zeer aan zijn dienaar aanbevelende. De weg van Moudon naar Lausanne loopt gedurende ongeveer vijf mijlen door de heuvelen van Jorat, die toen tamelijk eenzaam waren. Sombere gedachten kwamen somtijds Bonivard. verontrusten. Hij herinnerde zich Lévrier, door Bellegarde aan de deur van St. Pieter gevat Indien het zelfde lot hem wachtte Hij stelde zich echter gerust en ging voort.

Het was een schone Meidag, Donderdag, de 26ste. De bevelhebber van Chilleu, de heer van Beaufort en de sieur Du Rosey, baljuw van Thonou, van Moudon de bovengemelde kennisgeving ontvangen hebbende, waren des morgens van Lausanne vertrokken, gevolgd van twaalf of vijftien wel gewapende ruiters. Op de hoogten van de Jorat, bij het klooster St. Cathérine gekomen, hadden zij zich in hinderlaag gelegd in een bos van zwarte dennebomen, dat nog bestaat; en daar hadden opperhoofden en soldaten in stilte de ongelukkige Bonivard opgewacht. Hij was, wel is waar, voorzien van een vrijgeleide van zijn Hoogheid; maar men had dat van Johannes Huss wel geschonden; waarom zou men niet evenzo doen ten opzichte van de prior van St. Victor?

"Er is geen woord, dat jegens de ketters verplichting oplegt," had men te Constance gezegd en herhaalde men toen, te Monden. Weldra hoorden Beaufort en Du Rosey het getrappel van twee paarden; zij gaven hun lieden een teken om zich gereed te houden en staken voorzichtig het hoofd vooruit tussen de bomen, waarachter zij verborgen waren, om te zien of het wel hun slachtoffer was. Eindelijk verscheen de gids te paard, daarna kwam Bonivard op zijn muilezel; de dienaar van de heer van Bellegarde bracht hem juist op de aangewezen plaats. Op het ogenblik, waarop de ongelukkige prior, verdeeld tussen vertrouwen en vrees, voorbij de plaats ging, waar Beaufort, Du Rosey en hun vijftien gezellen verborgen waren, traden deze uit het bos te voorschijn en wierpen zich op Bonivard. Hij sloeg de hand aan zijn degen en joeg zijn muildier

voort om zich te redden, zijn gids toeroepende: "Spoor hem! Spoor hem aan!" Maar in plaats van vooruit te galopperen, keerde de dienaar zich plotseling tegen den gene, die hij moest beschermen, sprong op hem toe, en sneed de gordel van zijn zwaard door "met een mes, dat bij gereed hield." Dat alles was in een oogwenk geschied. "Daarop k winnen die rechtschapen lieden op mij af," verhaalde later de ongelukkige prior" en namen mij in de naam van Monseigneur gevangen." Hij verdedigde zich evenwel; hij haalde zijn papieren uit; hij toonde, dat zij in orde waren; maar welk vrijgeleide hij hun ook vertoont, de handlangers van Bellegarde en van Chalans laten zich niet weerhouden.

Uit een zak halen zij touwen, die zij meegenomen hadden; zij knevelen de ongelukkige; zij binden hem vast op zijn muilezel, zoals te voren Lévrier, zij treden aldus Lausanne binnen, waarvan zij niet ver verwijderd zijn, en slaan daar links af. Bonivard trekt door Waadtland, Vevey, Clarens en Montreux, zonder dat die streken, die de schoonste van Zwitserland zijn, een enkel ogenblik zijn diepe neerslachtigheid kunnen verdrijven. "Zij voerden mij vastgebonden en gekneveld naar Chillon," zegt hij in zijn Kronieken, "en daar bleef ik zes lange jaren. Dit was mijn tweede lijden."

Negen jaren te voren, bijna op dezelfde dag (Mei 1521, was Luther, eveneens in een bos, aangehouden om ook naar een kasteel gevoerd te worden; maar hij was gevat door zijn vrienden, terwijl het vijanden waren, die de gevangene van Genève naar Chillon voerden. Als afkeurend Hervormer en min, of meer wijsgeer, stond Bonivard op een veel lager trap, dan Luther, de stellig verklaarde en levende Hervormer; maar de gevangenen van Bonivard hebben die van de Saksische leraar in smartelijkheid ver overtroffen. Wel is waar werd de prior van St. Victor aanvankelijk in een kamer gebracht en beleefd behandeld; maar toen Karel de Goede hem een bezoek bracht, had hij een gesprek met hem en bij het verlaten van het kasteel, gaf hij bevel, dat men hem op een ruw wijze zou behandelen en zou doen afdalen in die sombere en vochtige onderaardse gewelven, die, in de rots uitgehouwen, onder het meer uitkomen. Het is waarschijnlijk, dat de hertog dit wrede bevel gaf omdat de gevangene, getrouw aan verlichting en vrijheden, voor de vorst weigerde te buigen. Deze ontvoering was een zeer harde slag voor de moeder, voor de vrienden van de prior, en zelfs voor de Heren van Genève, die, toen zij die vernamen, de trouweloosheid van de hertog en de onschuld van Bonivard inzagen, en hem hun achting en hun genegenheid hergaven. Gedurende enige tijd wist men niet of Bonivard levend of dood was; alles wat men wist was, dat hij, ondanks zijn vrijgeleide, op de hoogten, die zich boven Lausanne bevinden, was gevangen genomen. Jean Lullin en de andere afgevaardigden van Genève op de landdag, die te Payerne op Kersmis 1530 gehouden werd, deden echter, beter ingelicht zijnde, alles wat zij konden, om de bevrijding te verkrijgen van een man, die aan de vrijheid zulke grote diensten bewezen had; maar de agenten van Savoye hielden zich alsof zij niet wisten, waar hij zich bevond.

Een schitterend bestaan werd toen plotseling afgebroken. Wat al geest, wat al vrijheidszin, wat al treffende woorden, wat al zonderlinge daden, wat al geestige gesprekken werden als plotseling afgesneden! Bonivard herstelde zich nooit van die zes jaren van de hardste gevangenschap. Nadat hij Chillon had verlaten was hij geheel verschillend van wat hij was, toen hij er was gekomen. Men zou hem hebben kunnen vergelijken bij een vogel, die het bevalligste gebabbel deed horen, maar die, door een windvlaag overvallen, tegen de grond is geworpen en sinds die tijd de vleugels met moeite voortsleept en nog slechts onsamenvangende tonnen voortbrengt. Te St. Victor ontbrak het een nodige; hij behoorde niet tot degenen, waarvan gezegd wordt: Zij krijgen hun vleugels weder, gelijk de arenden. De glans van de Hervorming

verduisterde. Het laatste gedeelte van zijn leven was even treurig, als het eerste schitterend was geweest. Het zou voor de naam van Bonivard beter geweest zijn, dat hij op het plein van Chillon ware ter dood gebracht, even als Levrier op dat van Bonne.

ELFDE HOOFDSTUK.
De aanval van 1530.
(Augustus, September, October.)

De inhechtenisneming van Bonivard was geen feit op zichzelf, maar de eerste schermutseling van een meer algemenen oorlog. De hertog en de bisschop waren het met elkaar eens geworden en dachten beiden aan niets anders, dan Genève door de wapenen ten onder te brengen. Zonderling besluit voor een herder! Gelukkig voor hem kwamen de Genèvezen hem een voorwendsel geven om zijn oorlogzuchtige zielengenezing te billijken.

De onrechtvaardige daad van de hertog van Savoye jegens de heer van St. Victor had te Genève de onbillijke beschuldigingen, waarvan deze het onderwerp was, doen vervallen en de Genèvezen hadden sympathie voor de ongelukkigen gevangene van Chillon doen blijken. Zij waren verontwaardigd over de hertog, die het vrijgeleide schond, dat hijzelf hem had gegeven. "Hoort welk een trouw aan zijn woord!" zeiden zij. Zij waren van gevoelen, dat, indien men de onschuldigen in de gevangenis zette, het tijd was de schuldigen te straffen en besloten hem met gelijke munt te betalen.

Er was te Genève een man, Mandolla genaamd, die een van de twee procureursfiscaal van de bisschop, en zowel de hertog als de prelaat volkomen toegedaan was. "Een bastaardpriester," zeggen de kronieken van die tijd; "van slechten naam en faam," die van knevelarijen gebruik maakte, heimelijk ontstal, en naar goetvinden degene, die hem mishagden, in de gevangenis liet zetten. De vicaris-generaal, de Heer de Gingins, abt van Bonmont, een rechtschapen en welwillend man, richtte somtijds een berisping tot hem; maar Mandolla antwoordde hem met onbeschaamdheid. Dit was niet alles; de wereldlijken staat onder zijn rechtspraak stellende, smeedde hij voortdurend aanslagen om Genève aan de hertog over te leveren. De burgers, verbitterd over deze aanranding van hun reg¹ en, richtten tot de abt van Bonmont de hevigste klachten tegen de vreemden priester, die hen van hun onafhankelijkheid wilde beroven. De beschuldiging was zwaar; het geweten van Manduik zei hem, dat zij rechtvaardig was; hij werd bang, en aan het gerecht willende ontsnappen, verliet hij in allerijl Genève en vluchten naar het kasteel van Peney. Toen schreeuwden de Genevozen nog luider. "Ruk," zeiden zij tot de vicaris-generaal, "ruk de stad die doorn uit de voet!

De abt van Boumont erkende, dat de eis billijk was; de raad, als bewaker van de rechten van de stad, ondersteunde de vicaris gewapenderhand; hij herinnerde zich, dat die man in 1526, bij gelegenheid van de verkiezing van de syndicussen, slinkse streken had gebruikt om de lijst te doen aannemen, waarop de afschuwelijke Cartelier was geplaatst. Gewapende gerechtsdienaars vertrokken dus naar het kasteel van Peney, namen er Mandolla gevangen, bonden hem op een paard, zoo als men Lévrier en Bonivard had gebonden, en de 24sten Juni zag men hem Genève binnenkomen, omringd van de wachten, die hem naar de gevangenis voerden. Een procureurfiscaal als een misdadiger opgebracht; het was een ongehoord schouwspel. Men bleef staan, men zag toe, men verbaasde zich. De ongelukkige Mandolla was zelf in een van die

ogenblikken, waarin de denkbeelden verward zijn. Hij vroeg zich af, of men de dood van Lévrier en Berthelier en de gevangenschap van Bonivard op hom wilde wreken. Hij gevoelde dat hij schuldig was; maar hij hoopte op zijn machtige beschermers. Inderdaad, zijn vrienden verloren geen ogenblik en schreven naar Arbois, waar de bisschop zich bevond.

Nauwelijks had Mandolla twee of drie dagen in de gevangenis doorgebracht, toen gestrengende en dreigende brieven van Arbois te Genève aankwamen: De prelaat was er over verontwaardigd, dat de burgers het waagden de hand te slaan aan een geestelijke, aan een van zijn beambten, en vooral aan die fiscaal, die, zegt Bonivard, water aan zijn molen toevoerde. "Gij vergenoegt u niet met de onbehoorlijke nieuwigheden, die gij in mijn rechtspleging gemaakt hebt," schreef hij de 27sten Juni aan de syndicussen; "gij hebt onze procureur bij de uitoefening van zijn ambtsbezigheden doen gevangen nemen. En gij wilt niet, dat wij u plegers van de misdaad van majesteitsschennis noemen! Wij achten de belediging even groot, als wanneer gij die aan onze eigenen persoon had aangedaan. Stelt onze fiscaal in vrijheid zonder schade aan zijn lijve; herstelt de belediging, die gij ons hebt aangedaan; anders zullen wij tegen u alles aanwenden wat wij van God gekregen hebben om ons te wreken." De raad, nadat hij deze brief gelezen had, verwonderde zich zeer daarover. "De bisschop vergeet, dat er hier eenvoudig sprake is van diefstal en verraad," zei men. sinds wanneer bedreigt men overheidspersonen, die een dief vervolgen, met menselijke en Goddelijk wraak?" "Monseigneur!" antwoordden de overheidspersonen, "Mandolla, gij weet het, is een verrader en een dief." En zonder zich om de bisschoppelijke aanmaning te bekommeren, deden zij de fiscaal een proces ter oorzaak van misdaad aan. Toen men het aan La Baume berichtte, was hij zichzelf niet meer meester. Zijn dubbele titel van vorst en van bisschop vervulde hem met hoogmoed en hij kon de gedachte niet verdragen, dat die burgers van Genève zijn bevelen niet uitvoerden.

Deze zaak verhaastte slechts de uitvoering van zijn grote plannen. Hij was wel bitterheid in zijn geest over de ketterijen, die hij in de stad ontdekte, en was er slechts op bedacht degene te straffen, die hij als bijgelovigen beschouwde. Ongetwijfeld kwam het de bisschop niet in de gedachte, dat Genève, een onmetelijke verandering ondergaande, eens het krachtigste brandpunt van de Hervorming zou worden. Maar zonder zulk een toekomst te voorzien, geloofde hij; dat, indien de Hervorming daar binnen kwam, zoals te Zurich en te Bern, de provinciën van Savoye en nog andere weldra aan de besmetting ten prooi zouden zijn. Hij wilde er zich tot elke prijs tegen verzetten en men moet erkennen, dat hij er het recht toe had; slechts moet men twee dingen betreuren: de onreine vermenging van de katholieke zaak met die van een verrader en een dief, en de middelen, welke de prelaat aanwendde.

Het was in het geweld, dat hij die zocht. Om de Hugonoten te straffen, had hij bondgenoten nodig. Waar die te zoeken, indien niet in de eerste plaats onder de ridders van de LepelP Als vorst en bisschop van Genève zal hij aan deze broederschap een lichaam geven en haar richten tegen zijn bisschoppelijke stad. Dadelijk trad hij in betrekking met haar voornaamste hoofden Jean de Viry, heer van Alamogne; Jean Mestral, heer van Aruffens; Jean de Beaufort, baron van Rolle; Frans, heer van St. Saphorin; de heer Genthod, een tussen Genève en Versoy gelegen dorp, en vooral Michel, baron van La Sarraz, wie de bisschop "onze zeer beminde neef" noemt. Zonder af te wachten, dat die machtige heren de stad belegerden, begon hij zelf de oorlog op kleiner schaal te voeren. Hij liet twee Genèvezen, kooplieden in vee, die zich op het grondgebied van St. Claude bevonden, in de gevangenis werpen; hij beval de Genèvefse geiten en koeien, die op het gebergte van Gex weidden, te vangen, en

plaatste op de wegen, die van Genève naar Lyon en Dyon voerden, gewapende lieden, belast met zijn onderdanen en hun vrienden aan te houden en hun goederen af te nemen.

Na deze kleine oorlog, hield de bisschop zich met de grote bezig. Eerst wilde hij zijn vazallen, vrienden en bondgenoten van de westelijke afhellings van de Jura in beweging zetten: "Mijn broeder!" zei hij tot de baron de St. Sorlin, "wapen onze Bourgondiërs." Zijn onderhandelingen met de heren La Sarraz, de Viry en andere geëindigd zijnde, vaardigde hij aan de ridders van de Lepel een algemene oproeping uit: Heren edellieden, burens van mijn bisschoppelijke stad!" zei hij tot hen, "men heeft mij kennis gegeven van uw goeden wil om mij te helpen om mijn oproerige onderdanen van Genève te straffen. En nu, wetende, dat het een voor God en de wereld verdienstelijk werk zijn zal recht te doen over personen, die zo slecht leven, verzoek en smee ik u mij in deze zaak te willen behulpzaam zijn. verscheiden van die edellieden trokken de Jura over om een overeenkomst met hem te sluiten, en vervulden Arbois van hun verontwaardiging.

De 20ste Augustus was een zeer gewichtige dag in de woning van de vorstbisschop; hij had besloten zijn schapen de oorlog aan te doen en dat ogenblik was gekozen om die te verklaren. Pierre de La Baume was niet wreed, zoals zijn voorganger de bastaard van Savoye, maar zijn verbittering was toen ten top gestegen. Indien hij Genèvezen ontmoette, die enige eerbiedige woorden tot hem richtten, toonde hij een minzaam gelaat; evenwel, "dit was slechts veinzerij," zegt de pseudo-Bonivard; wanneer zij vertrokken waren, uitte La Baume slechts kreten van toorn en bedreigingen. De kloosters, het commandeurschap van Malta en het college van de kanunniken van Arbois overtroffen nog deze klachten. Men kwam dus de 20sten Augustus in de priorei bijeen. De ridders van de Lepel, die de landwijn uitmuntend gevonden hadden, kwamen met hun zwaarden, hun wapenrustingen en hun reisklederen. De prelaat, die er trots op was zulke verdedigers te hebben, riep ze bij de stoel, waarop hij gezeten was, en stelde hun vriendelijk de lastbrieven ter hand om krijg te voeren tegen zijn onderdanen. "Wij, Pierre de La Baume, bisschop en vorst van Genève," las men daarin, "gelet op de onbeschaamdheden, oproerigheden, misdaden van majesteitsschennis en samenzwering, welke enige onzer onderdanen van Genève dagelijks tegen ons en ons gezag begaan. Onze onderdanen en onze beampten zonder schriftelijk bevel gevangen nemende, zich de rechten onzer vorstenwaardigheid aanmatigende en zich op erger beroemende; vast besloten onze Kerk in haar gezag te onderhouden en ons heilig geloof te handhaven: wij hebben onze vrienden en verwanten opgedragen en verzocht ons te helpen de oproerigen te straffen en indien het nodig is, daarin zelfs met de wapenen te voorzien." (Hier bevinden zich de namen van die vrienden, de baron van La Sarraz en andere, hierboven aangewezen heren.) De prelaat besloot deze daad met aan de ridders te verklaren, "dat zij van hem volkomen macht hadden en dat hij, ten teken van waarheid, deze brieven de 20sten Augustus van het jaar 1530 te Arbois eigenhandig had geschreven." Hij had ondertekend: De Bisschop van Genève. De edellieden bedankten de prelaat, beloofden hem alles te doen wat in hun vermogen was, en Franche-Comté verlatende, keerden zij naar hun kastelen terug om de veldtocht voor te bereiden, onder het rijden tot elkaar zeggende, dat het wel noodzakelijk was in Genève het gezag van de Roomse kerk te onderhouden en er het heilig geloof te handhaven, en er zich zeer trots op betonende, dat dit het doel was van de kruistocht, die zij gingen ondernemen.

De onrust van de bisschop was niet zonder grond. De meest tot het Protestantisme overhellende Hugonoten hadden, wel is waar, nog niet veel Evangelische kennis; zij waren meer getroffen door de bijgelovigheden van Rome, dan door hun zonden en de genade Gods. Maar er waren toch enige Genèvezen en enige te Genève gevestigde vreemdelingen, die veel ijver ontvouwd en op de jacht, die de bisschop op mensen en beesten maakte, antwoordden door van oord tot oord de zielen te gaan opzoeken om ze te verlichten. De edel. lieden van Savoye, die zich pas met de bisschop hadden verbonden, hadden het met eigen ogen aanschouwd. "Zij gaan de hutten binnen," zeiden zij; zij dringen in de kastelen door; zij verkondigen overal datgene, wat zij het Woord Gods noemen." De landlieden ontvingen de woorden van die Evangeliepredikers vrij wel; maar, zegt Balard, "men kon de edellieden niet weerhouden wraak te nemen over zulke buitensporigheden." Wanneer die vermetele pioenen van de Hervorming in een kasteel of slechts in het dorp of de burg, die daarbij behoorde, kwamen, overviel hen de heer, verontwaardigd dat die ketters hun leer aan zijn lieden en zijn vazallen durfden komen prediken en voerde hen gevangelijk naar zijn kerken.

Enige afgevaardigden van Freyburg, die zich naar Chambéry begaven, onderweg in het kasteel van een met hen bevriend ridder stil gehouden hebbende, vernamen deze geschiedenissen; men bevond zelfs, dat enige van die Hugenootse gevangenen (wellicht Berners) in de woonplaats, die zij bezochten, waren opgesloten. Hoe goede Katholieken die Freyburgers ook waren, toch hielden zij niet van de aanwending van woest geweld in godsdienstzaken; zij vonden het middel om het hart van de edellieden te treffen en deden enige van die vurige Evangelischgezinden in vrijheid stellen; vervolgens zetten zij hun weg naar Chambéry voort. Maar nauwelijks had de hertog hen ter audiëntie ontvangen, of hij zei op bitteren toon tot hen: "Ik beklaag er mij over, Mijn heren! dat gij op mijn grondgebied gevangenen gaat halen; ik beklaag er mij over, dat die van Genève mijn onderdanen aanzetten om te zijn zoals zij. Ik kan zulke buitensporigheden niet verdragen! Ik kan mijn edellieden niet weerhouden daarover wraak te nemen." Maar de Genèvezen wilden ook de slechte behandelingen, waaraan enige van hun waren blootgesteld, niet verdragen. De bekwame Robert Vandel en de krachtvolle Jean Lullin begaven zich dan ook in allerijl naar Bern en naar Freyburg om de komst van die edele helpers te verhaasten. Het is echter waarschijnlijk dat zekere, zeer grove geruchten, die zich in de stad begonnen te verspreiden, de hoofdoorzaak van hun zending waren.

Men was in de herfst van 1530, en daar de hoofden van het Duitse Katholicisme te Augsburg verenigd waren om te beraadslagen over de middelen om het Protestantisme in het keizerrijk uit te roeien, kwamen de beide grote vijanden van Genève, de hertog en bisschop, te Gex aan de voet van de Jura bijeen om te beraadslagen over de middelen om te gelijk de vrijheid en het Evangelie uit de stad van de Lemanzee te verjagen. "Het Lutheranisme maakt in Genève aanzienlijke vorderingen," zei de bisschop tot de hertog; "doe die stad de oorlog aan; van mijn zijde zal ik daartoe de inkomsten van mijn bisdom van mijn abdijen, en zelfs mijn gehele vaderlijk erfdeel aanwenden." De hertog had zekere redenen om de oorlog uit te stellen; zijn schoonbroeder de keizer en de andere katholieke vorsten, te Augsburg vergaderd, dachten niet gereed te zijn voor de lente en begeerden, dat het Protestantisme dan op alle punten te gelijk zou worden aangevallen. Maar de drift behield bij Karel III de overhand. De opperheerschappij van Genève begerende, was het voor hem van belang, in de tegen deze stad gerichte aanval de hoofdrol te spelen; en was Genève

eens genomen, dan zou hij, volgens het stelsel van de kardinalen iedereen overtuigen, dat het, ter voorkoming van volgende opstanden, nodig was er een krachtiger herder, dan een kerkvoogd, te vestigen.

Reeds was de baron van La Sarraz aan het werk; dát was de man, die Pontverre moest opvolgen. Als hartstochtelijk tegen Genève, tegen de vrijheid en tegen de Hervorming, was hij minder edel, minder deugdzaam, minder onstuimig, als die ongelukkige edelman; maar hij overtrof hem in behendigheid en in vernuft. Hij was geen partijganger, hij was een wezenlijk opperhoofd. Hij had gezworen, dat Genève of hij zou wijken of vallen. Deze eed werd vervuld, maar niet zoals hij had gedacht. Door de bisschop opgeroepen, door La Sarraz aangespoord, door de voortvluchtige Mamelukken ondersteund, en onder goedkeuring van de hertog, hadden de ridders van de Lepel dadelijk de veldtocht begonnen. Zij sneden de Genèvezen de levensmiddelen af en hadden dagelijks hevige schermutselingen. Indien de een of andere burger uit de stad kwam om zijn akkers te bezoeken of zich met zijn handel bezig te houden, wierpen de ridders zich op hem, sloegen hem, sloten hem in de kerker van het een of ander kasteel op en doodden hem zelfs somtijds. Maar dat alles waren nog slechts kleinigheden om te beginnen. De bisschop sloot een overeenkomst met de baron van La Sarraz, door tussenkomst van de heer de Ranzonière, zijn neef. De bijeenkomst had plaats te Arbois, tegen het midden van September 1530. Na lange gespreken over de ketterij, de onafhankelijkheid, de zonderlinge veranderingen, de ongehoorde gevaren, waaraan de toestand van Genève deze stad en de omliggende landstreken blootstelde, besloot men tot een algemenen aanval.

Reeds de 20ste September maakten de gewapenden van de ridders van de Lepel, de Bourgondiërs van de bisschop en de hertogelijke troepen een overeenkomst om Genève te verschalken. Op Zaterdag, de 24sten September, kwamen enige welgezinde lieden de Genèvezen berichten, dat de hertog van Nemours zich "met een aanzienlijk leger" te 1Vlontluel in La Bresse bevond, op drie mijlen afstands van Lyon. Het was de graaf van het Genèvefse, jongere broeder van de hertog van Savoye, die zijn zuster, moeder van François I in 1515 hertog van Nemours had gemaakt. Hij was, gelijk wij opgemerkt hebben, een behendig man en terwijl hij de Genèvezen minzaam bejegende, verlangde hij niets liever, dan Genève te verwoesten. Zijn zuster, Louise van Savoye, wier vijandige gezindheid jegens het Evangelie wij kennen, vond het zeer goed, dat men een stad verpletterde, waarin de Protestanten, door haar in Frankrijk vervolgd, een wijkplaats konden vinden. Bij het vernemen van dit verontrustend bericht, verzamelden de zes bevelhebbers van Genève hun lieden en richtten een treffende proclamatie tot hen; het was Zondag, de 27ste September: "Wij zijn verwittigd," zeiden zij tot hen, dat onze vijanden ons binnenkort zullen aanvallen. Daarom, vergeeft elkaar en zijt gereed om te sterven voor de verdediging van uw goed recht." De burgers antwoordden eenstemmig deze edele woorden: "Wij zijn daartoe ten volle gezind?"

De volgende dag, 26 September, bevestigde een man van Granzon, uit Bourgondië komende, de gevaren, die de stad bedreigden. "Alles is in beweging naar onze kant," zei hij; "Mijnheer de St. Sorlin heeft verklaard, dat God en de gehele wereld tegen Genève in toorn ontstoken waren (het was de aangenomen vorm van het geslacht); compagnieën boogschutters zijn op het punt om de Jura over te trekken; de ridders van de Lepel naderen met een grote hoeveelheid gewapende lieden, en de dag na St. Michaël zullen zij met geweld Genève binnendringen om mannen, vrouwen en kinderen te doden en zich allen te verrijken." Op verzoek van de syndicussen ging de

man van Granson die berichten aan Bern en aan Freyburg overbrengen.

Het was een zonderlinge zaak, die tocht tegen Genève ter zake van het heilig geloof; er was in die stad geen Kerk, waarin men niet de mis zong, geen enkele waarin men het Evangelie predikte. Genève was nog een Katholiek land; maar, het moet gezegd worden, er werd nauwelijks iets gevonden, dat waarlijk die naam waardig was, dan oude muren, oude plechtigheden en oude priesters. De mis werd gevierd; maar in plaats van daarnaar te luisteren, wandelden de Hugenen door de Kerk. De Hervorming was in Genève overal en nergens. De bisschop, de hertog en zelfs de keizer, die geen fijne kenners waren, verwarden overigens de vrijheid met het Evangelie, en daar zij de vrijheid in Genève zagen, twijfelden zij er niet aan, dat het Evangelie er ook was.

Op Vrijdag, de 30sten September, kwam liet vijandelijke leger van alle kanten aanrukken, De zes bevelhebbers van Genève en hun zes honderd man maakten hun wapenen gereed. Op dat ogenblik kwamen er afgevaardigden van Freyburg aan, wensende te zien, te horen en de raden kennis te geven. Nauwelijks waren zij binnen de stad gekomen, of men bemerkte de benden van Savoye, Bourgondië en Waadtland, die de stad begonnen te omsingelen. Dadelijk vertrok een heraut van Freyburg om het bericht er van aan zijn heren te brengen; maar te Versoix waren de hertogelijke soldaten op hun hoede; de bode werd gevat en naar de ridders van de Lepel gebracht, die op het kasteel bevel voerden. Tevergeefs zei hij, dat hij Freyburger was: "Gij draagt evenmin de wapens als de kleuren (émaux) van Freyburg; keer dus naar Genève terug," gaf men hem ten antwoord. En daar de heraut bleef aandringen om door te gaan (hij had zijn goede redenen gehad om zijn uniform niet aan te trekken), begonnen de edellieden hem af te snauwen, hem voort te jagen, hem voor zich uit te dringen tot aan de ophaalbrug van Genève, hem van tijd tot tijd op een zeer onaangename wijze uitscheldende. De nacht brak toen aan; men hoorde in de stad het getrappel van de paarden, het geschreeuw van de ruiters; men meende, dat de storm begon en enige burgers liepen heen om de stormklok te luiden. Het alarm duurde onophoudelijk voort.

De vijand had zijn legerkamp opgeslagen te Saconnex op de rechteroever van de Rhone en van het meer, op een halve mijl afstand van Genève aan de zijde van de Jura en van Gex.

Op Zaterdag, de 1ste October, zeer, vroeg in de morgen, verliet hij het, plunderde de huizen, die rondom de stad gelegen waren, stak verscheiden pachthoeven in brand en keerde naar het kamp terug; het was een klein voorspel van de aanval, die hij overdacht. Men bracht er op dat ogenblik een tweeden heraut, die van Freyburg kwam en te Versoix was gegrepen; niemand kon die post voorbijgaan, noch naar de ene, noch naar de andere zijde. Ongerust, omdat zij zonder berichten van Genève waren, hadden de Freyburgers die man afgezonden om te weten of hun vrienden werkelijk in gevaar verkeerden. "Wat gaat gij doen?" zeiden de bevelhebbers tot hem. De heraut, die de geschiedenis van zijn ambtgenoot vernomen laad, nam een bedrog te baat, hetwelk de kriegsgebruiken wettigen, maar dat de christelijke waarheid afkeurt: Ik heb in last," zei hij, "aan onze gezanten te gaan zeggen, dat zij onmiddellijk moeten terugkeren; en dat, indien de Heer van Savoye de Heren van Freyburg nodig heeft, zij hem zullen dienen."

Verrukt over de zending van de Freyburger, haastten zich de Savoyaards om hem weer in vrijheid te stellen en hij kwam de gehele zaak van Genève aan de gezanten van zijn kanton berichten. Uitermate verheugd over zijn behendigheid, vroegen deze hem, of hij de drie dubbelen muur. " welke de edellieden tussen Genève en Freyburg

gevormd hadden wel opnieuw zou weten te passeren. Hij moest doen weten, dat de berichten zo slecht waren, als maar mogelijk was; dat Genève door een oneindig grote overmacht aangevallen, op liet punt was te bezwijken. "Wij hebben geen tijd om te schrijven, voegden zij er bij (zij vreesden, dat hun brieven mochten onderschept worden); "maar wij geven u onze ringen ten bewijze. Ga spoedig aan de lieren van de beide steden (Bern en Freyburg) zeggen, dat, indien zij ooit de stad Genève willen helpen, het dan ditmaal zij." Een spoedige hulp van de Zwitsers kon inderdaad alleen de Genèvefse vrijheden redden. De slimme Freyburger vertrok. Maar wanneer hij zelfs al tussen de hellebaarden van de Savoyaards, die zich tussen Freyburg en Genève bevonden, doorkwam, wat al dingen konden er dan nog gebeuren, voor dat een Zwitsers leger aankwam!

De volgende dag, Zondag 2 October, zette het bisschoppelijke leger zich in beweging; het omringde de stad; een gedeelte van de Savoysche troepen bezette de voorstad St. Léger en de kloosters van St. Victor en Notre-Dame de Grâce; een ander gedeelte legerde zich tegenover de borgt van de Corraterie. De Genèvezen konden zich niet langer bedwingen; de poorten van de Corraterie werden geopend; een zeker aantal van de onversaagdsten schoten op de Savoyaards toe; deze ontvingen hen met gewerschoten; één Genèvees viel dood en de andere keerden in de stad terug. Weldra waren er aan alle zijden schermutselingen, en de kinderen van Genève, van de muren op hun vijanden schietende, doodden er vijf. Meester van de voorsteden zijnde, wachtte het Savoysche leger de nacht af, om de storm te wagen. Dood en verwoesting was het bevelwoord, door de hoofden gegeven.

De toestand van Genève werd van uur tot uur hachelijker. 's Avonds, op het oogenblik waarop de vesper werd geluid, was er een flikkering van licht aan die bewolkten hemel; er kwamen gezanten van Bern; zij waren ongetwijfeld om reden van hun diplomatisch karakter doorgelaten. Zij begaven zich dadelijk tot hun ambtgenoten van Freyburg, die hun al de oorzaken van hun vrees meedeelden: Nog enige oogenblikken," zeiden zij" en het Roomse despotisme zal wellicht over de Genèvefse vrijheden zegevieren." De Zwitsers verloren geen oogenblik en zonden een nieuwe heraut, met spoed, om een vaardige hulp te verzoeken. Een deel van de verdedigers van Genève ging wat rust nemen.

De nacht brak aan; de maan veroorloofde evenwel al de bewegingen, die rondom de stad plaats hadden, te bespeuren. Maar te middernacht ging de maan onder en duisternis en stilte heerste enige tijd langs de gehele omtrek van de muren; dit was het oogenblik, dat tot de storm was aangewezen. Benden van Savoye, van Bourgondië en van ridders van de Lepel rukten zonder geruis voorwaarts en weldra bevonden zij zich "aan het uiteinde van de grachten en muren," gereed om de stad te bestormen. Het was hun gemakkelijk de poorten open te lopen en de muren te beklimmen. De schildwachten van de stad luisterden en zochten de bewegingen van de vijand te onderkennen, De Genèvezen waren vast besloten om zich allen te laten vermoorden; maar zij waren te weinig in getal om humde haardsteden tegen zulk een leger te verdedigen. Zij hadden vreselijker vijanden te duchten Men verzekerde overal, dat de landvoogdes van de Neerlanden, de paus, de hertogen van Lotharingen en Gelderland en de koning van Frankrijk allen eveneens hun troepen tegen de stad deden oprukken. Het alarm was onlangs aan de hoven van Europa gegeven door een daad van de landgraaf van Hessen. Hij onderhandelde toen over een verbond met de kantons Zurich en Bazel, krachtens hetwelk ieder van de overeenkomende partijen zich moest verbinden om de andere te helpen, in geval van geweld ter zake van het Evangelie. "Zou Filips met Bern en met Genève niet eveneens doen?" zei men. Kon die laatste

stad niet in het Zuiden en voor de volken, die de Romeinse taal spraken, een bolwerk van de Hervorming worden? Men moest zich dus haasten om haar te vernietigen."

Men besprak die dingen te Augsburg. De vorsten en de Protestantse leraren hadden die stad verlaten, waar de vermaarde rijksdag pas was afgelopen; men had hun een maand tijd gegeven om zich met Rome te verzoenen, Maar Karel V, niet veel rekenende op die vriendschappelijke schikking tussen de paus en Luther, had uitgeroepen, dat hij het geschil zou ten einde brengen door het zwaard te trekken, en had dadelijk het bevel gegeven een machtig leger op de been te brengen om de Protestanten en liet Protestantisme te verpletteren; evenwel zou dit eerst in de lente van 1531 plaats hebben.

Op zekere dag, dat de keizer zich daarover met hertog Frederik en andere katholieke vorsten onderhield bracht men hem brieven, die van Straatsburg kwamen en hem de aantocht van verschillende legerkorpsen op Genève berichtten. Karel V bezigde altijd in zijn plannen een voorzichtigheid en een achterhoudendheid, die te gelijk uit zijn karakter en uit gewoonte voortsproten. Daar zijn vermogens zich slechts langzaam ontwikkeld hadden, had hij zich aangewend alles met nauwkeurige oplettendheid te overwegen; hij had in het bijzonder besloten, dat er voor de lente van 1531 in Europa geen gewerschot op de Protestanten moest gelost worden en hij had er zijn schoonbroeder van Savoye kennis van gegeven.

Toen hij dan ook in October vernam, dat er een aanval tegen Genève gericht was, liet hij al zijn spijt losbarsten: "Ach!" riep hij uit, de hertog van Savoye begint die zaak te vroeg!" "Dit woord geeft veel stof tot nadenken," zeiden de afgevaardigden van Neuremberg, die het aan hun senaat schreven. Na de beurt van Genève, zou ongetwijfeld de hunne komen.

Intussen waren de troepen van de hertog, van de bisschop en van de ridders van de Lepel, gelijk wij gezegd hebben, tegen één uur in de morgen, in de diepste duisternis, "aan alle zijden, aan de kant van de grachten en van de muren." Maar, zonderlinge zaak! zij bleven er werkeloos. Zij liepen de poorten niet open, zij beklommen de muren niet; integendeel, zegt Balard, die toen in de stad was, "hoe meer zij naderde, des te meer ontzonk hun de moed." Behalve de ridders van de Lepel en de hoofden van de Bourgondise benden, waren er in het leger van de belegeraars een zeker aantal officieren, die rechtstreeks aan zijn Hoogheid de hertog behoorden. Plotseling wijken die Savoysche bevelhebbers terug; zij verwijderden zich; zij laten de andere voor de grachten. Deze onverwachte afval wekt verbazing; men vraagt elkaar wat dit beduidt. Eerst verspreidt zich de wanorde, weldra ook de schrik onder de troepen; in een ogenblik is het een algemeen redde zich, wie kan; en de enige heldendaad van die ongelukkigen is de plundering van de voorsteden.

Bij hun heengaan zeiden de hoofden van Savoye, dat Mijnheer de hertog hun had bevolen terug te trekken, op straffe des doods." Inderdaad had de hertog wel van de keizer het verzoek ontvangen om de oorlog niet voor de lente te beginnen; maar hij had niet kunnen besluiten, zijn plannen over een te brengen met die van zijn doorluchtigen bondgenoot; altijd begerig om Genève te bezitten, had hij de zaken hun gang laten gaan. Er. was een dringender boodschap van de keizer gekomen. Uit zijn humeur gebracht, had de hertog die op knorrige toon aan zijn bevelhebbers medegedeeld. Was deze mededeling hun eerst geworden op het ogenblik, dat zij de storm zouden beginnen? Of wel, hadden zij gearzeld, toen zij, door haat vervoerd, op het punt waren om Genève te beklimmen en aldus de spot te drijven met, de bevelen van de machtigen keizer? Had de moed hun ontbroken om de laatste stap te doen? Dit

komt mij het waarschijnlijkste voor.

Er is evenwel in deze gebeurtenis een zekere verborgenheid, die het moeilijk is te doordringen. Alleen tegenover een dapper en talrijk leger, werd Genève gedurende die gedenkwaardige nacht door een onbekende, onzichtbare macht verdedigd.

De Genèvezen geloofden, dat het de hand van God zelf was. Las men niet in de Schriften, dat een stad, waarin zich volk van God bevond des nachts door wagens, paarden en talrijke troepen omringd zijnde, de nabijgelegen berg wonderbaarlijk met vurige paarden en wagens bedekt werd, in veel groter aantal? Wel had men er op de Alpen geen gezien; maar de macht des Heeren was dat grote leger geweest. Het schip van de wonderen Gods was opnieuw behouden geworden te midden van de klippen. De Genèvezen herhaalden in hun huizen, in de straten, in de raad zelfs de uitdrukking van hun dankbaarheid.

"O" zei de syndicus Balard, "het arme hart, de plotselinge moede. loosheid van degene, die tegen de stad hadden samengespannen is gekomen van de genade en de barmhartigheid Gods! "

De burgers wilden de poorten openen en de vijand achterna jagen; maar de gezanten van Bern en Freyburg weerhielden hen; deze vlucht was zo buitengewoon, dat die oorlogszuchtige diplomaten een krijgslist vermoedden. "Gij weet niet," zeiden zij tot hen, "hoe groot de listigheid van de vijanden is; wacht tot gij hulp hebt van onze heren, welke wij weldra hopen te zien komen.

Inderdaad, vijftien duizend man van die soldaten, die de schrik van Europa waren, rukten toen Waadtland binnen, met tien stukken geschut en schone, wapperende vaandels, zich naar Genève begevende. Enige Genèvezen betreurden de komst van die benden, die, zei men, kwamen wanneer men ze niet meer nodig had en een last voor de stad zouden zijn. Maar de verstandigsten zeiden, dat zij nog zeer nodig waren. De vijanden van de nieuwe orde van zaken omringden Genève van alle zijden en waren in Genève zelf, altoos gereed om de aanval opnieuw te beginnen. Er moest een einde gemaakt worden aan de geweldenarij van de leenheren en aan de kuiperijen van de monniken; het land moest worden ontslagen van de roverijen en oorlogen, die overal verwoesting aanrichtten; en men beschouwde het Zwitserse leger als geroepen om dit werk te volbrengen. Dat was ook, wat de Berners en Freyburgers dachten; en zij spaarden niets om de bewoners van de oevers van de Lemanzee van hun voortdurende onrust te bevrijden. Zij deden de boeren volstrekt nee kwaad, alleen leefden zij op kosten van de gegoeden man. Maar zij veroverden, plunderde en verbrandden de kastelen van de edellieden van de Lepel. De bezettingen, die zich daarin bevonden, namen bij hun nadering de vlucht, ringen, goederen en geschut naar de andere zijde van het meer, naar Thonon medenemende; de boten kruisten dan ook onophoudelijk van de een oever naar de andere. De monniken en de priesters waren bij de Lutheranen niet zeer gezien en hier en daar kwam er een met een verscheurd kleed af, maar geen van hun werd gewond. Door deze berichten aangemoedigd, joegen honderd en twintig Genèvezen te Meyrun acht honderd soldaten van Savoye en van Gex op de vlucht.

Op Maandag, de 10de October, ten twaalf ure op de middag, rukte het Zwitserse leger, met de ambtman van Erlach aan het hoofd, Genève binnen. Maar waar zou men vijftien duizend soldaten in die kleine stad huisvesten? De burgers ontvingen er een aanzienlijk aantal; daarna plaatste men een gedeelte in de kloosters. "Komt, Vaders maakt plaats!" zeiden de kwartiermeesters tot de Dominicanen. De monniken stonden zeer ongraag hun slaapsteden af. Dat baat niet; men huisvestte bij hen zes

kompaniën" allen Lutheranen," en twee honderd paarden werden op hun kerkhof geplaatst om er te grazen. De kloosters van de Augustijnen en van de Franciscanen, alsmede de huizen van de kanunniken en van andere kerkelijke personen werden eveneens overvloedig voorzien. Die soldaten weerlegden de punten van de Godsdienst op hun wijze, op zijn soldaats en met volgens het Evangelie. Een groot aantal van hen moesten in de opene lucht kamperen. De Bernse artilleristen, die zich rondom het Oratorium, gevestigd hadden, dat tussen de stad en Plainpalais was gelegen, gevoelden de koude gedurende de nacht. Zij begonnen de kapel te beschouwen, daarna traden zij er binnen, vervolgens namen zij het altaar en de houten beelden en stookten er een heerlijk vuur van. Zij gevoelden zich echter niet op hun gemak; volstrekt geen lust hebbende om te liggen of te staan, braken die ruw Helvetiërs een kruis aan stukken en maakten uit de blokken er van zitbanken, waarop zij zich rond het vuur neerzetten. Datgene, wat zij als een heiligschennis beschouwden, opgemerkt hebbende, naderde enige Freyburgers de Berners en haalden hen goed door, hun vragende, waarom zij elders geen brandstof zochten. "Dat hout van de kerken is gewoonlijk zeer droog," antwoordden de artilleristen boosaardig. Die katholieke Freyburgers waren ongetwijfeld bijgelovig; maar de Berners waren wellicht niet zeer vroom en de meesten lieten de innerlijke afgoden staan, terwijl zij de uitwendige afbraken.

De Genevezen zochten voortdurend huisvesting voor hun gasten, tot genen prijs die bondgenoten, die alles voor hen hadden vaarwel gezegd, zonder onderkomen willende laten. Daar de stad hiertoe niet voldoende was, legde men beslag op de landerijen. Nu bevond zich aan het uiteinde van een fraai voorgebergte, dat van de zuidelijken oever in het meer vooruitsteekt, te Belle-Rive, een nonnenklooster van Citenzers, die de hertog zeer waren toegedaan en de naam hadden van ten zijn gunste aanslagen te smeden, en die zich zeer verheugd hadden toen het Savooyse leger kort geleden Genève had omringd. "Komt," zeiden enige jonge Hugenoten tot een Zwitserse compagnie, die zich onder de bloten hemel bevond, wij zullen u een uitmuntend verblijf bezorgen, langs schoon oev ere gelegen." Het was op een mijl afstand ongeveer van de stad; men begaf zich op weg. De nonnen, wier oog wakende en wier hart vervuld van angst was, zagen, toen zij door het venster keken, duidelijk een troep, die langs het meer voorttrok. In allerijl leggen zij luien kloosterkleden af, vermommen zich en vluchten in de hutten van de omtrek.

Eindelijk kwam de troep aan. Waren de Genèvezen en de Berners vertoornd over deze vlucht; of wel, wilden zij de gewoonte van degene, die tegen de Staat samen spanden, volgen, om de huizen te verbranden? Wij zouden het niet kunnen zeggen. Wat daarvan zij, het klooster werd in brand gestoken, de kerk echter niet, en het klooster zelf leed er weinig van, daar de nonnen er weldra in wederkeerden. Te Genève gezien wordende, veroorzaakten de vlammen er een grote spanning; maar niets evenaarde die van de zusters van Clarisse. Zich in de tuin verenigden, beschouwden die arme nonnen die vlammen met ontzetting en riepen uit: Dit is voor ons een zwaard van smart, zoals voor de heilige Maagd."

Zij liepen heen en weer, traden de kerk binnen, keerden in de tuin terug, wierpen zich neer aan de voet van het altaar, vervolgens, opnieuw de vlammen beschouwende, maakten zij het teken des kruises. "Wij moeten vertrekken," zeiden zij, en dadelijk stelden de geleerdsten van hen, bij elkaar komende, zo goed als haar ontroering haar toeliet, een nederig smeekschrift op, dat aan de syndicussen was gericht: O, onze vaders en onze goede beschermers! zeiden zij, "ter aarde neergebogen, geknield en met gevouwen handen, smeken wij u, zeer bevreesd zijnde, tot eer van onze

Zaligmaker, van de Maagd zijn moeder, van Mijnheer de heilige Petrus, van Mevrouw de heilige Clarisse en van al de heilige mannen en vrouwen van het paradijs, dat het u behage ons te veroorloven uw stad in veiligheid te verlaten." Drie van de Godvrezendste leden van de raad begaven zich naar het klooster om ze gerust te stellen. "Vreest niets," zeiden zij tot haar, "want de stad wil op generlei wijze luthersch zijn."

Men betoonde inderdaad jegens de zusters enige omzichtigheid, slechts vijf en dertig ruiters bij haar inkwartierende; nog waren zij allen Freyburgers, "goede katholieken," zegt een van de nonnen, en graag de mis horende." Maar helaas! de mis maakte hen niet zachtardiger. "Zij waren even plunderziek als de andere," zegt dezelfde non. Kort na hun aankomst dreigden zij deuren en muren te zullen breken, indien men hen niet te eten en te drinken gaf, tot zij niet meer konden. Niettemin was deze kleine bezetting voordelig voor de kerk van Clarisse, het was de enige plaats in Genève, waar de Roomse eredienst werd, gevierd. Op het verzoek van de zusters, stonden de Freyburgers aan de deur, beletten de ketters binnen te treden, en lieten op bevel al de priesters en monniken van Genève, die zich opdeden, doorgaan. Deze kwamen als leken gekleed, maar hun gewaad onder de arm hebbende; zij gingen in de sakristie, trokken hun geestelijk kostuum aan, traden zo de kapel binnen, schaarden zich rondom het altaar en zongen de mis in *pontificalibus*. Als de godsdienstoefening was afgelopen, wensten de nonnen elkaar geluk. "Welk een eer," zeiden zij, "Mevrouw Clarisse is boven Mevrouw Magdalena, boven mijnheer Servatius en zelfs boven Mijnheer Petrus? Het was voor haar, een grote vertroosting, een onuitsprekelijke eer. De mis moest echter niet alleen in Genève gevierd worden. De Berners wilden, dat het woord Gods zou gepredikt worden. Bijgevolg begaven zij zich, op Dinsdag 11 October, naar de hoofdkerk, met hun Evangelischen aalmoezenier, en verzochten, dat men er de deuren van zou openen. Enige van hun klommen zelfs in de torens en luidden de bisschoppelijke klokken; daarna las de aalmoezenier, nadat hij in de preekstoel was opgeklommen, Heilige Schrift en pre dikte hij. Een groot aantal Genèvezen ad zich naar de kerk begeven en volgde van ver deze nieuwe godsdienstoefening. Zij begrepen er weinig van; maar zij zagen toch, dat de lezing van het Goddelijk Woord, de verklaring daarvan en het gebed er de hoofdzakelijke gedeelten van waren, en zij hielden daarvan meer, dan van de Roomse eredienst. Van toen af aan werd die Evangelische dienst dagelijks herhaald, en " geen andere klok, klein noch groot, luidde in Genève. De priesters troosten zich met te denken, dat de vervloekte predikant in de Duitse taal predikte." De Duitser liet het daarbij echter niet; hij had Franse exemplaren van de heilige Schriften en Franse vertalingen van enige geschriften van Zwingli, Luther en andere Hervormers medegebracht, en toen de Genèvezen, die hem hadden gehoord zonder hem te begrijpen, hem kwamen zien, gaf hij hun die boeken na hun de hand gedrukt te hebben, en bereidde aldus de gemoederen voor tot het werk van de Hervorming.

In afwachting dat die boeken een inwendige Hervorming te weeg brachten, zochten de Genèvezen er een andere te bewerken. Zij wilden het land zuiveren van de smaadheden, diefstallen en moorden, die de heren van de omstreken van Genève, moer neg dan die van Waadtland, sinds zo lang aan vreedzame burgers deden verduren. Dit was ook een Hervorming, hoewel verschillend van die van Luther en van Farel. Komt, zeiden zij tot de vreselijke Freyburgse en Bernse benden, "komt, wij zullen u naar die roofnesten voeren." Door de Genèvezen geleid, vertoonden de Zwitserse troepen zich achtereenvolgens voor de kastelen van Gaillard, van Villette,

van Confignon, van Saconex en nog andere. Zij maakten er zich meester van en staken plotseling verscheiden van die roverholen, waarin adellijke plundersaars zo dikwijls hun buit en hun prooi verborgen hadden, in brand. Toen kende de schrik van de voorstanders van de oude orde van zaken geen grenzen meer. De zusters van de orde van Clarisse geloofden, dat alles rondom Genève brandde. "Ziet," zeiden zij van de hoogste plek van haar tuin, "hoewel het weer helder is, wordt het daglicht door de rook verduisterd." Zij meenden, dat het de laatste dag was.

"Voorzeker zullen de elementen ontbonden worden," riepen zij uit. Op het land was de ontsteltenis nog groter. De algemene bevelhebber had doen omroepen, dat het een ieder verboden was te plunderen; maar de soldaten lieten zulks niet na. Men zag dan ook de boeren vlug ten, als de schapen voor de wolf; de heren zich in de bossen of op de bergen verbergen; en verscheiden edele dames, die in ellendige hutten de wijk genomen hadden, "bevielen daar in zeer armoedige omstandigheden."

Hoewel men zekere beschuldigingen tegen haar gericht heeft, waren de nonnen van de orde van Clarisse oprecht in haar godsvrucht, zedelijk in haar gedrag, en terwijl losbandige monniken het stilzwijgen bewaarden, schenen deze bijgelovige, naar deugdame meisjes alleen het pausdom in zijn doodstrijd bij te staan. De toorn des hemels willende tot bedaren brengen, deden zij dagelijks processies in haar tuin, met ontblote voeten op de wit gevroren grond, met zachte stem de litaniën van de heilige Maagd en van de heiligen zingende "om barmhartigheid te verkrijgen." Alle nachten waren zij wakende, "God biddende voor het heilig geloof en voor de arme wereld." Na de vroegmetten staken zij gewijde kaarsen aan en allen kastijdden zich; daarna zich in het stof neerbuigende, riepen zij uit: Ave besigne Jezu! Zuster Johanna verzekert, dat de nonnen op deze wijze wonderen verrichtten. Inderdaad, toen enige van de Mohammedanen een hostie op een kerkhof geworpen hadden, was het onmogelijk die terug te vinden; de engelen hadden die weggenomen en op een onbekende plaats geborgen." Het was niet zeer wonderbaar, dat dit kleine voorwerp niet in het gras en tussen de graven van het kerkhof kon worden teruggevonden. Een meer wezenlijk wonder had plaats.

De hertog van Nemours, broeder van de hertog van Savoye, die, zoals wij gezien hebben, met gewapende lieden uit Frankrijk gekomen was om Genève aan te vallen, legde zijn krijgsvruchtig humeur af, toen hij de Zwitsers in de stad zag, en de Genèvezen voor zich willende innemen, begon hij aan ieder, die bij hem kwam, te herhalen, dat hij hun nooit enig kwaad had willen doen en dat hij degene, die zich aan enig geweld jegens hen hadden schuldig gemaakt, gestreng zonde straffen. Er werd te St. Jullien een bestand gesloten. Het eindvredesverdrag werd uitgesteld tot een Zwitserse rijksdag, die te Payerne zou gehouden worden. De bisschop liet de kooplieden, de koeien en de geiten, die hij genomen had, weer los; de Genèvezen stelden Mandolla in vrijheid; "maar," voegt Bonivard er bij, "ik werd niet uit Chillon ontslagen."

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Genève door de bisschop teruggevorderd en door het Evangelie wakker geschud.

(November 1530 tot October 1531.)

Zo was de aanval van de bisschop en vorst tegen zijn stad mislukt en het was zeer te vrezen, dat deze daad, in plaats van zijn macht weer op te richten, slechts zijn val zou

verhaasten. Pierre de La Baume begreep het en besloot andere middelen in het werk te stellen om in Genève het gezag, dat hij verloren had, te herkrijgen en ongeschonden aan zijn opvolgers over te geven.

Tussen Genève en deszelfs bisschop en vorst, vervolgde hem als een nachtmerrie; hij twijfelde er niet aan dat de rijksdag zich tegen hem zou verklaren. Een luisterrijk denkbeeld kwam bij hem op. "Indien ik," zei hij "den. keizer in plaats van de Zwitsers scheidsrechter maakte. Voorzeker zal die monarch, die het pausdom in Duitsland behoudt, het wel te Genève bewaren," Karel V en de katholieke partij bevonden zich nog te Augsburg; en de bisschop zou een rijksdag van Republikeinen hebben willen vervangen, door een congres van vorsten" Waarlijk," zei de keizer, toen men hem dit verzoekschrift aanbood, "wij zouden niet willen, dat de rechten van de zeer eerwaarden vader in God, de bisschop van Genève, geschonden werden!". Zij zijn van keizerlijke instelling; op ons rust dus de verplichting om ze te verdedigen. Nooit was Karel V tegen de Protestanten heviger verbitterd geweest. Men was in het midden van November; het besluit van de keizerlijken rijksdag was pas door de Evangelischen verworpen, omdat de keizer, hadden zij gezegd, geen recht had om te bevelen in de geloofszaken. De afgevaardigden van Saksen en van Hessen waren zelfs vertrokken, zonder de sluiting van de rijksdag te willen afwachten. Al de keizerlijken verzekerden de vrienden van de bisschop van Genève, dat deze geen beter ogenblik had kunnen kiezen en dat zijn zaak gewonnen was.

Het was op de 19de November, dat te Augsburg de herstelling moest worden afgekondigd "van een en hetzelfde geloof in het gehele keizerrijk." De dag te voren, terwijl men zich daarop voorbereidde, riep Karel zijn geheimschrijver en dicteerde hem de volgende, aan de Genèvezen gerichtten brief:

"Dierbare getrouwen!

Men heeft ons te kennen gegeven, dat er tussen u en onze neef, de hertog van Savoye, geschil bestaat over dingen, betreffende de rechten van onze waarden getrouwen neef en raadsman, de bisschop van Genève. Het heeft ons goed gedacht u daarover te schrijven, u zeer bijzonder verzoekende aan ons keizerlijk gezag personen toe te zenden, die onderricht zijn van datgene, waarover tussen de bisschop en ulieden geschil kan bestaan. Wij zullen aan gezegde heren, de hertog en de bisschop, hetzelfde verzoeken tot beslissing van uw geschillen, en dit zal zijn voor het welzijn en de rust van de beide partijen. Gij zult aldus kennis dragen van de begeerte, die wij hebben, dat onze onderdanen in vrede, vriendschap en eendracht leven.

Dierbare getrouwen! God behoede u.

Te Augsburg, de 18dea November 1530.

Karel,"

Deze brief van zijn Keizerlijke Majesteit te Genève aangekomen zijnde, maakte hij er veel indruk. Men wist, dat Karel V zich gereed maakte om machtige vorsten te onderwerpen en ieder begreep, door wat gevaar Genève bedreigd werd. "Hoe," zeiden de burgers, "wij moeten afgevaardigden naar Augsburg, wellicht zelfs naar. Oostenrijk zenden! Zij zullen er die van de bisschop en die van de hertog ontmoeten. en de keizer zal onze rechter zijn!" De raden hielden de een zitting na de andere, zonder het te kunnen eens worden over het te geven antwoord. De raadsheer "Genoux bood. Een plan aan, hetwelk was getekend Uw allernederigste onderdanen."

"Niets van onderdanen," riepen de Hugenoten uit. Eindelijk besloot men het volgende te schrijven:

"Doorluchtigste, onoverwinnelijkste, zeer hoge en zeer machtige, altijd heerlijke

Karel! Gedurende een geruime tijd hebben wij, voor de verdediging van het gezag en van de vrijdommen van onze vorstbisschop en van de stad Genève, veel kwellingen, van de zeer doorluchtige hertog komende, met grote lasten, kosten en gevaren verdragen. Nog onlangs waren wij omringd van mannen van wapenen, zijn onderdanen, en smadelijk aangevallen. Niettemin zijn wij, door de wil van God en door de hoffelijke bijstand van de luisterrijke heren van Bern en van Freyburg, van bovengemelde onderneming bewaard; hetgeen Uw Majesteit leed zou doen te vernemen."

De bisschoppelijke raad voegde er bij, dat, daar de schikking, waarmee de keizer zich wilde belasten, te Payerne moest plaats hebben voor de Zwitserse rijksdag, men geen gebruik kon maken van zijn goede wil, en hij besloot met hem de stad Genève aan te bevelen, "welke, om haar waren plicht te volgen, bijna zou zijn verwoest geweest, zonder de genade van God."

Zo versmaadde de kleine stad stoutmoedig de tussenkomst van de grote keizer. De hertog en de bisschop hadden gehoopt, dat Karel V, die volgens hen geroepen was om de Hervorming in Duitsland te vernietigen, zou beginnen met haar in Genève te verpletteren. Toen men dan ook de weigering van de Genèvezen aan het hertogelijke en aan het bisschoppelijke hof vernam, steeg de verontwaardiging ten top. "Daar die oproerlingen de vreedzame bemiddeling van de keizer niet verlangen, moet er met liet zwaard een einde aan worden gemaakt," zei men. Men besloot al de noodzakelijke maatregelen te nemen, maar zo geheim mogelijk, opdat de Zwitsers er niets van zouden weten. De hertog van Nemours, die geen gebruik had gemaakt van zijn leger, liet aan tien duizend lansknechten, die in Montbéliard waren, bevel geven om zo heimelijk als zij konden achter de Jura om te sluipen, tot aan St. Claude te komen, tot Gex af te dalen, om van daar op de stad los te rukken en om twee dagen voor de opening van de rijksdag van Payerne welke de bisschop zozeer duchte, plotseling Genève stormenderhand in te nemen, het in brand te steken, en een ashoop achter zich latende, in allerijl zich in Bourgondië terug te trekken, voor dat de Zwitsers de tijd hadden om aan te rukken. In dezelfde tijd begaven zich boden naar al de kastelen van Waadtland en nodigden de edellieden uit om zich gereed te houden. De hertog van Savoye, die zich toen te Chambéry bevond, maakte van zijn zijde een grote uitrusting van krijgslieden en gelukzoekers, zo Italiaanse als Franse. Het geheel, herhaalde men, moest in het diepste geheim worden ten uitvoer gebracht.

Maar Karel was minder slim, dan zijn broeder; hij kon het stilzwijgen niet bewaren en beroemde zich op de behell(ige overrompeling, die hij voorbereidde. Van een andere zijde berichtte een man, die van Montbéliard te Bern kwam, dat hij de wapenschouwing van de tien duizend voetknechten had gezien. Op dat bericht nodigden de krachtvolle heren van Bern al de kantons uit, zich gereed te houden om Genève bij te staan, en bedreigden zij de edellieden van Waadtland, indien zij zich verroerden, hun gehele land te vuur en te zwaard te zullen verwoesten.

Gedurende die tijd riep de raad al de Genèvezen onder de wapenen. Zo had men lont geroken en was de aanslag mislukt, en de hertog, nogmaals in zijn verwachting bedrogen, vertrok van Chambéry naar Turijn. De rijksvergadering, die te Payerne bijeen kwam, handhaafde het bondgenootschap van Genève, Bern en Freyburg, hoewel de hertog het bisschopsleenhouderschap toekennende (dat hij buiten staat was terug te eisen), en veroordeelde Karel om aan die drie steden een en twintig duizend kronen te betalen. Genève en Bern verlangden meer; zij eisten de vrijheid van Bonivard, indien hij niet bij ongeval dood is, zeiden zij. De graaf van Challand antwoordde, dat de Heer van St. Victor gevangen was "met volkomen recht."

Daar de oorlog en de diplomatie de bisschop en vorst niet op zijn zetel hadden kunnen herstellen, nam hij minder wereldlijke middelen te baat, hij wendde zich tot de paus, en deze besloot aan Genève een wonderbare genade te verlenen, door middel waarvan hij de Genèvefse boot weer aan het schip van Petrus hoopte te hechten. De heldenmoed, welke enige zusters van Clarisse hadden betoond, toen de Zwitsers, in October 1530, de stad te hulp gekomen waren, had de grootpriester geroerd; onder de kloosterlingen van Genève hadden slechts de vrouwen zich als mannen gedragen. De paus verleende dus een algemene vergiffenis aan al degenen, die in de kerk van het klooster van de Clarissen zekere godsdienstplichten zouden volbrengen.

Op de dag van Maria Boodschap (25 Maart) werd deze uitstekende genade door het ganse land bekend gemaakt.

Een ontelbare menigte, uit alle Savoysche dorpen gekomen stroomde van de eerste dag af in grote vroomheid" naar de stad. Chablais, Faucigny, het Genèvefse, het land van Gex waren vol vromen, die zeer tegen de Hervorming waren; zij waren er verrukt over, in Genève zelf hulde te gaan brengen aan de beginselen, voor welke zij dikwijls de wapenen hadden opgevat.

Die lange rijen hun muren ziende naderen, werden de Genèvezen min of meer bevreesd. "Laat ons waken," zeiden zij, "dat zich niet wellicht ridders en krijgslieden van de Lepel onder die pelgrimsklederen verbergen." Zij sloten plotseling de poorten van de stad. De onophoudelijk aankomende pelgrims vormden een samengedrongen menigte, en vermoeid van hun lange wandeling, riepen zij met een klagelijke stem: "Om Godswil, doet ons open, want wij komen van verre!" Maar de Geneezen hielden zich doof. Toen verschenen de pelgrims van Faucigny, die krachtvolle en kloeke mannen waren. Zij worden toornig, zij dreigen, zij dringen met geweld binnen, klimmen op naar de kerk van de Clarissen en beginnen er zonder omstandigheden hun Paters en hun il 1 e8 op te zeggen. Volgens een bul van paus Adriaan VII, was het voldoende er vijf op te zeggen om zeventig duizend jaren vergiffenis te ontvangen. Het vuur steeg enige Hugonoten naar het gelaat; zij wilden een onwettige indringing afweren; maar de Faucigneranen zetten hun godsdienstige verrichtingen even rustig voort, alsof zij in hun dorpen geweest waren. Toen kwamen de syndicussen in het klooster van de Clarissen aan (het was het uur van de vesper) met hun dienaren, "met ontblote zwaarden en dikke stokken," en deden de vereiste aanmaning, opdat die vreemdelingen de stad zouden ontruimen.

Op de weigering van de Savoyaards, kwam de openbare macht tussen beiden; de Faucigneranen boden weerstand; men werd handgemeen; en eindelijk moesten die zonderbare boetelingen aftrekken, zonder dat zij hun vergiffenis verworven hadden. Dit voorval deed de afkeer van de Genèvezen voor de Roomse kerkplechtigheden toenemen. Aflaten bekend maken was een zonderling middel om het katholicisme in Genève vaster te maken. Clemens VII vergat, dat het op deze wijze was, dat Léo X het teken tot de Hervorming had gegeven.

Deze voorvallen, te Rome verhaald, verwekten er een grote verbittering. Het geheiligd college besloot de aanval te hernieuw en te midden dezer ketterse bevolking een nog schitterender daad van Roomse vroomheid te doen. Clemens VII riep zijn geheimschrijver en dicteerde hem "door Goddelijke ingeving" een nieuwe vergiffenis waaraan de bisschop van Genève zijn verzoekschrift toevoegde, en dat de banvloek uitsprak tegen al degenen, die er verhindering in zouden brengen. Deze bul werd openbaar gemaakt in de Savoysche landstreek, die aan Genève grenst. Nauwelijks hadden de pastoors van de preekstoel de vergiffenis aangekondigd, of de dorpen waren in opschudding en vrouwen, mannen en grijsaards namen maatregelen om de

heerlijke genade te kunnen gaan halen, die in de stad van de Hugenoten was aangeboden. De Genèvezen, olie voorstanders van de godsdienstvrijheid en van de wettigheid waren, besloten deze godvruchtige verrichtingen niet te beletten. Alleenlijk namen zij hun voorzorgen en de kapitein-generaal gaf het bevel voor een talrijke wacht. De pelgrims naderde met de staf in de hand, enige met een kruis op hun schouderen; en weldra vertoonde zich een grote menigte Savoyaards voor de muren; hier moest zij ophouden. Aan al de poorten bevonden zich busschietters, grotendeels Hugenoten, die zich overtuigden of de pelgrims niet, behalve hun stokken, zwaarden onder hun klederen droegen. Toen het onderzoek, niet zonder luid gemor, was afgelopen, had men niets gevonden.

Toen stortte die godvruchtige volksmassa zich in de stad en verdrong zich in de kerk van Clarisse, alsof deze Notre Dame de Lorette geweest ware. De Genèvezen lieten de pelgrims vrijelijk al hun praktijken uitvoeren; eerst later bleek het, wat list daarachter stak. Zo al de pelgrims hun godsdienstige verrichtingen wilden volbrengen, zij rekenden er ook op, zoals bij tochten van die soort het gebruik is, te eten en te drinken, en zelfs overvloedig. Voor dit doel van de pelgrimstocht was de menigte "zo talrijk, dat de herbergiers, gebrek aan plaats hebbende, tafels in de open lucht moesten opslaan. Deze dooreenmenging van kniebuigingen en keelbevochtelingen deed de aanschouwers glimlachen, en enige Hugenoten vierden aan hun spotlust de vrijen teugel: "Waarlijk," zei de een, "die vergiffenis is een ware geestelijke kermis. *Nundinae ecclesiasticae!*" "De kermis," zei een ander, "is nuttiger, dan men wel denkt; door die pelgrimstochten wekken de priesters de verflauwende ijver van hun gelovigen weer op; het zijn netten, door hen gespannen, waarin de lichtgelovige vogels zich verwarren."

"Ik vrees zeer," voegde een derde er bij, dat de kerk, om haar aflaten volkomen te maken, veel dingen belooft, die God niet houden zal. Vrome bedriegerij, zoals Thomas d'Aquin zegt!" "Laat hen begaan," zei een laatste, "laat ze hun geld aanbrengen en daarna, als de schotel goed gevuld zal zijn, zullen wij hem naar ons toe halen!" Men ging niet zo ver; de syndicussen verboden alleen, dat het aangebrachte geld buiten de stad zou gebruikt worden.

De zusters van Clarisse zegevierden. De paus vereerde ze in de ogen van de gehele Christenheid; haar klooster was op weg om een beroemde plaats te worden. Zij waanden zich de gunstelingen Gods en van de hemelse geesten en verbeeldden zich, dat de engelen haar te hulp kwamen. "Daar de pest toen in Genève heerste, zag men, o verbazend wonder! de heirlegers des hemels hun luistervolle woonplaatsen verlaten om het klooster te beschermen; de pest kwam er niet. Het gehele klooster was overtuigd, dat dit aan een wonderbare tussenkomst moest worden toegeschreven; als de zusters, in de kerk of in de eetzaal, bij de vesper of bij de vroegmis, onderling over die grote genade spraken, zeiden zij zachtens tot elkaar: "Drie fiere ridders, wonderbaar schoon en vreselijk, elk een schitterend kruis op de borst hebbende, staan gedurig voor de deur. En als, de boze pest zich vertoont, ziet zij hen recht voor zich en vlucht, de glans van hun gelaat vrezende."

Zuster Johanna de Jussie vermeldt ons dit wonderbaar feit en besluit haar verhaal met deze vrome uitroep: "Ere en lof zij daarvoor aan God!"

Enige verstandige mannen vraagden later, waarom zulke ridders een fraai blinkend kruis op het voorhoofd hebbende, zich niet voor de poorten van Genève hadden geplaatst om het binnenkomen van die andere pest (zoals Rome sprak), van de Hervorming te beletten?

Het middel, dat de paus en de bisschop gekozen hadden om Genève weer aan Rome te verbinden, had een geheel andere werking; er ontstond een ontwaken uit. De Roomse aflat bewoog de Genèvezen en deed hen een wezenlijke vergiffenis zoeken. Had Luther niet, veertien jaren geleden, te Wittenberg aangeplakt: Ieder waar Christen heeft deel aan al de goederen van Christus, door de gave Gods, zonder aflatbrief?" Deze leer," zeiden enige Hugenoten, die van een reis in de kantons waren weergekeerd, "is in Zwitserland aangenomen; en niet alleen te Zurich en te Bern; er zijn vele inwoners van Lucern en Schwytz zelfs, die aan de vergiffenis van God de voorkeur geven boven de aflaten van de paus."

Ene onzichtbare hand strekte zich toen uit over de stad en verspreidde er een geheimzinnige warmte. Farel, die zich op de oevers van het meer van Neufchatel bevond, werd onderricht van de Evangelische beweging, waardoor de luidruchtige godvereringen van de Faucigneranen gevolgd werden, en hij schreef daarover dadelijk aan Zwingli, zijn vriend en zijn raadsman.

Het was in October 1531; nog enige dagen en de Hervormer van Zurich moest op het slagveld van Cappel vallen. Dit ontwaken van Genève was het laatste bericht, dat zijn treurend hart kwam verheugen. "Verscheiden in deze stad," zo schreef hem Farel, "gevoelen in hun hart heilige verlangens tot de ware godsvrucht." En hier was niet enkel van duistere bewegingen van de ziel sprake, volgens de krachtvollen Hervormer. "Enige Genèvezen," schreef hij op een andere dag aan Zwingli, "overpeinzen het werk van Christus."

Zo begonnen dus die Genèvezen, die zich zozeer met staatkundige onafhankelijkheid hadden bezig gehouden, over Jezus Christus na te denken. Dit was het nieuwe onderwerp, dat de Hervorming overal aan de overpeinzingen van de ernstige mannen bood. In Duitsland, in Zwitserland, in Frankrijk, in Engeland, meer nog dan te Genève, begonnen ernstigdenkende geesten over Christus te peinen; de Christo meditari. Enige deden het op een vluchtige wijze; andere gaven er zich met geheel hun ziel aan over; en heilige gedachten werden toen in de huizen van de burgers, in de collegiën, in de duistere cellen en zelfs op de tronen gevonden.

"Christus," zeiden die peinzende geesten bij zichzelf, "is de Verlosser van de wereld, de hersteller van de eensgezindheid met God, die door de zonde is vernietigd. Christus is gekomen om het Godsrijk op aarde te stichten. Maar niemand kan dat rijk binnengaan, dan wanneer God hem de vergiffenis van zijn beledigingen verleent. Opdat wij de vrede hervinden, is het niet alleen noodzakelijk, dat onze ziel van de straf worde ontheven; ons geweten moet ook bevrijd worden van het gevoel van de schuld, dat het van zijn God verwijderd. Een zoenoffer is noodzakelijk. Christus, gelijk aan de personen, die Hij kwam behouden, mens zoals zij, is tevens van een eeuwige en Goddelijke natuur, die hem heeft in staat gesteld om de algemeenheid van het volk Gods los te kopen en het beginsel te zijn eens nieuwe levens. Hij heeft de verschrikkelijke straf, die wij verdiend hadden, op zich genomen. Zijn gehele leven is vol geweest van verzoenend lijden. Maar het toppunt van zijn smarten en datgene, wat daaraan werkelijk het karakter van verzoening gegeven heeft, is zijn dood. Christus, zich uit liefde tot ons met de mensheid verenigde, heeft de dood geleden onder die gedaante, welke op de treffendste wijze het kenmerk van de straf draagt, namelijk de marteling van een boosdoener, die door de rechtbanken van de mensen is veroordeeld. Hij, de Heilige, zijn volk willende redden, is voor ons aan het kruis tot zonde gemaakt. Hij is behandeld als de vertegenwoordiger van de zondige mensheid. Hij heeft al de smarten verdragen, welke de zonde in een schuldig geweten te weeg brengt, de dodelijkste benauwdheid en de verlatenheid van God. Van die tijd af aan heeft het

volk Gods de vergeving van zijn zonden; het is met God verzoend; het heeft vrijen toegang tot de Vader. Dit offer heeft een algemene bestemming; niemand is er van uitgesloten; en toch oogst niemand daarvan de weldaad, dan door een persoonlijke toeëigening, dan door met Christus verenigd te zijn, dan door deel te hebben, door het geloof, aan zijn heilig en onvergankelijk leven."

Van die aard waren in de zestiende eeuw de overpeinzingen van enige uitverkoren zielen in verscheiden verborgen schuilhoeken, en het is daardoor, dat de Hervorming werd volbracht, Wellicht hadden er toen een of twee Genèvezen dergelijke; maar over het algemeen was hun kennis weinig gevorderd en de meeste Hugenoten begeerden nog vuriger bevrijd te worden van de bisschop en van de hertog, dan van de zonde en van het oordeel. Farel verborg aan Zwingli zijn ongerustheid te die opzichte niet; en in zijn brief van Granson, zei hij tot hem: 4angaande de graad van ijver, waarmee de Genèvezen de godsvrucht najagen, de Heer alleen kent die."

Niemand stelde meer belang in de Hervorming, dan Farel. Hij was in dat jaar te Avenche, te Payerne, te Orbe, te Granson, en in nog andere plaatsen, en overal liep hij gevaar om het leven te verliezen. Hier bedreigde een kerkbewaarder hem met een pistool; dáár wilde een monnik hem doden met een mes, dat hij onder zijn kleed had verborgen; maar Farel dacht niet aan zichzelf. Met een onversaagd hart, met een onbuigsamen wil, altijd brandende van de begeerte om het Evangelie te doen zegevieren en bereid om de hevigste tegenkantingen het hoofd te bieden, voelde hij zich krachtig aangetrokken tot Genève zodra hij Morde verhalen, dat de Hervorming er zulke machtige tegenstanders vond. Hij vestigde toen zijn blik op die stad en gedurende zijn lange loopbaan wendde hij die daarvan nimmer af. Te midden van zijn arbeid, te Granson, langs het meer, bij het oude kasteel, op het beroemde slagveld, hield Genève zijn gedachte bezig. Hij begreep, dat, hoewel het de naam had ketters te zijn, er echter eigenlijk geen wezenlijke Hervorming bestond. Hoe nu 1 zou de Hervorming er dood zijn, voor dat zij er geboren was? Hij wenste, dat het Woord Gods er openlijk zou gepredikt worden, op een behoorlijke, levenwekkende, handelende wijze, en, zoals Calvijn zei "het volk op een lastige wijze dringende" Hij wilde, dat de predikstoel er weer de zetel van de profeten en apostelen, de troon van Christus in zijn Kerk worden zou. Men moest zich haasten. De Hervorming was in Genève verloren en de nieuwe tijden kwamen er om met haar, indien de Hugenoten, die niet meer naar de mis luisterden, zich vergenoegden met, voor alle Godsverering, in de kerk rond te wandelen terwijl men zong. De vurige hartstochten en de oorlogzuchtige inborst van de Genèvezen verontrustten hem. "Helaas!" zei hij, "er is te Genève geen ander recht meer, dan dat van de wapenen."

Hij wilde er het recht van God vestigen. Graag zou hij zelf derwaarts gesneld zijn en wellicht had hij enige door zijn vurige welsprekendheid meegesleept en andere door zijn donderende stem vrees aangejaagd; maar op dat ogenblik behoorde hij toe aan die landstreken, waaraan hij met levensgevaar het Evangelie verkondigde. indien hij het werk verliet, zou Rome weer de overhand hernemen en alles, wat hij gedaan had, zou nutteloos zijn. Hij zocht dus in zijn omgeving een man, die in staat was om het zaad van Gods Woord in de stad uit te strooien.

De jonge kanunnik van Metz, Pierre Toussaint, had, door Oecolampadius geroepen, na zijn verblijf aan het hof van de koningin van Navarre, Frankrijk verlaten en zich in Zurich tot Zwingli begeven. Farel neemt het besluit. om Toussaint naar Genève te zenden; zij hadden sinds 1525 samen het Evangelie verkondigd. "Haast u hem te zenden in de wijngaard des Heren," schreef hij aan Zwingli, "want gij weet, hoezeer

hij tot dat werk geschikt is. Ik bezweer u, dat gij ons een behulpzame hand reikt." En als voorzag hij de belangrijkheid van de Hervorming van Genève, voegde bij er bij: "De zaak is niet gering; wacht u van haar te verachten. Vermaan Toussaint om zich daarbij kloek te gedragen en aldus door zijn ijver al de tijd, die hij verloren heeft, te herwinnen."

Zwingli kweet zich van deze opdracht. Toussaint, een van de beminnenswaardigste figuren onder de personen van minder betekenis in de Hervorming, luisterde oplettend naar de grote leraar en toonde zich aanvankelijk geneigd om deze roeping aan te nemen. Zwingli spaarde niets om hem daartoe te doen besluiten; hij verklaarde hem, wat het Evangelie reeds in Genève gedaan had en wat er hem overbleef te doen. "Ga," zei hij tot hem, dat huis des Heeren. Scheur de kappen (eigenlijk staat er de bekapt) aan stukken en zegepraal over al de geschorenen. Gij zult niet veel moeite hebben, want reeds heeft Gods Woord hen op de vlucht gedreven." Voorzeker wilde dit niet zeggen, dat Toussaint de monniken moest in stukken scheuren; deze uitdrukking was slechts figuurlijk; maar de geestkracht van Farel en van Zwingli en datgene, wat hij van de Genèvefse vervolgingen hoorde, verschrikte de jonge man. Hij had het hof van François I verlaten ter oorzaak van de wereldsgezindheid en van de lafhartigheid, die hij er had aangetroffen, en nu in Genève de monniken en de priesters, de bisschoppelijke en de voorstanders van de volksvrijheden, de Hugenoten en de Mamelukken ziende, trad hij verschrikt, als voor een hol van wilde beesten, terug. Hij had l'nee" gezegd tot het hof; hij zei "nee " tot de krachtvolle en onstuimige stad. Genève had helden, Farels en Calvijns nodig. Het plan mislukte.

Farel was teleurgesteld. Hij, die nimmer voor enige oproeping had teruggedeinst, kon er niet in slagen een Evangelieprediker naar deze stad te zenden. Hij bedacht, dat de hulp komt van God, die barmhartigheid doet, en in zijn benauwdheid wendde hij zich tot de Heere: "O Christus!" zei hij, "schaar zelf uw leger in slagorde naar uw goeddunken; ruk alle ongevoeligheid weg uit het hart van degene, die U ere moeten geven, en schud ben met macht uit hun slaap wakker." Het ogenblik, waarop hij zelf naar Genève zou gaan, moest weldra komen; maar alvorens hij er verscheen, zou zijn gebed verhoord worden. God, die hij had aangeroepen, zou binnen enige maanden een krachtig en bescheiden man daarheen zenden, die de wegen voor Farel, voor Calvijn en voor de Hervorming zou voorbereiden.

Intussen wilden enige Genèvezen, niet wetende, dat een bekering des harten noodzakelijk is, althans een afkeurende Hervorming bewerkstelligen, die in het afschaffen van de mis, van de beelden en van de priesters zou bestaan hebben. De stoutmoedigsten vraagden, waarom Genève niet zou doen zoals Zurich, zoals Bern, zoals Neuchatel. Ja," antwoordden de meer voorzichtigen, "indien de Freyburgers let veroorloofden."

Die begeerten naar Hervorming, hoe zwak zij dan ook waren, verontrustten de Roomse partij. De monniken; de priesters, de vromen werden onrustig, begaven zich in grote getale tot de procureurfiscaal, en bezwoeren hem uit zijn gevoelloosheid te ontwaken, daar deze nieuwe godsdienst op het punt was om alles in Genève te verandere en de bisschop niet alleen zijn geestelijke rechtspraak, maar ook zijn wereldlijke macht te ontnemen. De procureurfiscaal, wie de bewaking van de rechten van de vorst was opgedragen, eiste een gestreng onderzoek van alle verdachte personen. Op deze woorden ontstond er een stilzwijgen in de vergadering; enige leden van de raad zagen elkaar aan en gevoelden zich weinig op hun gemak, want zij waren onder het getal van de verdachten. De fiscaal sprak nog harder en vervulde de zaal met klachten en geschreeuw, "Laat ons de ketterij vernietigen!" herhaalde hij. De raad,

radeloos in de hoogste graad, redde zich uit de verlegenheid door niets voor, noch tegen de ketterij te doen.

De ijverige katholieken sloegen toen de weg in naar het hotel, waar de Freyburgsche gezanten hun verblijf hielden. "Indien Genève Hervormd wordt," zeiden deze, "dan geen verbond meer!" De Freyburgers deden meer; hun hotels verlatende, klampten zij de meest besliste liberalen aan en herhaalden op vasten toon: Indien Genève Hervormd wordt, dan geen verbond meer!" De Hugenoten melden naar de Bernsche gezanten. Maar men was niet ver meer van de slag bij Cappel. Het kwam er toen op aan, te weten of de Hervorming in Bern zelf en in Zurich zou kunnen worden in stand gehouden. De Berners ontvingen de Genèvezen koel en deze verwijderde zich verwonderd en vergramd.

"Helaas!" zei Farel" de Berners tonen minder ijver voor de roem van Christus, dan de Freyburgers voor de besluiten van de paus!"

Er ontstond een nieuwe verlegenheid. De Hugenoten zouden hebben willen toesnellen tot de bevrijding van Zurich en van de Hervormden, terwijl de katholieken Lucern en de kleine kantons wilden ondersteunen. Op de 11de October (het was juist op de dag van de slag bij Cappel, maar men had daar nog geen kennis van) verzocht Bern aan Genève honderd busschieters, en de volgende dag schreef Freyburg, dat men tegen de ketterse kantons alle mogelijke bijstand zou zenden. Aan welke zijde zou Genève zich scharen? "Laat ons Freyburg weigeren," zeiden enige. "Laat ons Bern weigeren," zeiden de andere. De eersten dachten aan de machtige hulp, welke de Republiek Zwitserland hun had gezonden; de laatste bedachten, dat Freyburg partij voor Genève had gekozen, toen Bern tegen hen was. In tegengestelde richtingen aangedrongen, besloot de raad zich in evenwicht te houden en redde zich uit zijn verlegenheid door het zonderlingste juiste midden. Hij besloot, dat honderd Genèvezen ten gunste van de Hervorming zouden gaan strijden en benoemde Tean Philippe, een van de ijverigste Hugenoten, om hen aan te voeren. Daarna gaf hij aan Freyburg een gunstig antwoord en verkoos de syndicus Girardet tot opperhoofd van de hulptroepen, welke men voor die stad bestemde.

DE RTIENDE HOOFDSTUK.

Gevaren, waaraan de nederlaag bij Cappel Genève blootstelt. (October 1531 tot Januari 1532.)

De tijding van de oorlog tussen de Katholieken en de Hervormden te Turijn gekomen zijnde, oordeelde de hertog, dat dit het ogenblik was om Genève aan te vallen. Men vernam, dat vijf duizend voetknechten van de zijde van Bourgondië, tien duizend Italianen van de zijde van de Alpen oprukten, en het gehele land van zijn Hoogheid aan gene zijde van de bergen in beweging was om op de stad los te trekken. Er zijn enige hoofden," zei de hertog, "die ik voornemens ben te doen afvliegen." De Genèvezen verloren geen ogenblik. Men moet alles neer werpen, wat nadelig kan zijn voor de verdediging van de stad," zei de raad; "men moet de voorstad van de EauxVives, op de linker oever van het meer, af breken; alsmede die van St. Victor, aan gene zijde van St.Antoine, die van St.Leger tot aan de Arve en die van de Corratierie" tot aan de Rhone I Een ieder wake nauwlettend; niemand vorm, Went zien zonder verlof; dat degene, welke buiten zijn, teruglover ai ent de stad te verdedigen en dat men gedurende drie dagen gebeden en plechtige processies doe."

Zo bereidden zich, terwijl Lucern en de kleine kantons Zurich aanvielen, de hertog en de heren van de Léeraanvallei om Genève aan te vallen. Die beide steden waren in Zwitserland, in de zestiende eeuw, de beide hoofdsteden van het Protestantisme.

Genève evenwel was nog vol monniken en priesters en uit de koren van al de kerken hoorde men de vroegmetten en andere gezangen van de Roomse eredienst weergalmen;

*De vrome luijaards laten in de tempelhof
Aan welbeloonde zangers het zingen van Gods lof.*

Hoe kwam het dan, dat Genève toen met Zurich werd verbonden? Dat komt, omdat, indien het al nog niet tot de Hervorming is veroverd, het er toe voorbeschikt is; enig voorbeeld wellicht van een stad, die aan grote gevaren was onderworpen, niet zozeer om wat zij is, als wel om wat zij bestemd is te zijn. De zeer kleine beginselen van Evangelisch geloof, die er zich bevonden, waren zo onmerkbaar, dat zij niet voldoende zouden geweest zijn om de kerkbannen van de bisschop en de legers van de hertog aan te trekken, maar de verkiezing Gods rustte op haar; God bereidde haar, beproefde haar, bevrijdde haar om de dingen, waartoe hij haar bestemde. De tegenstanders van het Evangelie schenen er een geheim voorgevoel van te hebben; zij wilden dan ook de stad, welke de stad van Zwingli was, en die, welke de stad van Calvijn zijn moest, met één slag doen vallen.

Al de burgers waren in beweging. Enige, met haakbussen gewapend, hielden de wacht; de andere gingen, met de houwelen in de hand, de voorsteden met de grond gelijk maken. Op dat ogenblik kwam er een bode van Zwitserland en bracht het bericht van de nederlaag bij Cappel; Zurich had het onderspit gedolven. Aanvankelijk konden de Hugenenot dit heilloos bericht niet geloven; zij lieten het zich herhalen; maar het werd weldra van alle zijden bevestigd en de vrienden van de onafhankelijkheid en van de Hervorming bogen droevig het hoofd. De arm, waarop zij gerekend hadden, was gebroken. Overal in Zwitserland was de Protestantse partij ontsteld, en de Roomse partij zegevierde. Men vernam te Genève, dat de mis te Bremgarten, te Rapperschwyl, te Solothurn, in al de vrije baljuwschappen was hersteld, en dat de monniken in zegepraal wederkeerden in de verlaten cellen. Was het op het ogenblik, waarop de Hervorming zich uit die oorden, waar zij zo vast gevestigd scheen, verjaagd zag, dat zij haar banier zou kunnen planten op de oevers van het Lémanmeer?

De Genèvefse Katholieken geloofden aan hun zegepraal. De dood van de Zwitserse Hervormer was, huns inziens, het einde van de Hervorming; men had nog slechts de laatste slag toe te brengen. De geheime vergaderingen werden menigvuldiger; afschuwelijke complotten werden er gevormd. Hun trotse handelwijze hernemende, wandelden de helden van de oude bisschoppelijke partij met opgeheven hoofd door de straten van Genève, enige hun degenen, andere hun klederen latende slepen. Indien zij een verdachte ontmoetten, maakten zij een gebaar van verachting tegen hem, zochten twist met hem, beledigden hem, sloegen hem, en die daden van geweld bleven ongestraft.

De Freyburgers vooral waanden zich alles tegen de Evangelischen geoorloofd, en te Genève willende overwinnen, zoals de Walstädter bij de Albis, verenigden zij zich bij hoopjes, liepen door de straten, en wanneer zij een Hugenooot ontdekten, omringden zij hem, lichtten hem op en wierpen hem in de gevangenis, zonder hem te willen horen. Het was op deze wijze, dat de aanhangers van de bisschop hem weer op zijn zetel wilden plaatsen. Pierre de La Baume maakte zich gereed om die weer te bestijgen.

Verwonderd van zulke euvel daden in tegenwoordigheid van de Zwitsers en door de Zwitsers zelf bedreven te zien wendden de Hugenenot zich op nieuw, maar Tevergeefs, tot de Berners. Deze wilden in Genève geen worsteling begunstigen, die

zij elders onderdrukten. "Geen baldadigheid en drift, zeiden zij, "wij hebben de bevelen van de senaat." Maar toen de Genèvezen niet rustig wilden blijven, namen de Heren van Bern een deftige houding aan en zich met een meesterachtige trotsheid omhullende, gaven zij aan die onderscheidene hun afscheid. Morrende keerden de Genèvezen terug:

O, over-schandelijke luiheid en lafhartigheid!" zeiden zij. "Aha! Heren van Bern! Gij denkt meer aan de zaken dezer wereld, dan aan die van de toekomst!" "De senaat van Bern," herhaalde Farel " zou niet de minste belediging verdragen, aan een van zijn gezanten aangedaan; maar hij verdraagt er ernstige, aangedaan aan het Evangelie van Christus."

De nederlaag van Zurich verdubbelde de geestkracht van hertog Karel. Begerig om zijn hoofd te sieren met lauweren, gelijk aan die van de overwinnaars van Cappel, gaf hij bevel tot een algemenen aanval. "De Savoysche en Waadtlandse troepen omringden Genève; de levensmiddelen waren afgesneden; de boten werden aan al de oevers van het meer in beslag genomen, en de hertog kwam te Gex, op drie mijlen afstand van de stad, met een groot korps cavalerie, om de aanval aan te voeren. Het was onder sombere voortekenen, dat liet jaar 1532 te Genève begon. Het gevaar scheen van die aard, dat op de 2den Januari, des avonds ten zeven ure, al de hoofden van huisgezinnen bijeenkwamen en besloten nacht en dag onder de wapenen te blijven, de deuren toe te metselen, en liever te sterven, dan af te zien van het Zwitsers verbond en van hun kostbare vrijheden. Een groter ongeluk stond hen te treffen.

Vijf dagen na dit besluit, de 7de Januari 1532, vertoonden zich drie afgevaardigden van Bern, S. van Diesbach, J. J. De Watteville en J. F. Naegueli voor de raad. De treurigheid lag op hun gelaat uitgespreid en alles verkondigde, dat zij een bedroevend bericht brachten. Wij komen van Gex, alwaar de hertog zich bevindt," zeiden zij. "Hij stemt er in toe, met u te onderhandelen, indien gij vooraf van het verbond met onze kantons afziet. Bedenkt, dat hij machtig en in staat is om u veel kwaad te doen. Gij hebt het laatste leger, dat wij u zonden, nog niet kunnen bekostigen; wij kunnen geen nieuwe op de been brengen. Wij bezweren u, met zijn Hoogheid in schikking te treden."

Gedurende deze redevoering leden, bloosden, verontwaardigden zich de Genèvezen heimelijk. Zij konden niet geloven, dat Bern, die:Zo fiere Staat, hun verzocht, de zaak van de onafhankelijkheid en het Zwitsers verbond te laten varen. Toen de afgevaardigde zijn rede geëindigd had, de algemene raad was bijeengekomen, om hem te horen, antwoordde de eerste syndicus: "Wij kennen geen goede overeenkomst, indien niet die om het verbond in stand te houden. Hoe meer men ons zal dreigen, des te moediger zullen wij zijn. Wij zullen ons recht handhaven tot de dood toe. Wij vertrouwen op God en op de heren van de beide steden. En indien wij, om u te betalen, onze goederen, onze vrouwen en onze kinderen moeten verkopen, zullen wij het doen. Voor het verbond willen wij leven en sterven!"

Nauwelijks had de syndicus geëindigd te spreken, of het gehele volk riep uit: "zo is het! Wij willen niet anders doen. liever sterven!"

De busschieters van Jean Philippe en die van Richardet hadden slechts een zelfde hart. De gezanten vonden het zonderling, dat men Bern durfde weerstaan. "Wij zullen, het aan onze Heren overbrengen," zeiden zij, "en bij God! zij zullen doen wat hun zal behagen, en zij verwijderde zich. Toen hieven de burgers de hand ten hemel en zwoeren getrouw, te zijn aan het verbond.

De Berners waren vertrokken. Het volk verkeerde in hevige spanning. De zaak van de vrijheid was pas te Cappel overwonnen; de legers van de hertog omringden de stad; de Zwitsers wilden het verbond verbreken. Er was in Genève veel heimelijke angst; de vrouwen vergoten tranen; de mannen zelfs gevoelden een verstikking gelijk aan een nachtmerrie; maar de geestdrift voor de vrijheid behield de overhand boven alle vrees. Beroofd van de hulp van de mensen, hieven de Genèvezen de ogen ten hemel. Enige ondervonden een buitengewone ontroering en hadden kortstondige verblindingen of zonderlinge visioenen.

Op zekere nacht zagen degene, die op de muren de wacht hielden, zeven ruiters, in het zwart gekleed en zonder hoofd, wacht doende rondom de stad. Zij waren in het zwart gekleed, want alles verkeerde in rouw binnen Genève zij waren zonder hoofd, want niemand rekende op het zijne; en dan dachten die Genèvezen in hun opgewondenheid, dat zij Genève zouden verdedigen, zelfs wanneer men het hun zou hebben afgehouden. Vernomen hebbende, dat geheimzinnige bondgenoten de stad te hulp kwamen, verliet de hertog Gex, waar hij zich bevond, en vluchtte naar Chambéry. Het is echter waarschijnlijk, dat de conferentie, welke hij met de drie Bernsche heren gehad had, meer invloed uitoefende om hem te stuiten in de uitvoering van zijn plan, dan de verschijning van de zeven zwarte ridders."

De beproevingen, de angsten, de herhaalde aanvallen, welke Genève van de zijde van zijn vijanden had moeten ondergaan, zijn een trek van zijn geschiedenis op het tijdstip van de Hervorming.

Zijn burgers, geplunderd, voortgejaagd, gevangen genomen, in de torens van de kastelen geworpen, altijd tussen leven en dood zwevende, leefden voortdurend in de vrees voor een aanval, en bijna ieder jaar verkeerde hun vrees in verschrikkelijke wezenlijkheid; wij hebben er voorbeelden van gezien en wij zullen er nog meer zien. Geen stad kwam wellicht in de zestiende eeuw in het bezit van de waarheid en van de vrijheid, te midden van zo grote gevaren. Wanneer de levensmiddelen ontbraken, wanneer de gemeenschap met Zwitserland was gestremd, wanneer niemand meer uit de stad kon gaan, wanneer men in de stralen van de zon de wapenen van de Savoyaards overal in het rond zag schitteren, toonden de burgers voorzeker een heldhaftige moed; maar toch waren er onder de vrouwen en grijsaards, en zelfs bij volwassenen, dodelijke angsten en benauwdheden. "De Christenen zijn geen boomstammen," zei men later in die stad, en men kon dit woord wel toepassen op de Genèvezen van dat tijdperk; "zij zijn niet zozeer van alle menselijk gevoel ontbloot, dat zij niet door de smart getroffen worden, dat zij de gevaren niet vrezen, dat hun de armoede niet onaangenaam is en de vervolgingen niet bitter en moeilijk te dragen zijn. Daarom gevoelen zij droefheid wanneer zij beproefd worden." Reeds in de eerste eeuwen van het Christendom deden de hongersnoden, de aardbevingen, de pestziekten, de vervolgingen, en later, tijdens de inval van de barbaren, de verwoestingen, welke deze ramp vergezelden, aan ernstigdenkende zielen de tegenwoordigheid Gods gevoelen en voerden hen tot het kruis. Een aardbeving, welke de stad van Philippus ten dele omverwierp, verschrikte een stokbewaarder, die tot dat ogenblik in het bijgeloof was verhard, vernederde hem en deed hem luisteren naar de woorden van de discipelen, die hij te voren had veracht, en later werd een groot aantal heidenen in Afrika door een dergelijke ramp er toe gebracht het Evangelie te belijden en zich te laten dopen.

Het was door zulke beproevingen, dat Genève toen werd voorbereid. God bearbeidde het veld, dat hij wilde bezaaien. Gedurig vernieuwde benauwdheden en bevrijdingen openbaarden aan de ernstige mannen de macht van God; de registers van de raad zelf

getuigen daarvan. Bracht deze harde school enige zielen iets verder? Waren er, die, hogei dan de wereld, een onverderfelijk leven zochten. De inwendige arbeid van de geest is gewoonlijk verborgen; en de kroniekschrijvers delen ons dienaangaande niets medeat behoort niet tot hun departement); maar wij kunnen er niet aan twijfelen, dat het doel, waartoe God de beproeving zond, bereikt werd. Wellicht waren er toen zielen, die, te midden van de rampen, welke zij rondom zich aanschouwden, er toe gebracht werden in zich zelf de grootste ramp,. De zonde, te erkennen. Wellicht dat toen in enige verborgen schuilhoek nederige klanken ten hemel stegen.

Misschien dat de oordelen Gods, die reeds boven hun hoofden en die van hun vrouwen en kinderen hingen, enige er toe brachten om het laatste oordeel te vrezen. Wellicht waren er, die de eeuwige Liefde, die onuitputtelijke bron van heil, omhelsden, aan het Evangelie van de Zone Gods geloofden en daarin de vrede vonden. Wij weten niet wat er in de verborgenheid van de harten omging; maar wat daarvan zij, het tijdperk, waarvan wij spreken, was een tijdperk van beproeving, dat medewerkte om van Genève te maken, wat het later werd; het was een vurige oven, waaruit zeer blinkend geel koper te voorschijn kwam" Indien Genève in de zestiende en in de zeventiende eeuw heeft geschitterd, het komt gedeeltelijk daardoor, dat het op het tijdstip van de Hervorming bearbeid, beproefd en, als men zo mag zeggen, "goed uitgeklopt" is geworden. "Wij zijn als over gesmolten in de oven Gods," kon men in die stad zeggen, "en de onzuiverheden van ons geloof zijn aldus gelouterd."

Den 7en Februari 1532 verschenen vijf gezanten, twee van Bern en drie van Freyburg, met Bastiaan van Diesbach aan het hoofd, te Genève voor de Raad van de Twee-Honderd; zij waren de vertegenwoordigers van de Zwitserse aristocratie, van die fiere bevelhebbers, die in de veldslagen schitterden en aan het hof van de koningen verschenen. Zij kweten zich van hun zending met dezelfde ruwheid, waarmee zij steden veroverden, en vorderde, dat Genève van het bondgenootschap met de Zwitsers afzien en de hertog van Savoye in het bezit van zijn hoge waardigheden herstellen zou. Wat zullen de Genèvezen doen? Freyburg zelf, dat eerst welgezin had geschenen" Freyburg liet hen in de steek. Twee honderd stemmen riepen uit: liever sterven!" de volgende dag, toen de algemene raad bijeen vergaderd was, scheen daarin de grootste opgewondenheid te heersen; ieder scheen te willen spreken; van alle zijden verhief zich luid geraas; "het gehele volk begon te schreeuwen," zeggen de akten dezer vergadering. De taal van Diesbach was dringend, bevelend, dreigend. Een stormwind barstte toen los over Genève; de boom moest buigen of breken. Maar hij boog niet en hij brak niet. Verbaasd en verontwaardigd, keerden de gezanten naar hun land terug.

De Genèvezen, alleen gelaten, vroegen zich af, wat hun te doen stond. De kelk vloeide over. Plotseling doordringt een gelukkig denkbeeld de geest van enige patriotten. Indien de patriciërs en de gepensioneerden tegen de rechten van Genève zijn, zouden dan wellicht het volk en de grote raad, die het vertegenwoordigt, niet voor de vrijheid wezen? Toen in 1528 de Hervorming zich te Bern had gevestigd, waren er de edelste besluiten genomen. Men had de noodduftigen met de sieraden van de Kerken gekleed; men had van de pensioenen van de vorsten afstand gedaan; men had de oorlogsovereenkomsten, die de Zwitsers aan de dienst van de vreemde mogendheden verbonden, verbroken. Daarna was de geestdrift verkoeld; de heren gepensioneerden hadden de oude tijden betreurd; zij hadden op de invloedrijksten van de stad gewerkt en hen tegen het bondgenootschap met Genève, dat hun vorige meester, de hertog, mishaaide, hevig ingenomen. "Laat ons een poging aanwenden," riepen enige uit, "om in Bern het edel streven naar Hervorming en vrijheid weer op te wekken." Robert

Vandel en twee andere afgevaardigden vertrokken naar de oevers van de Aar.

Vandel was geschikt voor deze zending. Sinds hij zijn ouden vader op een ongeoorloofde wijze door de bisschop had zien gevangen nemen en in een kerker werpen, had hij zijn hart aan de onafhankelijkheid, later aan het Evangelie gewijde. Hij wist, dat het volk voor Genève sympathie was blijven gevoelen en dat, indien het patriciaat in de kleinen raad voorzat, de burgerij in de grote de overhand had; het was dus voor dit lichaam, dat hij verscheen. Hij legde de gevaren van de Genèvezen bloot, hun liefde voor de onafhankelijkheid, hun besluit om liever alles te verliezen, dan zich van de Zwitsers te scheiden. Zijn woord bewoog de harten; de goede zaak zegevierde: zullen het verbond handhaven," zei Bern; als het nodig is, zullen wij optrekken om uw rechten te verdedigen."

Freyburg stemde in met de besluiten van de Berners. Zo kwam de bevrijding na de beproeving; Genève begon vrijer te ademen. Niet te min zou een andere smart het weldra treffen.

Besançon Hugues verscheen toen (20 Februari) voor de raad en legde al zijn ambten neer. "Ik word oud," zei hij (hij telde eerst vijf en veertig jaren), "ik heb verscheiden kinderen; ik verlang mij met mijn eigene zaken bezig te houden." De door Hugues aangevoerde beweegredenen droegen ongetwijfeld bij tot zijn besluit; men kan zich evenwel afvragen, of het de enige waren. Hij volgde de beweging van de geesten in Genève met oplettendheid, en het Katholicisme en de bisschop toegedaan, kon hij zich niet ontveinzen, dat de tegenpartij dagelijks meer aanhangers won. Hij had noch zijn tijd, noch zijn moeite, noch zijn fortuin, noch zijn gezondheid gespaard om de unie met de Zwitsers te sluiten. Ziende, dat zij niet langer slechts op het perkament, maar in de ingewanden des volks kanselarijen vond, zei hij bij zichzelf, dat hij zijn taak had vervuld en dat Genève voor het nieuwe werk, nieuwe leidslieden moest hebben. Indien Hugues al niet oud was, hij was echter zwak; hij gevoelde reeds de beginselen van de ziekte, die hem enige maanden later wegrukte. Hij nam snel af en gaf tegen het einde des jaars de geest.

De dood van Besançon Hugues kwam niet voort uit een gewone ziekte; hij stierf aan een verbrijzelden geest. Hoewel hij als Katholiek is gestorven op het ogenblik, waarop de Hervorming zijn vaderland zou binnentreden, moet echter een kroon op zijn graf worden neergelegd. De voortdurende angsten, welke de gevaren van Genève hem hadden doen ondervinden, bijna veertig officiële zendingen, zijn aanhoudende arbeid voor de Genèvefse zaak, de altijd nieuwe lasten; die op hem drukten, de tegenspoeden, die hem tot in het diepst van de ziel bedroefden, een overhaaste vlucht, zijn gevaren op de wegen, zijn gevaren in de steden, de koude, de nachtwaken, de bekommeringen, die hij voor zijn huisgezin had: "Ik bid u, dat mijn arm huishouden u zij aanbevolen," zei hij somtijds in zijn brieven aan de raad; zijn teleurstellingen, de verwijten, die hij van verschillende zijden moest horen, zijn strijd niet de gepensioneerden, met de agenten van Savoye, met de edellieden van de Lepel en met enige van zijn medeburgers, al die kwellingen droegen bij tot zijn ziekte en dood. Het hoofd van Besançon Hugues viel niet onder het zwaard van de beul, zoals dat van Berthelier en van Lévrier, maar die vredelievende held bezweek onder het wicht van de vermoeidheden en van de smarten. Een onzichtbaar zwaard trof hem, en men kan zeggen, dat de dood van de drie grote mannen van de Genèvefse bevrijding, de marteldood was.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

Een keizer en een schoolmeester. (Lente 1532).

Terwijl de edelmoedige burger, die met zoveel zelfopoffering de onafhankelijkheid van zijn vaderland had verdedigd, aan het toneel van de wereld werd ontrukkt, werden er tegen Genève nieuwe aanslagen gesmeed; maar ook nieuwe krachten kwamen het te hulp. Een keizer verhief zich tegen deze stad en een schoolmeester kwam er het Eeuwig Woord brengen.

Het keizerlijke hof was toen te Ratisbonne, waar de Germaanse rijksdag moest vergaderen. De hertog en de hertogin van Savoye, die niet konden besluiten om van Genève af te zien, hadden hun gezant bij Karel V bevel gegeven de diensten van die vorst te verzoeken om de bisschop, zijn aanhanger, er toe te brengen zijn wereldlijke vorstenwaardigheid aan de tweeden zoon van de hertog af te staan. De hertogin, die naar het schijnt zeer met deze combinatie was ingenomen, stelde al het mogelijke in het werk om het doel, dat zij zich voorstelde, te bereiken. De keizer, die veel van Beatrix hield, antwoordde: "Ik begeer die schikking om de bijzondere liefde, welwillendheid en genegenheid, welke ik mijn zeer waarde en welbeminde nicht en schoonzuster toedraag." Hij voegde er echter bij, dat hij die ook wenste "om het heilig geloof en het volgen van de Moederkerk."

Hij nam op zich, Pierre de La Baume er toe te brengen de jongen prins zijn vorstelijke waardigheid over te geven, en om deze onderhandeling tot een goed einde te brengen, wendde hij zich tot het hoofd van het geslacht van de bisschop, de graaf van Montrevel, zijn neef. De "Aden April 1532 dicteerde en verzond hij de volgende, aan die heer gericht brief: "De keizer, koning, hertog en graaf van Bourgondië aan zijn zozeer dierbaren en getrouwen: Wij verzoeken en bevelen u zeer bijzonder, dat gij op zijn spoedigst en met de beste gelegenheid en meeste gemakkelijheid u begeeft tot de bisschop van Genève en hem, op de wijze, welke gij zult zien dat de meest gepaste is, de begeerte, welke wij hebben, dat het hem goeddunkt aan onze gezegde neef en nicht te behagen, te kennen geeft; jegens hem gebruik makende van goede woorden tot overtuiging, alsmede van uw gewone voorzichtigheid. Hij kan ons verzoek des te eer inwilligen, daar hij, tot opvolger van de aartsbisschop van Besançon benoemd zijnde, noodzakelijk Genève zal moeten verlaten om in die stad te wonen."

Bovendien zond de keizer nog de maarschalk van Bourgondië" baron de St. Sorlin, broeder van Pierre de La Baume, om er eveneens op aan te dringen. De prelaat moest van alle zijden misleid worden. Deze aanbevelingen van Karel V zouden nauwelijks dringender geweest zijn, indien het behoud van de Germaanse keizer zelf er van had afgehangen.

Vol vreugde over deze brieven van de keizer, nam de hertog maatregelen om daarvan partij te trekken. Daar de machtige Karel V aan Genève zijn zoon geeft, zal hij de nieuwe Staten van de jonge prins in ontvangst gaan nemen. Reeds in de volgende maand (Mei 1532) duidde alles aan, dat men iets tegen Genève in het schild voerde. Een grote spanning heerste in de kastelen; de trompetten weerklonken; de glinsterende wapenrustingen schitterden in de stralen van de zon; de priesters vooral verhieven de stem. Naar hun zeggen, maakte men aanstalten tot een kruistocht, zoals die, welke eertijds tegen de Albigenzen of de Sarracenen hadden plaats gehad.

De Genèvezen, die geen ogenblik rust hadden, deelden elkaar deze tijdingen droevig mee. "In het land van Savoye wordt veel kriegsrumoer gemaakt," zeiden zij; "men heeft het gemunt op de Evangeliepredikers, die zij Lutheranen noemen. Reeds zijn vele edellieden bijeen en gaan voortdurend gewapend heen en weer." Zij lieten zich

echter niet ontmoedigen; de kennis van die aanslagen, van die aanstalten deed hen integendeel des te sterker naar de vrijmaking van Genève verlangen. Zij zeiden, dat er, sinds het oogenblik waarop de pausen aan de burgers de vrije keuze van hun opperhoofd hadden ontnomen en aan Genève handlangers of zonen van het huis van Savoye tot bisschoppen gegeven hadden, in de stad niets dan ongeregeldeheden, geweldenarijen, knevelarijen, gevangennemingen, verbeurdverklaringen, pijnigingen en vreselijke kwellingen geweest waren. Zij vroegen of het geen tijd was om terug te komen tot de oorspronkelijke vormen van het Christendom, tot de volksgezinde in richting van de Kerk; zij herhaalden, dat Genève zijn onafhankelijkheid en zijn vrijheden nooit zou bevestigen, dan door zich te gronden op de grote beginselen van de Hervorming.

"Zurich," zei men, "heeft de rechten, welke Rome het hack ontrukkt, hernomen; het is tijd, dat Genève het navolgt!"

De Hervorming was evenmin een beweging van staatkundige, vrijheid, als een wijsgerige ontwikkeling; maar een christelijke, hemelse vernieuwing. Zij zocht God, vond Hem en gaf Hem aan de mens terug; dat was haar werk. Maar tegelijkertijd is overal, waar zij zich heeft gevestigd, althans onder de Calvinische vorm, de burgerlijke vrijheid haar nagekomen. Niettemin, wij erkennen het, hebben de Hervormers zelf, behalve Zwingli, zich daaraan niet veel laten gelegen liggen. De genade, ziedaar wat hen in geestdrift deed ontvlammen. Het was het grootdenkbeeld van none vergiffenis om niet, en niet het geschut, die de macht van de paus verbrak. Alle man werd toen opgeroepen aan de voet van het kruis om onmiddellijk van Christus, en zonder priesterlijke beproevingen, een onuitsprekelijke gave te ontvangen. Maar het Christendom, hetwelk de priesters gedurende de middeleeuwen tot hun bijzonder eigendom gemaakt, verknoeid en uitgeperst hadden werd in de zestiende eeuw weer tot algemeen eigendom gemaakt. Het ging van de luister van het altaar over tot de nederigen en verborgen inwendige mens, van de treurige eenzame kloosters tot de vrolijken huiselijke haard, van het afgezonderde Rome tot de gehele samenleving. opnieuw te midden van de volken geworpen, gaf het de mens alom geloof, hoop, zedelijkheid, licht, vrijheid en leven weer.

Op het oogenblik waarop een schone vorstin Genève vurig begeerde, een eerezuchtige hertog aanslagen smeedde, hovelingen woelden en een machtig monarch zijn keizerlijke gunstbewijzen verleende, kwam er een arme schoolmeester te Genève aan; en terwijl al die pralerijen en al die praktijken tot het getal van de versleten dingen, die voorbij gingen, behoorden, bracht die onderwijzer er de beginselen eens nieuwe levens met zich. Zoals wij gezien hebben, Farel vurig het Woord Gods in Genève verspreid en zelfs openlijk gepredikt te zien. Hij meende, dat dan alleen de Hervorming er waarlijk gevestigd en de onafhankelijkheid er zou verzekerd zijn. Het is waarschijnlijk, dat de persoon, die in deze stad kwam en die hij vanouds kende, door hem gezonden was; wij hebben er echter geen bewijs van. Wat daarvan zij, die man was eigenlijk geen prediker; hij was eenvoudig een schoolmeester en toch moest de schoolmeester een groter werk doen, dan de keizer. Genève ging toen door voor Protestants, maar bepaalde zich bijna tot het verwerpen van het willekeurige en van de bijgelovigheden. Het is echter niet voldoende, datgene, wat onjuist is, te ontkennen; de waarheid, welke Christus en de apostelen geopenbaard hebben, moet worden geloofd. Het geloof is het beginsel van de Hervorming. Te Genève bestond in een zekere mate dat afkeurend Protestantisme, dat niet alleen de misbruiken van het pausdom, maar ook de Evangelische waarheden zelf verwerpt; dat niets kan scheppen en nauwelijks iets anders is, dan een vorm van de wijsbegeerte, en voorzeker een van de minst

belangwekkende. Zou Genève zich Hervormen, een middelpunt van licht en zedelijkheid worden en eindelijk zijn staatkundige onafhankelijkheid handhaven, dan had het een stellig, levend Christendom nodig, en dat was het, wat Olivetanus, Farel en Calvijn het zouden aanbrengen.

In de Rue de la Croix dor, niet ver van de Place du Molard, woonde een aanzienlijk, geleerd, rijk burger, Jean Chautemps, lid van de raad. Hij was een rustig maar nauwgezet man, die zonder aarzelen aan zijn overtuigingen gehoorzaamde. Chautemps hield zich veel bezig met de letterkunde en daar hij zonen had, wenste hij ze goed te doen opvoeden. Men sprak hem van een Fransman, te Noyon in Picardye geboren, die, na langen tijd te Parijs gewoond te hebben, Frankrijk had moeten verlaten ten gevolge van een van die vervolgingen, die zo dikwijls tegen de Lutheranen plaats hadden. "Overigens is hij een zeer geleerd man," zei men tot de raadsheer.

Inderdaad, zonder een Reuchlin voor het Hebreeuws of een Melancton voor het Grieks te zijn, was die Fransman deze beide talen zeer goed Machtig, hij las gewoonlijk de Heilige Schriften in de oorspronkelijke tekst en hij hield er van om plaatsen uit het Oude Testament in zijn geschriften in te voegen, waarin zij nog in fraaie Hebreeuws letters, te midden van zijn oud François schitteren.

Zijn naam was Petrus Robert Olivetanus. Hij is dezelfde, die, gedurende zijn verblijf te Parijs, het geluk had gehad een van zijn neven en landgenoten, Johannes Calvijn, tot de Evangelische waarheid te leiden. Chautemps beschouwde het als een geluk zulk een meester voor zijn kinderen te hebben, en hij nam hem in zijn huis.

De neef van Calvijn zette zich met moed aan de arbeid. Hij onderwees de kinderen van zijn patroon en, naar het schijnt, enige andere, die men hun had toegevoegd. Hij onderrichtte met liefde, met duidelijkheid, volgens die rechte wijze van Mathurin Cordier" die hij te Parijs zeer goed gekend had. Hij was van gevoelen, zoals Calvijn zelf zegt, "dat ruwheid en gestrengheid de kinderen tot weerspannigheid aanzet en de heilige genegenheden van liefde en achting in hen uitdooft en hij trachtte door een zachtzinnige en fatsoenlijke behandeling de wil en de lust om te gehoorzamen te vermeerderen.

De schoolmeester, zoals de registers van de raad van Genève hem noemen, liet het niet bij het onderwijs van het Latijn en het Grieks. Hij was eenvoudig, bescheiden, en noemt zich in de voorrede van het boek, dat hem vereeuwigd heeft (zijn Bijbelvertaling), de nederige en geringe overzetter; maar God had een Goddelijk vuur in zijn hart ontstoken. Hij geloofde, dat de Christen een brandende lamp in de hand moest dragen, om aan de andere de weg des levens te wijzen, en hij verzuimde zulks niet. Hij vergezelde somtijds Chautemps naar de kerken en men zag hem dan hevig bewogen door de dwalingen, die hij hoorde; in hevige ontroering verliet hij de tempel; hij keerde naar de Rue de la Croix der terug, en met zijn patroon alleen zijnde, weerlegde hij door de Heilige Schrift de denkwijzen van de priesters en verklaarde hij getrouwelijk de christelijke waarheid. De raadsheer, die zich reeds in de aanvang onder degene had geschaard, die tot de Hervorming overhielden, was getroffen door deze gesprekken en ver van zich tegen de waarheid te verzetten, gaf hij er zich met vreugde aan over.

Hij toonde dadelijk, volgens het getuigenis van Froment, "indien al geen volmaakte kennis, ten minste een grote begeerte om te leren, een grote genegenheid en een grote ijver om zich als vriend van de Hervorming te doen kennen. Van toen af aan plaatste de vrome raadsheer zich gedurig meer op de voorgrond, telken male als het er op aankwam. De Evangelische zaak in Genève te verdedigen. Toen de grote missionaris

Farel er aankwam, was Chautemps een van de eersten om hem te ontvangen. Wanneer er een twist met de vicaris van de Madeleine ontstond, behoorde hij tot degenen, die de leer van de Schriften verdedigden. En later verklaarde hij moedig en voor de gehele raad, dat hij volgens het Evangelie en het Woord Gods wilde leven.

De ijver van Olivetanus beperkte zich niet tot het huis, dat hij bewoonde; hij zocht het Evangelie aan de vrienden van de raadsheer en zelfs aan ieder te doen kennen, die hij voor het Goddelijk Woord niet ontoegankelijk vond. Hij spande alle krachten in; hij overwon de hinderpalen; hij trachtte de priesters door de heilige Schriften de dwalingen, die zij onderwezen, "op een eerlijke wijze aan te tonen;" hij liet zich niet door de vrees weerhouden. Deze ijver was niet zonder gevaar; de priesters hadden veel macht in Genève. Chautemps en zijn vrienden bevalen dan ook aan Olivetanus de voorzichtigheid aan, uit vrees, dat hem iets kwaads mocht overkomen; maar de schoolmeester zeide, evenals zijn neef: "God wil, dat de leer verkondigd worde, wat daarvan ook moge komen; zij moet openbaar gemaakt worden, zelfs wanneer alle hellen hun woede zouden uitbraken." Eens berispte Olivetanus een priester met zoveel stoutheid, dat deze de gehele geestelijkheid tegen hem opruidde en hij (zonder gerechtelijke veroordeling) het bevel ontving om de stad te verlaten; maar dit behoort tot een latere tijd.

De gesprekken waren niet voldoende en indien enige personen zich begerig toonden om de nieuwe leer te kennen, legde de neef van Calvijn hun die uit. Hij deed dit niet voor een talrijk gehoor; het was in het algemeen voor kleine verenigingen. Echter spreekt een document van vergaderingen, die niet alleen in de bijzondere huizen, maar in het openbaar, op de pleinen en voor de tempels werden gehouden. Dan bedacht Olivetanus, evenals zijn vermaarde bloedverwant, dat de leer des Heeren, bij de aanvang van het Christendom, niet was gebleven "als verborgen in kleine hoeken en dat er nimmer een donder zo kletterend en zo luid was gehoord, als de klank van de prediking van het Evangelie, van het een einde van de aarde tot het andere weerklinkende." Soms verliet hij de nederige geheime bijeenkomst en bracht het Woord van de waarheid onder het gewelf des hemels. Verschrikt door de grote ongeregelde heden, waaraan zich reeds mannen overgaven, die eenmaal de naam van losbollen zouden dragen, tastte hij de gewetens met een heilige onversaagdheid aan.

Op zekere dag dan vormde zich een van die bijzondere vergaderingen, waarover de keizer zich bij de syndicussen van Genève zozeer had beklagd. Het was, naar wij veronderstellen, in het huis van Chautemps of in dat van een andere Hugenoot vergaderingen waren, geloof ik, slechts zeldzame uitzonderingen), in de Rue de la Croix der of in de Rue des Allemande, dus genaamd omdat zich daar Duitse Zwitsers, vrienden van de Hervorming, bevonden. Enige mannen en enige vrouwen, waarvan de heer des huizes de meesten kende, kwamen zich neerzetten op de banken, die de Evangelieprediker omringden. Zielen voor zich ziende, die door een valse gerustheid waren in slaap gewiegd, zonder zorg voor de oversten Rechter, "volvoerde Olivetanus prachtig" (het is een uitdrukking van Calvijn), de zending, die hem was opgedragen." "Wanneer gij eens," zei hij, "de Heer zult horen, die u tot het oordeel zal roepen, zal er dan iets anders dan vrees, beving, vlucht en ver berging in u zijn? Zie! De toegang tot de Heer is gesloten door de zonde. Tot wie zoudt gij uw toevlucht nemen? In welk oord zult gij verlichting vinden? Overal ontmoet men God, de wreker van de zonde, voor wie men niets kan verbergen en overal beangstigt Hij het schuldige geweten!"

Vervolgens, zulke Genèvezen menende te bespeuren, wier zeden, even ongebonden als die van de monniken, van het Evangelie verwijderde, riep hij, uit: "Het vlees sluit

de geest uit en verstopt hem de weg, zodat de ingang tot het hart hem niet geopend is. Het begeert de tegenwoordige wellusten; het volgt de ijdelheid na; het zoekt zorgvuldig veraangenamingen voor het lichaam door drinken, eten, slapen, ledigheid, losbandige spelen en dergelijke dingen, waarin het geheel is gedompeld. De rede, door de Geest verlicht, streeft naar goede dingen en strijdt tegen het vlees, maar de geheel redeloze mens is slechts een beest en geeft zich geheel over aan die dingen, welke de hoofdzakelijke verrichtingen van de dieren zijn!"

Onder degenen, die op een nederige bank gezeten, de prediker aanhoorden, bevonden zich ook enige van die verstandige, in Genève talrijk aanwezige mannen, die tot het geloof zouden hebben willen komen, maar die de leer van Christus verbaasde en zelfs beangstigde: "Gij gelooft," zei de Evangelieprediker, "en toch gelooft gij niet. Gij hoort graag de woorden van de zaligheid en toch hebt gij er een afschrik van. Er is niets van hetgeen men uit de mond des Heren hoort, dat niet voor ons vol verschrikking is, zonder middelaar, en het vlees is er geheel door ontzet, dat het zulk een geloof moet hebben."

Toen bracht de schoolmeester de bazuin des Evangelies aan zijn mond en verkondigde de grote verborgenheid van de Verlossing, zonder datgene te verbergen, wat de Grieken een dwaasheid noemde. "Laat ons dan," zei hij, "laat ons dan ons wenden tot de Middelaar, die het verbond heeft voltrokken en ons gereinigd door zijn eigen bloed, waardoor onze gewetens zijn besprengd en bevochtigd. Het Oude Verbond heeft altijd in bloed van dieren bestaan; het nieuwe bestaat in nieuwe bloed. De eeuwige Verlossing is door een eeuwig zoenoffer tot stand gebracht. Het verbond is onverbreekbaar, altijddurend en volmaakt, door het eeuwige bloed, dat aan God toebehoorde. Het rijk van de Messias heeft geen einde; dus moet de Koning daarvan onsterfelijk zijn; en de nieuwe mensen, eveneens onsterfelijk, zijn burgers van een eeuwig koninkrijk."

De Hugenoten hielden van redetwisten, zelfs waar er volstrekt geen sprake van kon zijn. Zo was er een, die, voor Olivetanus gezeten, zich verwonderde bij het horen verklaren van deze leer van de offerande van Christus en beweerde, dat, indien men naar de feiten oordeelde, zij de mens geenszins van de zonde bevrijdde. "Ongetwijfeld," zei Olivetanus, "indien de Heilige Geest het ons niet leert. Men wordt niet waarlijk goed indien de Geest, die de Hervormer van de harten is, afwezig blijft. Door de Geest van Jezus Christus worden de overblijfselen van de zonde langzamerhand dagelijks verminderd. De Geest van Christus verteert zachtens en zuivert de vlekken van het hart O, diepe verborgenheid. Dij die non het kruis is gehecht, die zelfs ten hemel is gevaren om alles te vervullen, komt wonen in ons en vervult er het volmaakte werk van de eeuwige Verlossing."

Zo sprak de schoolmeester van de kinderen van de raadsheer Ohautemps. Die redevoeringen bevinden zich bovenaan in zijn grote Bijbel, na de opdracht. Wij kunnen niet verzekeren, dat hij ze te Genève zó heeft uitgesproken, als hij ze uitgegeven heeft, maar in ieder geval was zo zijn taal.

Olivetanus is een geheimzinnig persoon, een zonderlingen Hervormer. Te Parijs roept hij Calvijn tot het Evangelie en geeft hem aan de Christenheid als leraar van de nieuwe tijden. Te Genève is hij de voorloper van zijn %vermaarden bloedverwant; gelijk de ontginners van de wouden houdt hij de honderdjarige bomen om en bereidt hij het terrein, dat zijn vrome en machtige opvolger rijkelijk moet bezaaien. Later, wij zullen het zien, zal hij aan de Franse Hervormde Kerk zijn eersten Bijbel geven, een vertaling, die, door Calvijn verbeterd, de Godsregering grotelijks zal bevorderen.

Wellicht dat Olivetanus, gedurende zijn verblijf te Genève, zich soms afvroeg of dat niet de plaats zou zijn, welke zijn neef zou innemen.

Hij verschijnt in de geschiedenis niet anders, dan als de voorloper van de Hervormer en nauwelijks heeft Calvijn voet gevat in die stad, of Olivetanus trekt de Alpen over, begeeft zich naar Italië, in de stad van de pausen zelve, alsof hij nu een nieuwe werk vervullen, met het pausdom zelf handgemeen worden en Rome voor zijn neef voorbereiden wilde, zoals hij Genève voor hem had voorbereid. Maar dáár verdwijnt hij plotseling, naar men zegt vergiftigd. Evenals zijn leven, zo ook ijs zijn dood met een sluier overdekt. Men spreekt er niet meer over en van toen af aan schijnt bijna niemand zijn werk noch zijn naam te kennen. Maar laat ons niet vooruitlopen; wij zullen hem later hervinden.

Olivetanus heeft voorzeker een belangrijk aandeel gehad in de grote verandering, die de nieuwe maatschappij heeft vernieuwd, en zijn naam, weinig beroemd, verdient onder diegene te worden ingeschreven, die zich aan de basis van de grote tempel van de Hervorming bevinden.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

De vergiffenis van Rome en de vergiffenis des hemels. (Juni en Juli 1532).

De onderwijzingen van Olivetanus waren niet nutteloos geweest. Weldra was er in Genève een Evangelische bekendmaking, die een belangrijke schrede tot en de eerste openbare daad van Hervorming was. Indien de neef van Calvijn er wellicht de oorzaak van was, Clémens VII lokte die uit.

De paus maakte zich gereed om nu niet meer een plaatselijke vergiffenis, zoals die van het klooster van de Clarissen, maar een algemeen jubelfeest met vollen aflat af te kondigen. Men sprak er op verschillende plaatsen veel over, en enige verhaalden de oor sprong, van die aflatjaren. De dag voor dien, waarop het jaar 1300 begon," zei een boosaardig geleerde, "verspreidde zich plotseling (men weet niet hoe) in Rome het gerucht, dat een volkoine aflat zou worden gegeven aan al degenen, die zich de volgende dag voor de. St. Pieterskerk, zouden begeven. Er kwam een grote menigte Romeinen en vreemdelingen. Te midden dezer menigte bevond zich een grijsaard, die, met gebogen rug en op zijn stok geleund, ook aan het feest wilde deelnemen. Hij is honderd en zeven jaar oud, verzekerde men rondom hem.

Men voerde hem tot de paus, de fiere, en stoutmoedige Bonifacius VIII; de grijsaard verhaalde hem hoe men, een eeuw te voren, bijgelegenheid van het jubelfeest, erie vergiffenis van honderd jaren had verkregen. Hij herinnerde het zich, zei hij. Steunende op de verklaring van die man, wiens geest door de ouderdom was verzwakt, bepaalde Bonifacius, dat er voortaan elke honderd jaar volkoine aflat zijn zou." Het grote voordeel, dat daaruit voortspoot, deed dit aflatjaar achtereenvolgens elke vijftig, drie en dertig, vijf en twintig jaren plaats hebben. Maar het cijfer vijf en, twintig belette niet altijd het cijfer drie en dertig.

Wat daarvan zij, men sprak in Genève reeds veel over een aanstaand jubelfeest. Olivetanus en zijn vrienden werden er door geërgerd. De ziel van die rechtvaardigen en oprechten, man werd er door bedroefd, in de plaats van de vergiffenis Gods een feest van menselijke vinding te zien stellen, waarop men, om de vergiffenis van de zonden te verkrijgen, gedurende een zeker aantal dagen de kerken moest bezoeken en er, zekere werken doen, en waarvan de zekerste uitwerking was, voor de pausen een overvloedige bron van inkomsten te zijn. De schoolmeester verzekerde, dat, indien

iemand in zulke uitvindingen de rust van zijn geweten wilde zoeken, hij zijn tijd zou verliezen; dat zijn hart zou insluimeren en God vergeten of vol beving en vrees zou zijn, tot het zijn rust in Jezus Christus had gevonden. "Christus alleen is onze vrede," zei hij, en geeft alleen aan ons geweten de zekerheid, dat God daarmee verzoend en bevredigd is."

Weldra verkeerden de gemoederen te Genève in grote gisting. Men klampte elkaar aan, men verzamelde zich in de straten en overal was er een uitbarsting van gemor. "Een fraai tarief is dat van de paus," zeiden de meest besliste Hugonoten. "Wilt gij vergiffenis voor een valse eed? Geef 29 livres 5 sous. Wilt gij een vergiffenis voor moord? O, het leven van een mens is goedkoper: een moord zal u slechts 15 livres, 2 sous, 6 deniers kosten!"

Zij voegden er bij, "dat de beweerde schat van aflaten, waaruit de paus de koopwaar, die, hij aan de gaande en komende man verkocht, putte, een duivelse uitvinding was." Zo Hervormde zich in de Kerk het christelijk volk, dat verlopen eeuwen hadden onderdrukt De geest, van de leken openbaarde zich in Genève. Baudichon de La Maison-Neuve, een van de vastberadenste Hugonoten, had menigvuldige gesprekken met andere goede Lutheranen en allen beklagden zich over de geest van overheersing van de geestelijkheid, die alles aan zich bad getrokken. Overigens waren die klachten algemeen, bij geheel de Christenheid. sinds de eerste eeuwen, zei men, hebben de priesters begonnen de rechten van de leken in beslag te nemen, en weldra hebben die herders nog slechts schapen onder hun herdersstaf gehad. Maar terwijl de priesters geheel bezig waren met dit werk, werd er achter hun rug een ander volvoerd, zonder dat zij het bemerkten. De bisschoppen deden aan de priesters, wat de priesters aan de leken gedaan hadden, en toen de mindere beampten van de Kerk hun schapen geheel in hun macht gekregen hadden, kwal het uit, dat de bisschoppen hen in hun macht gekregen hadden.

Op het concilie van Keulen (346) waren er nog, behalve veertien bisschoppen, tien priesters, presbyters of oudsten; maar toen was het uit. Op het concilie van Poitiers, van Vaison, van Parijs, van Valencia (allen in de tweede helft van de vierde eeuw) zijn er nog slechts bisschoppen. Later, wel is waar, bevond zich in drie conciliën één afgevaardigde priester; maar ten slotte kreeg de enige priester zeer beleefd zijn afscheid.

Terwijl de bisschoppen geheel met deze verovering bezig waren, had er een andere plaats; en nauwelijks hadden zij de rechten van de priesters in beslag genomen (zoals de priesters die van de leken) of het bleek hun, dat zij zelfs door de paus in beslag genomen waren. Alle rechten hebben afgedaan. Gelovigen, priesters en bisschoppen hebben hun vrijheid verloren. De paus is de Kerk! Het een monster heeft het andere opgeslokt om daarna op zijn beurt verzwolgen te worden. Niets is treuriger, niets boosaardiger, dan deze tragische geschiedenis. *Quod des devorat*. De Roomse hiërarchie verslindt alles, wat men haar geeft. Nadat de geestelijke maatschappij aldus de christelijke had doen verdwijnen, moest de Hervorming haar herstellen.

Dat was het, wat er toen te Genève gebeurde. De rechten van de Christenen waren een van de eerste terugeringen, welke die Gene vezen, die hun burgerrechten zo beminden, deden horen. "Indien de paus aflaten verkoopt," zeiden zij, "geeft het Evangelie een vergiffenis om niet. Daar Rome met zijn genade te koop loopt, laat ons die van de Heer eveneens openlijk verkondigen." De Genèvezen, die onder het getal van de toehoorders van Olivetanus waren, stelden samen de hemelse proclamatie" in eenvoudige en Evangelische termen op; het is waarschijnlijk, dat Olivetanus die zelf opstelde. Baudichon de la Maison-Neuve nam het papier en snelde naar een drukker,

aan wie hij aanplakbiljetten met grote letters bestelde.

Daarna sloten enige Hugenoten, waaronder de la Maison-Neuve en Goulaz van de ijverigste waren, een overeenkomst; en de 9de Juni, zeer vroeg in de morgen, plakten zij op alle muren, in de verschillende wijken van de stad, de grote algemene vergiffenis van Jezus Christus aan; op een gepaste hoogte, zodat iedereen het kon lezen.

Er was toen voor St. Pieter een zekere pilaar, die voor de bekendmakingen vanwege de geestelijkheid diende; Goulaz naderde, en op een van de aankondigingen van het Roomse jubelfeest, plakte hij de afkondiging van de Evangelische vergiffenis.

De zon was over de Alpen opgegaan; het was reeds klaar lichte dag; de gehele stad was ontwaakt, de vensters en de deuren van de huizen werden geopend en de inwoners begonnen op straat te komen. Zij zien, zij naderen, zij staan verbaasd stil voor deze afkondigingen. Mannen, vrouwen, priesters en monniken vormen groepen voor die plakaten en lezen verbaasd deze woorden, die hun zeer vreemd toeschijnen: GOD ONZE HEMELSE VADER, BELOOFT DE ALGEMENE VERGIFFENIS VAN ALLE ZIJN ZONDEN AAN IEDER, DIE EEN OPRECHT BEROUW HEEFT EN EEN LEVEND GELOOF AAN DE DOOD EN AAN DE BELOFTEN VAN JEZUS CHRISTUS.

"Waarlijk," zeiden enige Hugenoten, dit kan geen pauselijke aflaat zijn, want er wordt niets gezegd van betaling. Een behoudenis, die om niet is geschonken, moet zeker uit de hemel komen."

Maar de priesters dachten er anders over; zij zagen in deze bekendmaking een belediging tegen de vergiffenis van de paus en hun toorn werd gedurig heviger. Zij schimpten op degene, die zij voor de schrijvers van het plakkaat hielden; zij overlaadden hen met beledigingen en zich op hen werpende, sloegen zij hen met de vuist en zelfs met wapenen, waarvan zij zich voorzien hadden. "De geestelijkheid maakte er veel leven over," zegt de pseudo-Bonivard, en toen, de priesters de gezegde plakaten wilden afrukken, kwamen de gelovigen, die zij Lutheranen noemden, te voorschijn om het hen te beletten, hetgeen een grote ontroering onder het volk veroorzaakte." Inderdaad organiseerden de partijen zich weldra; er vormden zich groepen: aan een zijde de burgers, die de plakaten verdedigden; aan de andere de priesters en hun troepen, die ze wilden verscheuren.

Een kanunnik, Freyburger van geboorte, Wernly genaamd, was te Genève gebleven; het was een gespierd man, met een driftig karakter, een dweepziek pausgezinde, die het zwaard even goed hanteerde als het wierookvat, en met evenveel vlugheid een klap uitdeelde, als hij het wijwater gaf. liet rumoer gehoord hebbende, kwam hij uit zijn huis, begaf zich naar de kathedraal, en op het ogenblik, waarop hij er zou binnentreden, bemerkte hij het plakkaat, dat Goulaz op de pilaar van de Kerk had geplakt. Hij wordt driftig, loopt op het papier toe en rukt het met zware vervloeking af. Goulaz, een van die stoute geesten, die degene, welke zij verachten, braveren, stond daar dicht bij en zag wat er voorviel. De daad van de kanunnik ziende, nadert hij en plaatst rustig een ander papier op de plaats van dat, hetwelk Wernly pas had afgerukt. Bij dit gezicht stijgt het bloed de geweldigen Freyburger naar het hoofd; hij heeft het nu niet meer tegen het papier; maar tegen de ketter. Hij werpt zich op Goulaz en brengt hem een harde slag toe; vervolgens, zich niet tevreden stellende met deze kastijding, trekt hij het zwaard (want de kanunniken droegen er toen) en maakt aanstalten om hem daarmee te treffen.

Goulaz was niet zeer verdraagzaam van aard; de kanunnik met het zwaard in de vuist

ziende, trekt hij dan ook het zijne, stelt zich in verdediging, kruist het staal en brengt Wernly een wonde aan de arm toe. Toen verheft zich een groot rumoer; de lieden van de partij van de priesters werpen zich op de vermete, die het gewaagd heeft zich tegen die heiligen man te verdedigen; de Hugenoten van hun zijde scharen zich rondom Goulaz en verdedigen hem.

Een strijd tussen de priester en de leek, een worsteling tussen de geestelijke en de wereldlijke maatschappij werd toen in Genève geleverd. De priesters hadden besloten, dat de plakaten overal afgerukt zouden worden; men hoorde dan ook geschreeuw, gekletter van wapenen, een groot geraas van tweedracht en strijd, niet alleen voor de ingang van St. Pieter, maar in de omliggende straten en in bijna de gehele stad. Men zag, zo wordt er gezegd, niets dan botsingen, gevechten, uitgetogen zwaarden. Twee mannen van de partij van de priesters werden op de brug de Four gewond. De overheden, onderricht van wat er voorviel, snelden toe en scheidden eindelijk de strijdenden.

Goulaz vertegenwoordigde ongetwijfeld de Hervorming niet; hij was slechts een enigszins driftig, Genève'sch patriot; maar de Roomse kerk kon een kanunnik niet verloochenen; hij was wel haar vertegenwoordiger; men vroeg zich dan ook af, of zij het Evangelie met klappen en zwaardhouwen voornemens was te bestrijden. Gedurende deze ruw schermutseling tussen de Ultramontanen en de Hugenoten, had een enkele partij zich schuil gehouden en verheugde zich in stilte; het waren de aanhangers van Savoye. Zij dachten, dat, daar de beide Genève'se partijen elkaar bestreden, men ze weldra, vermoeid van de burgerlijke onenigheden, beiden de knie zou zien buigen onder de heerschappij van het onbepaald bestuur van zijn zeer doorluchtige Hoogheid. De verdeeldheid zou hun macht uitmaken.

Het bericht van deze strijd kwam weldra te Freyburg aan. Reeds had men er gesproken van een zekere schoolmeester, die het Evangelie te Genève predikte en de afkondiging, die de gehele stad had in beweging gebracht, was, dacht men, de uitslag van zijn predicatiën. Freyburg was bewogen, want niet alleen was er in deze zaak een houw aan een Freyburger, maar, wat nog verontrustender was, een slag aan het pausdom toegebracht.

De 24ste Juni kwam de raadsheer Laurent Brandebourg te Genève aan en voor de raad gebracht zijnde, klaagde hij, in naam van dat katholieke kanton, over hetgeen er was voorgevallen en vooral over de boeken en plakaten, die tot de nieuwe wet voerden en smaad wierpen op het gezag van de bisschop en van de paus. "Van alle kanten, zei hij, verzekert men ons, dat gij tot de Lutherse wet behoort. Indien dat zo is, Mijn Heren, zullen wij de brieven van het verbond verscheuren en de stukken, daarvan n, voor de voeten werpen." Deze woorden, vergezeld van een nadrukkelijk gebaar, verschrikten de raad. „Nimmer is het verbond met Freyburg ons noodzakelijker geweest," zeiden de syndicussen. Er waren nog onder de Genèvezen, veel ijverige Rooms-Katholieken; de Evangelischen waren nauwelijks meer dan uitzonderingen; een groot aantal, wij hebben het reeds gezegd, bevonden zich in een zeker afkeurend midden. De bedreiging van Freyburg verontrustte de overheden. "Wij zijn niet Luthers!" antwoordde de eerste syndicus.

"Welnu," hervatte de katholieke Brandebourg, "daagt Goulaz voor het geestelijk gerechtshof."

De raad antwoordde, dat de grote vergiffenissen buiten zijn weten waren aangeplakt; dat hij deze losbandigheid afkeurde; dat Geulen de kanunnik slechts had getroffen om zichzelf te verdedigen, na van, hem een klap gekregen en hem het zwaard tegen hem te hebben, zien trekken en dat hij desniettemin toch beboet was. De raad voegde er bij,

dat hij, nog meer zou doen om Freyburg voldoening te geven, en liet dadelijk met trompetgeschal verbieden om een enkel geschrift zonder verlof aan te plakken. Vervolgens, daar de priesters nog, luider tegen Olivetanus, dan tegen Goulaz schreeuw. Den, bevalen de syndicussen, dat voor het tegenwoordige de schoolmeester zou ophouden het Evangelie te prediken." Men meende aldus liet kwaad bij de wortel te hebben afgesneden. De ultramontaanse partij, verrukt over deze zegepraal, waande liet ogenblik gekomen om een gehele reactie te bewerkstelligen. De priesters begonnen de jacht op de Heilige Schriften; de huisgezinnen bezoekende en eisende" dat men hun de Nieuwe. Testamenten zou overgeven.

Het gemor barstte uit. "Men wil," zeiden de Hugenenoten, "ons het Evangelie van Jezus Christus ontnemen en in de plaats daarvan zal. men ons geven. wat? de Roomse fabel. Wij zullen opnieuw de vertelseltjes van de vergulde legende moeten lezen. Voorzeker, het is wel genoeg ze in de kerk te, horen!"

Baudichon de la Maison Neuve en zijn vrienden drongen de raad om zich, christelijk te toongin, Zij"wezen hem er op, dat het een schande was de priesters en de monniken zo weinig werk te zien maken van de Evangelieën en de Zendbrieven, en de oren van de toehoorders met menselijke vindingen te zien, opvullen.

Olivetanus had hun dikwijls herhaald, dat het er niet op aan kwam een nieuwe godsdienst in te voeren, maar; de oude, die van de apostelen te herstellen; dit denkbeeld, zo eenvoudig en zoo, waar, vond gemakkelijk ingang. De zegepraal, welke de, priesters gedroomd hadden, veranderde in een zegepraal van het Evangelie. "De partij van de Lutheranen," zegt een oud handschrift, "of, zoals zij zich noemden, van de Evangelischen, werd dagelijks talrijker en sterker onder de overheid en het volk. "De vrienden van de Hervorming" die, zich in de raad, bevonden, begonnen moedig te spreken van de rechten van Gods Woord. Degene van de leden van de raad, die niet tot de Lutheranen behoorden, waren over het algemeen rechtschapen, mannen, die het zeer christelijk en zelfs zeer katholiek vonden, dat men het Evangelie en niet de overlevering predikte. Zij wilden niet, dat er gezegd werd, dat de Kerk, waartoe zij, behoorden, op visioenen en valse wonderen berustte. De raad gaf dan ook, naar het schijnt eenstemmig, de grootvicaris de Gingins van Boumont bevel "te zorgen, dat men in alle parochiën en in alle kloosters het Evangelie predikte volgens de waarheid, zonder daarin een enkele fabel of andere menselijke vindingen te mengen."

De Evangelischen op hun beurt zegepraalden over dit bevel. Zij wisten, dat het, in de bedoeling van de overheid, niet de afschaffing van de Roomse eredienst ten doel had; niettemin was het de eerste officiële daad, die te Genève in een de Hervorming gunstiger zin werd gedaan. Zij omringden dan ook de syndicussen, onder welke dit besluit genomen werd, met hun eerbied; het waren Guillaume Hugues, broeder van Besançon; Claude Savoie, een man met grote geestkracht; Ami Porral, vol geest en verstand en reeds voor liet Evangelie gewonnen, en Claude da Molard.

Men dacht zelfs niet aan het buitenland. De predikatiën, die, in de huizen van Genève " werden, gehouden, "de afschuwelijke Lutherse ketterij, die in de scholen werd onderwezen," hadden in de nabij deze stad gelegene katholieke provinciën hevige onrust veroorzaakt; de afkondiging van de grote vergiffenis van Jezus Christus vermeerderde die. Te Chambéry waren de gemoederen zeer gespannen. Enige, die buiten zichzelf waren, zouden gewild hebben, dat de bliksems des hemels tegen Genève werden geworpen; de andere, die barmhartiger, wellicht ook voorzichtiger waren, wilden de Genèvezen zelfs met tranen bezweren aan het pausdom getrouw te blijven. Er was toen op het bisschoppelijk paleis van Chambéry een grote samenloop

van priesters; een nuntius van de paus was op zijn reis door die stad gekomen en de aartsbisschop, de nuntius en degenen, die hen omringden, onderhielden zich over Genève, om het eerst de afval er van betreurende. De nuntius, een hevig Roomsgezinde, wilde de feiten dadelijk ter kennis van de paus brengen, opdat het hof van Rome volgens de gestrengheid van de geestelijke wetten zou te werk gaan. De aartsbisschop weerhield hem; hij wilde liever eerst een stap doen bij de raad.

"Inderdaad schreef hij aan de syndicussen een brief, waarin hij" na de verschillende berichten ten laste van de Genèvezen in bijzonderheden te hebben meegedeeld, er bij voegde: "Zal het waar zijn, dat zulke feiten plaats hebben in een stad, die sinds de oudste tijden beroemd was om haar geloof? Dit zou zo ernstig zijn, dat wij ze onmiddellijk aan Rome zouden moeten overbrengen. Stelt ons in staat om aan de heiligen vader te zeggen, dat gij een voortdurende trouw jegens de apostolischen stoel zult bewaren."

De syndicussen, die zich noch voor Rome, noch voor Wittenberg wilden verklaren, waren in een grote verlegenheid. Een van hun vond echter een middel om zich daaruit te redden. Laat ons niets antwoorden," zei hij. Inderdaad, toen de bode van de aartsbisschop het antwoord kwam halen, lieten de syndicussen hem binnen komen en vergenoegden zich met hem mondeling deze boodschap te geven.

Zeg aan Monseigneur, dat wij christelijk en volgens de wet van Jezus Christus willen leven!" De aartsbisschop, de nuntius en de paus konden dat opvatten, zoals het hun behaagde. Men zag weldra, dat Rome en Savoye volstrekt geen lust hadden om Genève volgens de wet van Jezus Christus, op welke het zich beriep, te laten leven.

Maar indien het pausdom zich verontrustte, de Evangelische Christenen verheugden zich. Zij meenden, dat een belangrijke positie door de Hervorming was veroverd; en de Genèvezen verder in het geloof gevorderd wanende, dan zij werkelijk waren, zegepraalden zij reeds bij voorraad op de overwinningen, welke die nieuwe leden van het Evangelische lichaam aan de gemeenschappelijke standaard zouden doen behalen. "De Genèvezen," zei men, "zijn ware Christenridders, die, niet lettende op de vergankelijke mensen, niet vrezen aan hun meerderen, die vijanden van de waarheid zijn, te mishagen."

"De Genèvezen," zei een ander, "zijn mannen vol geestkracht; indien zij het Evangelie omhelzen, zullen zij het elders weten te verspreiden."

De oude Evangelischen deden nog meer; zij gevoelden zich vol liefde voor de nieuwe Evangelischen. Zij wilden hen welkom heten, zij wilden hun de broederhand toereiken, hen met de liefderijkheid van Christus ontvangen in die nederige en kleine kerk, die van jaar tot jaar en van eeuw tot eeuw moest wassen. Bovendien was hun dwaling echter niet volkomen; zij kenden de zedelijke toestand van de Genèvezen; zij wisten, dat de kleine kudde nog zwak was, dat zij nauwelijks begon de naam van Jezus Christus te stamelen, en in zijn weg te wandelen. Dienende Christenen wilden haar dus naderen, gelijk een vader zijn kind nadert, haar bij de hand vatten, haar de gevaren tonen, die haar omringden, haar bezweren standvastig te blijven en te wassen in dat geloof, dat zij met moed begon te belijden.

Tussen de Jura en de Alpen, tussen Lausanne en Bern, ligt een kleine stad, voor vele eeuwen gevormd rondom een abdij, welke de beroemde koningin Bertha vrij verklaard had van alle overheersing, zelfs van die van de paus, en die in 1208 de keizer Rudolf van Habsburg weerstand had geboden. In een huis dezer stad, Payerne, waren in Juli 1532 enige vrome Christenen bijeen rondom hun herder Antoine Saunier" van Meiraus in Piëmont, een vriend van Farel. Zij spraken over de

vernietiging van het pauselijke rijk, over de berichten, die zij van Genève ontvingen, en zij waren vol hoop, dat deze stad weldra zou bijdragen tot die zozeer begeerde vernietiging. Een van hun deed het voorstel om een brief aan de Genèvezen te richten. Men begon die dadelijk te schrijven, en zie hier de woorden, welke die eenvoudige Christenen aan de bisschoppelijke stad toezonden:

"Wij hebben gehoord, dat de God der ere u, als Zijn uitverkoren kinderen, met Zijn genade heeft bezocht en dat Hij u nu met zijn eeuwig heilaanbrengende stem roept. Geliefden in Christus! ontvangt het woord van de grote Herder, die zich eenmaal heeft gegeven en zich tot een levende offerande heeft opgeofferd, voor de zaligheid van allen, die geloven. God openbaart u de grote rijkdommen van zijn ere; hij nodigt ons uit om de leer van de mensen te laten varen en die van onze enige Zaligmaker Jezus Christus aan te nemen, welke ons maakt tot nieuw schepselen en erfgenamen van het koninkrijk Gods. Geloofst aan die leer van heler harte zonder schaamte of vrees voor mensen; hebbende de verzekering, dat zij goed, heilig, alleen nuttig is en dat al de andere, die met haar in strijd zijn, slecht en te veroordelen zijn. Vreest niet het grote aantal, noch de macht uwer vijanden; maar om de liefde van Christus, die uw verlossing heeft voltooid en die ons de vergiffenis onzer zonden schenkt, zijt bereid om niet alleen uw eer, uw goederen, uw bloedverwanten te verlaten, maar ook uzelf te verloochenen, verklarende met de goeden Paulus, dat noch roem, noch verdrukking, noch dood, noch leven u zullen scheiden van het Evangelie van de zaligheid."

"Nu dan, wij uw broeders, in de tweede en geestelijke afstamming, wij bidden de Vader van de ere te voltooien, wat Hij in u heeft begonnen, en de ooggin uws harten te verlichten door het ware Evangelische licht, opdat gij de grote en onuitsprekelijke rijkdommen moogt kennen, die door het bloed, van Jezus Christus zijn geheiligd. Hebt dus geen gemeenschap meer met de vorst dezer wereld en al zijn trawanten, onder wier banier gij en wij hebben gewandeld, en erkent onze Heer als enige meester, enig God en enige Zaligmaker, die het koninkrijk van de hemelen geeft om niet. Volgt, niet wat u schoon en goed toeschijnt, maar alleen het bevel van God, onze goede Vader, er niets aan toevoegende, noch iets van afdoende. Dat zijn genade in uw harten geschreven zij en dat gij haar mededeelt aan degene, die nog onwetend en hulpeloos zijn, door een zacht en beminnelijk onderricht; zodat de kudde van Jezus Christus dagelijks door u vermeerderd worde. De Heer onze God is voor u, Hij tegen wie de gehele wereld niets vermag. Weest op de aarde de vaandrags van de schatten van onze Zaligmaker en dat door middel van u het heilig Evangelie in verscheiden landen worde geopenbaard."

(Zendbrief van de vrienden van het heilig Evangelie van Payerne aan die van Genève. Archieven, no. 1070.)

De raad gaf de brief ter bewaring in de Archieven van de stad, alwaar hij zich nog bevindt.

Genève was nog ver van het zuiver en levend Christendom, dat deze brief ademt. De strijd tussen Goulaz en Wernly, het rumoer, waarvan de bekendmaking, door Baudichon en zijn vrienden gedaan, door de gehele stad vergezeld ging, geleken weinige onpartijdigheid maakt het ons ten plicht, zulks te erkennen) op de afbeelding vol zachtmoedigheid, welke Jezus Christus ons schetst, wanneer hij zegt van de dienaar Gods: Hij zal niet twisten, hij zal niet schreeuwen, en niemand zal zijn stem in de straten horen."

Maar het is slechts langzamerhand, dat de oude mens verdwijnt en dat de nieuwe mens te voorschijn treedt. Het zou wellicht teveel geweest zijn te verwachten, dat die

krachtvolle Hugonoten, die hun vrijheid met de moed van de leeuwen verdedigden, plotseling lammeren werden. Maar reeds toen waren er in die stad zielen, die de grote vergiffenis van Jezus Christus boven alles achtten. Die afkondiging van de behoudenis om niet, welke wij verhaald hebben, kenmerkt een belangrijk tijdstip in de geschiedenis van de Hervorming van Genève. Al de menselijke godsdiensten schrijven aan de mensen, aan hun werken, aan hun praktijken de verkrijging van de zaligheid toe; de Goddelijke godsdienst alleen, dat wil zeggen het Evangelie, verklaart, dat God haar geeft, dat Hij haar geeft in Jezus Christus, en dat wie er in zijn hart de verzekering van ontvangt, een nieuwe schepsel wordt. Dat was de standaard, die in 1532 in Genève werd geplant.

Dienaren Gods, in die stad opgenomen of geboren, moesten er, volgens de schone uitdrukking van de brief van Payerne, "de vaandel dragers op aarde" van zijn; en hem met krachtige hand vasthoudende, moesten zij, meer dan andere wellicht, geroepen zijn hem "in verscheiden landen te openbaren."

Alles verkondigde, dat het werk van de Genèvefse vernieuwing vorderde, en toch had het nog talrijke hinderpalen te overwinnen en veel arbeid te doen. Machtige werklieden zouden weldra verschijnen om dat te volbrengen.

Tot nu toe is de adem van de Hervorming uit de vlakten van Frankrijk en van de bergen van Zwitserland tot Genève gekomen. De mannen Gods, die het meest aan de verandering dezer stad moeten arbeiden, Farel in het bijzonder, hebben nog slechts van buiten af op haar gewerkt. Maar nog twee maanden en die moedige Evangelieprediker zal de stad van de Hugonoten binnentreden, andere zullen hem volgen; zij zullen haar weer verlaten, door de vrienden van Rome verjaagd; zij zullen er met nieuwe moed wederkomen en er niet onvermoeide ijver werken, tot dat men, na lange duisternis, er eindelijk het licht van Jezus Christus ziet schitteren.

De oude stad heeft toen niet te strijden met een enkele partij; zij wordt te gelijk door twee elkaar vijandige benden aangetast en van de een zijde door de bisschop, van de andere zijde door de Hervormers belegerd. Welk van die beide legers zal de overwinning behalen? Genève, wondere zaak! weert te gelijk beide af. Zou die stad dan bestemd zijn om noch tot de rechter, noch tot de linkerzijde te behoren; om noch Evangelisch, nog Rooms te zijn? Dat kan niet zijn, en verschillende verschijnselen schenen toen de aanstaande oplossing aan te duiden.

De geestdrijverij van de Genèvefse geestelijkheid, de eerbied van de overheid voor de bestaande instellingen, de nadruk, waarmee een gedeelte des volks de Hervorming afwees schenen non te duiden, dat de beweging, waardoor Genève toen beroerd werd, eenvoudig zou uitlopen op de afschaffing van de wereldlijke macht van de bisschop.

Maar andere tekenen schenen een andere toekomst aan te kondigen. Naarmate de liefde tot het Woord Gods in de harten aanwies, zag men daarin de eerbied voor de Roomse godsdienst verdonkeren.

De Evangelische Christenen zeiden bij zichzelf, dat de zaligheid (unie eeuwige zaak was, terwijl een bestuur, zelfs een geestelijk, slechts een tijdelijke zaak was; dat de rechten van de waarheid vóór alle geestelijke aanspraken gingen en dat het gezag van de Schriften verheven was boven dat van alle pausen.

Bovendien verscheen er een nieuwe element. De geestelijke maatschappij was in sluimering en dood verzonken; in de zestiende eeuw schudde de Hervorming haar wakker en gaf haar het leven en de bedrijvigheid weer.

Farel is de opmerkenswaardige type dezer christelijke opgewektheid; zijn grenzenloze

zelfverloochening, zijn onvermoeide werkzaamheden moesten, daar de arm Gods met hem was, hem de overwinning verzekeren.

Het is waar, dat deze nieuwe kracht zich weldra tegen de Hervorming keerde. De Roomse Kerk ontwaakte, verroerde zich, vooral na de stichting van de orde van de Jezuïeten; maar haar ijver verschildte grotelijks van die van de Hervormers. Deze kwam van boven; die van de Roomse geestelijkheid kwam van beneden.

Wat daarvan zij, het pausdom werd weldra even krachtvol, als het Protestantisme. Dit was er een gevaar voor; wellicht was het ook een weldaad. Indien de tegenpartijders waren blijven slapen, zou de Hervorming ten laatste wel zelf hebben kunnen insluimeren. De bedrijvigheid is beter dan een onbeweeglijkheid zonder hoop. Laat er slechts worsteling zijn! Door de worsteling wordt de Kerk gelouterd, de Christen groeit op en de zaak van de waarheid en van de mensheid zegepraalt.

Genève zou weldra dergelijke worstelingen beter leren kennen, dan het tot nog toe gedaan had en de strijd binnen have muren zou van dag tot dag heter worden. Gevechten van buiten, gevechten van binnen. De opkomende Hervorming en de aloude (en toch nieuwe) vrijheid zullen nog de bisschop, de hertog, de keizer, de edellieden, hun vazallen, de Savoysche troepen zich tegen haar zien scharen; bovendien aan de oorlog gewende Italiaanse benden en onder hen, die daarover bevel voeren, verscheiden van de beste veldheren van de eeuw. In dezelfde tijd zal de strijd van binnen met woede aanvangen. Een van zijn oudste zetels ernstig bedreigd ziende, zal het pausdom verschrikt een kreet van toorn slaken; al de vrienden van de Roomse hogepriesterlijke waardigheid zullen ontwaken, ontroeren en strijden; de woedende oppositie zal een verbolgen hoofd verheffen. Er zullen niet alleen geheime raadsvergaderingen, dweepachtige predicatiën, trouweloze aanslagen en hevige twisten zijn, maar ook oproer in de straten, gewapende gerechtsdienaars, die alles in het werk stellen om de prediking van het Woord te stuiten, kanonnen, op de pleinen gericht, degensteken, geweerschoten, dolksteken, gevangenissen, verbanningen, vergiftigingen. Bij het zien van die hevige gevechten, van die herhaalde rampen, wordt de gedachte van de geschiedschrijver verward en dwaalt wellicht af. Het schijnt hem toe, dat de machten van de duisternis in die oude stad hun krachten ontwikkelen. Hij waant dat geheimzinnig wezen, hetwelk een groot dichter ons in onsterfelijke verzen toont, tot de ondergang van de wereld aanslagen smedende op het ogenblik, waarop zij, glimlachende van onschuld en van heerlijkheid uit de handen van haar tikopper kwam, Satan, indien het nodig is hem bij zijn naam te noemen, even als eertijds in Eden, te zien neerdalen, de onmetelijke schaduw van zijn grote vlerken op de reusachtige Alpen, hun witte toppen, hun rustige en heldere meren, hun liefelijke heuvelen te zien werpen, hem te zien neerstrijken op de torens van de oude, kathedraal om de raadsbesluiten van de Koning van de Hemelen te bestrijden en zich, overal zijn lust en woede verspreidende, te verzetten tegen de nieuwe schepping ener nieuwe wereld.

Maar aan al die pogingen van de duisternis zullen de mannen van het Evangelie de schitterende wapenen des lichts tegenstellen. Zij zullen de liefde Gods openlijk bekend maken; zij zullen het werk van Christus verkondigen; zij zullen de genade openbaar maken. Zij zullen met Jezus Christus herhalen, dat het vlees tot niets nut is; dat wil zeggen, dat de grootheid ener trotse kerkregering, de macht van een wereldlijk koningschap, de menigte van zijn dienaren in zoveel landstroken en in zoveel verschillende klederdracht en, de luister, waardoor zijn verering de zinnen zoekt te boeien, de orakelen van zijn overleveringen, somtijds gehuld in de verleidelijkheden

van de menselijke wijsbegeerte; dat dit alles nutteloos is; dat de macht aan God toebehoort; dat de zaligheid is in de offerande van het kruis, ", en dat het de Geest is, die levend maakt. En door de geestelijke wapenen, die zij zullen gebruiken, zullen twee of drie nederige organen van het Woord Gods de raadsbesluiten van hun geduchte tegenstander doen vergaan, zijn sterkten verwoesten en de hoogten, die hij tegen de kennis van God optrok, tot in het stof neerwerpen.

De ruwe Farell de zachtaardige Viret, de zwakke Froment zullen in Genève de machten van Rome overwinnen, zelfs vóórdat Calvijn, de grote veldheer, er verschijnt.

God gebruikt de zwakken dezer wereld, ten einde de sterken met schaamte te overdekken, en Hij kiest die, welke *niet* zijn, ten einde die, welke zijn, te vernietigen. 1 Corinthe, I: 27, 28.

*... He wings His way
Directly towards the new created world,
And Man there placed with purpose to assay
If Him by force he can destroy, or, worse.
By some false guile pervert*

(Milton. Paradise lost, Book III.)

EINDE VAN HET DERDE BOEK.